

B.H.ƏLİYEV, İ.N.ƏLİYEV

**AZƏRBAYCANDA
KƏND TƏSƏRRÜFATININ
BƏZİ PROBLEMLƏRİ
VƏ ONLARIN HƏLLİ YOLLARI**

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI
KƏND TƏSƏRRÜFATI NAZİRLİYİ
AQRAR ELM MƏRKƏZİ
EROZİYA VƏ SUVARMA ELMİ TƏDQIQAT İNSTİTUTU

B.H.Əliyev, İ.N.Əliyev

AZƏRBAYCANDA KƏND TƏSƏRRÜFATININ
BƏZİ PROBLEMLƏRİ
VƏ ONLARIN HƏLLİ YOLLARI

M.F.Axundov adına
Azərbaycan Milli
Kutubxanası

Baki – 2004

GİRİŞ

Rəyçilər: **N.A.Ağayev, k.t.e.d.**
Elmi redaktor: **Ə.K.Əlimov**
Redaktor: **Sevda Mikayılova**

B.H.Əliyev, İ.N.Əliyev. «Azərbaycanda kənd təsərrüfatının bəzi problemləri və onların həlli yolları». Bakı, «Ziya-Nurlan», 2004, 572 s.

Bu monoqrafiyada keçid dövrü ilə bağlı Azərbaycan Respublikasının rayonları üzrə kənd təsərrüfatında torpaqların eroziya və meliorasiya vəziyyətinin, bitkiçilik və suvarma məsələlərinin həllində yaranmış neqativ hallar təhlil edilmiş, onların aradan qaldırılması üçün tədbirlər tövsiyə edilmiş, dövrün tələbinə uyğun olaraq qanunvericilik aktları barədə təkliflər irəli sürülmüşdür.

3701000000-62
Ə qriffli nəşr
N-098-2004

© B.H.Əliyev, İ.N.Əliyev

Azərbaycan öz müstəqilliyini əldə etdikdən sonra bir çox sahələrdə olduğu kimi, kənd təsərrüfatında da köklü dəyişikliklər, dərin islahatlar keçirməyə başladı. Bunu yaranmış vəziyyət tələb edirdi. Oudur ki, torpaq dövlət, bələdiyyə və xüsusi mülkiyyətlərə ayrıldı. Belə ki, 01.01.2004-cü il tarixə olan məlumatlara əsasən ümumi ərazinin (8,6 mln hektar) 4,9 milyon hektarı və ya 56,9%-i dövlət mülkiyyətində saxlandı.

Ümumi ərazinin 23,5%-i və ya 2,03 mln hektar torpaq sahəsi bələdiyyə mülkiyyətinə verilir. Ərazinin 1,69 mln hektarının və ya 19,6 faizinin özəlləşdirilməsi nəzərdə tutulur. Həyətyanı sahələri və zəbt edilmiş torpaqları (17,7%) həmçinin özəlləşdiriləcək sahələrdən 1,3% və ya 72,7 min hektar bələdiyyə fondunda saxlanılacağı nəzərə alınsa xüsusi mülkiyyətə veriləcək torpaq sahəsi 1,395 mln hektar edir ki, onunda 99,7%-i artıq özəlləşdirilmişdir. Eyni zamanda torpaq payı alacaq 871780 ailədən 866698 ailədə və ya 3,432 min nəfər subyektdən 3,408 mln nəfər (99,3%) faktiki pay almışdır. Hüquqi şəxs yaratmayan torpaq payı olan ailələrin sayı isə 862630-dur.

Digər tərəfdən cəmi 2705 milyard manat təşkil edən əmlakın 175,8 mlrd. manatı dövlətdə saxlanılmış, 602 mlrd manatı bələdiyyəyə verilmişdir, 1893,7 mlrd manat və ya 98,3% faktiki özəlləşdirilib. Pay almış vətəndaşların sayı 819,8 min nəfərdir ki, bu da pay alacaq vətəndaşların 97,6 faizini təşkil edir (13).

Ayrı-ayrı əmlakın özəlləşdirilməsinin başa çatdırılması aşağıdakı vəziyyətdədir:

Yük avtomobili üzrə 59 rayondan 48-də, pambıqyığın maşınlar 17-dən 15-də, taxılıyığın 56-dən 53-də, silos və yem yığınlar 48-dən 44-də, mal-qara tövlələri 55-dən 48-də və nəhayət qoyun yataqları 48 rayondan 45-də özəlləşdirmə başa çatdırılmışdır.

Beləliklə, hazırda 2598 kəndli təsərrüfatı, 165 kooperativlər, 378 kiçik müəssisələr, 1164 kollektiv müəssisələr mövcuddur və 862630 ailə torpaq payı almışdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, kəndli-fermer təsərrüfatları az torpaqlıdırlar. Belə ki, hər adama 0,4 ha. hər ailəyə isə orta hesabla 1,6 ha. torpaq payı düşür.

Meliorasiya olunmuş sahələrdə drenlərarası məsafə əsasən 200-250 m, uzunluqları isə 600-700 m olduğundan belə sahələr 12-15 hektar təşkil edir. Bu səbəbdən və həm də xırda fermer-kəndli təsərrüfatların iqtisadi cəhətdən zəif olması, yeni vaxtli-vaxtında təmir işləri aparılmadığından, onlara məxsus meliorasiya-irriqasiya sistemlərində dəyişikliklər baş vermişdir ki, bu da həmin sistemlərin bərbad hala düşməsinə səbəb olmuşdur. Digər tərəfdən kəndli-fermer təsərrüfatlarının istehsal bazalarının (üzvi və mineral gübrələrin, ziyanvericilərə qarşı mübarizə vasitələrinin əldə edilməsindəki çətinliklər, maşın-mexanizmlərin azlığı və köhnə olması və s.) zəifliyi, dünya bazarında qiymətlərin bəzən aşağı olması (məs. müəyyən dövr üçün pambığın), respublikanın bəzi bölgələrində iyul-avqust aylarında su qıtlığının mövcudluğu, tələbat və imkanların nəzərə alınması ilə bağlı əkinlərin strukturunda, tərkibində də dəyişikliklər baş vermişdir. Belə ki, taxılçılığa daha çox yer verilmiş, kartofçuluq, tərəvəzçilik inkişaf etdirilmiş, pambıqçılıqda, tütünçülükdə, üzümçülükdə əkin sahələrinin, ümumiyyətlə isə bitkilərin məhsuldarlığı xeyli aşağı düşmüşdür. Hər hektardan daha yüksək məhsul almaq isə kəndli-fermer təsərrüfatları üçün çox mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Ona görə də məhsuldarlığın artırılması əsas məsələdir.

Burada bir çox məsələlər mövcuddur ki, bunların hamısını qeyd etməyə ehtiyac yoxdur. Belə ki, «Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafının dövlət proqramı» nda (2004-2008-ci illər üçün) bu məsələlərin həll edilməsi yolları göstərilmişdir.

Bu proqramda «Mövcud meliorasiya-irriqasiya sistemlərinin bərpası və yenidən qurulması, yeni sistemlərin tikilməsi hesabına suvarılan torpaqların su təminatının yaxşılaşdırılması, torpaqların şorlaşmasının qarşısının alınması, magistral kollektor vasitəsilə şor suların maneəsiz Xəzər dənizinə axıdılması» və «Torpaqların eroziyasına qarşı müvafiq tədbirlərin

həyata keçirilməsi» kimi problemlərin həll edilməsi ixtisasla bağlı bizi daha çox maraqlandırır. Bununla bağlı hər bir rayon üzrə müvafiq tədbirlər hazırlanmışdır (12).

Göstərmək lazımdır ki, kənd təsərrüfatında islahatlar başlanana qədər ölkədə xeyli meliorasiya işləri görülmüşdür. Belə ki, 270 min hektar sahədə meliorasiya-irriqasiya tikintiləri aparmaqla yeni suvarılan sahələr istifadəyə verilmiş və respublika üzrə ümumi suvarılan sahələr 1,4 mln. hektara çatırılmışdır. 550 min hektar sahədə kompleks meliorasiya işləri görülmüşdür. Drenaj sistemi ilə əhatə olunan torpaq sahələri 581,9 min hektar, o cümlədən bağlı drenajlı sahələr 275,5 min hektar təşkil etmişdir. Suvarılan torpaq sahələrində daimi suvarma kanallarının uzunluğu 68 min.km-ə, o cümlədən təsərrüfatdaxili 57,7 min.km-ə, kollektor-drenaj şəbəkələrinin uzunluğu isə 21 min.km-ə, o cümlədən bağlı 10 min. km-ə çatdırılmışdır. 745 min hektar suvarılan sahədə əsaslı yuma işləri, 400 min hektar sahədə hamaralama işləri aparılmış, 460 min hektar otlaq sahəsinə su çıxarılmışdır. Su anbarları, su qovşaqları tikilərək suvarma üçün su mənbələri yaradılmışdır. Bu işlərə 3,5 milyard rubldan artıq vəsait xərclənmişdir (1, 9).

Əsas vəzifələrdən biri həmin sistemlərin qorunub saxlanması və bərpası olmalıdır.

Ona görə də bu torpaqlarda mövcud olan materiallar, tövsyyətlər, faktorlar, layihələr, məlumatlar əsasında hər bir rayonun təbii iqlim, coğrafi, bitki və torpaq örtüyü, torpaq mülkiyyəti, eroziyaya uğramış, şorlaşmış torpaqları, meliorasiya və irriqasiya sistemləri barədə qısa məlumat verilir, onların vəziyyəti təhlil edilir. Müvafiq tədbirlər (məsələn, şorlaşmış və şorakətli torpaqların yaxşılaşdırılması), həmin tədbirlərin həyata keçirilməsi üçün lazım olan vəsaitlərin bu günkü qiymətlərlə təxmini həcmi göstərilir.

Qeyd edək ki, göstərilən tədbirlərdən heç də hamısı kəndli (fermer) və digər özəl qurumların vəsaiti hesabına bir və yaxud bir neçə il ərzində həyata keçirilməsi onların hazırkı imkanları xaricdədir. Bununla belə təsərrüfatların öz

vəsaitləri hesabına aparılması mümkün olan bir sıra təklif və tövsiyələr də vardır.

Bunlardan başqa kənd təsərrüfatının intensiv inkişafı üçün digər lazım olan qanunvericilik aktların icra mexanizminin yolları göstərilir.

Bu monoqrafiyanın tərtib edilməsi günün tələbidir və çox aktualdır.

Materialların əldə edilməsində Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin bir qrup işçilərinin, ərazi Kənd Təsərrüfatı İdarələrinin rəhbərlərinin, Dövlət Statistika Komitəsinin, Eroziya və Suvarma Elmi Tədqiqat İnstitutunun əməkdaşlarının böyük xidmətləri olmuşdur.

KƏND TƏSƏRRÜFATI SİSTEMİNDƏ KONSEPSUAL PROBLEMLƏR VƏ ONLARIN HƏLLİ YOLLARI

Böyük Qafqaz dağlarının cənubunda yerləşən və şimalda Rusiya Federasiyası, şərqdə Xəzər dənizi, cənubda İran və Türkiyə ilə, şimali-qərbdə Gürcüstanla həmsərhəd olan Azərbaycan Respublikası 8641,5 min hektar sahəni əhatə edir. Təbii torpaq iqlim şəraiti burada çox sahəli kənd təsərrüfatı ilə həm dəmyə, həm də suvarma əkinçiliyinin inkişaf edilməsinə imkan yaradır. Ərazinin 40%-i düzənlik, 60%-i isə dağətəyi və dağlıq zonalardan ibarətdir. Mütəlak yüksəkliyi +4466 m (Bazardüzü dağı) – 30m (Xəzər dənizi sahilləri) arasında dəyişir. Kənd təsərrüfatına yararlı 4165,3 min hektar sahənin 1400 min hektarı suvarılındır.

Respublikada dənli və dənli paxlalı bitkilər, pambıq, tütün, yem bitkiləri, meyvəçilik, tərəvəzçilik, üzümçülük üzrə istehsal geniş vüsət tapmışdı.

Respublikanın «İpək yolu» kimi qərb-şərq istiqamətində, həmçinin şimal-cənub istiqamətində ki, ticarət yolların üzərində yerləşməsi, yeraltı sərvətlərin olması bir çox ölkələrin maraqlarına səbəbdir.

Bu vəziyyətdən istifadə etməklə kənd təsərrüfatının inkişafına nail olmaq olar.

Lakin keçən əsrin 80-ci illərin axırı, 90-cı illərin əvvəllərində SSRİ məkanında planlı sosialist təsərrüfatı sistemlərinin aqrar bölməsi kənd təsərrüfatının potensial imkanlarından tam istifadə edilməsinə imkan vermədiyi məlum oldu. Kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalında böhranlı vəziyyət yaranmağa başladı.

Sovet Sosialist Respublikalar İttifaqının 1991-ci ildə dağılması ilə bağlı Respublikanın ərazisinin 20%-dən çox hissəsi işğal olunmuş və bu ərazidəki aqrar sahələrin istehsal, xidmət və emali strukturları məhv edilmişdir. Baş verən siyasi-ictimai proseslər nəticəsində keçmişdə mövcud olan iqtisadi əlaqələr pozulmuş, bazarlar itirilmiş, maddi-texniki bazanın maliyyə imkanları zəifləmiş, milli iqtisadiyyat, o cümlədən aqrar sənaye kompleksi dərin iqtisadi böhran vəziyyətinə düşmüş, kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı kəskin sürətdə azalmışdı. Kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalının tənəzzülü ayrı-ayrı sahələr üzrə 1989-90-cı illərdəki böhranlı vəziyyətə nisbətən 2-6 dəfə aşağı düşərək 1995-1997-ci ilədək davam etmiş və ən aşağı səviyyəyə çatmışdı.

1995-ci ildən başlayaraq dövlət tərəfindən Respublikada aqrar islahatları həyata keçirmək üçün 40-dan artıq hüquqi – normativ sənədlər hazırlanmış, qanunlar qəbul edilmişdir ki, onlardan «torpaq islahatı haqqında» qanun kənddə əzad sahibkarlığın yaranmasının əsasını təşkil etmişdir. Torpaqlar dövlət, bələdiyyə və özəl sektorlara bölünərək əsas hissəsi (k/ft-na yararlı sahələrin 1,4 min hektarı) kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı üçün kəndli-fermer təsərrüfatlarına verilmişdir (10,11).

1996-cı ildən kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalında inkişaf başlamış və bir sıra sahələr üzrə 1989-90-cı illərdəki vəziyyətə çatmış və hətta o vaxtki istehsal həcmi ötmüşdür.

Aparılmış islahatlar nəticəsində iqtisadi böhranın qarşısı alınmış, yeni mülkiyyət formaları, yeni bazar iqtisadiyyatını idarə etmək üçün qanunvericilik bazası yaradılmış, istehsalın yeni tərkibi formalaşmağa və istehsalın artırılması prosesinə başlanmışdır.

Bununla belə aqrar sahənin inkişafına mane olan bir sıra problemlər də mövcuddur.

Yeni iqtisadi şəraitdə kənd təsərrüfatında yaranmış mövcud problemlərin analizi göstərir ki, respublika ərazisinin coğrafi şəraiti elədir ki, burada ekoloji problemlərin yaranması yalnız öz ərazisində təzahür etmir. Burada ekoloji problemlərin həlli regional və dövlətlərarası münasibətlərlə bağlı olduğundan bu problemlərin həlli hələlək get-gedə kəskinləşir və bu da torpaqları eroziyaya uğradır, su hövzələrinə, meşə və dağ çəmənələrinə xeyli ziyan vurur, bəzi hallarda isə onların sıradan çıxmasına səbəb olur. Belə ki, 1970-ci ildə Azərbaycan Respublikası üzrə eroziyaya qarşı mübarizə tədbirləri Baş Sxemi işlənib hazırlananda aşkar edilmişdir ki, torpaqların 36,4%-i eroziyaya uğramışdır. İyirmi ildən sonra, yəni 1990-cı ildə isə müəyyən edilmişdir ki, respublika ərazisinin 41,8%-i (3 mln. 610 min ha), o cümlədən ümumi meşə fondunun (1 mln. 40 min ha) 1/5-i eroziyaya uğramışdır. Nəticədə istifadəyə yararlı torpaqların sahəsi 5,4% azalmış, çayların su rejimi pisləşir, iqlim dəyişir, bu isə ərazilərdə ekoloji fəlakətli proseslərin yaranması təhlükəsinə gətirib çıxara bilər. Eroziya, degradasiya və başqa proseslər həm də torpaq münbitliyinin azalmasına səbəb olur. Yalnız son 30 il ərzində respublikanın torpaqlarında humusun miqdarı iki qat azalmışdır (2).

Xəzər dənizinin səviyyəsinin qalxması ilə əlaqədar olaraq sahil zonası torpaqlarının eroziyadan mühafizə edilməsi problemləri də öz həllini tapmamışdır.

Digər tərəfdən daşlı-çınqıllı çay məcralarında torpaqların rekultivasiyasına müxtəlif texnologiyaların tətbiqi ilə kənd təsərrüfatı döviyyəsinə 100 min hektar yeni torpaq sahələri cəlb etməyə potensial imkan vardır.

Qeyd etmək lazımdır ki, torpaqların münbitliyinin qorunub saxlanması iştirak edən ən böyük amillərdən biri də suvarma suyunun düzgün və səmərəli istifadəsidir. Suvarma elə təşkil edilməlidir ki, vegetasiya dövrü bitkilərin gündəlik suya olan tələbatı tam ödənilsin və verilən suyun intensivliyi torpağın su mənimləmə intensivliyinə bərabər olsun. Əks halda suyun verilmə intensivliyi torpağın su mənimləmə intensivliyindən çox olduqda aşağı laylara güclü filtrasiya olunan artıq sular qrunut suyunun səviyyəsinə qaldırır, təkrara şorlaşma prosesi yaranır və ən nəhayət ekoloji tarazlıq

pozular. Bu deyilənləri aradan qaldırmaq üçün yüksək dərəcədə suya qənaət edən suvarma texnikasından istifadə etdikdə suvarma suyuna 2,0-2,5 dəfə qənaət edilir, məhsuldarlıq 1,3-1,5 dəfə artır. Qənaət edilmiş su hesabına əlavə sahələr sulanır və əlavə məhsul əldə etməyə zəmin yaranır. Onların bazar iqtisadi şəraitində xüsusi təsərrüfatlarda, istilikxanalarda, fermer təsərrüfatlarında tətbiqi xüsusən əlverişli və səmərəlidir (4,5).

Hazırda yararlı torpaqların xeyli hissəsi zəhərlənib, bataqlıqlaşmaya və təkrar şorlaşmaya məruz qalıb, eroziyaya uğrayaraq sıradan çıxıbdir. Bunlar da öz növbəsində, alınan məhsulun miqdarının və keyfiyyətinin ildən ilə aşağı düşməsinə səbəb olub. Bu vəziyyətin yaranması isə aşağıdakı səbəblərdən irəli gəlir:

- suvarma texnikasından və texnologiyasından uzun müddət düzgün istifadə edilməməsi;
- suvarılan sahələrin dəqiq hamarlanmaması;
- kübrənin və zəhərləyici kimyəvi maddələrin sahələrə verilmə texnologiyasından buraxılan nöqsanlar;
- drenaj və kollektorlardan düzgün istifadə edilməməsi, onlardan minerallı suların vaxtli-vaxtında kənar edilməməsi;
- suvarmanın əsasən şırım və selləmə üsulu ilə aparılması və bunun nəticəsində onsuz da qit olan suyun xeyli hissəsinin səmərəsiz işlədilməsi və itgisi (3,6).

Müşahidələr göstərir ki, illik su ehtiyatı 30,3 mlrd. kub.m olan Azərbaycanda quraqlıq illərdə suyun miqdarı 23 mlrd. kub metrə qədər azalır. Mövcud su ehtiyatının 10,0 mlrd. kub.m yerli çayların, 20,3 mlrd. kub. m. isə respublikanın ərazisinə kənardan daxil olan çayların hesabına düşür. Hesablamalar göstərir ki, Cənub Qafqazda olan mövcud su ehtiyatlarının cəmi 15%-i respublikamızın payına düşür. Deməli, bizim su ehtiyatlarımız qonşu respublikaların bu sahədə apardıqları siyasətdən çox asılıdır. Ona görə də Kür və Araz çayları hövzəsinin su ehtiyatı balansının yenidən işlənib hazırlanması və buradakı axım beynəlxalq qaydalara uyğun olaraq üç respublika arasında obyektiv sürətdə bölünməlidir (4).

Mövcud su qıtlığının yaranmasının mühüm səbəblərindən biri də həm öz, həm də qonşu ölkələrdən respublika ərazisinə daxil olan çayların hamısı axım rejimlərində sulu dövrün yaza və yayın əvvəllərinə təsadüf etməsidir. Suvarmaya daha çox ehtiyacı olan bitkilərin ən mühüm vegetasiya dövründə bu çayların əksəriyyətinin axımı kəskin sürətdə azalır. Odur ki, çay sularının toplanıb saxlanması və istənilən vaxtda istifadə edilməsi tələb olunur. Bu məqsədlə respublikada bir çox su anbarları tikilib istifadəyə verilib. Su anbarlarından bir sırasının uzun müddət istismar edilməsi nəticəsində onların tutum həcminin xeyli hissəsi lillənib və faydalı həcmi azalıb. Bəziləri isə işlənmə nəticəsində su anbarı kimi təsərrüfat əhəmiyyətini itirmək üzrədir. Buna misal olaraq respublikada ən böyük Mingəçevir su anbarını göstərmək olar ki, lillənmə nəticəsində öz həcmimin 5%-ni itirmişdir. Yaranmış bu vəziyyət respublikada su qıtlığının daha da artmasına böyük təsir göstərir (1, 5).

Eyni zamanda mövcud su anbarları ətraf mühitə təsir edir və bu təsirin öyrənilib müvafiq təkliflərin hazırlanması üçün aktual məsələlərdəndir.

Bunlarla yanaşı ilk növbədə irriqasiya sistemlərindən sızmaya gedən su itgilərinin qarşısı alınmalıdır. Ancaq bunlar elmi əsaslarla həyata keçirilməlidir.

Suvarmada artezian və subartezian quyularından geniş miqyasda istifadə etmək lazımdır (7).

Su qıtlığını azaldan digər amillərdən biri çirkab sularını təmizləyib, onlardan texniki, yeni əkilən bitkilərin və yaşıllıqların suvarılmasında təkrar istifadə etməkdir.

Respublikada demokratik cəmiyyətin yaranması yuxarıda göstərilən məsələlərin müvəffəqiyyətli həlli üçün əlverişli zəmin yaradır.

Torpaqların mühafizəsini, onların səmərəli istifadəsini, eroziyadan mühafizəsini, çirklənmənin qarşısının alınmasını, pozulmuş torpaqların münbitliyinin bərpasını, mütərəqqi üsullarla suvarma texnologiyasının işlənilib hazırlanmasını, bu sahədə müasir suya qənaət edən texniki sistemlərin yaradılmasını, onların istehsal və tətbiqini, kənd təsərrüfatı istehsalının inkişaf perspektivliyinin müəyyənləşdirilməsi və

bununla bağlı elmi nəzəri konsepsiyaların hazırlanması ən əsas problemlərdən biridir (8).

Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyi və onun idarə edilməsinin dünya bazar iqtisadiyyatının prinsipləri əsasında tənzimlənməsi ilə bağlı aqrar sahəsində də fəaliyyət istiqaməti həmin prinsiplər əsasında qurulmalıdır.

İnkişaf etmiş dövlətlərin əsas prinsipləri alıcı, istehsalçı və rəqabət prinsipləri və onların mövcudluğunu təmin etmək üçün subsidiyaların və kreditlərin düzgün təyinatı halında həllidir.

Xarici dövlətlərdə daxili bazarların qorunması da, aksizlərin məhsulun dəyərinə əlavə edilməsi ilə tənzimlənir. Bu mexanizm də bazar iqtisadiyyatı şəraitində tənzimləmə rolunu oynayır.

Azərbaycanda isə hər bir adama düşən torpaq sahəsi 0,2 hektardan artıq deyildir. Baxmayaraq ki, bölgü hesabına görə fermer və şirkətlər yaradılmışdır, Azərbaycanın k/t-ı modelini hazırlamalı və hansı müstəvi üzərində inkişafını təmin etmək üçün araşdırmalar apararaq, qanunların aliliyini təmin edərək, icra mexanizmini hazırlamalıyıq. Yəni Azərbaycanın k/t modeli hansı prinsipin əsasında yaradılmalı, urbanizasiya problemlərinə yol verilməməli, kəndli və fermerin təlabatını ödəyən prinsipləri ortaya çıxarmalıyıq.

Məlum olduğu kimi k/t məhsullarının emal edilərək bazarlara çıxarılması da mühüm məsələdir. Bu məqsədlə ölkənin bir sıra rayonlarında şəkər, bitki yağı, meyvə konservləri, tütün və s. məhsulların emalı üçün investorların hesabına tələblərə uyğun emal müəssisələri tikilib istifadəyə verilir. Həm daxili, həm də xarici investorların cəlb edilməsi daha intensiv etdirilməlidir. Bunu tənzimləyən qanunlar isə iqtisadi və siyasi yolla tənzimlənməlidir. Əsasən kreditlərin kəndli və fermerlərə verilməsi üçün düzgün mexanizm seçilməlidir. Bu mexanizm yalnız qanunların qəbul edilməsi ilə bağlıdır. Bunlar aşağıdakılardan ibarətdir:

- Kreditlərin verilməsi yalnız regionda yaşayan fermer-kəndli təsərrüfatların yetişdirdiyi məhsulun növündən asılı olmayaraq biznes planına uyğun olaraq verilməlidir.

- Kəndli-fermer təsərrüfatların təminatı subsidiyalar və ya kreditlər verilməklə mümkündür.
- Subsidiyalar pul, aqroservis, aqrokimyəvi xidmətlərin təşkili formasında da ola bilər.
- Regionlarda kəndli-fermer təsərrüfatları üçün aqrar banklarda hesabların açılması təmin edilməlidir. Belə ki, bank ancaq kəndli – fermer təsərrüfatlarına xidmət etməlidir.
- Biznes planların tərtibatı və onların təsdiqi Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi tərəfindən tənzimlənməlidir.
- Bankdan verilən kreditlər və onların fermerlər tərəfindən icra olunması Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi tərəfindən nizamlanmalıdır.
- Kreditlərin fermerlər tərəfindən alınması girov formasında yox, müqavilə formasında qanunvericiliklə tənzimlənməlidir.
- Regionlarda aqrarservis xidmətləri yaradılmalıdır.
- Fermerlərin məhsulunun satışının təmin edilməsi üçün regionlarda birja bazarları yaradılmalıdır.
- Kəndli-fermer təsərrüfatları sığortalanmalıdır.

Bütün bu icra mexanizmi üçün olan müddəalar kənd əhalisinin şəhərə və başqa ölkələrə axımını dayandıracaq, təsərrüfatların inkişafına kömək edəcəkdir. Bundan başqa icra mexanizmi elə qurulmalıdır ki, verilən subsidiya və kreditlərdən sonra qaytarılacaq kreditlər fermerlərin inkişafına maneçilik törətməsin.

Dövlətin üzərinə düşən ən böyük məsələ siyasi müstəvi üzrə həll edilməlidir. Kredit və subsidiyalar neft fondu hesabına həyata keçirilməsi məqbul edilməlidir.

Gələcəkdə fermerlərin təminatına şərait yaratmaq üçün ayrı-ayrı ölkələrin, beynəlxalq təşkilatların qrant köməliyindən də istifadə edilməlidir.

Xəzər dənizinin qərb sahillərində, Böyük Qafqaz dağlarının cənub şərq hissəsində yerləşən Abşeron rayonunun ümumi ərazisi 156077 hektar olub, bunun da 16462 hektarını suvarılan torpaqlar təşkil edir. Əkin sahələrinin ümumi sahəsi 11196 hektar, bunun da 7941 hektarı suvarılan torpaqlardır.

Rayon ərazisində çoxillik əkmələrin ümumi sahəsi 3457 hektar təşkil edir ki, bu sahələr də hamısı suvarılındır. Ərazidə 329 hektar suvarılan üzüm bağları mövcuddur. Digər çoxillik əkmələr 3065 hektar olub, suvarılındır. Dincə qoyulmuş sahələr 5757 hektar təşkil edir ki, onun 802 hektarı suvarılır. Örüşlər 61530 hektar, 2255 hektarı suvarılan torpaqlardır.

Rayonda kənd təsərrüfatına yararlı torpaqların ümumi sahəsi cəmi 81940 hektardır ki, bunun da 14455 hektarını suvarılan sahələr təşkil edir. Həyətyanı torpaq sahələrinin cəmi 3099 hektar, 247 hektarı suvarılan sahələrdir. 246 hektar suvarılan kollektiv bağlar mövcuddur. Meşələrin ümumi sahəsi 1524 hektar təşkil edir ki, bu sahələrin də hamısı suvarılındır.

Abşeron rayonu ərazisində torpaqlar öz təyinatı üzrə aşağıdakı qaydada bölünür:

1. Dövlət mülkiyyəti: Rayonun ümumi ərazisi daxilində dövlət mülkiyyətinə aid torpaqlar 120084 hektar təşkil edir ki, bunun da 1663 hektarı suvarılan torpaqlardan ibarətdir. Ümumi əkin sahəsi 6107 hektar, bunun da 4322 hektarını suvarılan torpaqlar təşkil edir. Çoxillik əkmələr 2709 hektardır, onun 35 hektarı suvarılan üzümlüklər, 2674 hektar digər çoxillik əkmələrdir, bunlar da hamısı suvarılır. Dincə qoyulmuş sahələr 2075 hektar olub, 191 hektarı suvarılan torpaqlardır. Örüşlərin ümumi sahəsi 47932 hektar, bunun da 1832 hektarı suvarılır. Rayonda kənd təsərrüfatına yararlı sahələrin ümumi sahəsi cəmi 56823 hektardır ki, bunun da 9054 hektarını suvarılan torpaqlar təşkil edir. Həyətyanı sahələrin cəmi 475 hektar, 92 hektar sahə suvarılındır.

Meşələrin ümumi sahəsi 1427 hektar təşkil edir ki, bunların da hamısı suvarılan meşələrdir.

Xüsusi mülkiyyət: Rayon ərazisində xüsusi mülkiyyətə aid 6795 hektar torpaq sahələri mövcuddur ki, bunun da 3536

hektarını suvarılan torpaqlar təşkil edir. Ümumi əkin sahəsi 3243 hektar olub, 2674 hektarı suvarılındır. Çoxillik əkmələrin sahəsi 461 hektar olmaqla, bütün sahə suvarılındır. 357 hektar suvarılan üzümlüklər, 104 hektar suvarılan sair çoxillik əkmələr mövcuddur. Dincə qoyulmuş sahələr 220 hektar, örüşlər 18 hektardır.

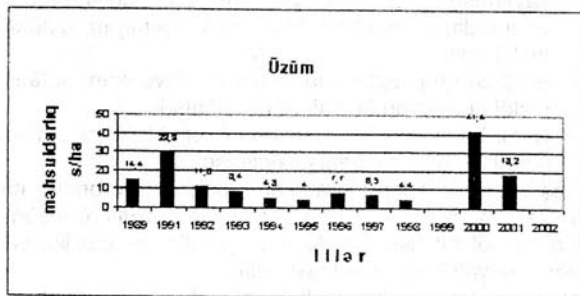
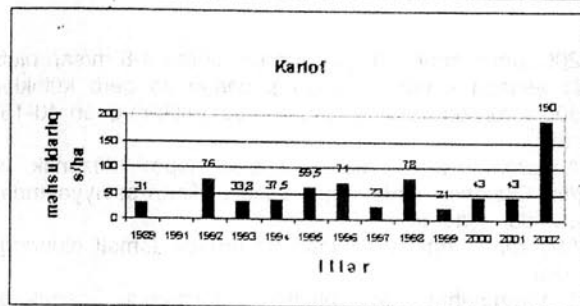
Rayonda kənd təsərrüfatına yararlı sahələrin ümumi sahəsinin cəmi 3942 hektar, 3135 hektarını isə suvarılan torpaqlar təşkil edir. Xüsusi mülkiyyətdə 2564 hektar həyətyanı sahə, bunlarında 155 hektarı suvarılındır. Kənd təsərrüfatına yararlı torpaqların sahəsi 1329 hektar, bunun da 155 hektarı suvarılan sahələrdir.

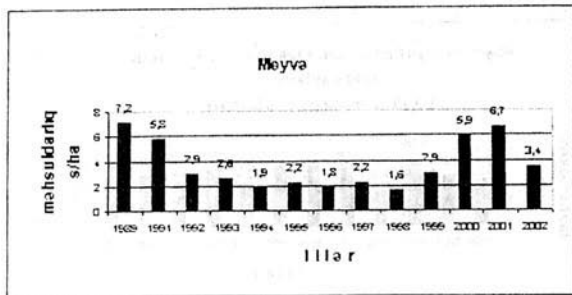
Rayonda həm də 243 hektar suvarılan bağlar mövcuddur.

Bələdiyyə mülkiyyəti: Rayon ərazisində olan bələdiyyələrin mülkiyyətinin ümumi torpaq sahəsi 29181 hektar, o, cümlədən bunun 2363 hektarı suvarılan sahələrdir. 945 hektar ümumi əkin sahəsi suvarılındır. 287 hektar suvarılan çoxillik əkmələr, dincə qoyulmuş 3462 hektar, bunun da 611 hektarını suvarılan, 13580 hektar örüş sahələri, bunların da 423 hektarı suvarılan torpaqlardır.

Rayonda kənd təsərrüfatına yararlı torpaq sahələrinin ümumi sahəsinin cəmi 19175 hektar olub, bunun da 2266 hektarı suvarılındır. Həyətyanı sahələr 60 hektar təşkil edir. Bunlardan əlavə rayon ərazisində 97 hektar suvarılan meşə sahələri mövcuddur.

Ərazinin iqlimi əsasən yayı quru keçən mülayim-isti yarımsəhra və quru bozqır iqlim tipinə aiddir. Ümumi radiasiyanın illik miqdarı 135-125 kkal/sm², radiasiya balansının illik miqdarı isə 50-40 kkal/sm² arasında dəyişir. Havanın orta illik temperaturu 10,0°-14,5°, yanvar ayının orta temperaturu 1°-5° və iyulun orta aylıq temperaturu 21°-27° arasında təərəddüd edir. Mütləq maksimum temperatur 38°-42° -dək yüksəlir. Havanın orta illik nisbi rütubəti 70-80 % arasında dəyişir. İl ərzində atmosfer çöküntülərin miqdarı düzənlik və dağətəyində 130-140 mm olub, dağlıq hissədə isə 400-mm-ə qədər artır. Mümkün buxarlanmanın illik miqdarı

700-1200 mm-ə çatır. Küləyin orta illik sürəti 4-8 m/san olub, ərazidə əsasən şimal, şimal-şərq, cənub və qərb küləkləri əsir. Güclü küləklərin (15 m/san-dən çox) illik miqdarı 40-150 günə çatır.

Abşeron rayonun səthi, əsasən təpəli düzənlik və dağlıqdır. Ərazinin dəniz sahili hissəsi okean səviyyəsindən 28 m-ə qədər aşağıdır.

Abşeronda bitki örtüyünün üç qrupda təmsil olunduğu qeyd edilir:

1. Yarımşəhra ot bitkiləri şorlaşmış sahələrdə yayılmışdır. Əsasən qurumuş duz göllərində və yarımadanın mərkəz hissəsində qarağan üstünlük təşkil edir.
2. Bu bitki qruplaşmasında əsasən dəvətikanı üstünlük təşkil edir və bütün sahədə yayılmışdır.
3. Dənli bitkilər fəsiləsinə mənsub olan bitkilər ərazinin şimal hissəsində geniş yayılmışdır.

Abşeronda mədəni ağac-kol bitkilərindən əncir, nar, badam, zeytun və başqalarına rast gəlinir. Bitki örtüyünün 7 %-ni ağac-kol bitkiləri, 93 %-ni isə birillik və çoxillik yaz-payız vegetasiyalı efemerlər təşkil edir.

Abşeron rayonu kompleksli inkişaf etmiş şəhəratrafı kənd təsərrüfatı rayonudur. Burada tərəvəzçilik, südlük və ətlük

heyvandarlıq, üzümçülük, quru subtropik meyvəçilik və s. inkişaf etmişdir.

Müasir dövrdə əsas məsələ torpaqlardan səmərəli istifadə etmək və əhalinin kənd təsərrüfatına olan tələbatını ödəməkdir. Ona görə də torpaqdan səmərəli istifadə etmək üçün başlıca məsələ onun qorunmasıdır.

Abşeronda torpaqəmələgəlmənin istiqaməti yarımşəhra və səhra rejiminə xas olan boz-qonur torpaq tipi və burada şoranlı-şorakətli boz-qonur, suvarılan, şorlaşmış boz-qonur, bataqlaşmış boz-qonur, tam inkişaf etməmiş boz-qonur, ibtidai boz-qonur, açıq şabalıdı torpaqlar yayılmışdır.

Abşeronda həmçinin şorlaşmış, bataqlıq, qumluqlar və bədlənd ərazilərə rast gəlinir.

Boz-qonur torpaqlar əsasən yovşan-efemer bitkiləri altında formalaşmışlar. Yerli iqlim şəraiti ilə əlaqədar olaraq torpaqəmələgəlmə prosesi yuyucu olmayan su rejimi şəraitində gedir. Boz-qonur torpaqlar tipi üçün yüksək karbonatlıq səciyyəvidir. Təsvir edilən torpaqların şoranvari və şorakətvari növləri üstünlük təşkil edir. Boz-qonur torpaqlar humusla zəif təmin olunmuşlar. Onun miqdarı eroziyaya uğramamış növlərdən 1,5-1,8%-dən yüksək olmur. Orta dərəcədə eroziyaya uğramış növündə 0,9-1,2 %, şiddətli yuyulmuş növlərində isə 0,5 %-dən çox olmur.

Abşeronun torpaq örtüyü zəif inkişaf etmiş, külək və su eroziyasına qarşı davamsızdır. Bu proseslərin inkişafında təbii və antropogen amillərin də müstəsna rolu vardır. Eyni zamanda ərazinin 92565 hektarı və ya 59,3%-i bu və ya digər dərəcədə eroziyaya uğramışdır. Ona görə də torpaqdan səmərəli istifadə etmək üçün başlıca məsələ onların qorunmasıdır.

Dəniz qumları Abşeron yarımadası sahələrində daha geniş təmsil olunmuşlar. Qumlarda üzvi maddələrin miqdarı çox azdır (0,3-0,8%), qumluqlar əsasən şorlaşmışdır. Qumluqlardakı karbonatların miqdarı geniş həddə (3-29 %) dəyişir və başlıca olaraq süxurların və balıqçulağı qırıntılarının miqdarından asılı olur. Qumların sukeçirmə qabiliyyəti yüksək, suqaldırma qabiliyyəti isə zəifdir. Bu səbəbdən alt qatlarda

toplanan rütubət buxarlana bilmir və nəmlik alt qatlarda saxlanılır. Qumluqlarda torpaqəmələgəlmə prosesi üçün nisbətən əlverişli şərait yalnız bitkilərlə bərkimmiş sahələrdə mövcud olur.

İqlimin quraqlığı il boyu əsən güclü şimal küləkləri, Abşeronda külək eroziyasının intensiv inkişafına səbəb olmuşdur. Xüsusilə bitki örtüyünün zəif və çıpaq olduğu sahələrdə külək eroziyasının inkişafı nəticəsində sovrulmuş qum toplanaraq əkin sahələrini, yolları, evləri və sənaye obyektlərini basıb örtür.

Qumların külək tərəfindən sovrulub aparılmasının qarşısını almaq üçün kompleks mübarizə tədbirləri həyata keçirilməlidir. Hər şeydən əvvəl, bitki örtüyünün mühafizə edilməsinə, müxtəlif ot, kol və ağac bitkilərinin əkilməsinə diqqət yetirmək tələb olunur. Qumların hərəkətini məhdudlaşdırmaq üçün mexaniki və canlı çəpərlərin yaradılması, meşə zolaqlarının salınması və s. tədbirlərdən istifadə edilməsi faydalı ola bilər.

Kənd təsərrüfatı bitkilərinin inkişafı üçün suvarmadan istifadə edilməsinin zərurəti yaranır.

Qeyd etmək lazımdır ki, 1960-1990-cı illərdə Abşeron rayonunda 13561 hektar sahədə qapalı suvarma şəbəkəsi tikilib istifadəyə verilmişdir. Bu şəbəkələrin 3618 hektarında, o cümlədən 1820 hektar sahəsində «Voljanka», 733 hektarında DA-2 və PUK-3, 755 hektarında «Fəraqat», 300 hektarında «Dnepr», 10 hektarında «KSİD-10A» markalı yağışyağdıran aqreqat və maşınlardan istifadə edilirdi. 9943 ha sahə şırımla öz axımı ilə səthi suvarma üsulu ilə suvarılırdı. Lakin hazırda «Voljanka», DA-2, PUK-3, «Dnepr» və «KSİD» markalı yağışyağdırıcılar, həmçinin qapalı suvarma şəbəkələrin xeyli hissəsi sıradan çıxdığı üçün ya istifadəsiz qalıb, yada özü axımlı səthi suvarma ilə aparılır. Nəticədə suvarılan sahələr xeyli azalmışdır.

Digər tərəfdən dəniz səthinin qalxması və özü axımlı səthi suvarma nəticəsində, həmçinin işləməyən neft quyularının sularının təsirindən bir sıra sahələrdə qurut sularının səviyyəsi qalxmışdır. Məlum olduğu kimi, suvarma

mənbəyi əsasən Ceyranbatan gölündən başlanan və sərfi 10 m³/san olan Abşeron kanalından və debiti 0,08 m³/san olan 4 subartezian quyusundan ibarətdir. Bir qayda olaraq suvarmalar martdan oktyabr ayına kimi aparılır. Nəticədə qurut sularının səviyyəsi 1 m-dən az olan sahələr 1996-cı ildəki 300 hektardan 2001-ci ildə artaraq 900 hektara çatmışdır. Burada qurut suların minerallığı 12,42-dən 36,02 qr/l arasında dəyişir. Belə sahələr, yeni yatım dərinliyi 0,5-2,5 m olan sahələr suvarılan ərazinin 50 %-ni (8000 ha) təşkil edir. Burada şoran və şorakətli torpaqlar geniş yayılmışdır. Belə ki, 1500 hektarda güclü və şiddətli, 1300 hektarda – orta və 8100 hektar sahədə isə zəif dərəcədə şorlaşmış və şorakət torpaqlar mövcuddur. Ona görə bu sahələrdə drenaj sistemlərin tətbiqinə ehtiyac vardır. Belə sahələrdən Pirşağı qəsəbəsinin ətrafında yerləşən əkin və bağ sahələrini göstərmək olar.

Rayon ərazisində ağır mexaniki tərkibə malik olan şorlaşmış və şorakətləşmiş torpaqların qısa müddətdə mənimşənilməsi üçün «əvvəlcədən kimyalaşdırma» üsulu ilə, yeni müxtəlif kimyəvi meliorantlardan gəc, sulfat turşusunun 2%-li zəif məhlulunu, daş-kömür və sulfat turşusunun 2%-li məhlulunu birgə, o cümlədən gəc və sulfat turşusunun 2%-li məhlulunu birgə tətbiq etməklə əsaslı yumanın aparılması məqsədyönlüdür. Belə təklifə səbəb su qıtlığının olmasıdır. Belə ki, bir hektar sahənin əsaslı yuyulmasına adı su ilə - 25 min m³ sudan istifadə olunarsa, kimyəvi meliorantlarla yumada isə 15 min m³, yəni 10 min m³ az sudan istifadə olunur.

Demək olar ki, 25 min hektardan artıq torpaqlar deqradasiyaya uğramış neft məhsulları ilə çirklənmişdir. Belə sahələrin rekultivasiya olunmasına və onların kənd təsərrüfatı dövryyəsinə qatılmasına ehtiyac duyulur. Həmin sahələrdə istixanalarda geniş istifadə edilə bilər. Belə ki, istixanalarda 1 m²-dən 12,3-21,8 kq xiyar, pomidor məhsulu əldə etmək olur ki, bu da müqayisə üçün göstərək ki, hektardan 218 ton məhsul deməkdir.

Suvarmanın ucuz başa gəlməsi üçün isə külək enerjisindən istifadə etməklə elektrik enerjisi əlverişli mexaniki

suvarmadan daha geniş istifadə etmək olar. Belə ki, güclü külək olan günlərin sayı imkan verir ki, belə qurğulardan səmərəli istifadə edilsin.

Keçmiş «Zəfəran» sovxozunun ərazisində zəfəran bitkisinin tətbiqini genişləndirmək də məqsədə uyğun olardı. Bu ərazidə bağlı suvarma şəbəkəsi də mövcuddur.

Nəzərə alsaq ki, zeytun bitkisi Abşeron şəraitində çox yaxşı inkişaf edir və suya tələbatı çox deyil, böyük xalq təsərrüfatı əhəmiyyətinə malikdir, külək eroziyasına qarşı dəyərli mübarizə tədbiridir, onda onun sahəsini daha da genişləndirilməsi məqsədəuyğundur.

Abşeron şəraitində eroziyaya uğramış boz-qonur torpaqların məhsuldarlığını artırmaq üçün yonca 15 kq/ha səpməklə 5 t/ha üzvi kübrə + N45P45 verib, 4 dəfə suvarmaqla 4 biçimdə 36 s/ha quru ot kütləsi götürməklə torpağın məhsuldarlığı artmaqla yanaşı ekoloji mühit yaxşılaşır.

Rayon ərazisində sənaye, tikinti və məişət tullantıları ilə zibillənmiş və mədən suları ilə çirklənməsinin qarşısının alınması üçün rekultivasiya işləri aparılmalıdır.

Əsaslı yumadan sonra çoxillik paxlalı və birillik taxıl fəsiləsinə aid olan bitkilərin 3 komponentli qarışıq səpinlərdən istifadə edilməsi mühim meliorativ və iqtisadi əhəmiyyətə malikdir. Son illərdə sınaqdan keçirilmiş müxtəlif konstruksiyalı suvarma sistemləri içərisində damcılarla aparılan suvarma sistemi daha səmərəli olmuşdur. Bu sistemdən istifadə olunmaqla bitkilərin suya olan tələbatı bütün vegetasiya müddətində fasiləsiz olaraq təmin edilir. Təklif olunan yeni konstruksiyanın normal rejimdə işləməsi üçün generatordan istifadə olunur. Bu cür damcılarla suvarma sistemi avtomatik rejimdə işləmək üstünlüyünə malikdir. Avtomatik rejimdə işləyən damcılarla suvarma sisteminin tətbiqi zamanı irriqasiya eroziyası əmələ gəlmir və cərgələr arası sahələrdə alağ otlarının inkişafına şərait yaranmır. Tədqiqatların nəticəsi ilə müəyyən edilmişdir ki, Abşeron istixanalarının payız-qış və qış-yaz əkinlərində sınaqdan keçirilən mineral gübrələr zəminində mikroelementlərin müxtəlif normaları pomidor və xiyar bitkilərinin böyüməsinə, inkişafına, məhsuldarlığına və məhsulun keyfiyyətinə müsbət

təsir göstərmişdir. Beləki Şüvəlan qəsəbəsi istixanalar kompleksində pomidor və xiyar bitkisi ilə aparılmış tədqiqatlarda bitkilərin boy və inkişafının yaxşılaşmasına mikroelementlərin tətbiqi müsbət şərait yaratmış, onların məhsuldarlığını mineral gübrələr tətbiq edilmiş zəmin variantına nisbətən pomidorda hər 1 m²-dən 5,3-18,0 kg (11,9 - 42,6 %), xiyarda 4,1-14,2 kq (11,9-44,4 %) artmışdır.

Payız-qış və qış-yaz əkinlərində pomidor və xiyar bitkilərinin boy, inkişafı və məhsuldarlığının kəmiyyət və keyfiyyət göstəricilərinə ən müsbət təsir göstərərək damcıladıcı suvarma sistemi vasitəsi ilə bitkilərin köklərinə NPK zəmin variantında axıdılmış B₆Mn₉, Cu₆, Mo₄, Zn₉, Co₆, B₂Mn₃Cu₂ və Mo₂Zn₃Co₂ variantlarından əldə edilmişdir.

İlk növbədə aşağıdakı əməli təkliflərin həyata keçirilməsi təklif olunur:

1. Arayışdan görüldüyü kimi rayon ərazisində külli miqdarda yararsız torpaqlar var. Burada 10000 hektardan çox qumluq, daşlıq, şorlaşmış və şorakətləşmiş torpaqlar, həm də qobu şəbəkəli dərələr mövcuddur. Həmin sahələr yaralı vəziyyətə salınaraq kənd təsərrüfatı dövriyyəsinə gətirilməlidir. Məsələn Qobuda 2000 ha, Güzdəkdə 1800 hektar, Pırəküşküldə 3000 ha, Fatmalıda 300 ha və s.
2. Ərazidə şorlaşmış və şorakətli torpaqların meliorasiyası ilə bağlı 4000 hektar sahədə kompleks meliorativ tədbirlərin görülməsi, o cümlədən Masazırda 50 hektar, Sarayda 200 hektar, Mehdiabadda 200 hektar, Pırşağıda 1000 hektar, Məmmədliyə 300 hektar və keçmiş subtropik sovxoz ərazisində 600 hektarda drenajların bərpasına ehtiyac vardır.
3. Rayon ərazisində 5 min hektara yaxın çirklənmiş və pozulmuş, bataqlaşmış sahələr mövcuddur ki, onların rekultivasiyası əsas tədbirlərdən biri hesab edilməlidir. Qobu, Güzdək, Pırşağı, Mehdiabadda 300 hektar sənaye tullantıları və neft qalıqları ilə çirklənmiş və pozulmuşdur ki, bunların təmizlənməsi və rekultivasiyası böyük zərurət təşkil edir. Bir hektar sahənin rekultivasiyasına 240-2290 min manat vəsait tələb olunur.

4. Nəzərə alsaq ki, rayon ərazisində külək eroziyası geniş yayılıb onlara qarşı mübarizə tədbirləri tətbiq edilməlidir. Bununla əlaqədar qumluq zona sərhədində torpaq qoruyucu meşə zolaqları salınmalı zeytun ağaclarından geniş istifadə edilməlidir. Külək təhlükəsi olan ərazidə çoxillik bitkilərin əkilməsi geniş miqdarda aparılmalıdır. Külək eroziyası Abşeron rayonunun bütün hissələrində hakimdir. Ona görə də ona qarşı kompleks mübarizə tədbirləri görülməlidir.
5. Ərazidə zeytun bağları genişləndirilməli, bağların kanalizasiya suyu ilə suvarılması dayandırılmalıdır. 1;2;3 Nəli sovxozlarda o cümlədən Zığ massivində 2000 hektara qədər mövcud zeytun bağları baxımsızlıqdan xeyli seyrəkləşmişdir. Həmin bağlar həm də kanalizasiya suları ilə suvarılır. Çirkab sular lazımı dərəcədə təmizlənmədiyi üçün ekoloji tarazlığı pozur, ağacların inkişafına mənfi təsir edir.
6. İstixanaların böyük əhəmiyyətini nəzərə alaraq onların sayını artırmaq, müasir suvarmadan və mikroelementlərdən istifadə edilməlidir. Yeni istixanalar, çirklənmiş, pozulmuş və qumluq sahələrdə rekultivasiyadan sonra yarana bilər.
7. Rayon ərazisində 50 min hektardan artıq qış otlaqları mövcuddur ki, bu və ya digər dərəcədə eroziyaya və şorlaşmaya məruz qalaraq məhsuldarlığı 3-5 sentnərə çatmışdır. Burada torpaqlar yaxşılaşdırılmalı, meliorativ tədbirlər tətbiq edilməli, su imkanı olduqca mədəni otlaqlar yaratmaq böyük zərurət kəsb edir.
8. Ərazidə əkin altı torpaqların bir hissəsi qumlu, qumsalı olduğundan şiddətli dərəcədə külək eroziyasına məruz qalmışlar. Burada minimal becərme tətbiq edilməlidir.
9. Rayonun ərazisində 400 hektara yaxın sahədə tətbiq edilən suvarma texnologiyalarının sıradan çıxdığını nəzərə alaraq, həmin sahələrdə yeni mütərəqqi (çiləyici, yağışyağdırıcı, damcıladıcı və s.) suvarma texnikaları tətbiq edilməlidir. Sarayda 360 ha, Fatmaida 120 ha, Xırdalanda 110 ha, Novxanıda 900 ha, Mehdiabadda

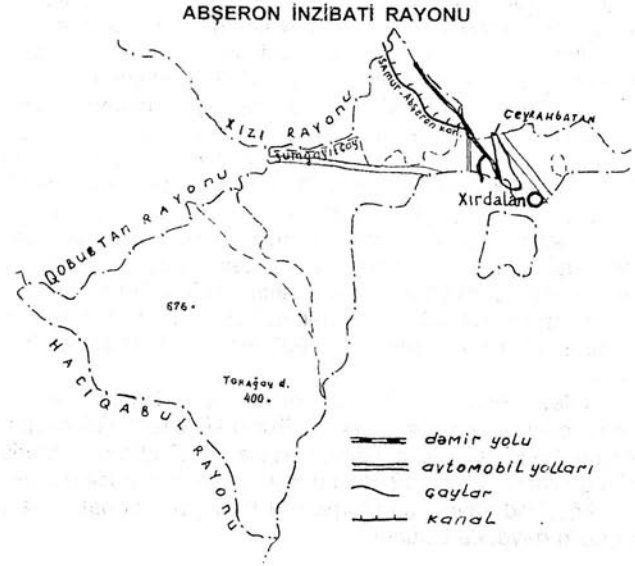
200 ha, Pırşağada 500 ha sahədə mütərəqqi suvarma texnikası tətbiq edilməlidir.

Güzdəkdə 300 hektar sahədə suvarma şəbəkəsi təkmilləşdirilsin.

Qeyd etmək lazımdır ki, rayon ərazisində torpaq meliorativ tədqiqatlar 90-cı illərə qədər aparılmışdır. Hazırda bu sahədə islahatlar, bazar iqtisadiyyatına keçid dövrü ilə əlaqədar müasir təlabata cavab vermir. Belə ki, dəniz səviyyəsinin qalxması ilə əlaqədar cənub sularının səviyyəsi qalxmış, onların mineralaşması artmışdır ki, bunun da nəticəsində şorlaşma prosesi güclənmişdir:

Qeyd edilənlərlə əlaqədar:

Torpaq eroziyasının, meliorasiyasının müasir vəziyyəti dəqiqləşdirilməli və kompleks mübarizə tədbirləri həyata keçirilməlidir.

AĞCABƏDİ İNZİBATI RAYONU

Ağcabədi rayonu Kür-Araz ovalığında, Nil düzünün qərb hissəsində yerləşmişdir. Rayon şimal-qərbdən Bərdə, Şimal-şərqdən Zərdab, cənub-şərqdən Beyləqan, cənubdan Füzuli, cənub-qərbdən Xocavənd, qərbdən Ağdam rayonları ilə əhatə olunmuşdur.

Relyefi əsasən düzənlikdir, şimal-şərqdən, cənubi-şərqə doğru tədricən yüksəlir. Ərazinin səthi Antropogen sisteminin kontinental allüvial və dəniz çöküntülərindən təşkil olunmuşdur. Ərazidə gil yataqları var.

Çay şəbəkəsi seyrəkdir. Şimal-şərq sərhəddi ilə Kür çayı, mərkəzi hissəsindən uzunluğu 111 km, illik axımı $137,2 \cdot 10^6 \text{ m}^3$ olan Qarqar çayı axır. Rayon ərazisindən Yuxarı Qarabağ kanalı keçir. Ərazidə şor sulu göllər var.

Rayonun iqlimi yayı quraq keçən mülayim isti yarımsəhra və quru steplər iqlim tipinə aiddir, zəif nəmliyi, yayının isti keçməsi ilə səciyyələnir. Ağ yelli havalər müşahidə olunur.

Ümumi radiasiyanın illik miqdarı $130,7 \text{ kkal/sm}^2$, radiasiya balansının miqdarı isə $45,0 \text{ kkal/sm}^2$ -dir. Qışı mülayim keçir, belə ki, ən soyuq ayın (yanvar) orta temperaturu $1,8^\circ$, ən isti ayın (iyul) orta temperaturu 26° olur. Yay aylarında bəzən havanın mütləq maksimum temperaturu 41° -dək yüksəlir. Havanın orta illik minimum temperaturu 9° , yanvar ayında -8° , iyul ayında isə 14° olur. İlin soyuq ayında bəzən havanın mütləq minimum temperaturu -24° -dək aşağı düşür. Torpaq səthinin orta illik temperaturu 18° -dir. İlin soyuq ayında (yanvar) 2° , ilin isti ayında (iyul) 34° olur.

Havanın orta illik nisbi rütubəti 73% olub, il ərzində 60-84% arasında dəyişir. İllik yağıntı 332 mm-dir. Buxarlanma 980 mm-dir.

Küləyin orta illik sürəti 2,2 m/san –dir. Ərazidə əsasən şərq və cənub-şərq küləkləri əsir. Güclü küləklərin (15 m/san) illik sayı 9 gün, ağ yelli günlərin sayı isə 15-20 gün olur. Qarla örtülü günlərin miqdarı 12, dolu düşən günlərin sayı isə 0,5-dir.

Ağcabədi rayonunun torpaqları mülkiyyət formaları üzrə aşağıdakı qaydada bölünür:

Rayonun ümumi ərazisi 140098 hektardır. Bunun 56414 ha-rı suvarılan torpaqlardır. Əkin sahəsi 51615 ha təşkil edir. Bunun da 51357 ha-rı suvarılındır. Dincə qoyulan torpaqlar yoxdur. Ərazidə ölümlər 32859 hektar təşkil edir ki, bunun da 774 hektarı suvarılır. Kənd təsərrüfatına yararlı sahələrin cəmi 85423 ha olub ki, bunun da 52750 ha-rı suvarılındır. Həyətəni sahələr 4400 ha, o cümlədən 3664 ha-rı suvarılır. Rayon ərazisində 4669 ha meşə sahəsi mövcuddur.

a) Rayonun dövlət mülkiyyətində saxlanılan torpaq sahələri təyinatına görə aşağıdakı qaydada bölünür:

Dövlət mülkiyyətində olan ərazinin sahəsi 65942 ha olub ki, bunun da 3069 ha-rı suvarılır. Çoxillik əkmələr 949 hektar təşkil edir ki, bunun da 619 hektarı suvarılır. Dövlət mülkiyyətində olan ölümlər 27507 hektardır ki, bunun da 774 hektarı suvarılır. Ərazidə kənd təsərrüfatına yararlı sahələrin cəmi 29847 ha olub ki, bunun da 3059 ha-rı suvarılan torpaqlardır. Həyətəni sahələrin cəmi 171 ha-dir, bunun da 10 hektarı suvarılır və kənd təsərrüfatına yararlıdır.

Dövlət mülkiyyətində olan meşələrin sahəsi 4637 ha təşkil edir.

b) Xüsusi mülkiyyətdə olan torpaqlar öz təyinatına görə aşağıdakı qaydada bölünür:

Göstərilən mülkiyyətdə olan ərazinin ümumi sahəsi 50967 ha olub ki, bunun da 50309 ha-rı suvarılır. Əkin altında olan torpaqların ümumi sahəsi 46431 ha olaraq, onun da 46228 ha-rı suvarılan torpaqlardır. Ümumiyyətlə, bu mülkiyyət formasında kənd təsərrüfatına yararlı torpaqların sahəsi 46970 ha olub ki, bunun da hamsı suvarılır.

Həyətəni sahələr 3997 ha təşkil edir ki, bunun da 3542 ha-rı suvarılır.

c) Rayon ərazisində bələdiyyə mülkiyyətində olan torpaqların ümumi sahəsi 23189 ha olub ki, bunun da 3036 ha-rı suvarılır. Bu mülkiyyət formasında olan ölümlərin sahəsi 5352 hektardır, bunlar suvarılmır. Ümumiyyətlə, kənd təsərrüfatına yararlı sahələr 8606 ha olub ki, bunun da 2924 ha-rı suvarılır.

Bələdiyyə mülkiyyətində olan həyəyanı torpaqların sahəsi 232 ha-dır ki, bunun da 112 ha-rı suvarılır. Ərazidə meşəli sahəsi 32 ha təşkil edir.

Rayonun torpaq örtüyü əsasən boz-çəmən, boz və çəmən-boz torpaqlardır. Rayonun mərkəzi hissəsində şor və şorakətli torpaq sahələrinə də təsadüf edilir. Boz torpaqlar üçün xarakterik cəhətlər onların tipik növlərinin profilində lilləşmə getməsi, dərin qatlarda məsaməliyin aydın ifadə olunması, mineral birləşmələrin profil boyu zəif hərəkət etməsi, karbonatların bərabər yayılması və humusun aşağıya doğru təcridən azalmasıdır. Boz torpaqlar içərisində tünd, adi və açıq yarım növləri yayılmışdır. Çəmən torpaqları əsasən relyefin çökəkliklərini tutur. Çəmən torpaqları bir çox əlamətlərinə görə Kür-Araz ovalığının başqa ərazilərinin çəmən torpaqlarından fərqlənir. Mergelləşmiş süxurların və karbonatlı qrunut sularının olması nəticəsində torpaqəmələgəlmə prosesində torpaqlar karbonatlarla zənginləşir. Çəmən torpaqları üç yarımövə bölünür- tünd, adi və açıq çəmən torpaqları.

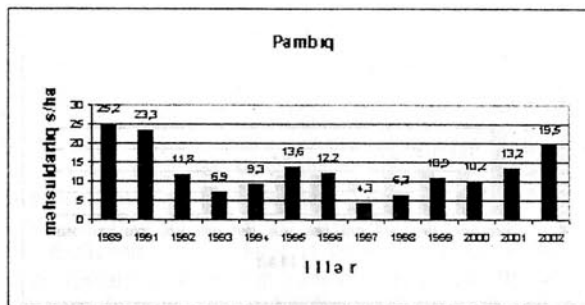
Rayonun fiziki coğrafi şəraiti bitki örtüyünün formalaşmasına böyük təsir göstərmişdir. Burada təbii bitki örtüyü əvvəllər daha zəngin olmuşdur. Sonradan bu bitkilərin bir çoxu insanların mənfi fəaliyyəti nəticəsində azalmışdır. Rayonda əsasən göl və yarımşəhra tipli bitkiləri yayılmışdır. Kür çayı sahilində kolluqlar və seyrəlmis tugay meşələri var. Təbii bitki örtüyünə qamış, su qamışı, dəvətikanı, biyan, yovşan və s. aiddir.

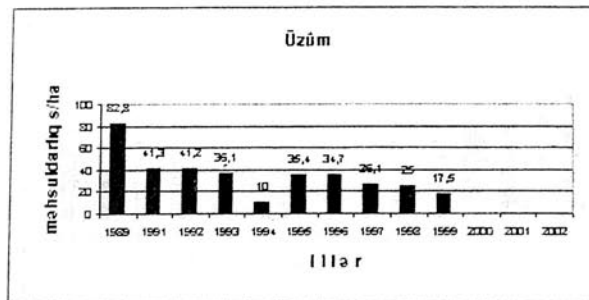
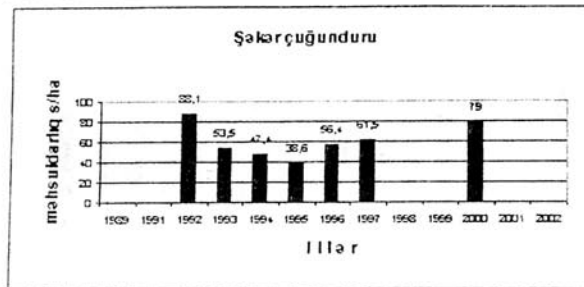
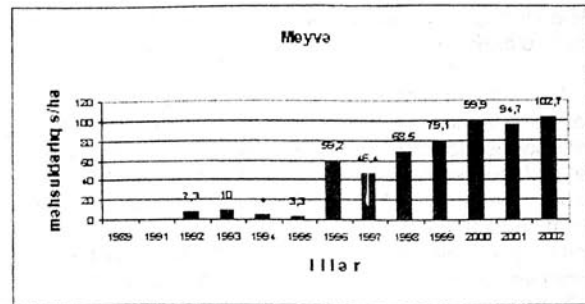
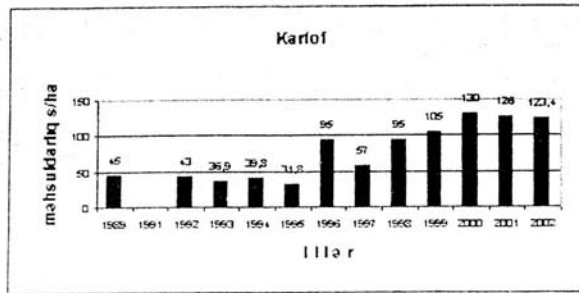
Rayon ərazisində mədəni bitkilərdən əsasən taxıl, pambıq, yem bitkiləri və s. yetişdirilir. 2002-ci ilin məlumatlarına görə Ağcabədi rayonunda ümumi məhsul yığım sahəsi 41871 hektar təşkil etmişdir ki, bunun da 40% -də dənli və dənli paxlalı bitkilər, 45,1%-də yem bitkiləri, 0,52%-də kartof, 1,7% -də tərəvəz, 2,47%-də bağ və giləmeyvəliklər, 0,63%-də bostan bitkiləri, 9,56%-də pambıq, 0,02%-də dən üçün günəbaxan əkilmişdir.

2002-ci ilin məlumatlarında əvvəlki illərə nisbətən bitkilərin məhsuldarlığında müəyyən artım olmuşdur. Belə ki, 1997-ci ildə taxıl bitkisinin məhsuldarlığı 18 s/ha olduğu halda 2002-ci ildə bu rəqəm 29 s/ha-a qədər, pambıq bitkisinin

məhsuldarlığı isə 4,3 s/ha olduğu halda 2002-ci ildə bu rəqəm 19,5 –s/ha qədər artmışdır.

Bitkilərin məhsuldarlığının artması bir çox amillərlə izah oluna bilər. Bunlardan fermər kəndli təsərrüfatlarında əkinlərə qayğının artması, aqrotexniki xidmətin səviyyəsinin artırılması, kənd təsərrüfatı bitkilərinin kübrə və ziyanvericilərə qarşı səmərəli kimyəvi pəreparatlardan istifadə edilməsi, yeni məhsuldar sortların əkilməsi və s. göstərmək olar.

1997-ci ilə müqayisədə məhsuldarlıqda artım müşahidə edilse də bu hələ çox aşağı göstərici hesab olunur. Məhsuldarlığın aşağı düşməsinə səbəb olan amillər var ki, buraya suvarma suyunun minerallıq dərəcəsi, kənd təsərrüfatı bitkilərinin suvarma suyu ilə tam təmin olunmaması, torpaqların şorluğu və şorakətliliyi, aqrotexniki xidmətin hələ də yüksək səviyyədə olmaması, təsərrüfatların kənd təsərrüfatı maşınları ilə tam təmin olunmaması və bununla şum, becərmə və yığım işlərinin vaxtında aparılmaması və s. aiddir.

Məhsuldarlığın artımında suvarma suyunun keyfiyyəti, yeni onun minerallıq dərəcəsi mühim rol oynayır. Kənd təsərrüfatı bitkilərinin suvarılması üçün buraxıla bilən minerallıq dərəcəsi 0,08-1 q/l həddində qəbul edilmişdir. 4 q/l –də istifadə etmək mümkündür. Minerallığın daha yüksək səviyyəsində məhsuldarlıq aşağı düşür, suyun tərkibində olan duzlar torpağın səthində toplanır və təkrar şorlaşmaya getirir. Əksinə daha keyfiyyətli su ilə suvarma zamanı üst qatda olan duzlar yuyulur, bu da bitkinin normal inkişafına şərait yaradır.

Bildiyimiz kimi tərkibində bitkinin inkişafına mane olan duzlar toplanmış torpaqlar şorlaşmış torpaqlar hesab olunur. Şorlaşmış torpaqlarda k/t bitkilərinin normal inkişafı zəifləyir, torpaqdan su və qida maddələrinin qəbul etməsi səviyyəsi aşağı düşür. Tədqiqatlar göstərir ki, şorlaşmış torpaqlarda

şorlaşmanın dərəcəsindən asılı olaraq məhsuldarlıq 10-70% aşağı düşür. Çox yüksək şorlaşmış torpaqlarda və şoranlarda isə məhsuldarlıq 0-10% arasında dəyişir və yaxud məhsul əldə edilmir.

Ağcabədi rayonunda zəif şorlaşmış torpaqlar 5450 hektar, orta şorlaşmış torpaqlar 5983 hektar, şiddətli və çox şiddətli şorlaşmış torpaqlar 5280 hektar təşkil edir. Bunlardan əlavə zəif şorəkətli torpaqlar 32500 hektar, orta və şiddətli şorəkətli torpaqlar 4117 hektardır. Torpaqların meliorativ vəziyyətinə təsir edən amillərdən biri də minerallaşmış qrunt sularının yer səthinə yaxın yerləşməsidir. Rayonda qrunt sularının yer səthində yerləşmə dərinliyi 0,5-3,0 m olan sahələr 35000 hektardan çox sahəni əhatə edir. Qrunt sularının minerallığı 14-50 q/l arasında dəyişir. Rayonda torpaqların meliorativ vəziyyətini yaxşılaşdırmaq və qrunt sularının səviyyəsini aşağı salmaq üçün kompleks meliorativ tədbirlər həyata keçirilməlidir. Ağcabədi rayonunda kollektorların ümumi uzunluğu 1386,6 km, açıq drenlərin uzunluğu 906,5 km, qapalı dren 479,4 km təşkil edir. Kollektor drenaj şəbəkəsinin üzərində 1803 hidrotexniki qurğu vardır. Hal hazırda bu sistemin 1415 km uzunluğundakı hissənin təmirə, o cümlədən 215 km-nin əsaslı təmirə, 804 km-nin cari təmirə ehtiyacı vardır. Bütün bu rəqəmlər göstərir ki, kollektor-drenaj şəbəkəsinin normal işi rayonda təmin olunmur.

Bitkilərin məhsuldarlığına təsir edən amillərdən biri də su ilə normal təmin olunmasıdır.

Ağcabədi rayonunda suvarma suyunun mənbələri Mingəçevir su ambarından başlayan Yuxarı Qarabağ kanalı, Sərsəng su ambarından (işğal altında olduğundan su buraxılmır) Sağ sahil kanalının axır hissəsi, Qarqar çayı, Kür çayı, ümumi sərfi 22 m³/san olan 755 subartezian quyuları vasitəsilə yeraltı sulardır. Bunlardan Sağ sahil kanalına Sərsəngdən su verilmir. Subartezian quyularının isə 50%-dən çoxunun təmirə ehtiyacı olduğundan istifadə edilmir.

Çox illik müşahidələr göstərir ki, çoxsulu dövrlərdə rayonun su təminatı tamamilə ödənilir. Lakin əzsulu (quraq) illərdə rayonun su təminatı 503,7 milyon m³ olduğu halda su ehtiyatları 377 milyon m³ təşkil edir ki, 126,7 milyon m³ su

çatışmamazlığı yaranır. Bu məqsədlə əzsulu dövrlərdə kollektor sularından və yeraltı sularından, onları şirin sularla qarışdıraraq k/t bitkilərinin suvarılması üçün istifadə olunabilir. Hətta belə tədbirlərə baxmayaraq quraqlıq illərində bitkiçiliyə xeyli ziyan dəyir. Məsələn ancaq 2000-ci ildə baş vermiş quraqlıq nəticəsində 38326 hektar əkin sahəsinin 14349 hektarına və yaxud 37,4% -nə 9121 mln man məbləğində ziyan dəymişdir.

Digər tərəfdən kanallarda olan su itkisinin qarşısını almaq, suvarma suyunun itkisiz sahəyə çatdırılması üçün bir sıra tədbirlər də həyata keçirilməlidir. Bu məqsədlə ümumi uzunluğu 17799 km olan, o cümlədən beton üzüklü 89 km, novlu 22 km suvarma sistemlərində 17668 ədəd hidrotexniki qurğuların, 501 km uzunluğunda suvarma kanallarının təmirə, həmçinin 201km-nin əsaslı, 300 km-nin cari təmirə ehtiyacı var.

Torpaqların meliorativ vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasına onların əsaslı və cari yuyulması da daxildir.

Şorəkətliyə qarşı mübarizədə kimyəvi meliorantlardan istifadə olunması daha məqsədə uyğundur. Bu məqsədlə respublikamızda zəngin ehtiyatı olan xam gipsdən, tərkibində gips olan materiallardan, fostogips, toz halında dəmirkuporusu, maye halda olan sulfat və xlor turşuları və s. istifadə olunabilir.

Rayon ərazisində məhsuldarlığın artırılması və fermer – kəndli təsərrüfatlarına bu yolla kömək etmək məqsədilə aşağıdakı bir sıra tədbirlərin həyata keçirilməsi tələb olunur:

1. Rayon ərazisində eroziyaya qarşı mübarizə aparılmalıdır.

Ağcabədi rayonunun ümumi sahəsinin 21900 hektarı eroziyaya uğramışdır. Rayonda əsasən irriqasiya eroziyası yayılmışdır. 12700 hektar zəif, 6800 hektar orta, 2400 hektar şiddətli dərəcədə eroziyaya məruz qalmışdır. Irriqasiya eroziyası müşahidə olunan sahələrdə torpaqlar hamarlanmalıdır. Torpaqların hamarlanması üçün 1 hektar sahəyə 200-320 min manat vəsait tələb olunur. Həmçinin hər bir sahəyə veriləcək suyun norması torpağın növündən və əkiləcək

bitkilərin tərkibini nəzərə alaraq seçilməlidir. Meyilliyi çox olan sahələrdə torpağı suvararkən müvəqqəti suvarma şəbəkəsinin bütün elementləri (şırımın uzunluğu, meyilliyi və s.) və su sərfi konkret şəraitə uyğunlaşmalıdır. Yeni müterəqqi suvarma texnika və texnologiyalarından (yağışyağdırma, damcılama və s) istifadə olunması məsləhət görülür.

2. Şorlaşmış və şorakətli torpaqların meliorasiyası üçün ilk növbədə kollektor-drenaj sisteminin normal işləməsi təmin edilməlidir. Bu məqsədlə rayonda təmir bərpa işlərinə ehtiyacı olan 8316 hektar suvarılan sahədəki kollektor drenaj şəbəkəsində əsaslı təmir – bərpa işləri görülməlidir. Bu məqsədlə 12474 milyon manat vəsait tələb olunur.

a) 7515 hektar sahədə suvarma şəbəkəsinin əsaslı təmir və bərpasına 13151 milyon manat vəsait tələb olunur.

b) orta və şiddətli dərəcədə şorlaşmış 11263 hektar sahədə torpaqların əsaslı yuyulması lazımdır. Burada adi su ilə 10-15 m³/ha norma ilə fasiləli yuma, yəni yuma normasının 2-3 dəfəyə verməklə müsbət nəticələr əldə etmək olar. Bunun üçün 4288 milyon manat vəsait lazımdır.

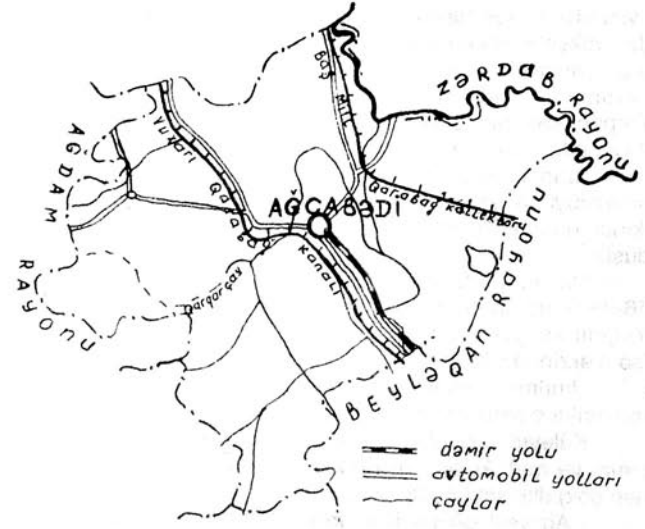
c) zəif şorlaşmış 5450 hektar sahələrdə cari yuma aparmaqla, yəni 15-20 min m³ su verməklə, həm də sahənin mailliyindən asılı olaraq ləklər düzəltmədən də yuma aparmaq olar ki, bu da ucuz başa gələr.

d) şorakətli torpaqların meliorasiyasında hər hektara 10-20 ton sulfat turşusu, daha yaxşı olardı ki, 5-80 ton gips verilsin. Hər iki halda yuma norması 15-20 min m³ qəbul edilir.

e) torpaqların meliorasiyası uzunmüddətli prosesdir. Buna görə təklif edilən tədbirlərə heç də həmişə bir mövsüm ərzində torpaqları lazım olan dərinlikdə və lazım olan həddə qədər duzlardan təmizləmək mümkün olmur. Odur ki, bu tədbirlər bir neçə mövsümdə davam etdirilməlidir. Bu tədbirlərlə

yanaşı torpağa üzvü və mineral gübrələr verilməsi, duza davamlı bitkilər əkilməsi nəzərdə tutulmalıdır.

AGCABƏDİ İNZİBATİ RAYONU

AGDAŞ İNZİBATİ RAYONU

Ağdaş Şirvan düzünün şimal qərbində, Acınohur ön dağlarının cənubundadır. Rayon ərazisi şimaldan Şəki, şimali-şərqdən Qəbələ, şərqdən Göyçay, Ucar, cənubdan Zərdab, Bərdə və qərbdən Yevlax rayonları ilə həmsərhəddir.

Rayonun səthi, əsasən düzənlikdir, şimal hissədə dağlıqdır (Boz dağ silsiləsi, hündürlüyü 700m-ə qəder). Düzənlik hissədə Antropoqen, dağlıq hissədə isə Neogen çöküntüləri yayılmışdır.

Rayonun iqlimi. Ərazinin şərq hissəsi yayı quraq keçən mülayim-isti, yarımsəhra və çöllər iqlim tipinə, qərb hissəsi isə qışı quraq keçən mülayim – isti yarımsəhra və quru çöllər iqlim tipinə aiddir. Havanın orta illik temperaturu 14,2°C-dir. Yanvar ayının orta aylıq temperaturu isə 26,4°C olur. Yay aylarında bəzən havanın mütləq maksimum temperaturu 41°-dək yüksəlir. Havanın orta illik mütləq minimum temperaturu -8°C, yanvarda -7°C, iyulda isə 16°C olur. İlin soyuq ayında havanın mütləq minimum temperaturu -15°C aşağı düşür. Torpaq səthinin orta illik temperaturu 17°C, yanvar ayında 2°C, iyulda isə 33°C olur.

Birinci payız şaxtasının orta tarixi noyabr ayının axırınıcı ongünlüyünə, axırınıc yaz şaxtasının orta tarixi isə mart ayının ikinci ongünlüyünün axırı - üçüncü ongünlüyünün əvvəlinə düşür.

Havanın orta illik nisbi rütubəti 70-75% olub, il ərzində 56-82% arasında dəyişir. Yağıntının illik miqdarı 503mm-dir. Yağıntı ən çox yaz və payız fəslində düşür. Səth örtüyündən isə il ərzində 930 mm mümkün buxarlanma gedir.

Ümumi radiasiyanın illik miqdarı 128,8 kkal/sm², radiasiya balansının miqdarı isə 45,5 kkal/sm².

Küləyin orta illik sürəti 2,1m/san-dir. Ərazidə əsasən şimal və qərb küləyi əsir. Güclü küləklərin (sürəti 15 m/san-dən çox) illik sayı 5 gün olur.

Ağ yelli günlər il ərzində 15-20 gün müşahidə edilir. Qarla örtülü günlərin sayı 10-15 gündən çox olmur. Dolu düşən günlərin sayı 1-dir.

Rayonun ərazisindən Türyan çayı, cənub-qərb sərhədi boyu Kür çayı axır. Yuxarı Şirvar kanalı rayonun ərazisindən keçir. Türyan çayında su qovşağı yaradılmışdır. Baş Şirvan kollektoru rayonun ərazisindən başlanır.

Ağdaşın landşaflı yarımsəhra və quru çöldür.

Ağdaş rayonu torpaqları mülkiyyət formaları üzrə aşağıdakı qaydada bölünür:

Rayonun ümumi ərazisi 94720 hektar olub, bunun da 34521 hektarı suvarılan torpaqlardır. Əkin sahəsi 28823 hektar təşkil edir, bunun da 27884 hektarı suvarılındır. Dincə

qoyulan torpaqların sahəsi 1945 hektardır, 20 hektarı suvarılır. 1107 hektar biçənək sahəsindən 40 hektarı suvarılır. Ərazidə örüşlər 21142 hektar olub, suvarılmır. Çoxillik əkmələr 742 hektar sahə hamısı suvarılır. Kənd təsərrüfatına yararlı sahələrin cəmi 53759 hektar olub ki, bunun da 28686 hektarı suvarılındır. Həyətəni sahələr 6102 hektardır, o cümlədən 5835 hektarı suvarılır. Meşələrin sahəsi 9225 hektardır.

a) Rayonun dövlət mülkiyyətində saxlanılan torpaq sahələri təyinatına görə aşağıdakı qaydada bölünür:

Dövlət mülkiyyətində olan ərazinin sahəsi 21211 hektardır. Əkin sahəsi 1092 hektardır, 153 hektarı suvarılır. Dincə qoyulmuş torpaqlar yoxdur. Dövlət mülkiyyətində olan örüşlər 2951 hektardır, suvarılmır. Çoxillik əkmələr 588 hektar olub, hamısı suvarılır. Biçənəklər 490 hektar olub, 40 hektarı suvarılır. Ərazidə kənd təsərrüfatına yararlı sahələrin cəmi 5121 hektar olub, bunun da 781 hektarı suvarılan torpaqlardır. Dövlət mülkiyyətində olan meşələrin sahəsi 9137 hektar təşkil edir.

b) Xüsusi mülkiyyətdə olan torpaqlar öz təyinatına görə aşağıdakı qaydada bölünür.

Göstərilən mülkiyyətdə olan ərazinin ümumi sahəsi 34457 hektardır, bunun da 31810 hektarı suvarılır. Əkin altında olan 26346 hektar torpaqlar hamısı suvarılındır. Burada 1829 hektar torpaq dincə qoyulmuşdur, suvarılmır. Örüş sahəsi yoxdur. Çoxillik əkmələr olan 120 hektar torpağın hamısı suvarılır. Biçənəklər 586 hektardır, suvarılmır. Ümumiyyətlə, bu mülkiyyət formasında kənd təsərrüfatına yararlı torpaqların sahəsi 28881 hektardır, bunun da 26466 hektarı suvarılır.

Həyətəni sahələr 5570 hektar təşkil edir ki, bunun da 5344 hektarı suvarılır.

v) Rayon ərazisində bələdiyyə mülkiyyətində olan torpaqların ümumi sahəsi 39058 hektar təşkil edir, bununda 1930 hektarı suvarılır. Əkin sahəsi olan 1385 hektarın hamısı suvarılır. Dincə qoyulan sahələr 116 hektardır, 20 hektarı suvarılır. Bu mülkiyyət formasında olan örüşlərin sahəsi 18191 hektardır, suvarılmır. Çoxillik əkmələr olan 34 hektarın hamısı

suvarılır. Biçənəklər 31 hektardır, suvarılmır. Ümumiyyətlə, kənd təsərrüfatına yararlı sahələr 19757 hektar olub, bunun da 1439 hektarı suvarılır.

Bələdiyyə mülkiyyətində olan həyətyanı torpaqların sahəsi 532 hektardır, bunun da 491 hektarı suvarılır. Ərazidə meşələrin sahəsi 88 hektar təşkil edir.

Torpaq örtüyü: Rayonda əsasən boz-çəmən torpaqları yayılmışdır. Ərazinin cənubunda şoran torpaqlar var.

Bitkiləri, əsasən, çöl və yarımsəhra tiplidir. Kür çayı sahilində tuqay meşələri, rayonun şimal hissəsində (Türyan çay qoruğunda) ardıc və saqqız ağaclarından ibarət seyrək arid meşələr var.

Torpaqların meliorasiya vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasında rayonun ərazisindən başlanan Baş Şirvan kollektorunun böyük əhəmiyyəti var. Ağdaş rayonunda dağlıq ərazidə eroziya müşahidə olunur. Eyni zamanda mal-qaranın intensiv otarılması nəticəsində otlaq eroziyasıda vardır. Buda otlaqların məhsuldarlığına xeyli təsir göstərir.

Rayonun təbii iqlim şəraiti yalnız suvarma əkinçiliyinə imkan verir. Suvarılan torpaqlarda mütərəqqi suvarma texnologiyası tətbiq edilmədiyindən irriqasiya eroziyası yayılmışdır.

İrriqasiya eroziyasına səbəb olan amillərdən biri də rayonda suvarma norma və qaydalarına düzgün riayət olunmadığına görədir. Eroziyanın bu növü suvarmanı normadan artıq selləmə üsulu ilə apardıqda müşahidə olunur. Sahələri suvararkən suyu böyük axımlarla buraxdıqda onun bir hissəsi torpağa hopur, qalan hissəsi isə üzüaşağı olaraq torpağı dağdır və yuyub aparır. İrriqasiya eroziyası baş verən torpağın toz hissəcikləri yuyulub yamacın aşağısında çökərək orada müxtəlif qalınlıqda (5-10sm) qaysaq əmələ gətirir. Qaysaq əmələ gətirən sahələrdə isə torpağın su-fiziki xassələri xeyli pisləşir. Qeyd etmək lazımdır ki, əkin sahələrində irriqasiya eroziyası baş verdikdə bitkilərin kökü ətrafında torpaq yuyulur, bu da onların inkişafını zəiflədir və qurudur.

İrriqasiya eroziyasına qarşı aşağıdakı mübarizə tədbirlərinin görülməsi məsləhətdir.

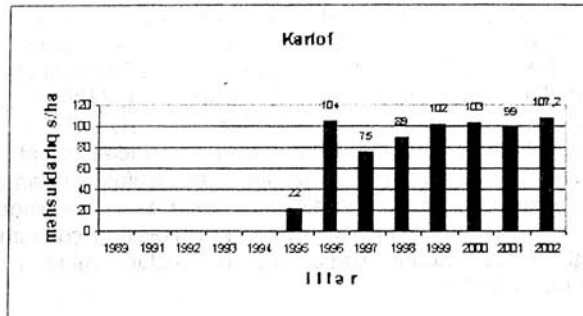
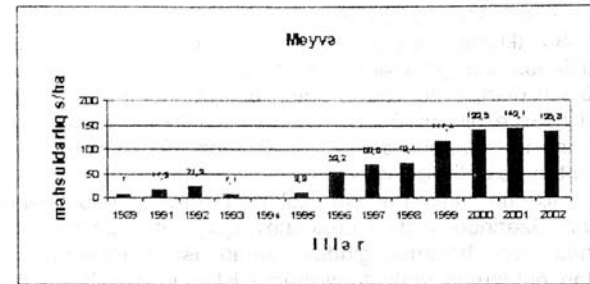
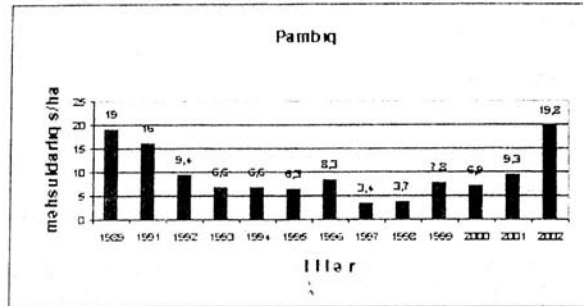
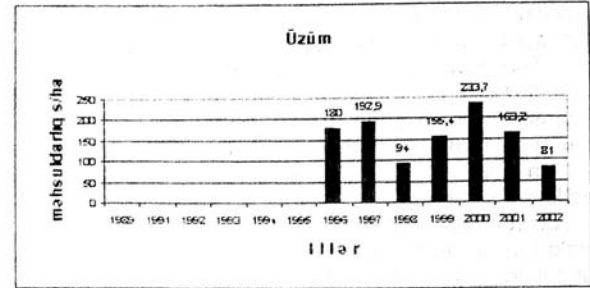
1. İrriqasiya eroziyası müşahidə olunan yerlərdə sahələr hamarlanmalıdır.

2. Torpaq örtüyünü, əkiləcək bitkilərin tərkibini nəzərə almaqla hər bir santimetrə veriləcək suvarma suyunun norması müəyyənləşdirilməlidir.
3. Meyilliyi 1,5-2⁰ –dən çox olan sahələrdə torpağı şırım üsulu ilə suvarmaq üçün mütərəqqi suvarma şəbəkəsinin bütün elementləri (meyilliyi, uzunluğu və s.) və su sərfi konkret şəraitə uyğunlaşdırılmalıdır.
4. Su itkisinin qarşısını almaq üçün və eroziyaya qarşı mübarizə tədbirləri kimi yeni mütərəqqi suvarma sistemlərindən (yağışyağdırma, damcılama) geniş istifadə etmək lazımdır.

Rayonda dənli və dənli paxlalı bitkilər (buğda, arpa və s.), texniki bitkilər (pambıq və s.), tərəvəz, bostan bitkiləri və yem bitkiləri əkilir. Hal-hazırda əsasən taxıl əkilir. Son 5 ildə taxıl üzrə orta məhsuldarlıq 21,4 s/ha, 2002-ci ildə isə taxıl üzrə məhsuldarlıq 23,1 s/ha olmuşdur. Pambıq üzrə məhsuldarlıq 2002-ci ildə 19,8 s/ha olmuşdur. Digər kənd təsərrüfatı bitkiləri üzrə də məhsuldarlıq aşağı olmuşdur. Məhsuldarlığın aşağı olmasına müxtəlif amillər təsir göstərir.

Məsələn fermerlər gübrələrdən və ziyanvericilərə qarşı kimyəvi pereparatlardan çox az istifadə edirlər. Kənd təsərrüfatı maşınlarının, traktorlarının və kombayınlarının çatışmaması hiss olunur.

Məhsuldarlığın aşağı olmasının səbəblərindən biridə torpaqların bu və ya digər dərəcədə şorlaşmaya məruz qalmasıdır. Belə ki, zəif şorlaşmış torpaqlarda məhsuldarlıq 10-20%, orta şorlaşmış torpaqlarda 20-40% azalır, yüksək şorlaşmış torpaqlarda və şoranlarda isə məhsuldarlıq 0-10% arasında dəyişir. Belə ki, 34521 hektar suvarılan sahənin 22495 hektarı, o cümlədən 11870 hektarı zəif, 7200 hektarı orta, 3425 hektarı şiddətli və çox şiddətli dərəcədə şorlaşmışdır. Eyni zamanda 32500 hektarı zəif, 2021 hektarı orta və şiddətli şorakətli torpaqlar mövcuddur. Tərkibində kənd təsərrüfatı bitkilərinin normal inkişafını ləngidə biləcək qədər suda asan həll olunan duzlar olan torpaqlar kənd təsərrüfatı praktikasında şorlaşmış torpaqlar hesab olunur. Torpaqlarda bu duzların miqdarı və tərkibi müxtəlif olur.

Duzlar həm bikiyin inkişafına, həm də məhsulun kəmiyyətinə mənfi təsir göstərir. Duzların bitkilərə təsiri toxumlar şişməyə başladığı andan başlanır, torpaq məhlulunda duzların qatılığı artıq olduqda toxumların şişməsi zəifləyir və onun normal inkişafını ləngidir. Şorlaşmış torpaqlara səpilən toxumlar təmiz torpaqlara nisbətən gec cücərlir. Bitkinin yaşı artdıqca duza davamlılığı da artır. Bundan əlavə hər bir bitki növünün duza davamlılığı da müxtəlif olur. Şorlaşmış torpaqlarda həmçinin bitkilərin su rejimi də normal getmir, bu da öz növbəsində məhsulun azalmasına səbəb olur.

Torpaqların meliorativ vəziyyətinə təsir edən amillərdən biri də mineralaşmış qrunut sularının yer səthinə yaxın

yerləşməsidir. Rayonda minerallaşmış qrunt sularının yerləşmə dərinliyinin yer səthindən 1,0 metrden az olan sahələri 5330 hektar təşkil edir. Qrunt sularının minerallığı 10-28 q/l arasında dəyişir. Torpaqları bitkilər üçün zərərli olan duzlardan təmizləmək üçün kompleks meliorativ tədbirlər həyata keçirilməlidir. Bu məqsədlə də, rayonda 19330 hektar sahəni əhatə edən uzunluğu 1915,8 km olan (o cümlədən 727,5 km kollektor, 346,7 km açıq dren, 841,6 km qapalı dren) kollektor-drenaj sistemləri mövcuddur.

Hazırda bu sistemlərin təxminən 1679,2 km uzunluğundakı hissəsinin təmirə, o cümlədən 1149,5 km hissəsinin əsaslı təmirə, bərpa olunmağa ehtiyacı vardır. Bu o deməkdir ki, Ağdaş rayonunda mövcud olan kollektor-drenaj sistemlərinin normal işləməsi tam təmin olunmur.

Su itkisinin qarşısını almaq, həmçinin bitkiləri suvarma suyu ilə tələbata görə təmin etmək məqsədilə ümumi uzunluğu 1983 km olan, o cümlədən beton üzülükü sistemlərində 4494 ədəd hidrotexniki qurğuların təxminən 1140 km uzunluğunda suvarma kanallarının təmirə, o cümlədən 670 km hissəsinin əsaslı təmirə ehtiyacı vardır.

Mövcud suvarma və kollektor drenaj şəbəkəsində, onların üzərində olan hidrotexniki qurğuların uzunmüddətli istismarı və baxımsızlığından yaranmış çatışmamazlıqları aradan qaldırmaq üçün təmir-bərpa işlərinin aparılması tələb olunur.

Bu işlər əsasən aşağıdakılardan ibarətdir:

- Suvarma və drenaj şəbəkələrinin lildən təmizlənməsi;
- Suvarma kanalları üzərindəki hidrotexniki qurğuların (səviyyə qaldıran, suburaxan, borulu keçid, akvedik və s.) yeniləri ilə əvəz edilməsi və ya bərpası;
- Açıq suyığıcı və ilkin drenlərdəki borulu keçidlərin bərpa edilməsi, bağlı ilkin drenlərin borularının yuyularaq təmizlənməsi və mənşəb, baxış quyularının bərpası.

Layihə-smeta sənədlərinə görə bir hektar sahədə kollektor-drenaj və suvarma şəbəkəsinin təmir-bərpa işlərinə

1658250-1665915 manat və yaxud 352,81-354,45 ABŞ dolları vəsait tələb olunur.

Torpaq sahələrinin həm cari, həm də əsaslı səthi hamarlama işləri, həmçinin şorlaşmış torpaqların cari və əsaslı yuyulması lazımdır.

Kompleks tədbirlərə şorakətliyə qarşı mübarizədə onun şorakətlik dərəcəsinə uyğun olaraq, kimyəvi meliorantların tətbiqi də daxildir. Həmin məqsədlə respublikada zəngin ehtiyata malik olan xam gipsdən və ya tərkibində gips olan materiallardan – gec, fosogips, dəmir kuporusu toz halında, sulfat və xlor turşuları maye halında və s. istifadə oluna bilər.

Rayon ərazisində məhsuldarlığın artırılması və fermərkəndli təsərrüfatlarına bu barədə köməklik etmək məqsədilə aşağıdakı bir sıra tədbirlərin tətbiqi təklif edilir.

1. Rayon ərazisində torpaq eroziyasına qarşı mübarizə aparılmalıdır.

İrriqasiya eroziyasına qarşı əsasən suvarmanın düzgün təşkili və aparılmasıdır. Hər şeydən əvvəl yer səthinin mailliyi çox olan halda cari və ya əsaslı səthi hamarlanma işləri aparılmalıdır. Bir hektar sahənin hamarlanmasına 200-320 min manat vəsait tələb olunur.

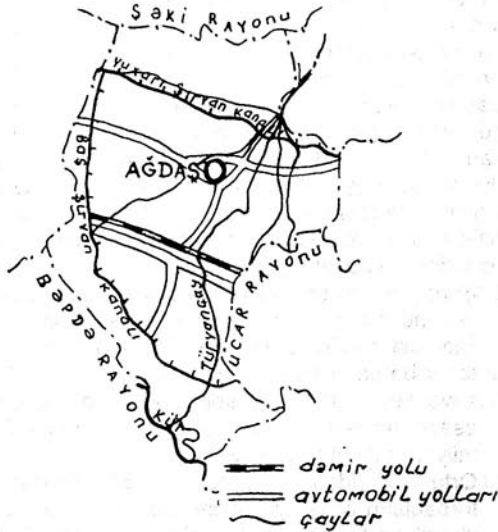
Cərgələr arası becərilən bitkilərin suvarılmasında şırımların uzunluğu, başdan-başa becərilən bitkilərin suvarılmasında isə zolağın eni və uzunluğu, sahənin meyilliyi, torpaqların suhopdurma qabiliyyəti, mexaniki tərkibi, suvarma norması nəzərə alınmaqla təyin edilmiş su sərfi tətbiq edilməlidir. Torpağın fiziki-kimyəvi xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla müterəqqi suvarma texnikası da tətbiq edilə bilər.

2. Şorlaşmış və şorakətli torpaqların meliorasiyası üçün ilk növbədə kollektor-drenaj sisteminin normal işləməsi təmin edilməlidir. Bu məqsədlə: rayonda təmir-bərpa işlərinə ehtiyacı olan 17143 hektar suvarılan sahədəki kollektor-drenaj şəbəkəsində əsaslı təmir-bərpa işləri görülməlidir. Buna 7,79-9,22 milyard manat tələb olunur.
3. Orta və şiddətli dərəcədə 10625 hektar sahədə torpaqların əsaslı yuyulması lazımdır. Burada əsasən xloridli şorlaşma olduğu üçün adi su ilə 10-15 m³/ha

norma ilə «fasiləli» yuma üsulu ilə (normanı 2-3 və ya daha çox dəfəyə verməklə) müsbət nəticələr əldə etmək olar. Bunun üçün 8,04 milyard manat vəsait lazımdır.

4. Zəif şorlaşmış 11870 hektar sahələrdə cari yuma 15-20 min m³ əvəzinə hektara 3-3,5 min m³ su verməklə, həm də sahənin mailliyindən asılı olaraq ləklər düzəltmədən də aparmaq olar ki, bu da ucuz başa gələr.
5. Şorakətli torpaqların meliorasiyasında hər hektara 10-20 ton sulfat turşusu, daha yaxşı olar ki, 5-80 ton gips verilsin. Hər iki halda yuma norması 15-20 min m³ qəbul edilir.
6. 19846 hektar sahədə suvarma şəbəkələrinin əsaslı təmir və ya bərpasına 9,26 milyard manat vəsait tələb olunur.

AĞDAŞ İNZİBATI RAYONU

AĞSTAF İNZİBATI RAYONU

Ağstafa rayonu Kiçik Qafqaz sıra dağlarının şimal hissəsindəki dağətəyi zonada yerləşməklə, şimaldan Gürcüstan, qərbdən Qazax və Ermənistan, cənubdan Ermənistan, şərqdən Tovuz ilə həmsərhəddir.

Ərazinin relyefi, geolijə və geomorfologiyası çox mürəkkəb olub, burada yura, alt və üst təbəşir üçüncü və dördüncü dövr çöküntüləri yayılmışdır. Üst təbəşir törəmələrində, çökmə mənşəli çöküntülərlə bərabər, vulkanogen süxurlar da yayılmışdır. Üst yura qatı karbonatlı və vulkanogen və çökmə süxurları xeyli inkişaf etmişdir. Senonən çöküntüləri Ağstafa və Tovuz çaylarının hövzələrində geniş yayılmışdır. Buradaki, tirələrin cənub yamaqları, şimal yamaqlarına nisbətən dikdir. Buna səbəb cənub yamac boyunca tektonik sınıma xəttinin keçməsidir. Şimalda yerləşən tirələr daha dikdir (bəzi nöqtləri 600-800 m). Buradaki Çobandağ, Eldarovucu, Palantökən tirələri sariat çöküntülərindən ibarətdir. Geomorfoloji quruluşuna görə əsasən orta, alçaq dağlıq və dağətəyi düzənlik zonalarına ayrılırlar. Torpaqəmələgətirən süxurları yura, təbəşir, üçüncü və dördüncü dövrün, çöküntülərindən, onların aşınma məhsullarından yaranmış, dellüvial, prelüvial və allüvial çöküntülərdən ibarətdir.

Ağstafa rayonu ərazisinin əksər hissəsinin iqlimi qışı quraq keçən mülayim isti iqlim tipinə mənsubdur. Havanın orta illik temperaturu 12-14⁰ olub, yanvarda 2⁰-dən -2⁰-dək, iyul ayında isə 20-24⁰ C arasında tərəddüd edir. Havanın maksimum müsbət temperaturu ilin isti ayında 39⁰-dək yüksəlir. Havanın mütləq minimum temperaturu ilin soyuq ayında -11-13⁰ arasında dəyişir.

Havanın orta illik nisbi rütubəti 70-75% olur.

Yağının illik miqdarı 400-600 mm-dir. Küləyin orta illik sürəti 1,3 m/san-dir. Ərazidə əsas şərq küləkləri esir.

Hidroqrafik şəbəkəsi olduqca mürəkkəb və kəşgin dəyişkəndir. Ərazidə əsasən Kür, həmçinin onun qolları olan Ağstafaçay, Zoğalçay və s. xırda çaylar axır.

Ərazinin bitki örtüyü, olduqca zəngin olub, şaquli zonallıq qoluna uyğun paylanmışlar: yüksək dağlıq sahədə alp və subalp çəmənlilikləri, dağlıq sahədə enli yarpaqlı meşələr, alçaq dağlıq sahədə seyrək meşəlik və kolluqlar, düzənlik sahədə isə yarımsəhra bitki broregiyaları yayılmışdır.

Rayon ərazisində torpaq örtüyü də şaquli zonallıq qanununa əsasən bərabər paylanmışdır: burada qonur dağ meşə, meşə altından çıxmış bağ-qonur, çimli dağ-çəmən, qəhvəyi dağ-meşə, bozqırlaşmış dağ-qəhvəyi, dağ-bozqəhvəyi torpaqları tip və yarımtipləri yayılmışdır.

Ağstafa rayonu torpaqlarının mülkiyyət formaları üzrə bölgüsü: rayonun ümumi ərazisi 123996 hektar olub ki, bunun da 22490 hektarı suvarılan torpaqlardır. Müxtəlif təbii təsərrüfat sahələri altında, o cümlədən, əkin 20539 ha, suvarılanı 18274 ha, suvarılan çoxillik əkmələr 3371 ha, suvarılan bağlar 39 ha, suvarılan üzümlüklər 294 ha, suvarılan tınglər, toxmaçarlar 4 ha; dincə qoyulmuş sahələr 6 ha, biçənək 1088 ha, suvarılan 189 ha, ölüş 54188 ha, suvarılanı 673 ha, kənd təsərrüfatına yararlı sahələrin cəmi 76158 ha, suvarılanı 19473 ha, həyətiani sahələrin cəmi 4539 ha, suvarılanı 2979 ha, meşələr 7162 ha suvarılanı 38 hektardır.

a) Dövlət mülkiyyəti - ümumi sahəsi 80843 hektardır ki, bununda 3255 hektarı suvarılan torpaqlardır. Müxtəlif təbii təsərrüfat sahələri altında, o cümlədən, əkin 4214 ha, suvarılan 2722 ha, suvarılan çoxillik əkmələr 45 ha, suvarılan bağlar 39 ha, suvarılan üzümlüklər 6 ha, biçənək 854 ha, suvarılanı 182 ha, ölüş 38667 ha, suvarılan 205 ha, kənd təsərrüfatına yararlı sahələrin cəmi 43780 ha, suvarılanı 3154 ha, həyətiani sahələrin cəmi 134 ha, suvarılanı 63 ha, o cümlədən, kənd təsərrüfatına yararlı 124 ha, suvarılanı 63 ha, meşə sahələri 7162 ha, suvarılanı 38 hektardır.

b) Xüsusi mülkiyyət üzrə: ümumi sahə 20017 hektardır ki, bununda 17811 hektarı suvarılındır. Müxtəlif təbii təsərrüfat sahələri altında 15369 ha, suvarılanı 14596 ha, suvarılan çoxillik əkmələr 292 ha, suvarılan üzümlüklər 288 ha, suvarılan tınglər 4 ha, dincə qoyulmuş sahələr 6 ha, biçənək 234 ha, suvarılanı 7 ha, k/t-na yararlı sahələrin cəmi 15901 ha,

suvarılanı 14895 ha, həyətiani sahələrin cəmi 4116 ha, suvarılanı 2916 ha.

v) bələdiyyə mülkiyyətində: ümumi sahə 23136 hektardır ki, bunun da 1424 hektarı suvarılındır. Müxtəlif təbii təsərrüfat sahələri altında, o cümlədən, əkin 956 ha, suvarılır 956 ha, ölüş 15526 ha, suvarılanı 468 ha, kənd təsərrüfatına yararlı sahələrin cəmi 16477 ha, suvarılır 1424 ha, həyətiani sahələrin cəmi 289 ha.

Ağstafa rayonu ərazisində eroziya prosesi də yayılmışdır. Belə ki, ümumi ərazinin 124 min hektarının 3,38 min ha (27,3%) müxtəlif dərəcədə eroziya prosesinə məruz qalmışdır. Ərazidə yayılmış torpaqların 90,2 min ha-ı (70,7%) – yuyulmamışdır, 19,2 min ha (15,5%)-zəif, 7,5 min ha (6,1%)-orta, 7,1 min ha (5,7%) şiddətli dərəcədə eroziya prosesinə məruz qalmışdır.

Ərazidə eroziya prosesinə məruz qalmış torpaqlar ilə yanaşı şorlaşmış torpaqlar da yayılmışdır. Belə ki, ümumi ərazinin 22490 ha, suvarılan torpaqlarından 14900 ha (12,0%) -şorlaşmış, o cümlədən 4000 ha (3,22%) –zəif, 2500 ha (2,02%)–orta, 300 ha (0,24%) şiddətli dərəcədə şorlaşmış torpaqlardır.

Dağ-çəmən zonasında yayılmış torpaqlar eroziyaya qarşı davamlı olsalarda, otlaq və ölüşlərdə intensiv aparılması nəticəsində, xüsusən çox meyilli yamaclar eroziya prosesinə daha intensiv məruz qalmışlar. Belə ki, ümumi ərazinin 54188 ha (43,7%)-örlüş, 1088 ha (0,87%)-ni biçənlər tutur. Bu sahələrdə mal-qaranın sistemsiiz normadan artıq otarılması və eroziyanın inkişafı nəticəsində bitki örtüyü təcridən seyrəkləşir, onun tərtibi dəyişir və məhsuldarlığı xeyli aşağı olur.

Bu məqsədlə, zəif dərəcədə eroziyaya uğramış sahələrdə otarma normasına riayət etməli, orta dərəcədə yuyulmuş sahələrdə otarma normasını 50% azaltmalı, şiddətli dərəcədə yuyulmuş sahələrdə mal-qaranın otarılması 2-3 il müddətinə qadağan edilməli, bu sahələrdə çoxillik yem bitkiləri (xaşa, yonca, çobantoppuzu, çəmən topalı və onların qarışıq səpini) ekilməlidir.

Dağ-meşə zonası – Ümumi ərazisinin 7162 hektarını və ya 5,77%-ni tutur. Burada yerləşən meşələrin həddindən artıq

istismarı, çılpaqlaşmış yerlərdə, yeni meşələrin salınmaması, onların su tənzimədi və torpaq qoruyucu funksiyasının zəifləməsinə, qırıntı işlərinin yerli şəraitə uyğun olaraq düzgün aparılmaması, eroziya proseslərinin geniş yayılmasına şərait yaradır.

Bu məqsədlə meşələrin suqoruyucu, torpaq mühafizə edici rolunu mühafizə etmək və eləcə də onların təbii yolla bərpa olunmasını yaxşılaşdırmaq üçün təcridən seçmə və könüllü qrup üsulu ilə qırıntılar aparılmalıdır. Eroziyaya uğramış torpaqlarda meşə salan zaman hər şeydən əvvəl torpağın hazırlanmış üsulu ilə əkiləcək bitki cinslərinin müəyyən edilməsi zəruridir.

10⁰-dək meyilliyə malik yamaclardakı zəif və orta yuyulmuş torpaqlar əkinə yamacın köndələninə hazırlanır, həm də orada 20-25 sm hündürlükdə tirələr və şırımlar düzəldilməsi məqsədəuyğundur.

10-20⁰-dək meyilliyə malik olan orta və şiddətli dərəcədə yuyulmuş yamaclarda, meşə salmaqdan ötrü hər 3-5-m-dən bir köndələn istiqamətdə 2-m-dən meşə zolaqları düzəldilməlidir.

20-30⁰-dək meyilli yamaclarda, meşə salmaqdan ötrü hər 2-3-m-dən bir 1,5 m enində zolaqlar düzəldilməlidir.

30-35⁰-dək meyilli yamaclarda, meşəliklərdə doluluğu 0,5 m-dən yuxarı olan sahələrdə seçmə üsulu ilə qırma aparılmalıdır. 35⁰-dən yuxarı meyilliyə malik yamaclarda hər cür qırma işləri qadağan edilməlidir.

Əkinçilik zonasının torpaqları kənd təsərrüfatında geniş istifadə olunduğundan, burada eroziya proseslərinin inkişafına səbəb yamacların çox meyilliyi, yazın axırında və yayın əvvəllərində leysan yağışlarının düşməsi, torpaqda bitki örtüyünün olmaması, həmçinin torpaqların və torpaqəmələgətirən süxurların öz xarakteri, insanların düzgün olmayan təsərrüfat fəaliyyəti, suvarılan əkin sahələrində, suvarma normalarına riayət edilməməsi, mühüm rol oynayır.

Ağstafa rayonunda, ümumi ərazinin 20539 hektarını və ya 16,5 %-ni əkin sahələri tutur, ona görə də, əkin sahələrində eroziya prosesi və şorlaşma prosesinin qarşısını almaq, səthi su axımının nizama salmaq, kənd təsərrüfatı bitkilərindən

yüksək və sabit məhsul almaq, kompleks torpaq qoruyucu mübarizə tədbirlərinin geniş həyata keçirilməsini təmin etmək üçün aşağıdakı mübarizə tədbirləri sistemi həyata keçirilməlidir:

- Təşkilat təsərrüfat tədbirləri
- Əkin sahələrində, fermer və kəndli təsərrüfatlarında aqrotexniki mübarizə tədbirlərinin həyata keçirilməsi;
- Az məhsuldar və eroziyaya uğramış yamaclarda yeni məhsuldar sortların əkilməsi və çoxillik ot səpinlərinin aparılması;
- Yululmuş dağ yamaclarında, üzümlüklər və meyvə bağlarının salınması;
- Eroziyaya uğramış torpaqların münbitliyinin bərpa edilməsi məqsədilə kübrələrin tətbiq edilməsi, xəstəlik və ziyanvericilərə qarşı kimyəvi preparatlardan istifadə edilməsi;
- Şorlaşma və irriqasiya eroziyasına qarşı mübarizə tədbirlərinin aparılması.

Eroziyaya qarşı mübarizədə yamacların meyilliyi, torpağın yuyulma dərəcəsi, əkiləcək bitkilərin torpaq qoruyucu xüsusiyyətləri nəzərə alınmalıdır. Təşkilat – təsərrüfat tədbirləri ərazinin düzgün təşkili cəhətdən, relye ilə əlaqəli surətdə səmərəli istifadə olunmasını, kənd təsərrüfatı bitkilərinin xüsusiyyətlərini, ərazinin eroziyaya uğrama dərəcəsinin nəzərə alınmasını tələb edir.

Torpaq qoruyucu aqrotexniki tədbirlər, torpaq eroziyasının qarşısını almaq, torpağın su-fiziki xassələrini yaxşılaşdırmaq, sukeçirmə qabiliyyətini yüksəldən (dərindən zolaqlarla yumşaltma, yanqlar açma, torpaq səthində su axınlarını nizamlayan, şum və becərmə işlərini yamacın eninə aparılması, şırımlar açmaq, bufer zolaqlarının düzəldilməsi) üsullarından geniş istifadə edilməlidir.

Yamaclarda su axımını zəiflətmək, eroziyanın qarşısını almaq və torpaqda rütubət saxlanmasını təmin etmək üçün torpağın zolaqlarla yumşaldılmasından geniş istifadə olunmalıdır. Belə ki, atmosfer çöküntülərinin hopması üçün torpağın sızdırma qabiliyyətini artırmaq lazımdır. Bunun üçün torpaq yamacın eni istiqamətində 2,8-5,6 m-lik zolaqlarla, 35 sm

dəriniyə qədər yumşaldılır. Dərininə yumşaldılmış zolaqlar yamacım meyilliyindən, uzunluğundan və torpağın suburaxma xassələrindən asılı olaraq yamac boyu hər 10-20 m-dən bir adi şumla (22-25sm) dərinliyində növbələşir.

Su eroziyasına qarşı yamaclarda aparılan ən səmərəli aqrotexniki tədbirlərdən biri də yarıq açmadır. Yarıq açmanı meyilliyi 5-6°-dən çox olan yamaclarda payızlıq və yazlıq dənil bitkilər əkinində, çoxillik ot səpinlərində, örüş və biçənək sahələrində tətbiq etmək məqsədə uyğundur. Yarıqlar adətən eni 3-5 sm, dərinliyi 50-60 sm olmaqla, yamacın eninə, profil istiqamətində açılır və onların arasındakı məsafə 5-10 m arasında dəyişir. Yarıqların meyilliyi çox olan yamaclarda isə 5 m-dən bir açılır.

Cərgələrarası becərilən bitkiləri yamaclara əkəndə, torpağın səthi daha intensiv yuyulur. Buna görə də, eroziya prosesinin qarşısını almaq üçün həyata keçirilən ən əsas tədbirlərdən biri də cərgələr arası şırımların çəkilməsidir. Herik və dondurma şumundan fərqli olaraq, cərgələrarası becərilən bitkilər əkiləcək sahədə şırımlar əkinlə birlikdə açılır. Cərgələrin arasında şırım açmaq üçün səpin maşının çərçivəsinə dibdolduran alətlər quraşdırılır. Həmin alətlər səpin maşını hərəkət edən zaman bir-birindən 1,25 m aralı 8 sm dərinlikdə və 30 sm enində şırımlar açır.

Eroziyaya qarşı mühüm aqrotexniki mübarizə tədbirlərindən biri də kənd təsərrüfatı bitkilərinin səpinini və əkinini yamacın eni istiqamətində və ya horizontlar üzrə aparılmasıdır.

Yamaclarda çarpaz üsulla dənil bitkilər səpinin aparılması eroziyaya qarşı mübarizədə çox faydalı tədbirlərdən biridir. Bu halda bitkilər səthi bərabər surətdə örtür və torpağın eroziyadan yaxşı qorunmasını təmin edir, çarpaz üsulla toxum normasının yarısı yamacın uzununa, digər yarısı isə yamacın eninə səpilməlidir.

Bioloji üsulların da, eroziyaya qarşı mübarizədə böyük rolu vardır. Bu üsulun tətbiqində əsasən bitkilərin yerüstü hissəsi və kökləri, habelə onların qırıntı məhsullarının torpaqqoruyucu xassələrindən istifadə olunur.

Az məhsuldar və müxtəlif dərəcədə eroziya prosesinə uğramış torpaqlarda ən səmərəli və iqtisadi cəhətdən əlverişli

tədbirlərdən biri də bu sahələrə çoxillik otların səpilməsidir. Çoxillik otlar torpağı üzvi maddələrlə zənginləşdirir, onda suyadavamlı dənəvar struktur əmələ gəlməsini sürətləndirir və su-fiziki xassələri yaxşılaşdırır. Az məhsuldar eroziyaya məruz qalmış yamaclarda səpilmiş çoxillik otlar (xaşa, yonca, çobantoppuzu, çayqrus və s.) torpaq səthini eroziyadan mübarizə etməklə bərabər, eyni zamanda heyvandarlığın inkişafı üçün zəmin yaradan keyfiyyətli yem mənbəyidir.

Eroziyaya qarşı mühüm aqrotexniki tədbirlərdən biri də yuyulmuş dağ yamaclarında üzümlüklər və meyvə bağlarının salınmasıdır. Yamaclarda üzümlüklər və meyvə bağları salınarkən, ən səmərəli tədbirlərdən biri yamaclarda terrasların çəkilməsidir. Bu iş görüldükdə demək olar ki, səthi axın və torpağın yuyulması müşahidə edilmir, torpaqda rütubətin və qida maddələrinin miqdarı artır.

Üzvi və mineral gübrələrin verilməsi nəticəsində eroziyaya uğramış torpaqların itirilən münbitliyi bərpa edilir. Bütün bitkilərə mineral və üzvi gübrələr verildikdə onların yerüstü hissəsi və kök kütlələri inkişaf edərək torpağı möhkəmləndirir onun su-fiziki xassələrini yaxşılaşdırır və eroziyadan qoruyur.

Rayonun iqtisadiyyatında taxılçılıq, kartof və heyvandarlıq əsas yer tutur.

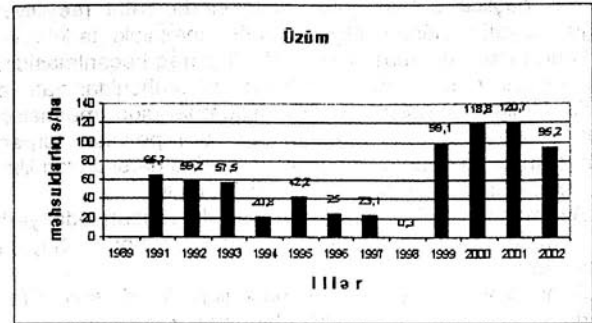
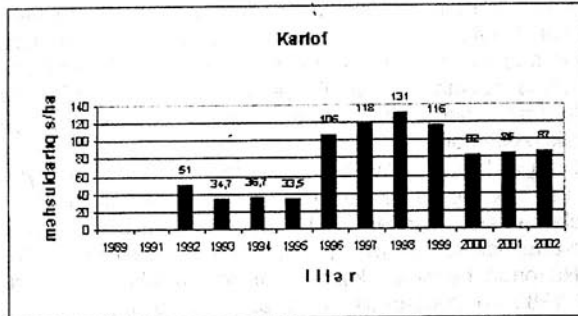
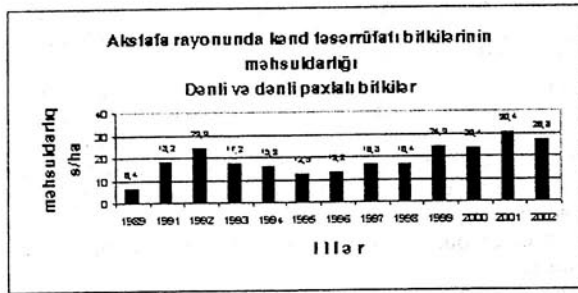
Bütün bunları nəzərə alaraq belə sahələrdə eroziya prosesinin qarşısını almaq məqsədilə növbəli əkin sistemi tətbiq edilməlidir. Növbəli əkin sisteminə sahələrin uzun tərəfi yamacın eninə yerləşdirilir və bütün aqrotexniki tədbirlər həmin istiqamətdə həyata keçirilir. Relyefin sakit hissələrində əsas cərgələrarası becərilən bitkilər səpilməklə bütün işlər mexanikləşdirilməlidir.

Kartof əkini meyilliyi 6-8° olan yamaclara kvadrat yuva üsulu ilə, çox meyilli yamaclarda isə eninə əkilməlidir. Uzun yamaclarda kartof əkini eni 50-100 m olan zolaqlarla aparılır və onların arasında eni 2-4 m olan bufer zolaqları saxlanılmalıdır.

Rayonda becərilən kənd təsərrüfatı bitkilərinin məhsuldarlığı: 1989 və 2002-ci illər üzrə aşağıda verilmişdir: taxıl – 16,4; 30,2 s/ha, kartof – 131; 87 s/ha; bostan bitkiləri – 99; 110 s/ha; meyvə 157; 124 s/ha, üzüm 0,3; 128 s/ha olmuşdur.

Bütün bu bitkilərin becərilməsinə çəkilən xərc və əlavə gəlir (min manatla) aşağıda verilir. Taxıla çəkilən xərc 960; 840; kartof 7020; 1680; tərəvəz 2890; 2110; bostan bitkiləri 4850; 10250; meyvə 1120; 6620, üzüm 3440; 9450 olmuşdur. Bitkilərin məhsuldarlığının artması 1996-cı ildən müşahidə edilir.

Şorlaşma ərazidə əsasən suvarılan 22490 hektar əkin sahəsində yayılmışdır ki, bunun da 14700 hektarı (66,3%) şorlaşmamış, 4000 ha (17,8%) zəif, 2500 ha (2,0%) orta, 300 ha (0,3%) şiddətli dərəcədə şorlaşma prosesinə məruz qalmışdır.

Ərazidə şoran torpaqların əmələ gəlməsinə, tərkibində həll olmuş duz olan qrunt sularının yerin səthinə yaxın olması, quraq iqlim, yüksək temperatur, yer səthindən şiddətli buxarlanma səbəb olur. Şoran torpaqların əmələ gəlməsində suxurların da əhəmiyyətli rolu vardır. Süni suvarma və torpaq becərmə qaydalarına riayət edilməməsi, torpaqların təkrar şorlaşmaya məruz qalmasına və əkin sahələrinin yararsız hala düşməsinə səbəb olur. Suvarma zamanı torpağa həddindən artıq su verildikdə, qrunt sularının səviyyəsi yuxarı qalxaraq buxarlanır və torpağı şorlaşdırır. Ərazinin suvarılan torpaqlarında şorlaşma prosesinin qarşısını vaxtında almaq məqsədilə əkin sahələri suvarıldıqda ilk növbədə suvarma normalarına ciddi riayət olunmalı, torpaqların duzlardan yuyulması həyata keçirilməlidir. Yuma iki mərhələdə keçməlidir:

Birinci mərhələdə – duzlar suda həll olur, ikinci mərhələdə – duzlu məhlul, yuma üçün verilmiş, təzə su norması ilə sızdırılaraq torpaqdan çıxarılır, yuma zamanı əvvəlcə nisbətən asan həll olunan xloridlər, sonra isə sulfatlar sızdırılır.

Meyilli sahələrdə suvarmanı normadan artıq və ya selləmə üsulu ilə apardıqda irriqasiya eroziyası baş verir. İrriqasiya eroziyasının ərazidə, intensiv surətdə inkişaf

etməsinin başlıca səbəbi, əkin sahələrində səthi meyilliyin çoxluğu, relyefin mürəkkəbliyi, torpağın mexaniki tərkibi və onun kənd təsərrüfatı maşınları ilə dövrü olaraq becərilməsidir. Bütün bunların nəticəsində də torpağın üst məhsuldar qatı və bununla birlikdə sahələrdən külli miqdarda qida maddələri ehtiyatı yuyulub aparılır, torpağın strukturu pozulur, torpaq qatının qalınlığı və onun suyun yuyucu təsirinə qarşı davamlılığı azalır, məhsuldarlıq kəskin sürətdə aşağı düşür.

Bu məqsədlə, irriqasiya eroziyası ilə mübarizədə yerli təbii şəraitə uyğun konkret tədbirlər sistemi həyata keçirilməlidir.

Süni suvarma şəraitində becərilən kənd təsərrüfatı bitkilərinin əkilməsi, meyilliyi 10° -dən artıq olan yamaqlarda qəti qadağan edilməlidir. Belə yamaqlarda meyvə və üzüm bağları salınmalıdır.

İrriqasiya eroziyasına qarşı aparılan mübarizə tədbirlərindən əsası, səthdə hamarlanma işlərinin aparılması, suvarmanın düzgün təşkili və aparılmasıdır. Becərilən bitkilərin suvarılmasında, şırımların uzunluğu, sahənin meyilliyi, torpaqların su sızdırma qabiliyyəti, mexaniki tərkibi, suvarma norması nəzərə alınmaqla təyin edilmiş su sərfi, torpaqların su-fuziki kimyəvi xüsusiyyətləri əsas götürülməklə, mütərəqqi suvarma texnikası tətbiq edilə bilər. Birillik bitkilər altında istifadə edilən sahələrdə taxıl və çoxillik otlar (yonca, xaşa, çobantoppuzu və s) əkinini növbələşdirməklə suvarma yamacın eninə, həm də en az meyilli istiqamətində aparılmalıdır. Suvarmanı qısa arxlarla aparmaqla selləmə üsulu ilə suvarmaya qəti yol verilməməlidir.

Meyilliyi $5-10^{\circ}$ olan sahələrdə yamac boyu hər 50-70 m-dən bir 1,5-2,0 m dərinlikdə xüsusi liltutan çökəkliklər yaratmaqla və suvarma nəticəsində oraya toplanmış material dövrü sürətdə yamacın çökəklikdən yuxarı hissələrinə qaytarmaq lazımdır. Liltutanların yuxarı hissəsində 5-10 m enində ot bitkiləri əkilmiş zolaqlar salınmalıdır. Əsas suvarma arxlarının çaylardan götürüldüyü hissələrində, daş, çınqıl və iri qum materiallarının arxlara keçməsinin qarşısını almaq məqsədi ilə kiçik diametrlili su süzücü dəmir süzgeçlərdən istifadə olunmalıdır. Yamac boyu çəkilmiş əsas suvarma arxlarından sayılan, köməkçi arxların keçdiyi yerlərdə

suburaxan qurğular yaradılmalı, sementarxlar və borulardan geniş istifadə edilməlidir. Əkin sahələrində yağış yağdırmaqla, suvarma aparmaq da ən səmərəli üsullardan biridir.

Ərazidə, Kiçik Qafqazın qərb hissəsinin dağətəyi qurşağında əsən şiddətli şərq küləkləri, külək eroziyasının əmələ gəlməsinə səbəb olur. Külək eroziyası şiddətli küləklərin təsirindən mexaniki tərkibli torpaqların, narın hissəciklərinin sovrulub aparılması şəklində müşahidə edilir. Bunun da nəticəsində torpaqəmələgətirən ana süxurlar çılpqlaşır. Külək eroziyasının əmələ gəlməsinə iqlimin quraq olması, şiddətli küləklərin əsməsi, sahədə bitki örtüyünün olmaması, burada külək eroziyasının əmələ gəlməsinə və şiddətli gətməsinə səbəb olur.

Bu məqsədlə, külək eroziyasına qarşı ərazidə əsasən fitomeliativ tədbirlərin tətbiqinə üstünlük verilməlidir. Burada əkinlər çox vaxt quraqlığa və quruducu küləklərin təsirinə məruz qalır. Belə bir şəraitdə torpaq qoruyucu meşə zolaqlarının salınması böyük əhəmiyyət kəsb edir. Tarla qoruyucu meşə zolaqları əhatə etdiyi sahənin mikroiklimini, torpağın nəmliyini nizama salaraq, torpaqları quru küləklərin təsirindən qoruyur. Torpaq qoruyucu meşə zolaqları öz gurluşuna görə 3 yerə bölünür.

- Külək keçirici zolaqlara – icaboylu ağaclardan ibarət birmərtəbəli quruluşlu olub, ağacların arasında kol bitkiləri əkilmədiyinə görə aşağı hissəsindən küləyi yaxşı keçirir;
- Çətir quruluşlu zolaqlar – ağac və kollardan ibarət olub, küləyi bütün hündürlüyü boyu keçirir;
- Sıx quruluşlu zolaqlar – müxtəlif ağac və kollardan ibarət sıx çətirli olub içərisindən küləyi keçirmir.

Ərazidə meşə zolaqları saldıqda, onlar küləyin sürətinə, əhatə etdikləri sahədə havanın temperaturuna, nisbi nəmliyinə, rütubətin buxarlanmasına və torpağın nəmliyinə müsbət təsir göstərir.

Külək eroziyası intensiv gedən sahələrdə, küləyin istiqamətinə perpendikulyar istiqamətdə, meşə zolaqları salınmalı və burada quraqlığa davamlı ağac və kol cinslərinin seçilib əkilməsinə üstünlük verilməli, çoxillik otlar (xaşa, yonca, çoban-

toppuzu və s.) səpilməsinə və bioloji hasarların yaradılmasına üstünlük verilməlidir.

Qumları bərkitmək və süni struktura yaratmaq məqsədilə kimyəvi preparatlardan (k-4 və s), əkin sahələrinin quru küləklərin güclü təsirindən mühafizə etmək məqsədilə canlı çəpərlərdən istifadə etmək lazımdır. Canlı çəpərlər külək eroziyası müşahidə edilən və qum sovrulan yerlərdə ot bitkilərinin, ağac və kol cinslərinin əkilməsi şəklində aparılmalıdır.

Ərazidə səthi eroziya ilə bərabər qobu (xətti) eroziyası da inkişaf etmişdir. Eroziya prosesinin ən qorxulu növü olan qobu eroziyası xalq təsərrüfatına hər il külli miqdarda ziyan vurur. Qobular ildən ilə inkişaf edərək, şorakətli torpaq sahələrinə girərək, onları kəskin sürətdə parçalayır. Bu isə kənd təsərrüfatı maşınlarının hərəkət etməsini, mexanikləşdirilmiş üsullarla becərilməsini çətinləşdirməklə, əkinə yararlı torpaq sahələrinin azalmasına səbəb olur.

Bu məqsədlə, ərazidə fitomeliorasiya və hidrotexniki qurğularından istifadə etməklə qobuları daş, daş-qırıntı, bəndlərlə bərkitmək lazımdır. Bu cür tikintilər qobuların içərisində pilləvarilik yaradır, suların sürətini azaldır, qobunun dibinin yuyulmasını dayandırır.

Rayon ərazisində şorlaşmış torpaqların meliorasiyası üçün kollektor-drenaj sisteminin normal işləməsi üçün ilk növbədə onların təmir və bərpası təmin edilməlidir. Ərazidə suvarma sistemlərinin uzunluğu 820,1 km, o cümlədən bunun 20,6 km beton üzülüdür. Belə ki, ərazidə suvarma sistemlərinin cəmi 150 km-də təmir (bundan əsaslı təmirə 70 km, cari təmirə 80 km) aparılması lazımdır.

Ərazidə qrunt sularının yerləşmə dərinliyi aşağıda verilmiş: 1 m-dən az 55 ha, 1,0-3,0 m arasında 14200 ha, 3,0 m-dən çox 8235 hektardır.

Torpaqların meliorasiyası uzun müddətli bir proses olduğuna görə bir mövsüm ərzində torpaqları lazım olan dərinliklərdə və lazımi həddə qədər duzlardan təmizləmək mümkün olmur. Odur ki, həyata keçiriləcək tədbirlər bir neçə mövsüm ərzində həyata keçirilməlidir. Digər tədbirləri məsələn, mineral və üzvi gübrələrin verilməsi, duzadavamlı bitkilərdən

istifadə edilməsi və s. tətbiq etməklə torpaqların yaxşılaşdırılmasına nail olmaq mümkündür.

AĞSU İNZİBATI RAYONU

Ağsu rayonu Böyük Qafqazın cənub şərqində yerləşməklə, şimal, şimal şərqdən Şamaxı, cənub, cənub-şərq və cənub-qərbdən Kürdəmir, qərb, şimal-qərbdən isə İsmayılı rayonları ilə həmsərhəddir.

Ağsu rayonu fiziki-coğrafi rayonlaşma üzrə Kür-Araz ovalığına aid olub, mürəkkəb orografik, geoloji və geomorfoloji şəraitə malikdir. Ərazi üç əsas, orta, alçaq dağlıq və düzənlik zonalarına ayrılır. Ərazinin torpaq əmələ gətirən suurları üçüncü və dördüncü dövrün yumşaq çöküntülərindən, qumdaşı, əhəngdaşı, konqlomerat, gil və onların aşınma məhsullarından yaranmış dellüvial və dellüvial-prollüvial çöküntülərdən ibarətdir. Hidroqrafik şəbəkəsi olduqca mürəkkəb və kəsgin dəyişəndir. Ərazidən əsas iki iri çay (Ağsuçay və Girdimançay) keçir.

Rayonun relyefi şimalda və şimal-şərqdə dağlıq (Niyaldağ, Hinqar, Ləngəbiz silsilələri və s.), cənubda ovalıqdır (Şirvan düzü). Ərazinin maksimum hündürlüyü 2000 m-ə yaxındır. Rayonun dağlıq yerlərində Paleogen və Neogen, düzənlik yerlərində isə Antropogen çöküntüləri yayılmışdır. Gil yatağı var.

İqlimi düzənlik hissədə mülayim-isti və quru subtropikdir. Dağlıq yerlərdə yay bir qədər sərin, qış isə nisbətən soyuq və quraq keçir. Havanın orta minimum temperaturu, yanvarda -8°, ən isti 43^oC iyul ayında müşahidə olunur. Orta aylıq temperatur yanvarda 1,5-dən -4^oC-dək, iyulda isə 15-27^oC-dir. İllik yağıntı 340-800 mm. Havanın nisbi rütubəti 58%, illik buxarlanma 845 mm-dir.

Ərazinin mərkəzi hissəsindən Ağsu çayı, qərbindən Girdiman çayı axır. Yuxarı Şirvan kanalı rayonun cənubundan keçir. Rayonun dağlıq və dağətəyi yerlərində karbonatlı qəhvəyi dağ-meşə, dağ boz – qəhvəyi, düzən hissəsində açıq şabalıdı, boz və çəmən boz torpaqları yayılmışdır. Dağlıq sahədə meşə (ümumi sahəsi 3,7 min ha, 1975), kolluqlar var. Meşələrində palıd, qaraağac, vələs və s. bitir. Düzənlikdə, əsasən, yovşanlı və yovşanlı şabalıdı yarımsəhra bitkiləri yayılmışdır.

Ağsu rayonunda torpaqların mülkiyyət formaları üzrə bölgüsü aşağıdakı qaydadadır.

Rayonun ümumi ərazisi 121901 hektar olub ki, bununda 37071 hektarı suvarılan torpaqlardır. Əkin altında olan sahə 35492 hektardır ki, bununda 30994 hektarı suvarılan sahədir. Ərazidə çoxillik əkmələrin sahəsi 3664 hektar olub ki, bunun da 3264 hektarı suvarılındır. Bağlar 14 hektar olub ki, bunun da 8 hektarı suvarılır. Rayonda üzümlüklər 3561 hektardır ki, bunun da 3170 hektarı suvarılır. Tingliklər 86 hektardır ki, bunun hamısı suvarılır. Rayonda dincə qoyulmuş torpaqların sahəsi 829 hektar olub ki, bununda 668 hektarı suvarılır. Biçənəklər 497 hektar o, cümlədən 70 hektarı suvarılır. Örüşlərin sahəsi 47903 hektar olub ki, bununda 78 hektarı suvarılır. Ümumiyyətlə kənd təsərrüfatına yararlı sahələr 88385 hektar olub ki, bununda 35074 hektarı suvarılan torpaqlardır. Heyətyanı sahələr 2921 hektardır ki, bununda 1997 hektarı suvarılındır. Rayonda meşələrin ümumi sahəsi 3108 hektar təşkil edir.

A) Dövlət mülkiyyətində olan torpaqlar öz təyinatına görə aşağıdakı qaydada bölünür. Ərazinin ümumi sahəsi 30178 hektar , o cümlədən suvarılan sahə 497 hektar təşkil edir. Əkin altında olan torpaqlar 938 hektar olub ki, bunun da 356 hektarı suvarılan torpaqlardır. Rayonda çoxillik əkmələ 141 hektar olub ki, bununda 16 hektarı suvarılındır. Üzümlüklər 125 hektardır, hamısı suvarılındır. Dövlət mülkiyyətində 16 hektar tinglik var. Dincə qoyulan torpaqların sahəsi 47 hektardır, bunlar da suvarılır. Biçənəklərin sahəsi 1 hektar təşkil edir. Örüşlər 16337 hektardır, bunların da məhz 78 hektarı suvarılır. Ümumiyyətlə bu mülkiyyət formasında kənd təsərrüfatına yararlı torpaqların sahəsi 17464 hektardır, bunun da 497 hektarı suvarılır. Meşələrin sahəsi 3108 hektar təşkil edir.

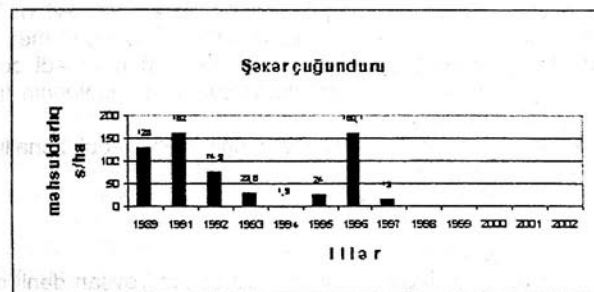
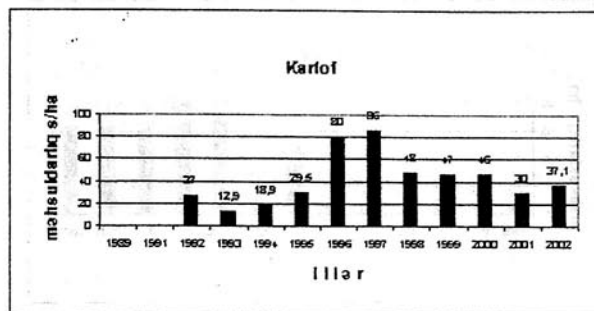
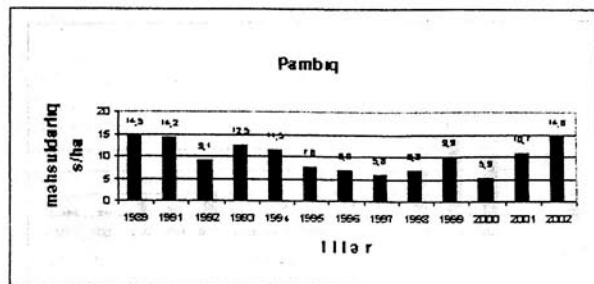
B) Xüsusi mülkiyyət forması üzrə torpaqlar öz təyinatına görə aşağıdakı qaydada bölünür:

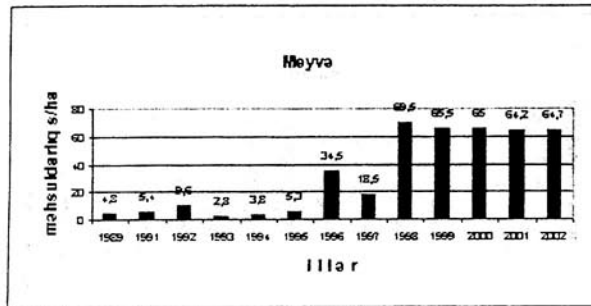
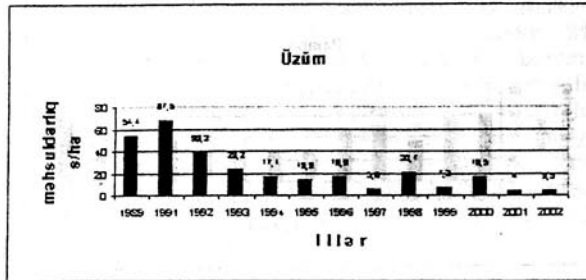
Ümumi torpaq sahəsi 39552 hektardır, bunun 34525 hektarı suvarılan torpaqlardır. Burada əkin altında olan torpaqların sahəsi 32440 hektar, onun 28615 hektarı suvarılır. Çox illik əkmələ 3222 hektar, onun məhz 539 hektarı suvarılır.

Bağlar 14 hektardır, bunun 8 hektarı suvarılır. Bu mülkiyyət formasında üzümlüklər 3439 hektar olub ki, bunun 3170 hektar suvarılır. Tingliklər isə 44 hektar sahəni tutur, bunun da hamısı suvarılındır. Ərazidə dincə qoyulmuş torpaqların sahəsi 782 hektar olub ki, onun da 621 hektarı suvarılır. Biçəneklərin sahəsi 70 hektardır, bunun da hamısı suvarılır. Bu mülkiyyət forması üzrə kənd təsərrüfatına yararlı torpaqların sahəsi 36789 hektardır, bunun da 32528 hektarını suvarılan torpaqlar təşkil edir. Həyətəni sahələr 2763 hektar, o cümlədən 1997 hektarı suvarılan torpaqlardır.

C) Bələdiyyə mülkiyyətində öz təyinatı üzrə torpaqlar aşağıdakı formada bölünür:

Ümumi torpaq sahəsi 52171 hektar olub ki, bunun da 2049 hektarı suvarılındır. Əkin altında olan torpaqların sahəsi 2114 hektardır ki, bunun da 2023 hektarı suvarılındır. Çoxillik əkmələr 26 hektardır ki, hamısı suvarılır. Burada həm də 426 hektar biçənək vardır. Örüşlərin sahəsi 31566 hektardır. Ümumiyyətlə kənd təsərrüfatına yararlı torpaqların sahəsi 34132 hektar olub ki, bunun ancaq 2049 hektarı suvarılır. Həyətəni sahələr 158 hektar təşkil edir.

Böyük Qafqazın cənub-şərq hissəsində, o, cümlədən Ağsu rayonu ərazisində şaquli zonallıq üzrə, qəhvəyi dağ-meşə, tipik qəhvəyi dağ-meşə, karbonatlı qəhvəyi dağ-meşə, bozqırlaşmış dağ-qəhvəyi, dağ-boz qəhvəyi, tünd və adi boz qəhvəyi, çəmən boz, şubasar allüvial-çəmən torpaqlarının tip və yarım tipləri yayılmışdır.

Ərazinin bitki örtüyü olduqca zəngin olub, şaquli zonallıq üzrə təsnifatı aşağıdakı kimidir:

1. enli yarpaqlı meşələr;
2. kolluqlar;
3. yaz gesoffitləri;
4. düzən və dağətəyi alçaq quru düzən yovşan-dənli ot bitkiləri.

Rayon ərazisində suvarma əkinçiliyi yayılmışdır. Rayonda əsasən taxıl, pambıq, çoxillik otlar, üzüm bitkiləri becərilir. 2002-ci ildə rayon ərazisində əkinə yararlı sahələrin 85,5%-də dənli və dənli paxlalı bitkilər, 0,13%-də kartof, 0,99%-də tərəvəz, 1,67%-də üzüm, 3,05%-də bağlar və giləmeyvələr, 1,56%-də bostan bitkiləri, 1,61%-də pambıq, 0,17%-də dən üçün günəbaxan bitkisi becərilmişdir.

Rayonda becərilən kənd təsərrüfatı bitkilərindən taxılın məhsuldarlığı 1997-ci ildə 13,2 s/ha olduğu halda 2002-ci ildə bu göstərici 22,5 s/ha qədər artmış. Məhsuldarlığın 1997-ci ilə nisbətən artımı aşağıdakı amillərlə izah etmək olar:

1. Fermer və kəndli təsərrüfatlarında əkinə qayğının artırılması;
2. Aqr texniki xidmətin səviyyəsinin yüksəldilməsi;
3. Kənd təsərrüfatı bitkilərinin kübrə və ziyanvericilərə qarşı səmərəli, kimyəvi preparatlarla təmin olunması;
4. Yeni məhsuldar sortların əkilməsi;

1995-ci ilə nisbətən bitkilərin məhsuldarlığında müəyyən qədər artım müşahidə olunsada, bu günün tələblərinə cavab vermir. Məhsuldarlığa bir sıra amillər, o cümlədən suvarma suyunun minerallığı, torpağın şorlaşması və şorakətliyi, aqr texniki-meliorativ tədbirlərin vaxtında və düzgün tətbiq edilməməsi müvafiq təsir göstərir.

K/t məhsullarının istehsalında suvarma suyunun keyfiyyəti çox mühüm rol oynayır. Suvarma sularında duzların miqdarı 0,08-1q/l olan sulardan istifadə edilməlidir. Lakin bir sıra hallarda 0,08-4 q/l ola bilər. Minerallığın daha da yüksək qiymətlərində k/t bitkilərinin inkişafı ləngiyir, suyun tərkibində olan duzlar torpağın üst qatında toplanaraq şorlaşmaya gətirib çıxarır. Əksinə əgər suvarma suyunun keyfiyyəti yüksəkdirsə bitkilər daha yaxşı inkişaf edir, həmçinin torpağın üst qatında olan duzlar həll olaraq olduqca dərin qatlara ötürülür. Bu da torpağın meliorativ vəziyyətinin yaxşılaşmasına gətirib çıxarır.

Tərkibində kənd təsərrüfatı bitkilərinin normal inkişafını ləngidə biləcək qədər suda asan həll olunan duzlar olan torpaqlar k/t praktikasında şorlaşmış torpaq hesab olunur. Torpaqlarda bu duzların miqdarı və tərkibi müxtəlif olur.

Duzlar həm bitkinin inkişafına, həm də məhsulun kəmiyyətinə mənfi təsir göstərir. Duzların bitkilərə təsiri toxumlar şişməyə başladığı andan başlanır, torpaq məhlulunda duzların qatılığı artıq olduqda toxumların şişməsi zəifləyir və onun normal inkişafı ləngiyir. Şorlaşmış torpaqlara səpilən toxumlar təmiz torpaqlara nisbətən gec cücərlir. Bitkinin yaşı artdıqca duza davamlılığı da artır. Bundan əlavə hər bir bitki növünün daza davamlılığı da müxtəlif olur. Şorlaşmış torpaqlarda həmçinin bitkilərin su rejimi də normal getmir, bu da öz növbəsində məhsulun azalmasına səbəb olur. Belə ki, zəif şorlaşmış torpaqlarda 20-40%, yüksək şorlaşmış torpaqlarda 45-75% aşağı düşür. Çox yüksək şorlaşmış torpaqlarda və şoranlarda isə məhsuldarlıq 0-10% arasında dəyişir.

Ağsu rayonunda bütün mülkiyyət formaları üzrə 37407 ha suvarılan torpaq sahəsi var. Bildiyimiz ki, k/t bitkilərinin məhsuldarlığının artmasına təsir göstərən amillərdən biri də onun su ilə təmin olunma göstəricisidir.

Rayon ərazisində suvarma üçün Ağsu, Girdiman çaylarından, Yuxarı Şirvan kanalından istifadə olunur. Girdimançaydan suvarma üçün götürülən suyun 94%-i Ağsu rayonun payına düşür. Yuxarı Şirvan kanalından götürülən suyla 17849 hektar sahə suvarılır. Rayon ərazisində aparılmış çoxillik tədqiqatlar göstərir ki, rayonun su ilə təminatı sulu və orta sulu illərdə belə 37407 hektar sahənin suvarılmasına kifayət etmir. Belə ki, çoxsulu illərdə $141,3 \cdot 10^6$, orta sulu illərdə $199,3 \cdot 10^6$, az sulu illərdə $247,4 \cdot 10^6$ m³ su çatışmamazlığı meydana çıxır.

2000-ci ildə rayonda baş vermiş quraqlıq nəticəsində rayonun k/t –na ciddi ziyan dəymişdir. Rayonun ümumi əkilmiş 26290 hektarının 11977 hektarına və ya 45,6%-nə 9584 milyon manat zərər dəymişdir. 752 hektar üzüm sahəsinin 752 hektarına və ya 100%-nə, 21095 hektar taxıl sahəsinin 10000 hektarına və ya 45,5%-nə, 675 hektar meyvə bağlarının 100%-nə zərər dəymişdir.

Quraqlığa qarşı mübarizə tədbirlərindən, həmçinin rayonun su ehtiyatlarını ödəmək üçün alternativ su mənbələrindən istifadə etmək lazımdır. Kollektor sularını şirin su ilə qarışdır

raraq sahələrin suvarılması üçün istifadə edilə bilər. Quraqlığa davamlı bitkilər əkilə bilər. Həmçinin yeraltı sularından istifadə imkanlarına baxmaq lazımdır.

Rayon üzrə ümumi 25883 hətər şorlaşmış torpaq sahəsi var ki, bunun 12220 hektarı zəif, 9625 hektarı orta, 4038 hektarı şiddətli şorlaşmış torpaqlardır. Rayonda 6731 hektar orta və şiddətli şorakətli torpaqlar yayılmışdır.

Torpağın meliorativ vəziyyətinə təsir edən amillərdən biri də mineralı qunt sularının yer səthinə yaxın yerləşməsidir. Rayonda qunt sularının yerləşmə dərinliyinin 1,0 m-dən 3,0 m-ə qədər dərinlikdə yerləşən torpaqların sahəsi 30741 hektar təşkil edir. 3,0 m-dən çox dərinlikdə yerləşən torpaqların sahəsi 2790 hektardır.

Torpaqları bitkilər üçün zərərli duzlardan təmizləmək üçün kompleks meliorativ tədbirlər həyata keçirilməlidir. Bu məqsədlə rayonda uzunluğu 897,4 km, o cümlədən kollektor 106,9 km, dren 790,5 km olmaqla kollektor-drenaj sistemi mövcuddur. Bu sistemin hazırda normal işləməsi üçün kollektor-drenaj şəbəkəsinin 730 km-də əsaslı təmir işləri aparılmalıdır. Bu rəqəmlər göstərir ki, rayonda kollektor-drenaj şəbəkəsi öz funksiyasını yerinə yetirmir.

Kanallardan su itkisinin qarşısını almaq və k/t bitkilərini normaya uyğun su ilə təmin etmək məqsədilə suvarılan torpaqlarda 967 km uzunluğunda mühəndis suvarma sistemi qurulmuşdur ki, bu sistemlərin 585 km-də təmir işləri o cümlədən 375 km-də əsaslı təmir, 210 km-də cari təmir işləri aparılmalıdır.

1051 hektar torpaq sahələrinin həm cari həm də əsaslı hamarlanmasına ehtiyac var. Buna isə 31 milyon manat lazımdır. Həmçinin şorlaşmış torpaqların cari və əsaslı yuyulmasına ehtiyac var.

Kompleks tədbirlərə şorakətliyə qarşı mübarizədə şorakətli dəyəsinə uyğun kimyəvi meliorantların tətbiqi də aiddir. Bu məqsədlə kimyəvi meliorant kimi, xam-gips və ya tərkibində gips olan materialardan, fostgips, toz halında dəmir kuporusu, maye halda sulfat və xlor turşularından və s. istifadə etmək mümkündür.

Rayon ərazisində k/t bitkilərinin məhsuldarlığını artırmaq məqsədilə kəndli-fermer təsərrüfatlarına aşağıdakı bir sıra tədbirlər təklif edilir:

1. Torpaq eroziyasına qarşı mübarizə tədbirləri həyata keçirilməlidir.

İrəlində göstəriləyi kimi Ağsu rayonu Böyük Qafqazın cənub-şərq qurtaracağında mürəkkəb geoloji və geomorfoloji şəraitdə yerləşir. Zaman çərçivəsində torpaqların kənd təsərrüfatında intensiv istifadəsi, orada torpaq qoruyucu, aqrotexniki, fitomeliorativ tədbirlər tətbiq edilməyi üçün torpaq eroziyası inkişaf etmişdir. Meşələrin sistemsiz qırılması, onların kifayət qədər mühafizə edilməməsi, mal-qaranın nizamsız otarılması, dağ əkinçilik zonasında torpaq qoruyucu tədbirlərin tətbiq edilməməsi burada eroziyanın inkişafına şərait yaratmışdır. Son illərin məlumatlarına əsasən rayon ərazisinin 82,8 min hektar torpağı eroziya prosesinə məruz qalmışdır. Ərazidə 13,8 min hektar zəif, 8,5 min hektar orta, 16,8 min hektar sahə isə şiddətli dərəcədə eroziya prosesinə məruz qalmışdır. Burada səthi, qobu, otlaq, irriqasiya eroziyası mövcuddur. Rayon ərazisində sürüşmələr, daşqınlar (sellər) də iqtisadiyata ziyan vurur.

Qeyd etmək lazımdır ki, eroziyanın bütün növləri təhlükəlidir və xalq təsərrüfatına xeyli ziyan vurur. Eroziya nəticəsində torpağın üst münbit qatı yuyulur. Onu da göstərmək lazımdır ki, bəzən leysan yağmalar zamanı səthi eroziya nəticəsində 200-300 m³/ha torpaq yuyulur. Yuyulma prosesində torpaqda humus və əsas qida maddələri yuyulur ki, bunun nəticəsində torpağın münbitliyi pozulur, onun məhsul vermə qabiliyyəti xeyli aşağı düşür. Torpağın su-fiziki xassələri, aqrokimyəvi tərkibi pisləşir, su keçirmə qabiliyyəti aşağı düşür ki, bunun nəticəsində yağışlar, xüsusilə leysan yağmaları nəticəsində səthi axın əmələ gəlir və daşqınları əmələ gətirir. Məhz buna görə də eroziyaya qarşı kompleks mübarizə tədbirləri tətbiq edilməlidir.

Eroziyaya qarşı mübarizə tədbirləri kompleks şəkildə aparılıb, bütün su toplayıcı hövzəni əhatə etməli, təsərrüfatın ixtisaslaşdırılması ilə əlaqədar tətbiq olunmalıdır:

1. Rayonun dağ zonasında eroziyanın qarşısını almaq məqsədilə mal-qaranın otarılması nizamlanmalı, otarma fəslə aparılmalıdır. Mal-qaranın meşə zonasında otarılması dayandırılmalıdır.
2. Son yarım əsrdə rayonun meşələri intensiv qırılmış, bunun da nəticəsində aridləşmə müşahidə edilir. Meşələrin qırılması ehtiyatların azalmasına gətirib çıxarmışdır.

Meşələrin mühafizəsi və bərpası məqsədilə aşağıdakı tədbirlərin tətbiqi zəruri hesab edilmişdir:

- Meşədə qırıntıların qarşısı alınmalı, xüsusilə bitki örtüyü seyrək olan yamaclarda dayandırılmalıdır.
- Qırıntı aparılarkən ağacların daşınmasını nizamlamaq zəruridir.

Belə ki, ağacların sürüdülməsi nəticəsində torpağın səthində yaranmış şırımlar leysan yağışlarından sonra yarpaqlara çevrilə bilər.

Qırılmış ağacların sürüdülməsi nəticəsində cavan ağacların və körpələrin məhv olması meşə döşəneklerinin pozulması ilə nəticələnir ki, bu da eroziya prosesinin əmələ gəlməsinə şərait yaradır.

- Meşə aradan getmiş sahələrdə yeni meşələr salınmalı və mühafizə edilməlidir.

3. Eroziyaya uğramış və az məhsuldar yamaclarda Şamaxı Ağsu aşırımında terrasların çəkilməsi və orada meyvə ağaclarının əkilməsi məqsədə uyğun hesab edilsin (iqlim şəraiti və ağacların aqrobioloji xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla).
4. Sürüşmələrin qarşısının alınması məqsədilə sürüşmə təhlükəsi olan yamaclarda toplanan suları təhlükəsiz sahəyə axıtılmalı, bərkətmə işləri və fitomeliorativ tədbirlər tətbiq edilməlidir.
5. Yaranmaqda olan yarpaqları doldurmaq, fəaliyyətdə olan yarpaqların divarlarını bərkətmək məqsədilə işlər araşdırılmalıdır.

Dağ əkinçilik zonasında eroziyaya uğramış torpaqların münbitliyini bərpa etmək, orada əkilən bitkilərdən sabit və

keyfiyyətli məhsul əldə etmək məqsədilə aşağıdakı tədbirlərin görülməsi vacibdir:

- a) təşkilat – təsərrüfat tədbirləri.
- b) torpaq qoruyucu texniki mübarizə tədbirləri;
- c) çarpazı əkinlərin aparılması;
- d) az məhsuldar və eroziyaya uğramış yamaclarda çoxillik ot bitkilərinin əkilməsi;
- e) şum və bütün becərmə işlərinin yamacın eni istiqamətində aparılması.

Ərazinin düzgün təşkili, sahələrdən relyeffə əlaqəli surətdə səmərəli istifadə olunmasını, kənd təsərrüfatı bitkilərinin xüsusiyyətlərinin, ərazinin eroziyaya uğrama dərəcəsinin nəzərə alınmasını tələb edir. Bununla əlaqədar meylliliyi 6-ya qədər olan yamaclarda yuyulmuş və zəif yuyulmuş sahələrdə az tarlalı növbəli əkin sistemi tətbiq edilməli və burada cərgələr arası becərilən bitkilərə üstünlük verilməlidir. Bu növbəli əkinlərdə ot bitkiləri 20%-ə qədər təşkil etməlidir.

Meylliyi 6-12⁰ olan yamaclarda növbəli əkin sistemindən dənli bitkilərə üstünlük verilməli və cərgə arası becərilən bitkilərin tutduğu sahə 20-25%-dən artıq olmamalıdır. Bu əkinlərdə çox illik ot bitkilərinin sahəsi 30-40% təşkil etməlidir.

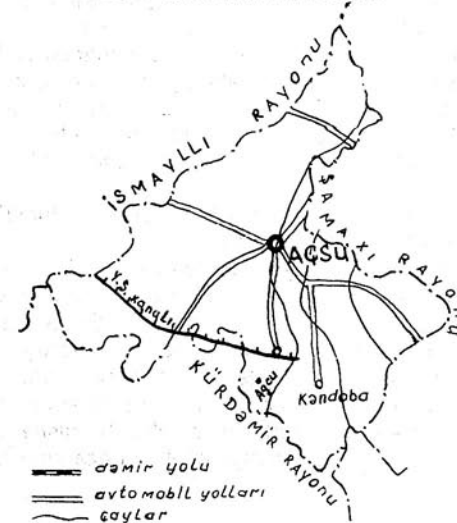
Şorlaşmış və şorakət torpaqlarda meliorasiya tədbirləri həyata keçirmək üçün ilk öncə ərazidə mövcud olan kollektor-drenaj sisteminin istismar şəraiti yaxşılaşdırılmalıdır. Bunun üçün ilk növbədə 829 ha sahədə kollektor-drenaj sistemi əsaslı təmir olunmalıdır. Buna isə 1451 milyon manat vəsait tələb olunur.

1. 25865 ha sahədə suvarma şəbəkələrinin əsaslı təmir və ya bərpasına 45,3 milyard manat vəsait tələb olunur.
2. Orta və şiddətli dərəcədə şorlaşmış 13663 hektar torpaqların əsaslı yuyulması lazımdır. Bunun üçün adi su ilə 10-15 min m³/ha yuma norması ilə fasiləli yuma, yəni normanın 2-3 və ya daha çox dəfəyə verməklə yuma aparmaq olar. Bunun üçün 5414 milyon manat vəsait lazımdır.

3. Zəif şorlaşmış 12220 hektar sahədə cari yuma aparmaqla, yəni 15-20 min m³ əvəzinə hektara 3-3,5 min m³ su verməklə, sahənin mailliyindən asılı olaraq, ləklər düzəltmədən də aparmaq olar ki, bu da ucuz başa gələr.
4. Şorakətli torpaqların meliorasiyasında hər hektara 10-20 ton sulfat turşusu, daha yaxşı halda isə 5-80 ton gips verilsin. Hər iki halda yuma norması 15-20 min m³ qəbul edilə bilər.

Torpaqların meliorasiyası uzunmüddətli prosesdir. Odur ki, göstərilən bu tədbirlər bir neçə mövsümdə aparılmalıdır. Bundan əlavə torpaqların vəziyyətini yaxşılaşdırmaq üçün yuma ilə yanaşı torpağa mineral və üzvi kübrələrin də verilməsi, sahələrdə duzadavamlı bitkilərin əkilməsi müasir aqrotexniki tədbirlərin tətbiq edilməsi yolu ilə torpaqların meliorativ vəziyyətinin yaxşılaşdırılması davam etdirilməlidir.

AĞSU İNZİBATI RAYONU

ASTARA RAYONU

Coğrafi mövqeyi. Astara rayonu Azərbaycan respublikasının cənub-şərq qurtaracağında yerləşir. Rayonun ərazisi cənubdan İran Astarası, şimaldan və şimal-şərqdən Lənkəran rayonu, şərqdən Xəzər dənizi, qərb və şimal-qərbdən Lerik və Lənkəranın torpaqları ilə həmsərhəddir.

Geomorfoloji və geoloji quruluşu. Eroziya prosesinin əmələ gəlməsi və inkişafında ərazinin geomorfoloji və geoloji quruluşu böyük rol oynayır, bunu nəzərə alaraq, bu haqda qısa da olsa məlumat vermək, məqsəduyğundur. Lənkəran fiziki-coğrafi zonasına daxil olan ədəbiyyat məlumatlarına, Azərbaycan respublikasının geoloji xəritəsinə (1954), habelə rayonun ərazisində aparılmış torpaq-eroziya tədqiqatına əsasən Astara rayonu öz geomorfoloji və geoloji quruluşuna görə bir-birindən kəsgin surətdə fərqlənən 2 böyük hissəyə bölünür:

1. Dağlıq hissə – 3-cü dövrün vulkanogen və çökmə süxurlarından təşkil olunmuş dekudasiya zonası;
2. Düzənlik hissə – 3-cü dövr çöküntülərindən təşkil olunub 4-cü dövrün dəniz və kontinental fosiyalı çöküntülərlə örtülmüş akkumilyasiya zonası.

Bir sıra tədqiqatların fikrinə görə Lənkəran vilayətinin dağlıq hissəsi bir-birinə paralel surətdə şimal-qərbdən, cənub, cənub-şərq istiqamətində uzanan 3 böyük silsilələrdən ibarətdir.

Birinci silsilə Talış silsiləsidir ki, bunun uzunluğu 100 km-dən çox olub eni 15 km-ə qədərdir.

İkinci silsilə Peştəsər silsiləsidir ki, 1-ci silsilənin suayrıcından 5-10 km şərqə tərəf uzanır. Buraya Diabar, Duman və başqa ən böyük çökəklik daxildir. İkinci silsilə Alaşar-Buravar silsiləsidir ki, bu silsilə 2-ci silsiləyə paralel surətdə uzanıb bütün şərq hissənin kənarını tutaraq kəskin enişlə Lənkəran düzənliyinə enir. Bu silsilə Astara rayonunun bütün dağlıq hissəsini əhatə edir. Hər 3 silsilə şiddətli parçalanmaya məruz qalıb eroziya nöqtəyi-nəzərinə xarakterik silsilələrdir.

Rayonun dağlıq hissəsi dəniz səviyyəsindən hündürlüyünə, relyefinə və tektonik quruluşuna görə orta və alçaq dağlı və alçaq təpəli dağətəyi hissələrə ayrılır.

Orta dağlıq hissə dəniz səviyyəsindən 700-1200 hündürlüklü sahələri əhatə edərək çox girintili çıxıntılıdır, şiddətli parçalanmalara məruz qalaraq çox meyilli və sıldırım yamaclardan ibarətdir. Burada denudasiya və eroziya prosesinin təsiri nəticəsində yamacların, çay vadilərinin, dərələrin və qobuların uzunluğu artır ki, bu da relyefin dəyişilməsində mühüm rol oynayır. Orta dağlıq hissədə güclü parçalanmalar nəticəsində meyilliyi 25-35° olan yamaclar geniş yayılmışdır. Bu yamaclar əsasən qabarıq və düz formalı olub, qismən çökəkli və qarışıq yamaclara da təsadüf olunur.

Orta dağlıq hissədə əsasən 3-cü dövr çöküntülərinə aid olan intruziv və effuziv, vulkanik girinti, tufogen çöküntü, qum, gil, avqit, andezit, bazalt, dolerit, pikrit, porit, qabro, qabrodiorit, porfirit, təşenit və s. süxurlar geniş yayılmışdır ki, bunlar da orta dağlıq hissənin torpaq, bitgi, eroziya və bu kimi digər amillərə öz təsirini göstərir.

Alçaq dağlıq hissə dəniz səviyyəsindən 250-700 m olan hündürlüklü sahələri əhatə edərək, bəzi yerlərdə bu hündürlük 700 m olur. Bu hissə 3-cü böyük silsilə olan Abaşar-Burovar silsiləsinin şərq istiqamətdə davamlıdır, antiklionar struktura-ya malikdir, ərazinin formalaşmasında, qaxma, qabarma, denudasiya proseslərlə yanaşı akkumulyativ allüvial, dellüvial gətirilmə materialları üstünlük təşkil edir. Ərazi girintili-çixıntılı olub, kiçik dağ silsilələri, terrası xatırlayan pilləvari təpəlikləri, çay terrasları, çökəklikləri və dərələri ilə səciyyələnir. Güclü parçalanma nəticəsində əsasən 15-25° meyillikli yamaclar geniş yayılmışdır, ərazidə yayılmış yamaclar əsasən qabarıq, düz, qismən çökəkli və qarışıq formalıdır.

Alçaq dağlıq hissədə əsasən gilli, gilli-qumlu, qumlu, karbonatlı süxurlar geniş yayılmışdır ki, bunlar da ərazidə torpaq, bitki örtüyünə, eroziya prosesinin inkişafına öz təsirini göstərməyə bilməz. Orta dağlıq hissəyə nisbətən alçaq dağlıq hissə torpaqlarından kənd təsərrüfatında da çox istifadə

edildiyindən və təsərrüfat işlərinin düzgün aparılmaması nəticəsində burada eroziya prosesi sürətlə inkişaf etmişdir.

Alçaq təpəli dağətəyi hissə dəniz səviyyəsindən 50-250 m arasında olan hündürlükləri əhatə edir, bəzi yerlərdə bu hündürlük 300m olur. Burada gilli, gilli-qumlu, qumlu, karbonatlı sükurlar geniş yayılmışdır, kənd təsərrüfatında bu hissədəki torpaqlardan çox intensiv istifadə edildiyindən burada eroziya prosesi geniş yayılmışdır.

Düzenlik hissə özünün xüsusi geomorfoloji quruluşuna görə dağətəyi maili düzenlik hissə (hündür səthli dəniz terrası) və xüsusi düzenlik hissə (alçaq səthli dəniz terrası) ayrılır.

Dağətəyi maili düzenlik hissə dəniz səviyyəsindən 0-50 m arasında olan hündürlüklü sahələri əhatə edir. Bu Lənkəran rayonunun dağətəyi maili düzenlik hissəsindən başlayıb İran dövlət sərhədlərinə qədər davam edəcək alçaq təpəli dağətəyi hissə ilə xüsusi düzenlik arasında bir zolaq şəklində uzanır. Bu hissə özünü terrasvari formaya malik olması ilə səciyyələnir ki, ədəbiyyatlarda buna akkumulyativ 5-ci qədim Xəzər terrası və ya «Sıfır» terrası da deyilir. Bu hissədə eroziya prosesi zəif gedir, belə ki, burada eroziya prosesi 5-ci Xəzər terrasında və çay yamaclarında yayılmışdır.

Xüsusi düzenlik hissə dəniz səviyyəsindən 0-28 m hündürlükdə olan sahələri əhatə edir. Bu hissə Xəzər dənizi sahili boyunca dar bir zolaq kimi uzanır. Ərazinin formalaşmasında akkumulyativ gətirmə materiallar əsas rol oynayır. Burada insanların təsərrüfat fəaliyyətləri nəticəsində əmələ gəlmiş mikro relyef formalarına rast gəlmək olur ki, bunlar su tutarlardan və suvarma kanallarından ibarətdir. Bu hissə gözə çarpmaz dərəcədə zəif tərəfə meyllidir. Xüsusi düzenlik hissə geomorfoloqların fikrincə xüsusi düzenlik dənizkanarı akkumulyativ meyilli və müasir (1-ci) akkumulyativ düzenlik olmaqla 2 hissədə ayrılır. Dənizkanarı akkumulyativ düzenlik müasir (1-ci) akkumulyativ düzenlikdən şərqli tərəfə az da olsa meyilli olması ilə fərqlənir. Tədqiqatlara görə dənizkanarı akkumulyativ meyilli düzenlik 3 mənfi hündürlüklü terrasa ayrılır. Belə ki okean səviyyəsinə görə hündürlüyü 0-dan, 15 m-dək olan 4-cü terras, 15 m-dən 22 m-dək olan 3-cü

terras, 22m və bundan çox olan 2-ci terras müasir (1-ci) akkumulyativ yarım düzenlik enmiş bir zolaq şəklində Xəzər dənizinin sahil xətti boyunca yerləşərək rayon ərazisinin şərqli qurtaracağını əhatə edir. Bu düzenlik hissənin əmələ gəlmə tarixi 1929-1930-cu illərə aid edilərək dəniz səviyyəsinin tədricən aşağı düşməsi nəticəsində onun səthi böyümüş və müasir ölçüyə çatmışdır. Xüsusi düzenlik hissə sırf düzenlik xarakter daşdığından burada eroziya prosesi inkişaf etməmişdir. Lakin insanların təsərrüfat fəaliyyətləri nəticəsində burada irriqasiya (suvarma) eroziyası inkişaf etmişdir.

Düzenlik hissə dağlıq hissədən fərqli olaraq öz geoloji quruluşuna görə 3-cü dövr çöküntülərindən əmələ gəlib 4-cü dövrün dəniz və kontinental fasiyalı çöküntülərindən təşkil olunmuşdur. Düzenlik hissədə gətirmə çöküntülərdən dellüvial, prolüvial, allüvial, bunların prolüvial-dellüvial, prolüvial-allüvial qarışıqları, dənizkanarı çöküntülərdən müasir Xəzər və sair çöküntülər yayılmışdır.

İqlimi. Rayonun ərazisində eroziya prosesinin əmələ gəlməsi, inkişafı və coğrafi yayılması iqlimdən, xüsusilə onun yağış, qar, külək, temperatur ünsürlərinin gündəlik, aylıq və illik miqdarından, düşmə intensivliyindən, sürətindən çox asılıdır. Buna da bu haqda qısa da olsa məlumat vermək məqsədəuyğundur. Rayonun ərazisində əsasən yayı quraq keçən mülayim isti, yağıntılı təxminən bərabər paylanan mülayim iqlim hökümranlıq edir. Havanın orta illik temperaturu 10-14°-dir. Ən soyuq ayı yanvar, ən isti ayı isə iyuldur. Yanvarın orta aylıq temperaturu 4-0°, iyulun orta aylıq temperaturu isə 20-25°-dir. Yağıntıların orta illik miqdarı 1400-1600 mm-dir. Ən çox yağıntı payız fəslində (229-281mm), ən çox yağıntı isə yay fəslində (35-36 mm) düşür. Yağıntılarının bir hissəsi sülb (qar) halında düşür. Düzenlik hissədən fərqli olaraq dağlıq hissəyə qar çox düşür. Ərazidə qarlı günlərin sayı 11, küləklərin orta illik sürəti 2,8 m/san və bəzən də 3 m/san-dən çox olur. Buna görə də ərazidə külək eroziyası inkişaf tapmamışdır, külək eroziyasına yalnız xüsusi

düzenlikdə təsadüfi hallarda rast gəlmək olur və bu da çox güclü şəkildə olmur.

Bitki örtüyü – torpaq əmələ gəlməsində və torpağı eroziyadan mühafizə edilməsində ən faydalı bioloji təbii-fiziki amil olub, səthi su axınının torpağa keçməsində böyük rol oynayır. Belə ki, ən çox meyilli yamac belə sıx bitki örtüyünə malik olduqda eroziya prosesi baş verməz, lakin bitki örtüyü seyrəldikdə və ya tamamilə məhv olduqda isə eroziya prosesi baş verir.

Bunu nəzərə alaraq bitki örtüyü haqqında qısa da olsa məlumat vermək tamamilə məqsədəuyğundur.

Rayonun bitki örtüyü zonallıq qanununa tabe olub orta və alçaq dağlıq, dağətəyi-maili düzənlik və düzənlik hissəyə ayrılır.

Orta dağlıq hissədə bitki örtüyünün ərazisini enli yarpaqlı meşələr təşkil edir. Burada şər q fıstığı, şabalıdyarpaq palıd, uzunsaplaq palıd, şər q palıdı, qızıl ağac qafqaz vələsi, dəmir ağacı, qafqaz xurması kimi ağac cinslərinə, meşəaltı kol bitkilərindən itburnu, yemişan, cır əzgil, qafqaz əzgili, bozumtul böyürtkan, ot bitkilərindən ceyran otu, durna otu, çobantoppuz, üçyarpaq yonca və sair, həm meşə altında həm də açıq sahədə vəl adlanan qiji və giləmeyvələrindən istifadə edilən kol tipli sumaq ağacı geniş yayılmışdır.

Rayonun alçaq dağlıq hissəsi yüksək yerlərdə dağ-meşə və aşağı hissələrdə isə meşədən azad olmuş sahələri əhatə edir. Burada edifikator rolunu şabalıdyarpaq palıdla dəmir ağacı oynayır. Bundan başqa burada da uzun saplaq palıd, iberiya və şər q palıdı, qafqaz vələsi, məxməri ağcaqayın, ipək akasiya, qızıl ağac, gözəl ağcaqayın, dəmir ağacı, qarağac, selikt bitki olan azət ağacı, kol tipli bitkilərdən hirkan vələsi, hirkan şümşədi, itburnu, cır əzgil, quş armudu, cır armud, cır alça, cır heyva, hirkan böyürtkan yayılaraq aşağı hissələrdə sərv ağacına, əncir, cənub söyüd və sumaq ağacına təsadüf edilir. Alçaq dağlıq hissədə ot bitkilərindən durna otu, ceyran otu, üçyarpaq yonca, quşəppəyi, vələmir, pişikquyruğu, qılçıqsız tonqal otu, ayrıq otu və s. geniş yayılmışdır. Alçaq dağlığın aşağı hissəsində sıx böyürtkan və qaratican

kolluqlarına, palıd-vələs-dəmir ağacları qarışığından ibarət hirkan tipli meşəliklərə də rast gəlinir, hansı ki, orta dağlıq hissə hirkan tipli meşəliklərdən məhrumdur. Alçaq dağlıq hissədə inkişaf etməmiş kol tipli palıd, vələs və dəmir ağacına da rast gəlmək olur.

Rayonun dağətəyi maili düzənlik hissəsində ot və kol tipli bitkilər geniş yayılmışdır ki, bunlardan üçyarpaq yonca, kütyarpaq əvəlik, vələmir, pişikquyruğu, çöl sarmaşığı, südotu, haçaquyruq, dəvəqıran, dəvətikan, qanqal, qanşirəli və aran böyürtkanı, itburnu, yayılaraq inkişaf etməmiş kol tipli palıd, vələs və dəmir ağacına da rast gəlmək olur.

Rayonun düzənlik hissəsi sıx bitki örtüyünə malikdir ki, burada üçyarpaq yonca, çayır, qırxburum, sarı çiçək, südotu, haçaquyruq, uzunyarpaq, əvəlik, uzunyarpaq yarpız, sürünən ayrıq otu, acı biyan, kol tipli bitkilərdən açan, hikran böyürtkanı, qanqal və s. geniş yayılmışdır.

Rayon ərazisində belə bir zəngin bitki örtüyünün olması şübhəsiz ki, torpağı yuyulmaqdan qoruyan başlıca faktordur. Bu xüsusiyyət təbii meşə zonasında böyük əhəmiyyət kəsb edir. Lakin əfsuslar olsun ki, bir sıra təbii-fiziki amillərin və insanların düzgün olmayan təsərrüfat fəaliyyətləri nəticəsində torpaq eroziyası geniş inkişaf tapmışdır.

Torpaq örtüyü. Ədəbiyyat materiallarına və rayonun ərazisində aparılmış kiçik miqyaslı (1:100000 miqyasında) torpaq-eroziya tədqiqatın nəticələrinə əsasən qeyd etmək olar ki, Astarə rayonunun ərazisində aşağıdakı torpaqlar yayılmışdır:

1. Meşə altından çıxmış dağ qonur torpaqlar
2. Dağ- dağ-meşə tipik qonur torpaqlar
3. Meşə tipik sarı torpaqlar
4. Meşə altından çıxmış dağ sarı torpaqlar
5. Podzolabənzər sarı torpaqlar
6. Podzolabənzər-qleyli sarı torpaqlar
7. Subasar allüvial çəmən torpaqlar
8. Bataqlaşmış çəmən torpaqlar
9. Bataqlaşmış torpaqlar
10. Qumlu torpaqlar

11. Dənizsahili primitiv qumlu torpaqlar

2003-cü il 01 yanvara olan məlumata əsasən kənd təsərrüfatına yararlı olan torpaqlar Astara rayonunda cəmi 61643 ha, o cümlədən suvarılan sahələr 4566ha, olub bunun 6109 ha əkin, o cümlədən suvarılan 3083 ha, çoxillik əkmələr 2176 ha, o cümlədən suvarılan 1436 ha, bağlar 190 ha, tingliklər və toxmacalar 2 ha, çay plantasiyaları 1450 ha, o cümlədən suvarılan 1250 ha sair çoxillik əkmələr 534 ha, o cümlədən suvarılan 186 ha, dincə qoyulmuş sahələr 156 ha, o cümlədən suvarılan sahələr 47 ha, biçənlər 638 ha, örüşlər 5034 ha, kənd təsərrüfatına yararlı sahələrin cəmi 14113 ha, o cümlədən suvarılan 4566 ha, həyətəni sahələrin cəmi 3913 ha, o cümlədən kənd təsərrüfatına yararlı 3451 ha, meşə sahələri 37188 ha, təşkil edir ki, bundan da

- a) Dövlət mülkiyyətində – ümumi sahəsi 42538 ha olub, bunun 396 ha-ı əkin, 195 ha-ı çoxillik əkmələr, 183 ha-ı bağlar, 12 ha-ı sair çoxillik çoxillik əkmələr, 19 ha-ı dincə qoyulmuş sahələr, 46 ha-ı biçənlər, 2517 ha-ı örüşlər, kənd təsərrüfatına yararlı sahələrin cəmi 3167 ha, 37142 ha-ı isə meşə sahələri;
- b) Xüsusi mülkiyyətdə – ümumi sahə 11626 ha o cümlədən suvarılan sahələr 4566 ha olub, bunun 5356 ha-ı əkin, o cümlədən suvarılan sahələr 3083 ha, 1957 ha-ı çoxillik əkmələr, o cümlədən suvarılan sahələr 1436 ha, 1426 ha-ı çay plantasiyaları, o cümlədən suvarılan sahələr 1250 ha, 522 ha-ı sair çoxillik əkmələr, o cümlədən 186 ha suvarılan sahələr, 124 ha-ı dincə qoyulmuş sahələr, o cümlədən 47 ha suvarılan sahələr, 567 ha-ı biçənlər, kənd təsərrüfatlı sahələrin cəmi 8004 ha, həyətəni sahələrin cəmi 3622 ha, o cümlədən kənd təsərrüfatına yararlı sahələr 3287 ha;
- v) Bələdiyyə mülkiyyətində – ümumi sahə 7479 ha olub, bunun 257 ha-ı əkin, 24 ha-ı çoxillik əkmələr, 24 ha-ı çay plantasiyaları, 13 ha-ı dincə qoyulmuş sahələr, 31 ha-ı biçənlər, 2517 ha-ı örüşlər, kənd təsərrüfatına yararlı sahələrin cəmi 2942 ha, həyətəni

sahələrin cəmi 291 ha, o cümlədən kənd təsərrüfatına yararlı sahələrin cəmi 164 ha və 46 ha-ı meşə sahələri təşkil edir.

Torpaq eroziyasının yayılması

Astara rayonunun ərazisi müxtəlif təbii amillərin, təsərrüfatda bu və ya digər intensiv istifadə edilməsi, habelə insanların çoxcəhətli təsərrüfat fəaliyyətləri nəticəsində müxtəlif dərəcədə eroziya prosesinə məruz qalmışdır. Bildiyimiz kimi torpaq eroziyası 2 növə – su və külək eroziyasına ayrılır. Təsərrüfat hallarda güclü sürətdə əsən küləklərin təsiri nəticəsində zəif də olsa baş verən eroziya (qumlu və dənizsahili primitiv qumlu torpaqlarda) prosesini nəzərə almasaq mübaligəsiz demək olar ki, Astara rayonu ərazisi üçün külək eroziyası xarakterik deyildir. Bunun əksinə olaraq rayon ərazisində su eroziyası geniş yayılmışdır. Su eroziyası ərazidə əsasən səthi xətti (qobu), irriqasiya (suvarma) eroziyası bezən də torpaq sürüşmələri və sel hadisələri şəklində müşahidə olunur.

Təbii ot və ya ağac bitkiləri ilə sıx örtülmüş torpaqlar eroziyaya məruz qalmayıb yuyulub dağılma hallarından mühafizə olunurlar, lakin təbii ot örtüyünün pozulduğu və ağac bitkilərinin qırılıb məhv edildiyi sahələr isə bunun əksinə olaraq eroziya prosesinə məruz qalaraq yuyulub dağılmaqdan mühafizə oluna bilinirlər. Rayonun müxtəlif təsərrüfat sahələrində eroziya prosesinin yayılmasının şərhini vermək daha məqsəduyğundur.

Əkin sahələrində eroziya prosesi geniş yayılmışdır. Əkin üçün meyilli yamaclardan intensiv istifadə ediləsi, belə sahələrdən istifadə edərək eroziyaya qarşı heç bir mübarizə tədbirinin görülməməsi bu prosesin daha da intensiv getməsinə gətirib çıxarmışdır. Əkin sahələrində yamac boyu şum apardıqda səthi eroziya daha sürətlə inkişaf edir. Düşən atmosfer çöküntüləri kətanın yamac boyu açdığı şırımlara toplayacaq sürətlə axdığından torpağın narın hissələrini yuyub aparır. Digər iərəfdən torpağın səthi səpin vaxtı və səpindən sonra bitkilərin kollanma fazasınadək çılpaq olur. Bu da Astara

rayonunda payız və yaz aylarına təsadüf edir ki, həmin aylarda da yağışların çox hissəsi leysan şəklində düşür. Belə sahələrə zərbə ilə düşən yağış damcıları torpağın üst qatının strukturasını pozub dağıdır, suyun torpağa sızmasını çətinləşdirərək səthə axın əmələ gətirir və torpağın yuyulub dağılmasına səbəb olur. Əkin sahələrində eroziyanın sürətlənməsində leysan yağışları daha təhlükəli rol oynayır, çünki belə yağışların çox hissəsi torpağa hopa bilməyib yamac boyu torpağın səthi ilə axaraq əsrlər boyu əmələ gəlmiş torpaq qatını və həmin sahələrdə əkilmiş k/t-ı bitkilərini qısa bir müddətdə yuyaraq təsərrüfatlara çox miqdarda ziyan vurur. Qeyd etmək lazımdır ki, yaz əkinləri payız əkinlərinə nisbətən daha çox səthi eroziyaya məruz qalır. Yazlıq əkinlərdən cərgələr arası becərilən qarğıdalı əkinləri daha çox səthi yuyulmaya uğrayır.

Çoxillik əkmələr, bağlar və çay plantasiyalarında eroziya prosesi özünəməxsus intensivlikdə gedir. Gösterilən təsərrüfat sahələri meşə altından çıxmış dağ qonur, dağ sarı, podzolabənzer sarı, podzolabənzer qeyri sarı torpaq sahələrində yerləşərək həm düzən, həm də müxtəlif meyilli yamaclarda salınmışdır. Yağıntılarının çox və bəzən leysan xarakterli olması, meyilli sahələrdə salınmış çoxillik əkmələr (feyxoə, nəcib dəfnə), bağlar (portağal, naringi, limon, qreyfurt, xurma və s.) və çay plantasiyalarında cərgələrin yamacın uzununa salınması, bütün becərmə işlərinin də yamac boyu aparılması və eroziyaya qarşı heç bir tədbir görülməməsi bu sahələrdə eroziya prosesinin sürətli inkişafına səbəb olmuşdur. Qeyd etmək lazımdır ki, göstərilən təsərrüfat sahələrində cərgələri yamacın eni istiqamətində olan sahələrdə eroziya prosesi baş vermir. Bu xüsusiyyət çay plantasiyalarında daha üstündür. Çünki çay kollarının böyük torpaq qoruyucu əhəmiyyəti vardır. Belə ki, çay kolları şar formalı çətir əmələ gətirərək altındakı torpağı mühafizə edir. Cərgələri yamacın eninə salınmış plantasiyalarda çay kolları yamaclarda sanki «bitki terrası» yaradır, kollar inkişaf edib formalaşdıqca altındakı torpağı həmişəyaşıl örtük kimi örtərək eroziyadan qoruyur. Digər tərəfdən yamacın eninə becərilmə-

si eroziyanın baş vermə imkanını tamamilə aradan qaldırır və belə plantasiyalarda eroziya baş vermir. Bu xüsusiyyət digər çoxillik əkmələr üçün də məğbuldur.

Biçənək sahələrində eroziya prosesi bu və ya digər intensivlikdə gedir. Biçənəklər həm düzən, həm də meyilli yamaclarda yerləşir. Meylli yamaclardakı biçənək sahələrindən düzgün istifadə edilməməsi nəticəsində burada eroziya prosesi geniş yayılmışdır. Belə ki, meylli yamaclarda yerləşən təbii biçənək sahələrində ot biçildikdən sonra mal-qaranın burada normadan çox, həddindən artıq otarılması, eyni yolla aparıb gətirilməsi sahələrdə ot örtüyünün seyrələməsinə və ya tamamilə məhv edilməsinə, torpağın tapdanması və bərkiməsinə, onun su-fiziki xassələrinin pisləşməsinə səthi su axınlarının əmələ gəlib torpağın yuyulmasına gətirib çıxarır. Rayonun düzən sahəsində yerləşən təbii biçənəklər sıx ot örtüyü ilə örtüldüyündən burada biçənəklərdə eroziya prosesi baş vermir.

Örüşlərdə eroziya prosesi geniş yayılmışdır. Rayon dağlıq hissəsinin müxtəlif meylikli yamaclarında olan örüşlər də çox eroziya prosesinə məruz qalmışlar. Burada mal-qaranın normadan artıq, sistemsiz və fasiləsiz otarılması bitki örtüyünün məhv edilməsinə, sahələrin çılpaqlaşmasına, torpağın tapdanıb bərkiməsinə səbəb olur, torpağın strukturasi pozulur, məsaməliliyi azalır və onun susuzdirması pisləşir. Düşən atmosfer çöküntüləri torpağa sızma bilməyib səthi axın əmələ gətirir, bu axınlar mal-qaranın gediş-gəlişi nəticəsində əmələ gəlmiş kiçik ciğirlərlə axaraq səthi eroziyanı sürətləndirir və nəticədə torpaq zəif, orta və şiddətli dərəcədə yuyulur. Yuyulma nəticəsində torpaq qatının qalınlığı xeyli azalır ki, bu cəhətdən meyilli yamacların cənub baxarıqlarında olan örüşlər də xarakterikdir. Belə örüş sahələrində torpağın qalınlığı 5-15 sm olur. Örüşlərin düzənlikdə yerləşən hissələrində sahələr sıx ot örtüyünə malik olduğundan burada eroziya prosesi baş vermir.

Məşə sahələrində eroziya prosesinə gəlinə qeyd etmək lazımdır ki, meşələr də eroziyadan yan keçə bilməmişdir. Bu ifadənin meşəyə aid edilməsinin rəmzi mənası ondan

ibarətdir ki, meşə iqlim saflaşdırıcısı, sutenzimedicici və çox böyük torpaq qoruyucu əhəmiyyətə malik olduğundan eroziyanı ona şamil etmək bəlkə də lazım deyildir, lakin insanların meşəyə qarşı laqəydlikləri olmasaydı. Ağacları qırılmayan, cavan pöhrələri, meşə döşənəyi məhv edilməyən və insanın düşünülmemiş təsərrüfat görməyən meşələr, sıx bitki örtüyünə malik olduğundan burada eroziya prosesi baş vermir, lakin bu göstərdiyimizin əksinə olanda meşə altındakı torpaqlar müxtəlif zəif, orta və şiddətli dərəcədə eroziya prosesinə məruz qalır. Meşədə qırıntı işlərinin sistemli aparılması, qırıntı apararkən meşənin sıxlığının (doluluq) nəzərə alınmaması, başdan-başa qırıntı aparılması, qırılmış ağacların yamac boyu zəncirli traktorlarla sürüdülməsi, mal-qaranın otarılması, ağacların seyrək olduğu sahələrdə meşə bərpa işlərinə fikir verilməməsi meşələrdə eroziya prosesinin əmələ gəlməsinə, inkişaf etməsinə və coğrafi yayılmasına səbəb olur və olmuşdur.

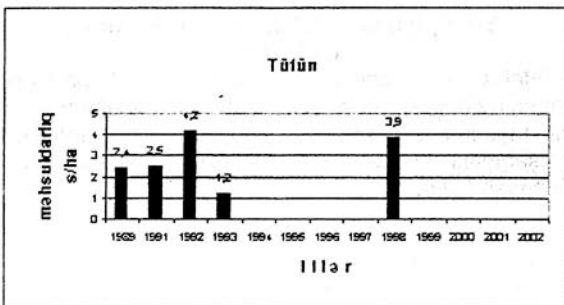
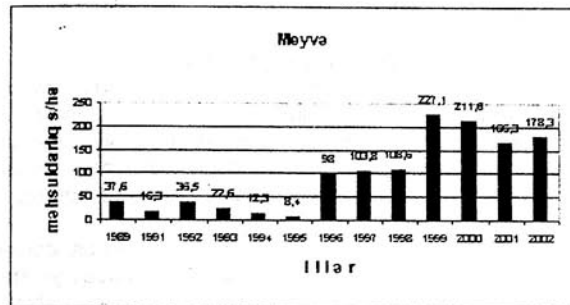
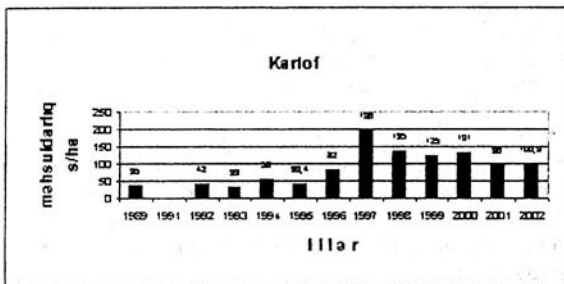
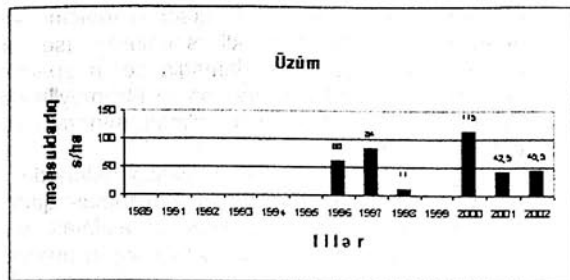
Qobu (xətti) eroziya su eroziyasının ən dəhşətli növlərindəndir, kənd təsərrüfatına çox ziyan vurur, ildən-ilə inkişaf edən qobular əkinə yararlı torpaq sahələrinə girərək onu kiçik hissələrə parçalayır ki, bu da əkinə yararlı torpaqların ümumi sahələrini azaldır, k/t-ı maşınlarının hərəkətini çətinləşdirir, sahələrin mexanikləşdirilmiş üsullarla becərilməsinə imkan vermir, torpağın su-fiziki xassələrini pisləşdirir, torpaq səthinə düşən atmosfer sularını çaylara axıdaraq torpaq və qrunton qurumasına səbəb olur. Sahələrin becərilməsində, mal-qaranın otarılmasında, meşələrdə ağacların yamac boyu sürüdülməsində əmələ gələn hər bir cığır gələcək qobunun başlanğıc mərhələsidir. Müxtəlif məqsədlər üçün torpaqlarda aparılan qazıntıdan sonra əmələ gəlmiş çalaların doldurulub hamarlanmaması yenə gələcək qobunun başlanğıc mərhələləridir. Ərazinin qobu, yastı qobu və vadilərlə parçalanması qobu eroziyasının yayılmasında mühüm rol oynayır, belə ki, parçalanma nə qədər çox olanda, ərazidə qobu eroziyasının yayılmaası üçün bir o qədər əlverişli şərait yaranır. Bu göstərdiklərimizlə yanaşı torpağın və onun alt qatlarının yuyulmaya qarşı davamlılığı, torpaq əmələ gətirən süxurların

litoloji tərkibi, yamaclarda ot örtüyünün, kol tipli ağacların məhv edilməsi, meşələrin başdan-başa qırılması və sair bu kimi amillərdən də rayonun ərazisində qobu eroziyasının yayılmasının başlıca səbəblərindəndir. Qeyd etmək lazımdır ki, rayonun əsasən dağlıq; qismən də alçaq təpəli dağətəyi və dağətəyi maili düzənlik hissəsində qobu eroziyası yayılmışdır, düzənlik hissə zəif parçalanmaya məruz qaldığından qobu eroziyası inkişaf tapmamışdır.

İrriqasiya (suvarma) eroziyası su eroziyasının bir növü olub rayon ərazisinin k/t-ı bitkiləri becərilən alçaq təpəli dağətəyi və dağətəyi maili düzənlik hissəsində geniş yayılmışdır. Su eroziyasının ən qorxulu növü irriqasiya eroziyasıdır, çünki bu eroziya növü nəzərə çarpmadan torpağı tədricən yuyub aparır, onun su-fiziki xassələrini pisləşdirir və münbitliyini azaldır ki, bu da k/t-ı bitkilərinin məhsuldarlığının aşağı olmasına və məhsulun keyfiyyətinin pisləşməsinə gətirib çıxarır. Astara rayonunda bəzən yaz və yay aylarının quraq və isti keçməsi ilə əlaqədar olaraq k/t-ı bitkiləri (tərəvəz, çay, feyxoa, naringi, limon, portağal, nəcib dəfnə və s.) suvarılır. Suvarmanın vaxtında aparılmaması, suvarma normasına əməl edilməməsi, suvarma üsullarına riayət edilməməsi, mütərəqqi suvarma üsullarından yox, selləmə və başdan-başa suvarma nəticəsində suvarılan sahələrdə irriqasiya eroziyası geniş yayılmışdır.

Eroziyaya qarşı təklif edilən mübarizə tədbirləri

Ədəbiyyat materiallarına, aparılmış torpaq-eroziya tədqiqatının nəticələrinə və çoxillik çöl müşahidələrinə əsasən Astara rayonunun ərazisində yayılmış torpaq eroziyasına qarşı aşağıdakı mübarizə tədbirləri təklif edilməsi məqsədəuyğun hesab edilir.

Əkin sahələrində

- Torpağı yuyulmamış və zəif dərəcədə yuyulmuş meyilli 5⁰-yə qədər olan sahələrində 27-30 sm dərinliyində şum edilməsi, şum, səpin və becərmə işləri yamacın eninə aparılmalı, dənli, dənli-paxlalı və cərgələrarası becərilən bitkilər ekilməli, çarpaz səpin üsulundan istifadə edilməli, sahələrə mineral və üzvi gübrələr verilməlidir.
- Torpağı orta dərəcədə yuyulmuş meyilli 6-10⁰ meyillikli əkin sahələrində şumu yamacın eninə aparmaqla yamacın eninə 3-5m-dən bir 20-25 sm dərinliyində şırımlar çəkilməli, dənli-paxlalı bitkilər

əkmələrdə tətbiq edilməli, lakin müvəqqəti torpaq tirələrinin ara məsafəsi 2-3 m-dən bir olmalıdır.

Biçənək sahələrində

- əkilməli, başqa becərmə işləri yamacın eninə aparılmalı, 11-20° meylikli sahələrdə isə bufer zolaqlar (ot zolaqları) saxlamaqla səpin aparılmalı, istər 6-10°-yə qədər, istərsə də 11-20° meylikli əkin sahələrində çarpaz səpin keçirilməli, mineral və üzvi gübrələr verilməlidir.
- v) Torpağı şiddətli dərəcədə yuyulmuş əkinlərdə 21°-dən çox olan meylikli sahələrin şumlanması qadağan edilməli, belə sahələr ya dincə buraxılmalı, ya da çoxillik otların toxumları ilə burada səpin aparılmalı, bitki örtüyü bərpa olunduqdan sonra həmin sahələr biçənək kimi istifadə olunmalı mineral və üzvi gübrələr verilməlidir.

Çay plantasiyalarında

- a) Torpağı yuyulmamış və zəif yuyulmuş, cərgələri yamacın eninə salınmış çay plantasiyalarında şum qatının dərinliyi 27-30 sm olmalı, sahələrin suvarılmasında yağış yağdırma və digər mütərəqqi suvarma üsullarından istifadə edilməli, sahələrə mineral və üzvi gübrələr verilməlidir.
- b) Torpağı orta və şiddətli dərəcədə yuyulmuş, cərgələri yamacın uzununa salınmış çay plantasiyalarında dondurma şumu ilə birlikdə uzunluğu cərgələrarası məsafə qədər, eni 20 sm, hündürlük isə 15 sm olmaqla hər 1-2 m-dən bir müvəqqəti torpaq tirələri düzəldilməli və bu tirələr ilk yaz becərmələrinə qədər plantasiyada saxlanılmalıdır, plantasiyaların suvarılmasında yağış yağdırma, damcı və digər mütərəqqi suvarma üsullarından istifadə edilməli, mineral və üzvi gübrələrdən vaxtaşırı və səmərəli istifadə edilməlidir.
- Sitrus meyvə (portağal, naringi, limon) bağlarında və digər çoxillik əkmələrdə (qreyfurt, feyxoa, nəcib dəfnə, xurma və s.)

Çay bitkisi çoxillik əkmələrə daxil edildiyindən bu bitkinin plantasiyalarında eroziyaya qarşı təklif olunan mübarizə tədbirləri sitrus meyvə bağlarında və digər çoxillik

- a) Torpağı yuyulmamış və zəif dərəcədə yuyulmuş biçənəklərdə bitki örtüyünün sıxlığını bərpa etmək məqsədilə bitki örtüyü seyrək olan yerlərdə yamacın eni istiqamətində üzdən yumşaltma aparıb çoxillik otlardan yonca, xaşa və bunların qarışıq toxumları ilə səpin keçirilməlidir.
- b) Torpağı orta dərəcədə yuyulmuş biçənəklərdə hər 15-20 m-dən bir 5-8 m enində ot zolaqları saxlamaqla yamacın eni istiqamətində üzdən yumşaltma ararib çoxillik ot bitkilərindən yonca, xaşa və bunların qarışıq toxumları ilə səpin keçirilməlidir.
- v) Torpağı şiddətli dərəcədə yuyulmuş biçənəklərdə hər 10-15 m-dən bir 3-5 m enində ot zolaqları saxlamaqla yamacın eninə üzdən yumşaltma aparıb çoxillik ot bitkilərindən yonca, xaşa və bunların qarışıq toxumları, habelə yonca+xaşa+çobantoppuzu toxumları ilə səpin keçirilməlidir. Mal-qaranın belə biçənəklərdə otarılmasına yol verilməməlidir.

Örüş sahələrində

- a) Torpağı yuyulmamış və zəif dərəcədə yuyulmuş örüşlərdə mal-qaranın otarılmasını nizamlamaqla dövriyyə otarma sistemi tətbiq edilməlidir, ot örtüyü seyrək olan sahələrə çoxillik otlardan yonca, xaşa, çobantoppuzu toxumları səpilməlidir.
- b) Torpağı orta dərəcədə yuyulmuş örüşlərdə mal-qaranın otarılmasını nizamlamaq, dövriyyə otarma (örüş-biçənək) sistemi tətbiq etməklə otarılacaq mal-qaranın sayını 25%-ə qədər azaltmaq, çoxillik otlardan yonca, xaşa, yonca+xaşa, yonca+xaşa+çobantoppuzu toxumları səpmək lazımdır.
- v) Torpağı şiddətli dərəcədə yuyulmuş örüşlərdə ot örtüyünü bərpa etmək məqsədi ilə mal-qaranın

otarılməsi müvəqqəti olaraq 2-3 il müddətinə qadağan edilməli, sahələr daşdan, koldan, yem üçün yararlı olmayan alağ otlarından təmizlənərək çoxillik ot bitkilərindən yonca, xaşa və bunların qarışıq toxumları səpilməli, 2-3 ildən sonra, yeni ot örtüyü bərpa edildikdən sonra örüş-biçənək sistemi tətbiq etməklə bu sahələrdən istifadə olunmalıdır.

Meşə sahələrində

Torpağı yuyulmamış və zəif dərəcədə yuyulmuş doluluğu (sıxlığı) 0,5-dən çox olan meşələrdə qırıntı işləri yalnız seçmə üsulu ilə aparılmalı, qırılmış ağacların yamac boyu sürüdülməsinə yol verilməməli, təbii bərpanı və meşə döşəneyini qorumalı və mal-qara otarılmamalıdır.

Torpağı orta dərəcədə yuyulmuş doluluğu 0,5-dən az olan meşələrdə qırıntı işləri qadağan edilməli, mal-qaranın otarılmasına yol verilməməli, ağacları qırılaraq seyrəlmiş sahələrdə çalalar qazmaq yolu ilə yeni ağaclar ekməklə bərpa işləri aparılmalı, yeni əkilmiş və yeni əmələ gələn cavan pöhrələrin (ağacların) inkişafına təkən verəcək aqrotekniki tədbirlər (becərmə, suvarma və gübrələmə) həyata keçirilməlidir.

Meylli 10-15° olan orta və şiddətli dərəcədə yuyulmuş meşəsiz yamaclarda və ağacları qırılmış tala yerlərdə əkin üçün torpaq yamacın eni istiqamətində eni 1-2 m, aralarındakı məsafə isə 3-5 m olan zolaqlarla hazırlanmalıdır. Yamacın meyliyindən asılı olaraq zolaqlar arasındakı məsafə artıbaşla bilər. Burada torpaq-iqlim şəraitinə uyğun ağaclar ekilməlidir.

Meylli 15°-dən 20°-yə qədər olan orta və şiddətli dərəcədə yuyulmuş yamaclarda əkin üçün torpaq yamacın köndələninə eni 1,5 m, aralarındakı məsafə 2-3 m olan zolaqlarla hazırlanmalıdır və yerli torpaq-iqlim şəraitinə uyğun ağaclar ekilməlidir.

Meylli 20°-dən çox olan orta və şiddətli dərəcədə yuyulmuş yamaclarda mexanizmin hərəkəti üçün əlverişli şərait yoxdursa, belə sahələrin əkin üçün hazırlanmasında

meydança, xəndək və çala üsullarından istifadə edilməli, meydançaların ölçüsü 1x1 m, 2x2 m, meydançanın mərkəzindən hesablanaraq ara məsafə 3-5 m olmalı, meydançalar sahədə üfüqi istiqamətdə, xəndəklərin uzunluğu 8-10 m, eni 0,4-0,5, aralarındakı məsafə 2-3 m olmaqla şahmat üsulunda yerləşdirilməlidir. Əkiləcək ağaclar yerli torpaq-iqlim şəraitinə uyğun olmalıdır.

Kolluqlar və meliorativ rolunu itirmiş az əhəmiyyətli ağaclar rekonstruksiya (bərpa) edilməli, yamacların meyliyindən asılı olaraq eni 4-10 m olmaqla koridor üsulundan istifadə edilməli, koridorlarda torpaq əkinə 0,5x0,5 m və 0,5x1,0 m ölçülü meydançalar düzəltmək yolu ilə hazırlanmalı, rayonun torpaq-iqlim şəraitinə uyğun və eroziyaya qarşı mübarizədə böyük meliorativ əhəmiyyətə malik olan qiymətli ağaclar ekilməlidir.

Meşə bitkiləri tamamilə qırılmış açıq sahələrdə – müxtəlif üsullarla (xəndək, meydança, çala, koridor və sair) meşə bitkiləri ekilməlidir.

Aparılmış çoxillik tədqiqatların nəticələri göstərir ki, meylli yamaclarda torpağın yuyulmasının qarşısını almaq üçün ən əlverişli üsul yamaclarda terraslar düzəldilməsi üsuludur. Terraslar yamaca pilləvari forma verir, səthi su axını torpaqaltı axınına verilir, torpağın yuyulması müşahidə edilmir. Terraslar ətraf sahələrin su rejiminə müsbət təsir edir, digər tərəfdən becərmə işlərinin mexanikləşdirilməsinə imkan yaradır. Terraslar yamacın eninə düzəldilməli, belə terraslar meylli 10°-dən 17°-yə qədər olan yamaclarda plantaj, meylli 17°-dən çox olan yamaclarda isə qazıb tökmə üsulu ilə düzəldilməli, burada naringi, portağal, feyxoa, dəfnə və çay plantasiyaları salınmalıdır. Təzə salınmış sitrus meyvə bağlarında və çay plantasiyalarında birinci 3-4 ildə cərgələr arasında və terrasın yamaclarında çoxillik ot bitkilərindən yonca, xaşa, yonca+xaşa, yonca+xaşa+çobantoppuzu toxumları səpilməli, meyvə ağacları və çay kolları böyüyüb torpağın səthini mühafizə etmək qabiliyyətinə malik olduqdan sonra cərgələr arası dincə buraxılmalıdır.

BALAKƏN İNZİBATI RAYONU

Balakən rayonu: Böyük Qafqaz sıra dağlarının cənub qərb yamacında yerləşməklə şimal-şimal şərqdən Dağıstan, şərq, cənub-cənub şərqdən Zaqatala, qərbdən Gürcüstan Respublikası ilə həmsərhəddir.

Ərazinin geoloji-geomorfologiyası çox mürəkkəbdir. Baş Qafqaz sıra dağlarının cənub yamacında üst yura çöküntüləri Balakəndən başlayaraq cənub-şərq istiqamətində Qəbələ və İsmayilli rayonlarına qədər çox uzanmışdır. Şimal-qərbdə bu çöküntülər dördüncü dövr çöküntüləri altında gizlənir. Analoji cəhətdən həmin qatın aşağı hissəsi şistlərdən ibarətdir, onların arasında əhəngli qumdaşları və şoran təcikləri vardır. Rayon ərazisi geomorfoloji quruluşuna görə bir-birindən fərqlənən 4 əsas yüksəklik qurşağına ayrılır; yüksək, orta; alçaq dağlıq və dağətəyi; düzənlik.

Yüksək dağlıq (d.s. 2200 m. və ondan yüksək) əsas etibarlı ilə yura, təbaşir, üçüncü və dördüncü dövr çöküntülərindən ibarətdir. Burada lay-lay növbələşmiş qumdaşları, gilli şistlər və əhəngdaşlarından, üst təbaşirdə isə tufogen süxurlardan ibarət çöküntülər yayılmışdır.

Orta dağlıq (d.s. 800-1200m-dən 2000-2200m. qədər) relyef xüsusiyyətlərinə görə, yüksək dağlıq zonadan fərqlənir. Burada əksərən parçalanmış sıx və köndələn qar dərələrindən ibarətdir. Tirəyə bənzər izokpinal qarışıqlar və müxtəlif qarışıqlı dağ süxurları geniş yayılmışdır.

Alçaq dağlıq və dağətəyi (d.s. 200 m-dən 1200 m.-ə qədər) üçüncü və dördüncü dövrün periferik zonasının, mezozey çöküntülərindən əmələ gəlmiş sahələri tutur. Bölgenin torpaq əmələ gətirən süxurları yura, üst, alt, təbaşir dövrünün gilli şistləri qum daşları, əhəngdaşları və qumlu gilli süxurları, üçüncü və dördüncü dövrün (qumdaşı, əhəngdaşı, konolomerat, gil və gillicərdən və s.) və onların aşınma məhsullarından yaranmış -dellüvial, prollüvial, allüvial, dellüvial-prollüvial, allüvial-prollüvial çöküntülərindən ibarətdir.

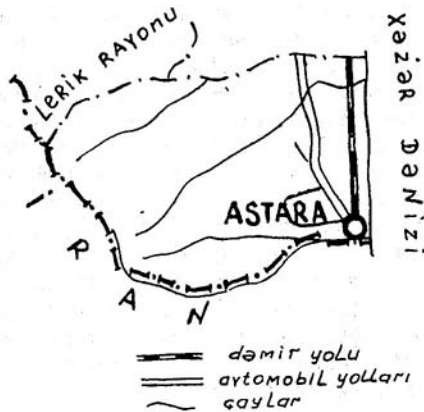
Ərazinin relyefinin müxtəlif olması, hidroqrafik şəbəkəsinin də olduqca mürəkkəb və kəskin dəyişməsinə səbəb olur. Burada qar şəbəkəsinin inkişafına dağ silsilənin, eləcə də

İstifadəsiz cıncıllı sahələrdə (şiddətli dərəcədə yuyulmuş torpaqlarda) kəvər və digər quraqlığa davamlı torpağın münbitliyinə isə az tələbkar olan bitkilər əkilməlidir.

İrriqasiya (suvarma) eroziyasına qarşı mübarizədə ehtiyac olan dövrlərdə bitkilərin suvarılmasında başdan-başa, selləmə kimi suvarma üsullarından yox, yağışyağıdırma, damcı və sair mütərəqqi suvarmalardan istifadə edilməlidir.

Qobu (yarğan) eroziyası ilə mübarizədə onun sutoplayıcı həvzələrində çoxillik ot bitkilərinin toxumları səpilməklə yanaşı susaxlayan arx və bəndlər çəkilməli, qobuların yamaclarında yerli torpaq-iqlim şəraitinə uyğun kol cinsləri əkilməli, çoxillik otların toxumları səpilməli, onun tepəsində və məcrasında daşdan hörülmüş divarlar, beton bəndlər, çırpı və şax budaqlardan çəpər çəkilməli, sönmüş qobuların fəaliyyətə gəlməsinin qarşısını almaq üçün onun yamaclarında bitki örtüyünü bərpa və mühafizə edilməsini təmin etməli, bu məqsədlə sönmüş qobuların yamaclarında sitrus meyvə bağları və çay plantasiyaları salınmalıdır.

ASTARA İNZİBATI RAYONU

dağətəyi və maili düzənliyin əmələ gətirdiyi mürəkkəb ərazinin coğrafi amilləri təsir göstərir. Rayon ərazisindən axan çaylar (Balakənçay, Qaxıxçay) yüksək, orta və aşağı dağlıq zonalardan və dağətəyi düzənliklərdən keçir.

Balakən rayonunun iqlimi, qışı quraq keçən mülayim isti iqlim (cənubda), yağıntılı təxminən bərabər paylanan mülayim isti iqlim (mərkəzdə) və qışı rütubətli keçən soyuq iqlim (şimalda) tiplərinə aiddir. Havanın orta illik temperaturu 6-14° arasında olur. Temperatur ilin soyuq ayında (yanvar) 1° ilə -6°, isti ayında (iyul) isə 15° ilə 25° arasında dəyişir. İlin isti aylarında yayda bəzən havanın mütləq maksimum temperaturu 37°-dək yüksəlir. Havanın orta illik mütləq minimum temperaturu -10°-20° arasında dəyişir. İlin soyuq ayında havanın mütləq minimum temperaturu -20°-30°-dək aşağı düşür. Torpaq səthinin orta illik temperaturu dağətəyi sahələrdə 15°, yanvar ayının orta temperaturu isə 30° olur, iyulun orta aylıq temperaturu isə 30° olur.

Ərazidə havanın orta illik nisbi rütubəti 70-80 %, yağıntılarının orta illik miqdarı 600-1600 mm-dir. Səth örtüyündən 400-900 mm mümkün buxarlanma gedir. Ümumi radiasiyanın illik miqdarı 120-130 kkal/sm², radiasiya balansının illik miqdarı isə 35-50 kkal/sm² arasında olur.

Küləyin orta illik sürəti ərazidə 1,3 m/san-dir. Burada əsasən şimal-şərq küləyi əsir. Güclü küləkli günlərin miqdarı (15m/san-dən çox)-5-günə çatır. Az yellilərin miqdarı 11-dən çox olmur. Qarla örtülü günlərin sayı 20-160-dır. Dolu düşən günlərin sayı isə 1-3-dür.

Ərazinin mürəkkəb fiziki coğrafi şəraitə malik olması bitki aləminin zənginliyinə və müxtəlifliyinə də çox böyük təsir göstərir. Bitki öriüyü torpaq əmələ gəlmə prosesində əsas rol oynamaqla yanaşı, eroziya prosesinin qarşısının alınmasında da olduqca böyük əhəmiyyətli rolu vardır. Ərazidə bitki örtüyü şaquli zonallıq üzrə aşağıdakı kimi yayılmışdır; alp çəmənlikləri, subalp çəmənlikləri, meşə, dağ kirofidləri, yarımşəhra.

Böyük Qafqazın cənub yamacının torpaqları, digər bölgələrdə olduğu kimi, şaquli-zonallıq qanununa uyğun

olaraq, inkişaf edərək yayılmışdır. Torpağın əmələgəlmə prosesi, ərazinin inkişaf tarixi, yer hündürlüyünün dəyişməsi, relyef, iqlim, bitki örtüyü, torpaq əmələgətirən süxurlar və insanların təsərrüfat fəaliyyəti ilə əlaqədardır. Ərazidə, çimli dağ-çəmən, dağ qonur-meşə, tünd boz-qonur meşə, açıq-qonur dağ-meşə, qəhvəyi dağ-meşə, bozqırışmış dağ-qəhvəyi, dağ-boz qəhvəyi allüvial-çəmən meşə, karbonatlı-allüvial çəmən torpaqlarının tip və yarım tipləri yayılmışdır. Aparılan torpaq islahatından sonra rayonun torpaqları təyinatına görə aşağıdakı mülkiyyət formalarına ayrılmışdır;

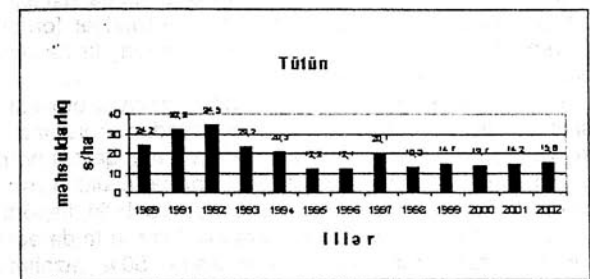
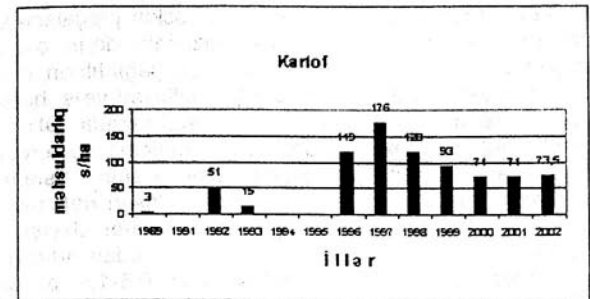
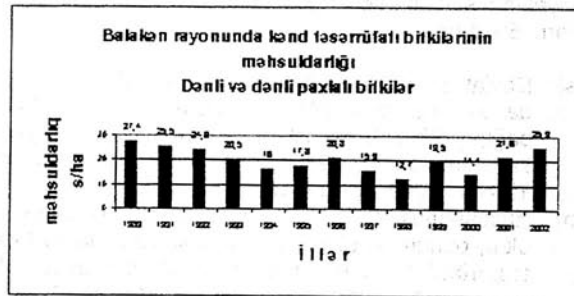
Balakən rayonu torpaqlarının mülkiyyət formaları üzrə bölgüsü: Rayonun ümumi ərazisi 92487 ha olub, bunun da 6823 ha-ı suvarılan torpaqlardır. Müxtəlif təbii təsərrüfat sahələri altında istifadə olunan torpaq sahələrinin sahəsi, o cümlədən, əkin 18014 ha, suvarılan 4358 ha, çoxillik əkmələr 6193 ha, suvarılan 1777 ha, bağlar 4383 ha, suvarılan 1293 ha, üzümlüklər 1301 ha, suvarılan tinglər, toxmağarlar 403 ha, suvarılan çay plantasiyaları 17 ha, sair çoxillik əkmələr 89 ha, suvarılan 84 ha, biçənəklər 203 ha, örüşlər 8716 ha, kənd təsərrüfatına yararlı sahələrin cəmi 33126 ha, suvarılan 6135 ha, həyətyanı sahələrin cəmi 2938 ha, suvarılan 688 ha, meşə sahələri 46374 ha-dır.

- a) Dövlət mülkiyyəti – ümumi sahəsi 58924 ha, bunun da 676 ha əkin, 384 ha çoxillik əkmələr, 384 ha bağlar, 6231 ha örüşlər, kənd təsərrüfatına yararlı sahələrin cəmi 7291 ha, həyətyanı sahələrin cəmi 113 ha, meşə sahələri 46357 ha təşkil edir.
- b) Xüsusi mülkiyyət üzrə – Ümumi sahəsi 24638 ha olub, bunun da 6748 ha-ı suvarılındır. Müxtəlif təbii təsərrüfat sahələri altında, o, cümlədən, əkin 16146 ha suvarılan 4283 ha, çoxillik əkmələr 5766 ha, suvarılan 1777 ha, bağlar 3956 ha, suvarılan 1293 ha, üzümlüklər 1301 ha, suvarılan tinglər, toxmacarlar 403 ha, suvarılan çay plantasiyaları 17 ha, sair çoxillik əkmələr 89 ha, suvarılan 64 ha, biçənəklər 193 ha, kənd təsərrüfatına yararlı

sahələrin cəmi 22105 ha, suvarılan 6060 ha, hətəyani sahələrin cəmi 2533 ha, suvarılan 688 ha-dır.

- v) Bələdiyyə mülkiyyətinin ümumi sahəsi 8925 ha-dır ki, bunun da 75 ha-ı suvarılan torpaqlardır. Müxtəlif təbii təsərrüfat sahələri altında istifadə edilən torpaqların ümumi sahəsi, o, cümlədən əkin 1192 ha, suvarılan 75 ha, çoxillik əkmələr 43 ha, bağlar 43 ha, biçənəklər 10 ha, örüşlər 2485 ha, kənd təsərrüfatına yararlı sahələrin cəmi 3730 ha, suvarılan 75 ha, hətəyani sahələrin cəmi 292 ha, meşə sahələri 17 hektardır.

Böyük Qafqazın cənub qərb yamacında yerləşən Balakən rayonunda, eroziya prosesi intensiv yayılmaqla ümumi ərazinin 40,1 min ha (40,3 %) -ni təşkil edir. Burada yayılmış torpaqların 59,3 min ha (59,7%) -ı yuyulmamış, 12,8 min ha (12,9%) -ı zəif, 9,7 min ha (9,7 %) -ı orta, 17,6 (17,7%) -ı şiddətli dərəcədə eroziya prosesinə uğramışlar.

üzüaşağı sürüdülməsi bitki örtüyünü pozur; torpağın dağılmasına və qobu eroziyasının əmələ gəlməsinə böyük təsir göstərir.

Meşələrin su və torpaq mühafizəedici xassələrini yaxşılaşdırmaq üçün aşağıdakı təkliflər verilir:

1. Qrupla seçmə qırıntısı təbiiq etməklə, az qiymətli meşələrin rekonstruksiya edilməsi, meyliyi 25-30° yamacda qırma zamanı açılan pəncərələrin diametri 30-35 m-dən artıq olmamalı, 35°-dən yuxarı meyliyə malik yamaclarda hər cür qırılmaz edilməli;
2. Yüksək dağ zonalı meşələrində seçmə qırıntısı və təbii bərpaya kömək üçün müvafiq tədbirlər təbiiq etmək;
3. Meşə ilə örtülü olmayan sahələrdə, meşə-meliorasiya tədbirləri həyata keçirmək;
4. Planlı meşəqırma işlərini bir çay hövzəsində cəmləşdirməyin qarşısını almaq;
5. Tır və ağac gövdələrini yalnız hava-kanat yolu ilə və canlı qoşqu nəqliyyatı vasitəsilə daşımaq və sürütmək.

Dağ əkinçilik zonasının torpaqları kənd təsərrüfatında intensiv istifadə edildiyindən, yamaclarda yerləşən əkin sahələrində, təsərrüfat işlərinin düzgün aparılması nəticəsində eroziya prosesi geniş yayılmışdır.

Ərazidə eroziya prosesinin qarşısını almaq, torpaq örtüyünün yuyulub dağılmaqdan mühafizə etmək və kənd təsərrüfatının intensiv inkişafına nail olmaq üçün eroziyaya qarşı yerli şəraitə uyğun kompleks torpaq qoruyucu mübarizə tədbirlərinin geniş həyata keçməsinə təmin etmək üçün aşağıdakı tədbirlər sistemi həyata keçirilməlidir;

- təşkilat təsərrüfat tədbirləri;
- torpaq qoruyucu aqrotexniki mübarizə tədbirləri;
- az məhsuldar və eroziyaya uğramış yamaclarda çoxillik ot bitkilərinin səpini;
- yuyulmuş dağ yamaclarında üzümlüklər və meyvə bağlarının salınması;
- eroziyaya uğramış torpaqların münbitliyinin bərpa edilməsi məqsədilə gübrələrin təbiiq edilməsi;

Dağ çəmən zonasında – relyefin kəskin parçalanması, yamacların çox meyli və eroziya bazisinin dərin olması, torpaq mələgetirən sūxurların müxtəlifliyi, yağıntılarının qeyri-bərabər paylanması insanın təsərrüfat fəaliyyəti və s. burada eroziya prosesinin intensiv inkişafına şərait yaradır. Otlaq və örüşlərdə intensiv otarma aparılması nəticəsində eroziya prosesi daha geniş yayılmışdır. Mal-qaranın sistemsiz normadan artıq otarılması və eroziyanın inkişafı nəticəsində bitki örtüyü, tədricən seyrəkləşir, onun tərkibi dəyişir və məhsuldarlığı xeyli aşağı olur. Belə ki, normadan artıq mal-qara otarıldıqda yamaclarda bir-birindən 0,5-1,5 m aralı ciğirlər əmələ gəlir. Sonralar həmin ciğirlər daha da sıxlaşır və əmələ gəlmiş yeni ciğirlərlə kəsilərək rombabənzər formalar alır, ciğirlər tədricən dərinləşir, yanları uçulub dağılır və torpaq səthi su axımı vasitəsilə yuyulur.

Bu məqsədlə otlaq və örüşlərdə eroziya prosesinin qarşısını almaq, torpaq örtüyünü eroziyadan qorumaq və eroziyaya uğramış sahələri bərkitmək üçün mal-qaranı norma üzrə otarmaq, dövriyyə sistemi ilə otarma üsuluna riayət edilməlidir. Torpaq örtüyü zəif yuyulmuş və bitki ilə örtülü sahələrdə bir hektarda 5-8 baş mal otarılı bilər, orta dərəcədə yuyulmuş torpaqlarda otarma normasını 50% azaltmalı, şiddətli dərəcədə yuyulmuş sahələrdə mal-qara otarılmasını 2-3 il dayandırmaq, bu sahələrə çoxillik yem bitkiləri (yonca, xaşa, çobantoppuzu, çəmən pişikquyruğu, çəmən topalı və s.) əkilməlidir.

Dağ – meşə zonasında yerləşən meşələrin böyük su tənzimədi, torpaq qoruyucu rolu böyükdür. Buna görə də meşələri sistemsiz və özbaşına qırmaqdan mühafizə etmək lazımdır. Belə ki, başqa bitkilərdən fərqli olaraq meşədə ağac və kolların çətiri, gövdəli, kök sistemi və meşə döşəneyi yamacları eroziyadan tam mühafizə edir, su rejimini nizama salır. Lakin ərazidə yerləşən meşələrin sutənzimədi və torpaq qoruyucu funksiyasının zəifləməsinə və eroziya prosesinin inkişaf etməsinə, bu sahələrdə mal-qaranın otarılması və qırıntı işlərinin yerli şəraitə görə düzgün aparılmamasıdır. Belə ki, meşədə, kəsilmiş ağacların yamacla

Təşkilat-təsərrüfat tədbirləri ərazinin eroziyaya qarşı təşkilindən, kənd təsərrüfatı sahələrinin bir-birilə səmərəli əlaqələndirilməsindən, növbəli əkinlər və tarlaların düzgün yerləşdirilməsindən, həmçinin ayrı-ayrı növbəli əkin tarlalarında, otlalarda və sutoplayan bütöv sahələrdə eroziyaya qarşı mübarizə üsullarının planlaşdırılmasından ibarətdir. Ərazinin düzgün təşkil sahələrdən relyeflə əlaqəli surətdə səmərəli istifadə olunmasını, kənd təsərrüfatı bitkilərinin xüsusiyyətlərinin, eroziyaya uğrama dərəcəsinin nəzərə alınmasını tələb edir.

Torpaq qoruyucu aqrotexniki mübarizə tədbirləri torpaq eroziyasının qarşısını almaq, torpağın su-fiziki xassələrini yaxşılaşdırmaq, su keçirmə qabiliyyətini yüksəltmək, (dərין zolaqlarla yumşaltma, yarıqlar açma və s.) və torpaq səthində su axınlarını nizamlayan (şum və becərmənin yamacın eninə aparılması, şırımlar açma, bufer zolaqlarının düzəldilməsi və s.) üsullarından istifadə edilməlidir.

Su axınını zəiflətmək, eroziya prosesinin qarşısını almaq, torpaqda rütubət saxlanması təmin etmək üçün, yamaclarda torpağın zolaqlarla dərinə yumşaldılmasından geniş istifadə etmək lazımdır. Bunun üçün torpaq yamacın eni istiqamətində 2,8-5,6 m-lik zolaqlarla 35 sm dərinliyinə qədər yumşaldılır.

Yamaclarda su eroziyasına qarşı səmərəli aqrotexniki mübarizə tədbirlərindən biri də yarıq açmadır. Yarıq açmanı meylliyi 5-6°-dən çox olan yamaclarda payızlıq və yazlıq dənli bitkilər əkinində, çoxillik ot səpinlərində, örüş və biçənək sahələrində də tətbiq edilməlidir. Yarıqlar adətən eni 3-5 sm, dərinliyi 50-60 sm olmaqla, yamacın eninə profil istiqamətində açılır və onların arasındakı məsafə 5-10 m arasında dəyişir. Cərgələrarası becərilən bitkiləri yamaclara əkdikdə, torpağın səthi daha da intensiv yuyulur. Buna görə də eroziya prosesinin qarşısını almaq üçün həyata keçirilən ən əsas tədbirlərdən biri də cərgələr arasında şırımların çəkilməsidir.

Eroziyaya qarşı mühüm aqrotexniki mübarizə tədbirlərindən biri də kənd təsərrüfatı bitkilərinin əkini və

səpinini yamacın eni istiqamətində və ya qorizontlar üzrə aparılmasıdır.

Yamaclarda çarpaz üsulla dənli bitkilərin səpini eroziyaya qarşı faydalı aqrotexniki mübarizə tədbirlərindən biridir. Belə halda bitkilər torpaq səthini bir bərabərdə örtür və torpaq eroziyasının qarşısını almaqla kənd təsərrüfatı bitkilərinin məhsuldarlığını artırır.

Az məhsuldar və müxtəlif dərəcədə eroziya prosesinə uğramış torpaqlarda ən səmərəli və iqtisadi cəhətdən əlverişli tədbirlərdən biri də bu sahələrə çoxillik otların səpilməsidir. Ot bitkiləri hər il torpağa külli miqdarda kök kütləsi verir ki, bu da torpaq hissəciklərini bir-birinə yapışdırır, onda möhkəm struktur yaradır və yuyulmanın qarşısını alır. Çoxillik otlar torpaq üzvi maddələrlə zənginləşdirir, onda suya davamlı dənevar stuktur əmələ gəlməsini sürətləndirir və su-fiziki xassələri yaxşılaşdırır, az məhsuldar eroziyaya məruz qalmış yamaclarda səpilmiş çoxillik otlar (xaşa, yonca, çobantoppuzu və s.) torpaq səthini eroziyadan mühafizə etməklə bərabər eyni zamanda heyvandarlığın inkişafı üçün zəmin yaradan keyfiyyətli yem mənbəyidir.

Eroziyaya qarşı mühüm aqrotexniki tədbirlərdən biri də yuyulmuş dağ yamaclarında, üzümlük və meyvə bağlarının salınmasıdır. Yamaclarda üzümlük və meyvə bağları salınarkən, ən səmərəli tədbirlərdən biri də terrasların çəkilməsidir. Bu iş görüldükdə, demək olar ki, səthi axın və torpağın yuyulması müşahidə edilmir, torpaqda rütubətin və qida maddələrinin miqdarı artır.

Yamaclarda eroziya prosesinin inkişafı nəticəsində torpaqların münbitliyinin aşağı düşməsi dənli, cərgəarası becərilən texniki bitkilərin, yay-qış otlalarının, örüşlərin məhsuldarlığının azalmasına və keyfiyyətinin pisləşməsinə səbəb olur. Bu məqsədlə dağ yamaclarına gübrələrin verilməsi çox qiymətli tədbirdir. O, eroziyaya uğramış torpaqların itirilən münbitliyini bərpa edir və yüksəldir. Gübrələmə torpaq eroziyasına qarşı təsirli vasitədir. Bütün bitkilərə mineral gübrələr və üzvi gübrələr verildikdə, onların yərustü hissəsi və

kök kütlələri inkişaf edərək torpağı möhkəmləndirir və eroziyadan qoruyur.

Balakən rayonu ərazisində səthi eroziya ilə bərabər qobu (xətti) eroziyası da inkişaf etmişdir. Eroziya prosesinin ən qorxulu növü olan qobu eroziyası xalq təsərrüfatına hər il külli miqdarda ziyan vurur. Qobular ildən-ile inkişaf edərək, istifadəli torpaq sahələrinə girərək, onları kəskin sürətdə parçalayır, bu işə kənd təsərrüfatı maşınlarının hərəkət etməsinin, mexanikləşdirilmiş üsullarla becərilməsini çətinləşdirməklə, əkinə yararlı torpaq sahələrinin azalmasına səbəb olur.

Bu məqsədlə, ərazidə fitomeliorasiya və hidrotexniki qurğulardan istifadə etməklə qobuları, daş, daş-çırpı bəndlərlə bərkitmək lazımdır. Bu cür tikintilər qobuların içərisində pilləvarilik yaradır. Suların sürətini azaldır qobunun dibinin yuyulmasını dayandırır.

BALAKƏN İNZİBATİ RAYONU

BƏRDƏ İNZİBATİ RAYONU

Bərdə rayonu Kür-Araz ovalığının şimal qərbində, Qarabağ düzünün şimal hissəsində yerləşir. Rayon şimaldan Yevlax, şimal-şərqdən Ağdaş, cənub-şərqdən Zərdab, cənubdan Ağcabədi, cənub-qərbdən Ağdam, qərbdən Tər-Tər rayonları ilə əhatə olunmuşdur. Səthi az meyilli və dalğalı düzənliklərdən ibarətdir. Dördüncü dövr çöküntüləri çınqıl-daşı, qum, qumluca, gilicə və gillər ümumi qalınlığı 200 m və daha çox olan qatlar şəklində yayılmışdır. Ərazinin səthi qalınlığı 100 m olan müasir dördüncü dövr çöküntülərindən ibarətdir. Genetik cəhətdən onlar allüvial-prollüvial, allüvial, allüvial-dəniz çöküntüləri ilə əlaqədardır. Gil, çınqıl və qum yataqları var.

Rayonun iqlimi qışı quraq keçən mülayim-isti yarımsəhra və quru stepler iqlimidir. Bu iqlim tipi az nəmliyi və yayının isti keçməsi ilə səciyyələnir. Ağ yelli havalar müşahidə olunur.

Ümumi radiasiyanın illik miqdarı 128,5 kkal/sm², radiasiya balansının miqdarı isə 45,5 kkal/sm²-dir. Havanın orta illik temperaturu 14,1⁰-dir. Qışı mülayim keçir, belə ki, ilin ən soyuq ayı olan yanvarın temperaturu 2,1⁰, ən isti ayın (iyul) temperaturu isə 26,2⁰ olur. Yay aylarında bəzən havanın mütləq maksimum temperaturu 40⁰-dək yüksəlir. Havanın orta illik mütləq minimum temperaturu - 9⁰, yanvarda -8⁰, yay fəslində isə 15⁰ olur. İlin soyuq ayında havanın mütləq minimum temperaturu 18⁰, aşağı düşür. Torpaq səthinin orta illik temperaturu 17⁰, ilin soyuq ayında (yanvar) 2⁰, ilin isti ayında (iyul) 34⁰ olur.

Birinci payız şaxtası noyabrın axırını üçüncü on günlüyünə, axırını yaz şaxtası isə mart ayının üçüncü on günlüyünə düşür.

Havanın orta illik nisbi rütubəti 68% olub, il ərzində 51-82% arasında dəyişir. İllik yağıntının miqdarı 329 mm-dir. Ərazidə ən çox yağıntı ilin yaz və payız fəslində yağır, səth örtüyündən isə il ərzində 1050 mm mümkün buxarlanma gedir.

Küləyin orta illik sürəti 2,6 m/san-dir. Ərazidə əsasən cənub-şərq və şimal qərb istiqamətli küləklər əsir. Güclü küləklərin (15 m/san -dən çox) illik sayı 21 gün olur. Ağ yelli günlərin miqdarı 21 gün qeyd edilmişdir. Qarla örtülü günlərin illik miqdarı 5-dən çox olmur. Dolu düşən günlərin sayı 0,5-ə çatır.

Rayon ərazisindən Tər-Tər və Xaçın çayları, şərq sərhəddi boyunca Kür çayı axır. Suvarmada və su təchizatında Yuxarı Qarabağ kanalının sularından geniş istifadə olunur. Rayon ərazisindəki torpaqların meliorasiyasında Mil-Qarabağ kollektorunun xüsusi əhəmiyyəti var.

Bərdə rayonunun torpaqları mülkiyyət formaları üzrə aşağıdakı qaydada bölünür:

Rayonun ümumi ərazisi 113043 hektardır. Bunun 53949 hek-rı suvarılan torpaqlardır. Əkin sahəsi 44815 hek. təşkil edir. Bunun da 44815 hek-rı suvarılındır. Çoxillik əkmələr 1383 hektardır. Bunun hamısı suvarılır. Dincə qoyulan torpaqların sahəsi 2246 ha-dır ki, bunlar suvarılır. Ərazidə örüşlər 24061 hektar təşkil edir, suvarılmır. Kənd təsərrüfatına yararlı sahələrin cəmi 72462 ha olub ki, bunun da 48401 ha-rı suvarılındır. Həyətəni sahələr 7030 ha, o cümlədən 5256 ha-rı suvarılır. Rayon ərazisində 7016 ha meşə sahəsi mövcuddur.

a) Rayonun dövlət mülkiyyətində saxlanılan torpaq sahələri təyinatına görə aşağıdakı qaydada bölünür:

Dövlət mülkiyyətində olan ərazinin sahəsi 35730 ha olub ki, bunun da 2617 ha-rı suvarılır. Çoxillik əkmələr 17 hektar təşkil edir ki, bunun da hamısı suvarılır. Dincə qoyulan torpaqların sahəsi 254 ha təşkil edir ki, bunun da hamısı suvarılır. Dövlət mülkiyyətində olan örüşlər 13312 hektardır. Ərazidə kənd təsərrüfatına yararlı sahələrin cəmi 15637 ha olub ki, bunun da 2325 ha-rı suvarılan torpaqlardır.

Dövlət mülkiyyətində olan meşələrin sahəsi 6673 ha təşkil edir. Bunun da 292 hektarı suvarılır.

b) Xüsusi mülkiyyətdə olan torpaqlar öz təyinatına görə aşağıdakı qaydada bölünür:

Göstərilən mülkiyyətdə olan ərazinin ümumi sahəsi 50092 ha olub ki, bunun da 48426 ha-rı suvarılır. Əkin altında olan torpaqların ümumi sahəsi 40218 ha olaraq, onun hamısı suvarılan torpaqlardır. Çoxillik əkmələrin 1152 hektarı suvarılındır. Burada 1992 ha torpaq dincə qoyulmuşdur ki, bunların da hamısı suvarılır. Ümumiyyətlə, bu mülkiyyət formasında

kənd təsərrüfatına yararlı torpaqların sahəsi 43362 ha olub ki, bunun da hamısı suvarılır.

Həyətəni sahələr 6730 ha təşkil edir ki, bunun da 5064 ha-rı suvarılır.

v) Rayon ərazisində bələdiyyə mülkiyyətində olan torpaqların ümumi sahəsi 27221 ha olub ki, bunun da 2906 ha-rı suvarılır. Əkin sahəsi 2543 ha-dır ki, bunun da hamısı suvarılır. Çoxillik əkmələrin 171 hektarının hamısı suvarılındır. Bu mülkiyyət formasında olan örüşlərin sahəsi 10749 hektardır, suvarılanı yoxdur. Ümumiyyətlə, kənd təsərrüfatına yararlı sahələr 13463 ha olub ki, bunun da 2714 ha-rı suvarılır.

Bələdiyyə mülkiyyətində olan həyətəni torpaqların sahəsi 300 ha-dır ki, bunun da 192 ha-rı suvarılır. Ərazidə meşələrin sahəsi 343 ha təşkil edir.

Rayonun torpaq örtüyü. Ərazidə boz, boz-çəmən, çəmən, şoran, şorakət torpaqlar yayılmışdır. Rayonun Kür boyu zolağında çəmən-boz və boz-çəmən, həmçinin şoranlıqlar yayılmışdır.

Ərazinin boz torpaqları üçün xarakterik cəhətlər onların tipik növlərinin profilində lilləşmə getməsi, dərin qatlarda məsaməliliyin aydın ifadə olunmasıdır. Bu torpaqlarda humus aşağı qatlara getdikcə azalır. Boz torpaqlar içərisində tünd, adi və açıq yarımnovləri yayılmışdır.

Rayon ərazisindəki çəmən torpaqları Kür-Araz ovalığının başqa ərazilərindəki çəmən torpaqlarından fərqlənir. Mergelləşmiş süxurların və karbonatlı qrunut sularının olması nəticəsində torpaqəmələgəlmə prosesində torpaqlar karbonatlarla zənginləşir. Çəmən torpaqları da üç yarımnoyə bölünür - tünd, adi və açıq çəmən torpaqları. Bundan əlavə həmin torpaqların şoranlı, şoranvari və şorakətli yarımnovləri də olur. Meşə torpaqları əsasən Kür çayı boyunca yerləşən tuqay meşələrində yayılmışdır.

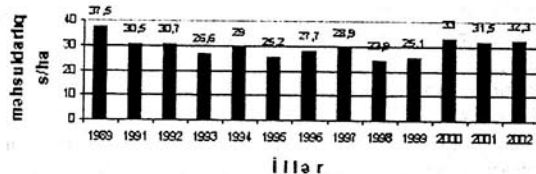
Rayon ərazisində suvarma norma və qaydalarına əməl olunmadığı üçün irriqasiya eroziyası yayılmışdır.

Rayonun bitki örtüyü. Ərazidə nəmlik çatışmamazlığı, yay aylarında havanın yüksək temperaturu, şorlaşmış torpaq qrunutun yayılması və mineralı qrunut sularının olması burada yarımşəhra və şəhra tipli bitkilərin yayılmasına səbəb

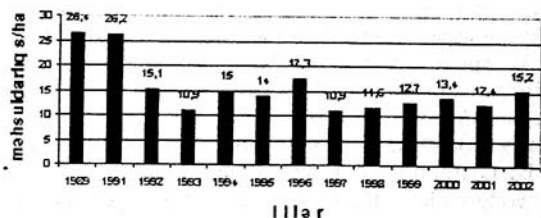
olmuşdur. Bundan əlavə çəmən, su-bataqlıq və meşə bitkiləri də yayılmışdır. Təbii bitki örtüyünə aşağıdakılar aiddir: qamış, suqamışı, dərətikanı, biyan və s. meşə bitkilərindən ən çox yayılanı zoğal, qarağac, söyüd, çəkil və iydə ağaclardır.

Rayon ərazisində əsasən pambıq, taxıl, yem bitkiləri və s. yetişdirilir. Rayonun təbii təsərrüfat şəraiti yalnız suvarma əkinçiliyinin aparılmasına imkan verir. Son beş ilin məlumatları göstərir ki, rayonda k/t bitkilərinin məhsuldarlığı yüksək deyildir. Belə ki, 1997-ci ildə taxıl bitkisinin məhsuldarlığı 18,4 s/ha olmuşdur. 2002-ci ildə isə bu göstərici 13,9 s/ha artaraq 32; 35 s/ha olmuşdur. Taxıl bitkisinin məhsuldarlığında əvvəlki

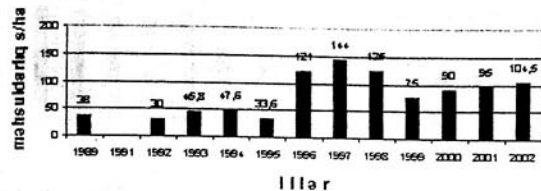
Bərdə rayonunda lənd təsərrüfatı bitkilərinin məhsuldarlığı
Dənli və dənli paxlalı bitkilər

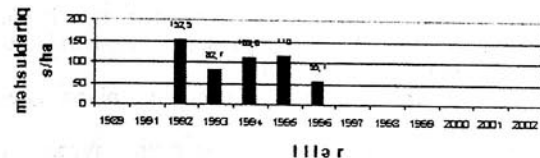
Pambıq

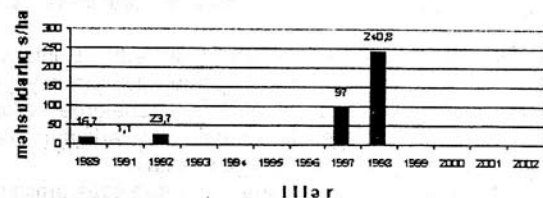
Karlıf

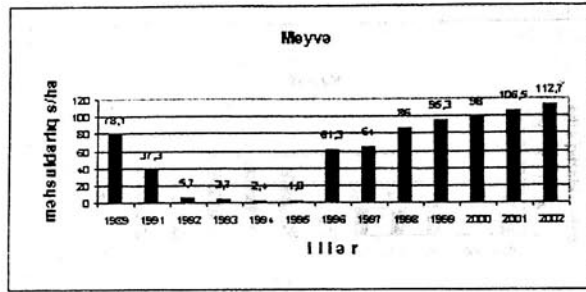

Şəkərçuğunduru

Üzüm

İllərə nisbətən artımın olmasına baxmayaraq bu göstərici ilə kifayətlənmək olmaz. Digər bitki pambığın məhsuldarlığı 1997-ci ildə 10,9 s/ha olduğu halda 2002-ci ildə bu göstərici 15,15 s/ha təşkil etmişdir ki, bu da çox cüzi artım hesab olunur. Məhsuldarlığın 1997-ci il səviyyəsinə nisbətən artması aşağıdakı amillərlə izah oluna bilər.

1. Fermer və kəndli təsərrüfatlarında əkinə qayğının artırılması.
2. Aqrotexniki xidmətin səviyyəsinin əvvəlki illərə nisbətən yüksək olması.
3. Kənd təsərrüfatı bitkilərinin gübrə və ziyanvericilərə qarşı səmərəli kimyəvi preparatlarla təmin olunması.
4. Yeni məhsuldar sortların əkilməsi.

Lakin hal-hazırda əldə olunan məhsuldarlıq günün tələblərinə cavab vermir. Məhsuldarlığın artırılması yolları axtarılıb tapılmalıdır.

Məhsuldarlığa bir sıra amillər təsir edir. Bunlara k/t bitkilərinin su ilə təmin olunması, suvarma suyunun keyfiyyəti, torpaqların şorlaşması və şorakətliyi, sahələrdə eroziya prosesinin yayılması, aqrotexniki və meliorativ tədbirlərin vaxtında və düzgün tətbiq edilməsi və s. aiddir.

K/t bitkilərinin məhsuldarlığına təsir edən əsas amillərdən biri onların suvarma suyu ilə tam təmin olunmasıdır. Belə ki, hər bir bitkinin suvarma norması nəzərə alınmaqla vegetasiya

dövründə su ilə təmin olunmalıdır. Bunun üçün isə ilk növbədə rayonun özünün su ilə təmin etməsi imkanlarına baxılmalıdır.

Berdə rayonunda suvarma suyunun mənbələri Mingəçevir su ambarından başlayan Yuxarı Qarabağ kanalı, rayon ərazisindən keçən Tər-Tər və Xaçın çayları, şərq sərhəddi boyunca axan Kür çayı, ümumi sərfi 20,789 m³/san olan 773 subartezian quyuları vasitəsilə yeraltı sular təşkil edir. Hal-hazırda subartezian quyularının 40%-ə qədərini təmirə ehtiyacı vardır.

Çoxillik müşahidələr göstərir ki, çoxsulu və orta sulu illərdə Berdə rayonunun su tələbatı tamamilə ödənilir. Azsulu (quraq) illərdə rayonun su tələbatı 481,8 milyon m³ təşkil etdiyi halda, mövcud su ehtiyatları 442,4 milyon m³ olur ki, buda 39,4 milyon m³ su çatışmadığı deməkdir. Bu çatışmazlığı aradan qaldırılması yolları axtarılıb tapılmalıdır. Belə halda su tələbatını qismən ödəmək məqsədilə kollektor-drenaj sularının minerallığını aşağı salmaqla bitkilərin suvarılmasında istifadə etmək olar. Həmçinin yeraltı sulardan daha səmərəli istifadə etmək, quraqlığa davamlı bitki sortlarının əkilməsi və s. imkanlara baxmaq lazımdır.

Lakin bütün bu tədbirlərə baxmayaraq quraq illərdə kənd təsərrüfatına ciddi ziyan dəyir. Belə ki, 2000-ci ildə baş vermiş quraqlıq nəticəsində 40450 hektar əkin sahəsinin 18835 hektarına və yaxud 21,4% -nə 7015 mln man ziyan dəymişdir.

K/t məhsullarının istehsalında suvarma suyunun minerallığı da böyük əhəmiyyət kəsb edir. Suvarma suyunda duzların buraxıla bilən miqdarı 0,08-4 q/l təşkil edir. Minerallığın daha yüksək qiymətlərində isə bitkilərin inkişafı ləngiyir, suyun tərkibində olan duzlar torpağın üst qatında toplanaraq şorlaşmaya gətirib çıxarır. Əksinə suyun keyfiyyəti yüksək olduqda bitkilər daha yaxşı inkişaf edir, torpağın üst qatında olan duzlar həll olaraq daha aşağı qatlara ötürülür.

Məhsuldarlığa təsir göstərən amillərdən biri də torpaqların şorlaşması və şorakətliliyidir. Tərkibində bitkilərin normal inkişafını ləngidəcək qədər suda asan həll olunan duzlar olan torpaqlar şorlaşmış torpaqlar hesab olunur.

Duzlar həm bitkinin inkişafına, həm də məhsulun keyfiyyətinə mənfi təsir göstərirlər. Duzların bitkilərə təsiri

toxumlar şişməyə başladığı andan başlanır. Şorlaşmış torpaqlarda səpilməmiş toxumlar nisbətən gec cücərir. Şorlaşmış torpaqlarda həmçinin bitkilərin su rejimi də normal getmir, bu da öz növbəsində məhsuldarlığın aşağı düşməsinə səbəb olur. Belə ki, zəif şorlaşmış torpaqlarda məhsuldarlıq 10-20%, orta şorlaşmış torpaqlarda 20-40% yüksək şorlaşmış torpaqlarda 45-75% aşağı düşür, çox yüksək şorlaşmış torpaqlarda və şoranlarda isə məhsuldarlıq 0-10% arasında dəyişir.

Bərdə rayonu üzrə 5649 ha şorlaşmış torpaq var ki, bunun da 1050 hektarı zəif, 3600 hektarı orta, 999 hektarı şiddətli və çox şiddətli dərəcədə şorlaşmış torpaqlardır. Şorakətli torpaqların miqdarı isə 25049 hektar təşkil edir ki, bunun da 18870 hektarı zəif, 6179 hektar orta və şiddətli şorakətli torpaqlardır.

Torpaqların meliorativ vəziyyətinə təsir göstərən amillərdən biri də minerallı qrunt sularının yer səthinə yaxın yerləşməsidir. Rayonda minerallı qrunt sularının yer səthindən yerləşmə dərinliyi 1,0 m-dən az olan torpaq sahələri 10680 hektar, 1,0-3,0 m arasında olan torpaq sahələri 35300 hektar, 3,0 m-də çox olan torpaq sahələri 4800 hektar ərazini əhatə edir.

Qrunt sularının minerallığı 10-40 q/l arasında dəyişir. Torpaqların bitkilər üçün zərərli duzlardan təmizləmək üçün kompleks meliorativ tədbirlər həyata keçirilməlidir. Bu məqsədlə rayonda 33440 hektar sahəyə xidmət edən, uzunluğu 1055 km, o cümlədən 101,2 km kollektor, 602,5 km açıq dren, 351,3 km qapalı dren olan kollektor-drenaj sistemi mövcuddur. Bu sistemin üzərində 1778 ədəd hidrotexniki qurğu vardır. Hazırda bu sistemin normal işləməsi üçün onun 620 km-də o, cümlədən 210 km-də əsaslı və 410 km-də cari təmirə ehtiyac vardır.

Bütün bu deyilənlərdən nəticə çıxarmaq olar ki, rayonda kollektor-drenaj şəbəkəsi tam gücü ilə işləmir.

Kanallardan su itkisinin qarşısını almaq və kənd təsərrüfatı bitkilərini normaya uyğun su ilə təmin etmək məqsədilə rayon ərazisində ümumi uzunluğu 1275,6 km olan suvarma sistemi tikilmişdir. Bu sistemin 209,3 km-ni beton üzlüklü, 141,7 km-ni novlu kanallar təşkil edir. Təmir tələb

edən kanalların ümumi uzunluğu 850 km təşkil edir ki, bunun da 340 km-i əsaslı, 510 km-i cari təmir olunmalıdır.

Torpaq sahələrinin həm cari həm də əsaslı səthi hamarlanmasına, həmçinin şorlaşmış torpaqların cari və əsaslı yuyulmasına ehtiyac var.

Kompleks tədbirlərə şorakətliyə qarşı mübarizədə şorəkətlik dərəcəsinə uyğun kimyəvi melioratların tətbiqi də aiddir. Bu məqsədlə kimyəvi meliorat kimi, xam gips və ya tərkibində gips olan materiallardan, fostgips, toz halında dəmir kuporusu, sulfat və xlor turşularından və s. istifadə etmək mümkündür.

Suvarılan rayonlara xarakterik olaraq Bərdə rayonunun ərazisində əsasən irriqasiya eroziyası yayılmışdır. Rayonun ümumi sahəsində eroziyaya uğramış torpaqların miqdarı 86,8 min ha təşkil edir. Eroziyaya uğrama dərəcəsinə görə zəif uğramış torpaqların miqdarı 22,3 min ha, orta dərəcədə uğramış 2,3 min ha, şiddətli dərəcədə uğramış torpaqların miqdarı isə 1,6 min ha təşkil edir. Bu rayonda suvarma norma və qaydalarına düzgün riayət olunmadığına görə irriqasiya eroziyası inkişaf etmişdir. Su eroziyasının bu növü suvarmanı normadan artıq selləmə üsulu ilə aparıldıqda müşahidə olunur. Sahələri suvararkən suyu böyük axımlarla buraxdıqda onun bir hissəsi torpağa hopur, qalan hissəsi isə üzəaşağı axaraq torpağı dağıdır və yuyub aparır. İrriqasiya eroziyası baş verən torpağın toz hissəcikləri yuyulub yamacın aşağısında çökərək orada müxtəlif qalınlıqda (5-10 sm) qaysaq əmələ gətirir. Qaysaq əmələ gətirən sahələrdə isə torpağın su-fiziki xassələri xeyli pisləşir. Qeyd etmək lazımdır ki, əkin sahələrində irriqasiya eroziyası baş verdikdə bitkilərin kökü ətrafında torpaq yuyulur, bu da onların inkişafını zəiflədir və qurudur.

Rayon ərazisində kənd təsərrüfatı bitkilərinin məhsuldarlığını artırmaq məqsədilə kəndli-fermer təsərrüfatlarında aşağıdakı bir sıra tədbirlər həyata keçirilməsi məsləhət görülür.

1. Torpaq eroziyasına qarşı mübarizə tədbirləri həyata keçirilməlidir.

İrriqasiya eroziyasına qarşı aşağıdakı mübarizə tədbirlərinin görülməsi məsləhətdir:

a) İrriqasiya eroziyası müşahidə olunan yerlərdə sahələr hamarlanmalıdır.

b) Torpaq örtüyünü, əkiləcək bitkilərin tərkibini nəzərə almaqla hər bir sahəyə veriləcək suvarma suyunun norması müəyyənəşdirilməlidir.

c) Meylli 1,5-2⁰ –dən çox olan sahələrdə torpağı şırım üsulu ilə suvarmaq üçün müvəqqəti suvarma şəbəkəsinin bütün elementləri (meylli, uzunluğu və s.) və su sərfi konkret şəraitə uyğunlaşdırılmalıdır.

d) Su itkisinin qarşısını almaq məqsədilə və eroziyaya qarşı mübarizə tədbirləri kimi yeni müərəqqi suvarma sistemlərindən (yağışyağdırma, damclama) geniş istifadə etmək lazımdır.

2. Şorlaşmış və şorakət torpaqlarda meliorasiya tədbirləri həyata keçirmək üçün ilk öncə ərazidə mövcud olan kollektor drenaj sisteminin istismar şəraiti yaxşılaşdırılmalıdır. Bunun üçün isə ilk növbədə 16000 hektar sahədə kollektor drenaj sisteminin əsaslı təmirə ehtiyacı vardır. Buna isə 28000 milyon manat vəsait tələb olunur.

a) 11000 hektar sahədə suvarma şəbəkəsinin əsaslı təmir və ya bərpasına 19 milyard manat vəsait tələb olunur.

b) orta və şiddətli dərəcədə şorlaşmış 4599 hektar torpaqların əsaslı yuyulması lazımdır. Bunun üçün adi su ilə 10-15 min m³/ha yuma norması ilə fasiləli yuma, yəni normanın 2-3 və ya daha çox dəfəyə verməklə yuma aparmaq olar. Bunun üçün 1768 milyon manat tələb olunur.

c) zəif şorlaşmış 5450 hektar sahədə cari yuma aparmaqla, yeni 15-20 min m³ əvəzinə hektara 3-3,5 min m³ su verməklə, sahənin mailliyindən asılı olaraq ləklər düzəltmədən də yuma aparmaq olar.

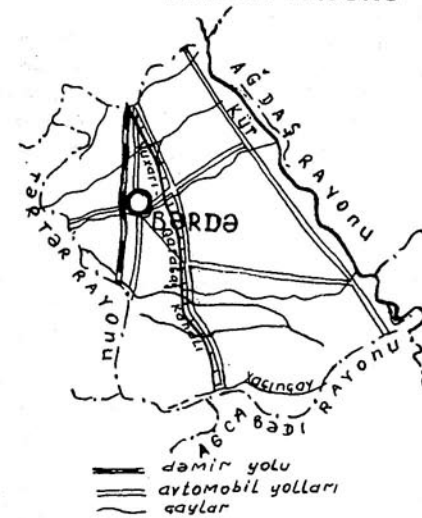
d) şorakətli torpaqların meliorasiyasında hər hektara 10-20 ton sulfat turşusu, daha yaxşı halda isə 5-80 ton gips verilsin. Hər iki halda yuma norması 15-20 min m³ qəbul edilə bilər.

3. Torpaqların meliorasiyası uzunmüddətli prosesdir. Odur ki, göstərilən bu tədbirlər bir neçə mövsümdə aparılmalıdır.

Bundan əlavə torpaqların vəziyyətini yaxşılaşdırmaq üçün yuma ilə yanaşı torpağa mineral və üzvi kübrələrin də

verilməsi, sahələrdə düzadavamlı bitkilərin əkilməsi aqrotexniki tədbirlərin tətbiq edilməsi yolu ilə torpaqların meliorativ vəziyyətinin yaxşılaşdırılması mümkündür.

BƏRDƏ İNZİBATI RAYONU

BEYLƏQAN İNZİBATI RAYONU

Beyləqan rayonu Mil düzünün cənub-qərb hissəsində yerləşir. Rayon şimal-qərbdən Ağcabədi, cənub-qərbdən Fizuli rayonu, cənub-şərqdən İranla, şərqdən İmişli, şimal-qərbdən Zərdab rayonları ilə əhatə olunmuşdur.

Rayonun səthi şimal-şərq və şərqə tərəf mailli düzənlikdən ibarətdir. Ərazinin şimal-şərq hissəsi okean səviyyəsinə

dən aşağıdır. Cənub-qərbdə ərazinin hündürlüyü təqribən 100 m-dir. Geoloji quruluşuna görə əsasən Antropogen çöküntülərindən təşkil olunmuşdur. Faydalı qazıntılardan əsasən tikinti materialları: çınqıl qum və s. yayılmışdır.

Rayonun şimal-şərq sərhəddindən Kür çayı, cənub-şərq sərhəddindən Araz çayı axır. Yuxarı Qarabağ, Baş Mil kanallarının bir hissəsi rayonun ərazisindədir.

Rayon Mil düzünün cənub hissəsində yerləşmişdir. Ərazinin əksər hissəsi yayı quraq keçən mülayim isti yarımsəhra və quru steplər iqlim tipinə aiddir. Bu iqlim tipi çox az və zəif nəmliyi, qışının mülayim və yayının quru isti keçməsi ilə seçiyələnir. Burada tez-tez ağ yelli havalər müşahidə olunur.

Ümumi radiasiyanın illik miqdarı 130,7 kkal/sm², radiasiya miqdarı isə 45,0 kkal/sm²-dir.

Havanın orta illik temperaturu 14,0^o-yə çatır. Qış mülayim keçir, ən soyuq ayın (yanvar) orta temperaturu 1,8^o, ən isti ayın (iyul) orta temperaturu isə 26,0^o olur. Yay aylarında bəzən havanın mütləq maksimum temperaturu 41°-dək yüksəlir. Havanın orta illik mütləq minimum temperaturu -10° olub, il ərzində -8° ilə 15° arasında dəyişir. Bəzən havanın mütləq minimum temperaturu -21°-dək aşağı düşür. İl ərzində torpaq səthinin orta aylıq temperaturu 2-34° arasında tərdəddüldür.

5°-dən yüksək olan temperaturun illik miqdarı 4916°, 10°-dən yüksək isə 4438° təşkil edir. Birinci payız şaxtası noyabrın üçüncü ongünlüyünə, axırını yaz şaxtası isə martın üçüncü ongünlüyünə düşür.

Havanın orta illik nisbi rütubəti 72% olub, il ərzində 58-82% arasında dəyişir. İllik yağıntının miqdarı 151,6 mm-dir. Lakin səth örtüyündən il ərzində 478,1 mm mümkün buxarlanma gedir.

Küləyin orta illik sürəti 2,2 m/san-dən çox olmayıb, əsasən şərq və cənub-şərq istiqamətdə əsir. Güclü küləklərin (15 m/san-dən çox) illik sayı 10 gündür. Ağ yelli günlərin sayı 20-25-ə çatır.

Qarla örtülü günlərin miqdarı 12-dən çox olmur. İl ərzində cəmi 0,5 gün dolu düşür.

Beyləqan rayonu torpaqları mülkiyyət formaları üzrə aşağıdakı qaydada bölünür:

Rayonun ümumi ərazisi 123888 ha təşkil edir. Bunun 48292 ha suvarılan torpaqlardır. Əkin sahəsi 43693 hektardır, 43057 hektarı suvarılırdır. Dincə qoyulan torpaqların sahəsi 1526 ha-dır, bunun da 1417 hektarı suvarılır. Ərazidə ölüşlər 25500 ha təşkil edir. Çox illik ökmələr (bağlar) 216 hektar, bundan 116 ha suvarılırdır. Kənd təsərrüfatına yararlı sahələrin cəmi 73239 ha olub ki, bunun da 46844 ha-ı suvarılırdır. Həyəyanı sahələr 1921 ha, o cümlədən 1448 ha-ı suvarılır. Rayon ərazisində 3171 ha meşə sahəsi mövcuddur.

a) Rayonun dövlət mülkiyyətində saxlanılan torpaq sahələri təyinatına görə aşağıdakı qaydada bölünür:

Dövlət mülkiyyətində olan ərazinin sahəsi 62860 ha olub ki, bunun da 4288 ha-ı suvarılır. Dövlət mülkiyyətində olan ölüşlərin sahəsi 1402 hektardır. Ərazidə kənd təsərrüfatına yararlı sahələrin cəmi 27834 ha olub ki, bunun da 4288 ha-ı suvarılan torpaqlardır. Dövlət mülkiyyətində olan meşələrin sahəsi 3171 ha təşkil edir.

b) Xüsusi mülkiyyətdə olan torpaqlar öz təyinatına görə aşağıdakı qaydada bölünür:

Göstərilən mülkiyyətdə olan ərazinin ümumi sahəsi 42033 ha olub ki, bunun da 41652 ha-ı suvarılır. Əkin altında olan torpaqların ümumi sahəsi 37820 ha, onun hamısı suvarılan torpaqlardır. Burada 124 ha torpaq dincə qoyulmuşdur ki, bunların da 35 hektarı suvarılır. Ümumiyyətlə, bu mülkiyyət formasında kənd təsərrüfatına yararlı torpaqların sahəsi 40293 ha olub ki, bunun da 14020 hektarı suvarılır.

Həyəyanı sahələr 1740 ha təşkil edir ki, bunun da 1448 ha-ı suvarılır.

v) Rayon ərazisində bələdiyyə mülkiyyətində olan torpaqların ümumi sahəsi 18995 ha olub ki, bunun da 2352 ha-ı suvarılır. Əkin sahəsi 2530 ha-dır ki, 2340 ha suvarılır. Dincə qoyulan sahələr yoxdur. Bu mülkiyyət formasında olan ölüş-

lərin sahəsi 2538 hektardır. Ümumiyyətlə, kənd təsərrüfatına yararlı sahələr 5112 hektardır. Bunun da 2352 ha-ı suvarılır.

Bələdiyyə mülkiyyətində olan heyətyanı torpaqların sahəsi 177 ha-dır. Bələdiyyə mülkiyyətində meşə sahələri yoxdur.

Rayonun torpaq örtüyü. Rayon əraisində boz və çəmən-boz torpaqları yayılmışdır. Bundan əlavə ərazidə şoran torpaqlara da rast gəlinir. Çəmən boz torpaqlar humusun miqdarının az olması ilə xarakterizə olunur. Dərinliyin aşağı qatlarında o daha da azalır. Bu torpaqların uducu kompleksində natrium kationunun miqdarı çoxdur. Qida maddələrindən kalium (K), azot (N) və fosforun (P) miqdarı bu torpaqlarda kifayət qədər deyildir. Buna görə də mineral gübrələrin verilməsinə ehtiyac duyulur.

Rayonun bitki örtüyü əsasən yarımsəhra tiplidir. Yovşanlı və yovşanlı-şoranotlu yarımsəhra bitkiləri geniş sahəni tutur. Rayonun ərazisində 3171 hektar meşə sahəsi vardır. Rayonun iqlim şəraiti ərazidə ancaq suvarma əkinçiliyinin həyata keçirilməsinə imkan verir.

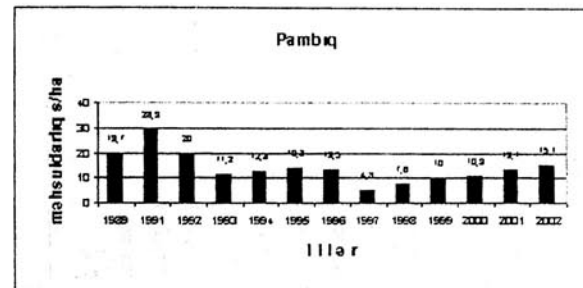
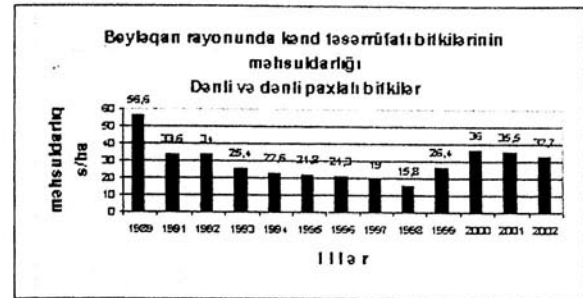
2002-ci ilin məlumatlarına görə Beyləqan rayonunda əkinə yararlı torpaqların 19396 hektarında payızlıq buğda, 1638 hektarında payızlıq arpa, 17476 hektarında yem bitkiləri, 305 hektarında kartof, 338 hektarında bostan bitkiləri; 277 hektarında bağ və giləmeyvələr, 744 hektarında tərəvəz, 81 hektarında üzüm, 3391 hektarında pambıq, 40 hektarında günəbəxan bitkisi becərilmişdir.

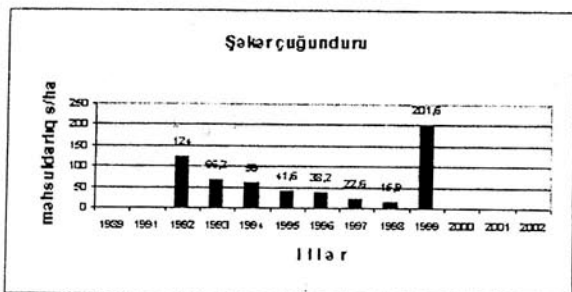
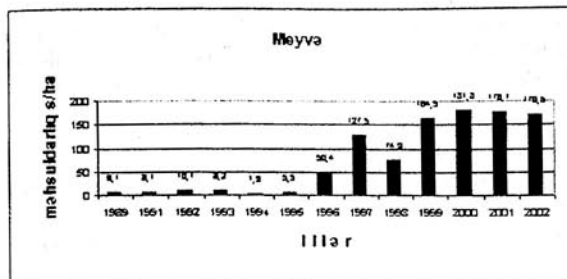
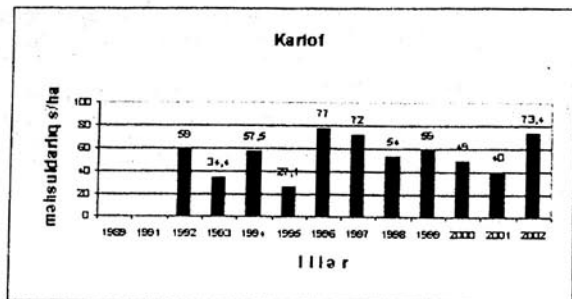
Rayon ərazisində becərilən k/t bitkilərinin hal-hazırkı məhsuldarlığı qənaətbəxş deyildir. Belə ki, 1995-ci ildə rayonda taxılın məhsuldarlığı 16,7 sentner olduğu halda 2002-ci ildə bu göstərici 33,2 sentner və ya iki dəfə, pambıq bitkisinin məhsuldarlığı 1995-ci ildə 13,8 sentner, 2002-ci ildə isə 15,1 sentner 1,09 dəfə, arpanın məhsuldarlığı 21,6 sentner 2002-ci ildə isə 27 sentner və ya 1,25 dəfə artıq olmuşdur. Məhsuldarlıqda az da olsa artımın müşahidə olunması aşağıdakı amillərlə izah olunur:

1. Fermer və kəndli təsərrüfatlarında əkinlərə qayğının artırılması.

2. Aqrotexniki xidmətin səviyyəsinin yüksəldilməsi;
3. Kənd təsərrüfatı bitkilərinin gübrə və ziyanvericilərə qarşı səmərəli kimyəvi preparatlarla təmin olunması.
4. Yeni məhsuldar sortların ekilməsi.

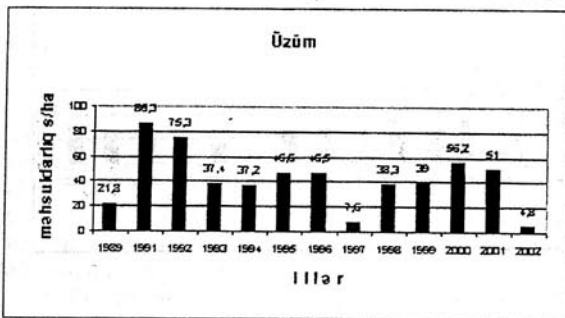
1995-ci ilə nisbətən bitkilərin məhsuldarlığında müəyyən qədər artım müşahidə olunsada bu günün tələbinə cavab vermür. Məhsuldarlığa bir sıra amillər, o cümlədən suvarma suyunun minerallığı, torpaqların şorlaşması və şorakətliyi, aqrotexniki-melliorativ tədbirlərin vaxtında və düzgün tətbiq edilməsi müvafiq təsir göstərir.

K/t məhsullarının istehsalında suvarma suyunun keyfiyyəti çox mühüm rol oynayır. Suvarma sularında duzların miqdarı 0,08-1q/l qədər olan sulardan istifadə edilməlidir. Lakin bir sıra hallarda 4 q/l ola bilər. Minerallığın daha yüksək qiymətlərində k/t bitkilərinin inkişafı ləngiyir, suyun tərkibində olan duzlar torpağın üst qatında toplanaraq şorlaşmaya gətirib çıxarır. Əksinə əgər suvarma suyunun keyfiyyəti yüksəldikcə bitkilər daha yaxşı inkişaf edir, həmçinin torpağın üst qatında olan duzlar həll olaraq daha dərin qatlara ötürülür. Bu da torpağın meliorativ vəziyyətinin yaxşılaşmasına gətirib çıxarır. Tərkibində kənd təsərrüfatı bitkilərinin normal inkişafını ləngidəcək qədər suda asan həll olunan duzlar olan torpaqlar k/t praktikasında şorlaşmış torpaq hesab olunur. Torpaqlarda bu duzların miqdarı və tərkibi müxtəlif olur.

Duzlar həm bitkinin inkişafına, həm də məhsulun keyfiyyətinə mənfi təsir göstərir. Duzların bitkilərə təsiri toxumlar şişməyə başladığı andan başlayır, torpaq məhsulunda duzların qatılığı artıq olduqda toxumların şişməsi zəifləyir və onun normal inkişafı ləngidir. Şorlaşmış torpaqlara səpilən toxumlar təmiz torpaqlara nisbətən gec cücərlir. Bitkinin yaşı artdıqca duza davamlılığı da artır. Bundan əlavə hər bir bitki növünün duza davamlılığı da müxtəlif olur. Şorlaşmış torpaqlarda həmçinin bitkilərin su rejimi də normal getmir, bu da öz növbəsində məhsulun azalmasına səbəb olur.

Belə ki, zəif şorlaşmış torpaqlarda məhsuldarlıq 10-20%, orta şorlaşmış torpaqlarda 20-40%, yüksək şorlaşmış torpaqlarda 45-75% aşağı düşür. Çox yüksək şorlaşmış torpaqlarda və şoranlarda isə məhsuldarlıq 0-10% arasında deyşir.

Beyleqan rayonunda bütün mülkiyyət formaları üzrə 123888 ha suvarılan torpaq sahəsi var. Kənd təsərrüfatına yararlı 73239 hektar sahələrin isə 46844 hektarı suvarılındır. Bildiyimiz kimi k/t bitkilərinin məhsuldarlığının artmasına təsir göstərən amillərdən biri onun su ilə təmin olunma göstəricisidir.

Rayonda Yuxarı Qarabağ kanalından 4222 hektar, Baş Mil kanalından 40325 hektar sahənin suvarılması üçün su götürülür. Bundan əlavə ümumi sərfi 8,145 m³/san olan 296 subartezian quyusu vardır ki, bunun da 100-dən çoxunun təmir və bərpaya ehtiyacı var.

Çoxillik məlumatlara görə Beyleqan rayonunun su ilə təminatı sulu və orta sulu illərdə 48292 hektar sahənin suvarılması üçün kifayət edir. Az sulu (quraq) illərdə isə rayonun tələbatı 431,2 mln.m³ olduğu halda, onun su ehtiyatları 154,4 mln.m³ olur ki, 276,8 mln.m³ fərq yaranır. Belə ki, 2000-ci ildə baş vermiş quraqlıq rayonda əkilən k/t bitkilərinə böyük ziyan vurmuşdur. Rayonda 13528 hektar əkin sahəsinin 3621 hektarına və ya 26,8%-nə 3183,2 mln. manat ziyan dəymişdir.

Xüsusilə, 4282 hektar pambıq sahəsinin 37,4%-nə 880 mln.manat, 277 hektar meyvəçiliyin 100%-nə 504 mln.manat, yonca bitkisinin 7680 hektarının 19,5%-nə 660 mln.manat zərər dəymişdir.

Quraqlıqla mübarizədə rayonun su tələbatını qismən də olsa ödəmək üçün alternativ su mənbələrinin axtarılmasına ehtiyac vardır. Bu məqsədlə kollektor-drenaj sularının minerallığını azaltmaqla, yəni onları şirin su ilə qarışdıraraq k/t bitkilərinin suvarılması üçün istifadə oluna bilər. Həmçinin quraqlığa davamlı bitki sortlarının əkilməsinə, yeraltı sulardan istifadə imkanlarına baxmaq lazımdır.

Beyleqan rayonunda 20862 hektar şorlaşmış torpaq sahəsi var ki, bunun da 10790 hektarı zəif, 6750 hektarı orta, 3322 hektarı şiddətli dərəcədə şorlaşmışdır.

Torpağın meliorativ vəziyyətinə təsir edən amillərdən biri də mineral qrunut sularının yer səthinə yaxın yerləşməsidir.

Beyleqan rayonunda mineral qrunut sularının yerləşmə dərinliyinin yer səthindən 0,5-3,0 metr arasında olan sahələr 43790 hektardan artıqdır. 3 m-dən çox olan sahələr isə 4502 hektardır.

Torpaqları bitkilər üçün zərərli duzlardan təmizləmək üçün kompleks-meliorativ tədbirlər həyata keçirilməlidir. Bu məqsədlə rayonda 39786 hektar sahəyə xidmət edən, o cümlədən 37726 hektarında qapalı-üfuci dren olan kollektor-drenaj sistemi mövcuddur. Hazırda bu sistemlərin normal işləməsi üçün 11800 hektardan artıq sahəni əhatə edən dren-kollektor və onların üzərindəki qurğuların təmir və bərpa olunmasına ehtiyac vardır.

Bütün bu deyilənlərdən belə nəticə çıxarmaq olar ki, rayonda mövcud olan kollektor-drenaj sisteminin normal işi tam təmin olunmur.

Kanallardan su itkisinin qarşısını almaq və k/t bitkilərini normaya uyğun su ilə təmin etmək məqsədi ilə ümumi suvarılan 48292 hektar sahənin 1100 hektardan artıq hissəsində mühəndis-suvarma sisteminin kompleks yenidən qurulması tələb olunur. Torpaq sahələrinin həm cari, həm də əsaslı səthi hamarlanması, həmçinin şorlaşmış torpaqların cari və əsaslı yuyulmasına ehtiyac var.

Kompleks tədbirlərə şorakətliyə qarşı mübarizədə şorakətlik dərəcəsinə uyğun kimyəvi meliorantların tətbiqi də aiddir.

Bu məqsədlə kimyəvi meliorant kimi xam gips və ya tərkibində gips olan materiallardan, fostgips, toz halında dəmir kuporusu, sulfat və xlor turşularından (maye halda) və s. istifadə etmək mümkündür.

Rayon ərazisində k/t bitkilərinin məhsuldarlığını artırmaq məqsədilə kəndli-fermer təsərrüfatlarına aşağıdakı bir sıra tədbirlər təklif edilir:

1. Torpaqlarda eroziyaya qarşı mübarizə tədbirləri həyata keçirilməlidir.

Aparılmış tədqiqatlar nəticəsində müəyyən olunmuşdur ki, rayonda eroziyaya uğramış torpaqların ümumi sahəsi 25300 hektar təşkil edir ki, bunun da 18500 hektarı zəif, 3300 hektarı orta, 3500 hektarı şiddətli eroziya prosesinə uğramışdır. Rayon ərazisində irriqasiya eroziyası yayılmışdır.

Irriqasiya eroziyasına qarşı mübarizə tədbirlərinə, əsasən suvarma norma və qaydalarına düzgün riayət olunması, sahələrə veriləcək suyun normalarının əvvəlcədən müəyyənləşdirilməsi, eroziya müşahidə olunan yerlərdə sahələrin hamarlanması, torpağı şırım üsulu ilə suvararkən müvəqqəti suvarma şəbəkələrinin bütün elementləri (şırımın mailliyi, uzunluğu və s.) və su sərfinin konkret şəraitə uyğunlaşdırılması, yeni mütərəqqi suvarma üsullarından (yağışyağdırma, damcılama və s.) istifadə olunması və s. aiddir.

2. Şorlaşmış və şorakət torpaqlarda meliorasiya tədbirləri həyata keçirmək üçün ilk öncə ərazidə mövcud olan kollektor-drenaj sisteminin istismar şəraiti yaxşılaşdırılmalıdır. Bunun üçün isə ilk növbədə 11800 ha sahədə kollektor-drenaj sistemi əsaslı təmir olunmalıdır. Buna isə 20,65 mld. manat vəsait tələb olunur.

a) 1100 ha sahədə suvarma şəbəkələrinin əsaslı təmir və ya bərpasına 1,92 mld. manat vəsait tələb olunur.

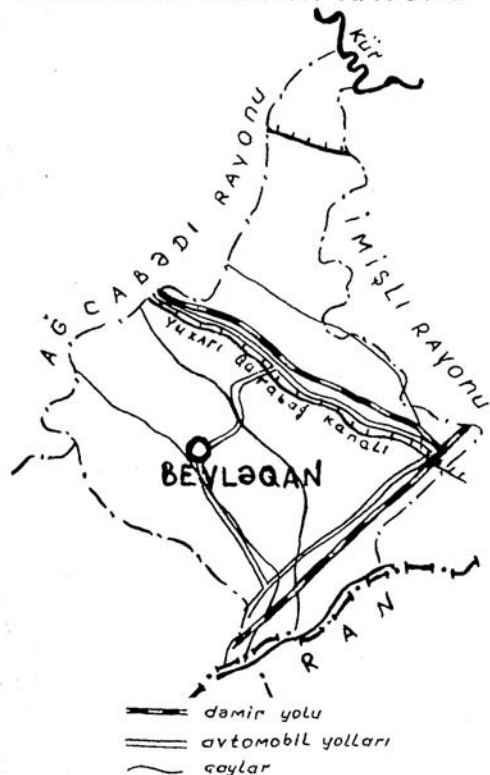
b) Orta və şiddətli dərəcədə şorlaşmış 10072 hektar torpaqların əsaslı yuyulması lazımdır. Bunun üçün adi su ilə 10-15 min m³/ha yuma norması ilə fasiləli yuma, yeni normanın 2-3 və ya daha çox dəfəyə verməklə yuma aparmaq olar. Bunun üçün 3991 mln. manat vəsait lazımdır.

c) Zəif şorlaşmış 10790 hektar sahədə cari yuma aparmaqla, yəni 15-20 min m³ əvəzinə hektara 2-2,5 min m³ su verməklə, sahənin mailliyindən asılı olaraq, ləklər düzəltmədən də yuma aparmaq olar ki, bu da ucuz başa gələr.

Torpaqların meliorasiyası uzun müddətli prosesdir. Odur ki, göstərilən bu tədbirlər bir neçə mövsümdə aparılmalıdır. Bundan əlavə torpaqların vəziyyətini yaxşılaşdırmaq üçün

yuma ilə yanaşı, torpağa üzvi və mineral gübrələrin də verilməsi, sahələrdə duzadavamlı bitkilərin əkilməsi müasir aqrotexniki tədbirlərin tətbiq edilməsi yolu ilə torpaqların meliorativ vəziyyətinin yaxşılaşdırılması mümkündür.

BEYLƏQAN İNZİBATI RAYONU

BİLƏSUVAR İNZİBATI RAYONU

Biləsuvar inzibati rayonu Azərbaycan Respublikasının cənub-şərqində yerləşir. Rayonun sahəsi 127221 ha olub şimaldan Saatlı, Sabirabad, şimal-qərbdən İmişli, cənubdan Cəlilabad, şərqdən Salyan, qərbdən və cənub-şərqdən kiçik bir məsafədə Neftçala, qərbdən və cənub qərbdən İran İslam Respublikası ilə həmsərhəddir.

Rayonun relyefi düzənlik olub Muğan düzünün cənub-qərb və cənub hissəsini tutur. Ərazinin relyefi şərqə və şimala doğru maillidir. Səthin çox hissəsi okean səviyyəsindən aşağıdadır.

Geoloji quruluşunu antropogen dövrünün çöküntüləri təşkil edir.

Ərazinin iqlimi Burada yayı quraq keçən mülayim-isti yarımşəhra və quru step iqlimi hakimdir. Bu iqlim tipi çox az nəmli olması, qışının mülayim, yayının isə quru-isti keçməsi ilə səciyyələnir. Havanın orta illik temperaturu $14,2^{\circ}$ C-dir. Qışı mülayimdir. Orta aylıq (yanvar) temperatur $2,4^{\circ}$ C-dir. İsti ayı iyul olub, orta temperaturu $26,0^{\circ}$ C təşkil edir. Yay aylarında havanın mütləq maksimum temperaturu 41° C-ə qədər qalxır. Havanın orta illik mütləq minimum temperaturu -22° C olur. Torpaq səthinin orta illik temperaturu 17° C-dir. Bu nisbət yanvarda 2° C, iyunda isə 38° C-ə bərabərdir.

Havanın orta illik nisbi rütübəti 74% təşkil edir və il müddətində 58-83% arasında dəyişir. İllik yağıntının miqdarı 321 mm-ə bərabərdir. Ən çox yağıntı noyabr (45 mm) və oktyabr (41 mm), ən az yağıntı isə iyula (7 mm) təsadüf edir. Səthdən illik mümkün buxarlanmanın miqdarı 987 mm-dir. İyun ayundan başlayaraq sentyabr ayına qədər mümkün buxarlanmanın miqdarı 102-191 mm-ə qədər artır. Bu göstərilənlər qış aylarında (yanvar və fevral) 25-26 mm-ə qədər azalır.

Ərazidə 5° -dən yüksək olan temperaturun miqdarı 4934° C, 10° -dən yüksək olan temperaturun miqdarı isə 4452° C-dir. Ərazidə bəzən cənub-şərq və şərq küləkləri əsir.

İran yaylasından bəzən əsən ağ yelli (quru və isti) küləklərə də təsadüf edilir. Belə küləklər zamanı havanın temperaturu birdən-birə qalxır, əksinə nisbi rütübətlik isə 10-30%-ə aşağı düşür. Belə küləklərə qarşı əsas mübarizə tədbirləri torpaq-qoruyucu meşə zolaqlarının (küləyə perpendikulyar olmaqla) salınması ola bilər.

Rayonun hidroqrafik şəbəkəsi seyrəkdir. Buradan Bolqarçayı axır. Həmin çay həm də İranla dövlət sərhədini təşkil edir. Yardımlı, Cəlilabad və Biləsuvar rayonlarının ərazisindən keçir. Uzunluğu 168 km-dir. Hövzəsinin sahəsi 2170 km^2 -dir. İllik su sərfi $65,0 \cdot 10^6 \text{ m}^3$ -dir. Orta sulu illərdə su sərfi $2,06 \text{ m}^3/\text{san}$, çox sulu illərdə $2,95 \text{ m}^3/\text{san}$, az sulu illərdə $1,28 \text{ m}^3/\text{san}$. təşkil edir. Həmin çayın üzərində 1965-ci ildə Bolqarçay su anbarı tikilib istifadəyə verilmişdir. Həmin su anbarının ümumi su tutumu $12,0 \text{ mln. m}^3$, faydalı su tutumu $11,0 \text{ mln. m}^3$ olmuşdur. Hazırda istifadə əmsalını itirmişdir. Çayın suyundan suvarmada istifadə olunur. Bundan başqa suvarmada Əzizbəyov adına kanalın suyundan istifadə olunur. Kanalın uzunluğu 88 km, başlanğıcda su sərfi $35 \text{ m}^3/\text{san}$ olub, 37993 ha sahəsinin suvarılmasına xidmət edir.

Rayonun torpaq örtüyü əsasən qədimdən suvarılan şabalıdı, tipik boz, suvarılan boz, çəmən-boz, bozuntul-çəmən, suvarılan çəmən-boz, subasar-çəmən, çəmən-bataqlıq və dellüvial-şoran torpaqlardan ibarətdir. Ərazinin əksər hissəsində torpaqlar bu və ya digər dərəcədə şorlaşmışdır. Bununla bağlı ərazidən keçən müxtəlif uzunluqlu kollektorların böyük əhəmiyyəti vardır.

Respublikanın digər rayonlarına nisbətən Biləsuvar rayonu ərazisində eroziyaya uğramış torpaqlar geniş yayılmamışdır. Belə ki, 127,2 min ha ərazinin yalnız 13,6%-i müxtəlif dərəcədə (zəif- 10,5%, orta dərəcədə 3,1%) eroziyaya məruz qalmışdır. Burada əsasən suvarma sularının təsirindən əmələ gəlmiş irriqasiya və xətti (qobu) eroziyası geniş yayılmışdır.

Rayonun ərazisində mövcud olan örüş sahələrində mal-qaranın intensiv otarılması nəticəsində burada səthi eroziya da geniş vüsət almışdır ki, bu da örüş, otlaq sahələrinin

məhsuldarlığının aşağı düşməsinə və burada otlaqların keyfiyyətinin pisləşməsinə gətirib çıxarmışdır. Belə ki, mal-qara tərəfindən həvəslə yeyilən otlaq bitkiləri qaba və bezi hallarda zəhərli və zərərli bitkilərlə əvəz olunmuşdur.

Rayonun bitki örtüyü əsasən yovşanlı-şoran bitkilərindən ibarət olub yarımsəhra və bataqlıq landşaftını əmələ gətirmişdir. Bununla yanaşı ərazidə kserofit kolluq sahələrinə və tuqay meşələrinə də təsadüf edilir.

Rayonun ümumi ərazisi 127,2 min ha-dır, bunun da 38909 ha-ı suvarılındır. Ümumi əkin sahəsi 44350 ha olub bunun da 33452 ha-ı suvarılındır. Dincə qoyulan sahələr 2817 ha, bunun 736 ha-ı suvarılan sahədir. Örüşlərin sahəsi isə 56240 ha olub, onun 2855 ha-ı suvarılan torpaqlar təşkil edir. Ümumiyyətlə, rayon ərazisində kənd təsərrüfatına yararlı olan torpaqların sahəsi 103442 ha-dır ki, bunun da 37068 ha-ı suvarılındır. Rayon ərazisində 18 ha meşə zolağı vardır. Onlar da suvarılındır.

«Torpaq islahatı haqqında» kı Qanuna əsasən rayonda olan torpaqlar mülkiyyət formalarına verilmişdir. Onların struktur tərkibi aşağıdakı kimidir:

a) Dövlət mülkiyyətində saxlanılan torpaqlar. Bu mülkiyyət formasında olan torpaqlar təyinatına görə aşağıdakı qaydada bölünmüşdür:

Dövlət mülkiyyətində olan ərazinin sahəsi 730080 ha-dır. Onun 3776 ha-ı suvarılır. Əkin sahəsi 11470 ha olub, onun 3080 ha-ı suvarılan torpaqlardır.

Dincə qoyulmuş sahələr 2000 ha-ı əhatə edir. Örüşlərin sahəsi 47385 ha-dır. Bunun 678 ha-ı suvarılındır. Kənd təsərrüfatına yararlı olan torpaqların sahəsi 60855 ha olub, onun 3758 ha-nı suvarılan torpaqlar təşkil edir. 18 ha meşə zolağı sahəsi dövlət mülkiyyətində saxlanılmışdır.

b) Rayon ərazisində bələdiyyə mülkiyyətində olan torpaqların sahəsi 20362 ha-a bərabər olub, onun 3994 ha-ı suvarılan torpaqlar təşkil edir. Əkin sahəsi 1811 ha, ondan 1521 ha-ı suvarılındır. Bu mülkiyyət formasına 342 ha dincə qoyulmuş, 8855 ha örüş sahələri daxil edilmişdir. Dincə qoyulan sahələrin 271 ha-ı, örüşlərin isə 2177 ha-ı

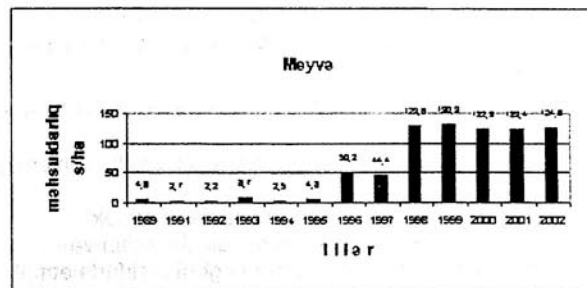
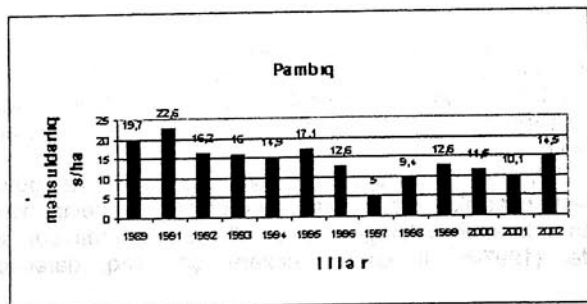
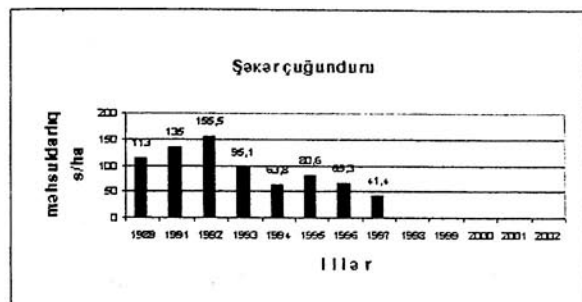
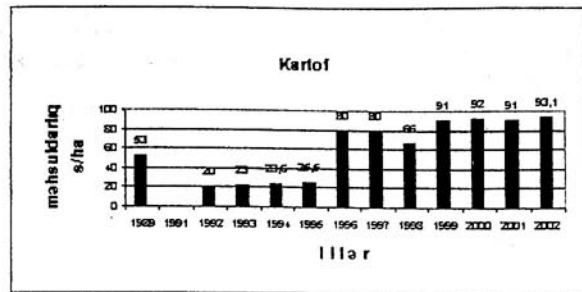
suvarılındır. Bu mülkiyyət formasında kənd təsərrüfatına yararlı olan torpaqların sahəsi 11043 ha, ondan 3994 ha-ı suvarılındır.

c) Xüsusi mülkiyyətdə olan torpaqlar. Belə mülkiyyət formasında olan torpaqların ümumi sahəsi 33779 ha-dır. Onun 31139 ha-ı suvarılındır. Ümumi əkin sahəsi 31069 ha, dincə qoyulmuş sahələr 475 ha və kənd təsərrüfatına yararlı olan torpaqların sahəsi 31544 ha-dır. Cösterilən təbii təsərrüfat sahələrində suvarılan torpaqlar müvafiq olaraq 465 və 29316 (kənd təsərrüfatına yararlı) ha-ı suvarılındır.

Rayon ərazisində əsasən dənli, dənli-paxlalı, pambıq, meyvə-tərəvəz, bostan bitkiləri, üzüm və s. əkilib becərilir. Ayrı-ayrı illərin müqayisəsi göstərir ki, ərazidə becərilən kənd təsərrüfatı bitkilərinin məhsuldarlığı eyni olmamışdır. Bunu aşağıdakı müqayisədən də aydın görmək olar. Belə ki, 1989-cu ildə rayonda 9755 ha sahədə buğda səpilmişdir. Hər haddən həmin bitkinin məhsuldarlığı 24,1 s təşkil etmişdir. 1991-ci ildə həmin bitkinin əkin sahəsi 14372 ha, məhsuldarlıq 23,5 s/ha, 1992-ci ildə müvafiq olaraq 15447 ha və 23,2 s/ha, 1993-cü ildə 17037 ha və 18,3 s/ha, 1996-cı ildə 16230 ha və 13,5 s/ha, 1997-ci ildə 15701 ha və 15,6 s/ha, 2002-ci ildə 18540 ha və 22,8 s/ha təşkil etmişdir. 1989-cu ildə pambığın əkin sahəsi 13696 ha, hər hektarın orta məhsuldarlığı 19,7 s, 1991-ci ildə bu göstərilənlər 13547 və 22,6, 1993-cü ildə 12624 və 16,2; 1996-cı ildə 12181 və 12,6; 1997-ci ildə 11096 və 5,0; 2002-ci ildə 4292 və 14,5; paxlalıların 1989-cu ildə əkin sahəsi 12123 ha, məhsuldarlığı 22,7 s/ha, 1991-ci ildə müvafiq olaraq 19825 və 23,1; 1992-ci ildə 27333 və 22,2; 1993-cü ildə 21428 və 17,4; 1996-cı ildə 20935 və 12,6; 1997-ci ildə 17648 və 15; 2002-ci ildə bostan bitkilərinin əkin sahəsi 931 ha, orta məhsuldarlığı 101,7 s, tərəvəz bitkilərinin əkin sahəsi 1194 ha, orta məhsuldarlıq isə 99,4 s/ha təşkil etmişdir.

Təhlildən göründüyü kimi rayon üzrə becərilən bütün bitkilərin istər əkin sahəsi, istərsə də onların hər hektarından alınan orta məhsuldarlığı 1989-cu ilə müqayisədə sonrakı illərdə (1997-ci il qədər) nəzərə çarpacaq dərəcədə

azalmışdır. Bunun başlıca səbəbi kolxoz-sovxoz bölünməsi ilə yanaşı belə bitkilər yetişdirən kəndli-fermerlərin mineral gübrəyə, kimyəvi preparatlarla (herbisidlərə), maşın və mexanizmlərə və s. olan tələbatının ödənilməsi və s. amillər təsir göstərmişdir. Lakin 1997-ci ildən başlayaraq son illərdə kəndli-fermer təsərrüfatlarına dövlət yardımının olması nəticəsində çox böyük irəliləyiş olmuşdur. Lakin bu göstərici pambıq üzrə o qədər də ürəkəçən olmamışdır. Bunun başlıca səbəbi pambıq qəbulu ilə məşğul olan Azərbaycanda fəaliyyət göstərən pambıq qəbulu zavodlarının bu bitkinin qəbulunda əsaslı maddi marağın yaradılmaması və əhalinin taxıl bitkilərinə olan tələbatı üzrə marağının yüksək olması olmuşdur. Bütün bunlar (məhsuldarlıq üzrə) dünya standartları

səviyyəsinə tam cavab verməməsi ilə nəticələnir, Ayrı-ayrı illərdə kənd təsərrüfatı bitkilərinin məhsuldarlığına digər amillər də təsir göstərmişdir. Onlardan aşağıdakıları göstərmək olar;

1. Suvarma suyunun tam tələbatı cavab verməməsi;
2. Təbii iqlim şəraitinin quraq keçməsi;
3. Su tələbatının tam ödənilməməsi;
4. Suvarma kanallarında, müvəqqəti və daimi suvarma arxlarında su itkisinə yol verilməsi;
5. Ərazi torpaqlarının müxtəlif dərəcədə şorlaşmaya, şorakətləşməyə, eroziyaya və s. kimi mənfi amillərə məruz qalması güclü təsir göstərmişdir.

Məlum olduğu kimi rayonun təbii iqlim şəraiti burada suvarma əkinçiliyini inkişaf etdirməyə imkan verir. Rayonda əsas suvarma mənbəyi Bolqar çayı və Əzizbəyov adına kanalla suya olan tələbat ödənilir. Lakin bəzi quraqlıq illərdə suvarma suyu çatışmazlığı müşahidə olunur. Ayrı-ayrı illərdə suvarma suyuna olan tələbat müxtəlifdir. Belə ki, rayon ərazisində mövcud olan 37977 ha suvarılan əkin sahələrinin suya olan tələbatının ödənilməsi kəskin fərqlənir. Həmin rayonda çox sulu illərdə su tələbatı $294,9 \cdot 10^6 \text{ m}^3$ olduğu halda həmin ildə su ehtiyatları $507,6 \cdot 10^6 \text{ m}^3$ -ə qədər artır. Əksinə orta sulu illərdə suya olan tələbat $315,2 \cdot 10^6 \text{ m}^3$ -ə qarşı su ehtiyatları $290,3 \cdot 10^6 \text{ m}^3$ və yaxud illik tələbat $24,9 \cdot 10^6 \text{ m}^3$ kəsirlə, az sulu illərdə (quraqlıq dövr) isə suvarma suyuna olan tələbat $335,0 \cdot 10^6 \text{ m}^3$ olmasına baxmayaraq cəmi $171,4 \cdot 10^6 \text{ m}^3$ su toplanır. Bunun qarşısını aşağıdakı tədbirləri həyata keçirməklə aradan qaldırmaq olar:

- Ümumiyyətlə suvarılan əkin sahələrini su ehtiyatına görə uzlaşdırmaq;
- Drenaj suların minerallığını azaltmaqla onlardan istifadə etmək;
- Suvarma sularından qənaətlə istifadə etmək məqsədilə müvəqqəti suvarma üsullarından və suvarmada texniki vasitələrdən geniş istifadə etmək.

Cöstərilən və digər məsələlər geniş mənada öz həllini tapması rayon ərazisində hər il (xüsusilə az su təminatı

illərində) iqlim şəraitinin quraq keçməsi nəticəsində kənd təsərrüfatı bitkilərinin məhv olmasına səbəb ola bilər. Belə bir vəziyyət son illərdə 2000-ci ildə müşahidə edilmişdir. Elə həmin ildə müşahidə olunan quraqlıq nəticəsində 16195 ha taxıl sahəsinin 11300 ha-ı, 7521 ha pambıq sahəsinin 2200 ha-ı, 860 ha yonca sahəsinin 330 ha-ı, 427 ha meyvə sahəsinin hamısı, 565 ha bostan sahəsinin 300 ha-ı, 617 ha tərəvəz sahəsinin 115 ha-ı, 198 ha kartof sahəsinin 176 ha-ı, 10 ha tütün sahəsinin 3 ha-ı məhv olmuşdur. Bu zianların məbləği rayon üzrə 10445,8 min. manat həcmində müəyyən edilmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, su qıtlığından əlavə mövcud suvarma şəbəkəsində çox böyük həcmdə su itkisinə yol verilir. Belə ki, istər orta, istərsə də az sulu illərdə su mənbələrindən təsərrüfatlara verilən nöqtəyə qədər suyun 30%-i filtrasiya, transpirasiya yolu ilə, bəzən də hədəf yerə itirilir. Bundan başqa suvarılan sahələrdə müasir və təkmilləşdirilmiş suvarma texnikasının geniş tətbiq olunmaması su itkisinə əsaslı təsir göstərir. Suvarılan sahələrdə mütərəqqi suvarma üsullarının (yağış yağdırma, torpaqlı basdırma, çiləyici-aerozol və s.) tətbiq olunmaması da artıq su sərfinə şərait yaradır. Hələ də demək olar ki, bütün kəndli-fermer təsərrüfatlarında suvarılan sahələrin normalaşdırılmamış, yerli torpaq, relyef şəraiti və s. nəzərə alınmadan suvarmalar tətbiq olunur. Bitkilərin məhsuldarlığına təsir edən digər amillər də mövcuddur. Bunlardan suvarma suyunun keyfiyyəti və miqdarını göstərmək olar. Bu baxımdan suvarma suyunun tərkibində duzların miqdarı 0,08-1,0 q/l ola bilər. Bitkilər özlüyündə duza davamlılığına görə fərqlənir. Belə ki, şəkər çuğunduru, yem çuğunduru, çəltik, qarpız, qovun, nar duza qarşı davamlı olduqları halda, buğda, soğan, pomidor, pambıq, tum, armud, əncir duza qarşı orta, üç yarpaq yonca cavan yonca, esnarset, alma və alça duza qarşı zəif davamlıdır. Müəyyən edilmişdir ki, bitkilərə zərərli duzların (xlolu, sulfatlı-xlorlu, xlorlu-sulfatlı, sulfatlı, sodalı, xlorlu-sodalı, sulfatlı-xlorlu-hidrokarbonatlı) təsiri ən çox toxumların cücərməsi mərhələsində olur. Bununla da

onların boyatma prosesində qida maddələrindən kifayət qədər istifadə edə bilməməsinə səbəb olur.

Suvarma suyunun keyfiyyətinin pisləşməsi ətraf mühitin də korlanmasına öz mənfi təsirini göstərir. Digər tərəfdən belə sulardan istifadə etdikdə burada yayılmış topaqlar şorlaşmaya qarşı meylli olurlar.

Biləsuvar rayonunda yeraltı sular yatım dərinliyinə görə aşağıdakı kimi səciyyələri: Dərinliyi 1,0 m-dən az olan ümumi sahə 1271 ha, dərinliyi <1,0-1,5 m arasında tərəddüd edən 4710 ha, 1,5-2,0 m olanlar 12715 ha, 2,0-3,0 m arasında olanlar 17835 ha sahəni əhatə edir. Buradan da aydın görünür ki, ərazidə 18696 ha sahədə yeraltı suların yatım dərinliyi <1,0 m-2,0m arasındadır. Bu da qrunt suyu səviyyəsinin qalxmasına əlverişli şərait yarada bilər.

Yeraltı suların mineralaşma dərəcəsi də müxtəlifdir və 1-3 q/l və 3 q/l və ondan çox olanlar müşahidə edilir. Birinci qrupa daxil olanlar 21750 ha, ikinci qrupa daxil olanlar isə 16454 ha sahəni əhatə edir.

Digər amillərdən ən əsası ağır mexaniki tərkibə malik olan torpaqların şorlaşmasını göstərmək olar. Belə ki, tərkibində kənd təsərrüfatı bitkilərinin normal inkişafına mane ola biləcək və yuxarıda göstərilən duzlar olan torpaqlar şorlaşmış torpaqlar hesab olunur. Şorlaşma bitkilərin məhsuldarlığının azalmasına güclü təsir göstərir. Belə ki, şorlaşmamış sahəyə nisbətən zəif şorlaşmış sahədə taxıl bitkilərinin məhsuldarlığı 6-8 s/ha, orta şorlaşmış torpaqlarda 15-17, yüksək dərəcədə şorlaşmış sahələrdə 20-23 s/ha, şoranlarda isə 28-30 s/ha aşağı olur. Bu göstərici pambıq altında müvafiq olaraq 6-7; 14-16; 20-23 olur.

Şorlaşma hüdudlarına görə nisbi məhsuldarlığın miqdarını şorlaşmamış torpaqlar üçün 100% götürmüş olsaq, zəif şorlaşmış torpaqlarda bu 80%-ə, orta şorlaşmış torpaqlarda 50%-ə, yüksək şorlaşmış torpaqlarda 30%-ə, çox yüksək şorlaşmış torpaqlarda 10%-ə və şoranlarda isə 0%-ə bərabər olur.

Rayon ərazisində şorlaşmış torpaqlara təsadüf edilir. Ümumi suvarılan torpaqların 17045 ha-ı zəif, 9873 ha-ı orta və

2250 ha-rı isə şiddətli dərəcədə şorlaşmaya məruz qalmışdır. Ərazidə 12519 ha sahədə suvarılan torpaq zəif dərəcədə şorakətləşməyə məruz qalmışdır. Onların da tərkibində Na-un miqdarı 5-10% arasında olur.

Rayon ərazisində yayılmış şorakət torpaqların səciyyəvi xüsusiyyətlərindən biri onun tərkibində sodanın (normal və turş soda – Na₂CO₃ və NaHCO₃) və torpağın uducu kompleksində müəyyən miqdardan artıq natrium kationunun olmasıdır.

Şorakət torpaqların əsas morfoloji xüsusiyyətlərindən biri də bərkimiş şorakət qatın çatlaması nəticəsinə ayrı-ayrı kəltənvari, sütunvari və prizmaya bənzər formalı struktur parçalara ayrılmasıdır.

Rayon ərazisində şorlaşma və şorakətləşməni aradan qaldırmaq üçün 19195 ha sahəni əhatə edən və uzunluğu 2984 km olan kollektor-drenaj sistemləri tikilmişdir. Hazırda bu sistemlərin təxminən 190 km uzunluğundan (o cümlədən 90 km əsaslı, 100 km cari) təmir ehtiyacı vardır.

Su itkisinin qarşısını almaq, həmçinin becərilən kənd təsərrüfatı bitkilərinin suvarma suyunun tələbatının qarşısını ödəmək üçün 20500 hektar sahədə təmir etmək tələb olunur.

Rayon ərazisində çox yerdə suvarma şəbəkəsi mühəndis tələblərinə cavab verməyən kanallardan ibarətdir. Suvarmada istifadə olunan kanallar, müvəqqəti və daimi arxlar hal-hazırda çox yerdə lillənmiş vəziyyətdədir. Bundan başqa əksər torpaq-qrunt kanalların yamaqları uçulub tökülmüş, məcraları müvafiq normaya uyğun olmayan formaya düşmüşdür. Ərazidə həmçinin beton üzüklü və novlu kanallar da çox yerdə belə vəziyyətə düşmüşdür. Onlar da lillənmiş, yanları dağılmışdır. Belə kanallar nasaz olduğuna görə onun yerinə torpaq kanallardan istifadə olunur.

Kanallar üzərində hidrotexniki qurğuların yararsız və yaxıd tamamilə olmaması suvarılan sahələrə suvarma suyunun verilməsini çətinləşdirir.

Kollektor-drenaj şəbəkəsinin vəziyyəti: Suvarılan sahələrə xidmət edən kollektor-drenaj şəbəkəsinin lillənməsi və drenlərin yataq hissəsinin kol-kol, qamış, gillə örtülməsi belə

qurğulardan qunt sularının axıdılmasını çətinləşdirmiş və ona görə də kollektor-drenaj sistemi öz funksiyasını yerinə yetirə bilməyir. Beləliklə, mövcud suvarma və kollektor-drenaj şəbəkəsində olan hidrotexniki qurğuların uzunmüddətli istismarını yaxşılaşdırmaq üçün onların təmir-bərpa işlərini aparmaq lazımdır. Bu işlər aşağıdakılardan ibarətdir:

1. 20500 hektarda suvarma sistemlərinin texniki vəziyyətinin yaxşılaşdırılması;
2. 7000 hektar sahədə suvarma şəbəkəsi kompleksinin yenidən qurulması. Bu məqsədlə hər hektara 352 ABŞ dolları xərcləməklə kollektor-drenaj sisteminin yenidən qurulması (drenlərin təmiri və bərpası, kanalların təmiri).

Yuxarıda göstərilənlərdən başqa rayon ərazisində məhsuldarlığı artırmaq və kəndli-fermer təsərrüfatlarına bu bərdə kömək etmək üçün aşağıdakı tədbirləri də həyata keçirmək təklif olunur. Bu məqsədlə:

- a) Rayonun suvarılan sahələrində şorlaşma və şorakətləşməyə qarşı mübarizə tədbirləri həyata keçirilməlidir. Kollektor-drenaj şəbəkələri əsaslı bərpa olunmalıdır.
- v) Zəif dərəcədə şorlaşmaya məruz qalmış 17045 ha suvarılan sahədə cari yuma işləri aparmaqla, yəni hər ha-a 15-20 min m³ yox, hektara 3,0-3,5 min m³ su verməklə, həm də sahənin mailliyindən asılı olaraq ləklər düzəltmədən də cari yuma aparmaq olar ki, bu da ucuz və səfəli olar.
- c) Orta və şiddətli dərəcədə şorlaşmaya məruz qalmış 12129 ha (9873 ha orta və 2256 ha şiddətli) torpaqların əsaslı yuyulması tədbiri aparılmalıdır. Burada əsasən xloridli şorlaşma olduğu üçün adi su ilə 10-15 m³/ha norma ilə «fasiləli» yuma işi ilə yanaşı (normanı 2-3 və daha çox dəfə verməklə) müsbət nəticələr əldə etmək olar.
- ç) Şorakətli torpaqları (12519 ha zəif şorakətləşmiş) meliorasiya etmək üçün hər hektara 10-20 ton sulfat turşusu (H₂SO₄) tətbiq olunsun. Bundan başqa yaxşı

olar ki, 5-80 ton gips verilsin. Hər iki halda yuma norması 15-20 min m³ qəbul etmək olar.

Rayon ərazisi relyef quruluşuna görə əsasən az maillili düzənliklərdən ibarət olduğu üçün burada suvarma sularının təsirindən əmələ gəlmiş irriqasiya eroziyası geniş yayılmışdır. Bundan başqa allüvial çöküntülər üzərində formalaşmış və mexaniki tərkibi yüngül, orta və qismən də ağır gillicələr üzərində olan torpaq sahələrində xətti (qobu) eroziyası, küləklərin hakim olan sahələrində külək eroziyası yayılmışdır.

İrriqasiya eroziyasına qarşı mübarizə aparmaq üçün birinci növbədə sahələr əsaslı və cari hamarlanmalıdır. Sonra cərgələrarası və başdan-başa becərilən bitki əkini sahələrində şırımların uzunluğu və ya zolaqlar elə olmalıdır ki, burada yuyulma prosesi inkişaf etməsin. Bunun üçün hər bir sahəyə veriləndə suyun su və suvarma norması tarla rütubətliyinə və tam tarla rütubətliyinə, eləcə də bitkinin kök kütləsi toplanması qatına uyğun olaraq müəyyən edilməlidir. Hesablamaya əsaslanaraq bitkinin xarakterinə uyğun olaraq şırıma və ya zolağa müvafiq su sərfi verilməlidir.

Xətti (qobu) eroziyası inkişaf edən sahələrdə hər vasitə ilə çalışmaq lazımdır ki, onların inkişafı dayandırılınsın. Bundan ötrü qobuların məcra hissəsində sadə hidrotexniki işlər (daş, şax və s. dən istifadə etməklə) həyata keçirilməlidir. Bundan başqa qobuların yamac və su toplayıcı hissəsində fitomeliyativ (ağac, kol və ot toxumu səpini işləri həyata keçirməklə) tədbirlər görülməli, imkan daxilində mövcud qobular müxtəlif markalı mexanizmlərin köməklili ilə doldurulmalıdır.

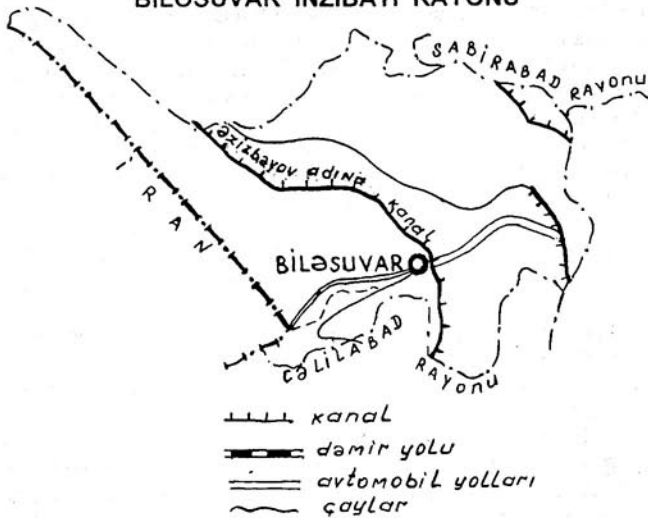
Külək eroziyası müşahidə edilən sahələrdə bu prosese qarşı tarlaqoruyucu meşə zolaqları salınmalı və bəzi sahələrdə sovrulmanı (deflyasiya) aradan qaldırmaq üçün yerli şəraitdə bitmək imkanına malik olan çoxillik (yonca) və birillik (taxıl) ot səpini işlərini həyata keçirmək lazımdır.

Yuxarıda göstərilənlərdən başqa bütün kənd təsərrüfatında istifadə olunan sahələrdə torpaqların aqro-fiziki, aqro-kimyəvi tərkibiini, o cümlədən strukturasını yaxşılaşdırmaq üçün növbəli əkinçilik sistemini (6-8 tarlalı əkin sahələrində) tətbiq etmək tələb olunur.

Rayonun ərazisində mövcud olan dincə qoyulmuş və ölüş sahələrinin meliorativ vəziyyətini, ot səpini işlərini həyata keçirmək, növbəli və sistemli otarma sistemini həyata keçirməklə yaxşılaşdırmaq olar.

Torpaqların meliorasiyası uzun prosesdir. Rayon üzrə kənd təsərrüfatı iqtisadiyyatını daha da artırmaq üçün torpaqların meliorasiyası daima diqqət mərkəzində olmalı və belə bir zonanın yerli şəraitinə uyğun olmaqla kompleks şəkildə ilin müvafiq mövsümlərini həyata keçirməklə həyata keçirilməlidir.

BİLƏSUVAR İNZİBATI RAYONU

CƏLİLƏBAD İNZİBATI RAYONU

Cəliləbad rayonu Azərbaycan Respublikasının cənub-şərq hissəsində yerləşməklə, şimaldan Biləsuvar rayonu, şərqdən Neftçala, cənubdan Masallı və Yardımlı rayonları, qərbdən isə İran İslam Respublikası ilə həmsərhəddir.

Ərazi Alaşar-Burovar silsiləsinin şimal-qərb hissəsində yerləşməklə mürəkkəb relyefə malikdir. Alaşar-Burovar dağlarının şimal-şərq və cənub-qərb yamaqları parçalanmış relyefə malikdirlər. Burovar silsiləsi 1000m-ə qədər yüksəlir. Bu silsilə antiklinal quruluşda olub, oliqosen və miosen yaşlı çökmə və tufogen süxurlardan ibarətdir. Alaşar-Burovar silsiləsi üçüncü dövr çöküntülərindən əmələ gəlmişdir. Geomorfoloji quruluşuna görə bir-birindən kəskin fərqlənən orta dağlıq, alçaq dağlıq və dağətəyi düzənlik. Torpaq əmələ gətirən süxurları üçüncü və dördüncü dövrün çöküntülərindən, qumdaşı, əhəngdaşı, konqlomerat, gil və gillicələrdən, onların aşınma məhsullarından yaranmış delüvial, proüvial, delüvial-proüvial və allüvial çöküntülərindən ibarətdir.

Cəliləbad rayonunun iqlimi əsas etibarilə yayı quraq keçən mülayim isti yarımsəhra və quru steplər və yayı quraq keçən mülayim-isti iqlim tiplərinə aiddir. Bu iqlim tipi çox az və zəif nəmliyi, qışının mülayim, yayının quru isti keçməsi ilə səciyyələnilir. Havanın orta illik temperaturu 13-14°, yanvarın orta temperaturu 1-3°, iyul ayında isə 24-26° arasında dəyişir. Yay aylarında bəzən havanın mütləq maksimum temperaturu 40-42°-dək yüksəlir. Havanın orta illik mütləq minimum temperaturu -10-12° olub, il ərzində -8° ilə -15° arasında dəyişir. İlin soyuq aylarında havanın mütləq minimum temperaturu -20-22°-dək aşağı düşür. Torpaq səthinin orta illik temperaturu 16°-dir. İlin soyuq ayında (yanvarda) 2°, ilin isti ayında (iyulda) isə 32°-dir. Ümumi radiasiyanın illik miqdarı 131 kkal/sm², radiasiya balansının miqdarı isə 48 kkal/sm²-dir.

5°-dən yüksək olan temperaturun illik miqdarı 4400-4900, 10°-dən yüksək temperaturun illik miqdarı isə 3800-4400° təşkil edir. Birinci payız şaxtası noyabrın axırını

ongünlüyünə, axırıncı yaz şaxtasının orta tarixi isə mart ayının üçüncü ongünlüyünə düşür.

Əraziyə düşən yağıntıların miqdarı 400-600 mm olub, əsasən payız fəslində düşür, yağıntının az miqdarı isə yayda düşür. Səth örtüyündən il ərzində 900-1000mm mümkün buxarlanma gedir. Küləyin orta illik sürəti 2-3 m/san-dir. Ərazidə əsasən cənub-şərq və şimal-qərb küləkləri əsir. Güclü küləklərin miqdarı 5-15 cüdüdür. Qarla örtüyü günlərin miqdarı 10-20, dolu düşən günlərin miqdarı isə 0,4-dür.

Hydroqrafik şəbəkəsi olduqca mürəkkəb və kəskin dəyişkəndir. Rayon ərazisindən Bolqarçay, Göytəpə çayları keçir. Ərazinin bitki örtüyü olduqca zəngin olub, şaquli zonallıq qanununa uyğun paylanmışdır. Ərazidə əsasən meşə (vələs, şabalıdyarpaq palıd, iberiya palıdı, dəmir ağacı və s.) meşəaltı kollar (yemişan, əzgil, itburnu, dəmirqara, böyürtkan və s.) və müxtəlif ot bitkiləri yayılmışdır.

Ərazidə şaquli zonallıq üzrə əsasən qonur dağ-meşə karbonatlardan yuyulmuş qəhvəyi dağ-meşə, tipik qəhvəyi dağ-meşə, karbonatlı qəhvəyi dağ-meşə, bozqırlaşmış dağ boz qəhvəyi dağ, boz qəhvəyi, şabalıdı, açıq şabalıdı, karbonatlı allüvial çəmən torpaqları yayılmışdır.

Cəlilabad rayonu torpaqlarının mülkiyyət formaları üzrə bölgüsü: Rayonun ümumi ərazisi 142661 hektar olub, bunun da 9165 hektarı suvarılan torpaqlardır. Müxtəlif kənd təsərrüfat sahələri altında istifadə olunan torpaq sahələrinin sahəsi, o cümlədən əkin 66013 ha, suvarılan 8440 ha, çoxillik əkmələr 161 ha, o cümlədən üzümlüklər 81 ha, tinglər, toxmacarlar 80 ha, dincə qoyulmuş sahələr 1268 ha, biçənəklər 2121 ha, suvarılan 72 ha, örüşlər 26972 ha, suvarılan 932 ha, kənd təsərrüfatına yararlı sahələrin cəmi 96535 ha, suvarılan 8944 ha, heyətyanı sahələrin cəmi 11509 ha, kənd təsərrüfatına yararlı sahələr 11004 ha, suvarılan 221 ha, meşələr 11008 hektardır.

- a) Dövlət mülkiyyəti - ümumi sahəsi 56399 hektar olub, bunun da 654 hektarı suvarılındır. Müxtəlif təbii təsərrüfat sahələri altında, o cümlədən əkin 11230 ha, suvarılan 654 ha, dincə qoyulmuş sahələr

1158 ha, biçənəklər 72 ha, örüşlər 15641 ha, kənd təsərrüfatına yararlı sahələrin cəmi 28101 ha, suvarılan 654 ha, meşə 11008 hektardır.

- b) Xüsusi mülkiyyətin ümumi sahəsi 64498 hektardır ki, bunun da 8079 hektarını suvarılan torpaqlar təşkil edir. Əkin 50898 ha, suvarılan 7786 ha, çoxillik əkmələr, üzümlüklər 61 ha, dincə qoyulmuş sahələr 100 ha, biçənəklər 2049 ha, suvarılan 72 ha, kənd təsərrüfatına yararlı sahələrin cəmi 53108 ha, suvarılan 7858 ha, heyətyanı sahələrin cəmi 11384 ha, suvarılan 221 ha, kənd təsərrüfatına yararlı sahələr 10899 ha, suvarılan torpaqlar 221 hektardır.
- v) Bələdiyyə mülkiyyətin də ümumi sahəsi 21764 hektar, o cümlədən suvarılan 432 hektar təşkil edir. Müxtəlif təbii təsərrüfat sahələri altında, o cümlədən əkin 3885 ha, çoxillik əkmələr 100 ha, üzümlüklər 20 ha, tinglər toxmacarlar 80 ha, dincə qoyulmuş sahələr 10 ha, örüşlər 11331 ha, suvarılan 432 ha, kənd təsərrüfatına yararlı sahələrin cəmi 15326 ha, suvarılan 432 ha, heyətyanı sahələrin cəmi 125, o cümlədən kənd təsərrüfatına yararlı torpaqlar 105 hektardır.

Cəlilabad rayonu ərazisində eroziya prosesi geniş yayılmaqla ümumi ərazinin 142,7 min ha-nın 31,2 min ha-ı (28,9%) müxtəlif dərəcədə eroziya prosesinə məruz qalmışlar. Belə ki, ümumi ərazinin 101,5 min ha (71,1%) yuyulmamış, 24,3 min ha (17,0%) zəif, 9,7 min ha (6,8%) orta, 7,2 min ha (5,1%) şiddətli dərəcədə eroziya prosesinə məruz qalmışlar.

Dağ əkinçilik zonasının torpaqları kənd təsərrüfatında geniş istifadə olunur. Burada eroziyanın inkişafına səbəb, yamaqların çox meyilliyl, yazın axırında və yayın əvvəllərində leysan yağışlarının düşməsi, torpaqda bitki örtüyünün olmaması, həmçinin torpaqların və torpaq əmələgətirən süxurların öz xarakteri, insanların düzgün olmayan təsərrüfat fəaliyyəti mühüm rol oynayır.

Bu məqsədlə zonada eroziya prosesinin qarşısını almaq, səthi su axımını nizama salmaq, kənd təsərrüfatı

bitkilərindən yüksək və sabit məhsul almaq, kompleks torpaq qoruyucu mübarizə tədbirlərin geniş həyata keçməsinə təmin etmək üçün aşağıdakı tədbirlər sistemi həyata keçirilmişdir:

- Təşkilat təsərrüfat tədbirləri
- Torpaq qoruyucu aqrotexniki mübarizə tədbirləri
- Az məhsuldar və eroziyaya uğramış yamaqlarda çoxillik ot bitkilərinin səpini
- Yuyulmuş dağ yamaqlarında, üzümlüklər və meyvə bağlarının salınması
- Eroziyaya uğramış torpaqların münbitliyinin bərpa edilməsi məqsədilə gübrələrin tətbiq edilməsi

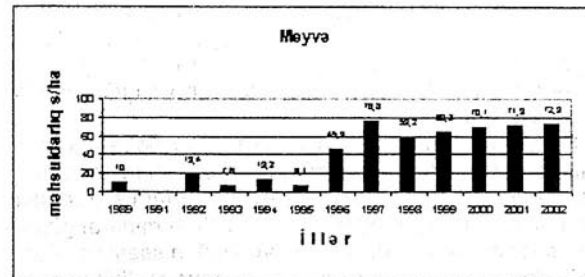
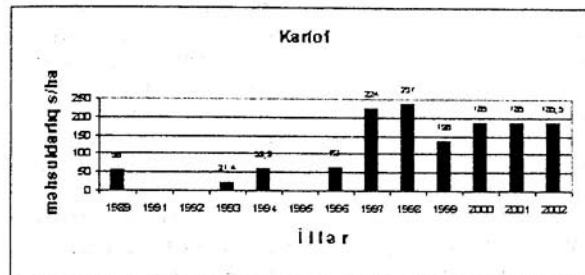
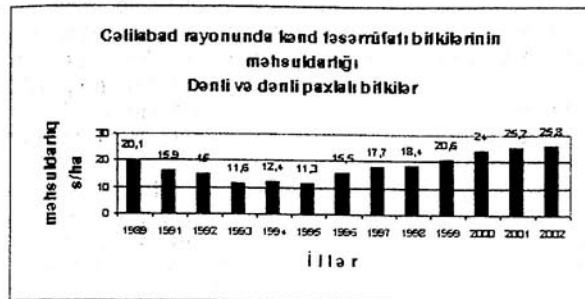
Eroziyaya qarşı mübarizədə yamaqların meyilli, torpağın yuyulma dərəcəsinə, əkiləcək bitkilərin torpaq qoruyucu xüsusiyyətləri nəzərə alınmalıdır. Təsərrüfat-təşkilat dedikdə, ərazinin eroziyaya qarşı təşkili nəzərdə tutulur. Ərazinin düzgün təşkili sahələrdən, relyeflə əlaqəli az sürətdə səmərəli istifadə olunmasını, kənd təsərrüfatı bitkilərinin xüsusiyyətlərinin, ərazinin eroziyaya uğrama dərəcəsinin nəzərə alınmasını tələb edir.

Cəlilabad rayonunda əkin sahələri ümumi ərazinin 66013 min ha-ı təşkil edir.

Bu məqsədlə ərazidə eroziyaya qarşı aqrotexniki üsullarla torpaq eroziyasının qarşısını almaq, torpağın su-fiziki xassələrini yaxşılaşdırmaq, su keçirmə qabiliyyətini yüksəltmə (dərindən zolaqlarla yumşaltma, yarıqlar açma və s.) torpaq səthində su axınlarını nizamlayan şum və becərmə işlərinin yamacın eninə aparılması şırımlar açma, bufer zolaqlarının düzəldilməsi üsullarından istifadə edilməlidir.

Yamaqlarda su axınına zəiflətmək, eroziyanın qarşısını almaq və torpaqda rütubət saxlanmasını təmin etmək üçün torpağın zolaqlarla dərinlən yumşaldılmasından geniş istifadə etmək lazımdır. Atmosfer çöküntülərinin torpağa yaxşı hopması üçün torpağın susuzdurma qabiliyyətini artırmaq lazımdır. Bunun üçün torpaq yamacın eni istiqamətində 2,8-5,6 m-lik zolaqlarla 35 sm dərinliyinə qədər yumşaldılır. Dərin yumşaldılmış zolaqlar yamacın meyilliyindən, uzunluğundan və

torpağın su-fiziki xassələrindən asılı olaraq yamac boyu hər 10-20 m-dən bir adi şumla (22-25 sm dərinliyində) yumşaldılır.

Yamaclarda su eroziyasına qarşı səmərəli aqrotexniki mübarizə tədbirlərindən biri də yarıqaçmadır. Yarıqaçmanı meylliyi 5-6°-dən çox olan yamaclarda payızlıq və yazlıq dənlit bitkilər əkinində, çoxillik ot səpinlərində, örüş və biçənək sahələrində təbiiq ediləməsi məqsədəuyğundur. Yarıqlar adətən eni 3-5 sm dərinliyi 50-60 sm olmaqla yamacın eninə profil istiqamətində açılır və onların arasındakı məsafə 5-10 m arasında dəyişir. Yarıqlar meylliyi 5°-dək olan yamaclarda hər 10 m-dən bir, meylliyi çox olan yamaclarda isə 5 m-dən bir açılır.

Ərazidə cərgələrarası becərilən bitkiləri yamaclara torpağın səthi daha intensiv yuyulur. Buna görə də eroziya prosesinin qarşısını almaq üçün həyata keçirilən ən əsas tədbirlərdən biri də cərgələr arasında şırımların çəkilməsidir.

Eroziyaya qarşı mühüm aqrotexniki mübarizə tədbirlərindən biri də kənd təsərrüfatı bitkilərinin əkini və səpini yamacın eni istiqamətində və ya horizantlar üzrə aparılmasıdır. Yamaclarda çarpaz üsulla dənlit bitkilər səpininin aparılması eroziyaya qarşı çox faydalı tədbirlərdən biridir. Bu haqda bitkilər səthi bərabər surətdə örtür və torpağın eroziyadan yaxşı qorunmasını təmin edir. Çarpaz üsulla toxum normasının yarısı yamacın uzununa, digər yarısı isə yamacın eninə səpilməlidir.

Az məhsuldar və müxtəlif dərəcədə eroziya prosesinə uğramış torpaqlarda iqtisadi cəhətdən əlverişli tədbirlərdən biri də bu sahələrdə çoxillik otların səpilməsidir.

Meylli dağ yamaclarında üzümlük və meyvə bağları salınarkən torpaqların çəkilməsi məqsədəuyğun hesab edilir. Bu işlər görüldükdə demək olar ki, səthi axın və torpağın yuyulması müşahidə edilmir, torpaqda rütubətin və qida maddələrinin miqdarı artır.

Eroziyaya uğramış torpaqlarda bitkilər üçün maddələrinin miqdarının az olması, bu torpaqlara üzvi və mineral gübrələrinin verilməsi nəticəsində, eroziyaya uğramış torpaqların itirilən münbitliyi bərpa edilir. Bütün bitkilərə mineral gübrələr və üzvi gübrələr verildikdə, onların yerüstü hissəsi və kütlələri inkişaf edərək torpağı möhkəmləndirir, onun su-fiziki xassələrini yaxşılaşdırır və eroziyadan qoruyur.

Ərazidə eroziya prosesinin geniş yayıldığı sahələrdən biri də örüş və biçənəklərdir. Ümumi ərazinin 26972 ha və ya 18,91%-ni örüş, 2121 ha və ya 1,49%-ni biçənək sahələri tutur. Eroziya prosesinin bu sahələrdə geniş yayılmasının əsas səbəblərindən biri mal-qaranın normadan artıq otarılmasıdır. Belə ki, mal-qaranın sistemsiz normadan artıq otarılması və eroziya prosesinin inkişafı nəticəsində bitki örtüyü seyrəkləşir, onun tərkibi dəyişir və məhsuldarlığı xeyli aşağı düşür.

Bu məqsədlə yamaclarda, biçənək və örüşlərdə eroziya prosesinin qarşısını almaq məqsədi ilə səthi axını dayandıрмаq və torpağı sonrakı dağılmadan qorumaq üçün aşağıdakı mübarizə tədbirləri həyata keçirilməlidir:

Eroziya prosesinə məruz qalmamış yuyulmamış sahələrdə, otarma normalarına ciddi riayət olunmalı, növbəli otarma sistemi həyata keçirilməlidir. Zəif dərəcədə yuyulmuş sahələrdə otarma normasını 25% azaltmalı, otarma normasına ciddi riayət edilməli, orta dərəcədə yuyulmuş sahələrdə otarma müddətini 30-35 gün, otarma normasını 50% azaltmalı, bu sahələrdə mineral gübrələrin verilməsi lazımdır. Şiddətli dərəcədə yuyulmuş torpaqlarda mal-qaranın otarılması 2-3 il müddətinə qadağan edilməli, bu sahələrdə çoxillik ot (xaşa, yonca, çobantoppuzu və s.) səpinləri aparılmalı, mineral gübrələr verilməlidir.

Meşələr Cəlilabad rayonunda ümumi ərazinin 11008 ha və ya 7,71%-ni təşkil edir. Ərazidə yerləşən meşələrin həddindən artıq istismarı çılpaqlaşmış yerlərdə yeni meşələrin salınması, onların su tənziçedici və torpaq-qoruyucu funksiyasının zəifləməsinə, qırıntı işlərinin yerli şəraitə uyğun, düzgün aparılmaması isə burada eroziya proseslərinin geniş yayılmasına şərait yaradır.

Bu məqsədlə dağ meşələrinin suqoruyucu - torpaq mühafizəedici funksiyasını mühafizə etmək və yüksəltmək, eləcə də onların təbii yolla bərpa olunmasını yaxşılaşdırmaq üçün təcridcən seçmə və könüllü-qrup üsulu ilə qırıntılar aparılmalıdır. Eroziyaya uğramış torpaqlarda meşə salan zaman hər şeydən əvvəl torpağın hazırlanması üsulunu və bitki cinslərinin müəyyən edilməsi zəruridir.

10°-dək meylliyə malik yamaclardakı zəif və orta dərəcədə yuyulmuş torpaqlar, əksinə yamacın köndələninə hazırlanır, həm də orada 20-25 sm hündürlüyündə tirələr və şırımlar düzəldilməsi məqsədəuyğun sayılır.

10-20° meylliyə malik, orta və şiddətli dərəcədə yuyulmuş yamaclarda meşə salmaqdan ötrü hər 3-5 m-dən bir köndələn istiqamətdə 2 m-dək meşə zolaqları düzəldilir.

20-30° meylli yamaclarda meşə salmaqdan ötrü hər 2-3 m-dən bir 1,5 m enində zolaqlar düzəldilir.

30-35°-dək meylli yamaclarda doluluğu 0,5 m-dən yuxarı olan meşəliklərdə seçmə üsulu ilə qırma aparılmalıdır. 3-5°-dən yuxarı meylliyə malik yamaclarda hər cür qırma işləri qadağan edilməlidir.

Yuxarıda göstəriləyi kimi rayonun 142661 hektarlıq ərazisinin 96535 hektarı kənd təsərrüfatına yararlı sahələrdən, o cümlədən 66013 hektarı əkinəndən ibarətdir ki, bunun da 9165 hektarı, o cümlədən 221 hektarı heyətyanı sahələr olmaqla suvarılındır.

Göründüyü kimi, burada dəmyə əkinçiliyi daha geniş yayılmışdır. Süni suvarma bitkilərin məhsuldarlığının artırılmasına imkan yaratdığı üçün rayonda suvarma əkinçiliyi də inkişaf etdirilir. Bununla bağlı uzunluğu 38 km, başlanğıcda sərfi 41 m³/san olan və İmişli, Biləsuvar və Cəlilabad rayonlarının torpaqlarında 41,7 min hektar (faktiki 59500 hektar) sahənin suvarılmasını təmin edən və 1987-ci ildə istismara verilən Əzizbəyov adına kanal Cəlilabad rayonunda 14350 hektar sahədə bitkilərin suvarılmasını təmin etməli olduğu halda, rayonda cəmi 9165 hektar suvarılan sahə mövcuddur. Bundan başqa uzunluğu 134 km, orta illik axımı 65,0 mln.m³ olan Bolqarçayın 15,5 mln.m³ olan və üzərində Göytəpə su anbarı tikilmiş çayın sularından da suvarmada istifadə edildiyini nəzərə alsaq suvarılan sahələrin genişləndirilməsinə imkan olar.

Bununla belə, respublikanın bir çox bölgələrində olduğu kimi sulu illərdə 9165 hektar sahənin su tələbatı 22,0 mln.m³-ə qarşı 61,0 mln.m³ (o cümlədən 1,2 mln.m³ yeraltı su ehtiyatları hesabına), az sulu illərdə 32,7 mln.m³ su tələbatına qarşı cəmi 11,7 mln.m³ su ehtiyatları olur ki, bu da 21,0 mln.m³ su

çatışmamazlığı deməkdir. Digər tərəfdən rayonda suvarılan torpaqlarda əkilən bitkilər üçün su təminatı illərindən asılı olaraq bir hektar sahə üçün suvarma norması müvafiq olaraq 2400; 2960 və 3530 m³/ha hesablandıqı halda faktiki 1500-2000 m³/ha su verilir. Bu da bitkilərin məhsuldarlığına mənfi təsirini göstərir. Belə ki, 2002-ci ildə rayonda 50 min hektardan artıq əkin sahəsinin əksər hissəsini (45 min hektardan artıq) dənli bitkilər təşkil etmişdir. Orta məhsuldarlıq 25,8 s/ha olduğu halda, kartofçuluq üzrə 185,5 s/ha; bostan bitkilərindən 42,3 s/ha; tərəvəzdən 92,5 s/ha məhsul əldə edilmişdir. Lakin bir sıra bitkilər üzrə məsələn, vələmir (13,7 s/ha), noxudda (16,1 s/ha), günəbaxanda (10,5 s/ha) məhsuldarlıq aşağı olmuşdur.

Digər tərəfdən quraqlıq olduqda əkinçiliyə xeyli ziyan dəyir. Belə ki, 2000-ci ildə baş vermiş quraqlıq nəticəsində 5688 mln.manat dəyərində 32 min hektar taxıl sahəsinə, 2226 mln. manat dəyərində 342 hektar tərəvəz sahəsinə ziyan dəymişdir. Ümumiyyətlə, 47,0 min hektarda əkilmiş kənd təsərrüfatı bitkilərinin 33,4 min hektarına 9539 mln. manat məbləğində ziyan dəymişdir.

Bitkiçiliyə ziyan vuran amillərdən biri olan torpaqların şorlaşması burada geniş yayılmamışdır. Bununla belə rayonun şərq hissəsində düzənlik yerlərdə suvarılan torpaqların 3100 hektarı zəif, 1850 hektarı orta, 700 hektarı isə şiddətli dərəcədə şorlaşmış torpaqlardan ibarətdir. Şorakətlilik isə 3010 hektar sahədə yayılmışdır.

Torpaqların meliorativ vəziyyəti nəzərə alınaraq burada 9200 hektarda uzunluğu 189,1 km-dən çox üfüqi bağlı drenaj şəbəkələri tikilmişdir. Kollektorların uzunluğu isə 156,7 km təşkil edir.

Həmin drenləşmiş 9200 hektardan artıq sahələrdə mühəndis suvarma şəbəkələri yəni, novlu, beton üzülükli, müvafiq hidrotexniki qurğuları olan suvarma kanalları vardır.

Lakin torpaq islahatları ilə bağlı yəni, iri kolxoz-sovxo təsərrüfatlarının nisbətən kiçik sahəli, əsasən kəndli fermer təsərrüfatları ilə əvəz edilməsi ilə əlaqədar suvarma şəbəkələrində yenidənqurma işlərinin aparılmasına ehtiyac vardır.

Rayon ərazisində aşağıda göstərilən bir sıra tədbirlərin görülməsi təklif edilir:

1. Mövcud suvarma sistemlərinin 7700 hektarda texniki vəziyyətinin yaxşılaşdırılması;
2. Suvarma şəbəkələrinin 1900 hektarında ilk növbədə kompleks yenidənqurma işləri aparılmalıdır. Bunun üçün 28 milyard manat vəsait tələb olunur.
3. Kollektor drenaj şəbəkəsinin 1500 hektar sahədə təmir və bərpa işlərinə ehtiyacı vardır. Bu işlər üçün 2,64 milyard manat vəsait lazımdır.
4. Suvarılan 2000 hektar sahədə bitkilərin su təminatının yaxşılaşdırılmasına ehtiyac vardır.
5. Orta və şiddətli dərəcədə şorlaşmış 2500 hektar sahədə əsaslı yuma işləri aparılmalıdır. Bunun üçün 1,43 milyard manat vəsait lazımdır.
6. Suvarılan torpaq sahələrinin 20 min hektara çatdırılmaq imkanına baxıb, müvafiq tədbirlərin görülməsi əsas məsələlərdən biri olmalıdır.

CƏLİLƏBƏD İNZİBƏTİ RAYONU

DAŞKƏSƏN İNZİBƏTİ RAYONU

Daşkəsən rayonu– Dağlıq ərazi olub, Azərbaycanın qərb hissəsində, kiçik Qafqaz sıra dağlarının şimal-şərq yamaclarında və Şahdağ sıra dağlarının şimal yamacında yerləşməklə, şimaldan Şəmkir, cənubdan Ermənistan və Kəlbəcər, şərqdən Xanlar, qərbdən isə Gədəbəy rayonları ilə həmsərhəddir.

Kiçik Qafqazın (Daşkəsən rayonu) relyefi müəkkəb olub, geoloji quruluşunda, yura, təbaşir və üçüncü dövr vulkanogen süxurları iştirak edir. Burada turş tərkibliyən başlayıb, ultrasəsli tərkibliyə qədər müxtəlif tipli impruziv süxurlar yayılmışdır.

Kiçik Qafqazın şimal şərq hissəsi geomorfoloji quruluşuna görə bir-birindən fərqlənən 3 əsas yüksəklik qurşağına ayrılır;

Yüksək dağlıq (d.s.3000m-dən yüksək) zona – Burada buzlaq dövründən sonrakı relyef hakim olduğu halda, digər dağlıq sahələrdə tektonik-denudasiyon sahələrdir. Bu zonada sərt, sıldırım yamaclar, dərin məhəlli eroziya bazisinin dərinliyi, intensiv eroziya-tektonik proseslərin gətirdiyi sahələrdir.

Orta–dağlıq (2000m-dən 1000m-ə qədər d.s.hündürlükdə) zona mərkəz hissədə yerləşməklə, dağarası çökəkliklərlə və sərt qayalıqlarla xarakterizə olunur. Relyefinin çox parçalanması, burada davamsız tuflu əhəngdaşları yayılmışdır ki, bunlar da asanlıqla aşınaraq, deformasiya və eroziya prosesinin intensivliyinə şərait yaradır.

Alçaq dağlıq (d.s.1000-600m hündürlükdə) zona – sərt və sıldırım yamaclarla xarakterizə olunur. Məhəlli eroziya bazisinin dərinliyi 200-500m arasında təəddüd edir. Şimal-şərq hissədə çox da geniş sahə tutmayan düzənlik yerləşmişdir.

Daşkəsən rayonunun ərazisi, geoloji cəhətdən kiçik Qafqaz sıra dağları kompleksinə daxildir. Burada müxtəlif dağ süxurları – mavi tıbr və boz merillər, əhəngdaşı, ağ mərmər yatağı, bərk inşaat daşı, minerallardan – dəmir filizi, mis kolçedanı, kobalt, alunit, borium və s. yayılmışdır.

Rayon ərazisinin əksər hissəsi qışı quraq keçən mülayim-isti iqlim və qışı quraq keçən soyuq iqlim tiplərinə aiddir. Bu iqlim tipləri soyuq-quru qışı, sərin yayı ilə səciyələnilir. Havanın orta illik temperaturu 0-10° olur. Yanvarın orta aylıq temperaturu -2-14°, iyulun orta aylıq temperaturu 5-20° arasında dəyişir. Yaz aylarında bəzən havanın mütləq maksimum temperaturu 20-31°-dək yüksəlir, minimum temperatur bəzən 20-30°-dək aşağı düşür. İl ərzində havanın orta mütləq minimum temperaturu orta dağlıqda -15 ilə 7° arasında dəyişir. Torpaq səthinin orta illik temperaturu 8°, yanvar ayının orta temperaturu -5°, iyulun orta aylıq temperaturu isə 21° olur, 5°-dən yuxarı olan temperaturun illik miqdarı 300-2800°, 10°-dən yuxarı temperaturun illik miqdarı 200-2200° arasındadır. Orta dağlıqda birinci payız şaxtasının orta tarixi, oktyabrın ikinci on günlüyünə, axırncı yaz şaxtasının orta tarixi aprelin üçüncü on günlüyünə düşür. Ümumi radiasiyanın illik miqdarı 130-145 kkal/sm², radiasiya balansının illik miqdarı isə 25-40 kkal/sm²-dir.

Havanın orta illik nisbi rütubəti 75% -olub, il ərzində 67-82% arasında dəyişir. Ərazidə yağıntının illik miqdarı 600-900 mm-dir. Yağıntının çox miqdarı yaz fəslinə düşür. Səth örtüyündə il ərzində 300-800 mm mümkün buxarlanma gedir. Küləyin orta illik sürəti 2,2 m/san-dir. Ərazidə əsasən şimal-şərq və cənub küləkləri əsir. Güclü küləkli günlərin sayı (15m/san-dən çox) 3-dür. Az yellil günlərin miqdarı 1-dir. Qarla örtülü günlərin sayı 40-160 olur. Dolu düşən günlərin sayı 3-7-dir.

Hydroqrafik şəbəkəsi olduqca mürəkkəb və kəskin dəyişkəndir. Rayon ərazisindən əsas 4 çay (Qoşqarçay, Dəstəfurçay, Gəncəçay, Xeyrəçay) keçir.

Ərazinin bitki örtüyü olduqca zəngindir. Bölgənin şaquli zonallıq üzrə bitki örtüyünün təsnifatı aşağıdakı kimidir: Alp çəmənlikləri, subalp çəmənlikləri, dağ meşələri, dağ kserofilləri və yarımsəhra.

Müxtəlif fiziki coğrafi zonaları arasındakı yüksəklik fərqli, ərazidə torpaqların şaquli zonallıq qanununa uyğun şəkildə yayılmasına səbəb olmuşdur. Burada, yüksək dağlıq zondan

alçaq dağlıq zonaya endikcə bir-birini əvəz edən aşağıdakı torpaq tiplərinə, yarım tiplərinə və növlərinə təsadüf edilir; torflu dağ-çəmən torpaqları, çəmənləşmiş dağ-çəmən torpaqları, açıq çonur dağ-meşə torpaqları, dağ qaratorpaqları, qəhvəyi dağ-meşə torpaqları, dağ boz-qəhvəyi torpaqlarının tip və yarım tipləri yayılmışdır.

Kiçik Qafqazın şimal-şərq hissəsində, Daşkəsən rayonu ərazisində eroziya prosesi, dağ-çəmən, dağ-meşə və dağ əkinçilik zonalarında geniş yayılmaqla, 90,3 min hektar ümumi ərazinin 76,5 min ha (68,7%) müxtəlif dərəcədə eroziya prosesinə məruz qalmışlar, o cümlədən 23,8 min ha (24,6%) zəif, 15,6 min ha (16,1%) orta, 27,1 min ha (28%) şiddətli dərəcədə eroziya prosesinə məruz qalmışdır.

Dağ-çəmən zonası – Yüksək dağlıq zonanı əhatə edir ki, bunlar da əsasən yay otlaqları altında istifadə olunur. Bu zonada eroziya prosesinin inkişafına səbəb olan amillər, yamaqların çox (20-45°) meyilli, məhəlli eroziya bazisinin dərinliyi (400-600 m), mal-qaranın normadan artıq və eyni sahələrdə intensiv otarılmasıdır. Otlaq sahələrində normadan artıq, sistemsiz olaraq mal-qaranın otarılması sahələrin məhsuldarlığını azaltmaqla bərabər eroziya prosesinin inkişafını da sürətləndirir. Bütün bunların nəticəsində yay otlaqlarının çox bir hissəsi şiddətli və çox şiddətli dərəcədə eroziya prosesinə məruz qalmışlar. Otlaq sahələrində intensiv otarılma nəticəsində, həm də yüksək keyfiyyətli yem bitkilərinin kökü kəsilir, ot örtüyünün təbii sıxlığı aşağı düşür, bitki örtüyü tədricən seyrəkləşir, qiymətli ot bitkilərinin yerini, mal-qara tərəfindən yayılmayan zərərli ot bitkiləri tutur və məhsuldarlıq keyfi aşağı olur.

Yay otlaqlarında torpaqların yuyulma dərəcəsinin artması sahələrin yararlıq dərəcəsinə də öz mənfi təsirini göstərir. Belə ki, zəif dərəcədə eroziyaya uğramış sahələrdə 2-4 m-dən bir cığır emələ gəlirsə, orta dərəcədə yuyulmuş torpaqlarda, bu cığırlar bir-birinə 1,5-2,5 m yaxınlaşır, cığırların eni isə 0,5-dən 2 dəfəyə qədər artır. Şiddətli dərəcədə eroziyaya uğramış sahələrdə cığırlar bir-birini eninə və uzununa kəsib, bitki örtüyünün 40-50%-nin məhv olmasına gətirib çıxarır.

Bu məqsədlə yamaclarda, otlaq və örüşlərdə eroziya prosesini zəiflətmək, torpaq örtüyünü eroziyadan qorumaq, səthi axını dayandırmaq və torpaqları sonrakı dağılmalardan qorumaq, məqsədlə, bu sahələrdə mal-qaranı norma ilə otarmaq, torpaq örtüyü zəif yuyulmuş və bitki ilə örtülü sahələrdə bir hektarda 5-8 baş davar otarılmaqla, torpaq örtüyü orta dərəcədə yuyulmuş sahələrdə otarma normasını 50% azaltmaq lazımdır. Şiddətli dərəcədə yuyulmuş torpaqlarda mal-qaranın otarılmasının 2-3 il müvəqqəti dayandırmaq, bu sahələrə çoxillik yem bitkilərinin toxumları (yonca, xaşa, çobantoppuzu, çəmən pişikquyruğu, çəmən topalı, otlaq və onların qarışıq səpinləri və s.) ekilməlidir.

Dağ-meşə zonasında: yerləşən meşələrin həddindən artıq istismarı, çılpaqlaşmış yerlərdə yeni meşə salma işlərinin aparılmaması, onların su tənzimləyici və torpaq qoruyucu funksiyasının zəifləməsinə, qırıntı işlərinin yerli şəraitə uyğun düzgün aparılmaması isə burada eroziya proseslərinin geniş yayılmasına şərait yaradır.

Ərazidə yerləşən meşələrdə mal-qaranın otarılması böyük zərər verir. Belə ki, meşədə, xüsusən meşə zonasının aşağı qurşağında, kəndlərə yaxın yerlərdə mal-qaranın sistemli otarılması, cavan ağac və pöhrələrin məhv olmasına, torpağın su-fiziki xassələri və meşəbitmə şəraitinin pisləşməsinə səbəb olur. Bu sahələrdə mal-qaranın sistemli otarılması eroziya prosesinin əmələ gəlməsinə səbəb olmaqla, meşə qurşağının yuxarı sərhəddinin aşağı enməsinə və meşə qurşağının aşağı sərhəddinin yuxarı qalxmasına səbəb olur.

Aşağı meşə qurşağında meşələrin hədsiz olaraq qırılması, mal-qaranın il boyu otarılması nəticəsində eroziya prosesi geniş yayılmışdır. Bu qurşaqda meşələrin sistemli olaraq qırılması nəticəsində, yüksək doluluğa və bonitə malik olan meşələrin hazırkı doluluğu 0,2-0,3 olan seyrek meşəliklərə çevrilmiş və onlar torpaq qoruma rolunu tamamilə itirmişdir. Burada meşələrin qırılması ilə yanaşı olaraq mal-qaranın hədsiz otarılması torpağın yuyulmasına və təbii artımın bərhad olmasına səbəb olur. Bu qurşaqda mal-qaranın hədsiz otarılması nəticəsində torpaq səthi eroziyaya uğramış

çox bərkimiş və meşə bitmə şəraiti çox ağırlaşmışdır. Eroziyaya məruz qalmış yamaclarda torpaqların üst qatı yuyulmuş və alt horizontlar üzə çıxmışdır.

Orta meşə qurşaqlarında eroziya prosesi zəif inkişaf etmişdir. Burada eroziya prosesi əsasən meşə qırılan sahələrdə və qırılmış ağacların yamac üzəşəği sürüdülmə sahələrində müşahidə edilir.

Ərazinin yuxarı və aşağı qurşaqlarında ağacların hədsiz qırılması nəticəsində meşələrin torpaq qoruma və bu tənzimləyici rolu çox zəifləmiş, eroziya hadisələri geniş yayılmışdır.

Bu məqsədlə yamaclarda torpaq örtüyünü yuyulub dağılmaqdan mühafizə etmək və çayların su rejimini nizama salmaq işləri aparmaq lazım gəlir. Eroziyaya uğramış torpaqlarda meşə salan zaman hər şeydən əvvəl torpağın hazırlanması üsulunu və bitki növlərinin müəyyən edilməsi zəruridir.

10⁰-dək mailliyə malik yamaclardakı zəif və orta dərəcədə yuyulmuş torpaqlar əkinə, yamacın pöhrələnməsinə hazırlanır, həm də orada 20-25 sm hündürlüyündə tirələr və şırımlar düzəldilməsi məqsədəuyğun sayılır.

10-20⁰-dək meyilli malik orta və şiddətli dərəcədə yuyulmuş yamaclarda, meşə salmaqdan ötrü, hər 3-5 m-dən bir kəndələn istiqamətdə 2 m-dək meşə zolaqları düzəldilməlidir.

20-30⁰-dək meyilli yamaclarda meşə salmaqdan ötrü, hər 2-3m-dən bir 1,5 m eninə zolaqlar düzəldilir, 30-35⁰-dək meyilli yamaclarda doluluğu 0,5m-dən yuxarı olan meşəliklərdə seçmə üsulu ilə qırma aparılmalıdır. 35⁰-dən yuxarı meyilli malik yamaclarda hər cür qırma işləri qadağan edilməlidir.

Daşkəsən rayonu torpaqlarının mülkiyyət formaları üzrə bölgüsü: Rayonun ümumi ərazisi 90323 ha olub ki, bunun da, 2495 ha əkin, 63 ha çoxillik əkmələr, 60 ha bağdar, 3 ha tinglər və toxmacarlar, 9915 ha biçənəklər, 35037 ha örüşlər, k/t-na yararlı sahələrin cəmi 47510 ha, həyətyanı sahələrin cəmi 1755 ha, o cümlədən k/t-na yararlı torpaqlar 1627 ha meşə sahələri 25377 hektardır.

- a) Dövlət mülkiyyəti: ümumi sahə 48986 hektar, bunun da, 29 ha əkin, 11 ha çoxillik əkmələr, 8 ha bağlar, tinglər və toxmacarlar 3 ha, 895 ha biçənəklər, 10485 örüşlər, k/t-na yararlı sahələrin cəmi 11400 hektardır.
- b) Xüsusi mülkiyyət üzrə: ümumi sahə 12622 ha-dir ki, bunun da 2322 ha əkin, 8 ha çoxillik əkmələr, 8 ha bağlar, 8561 ha biçənəklər, k/t-na yararlı sahələrin cəmi 10891 ha, həyətyanı sahələrin cəmi 1731, o cümlədən k/t-na yararlı torpaqlar 1605 hektardır.
- v) Bələdiyyə mülkiyyətində – ümumi sahə 28705 hektardır ki, bunun da 144 ha əkin, 44 ha çoxillik əkmələr, 44 ha bağlar, 459 ha biçənək, 24572 ha örüş, k/t-na yararlı sahələrin cəmi 25219 ha, həyətyanı sahələrin cəmi 24 ha, o cümlədən k/n-yararlı torpaqlar 22 hektardır.

Dağ əkinçilik zonasının torpaqları kənd təsərrüfatında geniş istifadə edilir. Burada eroziyanın inkişafına səbəb, yamaqların çox meyilli, yazın axırında və yayın əvvəlində ley-san yağışların düşməsi, torpaqda, bitki örtüyünün səyrək olması, həmçinin torpaqların və torpaq əmələgətirən süxurların öz xarakteri, insanların düzgün olmayan təsərrüfat fəaliyyəti mühüm rol oynayır.

Bu məqsədlə, zonada eroziya prosesinin qarşısını almaq, səthi su axımını nizama salmaq, kənd təsərrüfatı bitkilərindən yüksək və sabit məhsul almaq, kompleks torpaq qoruyucu mübarizə tədbirlərinin geniş həyata keçməsinə təmin etmək üçün aşağıdakı tədbirlər sistemi həyata keçirilməlidir;

- təşkilat təsərrüfat tədbirləri:
- torpaq qoruyucu aqrotexniki mübarizə tədbirləri:
- az məhsuldar və eroziyaya uğramış yamaqlarda çoxillik ot bitkilərinin səpini:
- yuyulmuş dağ yamaqlarında üzümlüklər və meyvə bağlarının salınması:
- eroziyaya uğramış torpaqların münbitliyinin bərpa edilməsi məqsədilə gübrələrin tətbiq edilməsi:

Eroziyaya qarşı mübarizədə yamaqların meyilli, torpağın yuyulma dərəcələri, əkiləcək bitkilərin torpaq qoruyucu xü-

siyyətləri nəzərə alınmalıdır. Təşkilat təsərrüfat tədbirləri dedikdə, ərazinin eroziyaya qarşı təşkil nəzərdə tutulur. Ərazinin düzgün təşkil sahələrdən, relyeflə əlaqəli surətdə səmərəli istifadə olunmasını, kənd təsərrüfatı bitkilərinin xüsusiyyətlərinin, ərazinin eroziyaya uğrama dərəcəsinin nəzərə alınmasını tələb edir.

Eroziyaya qarşı aqrotexniki üsullar torpaq eroziyasının qarşısını almaq, torpağın su-fiziki xassələrini yaxşılaşdıran, su keçirmə qabiliyyətini yüksəldən dərin zolaqlarla yumşaltma, yarıqlar açma və s. torpaq səthində su axınlarını nizamlayan, şum və becərmə işlərinin yamacın eninə aparılması, şırımlar açma, bufer zolaqların düzəldilməsi üsullarından istifadə edilə bilər.

Yamaqlarda su axımını zəiflətmək, eroziyanın qarşısını almaq və torpaqda rütubət saxlanmasını təmin etmək üçün torpağın zolaqlarla dərinlən yumşaldılmasından geniş istifadə edilir. Atmosfer çöküntülərinin torpağa yaxşı hopması üçün torpağın susuzdırma qabiliyyətini artırmaq lazımdır. Bunun üçün torpaq yamacın eni istiqamətində 3,8-5,8 sm-lik zolaqlarla 35 sm dərinliyinə qədər yumşaldılır. Dərin yumşaldılmış zolaqlar yamacın meyilliyindən, uzunluğundan və torpağın su-fiziki xassələrindən asılı olaraq yamac boyu hər 10-20 m-dən bir adi şumla (22-25 sm dərinliyində) növbələşir.

Yamaqlarda su eroziyasına qarşı səmərəli aqrotexniki mübarizə tədbirlərindən biri də yarıqaçmadır.

Yarıqaçmanı meyilli 5-6°-dən çox olan yamaclarda payızlıq və yazlıq denli bitkilər əkinində, çoxillik ot səpinlərində, örüş və biçənək sahələrində tətbiq edilməsi məqsədəuyğundur. Yarıqlar adətən eni 3-5 sm, dərinliyi 50-60 sm olmaqla, yamacın eninə, profil istiqamətində açılır və onların arasındakı məsafə 5-10 m arasında dəyişir. Yarıqlar meyilli 5°-dək olan yamaclarda hər 10m-dən bir, meyilli çox olan yamaclarda isə hər 5 m-dən bir açılır.

Cərgələrarası becərilən bitkiləri yamaclara əkdikdə, torpağın səthi daha intensiv yuyulur. Buna görə də eroziya prosesinin qarşısını almaq üçün həyata keçirilən ən əsas tədbirlərdən biri də cərgələrarası şırımlar çəkilməsidir. Herik və dondurma şumundan fərqli olaraq, cərgələrarası becərilən bitkilər əkiləcək sahədə şırımlar əkinlə birlikdə açılır. Cərgələrin arasında şırım açmaq üçün səpin maşını çərçivəsinə dib dolduran alətlər quraşdırılır. Həmin alətlər səpin maşını hərəkət edən zaman bir-birindən 1,25 m aralı 8 sm dərinlikdə və 30 sm enində şırımlar açır.

Eroziyaya qarşı mühüm aqrotexniki mübarizə tədbirlərindən biri də kənd təsərrüfatı bitkilərinin əkini və səpinin yamacın eni istiqamətində və ya horizontlar üzrə aparılmasıdır.

Yamaclarda çarpaz üsulla denli bitkilər səpininin aparılması eroziyaya qarşı mübarizədə çox faydalı tədbirlərdən biridir. Bu halda bitkilər səthi bərabər surətdə örtür və torpağı eroziyadan yaxşı qorunmasını təmin edir. Çarpaz üsulla toxum normasının yarısı yamacın uzununa, digər yarısı isə yamacın eninə səpilməlidir.

Eroziyaya qarşı mübarizədə, bioloji üsulların da böyük əhəmiyyəti vardır. Bu üsulun tətbiqində əsasən bitkilərin yerüstü hissələrinin və köklərinin, habelə onların çürüntü məhsullarının torpaqqoruyucu xassələrindən istifadə olunur.

Az məhsuldar və müxtəlif dərəcədə eroziya prosesinə uğramış torpaqlarda ən səmərəli və iqtisadi cəhətdən əlverişli tədbirlərdən biri də bu sahələrə çoxillik otların səpilməsidir. Çoxillik otlar torpağı üzvi maddələrlə zənginləşdirir, suya davamlı dənəvar struktur əmələ gəlməsini sürətləndirir və su-

fiziki xassələri yaxşılaşdırır, az məhsuldar eroziyaya məruz qalmış yamaclarda, səpilməmiş çoxillik otlar (xaşa, yonca, çoban-toppuzu, reyqas və s.) torpaq səthini eroziyadan qorumaqla bərabər, eyni zamanda heyvandarlığın inkişafı üçün zəmin yaradan keyfiyyətli yem mənbəyidir.

Mühüm aqrotexniki tədbirlərdən biri də, eroziyaya uğramış yamaclarda, üzümlük və meyvə bağlarının salınmasıdır. Yamaclarda üzümlük və meyvə bağları salınarkən, ən səmərəli tədbirlərdən biri terrasların çəkilməsidir. Bu iş görüldükdə, demək olar ki, səthi axın və torpağın yuyulması müşahidə edilmir, torpaqda rütubətin və qida maddələrinin miqdarı artır.

Eroziyaya uğramış toraqlarda bitkilər üçün qida maddələrinin az olması, bu torpaqlara üzvi və mineral gübrələrinin verilməsi nəticəsində, eroziyaya uğramış torpaqların itirilən münbitliyi bərpa edilir. Bütün bitkilərə mineral və üzvi gübrələr verildikdə onların yerüstü hissəsi və kök kütlələri inkişaf edərək torpağı möhkəmləndirir, onun su-fiziki xassələrini yaxşılaşdırır və eroziyadan qoruyur.

DAŞKƏSƏN İNZİBATI RAYONU

DƏVƏÇİ İNZİBATI RAYONU

Dəvəçi rayonu Azərbaycanın şimal-şərqində yerləşir. Rayon ərazisi şimaldan Xaçmaz, şərqdən Xəzər dənizi, cənub, cənub-şərqdən Xızı, cənub-qərb, qərb, şimal-qərbdən Quba rayonlarının əraziləri ilə həmsərhəddir.

Dəvəçi rayonunun geoloji quruluşu yura, təbaşir, 3-cü və 4-cü dövrlərin çöküntülərindən təşkil olunmuşdur.

Rayon ərazisinin dağlıq zonasının relyefi meyilli yamacların və kanyona bənzər vadilərin (denudasiya zolaqlarına aid) nisbətən sakit, geniş, qədim və müasir çay vadilərinin olması, düzən zonası isə az meyilli düzənlikləri ilə seçilir.

Ərazinin əsas bitki örtüyü dağ-çəmən, meşə və yarımsəhra bitki formasiyalarından ibarətdir.

Ərazinin iqlimi əsasən yayı quraq keçən mülayim-isti yarımsəhra və quru steplər iqlimi (şərq), yayı quraq keçən mülayim-isti iqlim (qərb) tiplərinə aiddir.

Ümumi radiasiyanın illik miqdarı qərbdə 120-125 kkal/sm², şərqdə 125-130 kkal/sm², radiasiya balansının illik miqdarı 40-50 kkal/sm²-dir.

Havanın orta illik temperaturu 12-13°-dir. İlin soyuq ayında (yanvar) şərq hissəsində 0-3°, qərb hissədə -3 -0°, iyul ayının orta temperaturu isə 20-25° olur. Yay aylarında bəzən havanın mütləq maksimum temperaturu 37-41°-dək yüksəlir. Bəzən havanın mütləq minimum temperaturu -18, -25°-dək aşağı düşür. Havanın orta illik minimum temperaturu -10, -18° arasında dəyişir. Torpaq səthinin orta illik temperaturu 12-15°-dir. Yanvar ayında temperatur 5-2°, iyul ayında isə 28-32° arasında dəyişir.

5°-dən yüksək olan temperaturun illik miqdarı 3500-4400°, 10°-dən yüksək temperaturun illik miqdarı isə 3000-4000°-dir. Birinci payız şaxtasının orta tarixi düzənlikdə noyabrın axırınıcı ongünlüyünə, axırınıcı yaz şaxtasının orta tarixi isə aprel ayının birinci ongünlüyünə düşür. Dağətəyi və dağlıq hissədə düzənliyə nisbətən payız şaxtaları tez düşür, axırınıcı yaz şaxtaları isə gecikir.

Havanın orta nisbi rütubəti 76% olub, il ərzində 64-84% arasında dəyişir. Yağıntının illik miqdarı 300-600 mm-dir. Ərazidə yağıntı əsasən payız fəslində düşür. Səth örtüyündən il ərzində 600-800 mm mümkün buxarlanma gedir.

Küleyin orta illik sürəti 3-5 m/san-dən çox olmayıb, əsasən şimal-qərb və şimal küləkləri əsir. Güclü küləklərin (15 m/san-dən çox) illik miqdarı 20-50 gün olur. Ağ yellilərin sayı 10-12, qarlı örtülü günlərin miqdarı 10-80, dolu düşən günlərin miqdarı 1-2 olur.

Rayonun ümumi sahəsi 100025 hektardır. Bundan suvarılan sahə 18493 hektar olub, əkinə yararlı sahəsi 18805 hektar, ondan suvarılan sahə 15466 hektardır. Çoxillik əkmələr altında 2487 hektar, onun 525 hektarı suvarılır. Bağlar altında 195 hektar, üzümliklər altında 2292 hektar sahə olub, müvafiq olaraq onların 89 və 436 hektarı suvarılır. Dincə qoyulmuş 197 hektar sahənin 126 hektarı suvarılır. Rayonda 3413 hektarı biçənək sahəsidir, onun 806 hektarı suvarılır. Mövcud örüşlərin sahəsi 26130 hektardır, bunun 588 hektarı suvarılır. Kənd təsərrüfatına yararlı sahələrin cəmi 51032 hektar, onun 17511 hektarı suvarılır. Həyətyanı sahələr 2256 hektardır, onun 957 hektarı suvarılır. Rayonda meşə 21455 hektarı əhatə edir.

Dövlət mülkiyyətində olan ümumi sahə 42497 hektar, ondan suvarılan sahə 3422 hektardır. Əkinə yararlı sahə 2182 hektar, suvarılanı isə 2164 hektardır. Çoxillik əkmələr (bağlar) 70 hektar olub, 20 hektarı suvarılır. Dincə qoyulmuş 197 hektarın 126 hektarı suvarılır. Biçənəklər 1182 hektar təşkil edir, örüşlər isə 5180 hektardır, onun da 588 hektarı suvarılır. Kənd təsərrüfatına yararlı sahə 8741 hektardır ki, bunun da 3383 hektarı suvarılır. Həyətyanı sahələrin cəmi 28 hektar, suvarılanı 14 hektardır. Meşə altında 21455 hektar sahə vardır.

Xüsusi mülkiyyətdə olan torpaqların ümumi sahəsi 21787 hektardır ki, bunun 14115 hektarı suvarılır. Əkinə yararlı 15757 sahə var, onun 12720 hektarı suvarılır. Çoxillik əkmələr altında olan 2352 hektar sahənin 2233 hektarı üzümlik və 119 hektarı bağlardır, suvarılanı uyğun olaraq 436 və 63 hek-

tardır. 2132 hektar biçənək sahəsinin 321 hektarı suvarılır. Kənd təsərrüfatına yararlı torpaq sahəsi 20241 hektar, onun 13540 hektarı suvarılır. Heyətəni sahələr 1546 hektar, suvarılan sahəsi 575 hektar, o cümlədən kənd təsərrüfatına yararlı sahə 1238 ha, suvarılan sahə 575 hektardır.

Bələdiyyə mülkiyyətində olan torpaq sahəsi 35291 hektar, suvarılanı 956 hektar, əkinə yararlı sahə 866 hektar, suvarılan sahə 582 hektardır. Çoxillik əkmələr altında olan 65 hektarın 59 hektarı üzümlüklər, 6 hektarı isə bağlardır. Bağlar altında olan 6 hektar sahə suvarılır.

Biçənəklər altında 169 hektar, örüşlər altında 20950 hektar, kənd təsərrüfatına yararlı sahə 20950 hektardır. Heyətəni sahələr 682 hektar olub, 368 hektarı suvarılır, o cümlədən kənd təsərrüfatına yararlı 540 hektar, suvarılan 368 hektardır.

Dəvəçi rayonu ərazisində şaquli zonallıq üzrə çimli dağ-çəmən, bozqır dağ-çəmən, qonur dağ-meşə, qəhvəyi dağ-meşə, bozqırlaşmış dağ-qəhvəyi, dağ boz-qəhvəyi, dağ şabalıdı və allüvial torpaqlar yayılmışdır.

Relyefin mürəkkəbliyi, kəskin dəyişməsi, antropogen amillərin gərginliyi rayon ərazisində eroziya prosesinin inkişafına və geniş yayılmasına səbəb olmuşdur. Burada eroziya prosesinin bütün növlərinə təsadüf olunur ki, bunlar da xalq təsərrüfatının bütün sahələrinə çoxlu zərər vurur. Rayon ərazisinin 45,5 min hektarı (45,5%) eroziyaya uğramamış, 14,5 min hektarı (14,5%) zəif, 18,3 min hektarı (18,3%) orta, 21,7 min hektarı (21,7%) şiddətli dərəcədə eroziyaya uğramışdır.

Rayonun dağ-çəmən qurşağında otlaq eroziyası daha geniş yayılmışdır. Burada biçənək və otlaqlardan düzgün istifadə olunmaması, yəni onların həddən artıq otarılması çim qatının dağılmasına, yamaclarda müxtəlif istiqamətlərdə ciğirlərin əmələ gəlməsinə və ot örtüyünün kəskin seyrəlməsinə səbəb olmuşdur. Eyni zamanda dağ-çəmən zonasında eroziya prosesinin güclənməsinə səbəb olan amillərdən biri də çəmən və otlaqlarda bərpa işlərinə fikir verilməməsidir. Bu qurşaqda eroziyaya qarşı mübarizə aparmaq üçün səthi və dərinəndən yaxşılaşdırma işlərinə olduqca ciddi yanaşılmalıdır. Bunun üçün biçənək və otlaqlar iri daşlardan təmizlənməli, otarma

normalarına diqqət yetirilməli, bəzi sahələrdə otarma müvəqqəti dayandırılmalıdır. Həmin sahələrdə ot örtüyünü yaxşılaşdırmaq üçün birillik və çoxillik ot toxumlarının səpilməsi məqsəduyğundur. İnkən daxilində biçənək və otlaqlara mineral gübrələrin verilməsi məsləhət görülür. Biçənəklərdə və otlaqlarda çim qatının dağılmasının qarşısını almaq üçün əvvəlcədən profilaktik tədbirlər vaxtında yerinə yetirilməlidir.

Meşə qurşağında eroziya prosesinin yayılmasına meşə-də ağacların sistemsiz qırılması, mal-qaranın otarılması, qırılmış ağacların sürüldürək meşədən çıxarılması və meşə-bərpa işlərinin aparılmaması güclü təsir etmişdir. Kolluqların kütəvi qırılması və orada mal-qaranın sistemsiz otarılması eroziya prosesini gücləndirmişdir. Meşə və kolluqlarda eroziyanın qarşısını almaq üçün qırıntı işləri dayandırılmalı, həmin sahələrdə mal-qaranın otarılmasına yol verilməməli, meşələrdə seçmə qırma işləri aparılmalı, bərpa işlərinə xüsusi diqqət yetirilməlidir. Meşə döşəyini qoruyub saxlamaq və dağılmasının qarşısını almaq üçün qırılan ağaclar hava xətti ilə aparılmalıdır.

Dağ bozqır qurşağında əkinçilik geniş inkişaf etdiyindən burada eroziya prosesi daha güclü gedir. Yamaclardakı əkin sahələrində şumun, əkin və səpinin sonrakı becərmə işlərinin yamacın uzununa aparılması torpaqların dağılıb sıradan çıxmasına və münbitliyin itirilməsinə səbəb olmuşdur. Adi torpaq qoruyucu aqrotexniki tədbirlərə diqqətsizlik eroziya prosesini daha da gücləndirmiş və əkin sahələrini xeyli pisləşdirmişdir. Bu qurşağda örüş və biçənəklərə də diqqətsizlik eroziya prosesini gücləndirmiş və geniş sahələri əlhət etmişdir. Dağ yamaclarındakı əkin sahələrini eroziyadan qorumaq və torpaqların münbitliyini saxlamaq üçün bütün becərmə işləri yamacın eninə aparılmalı, bitkilər növbələşməli, üzvi və mineral gübrələrdən səmərəli istifadə olunmalıdır. Az meylli sahələrdə cərgələrarası becərilən bitkilərə, 10-12° meylli olan yamaclarda başdan-baş səpilən taxıl bitkilərinə, xüsusilə payızlıq taxıllara, 12-15° meylli olan yamaclarda çoxillik paxlalı otlara əsasən xaşaya üstünlük verilməlidir. Çox dik yamaclarda təbii ot örtüyü qorunub saxlanmalı və daha da yaxşılaşdı-

rılmalıdır. Belə sahələrdə səthi su axımının baş verməməsi üçün suayrıcı yerlərdə daşlardan sudağıdıcı tirelər yaradılmalı və ya yamacın eninə şırımlar çəkilməlidir. Biçənək və örüşlərdə mal-qaranın otarılması nizamlanmalı, bərpa işlərinə diqqət yetirilməlidir. Yəni həmin sahələrə birillik və çoxillik ot toxumları səpiləməklə ot örtüyü gücləndirilməli və eroziyanın baş verməsinə imkan verilməməlidir. Əkin sahələrində eroziya prosesinin baş verməməsi üçün yuxarıda göstərilən tədbirlərlə yanaşı minimal becərmə üsullarından istifadə olunmalı, maşınların sahədə hərəkəti azaldılmalı, 4-5 ildən bir əkinaltı qat çevrilmədən yumşaldılmalı, yamaclarda birillik bitkilərlə və çoxillik otların bir-birini əvəz edən zolaqlarla səpini aparılmalı, bufer zolaqlardan istifadə olunmalıdır.

Ərazinin düzən hissəsində eroziyanın qarşısını almaq və eroziya prosesinin baş verməməsi üçün torpaq qoruyucu aqrotexniki qaydalara tam əməl olunmalı, meşə zolaqları salınmalıdır. Dəniz kənarı zolaqda qumların sovrulmasının qarşısını almaq üçün quraqlığa davamlı bitkilərin (zeytun, badam, püstə, nar, əncir və s.) plantasiyaları salınmalı, struktur əmələ gətirən kimyəvi preparatlardan (lateks K-4 polimri, VO və L ionomerləri) istifadə olunmalıdır.

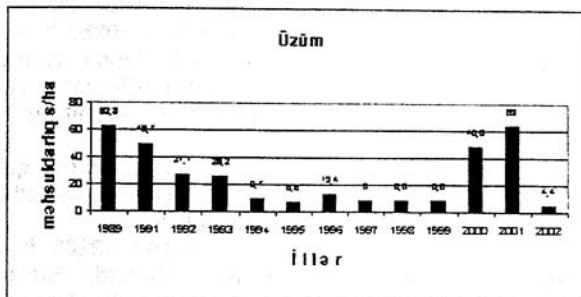
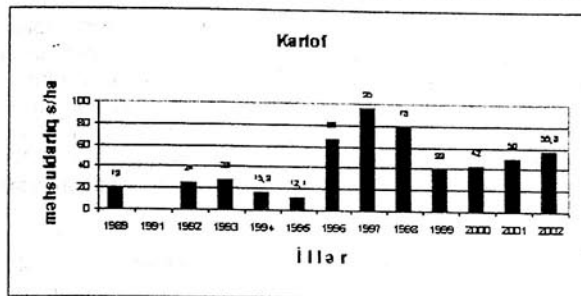
Dəvəçi rayonunun 7253 hektar sahəsi şorlaşmamış, 2820 hektarı zəif, 4340 hektarı orta və 4080 hektarı isə şiddətli dərəcədə şorlaşmışdır. 18493 hektar sahə şorakətsizdir.

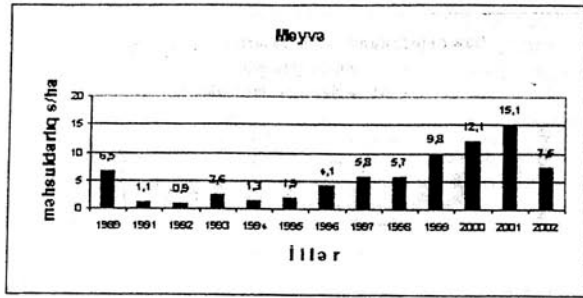
Son 5 ildə rayonda əkilən kənd təsərrüfatı bitkilərdən çox az məhsul alınmışdır. Məsələn: payızlıq buğdanın hər hektarından 1991-ci ildə 14,2 s, 1993, 1996 və 1997-ci illərdə isə 10,5 s məhsul əldə edilmişdir.

Payızlıq arpadan müvafiq olaraq məhsuldarlıq 17,6, 13,6, 14,8 və 15,9 sentner olmuşdur.

2002-ci ildə dənli və dənli paxlalılardan 23,6 s, tərəvəzdən 69,6 s, üzümdən 4,4 s və kartofdan 55,8 sentner məhsul götürülmüşdür.

Təhlil edilən 5 ilin bitkiçilik məhsullarının hər hektarından alınan orta məhsul olduqca azdır. Bunu ilk növbədə torpağa biganeçilik kimi qiymətləndirmək olar.

Həmçinin keyfiyyətli toxumdan, gübrə və herbisidlərdən istifadə olunmaması, habelə sahələrin optimal suvarma suyu ilə təmin edilməməsinin nəticəsi kimi də izah etmək olar.

Rayonun təbii iqlim şəraiti həm dəmyə həm də suvarma əkinçiliyinin aparılmasına imkan verir. Göstəriləndiyi kimi suvarılan torpaqlar kənd təsərrüfatına yararlı torpaqların 34,3%-ni təşkil edir. Bu sahələrin suvarma mənbələri əsasən Samur-Abşeron kanalıdır (15882 ha).

Təhlillər göstərir ki, 18493 hektar suvarılan sahələrdəki kənd təsərrüfatı bitkilərinin hətta çox sulu illərdə suya tələbatı ödənilmir. Orta və az sulu illərdə də tələbat ödənilmir, uyğun olaraq 31 min.m³ və 86,2 mln.m³ su çatışmır.

2000-ci ildə baş vermiş quraqlıq nəticəsində kənd təsərrüfatına böyük ziyan dəymişdir. Rayon üzrə 10957 hektarda əkilmiş kənd təsərrüfatı bitkilərinin 8687 hektarına ziyan dəymişdir. Məhsula dəymiş ziyanın səviyyəsi bitkilərdən asılı olaraq 10-83% arasında olmaqla 7148,5 milyon manat təşkil etmişdir.

Yeni iqtisadi şəraitdə rayonda su qıtlığını aradan qaldırmaq üçün kiçik ölçülü, suya qənaət edən çiləyici, damcıladıcı və s. suvarma sistemlərindən istifadə edilməlidir.

Dəvəçi rayonunda suvarılan sahələrin 12200 hektarı drenləşmiş olub, qapalı üfiqi drenlərdən ibarətdir. Suvarılan torpaqlarda yeraltı suların 1m-dən az dərinlikdə olan sahəsi

2730 ha, 1,0-1,5 m-3965 ha, 1,5-2,0 m-3248 ha, 2,0-3,0 m-5205 ha, 5,0 m-dən çox 1048 hektardır.

Suvarılan torpaqların yeraltı sularının minerallaşma dərəcəsinə görə 1q/l-dən az sahələr 10848 ha, 1,0-3,0 q/l olan 4395 ha, 3,0 q/l çox olan isə 3250 hektardır.

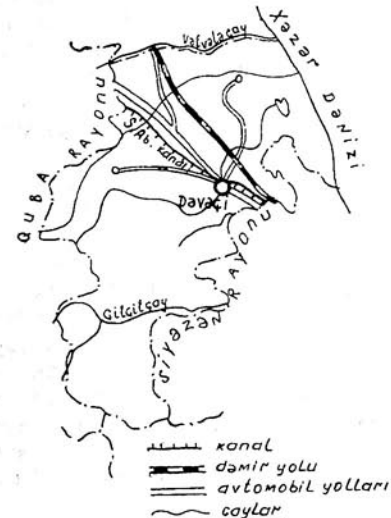
Rayonun suvarılan torpaqlarının 1 metrlik qatında zəif şorlaşmış sahə 2820 ha, orta dərəcədə şorlaşmış 4340 ha, şiddətli və çox şiddətli dərəcədə şorlaşmış sahə isə 4080 hektardır.

Ərazinin 1000 hektarında suvarma şəbəkələri kompleksi yenidən qurulmalı, 5800 hektar kollektor drenaj şəbəkəsində tikinti və yenidən qurma işləri götürülməli və 1700 hektar sahədə əsaslı hamarlaşma işləri aparılmalıdır.

Rayonun 3000 hektar sahəsinin su təminatının artırılması, ümdə vəzifə kimi qarşıya qoyulmalıdır.

1500 hektar şorlaşmış torpaqların əsaslı yuyulması təşkil edilməlidir.

DƏVƏÇİ İNZİBATI RAYONU

GƏDƏBƏY İNZİBATI RAYONU

Gədəbəy rayonu Kiçik Qafqaz dağlarının şimal-qərb hissəsində yerləşməklə, şimalda Tovuz, Şəmkir, şərqdə Daşkəsən, Şəmkir, cənubda və qərbdə isə Ermənistanla həmsərhəddir.

Rayon ərazisinin relyefi dağlıq olub, onun 3000 m-ə çatan cənub və cənub-qərb sərhədləri Şahdağ silsiləsi boyu keçir. Geomorfoloji baxımdan bu silsilənin yuxarı hissəsi yüksək erozion buzlaq dağları sayılır. Qərb sərhədi keçən Şahdağ silsiləsinin təqribən 2000m-ə qədər hündürlüyündə olan şimal yamaclarına; orta denudasion erozion dağlar kimi baxılır. 1500-2000m-ə qədər olan şimal hissəsi nisbətən düzənlikdən ibarətdir.

Kiçik Qafqazın şimal-qərb hissəsi geomorfoloji quruluşuna görə bir-birindən fərqlənən 3 əsas yüksəklik qurşaqlarına ayrılırlar; yüksək dağlıq, orta dağlıq, alçaq dağlıq.

Ərazidə vulkanogen xarakterli yura çöküntüləri (porfiritlər, kvarsli porfiritlər, tuflu bresqiyalar və s.) daha çox yayılmışdır. Təbaşir dövrü çöküntülərindən çökmə yolu ilə əmələ gələn senomen əhəngdaşları Yeni İvanovka kəndi ətrafında və Cəhriçay-Şəmkirçay çayları arasında rast gəlinir, onlardan başqa intruziv qrup süxurları da geniş yayılmışdır. Slavyanka kəndi ətrafında həmçinin qalan qranitlərə təsadüf olunur.

Ərazinin iqlimi yayı quraq keçən mülayim isti iqlim və qışı quraq keçən soyuq iqlim tiplərinə aiddir. Bu iqlim tipləri yayının sərin, qışının isə sərt keçməsi ilə səciyyəlidir. Havanın orta illik temperaturu 0-8°, yanvarın orta aylıq temperaturu -2-10°, iyulun orta temperaturu isə 10-20° arasında dəyişir. Yay aylarında bəzən havanın mütləq maksimum temperaturu 20-34°-dək yüksəlir. İlin soyuq ayında isə havanın mütləq minimum temperaturu bəzən - 25-30°-dək aşağı düşür. Havanın orta illik mütləq minimum temperaturu -15-20° arasında dəyişir. Torpaq səthinin orta illik temperaturu 10°, yanvarda orta aylıq temperatur -3°, iyulda isə 22° olur. 5°-dən yüksək olan temperaturun illik miqdar 500-2800°,

10°-dən yüksək temperaturun illik miqdarı isə 600-2300° təşkil edir. Birinci payız şaxtasının orta tarixi oktyabrın axırını, ongünlüyünə, axırını yaz şaxtasının orta tarixi isə aprel ayının üçüncü ongünlüyünə düşür.

Ümumi radiasiyanın illik miqdarı 128-140 kkal/sm², radiasiya balansının illik miqdarı isə 30-45 kkal/sm²-dir. Havanın orta illik nisbi rütubəti 72% olub, il ərzində 64-77 % arasında dəyişir. Ərazidə yağıntının illik miqdarı 600-900 mm-dir. Ən çox yağıntı yazın axırı və yayın əvvəlinə düşür. Səth örtüyündən il ərzində 400-700 mm mümkün buxarlanma gedir.

Küləyin orta illik sürəti 2,4 m/san-dir. Ərazidə əsasən şimal-şərq və cənub-qərb küləkləri əsir. Güclü küləkli günlərin sayı (15m/san-dən çox) 9-dur. Ağ yellilərin miqdarı 3-4, qarlı örtülü günlərin sayı 150-160, dolu düşən günlərin sayı isə 3-7-dir.

Hidroqrafik şəbəkəsi olduqca mürəkkəb və kəskin dəyişkəndir. Ərazidə əsasən Gədəbəyçay, Babaçay, Zəyəmçay, Çetindərreçay, Şamxorçay və Şəmkirçay kimi iri dağ çayları axır və ərazini müxtəlif istiqamətlərdə parçalayır.

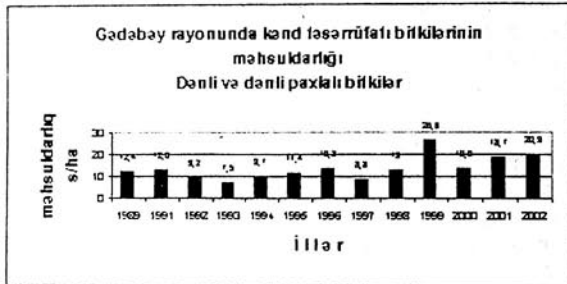
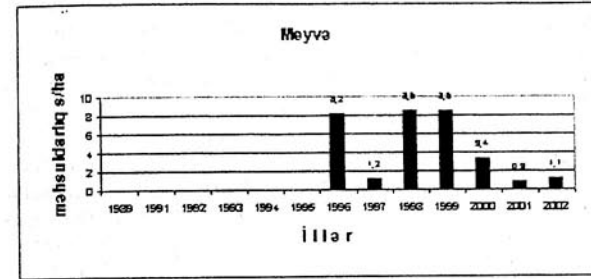
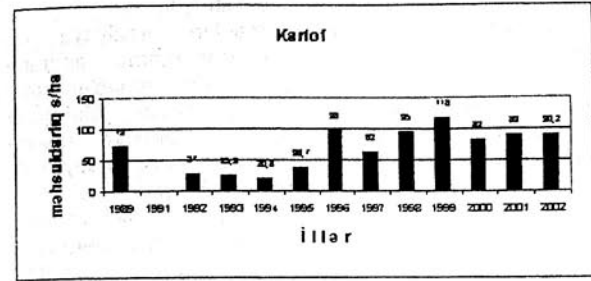
Ərazinin bitki örtüyü olduqca zəngindir. Rayonun şaquli zonallıq qanununa uyğun olaraq yüksək zonasından aşağıya doğru ayrı-ayrı bitki zonaları və formasiyaları tədricən bir-birini əvəz edir. Dəniz səviyyəsindən 2500-2800 m yüksək olan sahələrdə, başlıca olaraq qayalıq və daşlı yerlərdə ibtidai bitkilər inkişaf edir. Bundan bir qədər aşağıda (2500-2700m) alp çəmənliyinə məxsus qısa boylu dağ-çəmən otları yayılmışdır. Dəniz səviyyəsindən 2000-2500 yüksəklikdə alp çəmən zonasını, subalp çəmən zonası əvəz edir. Buranın bitki örtüyü zəngin və hündür olub, subalp çəmən zonası tədricən meşə zonasına keçir.

Kiçik Qafqazın şimal-qərb hissəsində, o cəmlədən Gədəbəy rayonu ərazisində şaquli zonallıq üzrə əsasən çimli dağ-çəmən qaratorpağa bənzər dağ-çəmən, qonur dağ-meşə, dağ qaratorpaqları və dağ-boz torpaqların tip və yarım tipləri yayılmışdır.

Gədəbəy rayonu torpaqlarının mülkiyyət formaları üzrə bölgüsü:

Rayonun ümumi ərazisi 144247 hektar olub ki, bunun da 908 hektarı suvarılıdır. Müxtəlif təbii təsərrüfat sahələri altında, o cümlədən əkin 1005 ha, suvarılan 902 ha, biçənəklər 9547 ha, örüşlər 72773 ha, k/t-na yararlı sahələrin cəmi 92376 ha, suvarılan 90 ha, həyətyanı sahələrin cəmi 5738, suvarılan 6 ha. Meşəliklər 21914 hektardır.

- Dövlət mülkiyyətinin ümumi sahəsi 83873 ha, suvarılan 75 ha-dır. Müxtəlif təbii təsərrüfat sahələri altında örüşlər 44889 ha, k/t-na yararlı sahələrin cəmi 45365 ha, suvarılan 75 ha, meşələr 21914 hektardır.
- Xüsusi mülkiyyət üzrə; ümumi sahə 23782 ha, suvarılan 828 hektardır ki, bunun da əkin altında 9022 ha, suvarılan 822 ha, biçənəklər 8983 ha, k/t-na yararlı sahələrin cəmi 18005 ha, suvarılan 822 ha, həyətyanı sahələri cəmi 5777 ha, suvarılan 6 ha, o cümlədən k/t-na yararlı 5500 ha, suvarılan 6 hektardır.
- Bələdiyyə mülkiyyətində; ümumi sahə 36592 ha suvarılan 5 ha-dır ki, bunun da əkin altında 745 ha, suvarılan 5 ha, biçənəklər 377 ha, örüşlər 27884 ha, k/t-na yararlı sahələrin cəmi 29006 ha olub suvarılan 5 ha, həyətyanı sahələrin cəmi 400 ha, o cümlədən k/t-na yararlı torpaqlar 238 hektardır.

Rayon ərazisində müəkkəb geomorfoloji şərait relyefin kəskin parçalanması, yamacların çox meyilli və eroziya bazisinin dərin olması, torpaq əmələ gətirən süxurların müxtəlifliyi, yağıntıların qeyri-bərabər paylanması, insanın təsərrüfat fəaliyyəti və s. eroziya prosesinin intensiv inkişafına şərait yaradır.

Kiçik Qafqazın şimal-qərb yamaclarında, Gədəbəy rayonu ərazisində, eroziya prosesi geniş yayılmaqla, ümumi (144,2 min ha) ərazidən 84,4 min ha (58,4%) təşkil edir ki, bunun da 59,8 min ha (41,5%) yuyulmamış, 27,5 min ha (19,0%) zəif, 21,9 min ha (15,2%) orta, 35,0 min ha (24,2%) şiddətli dərəcədə eroziya prosesinə məruz qalmışlar.

Eroziya prosesi ərazidə, əsasən, dağ-çəmən, dağ-meşə və dağ-əkinçilik zonalarında geniş yayılmışdır.

Dağ-çəmən zonasının torpaqları eroziyaya qarşı davamlı olsa da, otlaqlarda intensiv otarma aparılması nəticəsində, xüsusən, çox meyilli və dik yamaclar eroziya prosesinə daha intensiv məruz qalmışlar. Mal-qaranın sistemsi, normadan artıq otarılması və eroziya prosesinin dinamik inkişafı nəticəsində bitki örtüyü, tədricən seyrəkləşir, onun tərkibi dəyişir və məhsuldarlığı xeyli aşağı olur.

Bu məqsədlə yamaclarda, otlaq və örüşlərdə eroziya prosesini zəiflətmək və onun qarşısını almaq məqsədi ilə, səthi axını nizama salmaq və torpağı sonrakı dağılmalardan qorumaq üçün orta və şiddətli dərəcədə yuyulmuş sahələrin bitki örtüyünü bərpa etmək lazımdır. Buna görə də orta dərəcədə yuyulmuş sahələrdə otarma normasını 50% azaltmalı, şiddətli dərəcədə yuyulmuş torpaqlarda mal-qaranın otarılması 2-3 il qadağan edilməli, bu sahələrdə çoxillik yem bitkilərinin toxumları (yonca, xaşa, çobantoppuzu, çəmən pişikquyruğu, çəmən topalı və s.) əkilməlidir.

Dağ-meşə zonasında yerləşən meşələrin həddindən artıq istismarı, çılpaqlanmış yerlərdə, yeni meşələrin salınmaması, onların su tənzimədi və torpaqqoruyucu funksiyasının zəifləməsinə, qırıntı işlərinin yerli şəraitə uyğun düzgün aparılmaması isə burada eroziya proseslərinin geniş yayılmasına şərait yaradır.

Bu məqsədlə dağ-meşələrinin su qoruyucu-torpaq mühafizəedici funksiyasını mühafizə etmək və yüksəltmək, eləcə də onların təbii yolla bərpa olunmasını yaxşılaşdırmaq üçün tədricən seçmə və könüllü-qrup üsulu ilə qırıntılar aparılmalıdır. Eroziyaya uğramış torpaqlarda meşə salan zaman hər şeydən əvvəl torpağın hazırlanması üsulu və bitki cinslərinin müəyyənləşdirilməsi zəruridir.

10°-dək meyilli malik yamaclardakı zəif və orta dərəcədə yuyulmuş torpaqlar əkinə, yamacın kəndələninə hazırlanır, həm də orada 20-25 sm hündürlüyündə tirələr və şırımlar düzəldilməlidir.

10-20°-dək meyilli malik və orta şiddətli dərəcədə yuyulmuş yamaclarda, meşə salmaqdan ötrü hər 3-5m-dən bir kəndələni istiqmətdə 2m-dək meşə zolaqları düzəldilməlidir.

20-30°-dək meyilli yamaclarda, meşə salmaqdan ötrü hər 2-3m-dən bir 1,5 eninə zolaqlar düzəldilməlidir.

30-35°-dək meyilli yamaclarda, doluluğu 0,5m-dən yuxarı olan meşəliklərdə, seçmə üsulu ilə qırma aparılmalıdır. 35°-dən yuxarı meyilli malik yamaclarda hər cür qırma işləri qadağan edilməlidir.

Dağ əkinçilik zonasının torpaqları kənd təsərrüfatında intensiv istifadə edildiyindən, burada eroziyanın inkişafına səbəb, yamacların çox meyilli, yazın axırında və yayın əvvəllərində leysan yağışların düşməsi, torpaqda bitki örtüyünün olmaması, həmçinin torpaqların və torpaq əmələ gətirən süxurların öz xarakteri, insanların düzgün olmayan təsərrüfat fəaliyyəti mühüm rol oynayır.

Bu məqsədlə zonada eroziya prosesinin qarşısını almaq, səthi su axımını nizamlamaq, kənd təsərrüfatı bitkilərindən yüksək və sabit məhsul almaq, kompleks torpaqqoruyucu mübarizə tədbirlərinin geniş həyata keçirilməsini təmin etmək üçün aşağıdakı mübarizə tədbirləri sistemi həyata keçirilməlidir:

- təşkilat təsərrüfat tədbirləri
- torpaqqoruyucu aqrotexniki mübarizə tədbirləri
- az məhsuldar və eroziyaya uğramış yamaclarda çoxillik ot bitkilərinin səpini
- yuyulmuş dağ yamaclarında, üzümlüklər və meyvə bağlarının salınması
- eroziyaya uğramış torpaqların münbitliyinin bərpa edilməsi məqsədilə gübrələrin tətbiq edilməsi.

Eroziyaya qarşı mübarizədə yamacların meyilliyi, torpağın yuyulma dərəcələri, əkiləcək bitkilərin torpaqqoruyucu xüsusiyyətləri nəzərə alınmalıdır. Təşkilat-təsərrüfat tədbirləri dedikdə, ərazinin eroziyaya qarşı təşkilat nəzərdə tutulur, ərazinin düzgün təşkilat sahələrindən, relyeflə əlaqəli surətdə səmərəli istifadə olunmasını, kənd təsərrüfatı bitkilərinin xüsusiyyətlərini

yətlərinin, ərazinin eroziyaya uğrama dərəcəsinin nəzərə alınmasını tələb edir.

Eroziyaya qarşı aqrotexniki üsullar torpaq eroziyasının qarşısını almaq, torpağın su-fiziki xassələrini yaxşılaşdırmaq, sukeçirmə qabiliyyətini yüksəldən (dərın zolaqlarla yumşaltma, yarıqlar açma və s.) torpaq səthində su axınlarını nizamlayan, şum və becərmə işlərinin yamacın eninə aparılması, şırımlar açma, bufer zolaqlarının düzəldilməsi, üsullarından istifadə edilməlidir.

Yamaqlarda su axınıni zəiflətmək, eroziyanın qarşısını almaq və torpaqda rütubət saxlanmasıni təmin etmək üçün torpağın zolaqlarla dərindən yumşaldılmasıdan geniş istifadə edilir. Atmosfer çöküntülərinin torpağa yaxşı hopması üçün torpağın susuzdırma qabiliyyətini artırmaq lazımdır. Bunun üçün torpaq yamacın eni istiqamətində 2,8-5,6 m-lik zolaqlarla 35 sm dərinliyinə qədər yumşaldılır. Dərın yumşaldılmış zolaqlar yamacın meyilliyindən, uzunluğundan və torpağın su-fiziki xassələrindən asılı olaraq yamac boyu hər 10-20m-dən bir adi şumla (22-25sm dərinliyində) növbəleşir.

Yamaqlarda su eroziyasına qarşı səmərəli aqrotexniki mübarizə tədbirlərindən biri də yarıqaçmadır. Yarıqaçma meyilliyi 5-6°-dən çox olan yamaqlarda payızlıq və yazlıq dənli bitkilər əkinində, çoxillik ot səpinlərində örüş və biçənək sahələrində tətbiq edilməsi məqsədəuyğundur. Yarıqlar adətən 3-5 sm, dərinliyi 50-60 sm olmaqla, yamacın eninə profil istiqamətində açılır və onların arasındakı məsafə 5-10 sm arasında dəyişir. Yarıqlar meyilliyi 5°-dək olan yamaqlarda hər 10 m-dən bir meyilliyi çox olan yamaqlarda isə hər 5 m-dən bir açılır.

Cərgələrarası becərilən bitkiləri yamaqlara əkdikdə, torpağın səthi daha intensiv yuyulur. Buna görə də eroziya prosesinin qarşısını almaq üçün həyata keçirilən ən əsas tədbirlərdən biri də cərgələr arasında şırımlar çəkilməsidir.

Ərazidə eroziya prosesinin qarşısını almaq məqsədi ilə növbəli əkin sistemi həyata keçirilməlidir. Növbəli əkin sisteminə sahələrin uzun tərəfi yamacın eninə yerləşdirilir və bütün aqrotexniki tədbirlər həmin istiqamətdə həyata keçirilir.

Relyefin sakit hissələrində əsasən cərgəarası becərilən bitkilər səpilməklə bütün işlər mexanikləşdirilməlidir.

Ərazinin dağ-qaratorpaqları yayılmış sahələrin əksər hissəsi kartof bitkisi altında istifadə edilir.

Kartof meyilliyi 6-8° olan yamaqlara kvadrat-yuva üsulu ilə, çox meyilli yamaqlarda isə eninə əkilməlidir. Uzun yamaqlarda kartof əkinini eni 50-100 m olan zolaqlarla aparılır və onların arasında eni 2-4 m olan bufer zolaqları saxlanılır.

Eroziyaya qarşı mühüm aqrotexniki mübarizə tədbirlərindən biri də kənd təsərrüfatı bitkilərinin əkinini və səpinin yamacın eni istiqamətində və ya horizontlar üzrə aparılmasıdır.

Yamaqlarda çarpaz üsulla dənli bitkilər səpininin aparılması, eroziyaya qarşı mübarizədə çox faydalı tədbirlərdən biridir. Bu halda bitkilər səthi bərabər surətdə örtür və torpağın eroziyadan yaxşı qorunmasını təmin edir. Çarpaz üsulla toxum normasının yarısı yamacın uzununa, digər yarısı yamacın eninə səpilməlidir.

Eroziyaya qarşı mübarizədə bioloji üsulların da böyük əhəmiyyəti vardır. Bu üsulun tətbiqində əsasən bitkilərin yerüstü hissəsi və köklərin, habelə onların çürüntü məhsullarının torpaq qoruyucu xassələrindən istifadə olunur.

Az məhsuldar və müxtəlif dərəcədə eroziya prosesinə məruz qalmış torpaqlarda ən səmərəli və iqtisadi cəhətdən əlverişli tədbirlərdən biri də bu sahələrə çoxillik otların səpilməsidir. Çoxillik otlar torpağı üzvi maddələrlə zənginləşdirir, onda suyadavamlı dənəvər struktur əmələ gəlməsini sürətləndirir və su-fiziki xassələri yaxşılaşdırır, az məhsuldar eroziyaya uğramış yamaqlarda səpilmiş çoxillik (xaşa, yonca, çoban-torruzu, rayqras və s.) otlar torpaq səthini eroziyadan mühafizə etməklə bərabər, eyni zamanda heyvandarlığın inkişafı üçün zəmin yaradan keyfiyyətli yem mənbəyidir.

Eroziyaya qarşı mühüm aqrotexniki tədbirlərdən biri də, yuyulmuş dağ yamaqlarında üzümlük və meyvə bağlarının salınmasıdır. Yamaqlarda üzümlük və meyvə bağları salınarkən ən səmərəli tədbirlərdən biri terrasların çəkilməsidir. Bu tədbir həyata keçirildikdə demək olar ki, səthi axın və torpaq

ğın yuyulması müşahidə edilmir, torpaqda rütubətin və qida madələrinin miqdarı artır.

Eroziyaya uğramış torpaqlarda bitkilər üçün qida madələrinin miqdarının az olması, bu torpaqlara üzvi və mineral gübrələrin verilməsi nəticəsində eroziyaya uğramış torpaqların itirilən münbitliyi bərpa edilir. Bütün bitkilərə mineral və üzvi gübrələr verildikdə onların yerüstü hissəsi və kök kütlələri inkişaf edərək torpağı möhkəmləndirir, onun su-fiziki xassələrinə yaxşılaşdırır və eroziya proseslərindən qoruyur.

Ərazidə Kiçik Qafqazın qərb hissəsinin dağətəyi qurşağında əsən şiddətli şimal-qərb küləkləri, külək eroziyasının əmələ gəlməsinə səbəb olurlar. Külək eroziyası şiddətli küləklərin təsirindən mexaniki tərkibli torpaqların narin hissəciklərinin sovrulub aparılması şəklində müşahidə olunur. Bunun da nəticəsində torpaqəmələgətirən ana süxurlar çılpaqlaşır. Külək eroziyasının əmələ gəlməsinə iqlimin quraq olması, şiddətli küləklərin əsməsi, sahədə bitki örtüyünün olmaması burada külək eroziyasının əmələ gəlməsinə və şiddətli gətməsinə səbəb olur.

Bu məqsədlə, külək eroziyasına qarşı ərazidə əsasən fitomeliativ tədbirlərin tətbiqinə üstünlük verilməlidir. Burada əkinlər çox vaxt quraqlıq və quruducu küləklərin təsirinə məruz qalır, suvarmaların əhəmiyyəti azalır. Belə bir şəraitdə torpaqqoruyucu meşə zolaqlarının salınması böyük əhəmiyyət kəsb edir. Torpaqqoruyucu meşə zolaqları əhatə etdiyi sahənin mikroiqlimini, torpağın nəmliyini nizama salaraq toraqları quru küləklərin təsirindən qoruyur.

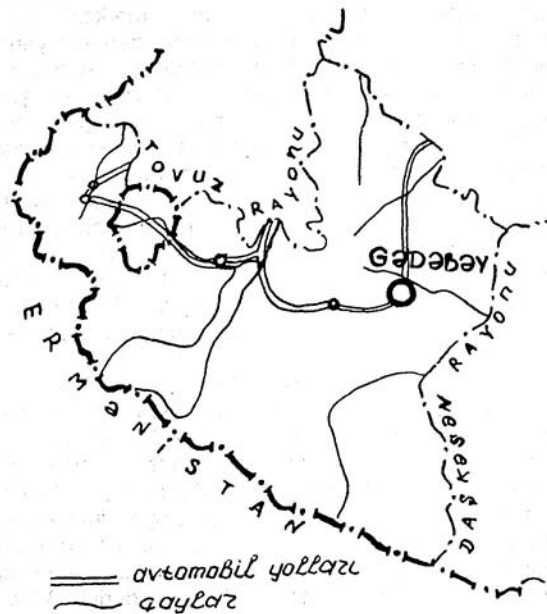
Meyilli sahələrdə suvarmanı normadan artıq və ya selləmə üsulu ilə apardıqda irriqasiya eroziyası baş verir. İrriqasiya eroziyasının ərazidə intensiv surətdə inkişaf etməsinin başlıca səbəbi əkin sahələrində səthi mailliyin çoxluğu, relyefin mürekkəbliyi, torpağın mexaniki tərkibi və onun kənd təsərrüfatı maşınları ilə dövri olaraq becərilməsidir.

Bu məqsədlə irriqasiya eroziyası ilə mübarizədə yerli təbii şəraitə uyğun konkret tədbirlər sistemi həyata keçirilməlidir. Süni suvarma şəraitində becərilən kənd təsərrüfatı bitkilərinin əkilməsi, 10°-dən artıq olan yamaclarda qəti

surətdə qadağan edilməlidir. Belə yamaclarda meyvə və üzüm bağları salınmalıdır.

İrriqasiya eroziyasına qarşı aparılan mübarizə tədbirlərindən əsası səthdə hamarlama işlərinin aparılması, suvarmanın düzgün təşkili və aparılmasıdır. Becərilən bitkilərin suvarılmasında şırımların uzunluğu, sahənin mailliyi, torpaqların suhopdurma qabiliyyəti, mexaniki tərkibi, suvarma norması nəzərə alınmaqla təyin edilmiş su serfi, torpaqların su-fiziki-kimyəvi xüsusiyyətləri əsas götürülməklə, mütərəqqi suvarma texnikası da tətbiq edilə bilər.

GƏDƏBƏY İNZİBATI RAYONU

GORANBOY INZİBATI RAYONU

Rayon Kiçik Qafqazın şimal-şərq ətəklərində yerləşmişdir. Şimal-şərqdən Yevlax, cənub, cənub-şərqdən Tərtər, cənub-qərbdən Kəlbəcər, qərbdən Xanlar, Şimal Qərbdən Samux rayonları ilə həmsərhəddir. Sahəsi 1800 kv.km-dir. Səthi şimala doğru alçalan dağlıq və düzənlikdir. (Gəncə-Qazax düzənliklərinin cənub-şərq kənarı). Rayonun ərazisinin cənub və cənub-qərb hissəsini dağlıq – Murovdağ silsiləsinin şimal yamaqları, Şimalını Mingəçevir su anbarının cənub sahili boyunda yerləşən Bozdağ tirəsinin mərkəzi hissəsi (hündürlüyü 400-500 m) əhatə edir. Səthi ayrı-ayrı yerlərdə qobu və dərələrlə kəsilmişdir. Burada paleogen, neogen, Yura-Antropogen çöküntüləri yayılmışdır. Rəngarəng təbii şəraitə malik olan rayonun ərazisi bir sıra mürəkkəb geoloji strukturları əhatə edir. Ərazinin geoloji quruluşunda bir-birindən mənşələrinə, tərkibinə və yaşlarına görə fərqlənən Kiçik Qafqaz süxurları iştirak edir. Rayonun şimalında Bozdağ antiklinalı (layların qabarıqlığı yuxarı olan qırışlıq), neogen dövrünün abşeron və ağcağıl yaşlı gillərindən və qumlarından təşkil olunmuşdur. Ərazinin əsas hissəsi Xəzər, Xvalın və qismən də Bakı dövrünün çökmə süxurları gil, gillice, qum ilə örtülmüşdür. Cənub hissə təbaşir və yura dövrlərinin çökmə və vulkonogen-çökmə süxurundan ibarətdir. Ərazinin geoloji inkişaf tarixi bir-birindən fərqlənən iki böyük tektonik zona daxilində formalaşmışdır. Kiçik Qafqaz daxilində müasir geoloji strukturlar kəmərin əvvəllərində yaranmışdır. Kür çökəklikləri daxilində III və IV dövrdə dəniz reqressiyası nəticəsində yaranan müasir strukturlar isə tamamilə formalaşmışdır. Rayonun cənubunda Murovdağ zirvəsinin Gamiş dağın şimal-qərb, və Kəpəzin şərq yamaqlarında 7-9 ballıq zəlzələlərin dağıdıcı fəaliyyətlərinin nəticəsində böyük uçurumlar yaranmışdır. Rayonun şimal-şərq hissəsində mütləq hündürlük 3724 m-dir(Gamiş dağ). Burada relyefin dikliyi 40-45 dərəcə, bəzən isə

hətta 70-80 dərəcəyə çatır. Rayonun relyefi aşağıdakı morfostruktur vahidlərinə bölünür:

Bozdağ alçaq dağlıqlar; Qazanbulaq, Naftalan düzənliyi; Gəncə-Goranboy düzənliyi; Ağcakənd düzənlik, çökəklik və tirələri; Göy-göl yaylağı; tirə və dağları; Kəpəz dağları; Şərq Murovdağ sıra dağları.

Üst pliosen və Xəzər yaşlı, əsasən dəniz və şirin su mənşəli gillərdən və gilli qumlardan təşkil olunmuşdur və bunun yüksəkliyi 420-430 m olan mərkəzi hissəsi rayon ərazisində yerləşmişdir.

Cənubda Bozdağ 100-150 m yüksəklikdə Gəncə-Goranboy allüvial düzənliyi ilə əvəz olunur. Rayonun aralıq hissəsini əhatə edən bu məillli düzənlik IV dövrün allüvial – prolüvial çökmə süxurlarından, Kürəkçay, Gorançay, İncəçayın müasir gətirmə konuslarının və konuslararası çökəkliklərinin çay daşlarından, qumlarından, qumdaşlarından və gillərindən təşkil olunmuşdur.

Qazanbulaq-Naftalan düzənliyi rayonun böyük hissəsini əhatə edir. Mütləq yüksəkliyi 250-300 m-lə, 700-850 m arasındadır. Burada qobu-yarğan şəbəkəsi Zeyvə, Tapqaraqoyunlu, Qurudərə, Qazanbulaq, Acidərə zonalarında üstünlük təşkil edir. Qaraçay və Kürəkçay arasında yerləşən Qazanbulaq düzənliyi məillli düzənlik olmaqla, çayların gətirmə konuslarına və relyefin kəskin enmə zonalarına təsadüf edir.

Tər-Tər və Qaraçay arasında yerləşən, pilləvari relyefə malik olan Naftalan düzənliyi İncəçayın və Tər-Tərin gətirmə konuslarından, maykopun gilli süxurlarından təşkil olunmuşdur. Ağcakənd alçaq dağlıq zonası düzənlik, çökəklik və tirələrdən təşkil olunmuşdur. Səthi təbaşir, paleogen və pliosen yaşlı gil, qumlu gilli süxurlar və əhəngdaşı ilə örtülmüşdür. Gürzalılar kəndindən cənub-şərqdə və Yanıqdağ zonasında relyef intensiv parçalanmış, arid (quru) relyef formaları geniş inkişaf etmişdir. Burada uzunluğu 10-12 km-ə çatan yarğan-qobu şəbəkəsi inkişaf etmişdir.

İqlim. Rayonun iqlim tipləri təbii şəraitdən asılı olaraq yüksək suayrıcı dağlıqdakı (Murovdağ silsiləsi) dağlıq tundra iqlimindən başlayaraq, qışı quraq keçən soyuq iqlim, qışı quraq keçən mülayim isti iqlim, qışı quraq və yayı isti keçən

yarımşəhra və quru çöl iqliminə kimi dəyişir. Rayonun şimal düzənlik hissəsində iqlim yayı çox isti, günəşli, quru havanın təkrarlanması və qışı quru, yumşaq tiplidir. Cənub dağlıq hissədə isə qış quraq və soyuq, yay sərin, dağətəyi hissədə isə qış quru və nisbətən mülayim olur. Rayonda ümumi radiasiyanın illik miqdarı şimalda 128,5 kkal/sm², cənunda 124-44 kkal/sm² arasında dəyişir. Havanın orta illik temperaturu düzənlik zonada 10-14°C, dağlıq hissədə isə 2°C-dir. Yanvar ayının orta aylıq temperaturu 1,5°C –dən -10°C, iyulun orta aylıq temperaturu düzənlikdə 22-26°C, dağlıqda 10°C olur. Havanın orta illik rütubəti şimalda 65%, cənubda 70-75%, illik yağıntı şimalda 300-400 mm, cənubda isə 600-900 mm-dir. Rayon ərazisində əsasən, şərq və qərb istiqamətli küləklər əsməklə, orta illik sürəti 3-4 m/san-yə çatır. Güclü küləkli günlərin sayı ildə 28-5, ağ yelli günlərin sayı 30-50, qarlı örtülü günlərin sayı isə 120-160 olur.

Torpaq və bitki örtüyü. Düzənlik, dağətəyi və dağlıq zonalardan ibarət olan rayonun torpaqları şabalıdı, tünd-şabalıdı, dağ tünd şabalıdı, dağ boz qəhvəyi, çimli dağ-çəmən, qonur dağ-meşə, qəhvəyi dağ-meşə, açıq şabalıddır. Suvarılan ərazilərdə torpaqlar keyfiyyət dəyişikliyinə məruz qalmışdır. Əkinə yararlı torpaqlardan pambıqçılıq, taxılçılıq və heyvandarlığın (otlaq və biçənək) inkişafında istifadə olunur. Rayonun şimal hissəsində Bozdağ silsiləsində yerləşən torpaqların zəif yuyulması ilə müşayiət olunan irriqasiya eroziyası dağlıq zonada isə torpaqların güclü yuyulması eroziyası müşahidə olunur. 173400 hektar ümumi ərazinin 70900 hektarı və yaxud ərazinin 40,9% eroziyaya uğramışdır. ondan 34500 hektar (19,9%) zəif, 18900 hektarı (10,9%) orta və nəhayət 17500 hektarı (10,1%) şiddətli dərəcədə eroziyaya uğramış torpaqlardır. Rayonun ərazisində şorlaşmış torpaqlar da var. Bunlar əsasən rayonun düzənlik hissəsində yerləşən suvarılan torpaqlardır. Burada 21170 hektar sahədə zəif şorlaşmış, 830 hektarda orta dərəcədə və 4380 hektar sahədə isə şiddətli və çox şiddətli dərəcədə şorlaşmış torpaqlar yayılmışdır. Ərazidə təbii şorlaşmış torpaqlar da mövcuddur. Şorakət torpaqlara rast gəlinir.

Rayonun əsas bitki örtüyü yovşanlı və yovşanlı-şoranotlu yarımşəhra və çöl bitkilərindən, alp və subalp çəmənliklərin-

dən, enliyarpaqlı dağ meşələrindən, kollu və seyrek meşəli çəmənlərdən, yüksəkdağlığın qayalıq və ovuntu bitkilərindən ibarətdir. 10 hek-a qəder olan tarlaqoruyucu meşə zolaqları mərkəzi düzənliklərdə salınmışdır.

Rayonun hidroqrafiya mənbəini Kiçik Qafqaz dağlarının (Murovdağ və Kəpəzin) şimal-şərq yamaclarından başlayan və Kür çayı hövzəsinə daxil olan Kürəkçaydan, İncəçaydan, Gorançaydan və onların qollarından ibarətdir.

Ən iri çayı Kürün sağ qolu, uzunluğu 108 km, hövzəsinin sahəsi 2080 kv.km, illik axımının həcmi 238,8 mln.m³, orta illik su sərfi 7,57 m³/san, olan Kürəkçayın mənbəyi Kəpəz və Murov dağlarından başlayır. Ağsu (uzunluğu 15 km), Azadçay (18km), Buzluq (33km), Qarabulaq (14 km), Bənövşə (9 km), Korçay (38 km), Sarısu, Toğana, İlxindəre kimi kiçik qolları vardır.

İkinci iri çayı Goran çayıdır. Goran çay başlanğıcını Gamiş və Murovdağdan götürür. Uzunluğu 71 km, hövzəsinin sahəsi 623 km²-dir. Orta illik sərfi 1,96 m³/san-dır. Orta illik axımı isə 94 mln.kub.metrdir.

Goran çayı Meşəli kəndi yaxınlığında Qaraçay və Gorançay adlanan iki qola ayrılır.

İncə çayın uzunluğu 63 km, sutoplayıcı hövzəsinin sahəsi 205 kv.km, orta illik sərfi 1,56 m³/san, orta illik axımın həcmi 49,2 mln.kub.metrdir. Mənbəyi Murovdağın yamacından başlanır.

Bu çaylar xüsusiyyətlərinə görə eyni çaylar qrupuna daxildir:

- Qidalanma mənbəyi 51-56% qrunut sularından, 32-37% qar sularından və qalan hissəsi isə yağış sularından ibarətdir.
- Orta illik axımın 30-50%-i yaz, 25-42%-i yay, 15%-i payız və 10%-i qış fəsilərinə düşür. İllik axımının 20% -i iyul-avqust aylarında olur.
- Mart ayının axırlarında başlayan daşqınlar iyulun əvvəlində qurtarır. Suların ən çox lillənməsi də bu dövrə düşür və 13 (Kürəkçay), 63 (İncəçay) və 90 q/m³ (Gorançay) təşkil edir.

- Suların mineral tərkibi hidrokarbonatlı-kalsiumlu olmaqla minerallığı 0,15-0,5 q/l arasında dəyişir. Suvarmaya tam yararlıdır.

İncəçay Goranboy, Ağdərə, Tər-Tər və Yevlax rayonlarından, Kürəkçay isə Xanlar və Goranboy rayonlarından keçdiyi halda Gorançay ancaq Goranboy rayonu ərazisində yerləşir.

Bu çayların suyundan kənd təsərrüfatı bitkilərinin suvarılmasında geniş istifadə edildiyindən Gorançayın və İncəçayın suyu mənəbə – Kür çayına çatmır. İncəçaydan götürülən suyun 48%, Kürəkçayın suyunun 82%-i Goranboy rayonuna verilir.

Rayonun ərazisində Kürəkçay üzərində hər birinin ümumi su tutumu 1,2 mln.m³ olan Şixlar (1956-cı ildə) və Hazirəhmədli (1958-ci ildə) iki su ambarı tikilmişdir. 1960-cı ildə Gorançayın və yağış-sel suları ilə doldurulan məcradan kənar, ümumi həcmi 3,4, falyadalı həcmi isə 3,2 mln.m³ olan Səfikürd su anbarı tikilmişdir ki, bu da 1300 hektar torpaqların suvarılmasını təmin edir. Bu su anbarlarının təmizlənməsinə, yenidən qurulmasına ehtiyac vardır, yeni ölü həcmli artıq olmuşdur.

Rayonun ümumi ərazisi 173139 hektardır. Bundan ancaq 48019 hektarı (yaxud ərazinin 27,73 %-i) suvarılındır. Suvarılan hissəsi 39836 hektar olan əkin sahəsi 43008 hektar təşkil edir. Dincə qoyulan torpaq sahələri 1332 hektardır. Bunun isə 1136 hek-ı suvarılır. Ərazidə ölümlər 74662 hek (yaxud 43,12%-i) sahəni əhatə edir ki, bunun da ancaq 98 hek-ı suvarılındır. Ümumiyyətlə kənd təsərrüfatına yararlı sahə ərazinin 71%-ni əhatə edərək 122888 hektar təşkil edir. Bunun 41880 hektarı və ya 34,1%-i suvarılındır. Həyətəni sahələr 6592 hektardır, o cümlədən 5952 hek-ı suvarılır. Meşəlik 8990 hektarda yayılmışdır. Rayonun dağlıq hissəsində iqlim şəraiti dəmiyə əkinçiliyinin aparılmasına imkan verir.

Rayonun torpaqları mülkiyyət formaları üzrə aşağıdakı qaydada bölünür:

- Rayonun dövlət mülkiyyətində saxlanılan torpaq sahəsi 74385 hektar təşkil edir. Bundan 2667 hektarı suvarılındır. Ölümlər 40146 hektardır. Suvarılır 2 hek. Kənd təsərrüfatına yararlı sahələr 42741 hektar təşkil

edir ki, bunda 2492 hektarı suvarılındır. Cəmisi 50 hektar olan həyətəni sahələrin 38 hektarı suvarılır. Meşələrin sahəsi 8860 hektardır. Suvarılanı 187 hek təşkil edir.

- Xüsusi mülkiyyətində olan torpaq sahəsi 49400 hek (ərazinin 28,53%-i) təşkil edir. Suvarılır 43023 hek-ı. Kənd təsərrüfatına yararlı sahə 43110 hek. olub, onun da 37283 hek-ı suvarılındır. Bu mülkiyyət formasında əkin altında 38609 hektar istifadə edilir. Suvarılanı 35943 hek-dır. Dincə qoyulmuş 1099 hektarın 925 hektarı suvarılındır. Həyətəni sahələr 6290 hek, suvarılanı isə 5740 hek-dır.
- Rayon ərazisində bələdiyyə mülkiyyətində olan torpaqların ümumi sahəsi 49354 hek (28,51%) olub ki, bunun da 2329 hek-ı suvarılındır. Əkin sahəsi 1713 hek suvarılındır. Dincə qoyulan 283 hek sahə də suvarılındır. Ölümlərin 96 hek-ı suvarılır, cəmisi isə 34516 hektar təşkil edir. Ümumiyyətlə kənd təsərrüfatına yararlı sahələr 37037 hek-dır. Bunun ancaq 2155 hektarı suvarılındır. Həyətəni sahələr 252 hek, suvarılanı isə 174 hek-dır. Meşələrin sahəsi 190 hektardır.

Rayonda kənd təsərrüfatı çox şaxəlidir. Əsasən taxılçılıq, pambıqçılıq, tütünçülük, bostan-tərəvəzçilik və heyvandarlıq geniş təşəkkül tapmışdır. Ərazidə orta illik buxarlanma (564,1 mln.m³) atmosfer çöküntülərindən (140,4 mln.m³) çox olduğundan (fərq – 423,7 mln.m³) torpaqda bitkiyə çatışmayan nəmliyi süni suvarma ilə aradan qaldırmaq lazım gəlir. Odur ki, ərazinin aşağı dağətəyi və düzənlik hissələrində suvarmadan geniş istifadə edilir.

Kənd təsərrüfatı bitkilərinin həm məhsuldarlığı, həm də əkin sahələri 1990-cı ildən başlayaraq 1997-ci ilə kimi aşağı düşmüş və azalmışdır. Bu kənd təsərrüfatında aparılan torpaqların özəlləşdirilməsi ilə əlaqədar iri təsərrüfatların bölünməsi və yeni yaranan kəndli-fermer təsərrüfatların bazalarının möhkəm olmaması ilə daha çox bağlı olmuşdur. 1997-ci ildən kənd təsərrüfatında inkişafa doğru irəliləyişlər başlanmışdır. Belə ki, 2002-ci ildə bitkilərin hektardan məhsuldarlığı taxılçılıqda 19,3 s, kartof üzrə 56,8; bostançılıqda 86,5 s, tərəvəzçilikdə

42,5 s və pambıqçılıqda 24,8 sentner olmuşdur. Bağlılıq üzrə isə hektardan 113 sent. məhsul alınmışdır. Bu göstəricilərdən bəziləri, məsələn, pambıqçılıq üzrə məhsuldarlıq orta respublika göstəricilərindən çox olsa da kartofçuluq, bostan və tərəvəz üzrə aşağı olmuşdur.

Ümumiyyətcə, bitkilərdən alınan məhsul rayon üzrə dünyanın qabaqçıl ölkələrindən geri olduğu görünür. Bunun bir sıra səbəbləri vardır ki, onlardan bir neçəsini göstərmək məqsədə uyğundur.

Rayonda kənd təsərrüfatı bitkilərinin həm məhsuldarlığı, həm də əkin sahələrinin artırılmasına mane olan səbəblərdən biri suvarma suyunun qıtlığıdır. Hesablamalar göstərir ki, 49,0 min hektar sahədə əkilən bitkilərin su tələbatı sulu illərdə 366,4 mln.m³ olduğu halda, su ehtiyatları 364,2 mln.m³, o cümlədən 76,2 mln.m³ yeraltı sular təşkil edir. 2,2 mln.m³ su çatışmamazlığı olur. Orta sulu illərdə tələbat 404,0 ehtiyat isə 200,6 mln.m³, az sulu illərdə 429,4, ehtiyatlar isə 77,1 mln.m³ olur. Orta və az sulu (quraqlıq) illərində su çatışmamazlığı müvafiq olaraq (-203,4) və (-352,3) mln.m³-ə çatır ki, bu da hətta məhsulun itirilməsinə, təsərrüfatların ziyanə düşməsinə səbəb olur. Belə ki, 2000-ci quraqlıq ilində rayonda 14980 hektar sahədə əkilmiş taxıl, pambıq, bostan, tərəvəz və s. bitkilərə 8442 hektarda (56,36%) zərər dəymişdir. Məsələn, 10447 hektarda əkilmiş taxılın 6800 hektarı, 2360 hek. Pambığın 600 hektarı, 475 hektardakı tərəvəzin 155 hektarı, 359 hektar meyvə bağlarının hamısı demək olar ki, məhsul verməmişdir. Dəymiş zərərin ümumi məbləği 5426 mln.man həcmində olmuşdur.

Burada su mənbələrinin də böyük əhəmiyyəti vardır. Rayonda suvarma suyunun mənbələri Kürəkçaydan (10428 hektar üçün), Gorançaydan (5310 hek), İncəçaydan (1164 hek), 2 pilləli nasos stansiyaları vasitəsilə Yuxarı Qarabağ kanalından (2781 hek), suburaxma qabiliyyəti 20m³/san olan Tər-Tər sol sahil kanalı vasitəsilə 1976 –cı ildə tikilmiş Sərsəng su anbarından (5050 hektar), Səfikürt su anbarından (1230 hek), ümumi sərfi 14,1 m³/san olan 669 subartezian quyuları vasitəsilə yeraltı suların (14276 hek) ibarətdir.

Sərsəng su anbarı işğal altında olduğundan Tər-Tər sol sahil kanalından su alınmır.

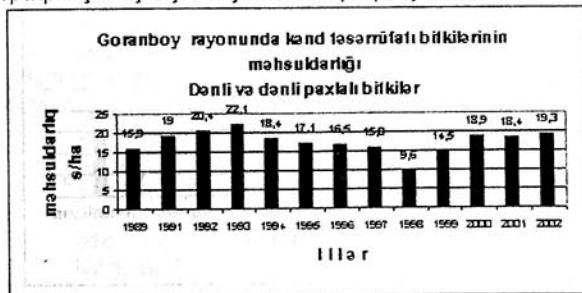
Subartezian quyularından isə hər il 40-50%-nin təmirə və bərpaya ehtiyacı olduğundan nəzərdə tutulan su həcmi alınmır.

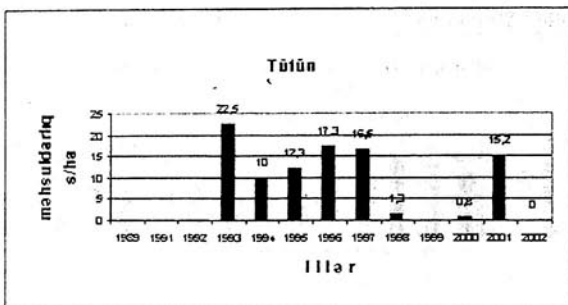
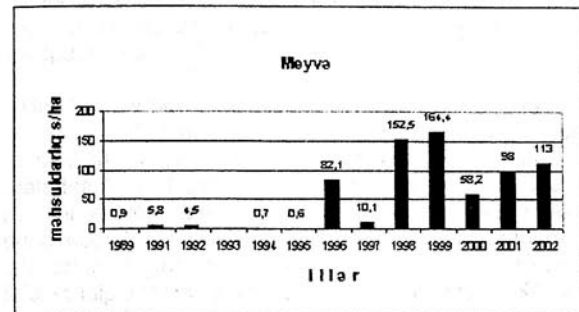
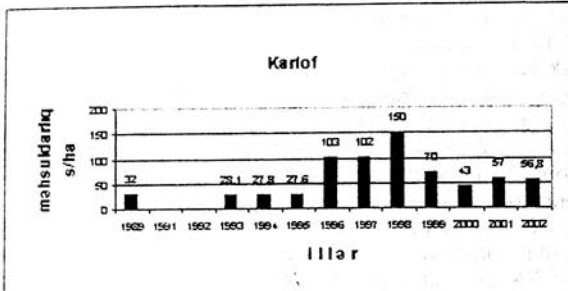
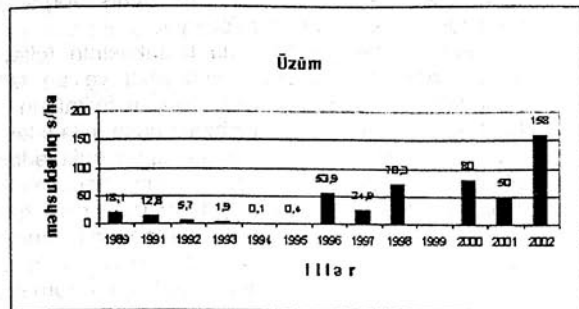
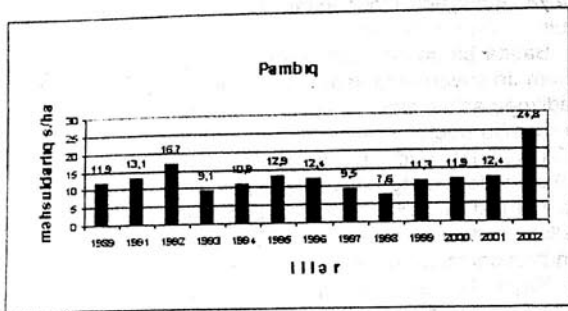
Başqa bir səbəb həm suyun əkin sahələrinə verilməsinə, həm də suvarmada səmərəli texnika və texnologiyanın tətbiq edilməməsidir. Belə ki, suvarma mənbəyindən təsərrüfatlara verilən su nöqtələrinə qədər su mənbəyindən götürülən suyun 31%-i itgiyə gedir. Buna səbəb rayon ərazisində suvarma şəbəkələrində su itgisinə qarşı kanallarda lazımi tədbirlərin aparılmaması və yaxud suyun torpaq məcralı qeyri mühəndisi kanallar vasitəsi ilə verilməsidir. Sahələrdə olan itgiyə səbəb isə mütləq suvarma texnikasından istifadə edilməməsidir.

Rayonda suvarma sularının keyfiyyəti, onların minerallıq dərəcəsi suvarma normalarına uyğundur. Əsas məsələ suvarma normalarının kəmiyyətcə təmin edilməməsidir.

Digər səbəblərdən biri torpaqların şorlaşmasıdır. Qeyd etmək lazımdır ki, torpaqların şoran olması bitkilərin məhsuldarlığına çox ciddi formada mənfi təsir edir. Belə ki, əgər şorlaşmamış torpaqlarda, məsələn, taxılın məhsuldarlığı hektarda 30 sentnerdirsə zəif şorlaşmış torpaqlarda məhsuldarlıq 6-8 sentner, orta şorlaşmış torpaqlarda 15-17, şiddətli şorlaşmış torpaqlarda isə 20-23 sentner aşağı düşür.

Pambıq bitkisi hektardan 26 sentner alınarsa, zəif şorlaşmış torpaqlarda bu rəqəm 20-19, orta şorlaşmış torpaqlarda 6-4 sentner olur. Şiddətli şorlaşmış torpaqlardan isə məhsul alınmır. Rayon ərazisində isə 26830 hektar suvarılan torpaqlar şorlaşmışdır. Şorakət torpaqlar yoxdur.

Rayon ərazisində kənd təsərrüfatı bitkilərindən yüksək məhsul alınması və əkin sahələrin genişləndirilməsi üçün kəndli fermer təsərrüfatlarına bir sıra köməkliklərin edilməsinə ehtiyac vardır. Onlardan:

- Şəmkir su anbarından Şəmkir, Samux, Goranboy rayonlarının torpaqlarının suvarılması üçün Şəmkir kanalının tikintisinin davam etdirilməsi vacibdir. Bu obyektin tikintisi vəsait çatışmamazlığı ilə əlaqədar çox ləng aparılır. Obyektin Goranboy ərazisində tikilməsi 30 min hektara yaxın sahənin su təminatını

artırmağa, 26380 hektarda şorlaşmış torpaqların meliorasiyasına imkan yaradacaqdır.

- Rayonda müterəqqi suvarma texnikasının (çiləyici, yağış yağdırıcı, aerosol, damcıladıcı və s.) tətbiq edilməsi məqsədəuyğundur. Bu texnikaların bir hektarda tətbiqi 25-30 mln.manata başa gələ bilər.
- Təsərrüfatlarda suvarma işləri və aqrotexniki tədbirlər elmi tövsiyələr əsasında həyata keçirilməlidir. Məsələn torpaqların mailliyi 0,005-0,02 olan halda, zəif su keçirən ağır təkibli torpaqlarda şırımlara buraxılan su sərfi 0,6-1,2 l/san, orta su keçirən torpaqlarda 0,8-1,5 l/san, güclü su keçirən torpalarda isə 1,0-1,5 l/san, şırımların uzunluğunu isə uyğun olaraq 250-400, 200-300 və 100-300 m qəbul etmək tövsiyyə edilir. Zolaqlarla buraxılan su sərfini isə zolaq eninin hər metrinə 2,0-8,0 l/san qəbul etmək olar.

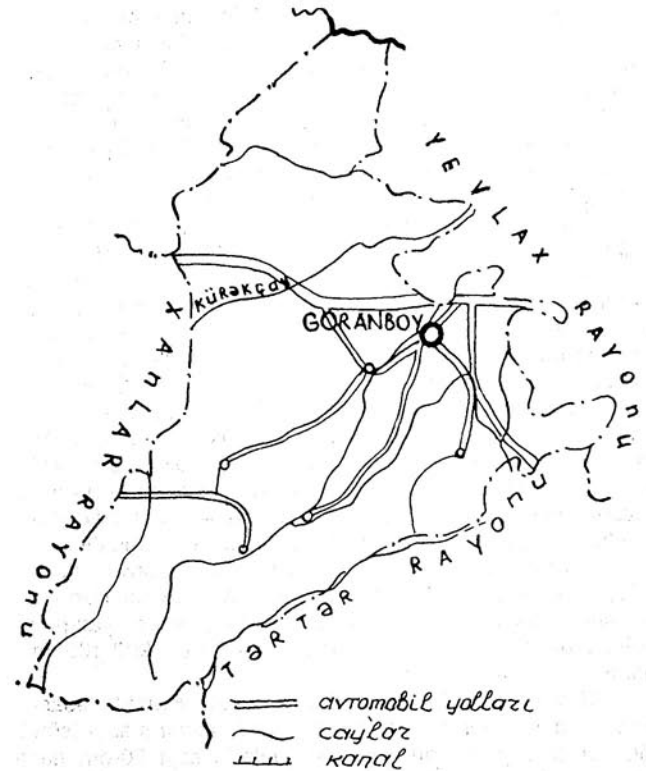
Suvarma zamanı tövsiyyə edilən ölçülərə əməl edildikdə şırımlarda səthin yuyulmasının qarşısı alınır.

Digər tövsiyyə 0,001-0,0001 və daha az mailliyə malik olan sahələrdə araları 60 sm olan cərgəli əkin sahələrində çəkilən şırımların dərinliyi 12-14 sm-dən çox olmur. Yaxşı hamarlanmış sahələrdə belə şırımlarla suvarıldıqda sahənin çox hissəsi suya basdırılır. Nəticədə pambığın məhsuldarlığı 4-5 s/hek. azalır, güclü qaysaq bağlayan torpaqlarda bitkilər məhv olur. Bu nöqsanı aradan qaldırmaq üçün şırımların dərinliyini 20 sm-ə çatdırmaq məsləhət görülür. Cərgələr arası 60 sm olduqda bu dərinlikdə şırımlar açmaq mümkün olmur. Odur ki, az mailli sahələrdə cərgələrarası məsafəni 90 sm-ə qədər artırmaq məsləhət görülür. Bu misalları çəkməklə nəzərə çatdırmaq istəyirik ki, elmi tövsiyələrinə əməl etməklə bitkilərin məhsuldarlığını artırmaq olar.

Bitkilərin məhsuldarlığını artırmaq üçün meliorativ tədbirlərdən əlavə aqrotexniki və aqrokimyevi tədbirlərin də tətbiq edilməsinə ehtiyac vardır. Onlardan: mineral və üzvi gübrələrin verilməsini, duza davamlı və ya yüksək məhsuldarlığa malik bitki növlərindən, müterəqqi aqrotexniki

və suvarma texnikalarından istifadə edilməsini və digər elmi tövsiyələrinin tətbiq edilməsini göstərmək olar.

GORANBOY İNZİBATI RAYONU

GÖYÇAY İNZİBATI RAYONU

Göyçay Şirvan düzünün şimal-qərbində yerləşir. Rayon ərazisi şimaldan və şimal-qərbdən Qəbələ, İsmayılı, cənubdan Kürdəmir, Ucar, qərbdən Ağdaş rayonları ilə həmsərhəddir.

Rayonun relyefi, əsasən düzənlikdir, şimal hissəsi Bozdağ silsiləsinə daxildir. Dağın hündürlüyü 650 metrədəkdir. Şimalda Qaraməyem tirəsi uzanır. Ərazinin bir hissəsi (cənubi-qərbdə) okean səviyyəsindən alçaqda yerləşir. Ərazidə Rliosen və Antropogen çöküntüləri yayılmışdır.

Ərazinin iqlimi-yayı quraq keçən mülayim-isti yarımsəhra və quru çöllər iqlim tipinə aiddir. Bu iqlim tipi zəif nəmliyi, mülayim qışı və isti-quru yayı ilə seçiyələnir.

Ümumi radiasiyanın illik miqdarı 125-130 kkal/sm², radiasiya balansının illik miqdarı isə 45-46 kkal/sm²-dir.

Havanın orta illik temperaturu 14,2°C-dir. Havanın temperaturu ilin soyuq ayında (yanvar) 1,9°C, isti ayında (iyul) isə 26,4°C olur. Yay aylarında bəzən havanın mütləq maksimum temperaturu 41°C-dək yüksəlir. Havanın orta illik mütləq minimum temperaturu -8°C olub, il ərzində -7°C ilə 16°C arasında dəyişir. Havanın mütləq minimum temperaturu -16°C, -18°C aşağı düşür. Torpaq səthinin orta illik temperaturu 17°C, yanvarın orta aylıq temperaturu 2°C, iyulun orta aylıq temperaturu isə 33°C olur. Birinci payız saxtasının orta tarixi noyabr ayının axırını oğünülyünə, axırını yaz saxtasının orta tarixi mart ayının ikinci oğünülyünün axırına düşür.

Havanın orta illik nisbi rütubəti 71%, yanvar ayında 82%, iyulda isə 56% təşkil edir. Yağıntının illik miqdarı 400-500mm arasında olur. Ərazidə yağıntı əsas yaz-payız fəsilərində düşür. Səth örtüyündən il ərzində 900-1000mm mümkün buxarlanma gedir.

Küləyin orta illik sürəti 2,1m/san-dir. Ərazidə əsasən şimal və qərb küləkləri əsir. Güclü küləklili günlərin sayı (sürəti 15m/san-dən çox) 5-dir. Ağ yelli günlərin sayı 20-dir, qarlı örtülü günlərin sayı 13-dir. Dolu düşən günlərin sayı isə 0,4-dir.

Rayonun əsas çayı Göyçaydır.

Rayonun torpaq örtüyü, əsasən, boz-çəmən, dağ boz-qəhvəyi, şabalıdı, açıq şabalıdı və s. torpaqlar yayılmışdır. Ərazinin əksər hissəsində torpaqlar bu və ya digər dərəcədə şorlaşmışdır. Bununla bağlı rayonun ərazisindən keçən Baş Şirvan kollektorunun böyük əhəmiyyəti var. Eroziya ərazinin 73700 ha sahəsinə yayılıb. Burada torpaqların irriqasiya eroziyası da geniş yayılmışdır. Ərazinin 18,0%-dən artıq hissəsində torpaqlar eroziyaya uğramışdır.

Rayon ərazisindəki qış otlaqlarında mal-qaranın intensiv otarılması nəticəsində otlaq eroziyası da geniş vüsət almışdır ki, bu da otlaqların məhsuldarlığını və məhsulun keyfiyyətini xeyli pisləşdirmişdir. Belə ki, mal-qara və davarlar tərəfindən həvəslə yeyilən otlaq bitkiləri qaba və bəzi hallarda zəhərli ot növləri ilə əvəz edilmişdir.

Rayonun bitki örtüyü, əsasən, efemerli-yovşanlı və yovşanlı-şoranotulu yarımsəhra, dağlıq kserofil (friqonoid) bitki qruplarından ibarətdir. Seyrək püstə-ardıc meşələri, arid kolluqlar var.

Göyçay rayonu torpaqları mülkiyyət formaları üzrə aşağıdakı qaydada bölünür:

Rayonun ümumi ərazisi 68252 hektardır. Bunun da 26272 hektarı suvarılan torpaqlardır. Əkin sahəsi 21906 hektardır, 17929 hektarı suvarılır. Ərazidə örüşlər 22080 hektardır. Çoxillik əkmələr 3336 hektardır, 3083 hektarı suvarılır. Ümumiyyətlə kənd təsərrüfatına yararlı sahələrin cəmi 47322 hektar təşkil edir ki, bunun da 21012 hektarı suvarılındır. Həyətyanı sahələr 5971 hektar, o cümlədən 5260 hektarı suvarılır. Rayon ərazisində 210 hektar meşə sahəsi mövcuddur.

a) Rayonun dövlət mülkiyyətində saxlanılan torpaq sahələri təyinatına görə aşağıdakı qaydada bölünür:

Dövlət mülkiyyətində olan ərazinin sahəsi 8144 hektardır. Bunun da 978 hektarı suvarılındır. Ərazidə olan əkin sahəsi 940 hektardır, 890 hektarı suvarılır. Örüşlər 4059 hektardır. Çoxillik əkmələr olan 88 hektarın hamısı suvarılır. Ümumiyyətlə kənd təsərrüfatına yararlı sahələrin cəmi 5087 hektar təşkil edir ki, bunun da 978 hektarı suvarılan torpaq-

lardır. Həyətəni sahələrin cəmi 1 hektardır, suvarılıdır və kənd təsərrüfatına yararlıdır. Dövlət mülkiyyətində olan meşələrin sahəsi 210 hektar təşkil edir.

b) Xüsusi mülkiyyətdə olan torpaqlar öz təyinatına görə aşağıdakı qaydada bölünür.

Göstərilən mülkiyyətdə olan ərazinin ümumi sahəsi 28084 hektardır ki, bunun da 23592 hektarı suvarılır. Əkin altında olan torpaqların ümumi sahəsi 19466 hektar olaraq onun 15541 hektarı suvarılan torpaqlardır. Çoxillik əkmələr 3248 hektardır, 2995 hektarı suvarılır. Burada kənd təsərrüfatına yararlı torpaqların sahəsi 22714 hektar təşkil edir ki, bunun da 18536 hektarı suvarılıdır. Həyətəni sahələr 5370 hektar təşkil edir ki, bunun da 5056 hektarı suvarılır.

v) Rayon ərazisində bələdiyyə mülkiyyətində olan torpaqların ümumi sahəsi 32024 hektardır ki, bunun da 1702 hektarı suvarılır. Əkin sahəsi 1500 hektardır, 1498 hektarı suvarılır. Bu mülkiyyət formasında olan örüşlərin sahəsi 18021 hektardır. Ümumiyyətlə kənd təsərrüfatına yararlı sahələr 19521 hektar təşkil edir ki, bunun da 1498 hektarı suvarılır. Bələdiyyə mülkiyyətində olan həyətəni torpaqların sahəsi 600 hektardır ki, bunun da 204 hektarı suvarılır.

Rayon ərazisində əsasən taxıl bitkiləri, pambıq, yem bitkiləri, tərəvəz-bostan bitkiləri becərilir. Üzüm, nar, heyvə və s. meyvə yetişdirilir.

Göyçay rayonunda kənd təsərrüfatı bitkilərinin məhsuldarlığı yüksək deyildir. Belə ki, 2002-ci ildə rayonda 45316 hektar dənli və dənli paxlalı əkin sahələrindən orta hesabla 25,1 s/ha, 216 hektar pambıq sahəsindən 12,6 s/ha məhsul alınmışdır. Əvvəlki illərdə də məhsuldarlıq yüksək olmamışdır.

Rayonun təbii – iqlim şəraiti burada ancaq suvarma əkinçiliyinin aparılmasına imkan verir. Suvarma mənbələri əsasən uzunluğu 115 km, illik axımı 450,2 mln.m³ olan Göyçay çayı, Yuxarı Şirvan kanalı və Yekəxana su anbarıdır. Bu su anbarının 91%-dən Göyçay rayonunun torpaqları suvarılır. Yuxarı Şirvan kanalından rayonun 17482 ha sahəsi suvarılır.

Bununla belə, aztəminatlı, 'quraqlıq illərində su çatışmazlığı müşahidə olunur. Belə ki, rayonun 26272 hektar suvarılan torpaqlarında əkilən bitkilərin sulu illərdə 195,7 mln.m³ su tələbatına qarşı, illik su ehtiyatları 266,8 mln.m³ təşkil etdiyi halda, orta sulu illərdə 213,0 mln.m³ illik su tələbatına qarşı 208,5 mln.m³, az sulu illərdə 246,4 mln.m³ illik su tələbatına qarşı 132,3 mln.m³ su ehtiyatları mövcud olur. Quraq illərdə kənd təsərrüfatında 114,1 mln.m³ su çatışmır. Su qıtlığını aradan qaldırmaq üçün bir sıra tədbirlər görmək olar:

- Ümumiyyətlə, suvarılan əkin sahələrini su ehtiyatlarına uyğunlaşdırmaq;
- Drenaj sularının minerallığını azaltmaqla, onlardan istifadə etmək;
- Suyu qənaət edən suvarma texnikasından istifadə etmək və s.

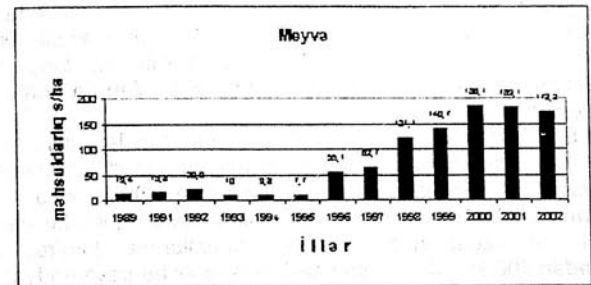
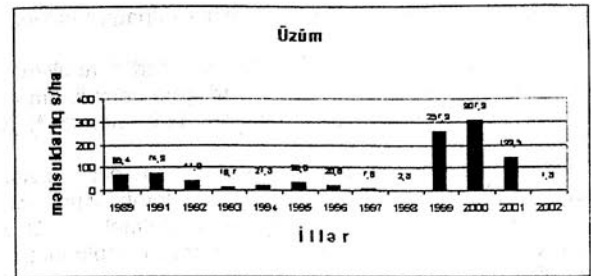
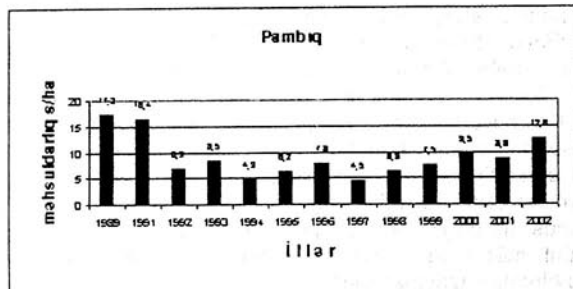
Lakin bu tədbirlər məsələni köklü həll etmir. Belə ki, az sulu quraqlıq illərində kənd təsərrüfatı bitkilərinə su qıtlığından böyük ziyan dəyir. Məsələn 2000-ci quraqlıq ildə 8729 ha taxıl sahəsinin 4300 ha-na, meyvə və üzüm bağlarının 1211 ha-nın hamısına və ümumiyyətlə 12713 ha əkin sahəsinin 6235 ha-na ziyan dəymişdir. Bu ziyanın məbləği rayon üzrə 6393,8 mln. manat həcmində müəyyən edilmişdir.

2002-ci ildə isə təbii fəlakətlər nəticəsində təxminən 1200 hektar sahəyə ziyan dəymişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, su qıtlığından əlavə mövcud suvarma şəbəkələrində çox böyük həcmdə su itkisinə yol verilir. Məsələn 2000-ci ildə bütün suvarma mənbələrindən götürülən suyun suayrıcı nöqtələrindən təsərrüfatlara verilən nöqtələrinə qədər olan hissədə itgiyə gedən suyun həcmi 37% təşkil etmişdir. Bundan başqa suvarılan sahələrdə də tətbiq edilən suvarma texnika və texnologiyalarının mükəmməl olmaması ilə bağlı 20 % su itkisinə yol verilir ki, bunun da həcmi mütərəqqi suvarma texnika və texnologiyalarını tətbiq etməklə azaltmaq olar.

Bitkilərin məhsuldarlığına təsir edən digər amillər də mövcuddur. Bunlardan suvarma suyunun keyfiyyətini və miqdarını göstərmək olar. Bitkilərin su tələbatının ödənilməsi

ilə əlaqədar olan məsələlər (su qıtlığı, su itkiləri) barədə yuxarıda qeyd edilmişdir. Suyun keyfiyyəti də çox böyük rol oynayır. Suvarma suyunda duzların miqdarı 0,08-1 q/l ola bilər. Əgər suvarma suyu yüksək keyfiyyətlidirsə, onda torpaq yaxşılaşa bilər, əksinə, suvarma suyunun keyfiyyəti pisdirsə, onda torpağın melliorativ vəziyyəti də pisləşir və onun məhsuldarlığı aşağı düşür. Xüsusən də torpaqlar bu və ya digər dərəcədə şorlaşmış və şorlaşmaya meyilli olduqda.

Digər amillərdən ən əsası ağır mexaniki tərkibə malik olan torpaqların şorlaşmasını göstərmək olar. Belə ki, tərkibində kənd təsərrüfatı bitkilərinin normal inkişafına mane ola biləcək qədər duzlar olan torpaqlar şorlaşmış torpaq hesab olunur.

Belə ki, zəif şorlaşmış torpaqlarda məhsuldarlıq 10-20%, orta şorlaşmış torpaqlarda 20-40%, yüksək şorlaşmış torpaqlarda 65-75% aşağı düşür, şoranlarda isə məhsuldarlıq 0-10% arasında dəyişir.

Göyçay rayonunda 12702 hektar, o cümlədən 6610 hektar zəif, 4525 hektar orta, 1567 hektar şiddətli və çox şiddətli şorlaşmış suvarılan torpaqlar, həmçinin 23520 hektar

zəif, 1292 hektar orta və şiddətli şorakətli torpaqlar mövcuddur.

Torpaqların meliorativ vəziyyətinə təsir edən amillərdən biri də minerallaşmış qrunt sularının yerləşmə dərinliyinin yer səthindən 1,0m-dən az olan sahələrin 6150 hektar təşkil etməsidir.

Qrunt sularının minerallığı 8-27q/l arasında dəyişir. Torpaqları bitkilərə zərər verən duzlardan təmizləmək üçün kompleks meliorativ tədbirlər həyata keçirilməlidir. Qeyd edildiyi kimi bu kənd təsərrüfatı bitkilərinin məhsuldarlığının aşağı düşməsinə səbəb olur. Bu məqsədlə də, rayonda uzunluğu 186,4 km olan (o cümlədən 126,7 km açıq dren, 59,7 km qapalı dren) kollektor-drenaj sistemləri mövcuddur. Hazırda bu sistemlərin tam bərpasına (96,4 km-ə əsaslı, 90 km-ə cari) ehtiyac vardır. Bu o deməkdir ki, Göyçay rayonunda mövcud olan kollektor-drenaj sistemlərinin normal işləməsi tam təmin olunmur.

Su itkisinin qarşısını almaq, həmçinin bitkiləri suvarma suyu ilə tələbata görə təmin etmək məqsədilə ümumi uzunluğu 1517 km olan, o cümlədən beton üzülükli 23,5 km suvarma sistemlərində (1945 ədəd hidrotexniki qurğular var) 900,5 km uzunluğunda suvarma kanallarının təmirə, o cümlədən 400 km hissəsinin əsaslı təmirə və bərpaya ehtiyacı vardır.

Əksər suvarma şəbəkəsi qeyri-mühəndisi torpaq kanallardan ibarətdir, kanallar lillənmiş, yamacları bəzi yerlərdə dağılmış, kanalların dibi və yamacları müvafiq normaya uyğun olmadığından suburaxma qabiliyyəti azalır. Ərazidə torpaq kanallardan başqa beton üzülükli kanallar da vardır. Lakin bu kanallar da lillənmişdir. Ona görə də bu, kanalların bəzilərdən istifadə olunduğu halda bəziləri tamamilə yararsız vəziyyətə düşdüüyü üçün, suvarma torpaq kanalları həyata keçirilir.

Kanallar üzərindəki hidrotexniki qurğuların yararsız və ya tamamilə olmaması müəyyən sahələrə su verilməsini çətinləşdirir.

Kollektor-drenaj şəbəkəsinin vəziyyəti, ilkin drenlərin və suyuğicıların əksəriyyəti açıqdır. Drenaj şəbəkəsinin lillənməsi

və drenlərdə kol-kosun bitməsi sahədən qrunt sularının axıdılmasını çətinləşdirir və ona görə də drenaj sistemi öz funksiyasını yerinə yetirə bilmir.

Ərazinin bir hissəsində drenaj sularını sahədən kənar etmək üçün tikilmiş nasos stansiyaları ləğv edilmiş, qrunt suları isə öz axımı ilə sahədən kənar edilir. Suyuğicıların üstündə tikilmiş körpülərin bəziləri də dağılmaq üzrədir.

Beləliklə, mövcud suvarma və kollektor-drenaj şəbəkəsində, onların üzərində olan hidrotexniki qurğuların uzun müddətli istismarı və baxımsızlığından yaranmış çatışmazlıqları aradan qaldırmaq üçün təmir-bərpa işlərini aparılması tələb olunur.

Bu işlər əsasən aşağıdakılardan ibarətdir:

- suvarma və drenaj şəbəkəsinin lildən təmizlənməsi
- suvarma kanalları üzərindəki hidrotexniki qurğuların (səviyyə qaldıran, suburaxan, borulu keçid, anvedik və s.) yeniləri ilə əvəz edilməsi və bərpası

- açıq suyuğicı və ilkin drenlərdəki borulu keçidlərin bərpa edilməsi, bağlı ilkin drenlərin borularının yuyularaq təmizlənməsi və mənşəb, baxış quyularının bərpası;

Layihə-smeta sənədlərinə görə 1 hektar sahədə kollektor-drenaj və suvarma şəbəkəsinin təmir-bərpa işlərinə 1658250-1665915 manat və yaxud 352,87-354,45 ABŞ dolları vəsait tələb olunur.

Torpaq sahələrinin həm cari, həm də əsaslı səthi hamarlama işlərinə, həmçinin şorlaşmış torpaqların cari və əsaslı yuyulmasına ehtiyac vardır.

Kompleks tədbirlərə şorakətliyə qarşı mübarizədə onun şorakətli dərəcəsinə uyğun olaraq, kimyəvi meliorantların tətbiqi də daxildir. Həmin məqsədlə respublikada zəngin ehtiyata malik olan xam gipsdən və ya tərkibində gips olan materiallardan – gəc, fosogips, dəmir kuporosu (toz halında), sulfat və xlor turşuları (maye halında) və s. istifadə oluna bilər.

Rayon ərazisində məhsuldarlığın artırılması və fermerkəndli təsərrüfatlarına bu barədə köməklik etmək məqsədilə aşağıdakı bir sıra tədbirlərin tətbiqi təklif edilir;

- irriqasiya eroziyasına qarşı mübarizə, əsasən, suvarmanın düzgün təşkili və aparılmasıdır. Hər şeydən əvvəl yer səthinin meyilliyi çox olan halda cari və ya əsaslı səthi hamarlama işləri aparılmalıdır. Bir hektar sahənin hamarlanmasına 200-320 min manat vəsait tələb olunur.

- Cərgələrarası becərilən bitkilərin suvarılmasında şırımların uzunluğu başdan-başa, becərilən bitkilərin suvarılmasında isə zolağın eni və uzunluğu, sahənin meyilliyi, torpağın suhopdurma qabiliyyəti, mexaniki tərkibi, suvarma norması nəzərə alınmaqla təyin edilmiş su sərfi tərtib edilməlidir.

- Torpağın fiziki-kimyəvi xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla müterəqqi suvarma texnikası da tətbiq edilə bilər.

- Şorlaşmış və şorakətli torpaqların meliorasiyası üçün ilk növbədə kollektor-drenaj sisteminin normal işləməsi təmin edilməlidir. Bu məqsədlə rayonda təmir-bərpa işlərinə ehtiyacı olan 13400 hektar suvarılan sahədəki kollektor-drenaj şəbəkəsində əsaslı təmir-bərpa işləri görülməlidir. Buna 6,1-7,2 milyard manat vəsait tələb olunur.

- 26272 hektar sahənin 15595 hektarında suvarma şəbəkəsinin əsaslı təmir və ya bərpasına 7,28 milyard manat vəsait tələb olunur.

- Orta və şiddətli dərəcədə şorlaşmış 6092 hektar sahədə torpaqların əsaslı yuyulması lazımdır. Burada əsasən xloridli şorlaşma olduğu üçün adi su ilə 10-15m³/ha norma ilə fasiləli yuma üsulu ilə (2-3 və ya daha çox dəfəyə verməklə) müsbət nəticələr əldə etmək olar. Bunun üçün 2,14 milyard manat vəsait lazımdır.

- Zəif şorlaşmış 6610 hektar sahələrdə cari yuma aparmaqla, yəni 15-20 min m³ əvəzinə hektara 2-2,5 min m³ su verməklə, həm də sahənin meyilliyindən asılı olaraq ləklər düzəltmədən də aparmaq olar ki, bu da ucuz başa gələr.

- Şorakətli torpaqların meliorasiyasında hər hektara 10-20 ton sulfat turşusu, yaxud da yaxşı olar ki, 5-80 ton gips verilsin. Hər iki halda, yuma norması 15-20 min m³ qəbul edilir.

- Torpağın meliorasiyası uzunmüddətli prosesdir. Təklif edilən tədbirlərlə heç də həmişə bir mövsüm ərzində torpaq-

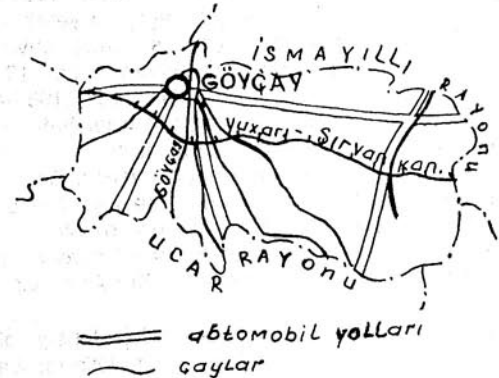
ları lazım olan dərinlikdə və lazım olan həddə qədər duzlardan təmizləmək mümkün olmur. Odur ki, bu tədbirlər bir neçə mövsümdə davam etdirilməli, həmçinin digər tədbirləri də (məsələn mineral və üzvi gübrələrin verilməsi, duza davamlı bitkilərin istifadə edilməsi və s.) tətbiq etməklə, torpaqların yaxşılaşdırılmasına nail olmaq mümkündür:

- mineral və üzvi gübrələrin verilməsi;
- duzadavamlı bitkilərdən istifadə edilməsi;
- yuma rejimli suvarma normasının (yəni normanı əlavə 15-20% artırmaqla) tətbiqi;

- suvarma texnologiyasına düzgün əməl edilməsi.
- müterəqqi aqrotexniki qaydaların düzgün yerinə yetirilməsi.

- şorlaşmış torpaqlarda cari yumanın aparılması.
Eyni zamanda qeyd etmək lazımdır ki, görülməli işləri bir il ərzində deyil, bir neçə il ərzində ardıcıl həyata keçirmək lazımdır.

GÖYÇAY İNZİBATI RAYONU

HACIQABUL İNZİBATI RAYONU

Hacıqabul inzibati rayonu Azərbaycan Respublikasının şərqində yerləşir. Rayonun ərazisi şimaldan Şamaxı və Qobustan, şimal-şərqdən Abşeron, cənubdan Əli Bayramlı və Sabirabad, şərqdən Xəzər dənizi, qərbdən və cənub qərbdən Kürdəmir, Sabirabad və şimal-qərbdən isə Ağsu rayonlarının ərazisi ilə həmsərhəddir.

Hacıqabul rayonunun ərazisi səth quruluşuna görə bir-birindən fərqlənən dağlıq və düzənlik hissə ərazilərini tutur.

Dağlıq hissə Böyük Qafqazın cənub-şərq hissəsinə daxil olan dağ silsilələrinin dağ yamaqları və onların arasında peneplenləşmiş sahələri, düzənlik hissə Kür-Araz ovalığının qismən bir hissəsini əhatə edir. Birinci hissə prolüvial və allüvial çöküntülərlə örtülmüşdür.

Rayon ərazisində Pirsaat çayı axır. Çayın sağ və sol sahilində Ləngəbiz və Ələt tirələri ucalır. Çayın uzunluğu 202 km olub dənizə axmır. Su toplayıcı sahəsi 2280 km²-dir. Su axınının modulu hər km²-də 3,03 m³/san-dir. Çox sulu ildə (1963-cü il) su sərfi 32,7 m³/san, az sulu ildə (1962-ci il) 3,72 m³/san təşkil etmişdir. Çay qar, yağış və yeraltı sularla qidalanır. Düzənlik hissədə həmin çayın suyundan suvarmada geniş istifadə olunur. Onun üzərində ümumi həcmi 16,9 min m³ olan Pirsaatçay su anbarı istifadəyə (1964-cü il) verilmişdir. Bununla həm ərazinin suya olan tələbatı nisbətən ödənilməklə çayın su balansı da tənzimlənirdi.

Rayonun ərazisində Hacıqabul gölü vardır. Gölün səthinin sahəsi 8,40 km², qeyd olunan suyun səviyyəsi 19,6 m, ən dərin yeri 2,0 m, suyun həcmi 12,1 m³-ə bərabərdir.

Aqroiqlim nöqtəyi-nəzərində Hacıqabul rayonun ərazisi III Abşeron-Qobustan və qismən IV Kür-Araz vilayətinə daxildir.

Rayon ərazisində bilavasitə meteoroloji stansiya olmadığına görə bu rayona aid olan iqlim göstəricilərini Şamaxı, Ələt, Puta və Kürdəmir rayonları ərazisində müşahidə olunan iqlimin əsas göstəriciləri ilə səciyyələndirmək olar. Rayonda havanın orta illik temperaturu - 11,1°C, mütləq minimum

temperaturu -19°C, mütləq maksimum temperaturu 38,0°C-dir. Torpaq səthinin orta illik temperaturu 14°C-dir.

İlin ən isti ayında orta temperatur 23,2°C, ən soyuq ayının orta temperaturu -0,5°C-dir. İllik nəmlik 71%, iyul və avqustda 49 və 50% olur. İl ərzində 591 mm, yayda (iyul, avqust) 24 və 2 mm yağıntı düşür. Mümkün buxarlanmanın illik miqdarı 845 mm-ə, yayda (iyun, iyul) 119 və 170 mm-ə bərabər olur. Bu göstərilənlər ərazi daxilində istər qərbə (Kürdəmir), istərsə də şərqə (Ələt) getdikcə kəskin şəkildə dəyişmir. Belə ki, Kürdəmirdə havanın orta temperaturu 14,5°C, ilin ən isti ayı olan iyulda 27,3°C, avqustda 26,9°C, yanvarda isə 1,4°C-ə bərabərdir. Havanın orta mütləq minimum temperaturu -1°C, mütləq minimum -24°C, mütləq maksimum isə 43°C-dir. Torpaq səthinin orta temperaturu 17°C-dir. İlin ən isti ayında orta temperatur 34°, ən soyuq ayında 2°C-dir. Havanın orta illik nəmliyi 72%, iyulda 52%, qışda (yanvar) 87%-dir. İl ərzində cəmi 360 mm, avqustda 15 mm, qışda (yanvar) 26 mm yağıntı düşür. Mümkün buxarlanmanın miqdarı isə müvafiq olaraq 1034 mm, 187 mm və 18 mm-ə bərabərdir.

Şərq tərəfdə yerləşən Ələtdə isə havanın orta illik temperaturu 14,6°C yayda (iyul) 26,1°C, qışda (yanvar) 3,4°C-dir. Havanın orta mütləq minimum temperaturu -7°C, mütləq minimum -16°C, mütləq maksimum 41°C-dir. Torpaq səthinin orta illik temperaturu 17°C-ə bərabərdir. Yayda (iyul) torpaq səthi 31°C-ə qədər qızır. Əksinə, qışda (yanvar) temperatur 4°C-ə qədər azalır. Ərazidə havanın nəmliyi 70%, iyulda 56%, yanvarda 79%-dir. İllik yağıntıların miqdarı 218 mm, yayda (iyul, avqust) cəmi 4-6 mm yağıntı düşür. Qışda (yanvar) yağıntı bir qədər artır və 20 mm olur. Mümkün buxarlanmanın miqdarı isə müvafiq olaraq 1040 mm, 192 mm və 30 mm-ə bərabərdir.

Təhlildən görüldüyü kimi Hacıqabul rayonunun ərazisində iqlim şəraiti dağlıq və düzənlik hissəsi üçün müxtəlif ola bilər. Belə ki, onun şimal hissəsi üçün qışı quraq keçən mülayim isti yarımsəhra və quru step, cənub, cənub-qərb və

cənub-şərq hissəsi üçün də yayı quraq keçən mülayim-isti yarımşəhra və quru stepler iqlim tipi üstünlük təşkil edir.

Rayonun bitki örtüyü əsasən səhra tipli (yovşanlı-şoranlı), efemerli, çəmən və mədəni bitki qruplaşmalarından ibarətdir. Bu bitki qruplaşmaları təbii halda inkişaf edən sahələrdə çox böyük dəyişikliyə məruz qalmış, onların sahəsi azalmış, növ tərkibi pisləşmişdir.

Hacıqabul rayonun ərazisində tünd-boz qəhvəyi (qışmən), şoran və şorakətli boz-qəhvəyi, şorakətli boz torpaqlar yayılmışdır. Bu torpaqlar müxtəlif dərəcədə qalınlığına növ müxtəlifliyinə malik olmaqla yanaşı, çox yerdə münbitliyinin aşağı olması ilə seçilir.

Hacıqabul rayonun ümumi sahəsi 88077 ha-dır. Onun da 22013 ha-ı suvarılan torpaqlardan ibarətdir. Ümumi əkin sahəsi 17470 ha olub onun 16986 ha-ı suvarılındır. Ərazidə 20 ha çoxillik əkmələr, 4576 ha dincə qoyulmuş torpaqlar, 11132 ha örüş sahələri vardır. Kənd təsərrüfatına yararlı torpaqlar 53198 ha təşkil edir. Çoxillik əkmələr 20 ha, dincə qoyulmuş sahələrin 4576 ha-ı (100%) suvarılan torpaqlardır. Kənd təsərrüfatına yararlı olan torpaqların 21582 ha-ı (40,6%) suvarılan sahələrdir. Rayon ərazisində cəmi 1180 ha meşə zolağı vardır ki, bu da ümumi suvarılan torpaqların 5,3%-ni təşkil edir.

Rayonda aparılmış torpaq islahatı ilə əlaqədar olaraq ərazidə yayılmış torpaqlar dövlət, bələdiyyə və xüsusi mülkiyyət formalarına daxil edilmişdir. Bu torpaqların struktur tərkibi 01 yanvar 2003-cü il tarixə qədər aşağıdakı kimi olmuşdur.

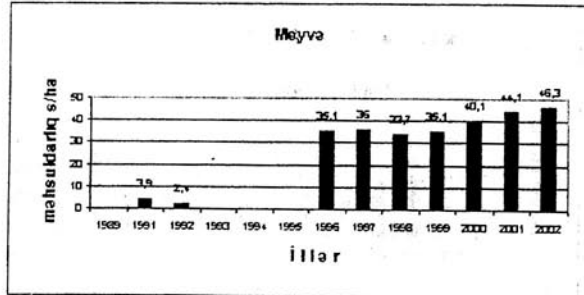
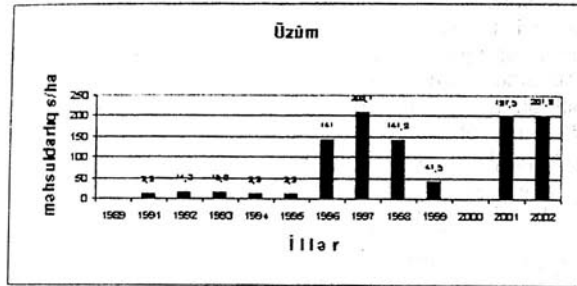
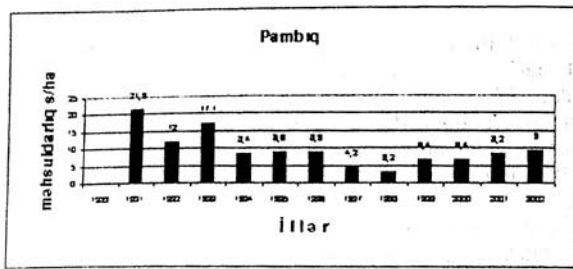
Dövlət mülkiyyətinə daxil edilən torpaqlar. Bu mülkiyyət formasında saxlanılan torpaqların ümumi sahəsi 37548 ha-dır. Onun da 14081 ha örüş, 1100 ha-ı meşəliklərdən ibarətdir. Ümumilikdə bu mülkiyyət formasına daxil edilmiş torpaqların 14528 ha-ı kənd təsərrüfatına yararlı sahələr təşkil edir. Bu mülkiyyət formasında cəmi 60 ha (ümumi torpaq sahəsinin 0,16%-i) suvarılan torpaqlar vardır.

Bələdiyyə mülkiyyətinə verilən torpaqlar:

Göstərilən mülkiyyətdə olan ərazinin ümumi sahəsi 9181 ha-a bərabərdir. Onun 541 ha əkin, 451 ha-ı dincə qoyulan, 17051 ha-ı örüşlərdir. Kənd təsərrüfatına yararlı olan torpaqların sahəsi 18043 ha təşkil edir. 761 ha həyətiani sahələrin 570 ha-ı (74,9%) kənd təsərrüfatına yararlıdır. 25,1%-i isə kənd təsərrüfatına yararlıdır. Bu mülkiyyət formasında yalnız 895 ha (ümumi sahənin 9,7%-i) suvarılan torpaqlar olub, onun 44 ha-ı (49,6%) əkin və 451 ha-ı (50,4%) dincə buraxılmış torpaqlardır.

Xüsusi mülkiyyət formasına verilən torpaqlar. Hacıqabul rayonu ərazisində xüsusi mülkiyyət formasına verilmiş torpaqların ümumi sahəsi 21350 ha-dır (ondan 21058 ha suvarılan). Bu torpaq sahəsinin 16482 ha-ı əkin, 20 ha-ı çoxillik əkmə, 20 ha-ı bağ, 4125 ha-ı dincə qoyulmuş sahələr və 723 ha-ı örüşlərdən ibarətdir. Kənd təsərrüfatına yararlı olan torpaqların sahəsi 20624 ha-dır, ondan da 621 ha-ı həyətiani sahələrin payına düşür. Çoxillik əkmələrin və bağların bütün sahəsi (40ha), dincə qoyulmuş sahələrin 4125 ha-ı (19,6%) və örüşlərin 431 ha-ı (2,0%) suvarılındır. Burada həyətiani torpaqların 431 ha-ı (ümumi suvarılan torpaqların 2,04%-i) suvarılan torpaqlardır.

Respublikamızın iqtisadiyyatında Hacıqabul heyvandarlıq rayonu olmaqla yanaşı əkinçilik rayonu kimi səciyyəlidir. Burada taxılçılıq, kartof, bostan və s. inkişaf etdirilmişdir.

Rayon üzrə 1995-ci ildə 6597 ha sahədə taxıl əkinə aparılmışdır. Bu il cəmi 8095 t. məhsul yığılmışdır. Hər hektar sahənin orta məhsuldarlığı 12,3 ha təşkil etmişdir. 2002-ci ildə 5600 ha sahədə səpilən buğdanın məhsuldarlığı 36,4 s/ha, 2600 ha sahədə səpilən arpa sahəsinin məhsuldarlığı 26,0 s/ha təşkil etmişdir. Həmin ildə 600 ha sahədə pambıq ekilmiş orta məhsuldarlıq 9,0 s/ha-dan çox olmamışdır.

Müqayisə göstərir ki, rayon ərazisində taxılın məhsuldarlığı nisbətən artsa da pambıq və s. bitkilərin məhsuldarlığı nəzərdə tutulan miqdardan da xeyli aşağıdır. Bunun başlıca səbəbi bu sahələrin maddi bazasının olmaması ilə yanaşı ərazinin təbii şəraiti ilə sıx əlaqədardır. Belə ki, düşən yağıntıların miqdarı (vegetasiya dövründə) az olmaqla, mümkün buxarlanmanın miqdarı çoxdur. Havanın temperaturunun yüksək olması torpaq səthinin sürətlə buraxılmasına şərait yaradır. Ona görə də burada çox vaxt suvarma suyunun olmaması üzündən quraqlıqlar baş verir və bununla da kəndlilər təsərrüfatlarına çox böyük ziyan dəyir. Belə hal 2002-ci ildə bu müşahidə edilmişdir. Belə ki, həmin rayonda 800 ha sahədə pambıq bitkisi ekilmiş və hər ha sahədən 8,7 s məhsul götürülməsi planlaşdırılmışdır. 800 ha sahənin 70,7 ha-ı quraqlıqdan məhv olmuş və rayona 28 min.man ziyan dəymişdir. 1178 ha meyvə sahəsi bütövlüklə məhv olmuş, bu sahəyə 284 min.man. ziyan dəymişdir. Həmin il 720 ha taxıl ekilmiş və hər ha-dan 29,0 s məhsul götürmək nəzərdə tutulmuşdur. Əkilən həmin sahənin 380 ha-ı məhv olmuş, bu sahəyə 1825 min.man. ziyan dəymişdir. Həmin il 720 ha taxıl ekilmiş və hər ha-dan 29,0 s məhsul götürmək nəzərdə tutulmuşdur. Əkilən həmin sahənin 380 ha-ı məhv olmuş, bu sahəyə 1825 min.man. ziyan dəymişdir. 1224 ha bostan sahəsinin 600 ha-ı, 510 ha tərəvəz sahəsinin 300 ha-ı, 305 yonca sahəsinin 75 ha-ı quraqlıqdan məhv olmuşdur. Bütövlüklə yalnız həmin il rayonun kənd təsərrüfatı iqtisadiyyatına 4597 min.man. ziyan dəymişdir. Bütün bunları nəzərə alaraq

rayonda becərilən bitkilərin su tələbatı ödənilməlidir. Bu tədbir xüsusilə az sulu illər üçün çox vacibdir.

Rayonda yeraltı sular yatım dərinliyinə və minerallaşma dərəcəsinə görə seçilir. Araşdırmalar göstərmişdir ki, ümumilikdə suvarılan torpaqların 65,0 ha-da yeraltı suların yatım dərinliyi 1,0 m-dən azdır. 5248 ha sahədə yeraltı suların yatım dərinliyi 1,0-1,5 m, 11848 ha sahədə 1,5-2,0 m, 4327 ha sahədə 2,0-3,0 m və 236,0 ha sahədə isə 3,0 m-dən çoxdur. Belə suların minerallaşma dərəcəsi və onların tutduğu sahə müxtəlifdir. Belə ki, 4104 ha sahədə yeraltı suların minerallaşma dərəcəsi 1,0q/l-dən az, 11505,0 ha sahədə 1,0-3,0 q/l və 6115,0 ha sahədə isə 3,0 q/l-dən çoxdur.

Qrunt suların minerallığının yüksək olması və yer səthinə yaxın yerləşməsi torpaqların şoranlaşmasına şərait yaradır.

Rayon ərazisinə yayılmış torpaqlar bu və ya digər dərəcədə şoranlaşmaya və şorakətləşməyə məruz qalmışdır. Belə ki, ərazidə yayılmış şoranlaşmış torpaqlar 10920 ha (ümumi suvarılan ərazinin 50,3%) sahəni tutur. 9056,0 ha-ı (ümumi suvarılan ərazinin 41,7%) zəif, 1640,0 ha-ı orta (7,5%) və 108,0 ha-ı (0,5%) şiddətli və çox şiddətli dərəcədə şoranlaşmışdır. Ümumi suvarılan torpaqların 3840,0 ha-ı (17,7%) zəif, 11200,0 ha-ı (51,6%) orta və 6684 ha-ı (30,8%) orta və şiddətli dərəcədə şorakətləşməyə məruz qalmışdır.

Hacıqabul rayonu ərazisində yayılmış torpaqlar şoranlaşma, şorakətləşməyə məruz qalmaqla yanaşı müxtəlif dərəcədə eroziyaya da məruz qalmışdır. Rayon ərazisində aparılmış torpaq-eroziya tədqiqatları göstərmişdir ki, ümumi rayon ərazisinin 70,9%-i yuyulmaya məruz qalmamışdır. Burada zəif dərəcədə yuyulmuş torpaqlar 15,7%, orta dərəcədə yuyulmuş torpaqlar 7,2% və şiddətli dərəcədə yuyulmuş torpaqlar isə 6,2% təşkil etmişdir. Ərazidə eroziyanın bütün növlərinə: səthi, xətti (qobu), külək və irriqasiyaya rast gəlinir. Lakin bunların əsas fərqi yayılmasına görə seçilir. Belə ki, dağlıq hissədə əsasən səthi və xətti (qobu) eroziyası yayılmışdır. Bu növ eroziya səthi su axınlarının təsiri ilə əməl gəldiyi halda külək eroziyası güclü küləklər tərəfindən torpaq səthinin

sovrulması ilə əmələ gəlir. Rayonun suvarılan sahələrinə irriqasiya eroziyası xarakterikdir.

Rayon ərazisində eroziya prosesinin əmələ gəlməsi və inkişafına buranın təbii şəraiti (ərazinin relyefi, bitki ilə örtülməyən aşağı olması, torpaqların eroziyaya qarşı davamsızlığı, mexaniki tərkibi və s.) ilə yanaşı insanların düzgün olmayan təsərrüfat fəaliyyəti (otlaq və ömür sahələrində sistemli və normadan artıq otarma, əkin sahələrində torpaq hazırlığı işlərinin yamacın uzunluğunu istiqamətində aparılması, meşə və ot əkinlərinin aparılması, növbəli əkin sisteminin tətbiq edilməsi, suvarılan sahələrdə suvarma norma və qaydalarına riayət edilməməsi, mütərəqqi suvarma üsullarının tətbiq edilməsi, suvarmada texniki vasitələrin həyata keçirilməsi və s.) böyük təsir göstərmişdir.

Bütün yuxarıda göstərilənləri nəzə alaraq rayon ərazisində kənd təsərrüfatını inkişaf etdirmək üçün bir sıra meliorativ tədbirlərini tətbiq etmədən həyata keçirmək lazımdır. Bunlar aşağıdakılardan ibarətdir:

Bu məqsədlə 5313 ha sahədə kollektor-drenaj şəbəkəsi təmir olunmalıdır. Bunun üçün 9,3 milyard manat vəsait tələb olunur.

Şoranlaşmış və şorakətləşmiş torpaqlarda meliorasiya tədbirləri həyata keçirilməlidir. Bu məqsədlə:

- a) 9056,0 ha zəif şoranlaşmış sahədə bu prosese qarşı cari yuma aparmaqla, yeni hər ha 15-20 min m³-ə qarşı 2,0-2,5 min m³ su verməklə sahənin məilliyindən asılı olaraq ləklər düzəltmədən aparmaqla olar. Bu isə ucuz başa gəlir.
- b) Orta və şiddətli dərəcədə şoranlaşmış 2242 ha sahədə torpaqların əsaslı yuyulması lazımdır. Bunun üçün adı su ilə 10-15 min m³/ha yuma norması ilə fasiləli yuma, yeni yuma normasını 2-3 və ya daha çox dəfə verməklə yuyulma aparılmalıdır. Bunun üçün 885,5 milyon manat vəsait lazımdır.
- v) Şorakətləşmiş torpaqların meliorasiyası üçün hər hektara 10-20 t. sulfat turşusu, daha yaxşı halda isə 5-80 t.

gips verilməlidir. Hər iki halda yuma norması 15-20 min m³ qəbul oluna bilər.

Yuxarıda göstərilənlərdən başqa suvarma sularının keyfiyyətinə diqqət yetirilməlidir. Suda asılı hissəciklərin miqdarı (çöküntülər) normaya uyğun olmalıdır. Diametri 0,10 mm-dən, xüsusilə 0,15 mm-dən iri asılı hissəciklər olan suvarma suları zərərli hesab olunur. Belə sular asanlıqla yuyulmaqla arx və kanalları lilləndirə bilər. Belə sular rayonun yuxarı dağlıq hissəsi üçün seçiyevlidir. Diametri 0,10-dan 0,005 mm-ə qədər olan çöküntülər isə torpağın fiziki xassələrini yaxşılaşdırmağa kömək edir. Diametri 0,005 mm-dən aşağı olan çöküntülər (xüsusilə 0,001 mm) xeyli miqdarda qida maddələrinə malik olurlar. Lakin onlar da həddən artıq çox olduqda torpağın fiziki xassələrinin yaxşılaşmasına maneçilik edə bilərlər. Bu, sonralar öz nəticəsini torpaqların su hopdurma qabiliyyəti və aerasiya göstəricisində aydın görünür. Suvarma sularının tərkibində suda həll olan duzların miqdarı 0,008-1,0 q/l, müstəsna hallarda isə 4,0 q/l ola bilər. Bununla belə suvarma suyunun hər bir litrində meliorativ qaydaya uyğun göstərici olmalıdır. Bunun üçün xüsusi qradasiya işlənilib hazırlanmışdır. Qradasiyaya ((bölgüyə) görə çox yararlı su tərkibində asılı hissəciklərin miqdarı <0,5 q/l olan sular hesab olunur. Tərkibində 0,5-1,5 q/l olan hissəciklər olan sular yararlı, 2,0-3,0 q/l olan sular müvəqqəti yararlı və 3,0-5,0 q/l olan sular çətin hallarda yararlı hesab olunmuşdur.

Rayon ərazisində eroziyaya qarşı mübarizə tədbirləri hər bir təsərrüfat sahəsinin xarakterinə uyğun olaraq aparılmalıdır. Belə ki, otlaq və örüş sahələrində mal-qaranın norma və sistemlə otarılması həyata keçirilməklə burada ot səpini (çoxillik) işlərini, əkinçilik zonasında torpağın əkin üçün hazırlığından başlamış becərmə (kultivasiya, suvarma və s.) işlərinə qədər bütün işlər yamacın eni istiqamətində aparılmalıdır.

Rayon ərazisində xətti (qobu) eroziyasına qarşı mübarizə məqsədilə ərazidə mövcud olan qobuların inkişafının qarşısını almağa, yeni qobuların əmələ gəlməsinə yol verməməyə doğru yönəldilməlidir. Bu məqsədlə qobu daxilində (hövzəsində) hidrotexniki, fitomeliorasiya və s. işlər aparılmalıdır.

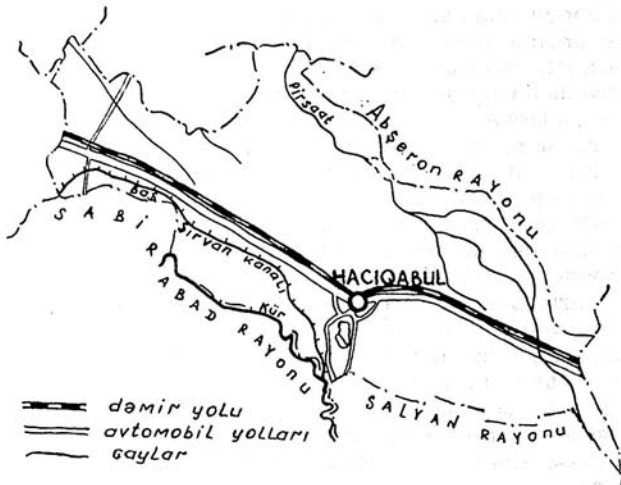
Suvarılan sahələrdə irriqasiya eroziyasına qarşı mübarizə aparmaq üçün burada səthi (əsaslı və cari) hamarlama işləri aparılmalıdır. Bundan başqa su və suvarma norması təyin edilməli, şırım və ya zolaqla suvarmada su sərfi gözlənilməlidir. Sahələrdə özbaşına su axınlarına yol verilməməlidir. Yaxşı olar ki, sahələrə veriləcək su sahənin mailliyi ilə uzlaşdırılmalıdır. Belə ki, maillik artdıqca su sərfi azaldılmalıdır. Bu nisbət şırımların uzunluğuna görə nəzərə alınmalıdır. Mailliyi aşağı olan sahələrdə suvarma şırımlarını və suvarma zolaqlarının eni və uzunluğu artırıla bilər. Çox mailli sahələrdə şırımların uzunluğu, suvarma zolaqlarının eni və uzunluğu azaldılmalıdır. Bundan başqa suvarılan sahələrdə müterəqqi suvarma üsulları (süni yağışyağdırma, torpaqaltı suvarma, çiləyici suvarma və s.) tətbiq edilməli, suvarmada texniki vasitələrdən (asbest, çuqun, dəmir və s.) borulardan istifadə edilməlidir. Bundan başqa K-4, inomer-BO, Lateks və s. kimi strukturmələğətirici polimerlərdən də istifadə edilə bilər.

Külək eroziyasına qarşı fitomeliorativ (ağac, kol və ot bitkiləri tətbiq etməklə) mübarizə tədbirlərindən geniş istifadə olunmalıdır. Meşə əkinləri yerli bitmək imkanına malik olan ağac və kol bitkilərindən istifadə edilməlidir. Onlar hakim küləklərə perpendikulyar istiqamətdə salınmalıdır. Bundan başqa müxtəlif mexaniki vasitələr (çəpər, bənd və s.) tərtib etməklə külək eroziyasına qarşı mübarizə edilməlidir.

Yuxarıda göstərilən meliorativ tədbirlərdən başqa mineral və üzvi gübrələr verməklə torpaqların münbitliyi yaxşılaşdırılmalıdır.

Torpaqların meliorasiyası uzunmüddətli prosesdir. Odur ki, bu tədbirlər ilin bir neçə mövsümündə aparılmalıdır.

HACIQABUL İNZİBATİ RAYONU

XAÇMAZ İNZİBATİ RAYONU

Xaçmaz rayonu Azərbaycanın şimal-şərqində Samur-Dəvəçi ovalığında yerləşir. Rayon ərazisi şimal, şərq, cənub-şərqdən Xəzər dənizi, cənubdan Dəvəçi, cənub-qərbdən Quba, qərbdən Qusar rayonları, şimal-qərbdən Dağıstan Muxtar Respublikası ilə həmsərhəddir.

Böyük Qafqazın şimal-şərq dağ ətəklərini orta və üst miosen çöküntüləri, yeni gillər (üstünlük təşkil edir),

qumdaşları, əhəngdaşları, qismən də konqlomerantlar geniş əhatə edir. Pleosen çöküntüləri məli Qusar düzənliyində, Xəzəryanı ovalıqda inkişaf etmişdir. Dördüncü dövrün dəniz çöküntüləri ərazinin Xəzəryanı sahilli boyu geniş yayılmışdır. Xəzəryanı ovalıqda paleogen çöküntüləri (mergelli-gilli və qumlu süxurlar) xeyli inkişaf etmişdir. Burada torpaq əmələgətirən allüvial, delüvial və flüvioqlasial çöküntülər də geniş sahələri əhatə edir.

Rayon ərazisindən Qusarçay, Qudyalçay, Qaraçay və Vəlvələçay çayları keçir.

Xaçmaz rayonu ərazisinin relyefi çay və qobularla parçalanmış, əsasən məli düzənlikdən ibarətdir. Ərazinin sahil zolağı okean səviyyəsindən alçaqda yerləşir və Qusar məli düzənliyinə tərəf tədricən yüksəlir. Öndağın kənarı ilə uzanan qədim Xəzər terrası ovalığın səviyyəsindən 20-30 m yüksəkdir və cənub-şərqə tərəf uzanır.

Dyun landşaftlı zolaq sahil boyunca Qanmazqobuçağının mənəsinə qədər uzanır. Bu zolaqda dyun təpələri bəzi yerdə yaxşı, bəzi yerdə nisbətən zəif inkişaf etməklə 2-10 m arasında dəyişir.

Rayon ərazisində birillik və çoxillik otlar, efemerlər, quraqlığa və duzadavamlı bitkilər geniş yayılmışdır. Buranın meşələrində palıd, vələs, cökə, qaraağac, qızılağac üstünlük təşkil edir.

Rayonun ümumi ərazisi 147075 hektar olub, suvarılan sahə 50286 hektar təşkil edir. Əkinə yararlı sahə 44425 hektardır ki, onun da 43987 hektarı suvarılır. Rayonda çoxillik əkmələr altında 1816 hektar sahə var ki, bununda 1790 hektarı suvarılır. Bağlar altında 1602, üzümliklər altında 214 hektar sahələrin bağ altında 1576 hektarı, üzümliklərin isə hamısı suvarılır. 30476 hektar ölümlərin 576 hektarı suvarılındır. Kənd təsərrüfatına yararlı sahələrin cəmi 76738 hektar, heyətyanı sahələrin cəmi isə 5044 hektar olub, 3912 hektarı suvarılır. Rayonda 20655 hektar meşə sahəsi vardır.

Dövlət mülkiyyətində olan torpaqların ümumi sahəsi 82534 hektardır ki, bunun da 4750 hektarı suvarılır. Əkinə yararlı sahə 4509 hektar olub, 4071 hektarı suvarılındır.

Çoxillik əkmələr altında (bağlar) 85 hektar olub, 85 hektarı da suvarılır. Üzümlüklərin sahəsi 83 hektardır, hamısı suvarılır, 2 hektar tinglik sahəsi var, hər 2 hektarı suvarılır. Biçənəklər 21 hektar olub, 21 hektarı da suvarılır. Mövcud 22329 hektar örüşlərin 541 hektarı suvarılır, kənd təsərrüfatına yararlı 26944 hektar sahənin 4718 hektarı suvarılır. Cəmi 39 hektar həyətyanı sahə vardır ki, bunun 32 hektarı suvarılır. Meşə sahələrinin cəmi 20655 hektardır.

Xüsusi mülkiyyətdə olan 43712 hektar sahənin 42736 hektarı suvarılır. Əkinə yararlı sahələr 37453 hektardır və hamısı suvarılır. Çoxillik əkmələrdən bağlar altında 1519 hektar sahənin 493 hektarı suvarılır, 212 ha üzümlüklərin hamısı suvarılır.

Kənd təsərrüfatına yararlı sahələr 39184 hektardır və bunun 39158 hektarı suvarılır. 4528 hektar həyətyanı sahənin 3578 hektarı suvarılır, o cümlədən kənd təsərrüfatına yararlı sahə 3907 hektardır ki, bunun da 3578 hektarı suvarılır.

Bələdiyyə torpaqlarının ümumi sahəsi 20829 hektar olub, onun 2800 hektarı suvarılır. Əkin üçün yararlı 2463 hektarın 100%-i suvarılır, 8147 hektar örüşün 35 hektarı suvarılır. Kənd təsərrüfatına yararlı olan 10610 hektarın 2498 hektarı suvarılır. 477 hektar həyətyanı sahələrin 302 hektarı suvarılır.

Rayonun 42232 hektar torpaq sahəsi şorlaşmamış, 4130 hektarı zəif, 3190 hektarı orta, 600 hektarı isə şiddətli şorlaşmaya məruz qalmışdır. 50152 hektar sahə isə şorakətsizdir.

Xaçmaz rayonunun 108,5 min hektar sahəsi və ya 73,8%-i eroziyaya uğramamışdır, 26,8 min hektar və ya 18,2% zəif, 8,5 min hektar və ya 5,8%-i orta, 3,3 min hektarı və ya 2,2%-i şiddətli dərəcədə eroziyaya uğramışdır. Ərazinin iqlimi yayı quraq keçən mülayim isti yarımsəhra və quru steplər iqlim tipinə aiddir. Bu iqlim tipi zəif nəmliyi, qışının mülayim, yayının isti-quru keçməsi ilə seçiyələnir.

Havanın orta illik temperaturu 12,0-12,5^o-dir. Belə ki, havanın orta temperaturu ilin soyuq ayında (yanvar) 1,2^o, ilin isti ayında (iyul) 23-24°-olur. İlin isti dövründə havanın mütləq

maksimum temperaturu 43°-dək yüksəlir. Havanın orta illik mütləq minimum temperaturu -11-12° olub, il ərzində - 8- ilə 15°-arasında dəyişir. Havanın mütləq minimum temperaturu bəzən ilin soyuq ayında -19°-dək aşağı düşür. Torpaq səthinin orta illik temperaturu 15°-dir və il ərzində 2° ilə 34° arasında tərəddüd edir, 5°-dən yüksək olan temperaturun illik miqdarı 4100-4300°, 10°-dən yuxarı temperaturun illik miqdarı 3600-3900°- təşkil edir. Birinci payız şaxtasının orta tarixi noyabrın ikinci on günlüyünün axırı və üçüncü on günlüyünün əvvəlinə, axırını yaz şaxtasının orta tarixi aprel ayının birinci on günlüyünə düşür.

Havanın orta illik nisbi rütubət 70-90%-dir. Yağının illik miqdarı 300-450 mm olub, əsasən payız təsində yağır. Səth örtüyündən 800 mm mümkün buxarlanma gedir.

Küləyin orta illik sürəti 2-4 m/san-dir. Ərazidə əsasən qərb və şimal-qərb küləkləri əsir. Güclü küləkli günlərin miqdarı (15 m/san-dan çox) 10-40-dir. Ağ yellili günlərin sayı 10-11-ə çatır. Orta örtülü günləri 16-dir. Dolu düşən günlərin sayı isə 0,1-dir. Xaçmaz rayonu ərazisində əsasən qəhvəyi çəmən-meşə, subasar qəhvəyi çəmən-meşə, çəmən-qəhvəyi, yuyulmuş qəhvəyi-çəmən, karbonatlı qəhvəyi-çəmən, tünd boz-qəhvəyi, açıq boz-qəhvəyi, adı boz-qəhvəyi torpaqlar yayılmışdır.

Rayon ərazisinin düzən olmasına baxmayaraq burada eroziya prosesinin bütün növlərinə təsadüf olunur. Ərazidə eroziya prosesinin getməsinə antropogen amillərin gərginliyi səbəb olmuşdur. Burada irriqasiya, qobu və külək eroziyası daha çox yayılmışdır. Əkin yerlərində suvarma texnikasına diqqətsizlik irriqasiya eroziyasının inkişaf etməsinə güclü təsir etmişdir. Silləmə suvarma torpaqların münbit narın hissəsini yuyub aparmış və torpaqların, orada becərilən bitkilərin məhsuldarlığını xeyli aşağı salmışdır. Ərazinin torpaq əmələ gətirən süxurları ləşəbənzər kövrək karbonatlı süxurlar olduğundan irriqasiya suları onları tədricən yumuş və qobu eroziyasının əmələ gəlməsinə səbəb olmuşdur. Rayon ərazisində arabit güclü küləklərə də təsadüf olunur ki, bunlarda torpağın münbit qatının sovrulub aparılmasına, körpə cücürtilərin zədə-

lənib məhv olmasına, ətraf mühitin çirklənməsinə səbəb olur. Külək eroziyası Xəzəryanı zolaqda daha güclü və daha tez-tez təsadüf olunur. Rayon ərazisindən keçən çaylarda arabis baş verən sel hadisələri torpaqların yuyulub dağılmasını daha da gücləndirir. Rayon ərazisinin 108,5 min hektarı (73,8%) eroziyaya uğramış, 26,8 min hektarı (18,2%) zəlf, 8,5 min hektarı (5,8%) orta, 3,3 min hektarı (2,2%) şiddətli dərəcədə eroziyaya uğramışdır.

1) Rayonun əkin sahələrində torpaqları eroziyadan qorumaq, onların münbitliyini artırmaq üçün bütün torpaq qoruyucu aqrotexniki tədbirlərə diqqət yetirilməlidir. Şum, əkin, səpin və becərmə işləri vaxtında aparılmalı, məhsul yığımından sonra kövşənliklər yandırılmamalıdır. Mümkün qədər növbəli əkin sistemindən istifadə olunmalıdır. Bu mümkün deyilsə, əkin sahələrində bitkilərin növbələşməsi aparılmalıdır. Mineral və üzvi gübrələrdən daha səmərəli istifadə olunmalıdır. Burada suvarma normalarına, üsullarına daha çox diqqət yetirilməli, müasir müvəqqəti suvarma texnologiyasına üstünlük verilməlidir. İmkan daxilində əkin sahələrinin ətraflarında meşə zolaqları salınmalıdır. Oruş və biçənlərdə ot örtüyü qorunmalı, səthi və dərinə yaxşılaşdırma işləri aparılmalı, sahələr iri daşlardan təmizlənməli, mal-qaranın otarılması nizamlanmalıdır. Bu sahələrə arabis birillik və çoxillik (xüsusilə paxlalı) otların toxumu səpilməli, imkan daxilində mineral gübrələr, əsasən azot gübrəsi verilməlidir.

Meşələrdə meşə döşəniyi qorunmalı, qırıntı işləri seçmə yolla aparılmalı, meşəyə mal-qaranın buraxılmasına imkan verilməməli, vaxtaşırı bərpa işləri yerinə yetirilməlidir. Kolluqlarda kolların qırılması və mal-qaranın otarılması tam dayandırılmalıdır.

2) Xəzəryanı zolaqda qumların sovrulmasının qarşısını almaq üçün quraqlığa və duzadavamlı bitkilərin plantasiyaları salınmalı, struktur əmələ gətirən lateksdən, K-4 prlimerindən, VO və L ionomerlərindən istifadə olunmalıdır. Xəzəryanı sahələrdə olan əkin sahələrində şum, əkin, səpin və becərmə işləri hakim küləklərə perpendikulyar istiqamətdə aparılmalı, minimal becərmə işlərinə üstünlük verilməlidir.

Xaçmaz rayonunda son 5 ildə əkilən kənd təsərrüfatı bitkilərinin məhsuldarlığı xeyli aşağı olmuşdur. Belə ki, 1992-ci ildə payızlıq buğdanın məhsuldarlığı 15,7 s, arpanın – 19,6 s, kartofun 21,0 s, 1993-cü ildə payızlıq buğda 18,0 s, arpanın – 16,7, kartofunku –36,0 sentner olmuşdur.

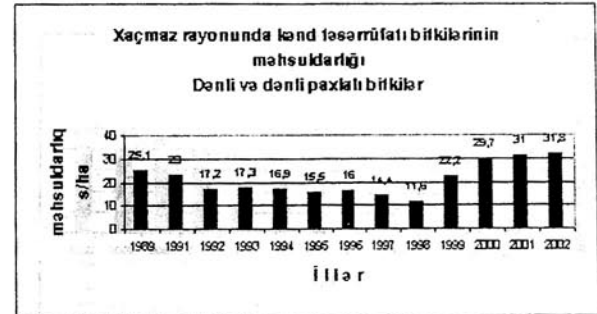
2002-ci ildə hər hektardan dənli və dənli paxlalılardan 31,8 s, tərəvəzdən 252,7 s, bostandan 89,0 s və kartofdan 95,0 sentner məhsul götürülmüşdür.

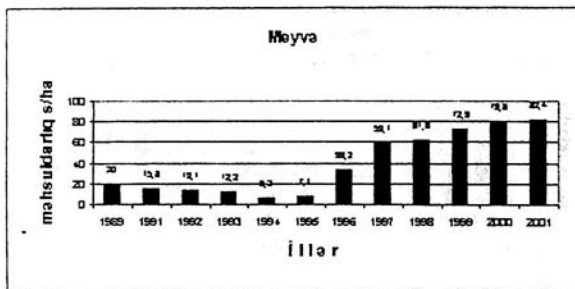
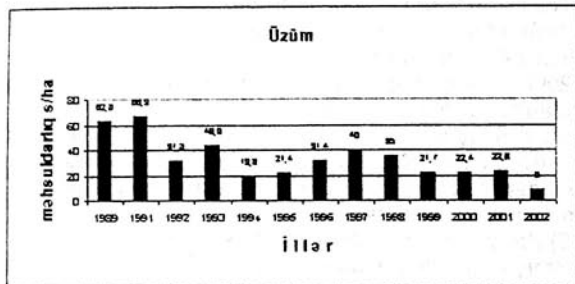
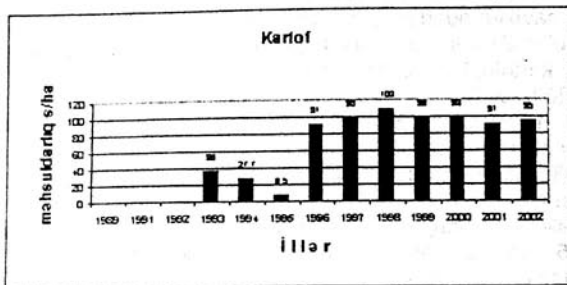
Rayonda suvarılan sahələr kənd təsərrüfatına yararlı sahələrin 65,5%-ni təşkil edir. Bu sahələrin suvarma mənbələri Qusarçay, Qudyalçay, Samur-Abşeron kanalı (32685 ha) və cəmi debiti 0,192 m³/san olan 52 ədəd subartezian quyusudur.

Təhlillər göstərir ki, 50286 hektar suvarılan sahələrdəki kənd təsərrüfatı bitkilərinin çox və orta sulu illərdə tələb olunan 264,4 və 281,3 mln.m³ suyun 148,9 mln.m³ çatışmır.

2000-ci ildə baş vermiş quraqlıq nəticəsində kənd təsərrüfatına böyük ziyan dəymişdir. Rayon üzrə 31586 hektarda əkilmiş kənd təsərrüfatı bitkilərinin 15810 hektarına ziyan dəymişdir. Məhsula dəymiş ziyanın səviyyəsi bitkilərdən asılı olaraq 5-57% arasında olmaqla 20521,2 milyon manat təşkil etmişdir.

3) Xaçmaz rayonunda suvarılan sahələrin 10800 hektarı drenləşmiş olub, qapalı üfiqi drenlərdən ibarətdir. Suvarılan

torpaqlarda yeraltı suların 1 m-dən az dərinlikdə olan sahəsi 3770 ha, 1,0-1,5 m - 6415 ha, 1,5-2,0 m - 5712 ha, 2,0-3,0 m - 9555 ha və 5,0 m-dən çox 16645 hektardır.

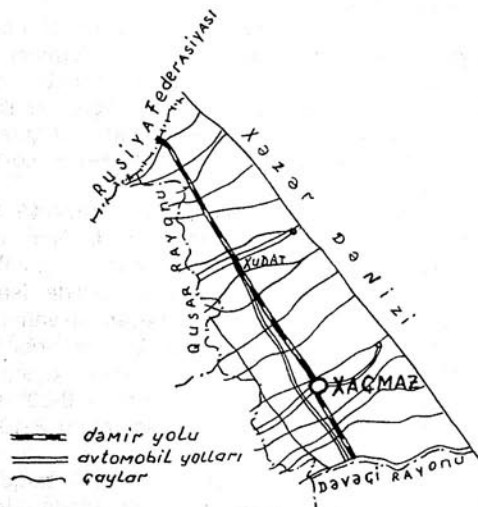
4) Suvarılan torpaqların yeraltı sularının minerallaşma dərəcəsinə görə 1q/l-dən az sahələr 37642 ha, 1,0-3,0 q/l olan 10695 ha, 3,0 q/l-dən çox olan isə 1815 hektardır.

Rayonun suvarılan torpaqlarının 1 metrlik qatında zəif şorlaşmış sahə 4130 ha, orta dərəcədə şorlaşmış 3190 ha, şiddətli və çox şiddətli dərəcədə şorlaşmış sahə isə 600 hektardır.

5) Ərazinin 1790 hektarında təxirə salınmadan suvarma şəbəkələri kompleksi yenidən qurulmalı, 6000 hektar kollektor drenaj şəbəkəsində tikinti və yenidən qurma işləri görülməli və 3000 hektar sahədə əsaslı hamaralama işləri aparılmalıdır.

6) Rayonun 4000 hektar sahəsinin su təminatının artırılması ümdə vəzifə kimi qarşıya qoyulmalıdır.

XAÇMAZ İNZİBATI RAYONU

XANLAR İNZİBATI RAYONU

Xanlar rayonu – dağlıq ərazi olub, Azərbaycanın qərb hissəsində Kiçik Qafqaz sıra dağlarının şimal hissəsində yerləşmişdir. Rayonun cənub hissəsini Gəncə-Qazax düzənliyi tutur. Şərqdən Goranboy, cənubdan Kəlbəcər, şimaldan Gəncə, qərbdən Daşkəsən və Şəmkir rayonları ilə həmsərhəddir.

Kiçik Qafqazın (Xanlar rayonu) relyefi mürəkkəb olmaqla burada neogen, Antropogen, Tabaşir çöküntüləri yayılmışdır. Kür çayının şimalındakı hissəsi Ceyrançölə daxildir. Eldar çölü, Acınohur ön dağlığının və Gəncə boz dağının qurtaracaqları Xanlar rayonuudur.

Rayonun ən yüksək nöqtəsi Murovdağ silsiləsində Gamış dağıdır. (d.s. 3724 m yüksək)

Xanlar rayonunun ərazisi geoloji cəhətdən Kiçik Qafqaz sıra dağları kompleksinə daxildir. Burada müxtəlif dağ süxurları mövcuddur.

Xanlar – Kiçik Qafqaz dağlarının şimal hissəsində yerləşmişdir. Ərazinin mürəkkəb relyef forması burada müxtəlif iqlim tiplərinin yaranmasına səbəb olmuşdur. Ərazinin əksər hissəsi qışı quraq keçən mülayim-isti yarımsəhra və quru stepler iqlimi (şimalda), qışı quraq keçən mülayim-isti iqlim (mərkəzdə), qışı quraq keçən soyuq iqlim (cənubda) tiplərinə mənsubdur.

Ümumi radiasiyanın illik miqdarı 120-145 kkal/sm² radiasiya balansının illik miqdarı isə 25-45 kkal/sm² –dir.

Havanın orta illik temperaturu cənubdan şimala 0-14⁰, yanvarın orta temperaturu –10⁰ ilə 1⁰, iyulda isə 10-25⁰ arasında dəyişir. Yay aylarında bəzən havanın mütləq maksimum temperaturu cənubdan şimala 20-40⁰-dək yüksəlir. Mütləq minimum temperatur –14-30⁰-dək aşağı düşür. Havanın orta illik minimum temperaturu –10-20⁰ arasında dəyişir. Torpaq səthinin orta illik temperaturu 8-10⁰arasında dəyişir.

5⁰-dən yüksək olan temperaturunun illik miqdarı 300-4600, 10⁰-dən yüksək temperaturun illik miqdarı isə 600⁰-

4200⁰ təşkil edir. Birinci payız şaxtasının orta tarixi düzənlikdən yüksək dağlıq zonayadək noyabrın ikinci ongunlüyü ilə oktyabrın ikinci ongunlüyünə, axırıncı yaz şaxtasının orta tarixi isə martın üçüncü ongunlüyü ilə aprelin üçüncü ongunlüyü arasında düşür.

Havanın orta illik nisbi rütubəti 60% ilə 80% arasında dəyişir. Yağıntının illik miqdarı şimaldan cənuba doğru 250 mm-dən 900 mm-dək artır. Lakin səth örtüyündən il ərzində cənubdan şimala doğru 300-1200 mm mümkün buxarlanma gedir.

Küləyin orta illik sürəti 2-3 m/san-dən çox olmayıb, əsasən şimal, şərq, cənub-qərb küləkləri əsir. Güclü küləklərin (15m/san-dən çox) illik miqdarı 3-26 gün olur. Ağ yelli günlərin sayı 10⁰-27, qarlı örtülü günləri 10-160, dolu düşən günlərin miqdarı 1-7-dir.

Ümumi radiasiyanın illik miqdarı 120-145 kkal/sm², radiasiya balansının illik miqdarı isə 25-45 kkal/sm²-dir.

Hidroqrafik şəbəkəsi olduqca mürəkkəb və kəskin dəyişkəndir. Rayon ərazisindəki Qabırçı, Qanıx, Gəncə və Qoşqar Kür hövzəsindədir.

Ərazinin bitki örtüyü olduqca zəngindir. Şimalda və mərkəzi hissədə əsasən çöl və yarımsəhra tiplidir. Cənubda dağlıq sahələrdə dağ çölləri, fıstıq meşələri, subalp və alp çəmənliyi var. Şimalda Eldar şamı bitir.

Rayon ərazisində torpaqlar şaquli zonallıq qanununa uyğun formalaşmışdır. Ərazidə dağ-çəmən, dağ-meşə (qonur və qəhvəyi), bozqırlaşmış dağ-qəhvəyi, dağ-bozqəhvəyi, allüvial-çəmən və başqa tip və yarım tiplər yayılmışdır.

Xanlar rayonu torpaqları mülkiyyət formaları üzrə aşağıdakı qaydada bölünür:

Rayonun ümumi ərazisi 102813 ha olub ki, bunun da 10777 ha-ı suvarılan torpaqlardır. Əkin sahəsi 13420 ha təşkil edir ki, bunun da 8600 ha-ı suvarılındır. Dincə qoyulan torpaqların sahəsi 311 ha-dır ki, bunlar 94 ha suvarılır. Ərazidə örüşlər 43980 ha olub ki, bunun da ha-ı suvarılır. Kənd təsərrüfatına yararlı sahələrin cəmi 62198 ha olub ki, bunun da 9618 ha-ı suvarılır. Həyətəyən sahələr 2921 ha, o

cümlədən 1159 ha-ı suvarılır. Çoxillik əkin 920 ha suv, 922 ha, bağlar 47 ha, suv. 47 ha, üzüm bağları 860 ha suv. 860 ha, biçənekler 3565 ha suv. 2 ha.

a) Rayonun dövlət mülkiyyətində saxlanılan torpaq sahələri təyinatına görə aşağıdakı qaydada bölünür:

Dövlət mülkiyyətində olan ərazinin sahəsi 52986 ha olub ki, bunun da 2328 ha-rı suvarılır. Dincə qoyulan torpaqların sahəsi 83 ha təşkil edir ki, bunun da hamısı suvarılır. Dövlət mülkiyyətində olan oruşlər 18109 ha –dır. Ərazidə kənd təsərrüfatına yararlı sahələrin cəmi 21250 ha olub ki, bunun da 2322 ha-rı suvarılan torpaqlardır. Həyətəni sahələrin cəmi 29 ha-dır ki, bunun da 6 ha-rı suvarılır və kənd təsərrüfatına yararlıdır. Çoxillik əkin 26 ha, suvarılan 26 ha, bağlar 12 ha suvarılan 12 ha, üzüm 11 ha suvarılan 11 ha, biçənək 324 ha suv. 2 ha.

Dövlət mülkiyyətində olan meşələrin sahəsi 17071 ha təşkil edir.

b) Xüsusi mülkiyyətdə olan torpaqlar öz təyinatına görə aşağıdakı qaydada bölünür:

Göstərilən mülkiyyətdə olan ərazinin ümumi sahəsi 16706 ha olub ki, Bunun da 7942 ha-rı suvarılır. Əkin altında olan torpaqların ümumi sahəsi 9847 ha olaraq, onun 5889 ha-rı suvarılan torpaqlardır. Burada 166 ha torpaq dincə qoyulmuşdur ki, bunların da 7 ha-ı suvarılır. Ümumiyyətlə, bu mülkiyyət formasında kənd təsərrüfatına yararlı torpaqların sahəsi 14029 ha olub ki, bunun da 6789 ha suvarılır.

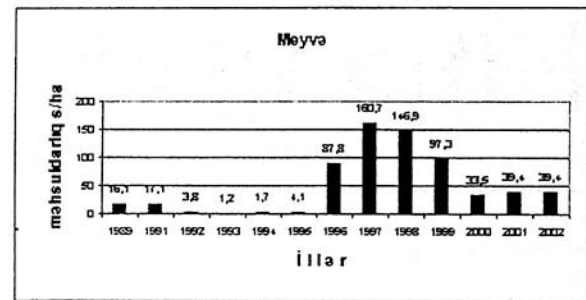
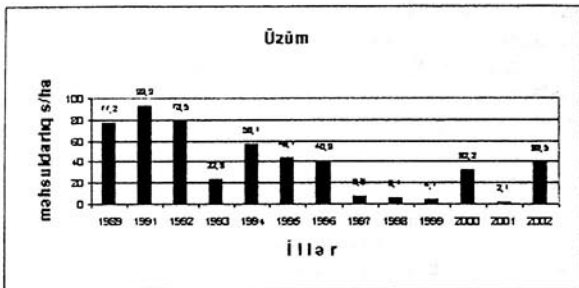
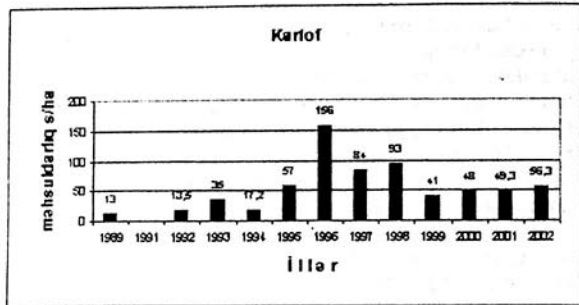
Həyətəni sahələr 2677 ha təşkil edir ki, bunun da 1153 ha-rı suvarılır. Çoxillik əkin 893 ha suvarılan 393 ha, bağlar 35 ha suv.35 ha, üzüm bağları 846 ha suvar. 846 ha, biçənekler 3123 ha.

v) Rayon ərazisində bələdiyyə mülkiyyətində olan torpaqların ümumi sahəsi 33121 ha olub ki, bunun da 507 ha-rı suvarılır. Əkin sahəsi 865 ha-dır ki, bunun da 500 ha suvarılır. Ərazidə dincə qoyulan sahələr 62 ha təşkil edir, 4 ha suvarılır. Bu mülkiyyət formasında olan oruşlərin sahəsi 25871 ha –dır. Ümumiyyətlə, kənd təsərrüfatına yararlı sahələr 26919 ha olub ki, bunun da 507 ha-rı suvarılır.

Bələdiyyə mülkiyyətində olan həyətəni torpaqların sahəsi 215 ha-dır. Çoxillik əkin 3 ha suv. 3 ha, üzüm bağı 3 ha, biçənekler 118 ha.

Çox mürekkəb fiziki şəraitə malik olan Xanlar rayonu ərazisində təbii və antropogen amillərin birgə təsiri nəticəsində bütün qurşaqlarda eroziya prosesi və onun bütün növləri: səthi, qobu, otlaq, irriqasiya və başqa növlər yayılmışdır. Yay otlaqlarında antropogen amillərin təzyiqi daha artıq olmuşdur. Burada mal-qaranın qeyri-fəslı və normadan xeyli artıq otarılması yay otlaqlarının dağılmasına səbəb olmuşdur. Çox zəngin və dəyərli floristik tərkibinə malik olan meşələr son yüz ildə kəskin qırılmış və beləliklə torpaq qoruyucu, su tənzimədi qabiliyyətini bir çox yerlərdə itirmişdir. Dağ-əkinçilik zonasında torpaqların intensiv istifadəsi, torpaq qoruyucu aqrotexnikanın tətbiq edilməməsi eroziya prosesinin əmələ gəlməsi və geniş arealda yayılması ilə nəticələnmişdir. Eroziyaya uğramış torpaqların münbitliyi xeyli pisləşir, qida potensialı kəskin azalır ki, bu da torpaq bitki örtüyünün deqradasiyasına səbəb olmuşdur.

Rayon ərazisində eroziya prosesinin yayılmasının qarşısını almaq, torpaqların münbitliyini bərpa etmək məqsədilə aşağıdakı tədbirlərin tətbiqi zəruri hesab edilir.

Dağ-çəmən zonası. Bu zonada yayılmış çimli dağ-çəmən torpaqları eroziyaya davamlı olmasına baxmayaraq otlaqlarda intensiv otarma aparılması nəticəsində, xüsusilə çox meylli və dik yamaclar eroziyaya intensiv məruz qalmışdır. Burada səthi yuyulma çox güclü, bitki örtüyünün təbii bərpası isə zəifdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, eroziya prosesinin intensivliyi alp çəmənlərində subalp qurşağına nisbətən daha intensivdir.

Dağ-çəmən zonasında örüşlərin yaxşılaşdırılması kompleks şəkildə həyata keçirilməlidir. Burada sadə hidrotexniki qurgular (su ötürücü və su paylayıcı bəndlər, tirələr və s.) tətbiq edilməsi ilə yanaşı, əsas tədbir torpaqların yuyulmasının qarşısını alaraq, onu bərkidən, münbitliyini artırmaq üçün çəmən meliorasiyasıdan (çoxillik otlar əkinini) ibarət olmalıdır. Mal-qaranın otarılması nizamlanmalı, otarma növbə ilə aparılmalı, otarma vaxtı və otarma normasına ciddi əməl edilməlidir.

Dağ-meşə zonası – Burada mezofil və seyrək kserofil yarım zonaları mövcuddur. Meşələrin həddindən artıq istismarı, çıpaqlaşmış yerlərdə yeni meşələrin salınması və eroziyaya qarşı mübarizə aparılması zəruri hesab edilir. Bu zonada ağacların yanacaq məqsədi ilə qırılmasının qarşısı qəti surətdə alınmalıdır.

Yeni meşələri salarkən hər şeydən əvvəl torpaqların hazırlanmasına fikir verilməli, bitki cinsləri də müəyyənləşməlidir. Meşə zonalarının yaradılmasının ən mühüm prinsiplərindən biri onları yamacın eninə, yaxud da kontura uyğun şəkildə yerləşdirməkdir.

Bozqır zonası. Böyük Qafqazın dağətəyi qurşağında aşağı sərhəddi 200 m və yuxarı sərhəddi isə 600-800 m mütləq yüksəkliklər arasında yayılmışdır. Alçaq və orta dağlıq zonalarında qırılmış meşələrin yerində bozqırlaşmış torpaqlar geniş sahəni əhatə edir. Burada yayılan torpaqlar torpaqquyucu tədbirlər tətbiq olunmadığı üçün geniş surətdə eroziya prosesinə məruz qalmışlar. Bu torpaqlar dağ əkinçiliyinin əsas

fondunu teşkil edir. Dağ-əkinçilik zonasında yuyulmuş torpaqların münbitliyini bərpa etmək məqsədi ilə sahələri mailliyindən, baxarından, parçalanmasından, torpaq örtüyünün qalınlığından torpaq xüsusi hazırlanmalı və bitki növü seçilməlidir. Meyilli 10-20° arasında olub, parçalanmış yamaclarda çeyirdəkli meyvə cinsləri hesabına bağlar salınmalıdır. Burada növbəli əkin sistemini tətbiq edərək, tarlaların 60%-ində çoxillik otların əkinini tətbiq etmək zəruridir. Yamaclarda əkin, becərmə işləri ancaq yamacın eni istiqamətində aparılmalıdır.

Xanlar rayonu ərazisində kənd təsərrüfatı bitkilərinin məhsuldarlığına, o cümlədən torpaqların münbitliyinə bir çox amillər də mənfi təsir göstərir. Onlardan rayon ərazisində şorlaşmış və şorakətsiz torpaqların geniş yayılması, eroziya prosesinin inkişafı, suvarma suyunun keyfiyyət tərkibinin aşağı olmasını göstərmək olar. Sahələrin meliorativ vəziyyəti və suvarma sistemlərinin texniki vəziyyəti aşağıdakı kimidir.

Suvarılan 10.780 ha sahənin hamısı nəzarət altındadır. Suvarılan torpaq sahələrində olan müşahidə quyularının sayı 65 ədəddir. Suvarılan torpaq sahələrinin şorlaşma xəritələri ilə təmin olunması 10.780 ha-dır. Göstərilən suvarılan sahələrdən drenləşmiş, istifadə olunmamış sahə yoxdur.

Suvarılan sahələrin, yeraltı suların yatım dərinliklərinə görə bölünməsi aşağıdakı kimidir (metrlə):

Yatım dərinliyi 1 m-dən az – 220, 1-1,5 m 430, 1,5-2 m 670, 2-3 metr-2450, 3-5 metr-4400, 5 metrdən çox 2610 hektardır. Suvarılan torpaqlar yeraltı suların mineralaşma dərəcəsinə görə belə bölünür (q/l-lə): 1,0-dən az - 3230, 1-3 - 6400, 3-dən çox 1150 ha.

Suvarılan torpaqları suvarma suyunun mineralaşma dərəcəsinə görə aşağıdakı kimi bölünür (q/l-lə): 1,0-dən az – 10780, hektardır.

Suvarılan torpaqların şorlaşma dərəcəsinə görə bölünməsi (0-100 sm-lik torpaq qatında) belədir: Şorlaşmış – 5140, şorlaşmamış – 4350, orta şorlaşmış – 210, şiddətli və çox şiddətli şorlaşmış – 1080 ha.

Suvarılan torpaqların şorakətlik dərəcəsinə görə bölünməsi (0-100 sm-lik torpaq qatında): Şorakətsiz – 10780 ha, zəif və orta, şiddətli yoxdur.

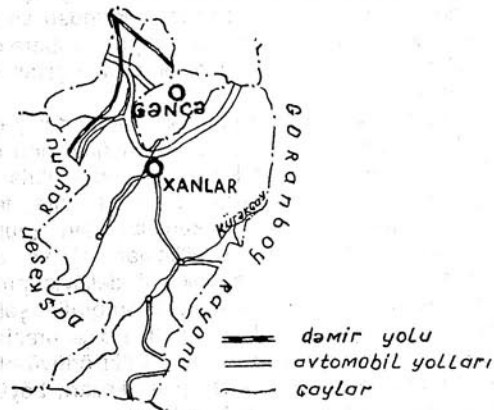
Suvarılan sahələrin meliorativ vəziyyətinin yeraltı suların yatım vəziyyətinə və torpaqların dərəcəsinə görə qiymətləndirilməsi: yaxşı – 3050, kafi – 5080, qeyri kafi – 2650 ha. O cümlədən yeraltı suların yol verilməyən dərinliyinə görə – 650 ha, torpaqların şorlaşmasına görə – 1050 ha. Yeraltı suların yol verilməyən dərinliyinə və torpaqların şorlaşmasına görə 950 ha-dır.

Torpaqların əsaslı iş aparmaqla suvarma sistemlərinin texniki vəziyyətinin yaxşılaşdırılması 10050 ha təşkil edir.

Bu sahədə təxirə salmadan görüləsi işlər aşağıdakılardır:

Suvarma şəbəkəsinin kompleks yenidən qurulması 900 ha, kollektor drenaj sahəsində tikinti və yenidənqurma işləri – 5700 ha, əsaslı hamaralama işləri 1000 ha, su təminatının artırılması 1400 hektar, şorlaşmış torpaqların əsaslı yuyulması 1050 ha təşkil edir.

XANLAR İNZİBATI RAYONU

XIZI RAYONU

Xızı rayonu Böyük Qafqazın şimal-şərq hissəsində yerləşməklə şimaldan Siyəzen, şərqdən Xəzər dənizi, qərbdən Mərəzə, Şamaxı, cənubdan Abşeron rayonları ilə həmsərhəddir.

Böyük Qafqazın şimal-şərq yamacının relyefi, cənub yamaca nisbətən xeyli mürəkkəbdir. Burada baş su ayrıcından eroziya nəticəsində ayrılan qısa köndələn sıra dağlar, əsasən şimal-şərq istiqamətində uzanırlar.

Böyük Qafqazın başqa hissələrində olduğu kimi, burada da mezo-kaynozoy çöküntüləri yayılmışdır. Burada təbaşir və üçüncü dövrün çöküntülərindən ibarət olan bu sahələrin gillərində sürüşmələr və karıslar geniş yayılmışdır. Sürüşmələr əsasən orta dağlıq və qismən aşağı dağlıq qurşağın təbaşir, sarmat və ağcağıl gil və qum çöküntüləri olan sahələrində yayılmışlar. Kellü, sürüşməli, karst landşaftlı ortadağ qurşağının relyefi çox mürəkkəb olduğundan, burada bitkisiz çılpaq sahələr də geniş yayılmışdır. Nohurlar və Altağac sürüşmələri bu sahələrdədir. Gil-gil çay, Ataçay və sair çayların hövzələrində karst inkişaf etmişdir. Üst təbaşirin əhəngdaşı, mergel təbəqələrindən, neogenin qalın gil təbəqələrindən və bunun altında yatan, xaltan, lay dəstəsi qumdaşından ibarətdir. Alt təbaşirin gilləri asan yuyulduğundan, onun üzə çıxan sahəsi çox yuyulmuş olur.

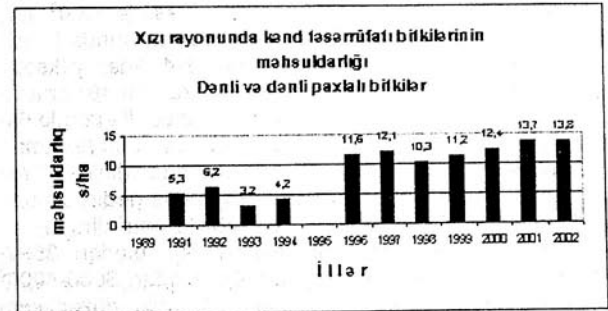
Böyük Qafqazın şimal-şərq hissəsi geomorfoloji quruluşuna görə bir-birindən fərqlənən, yüksək dağlıq, orta dağlıq, alçaq dağlıq, dağətəyi və düzənlik qurşaqlarına ayrılırlar.

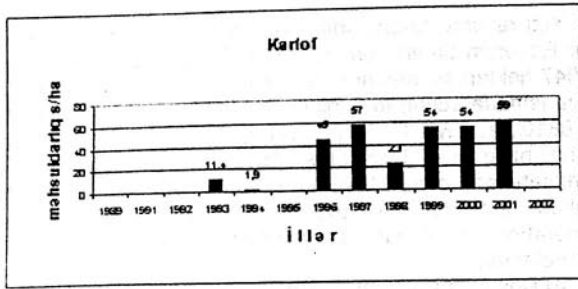
Bölgənin torpaq əmələgətirən süxurları, yura, təbaşir, üçüncü və dördüncü dövrün çöküntülərindən (qumdaşı, əhəngdaşı, konqlamerat, gil və gillicələrdən) və onların aşınma məhsullarından yaranmış dellüvial, dellüvial-prollüvial və allüvial çöküntülərindən ibarətdir. Hidroqrafik şəbəkəsi olduqca mürəkkəb və kəskin dəyişkəndir. Bölgə ərazisindən (Ataçay, Cigil çay, Tuğ çay) və s. keçir. Bitki örtüyü olduqca zəngindir. Burada qaratican, tək-tək palıd kolları, böyürtkan, otlardan isə ağ ot, topal və s. yayılmışdır.

Xızı rayonu torpaqlarının mülkiyyət formaları üzrə bölgüsü: Rayonun ümumi ərazisi 171112 hektar olub ki, bunun da 2047 hektarı suvarılıdır. Müxtəlif təbii təsərrüfat sahələri altında istifadə edilən torpaqların ümumi sahəsi, o cümlədən, əkin 6810 ha, suvarılan 1977 hektar, dincə qoyulmuş sahələr 250 ha, biçənək 623 ha, örüş 86509 ha, kənd təsərrüfatına yararlı sahələrin cəmi 94192 ha, suvarılan 1977 ha, heyətyanı sahələrin cəmi 500 ha, suvarılan 70 ha, o cümlədən kənd təsərrüfatına yararlı 349 ha, suvarılan 70 ha, meşə sahələri 9921 hektardır.

a) Dövlət mülkiyyəti; ümumi sahəsi 103368 ha-dır. Əkin 1179 ha, dincə qoyulmuş sahələr 250 ha, biçənək 502 ha, örüş 44210 ha, kənd təsərrüfatına yararlı sahələrin cəmi 46111 ha, meşəliklər 9921 hektardır.

b) Xüsusi mülkiyyətin; ümumi sahəsi 5848 ha, suvarılan torpaqlar 1637 hektardır. Müxtəlif təbii təsərrüfat sahələri altında o cümlədən, əkin 5165 ha, suvarılan 1567 ha, biçənək 75 ha, örüş 38 ha kənd təsərrüfatına yararlı sahələrin cəmi 5238 ha, suvarılan 1567 ha, heyətyanı sahələrin cəmi 570 ha, suvarılan 70 ha, o cümlədən kənd təsərrüfatına yararlı sahələrin cəmi 349 ha suvarılan 70 hektardır.

b) Bələdiyyə mülkiyyətində istifadə olunan torpaq sahələrinin ümumi sahəsi 61896 ha, suvarılan 410 hektardır. Müxtəlif təbii təsərrüfat sahələri altında, o cümlədən əkin 466 ha, suvarılan 410 ha, biçənək 46 ha, örüş 42261 ha, kənd təsərrüfatına yararlı sahələrin cəmi 42773 ha, suvarılan torpaqlar 410 hektardır.

Xızı rayonunda iqlimi əsasən yayı quraq keçən mülayim-isti yarımsəhra və quru steplər iqlimi (şərq), yayı quraq keçən mülayim isti iqlim (qərb) tiplərinə aiddir.

Havanın orta, illik temperaturu 12-13°-dir. İlin soyuq ayında (yanvar), şərq hissədə 0-3°, qərb hissədə -3-0°, iyul ayının orta temperaturu isə 20-25° olur. Yay aylarında bəzən havanın mütləq maksimum temperaturu 37-41°-dək yüksəlir. Bəzən havanın mütləq minimum temperaturu -10-18° arasında dəyişir. Havanın orta nisbi rütubəti 76% olub, il ərzində 64-84% arasında dəyişir. Yağıntılardan illik miqdarı 300-600 mm-dir. Ərazidə yağıntı əsasən payız fəslində düşür. Səth örtüyündən il ərzində 600-800 mm buxarlanma gedir. Ümumi radiasiyanın illik miqdarı, qərbdə 120-125 kkal/sm²-dir.

5°-dən yüksək olan temperaturun illik miqdarı 3500-4400°, 10°-dən yüksək temperaturun illik miqdarı 3000-4000° təşkil edir. Birinci payız şaxtasının orta tarixi düzənlikdə, noyabrın axırından on günlüyünə, axırından yaz şaxtasının orta tarixi isə aprel ayının birinci on günlüyünə düşür. Dağətəyi və

dağlıq hissədə düzənliyə nisbətən payız şaxtaları tez düşür, axırından yaz şaxtaları isə gecikir. Küləyin orta illik sürəti 3-5 m/san-dən çox olmayıb, əsasən şimal-qərb və şimal küləkləri əsir. Güclü küləklərin (15m/san-dən çox) illik miqdarı 20-50 gün olur. Ağ yellilərin sayı 10-12, qarlı örtülü günlərin miqdarı 10-80, dolu düşən günlərin miqdarı 1-2 olur.

Ərazidə şaquli zonallıq üzrə əsasən, dağ-çəmən, qəhvəyi dağ-meşə, bozqırılmış dağ-qəhvəyi, dağ boz qəhvəyi, qonur və boz-qonur şorakətli, qonur şorakət, tünd çəmən torpaqlarının tip və yarımtepləri yayılmışdır.

Böyük Qafqazın şimal-şərq (Xızı rayonu) yamacında, eroziya prosesi dağ-çəmən, dağ-meşə və düzənlik zonalarında geniş yayılmaqla ümumi (171,1 ha) ərazinin 137,6 min ha (80,4%) təşkil edir ki, bunun da 33,5 min ha (19,6%) - yuyulmamış, 28,5 min ha (6,7%)-zəif, 38,2 min ha (22,3%)-orta, 70,3 min ha (51,4%) şiddətli dərəcədə eroziya prosesinə məruz qalmışlar.

Dağ-çəmən zonasında yayılmış dağ-çəmən torpaqları eroziyaya qarşı davamlı olsa da, otaqlarda intensiv otarma aparılması nəticəsində, xüsusən çox meylli və dik yamaclar eroziya prosesinə daha intensiv məruz qalmışlar. Mal-qaranın sistemsi, normadan artıq otarılması bu sahələrdə, eroziya prosesinin inkişafı nəticəsində bitki örtüyü, təcridcən seyrəkləşir, onun tərkibi dəyişir və məhsuldarlığı xeyli aşağı olur.

Bu məqsədlə yamaclarda, otlaq, örüş və biçənəklərdə eroziya prosesini zəiflətmək və onun qarşısını almaq məqsədilə, səthi axını dayandırmaq və torpağı sonrakı dağılmaqdan qorumaq üçün orta və şiddətli dərəcədə yuyulmuş sahələrin bitki örtüyünü bərpa etmək lazımdır. Buna görə də bu sahələrdə, mal-qaranın otarılması 2-3 il müddətinə müvəqqəti dayandırılmalı, şiddətli dərəcədə yuyulmuş sahələrdə isə çoxillik yem bitkilərindən (yonca, xaşa, çobantoppuzu, çəmən pişikquyruğu, çəmən topalı, qafqaz qurdotu və s.) ekilməlidir.

Dağ-meşə zonasında yerləşən meşələrin həddindən artıq istismarı, çılpılaşmış yerlərdə, yeni meşələrin salınma-

ması, onların su tənizmedici və torpaq qoruyucu funksiyasının zəifləməsinə, qırıntı işlərinin yerli şəraitə uyğun düzgün aparılmaması isə burada eroziya proseslərinin, geniş yayılmasına şərait yaradır.

Bu məqsədlə dağ-meşələrinin su qoruyucu torpaq mühafizəedici funksiyasını mühafizə etmək və yüksəltmək eləcə də onların təbii yolla bərpa olunmasını yaxşılaşdırmaq üçün təcridən seçmə və könüllü qrup üsulu ilə qırılmaz aparılmalıdır. Eroziyaya uğramış torpaqlarda meşə salan zaman hər şeydən əvvəl torpağın hazırlanması üsulunu və bitki cinslərinin müəyyən edilməsi zəruridir.

10°-dək meyilli malik yamaclardakı zəif və orta yuyulmuş torpaqlar əkinə, yamacın köndələninə hazırlanır, həm də orada 20-25 sm hündürlüyündə tirələr və şırımlar düzəldilməsi məqsəddə uyğun sayılır.

10-20° meyilli malik orta və şiddətli dərəcədə yuyulmuş yamaclarda, meşə salmaqdan ötrü hər 3-5m-dən bir köndələn istiqamətdə 2m-dək meşə zolaqları düzəldilməlidir.

20-30° meyilli yamaclarda, meşə salmaqdan ötrü hər 2-3 m-dən bir 1,5 m enində zolaqlar düzəldilməlidir.

39-35°-dək meyilli yamaclarda doluluğu 0,5 m-dən yuxarı olan meşəliklərdə seçmə üsulu ilə qırma aparılmalıdır. 35°-dən yuxarı meyilliyə malik yamaclarda hər cür qırma işləri qadağan edilməlidir.

Əkinçilik zonasının torpaqları kənd təsərrüfatında geniş istifadə olunur. Burada eroziyanın inkişafına səbəb, yamacların çox meyilliyi, yazın axırında və yayın əvvəllərində leysan yağışların düşməsi, torpaqda bitki örtüyünün olmaması, həmçinin torpaqların və torpaqəmələgətirən süxurların öz xarakteri, insanların düzgün olmayan təsərrüfat fəaliyyəti mühüm rol oynayır.

Bu məqsədlə, zonada eroziya prosesinin qarşısını almaq, səthi su axımını nizama salmaq, kənd təsərrüfatı bitkilərindən yüksək və sabit məhsul almaq, kompleks torpaq qoruyucu mübarizə tədbirlərinin geniş həyata keçməsinə təmin etmək üçün aşağıdakı tədbirlər sistemi həyata keçirilməlidir:

- təşkilat təsərrüfat tədbirləri;
- torpaq qoruyucu aqrotexniki mübarizə tədbirləri
- az məhsuldar və eroziyaya uğramış yamaclarda çoxillik ot bitkilərinin səpini;
- yuyulmuş dağ yamaclarında üzümlüklər və meyvə bağlarının salınması;
- eroziyaya uğramış torpaqların münbitliyinin bərpa edilməsi məqsədilə gübrələrin tətbiq edilməsi;

Eroziyaya qarşı mübarizədə yamacların meyilliyi, torpağın yuyulma dərəcəsini, əkiləcək bitkilərin torpaq qoruyucu xüsusiyyətləri nəzərə alınmalıdır. Təsərrüfat-təşkilat tədbirləri dedikdə, ərazinin eroziyaya qarşı təşkili nəzərdə tutulur. Ərazinin düzgün təşkili sahələrdən relyeflə əlaqəli surətdə səmərəli istifadə olunmasını, kənd təsərrüfatı bitkilərinin xüsusiyyətlərinin, ərazinin eroziyaya uğrama dərəcəsinin nəzərə alınmasını tələb edir.

Eroziyaya qarşı aqrotexniki üsullar torpaq eroziyasının qarşısını almaq, torpağın su-fiziki xassələrini yaxşılaşdıraraq, sukeçirmə qabiliyyətini yüksəldən, dərin zolaqlarla yumşaltma, yarıqlar açma və s. torpaq səthində su axınlarını nizamlayan, şum və buxarma işlərinin yamacın eninə aparılması, şırımlar açma, bufer zolaqlarının düzəldilməsi üsullarından istifadə edilməlidir.

Yamaclarda su axımını zəiflətmək, eroziyanın qarşısını almaq və torpaqda rütubət saxlanması təmin etmək üçün torpağın zolaqlarla dərinləşdirilməsindən istifadə etmək lazımdır. Atmosfer çöküntülərinin torpağa yaxşı hopması üçün torpağın susuzdırma qabiliyyətini artırmaq lazımdır. Bunun üçün torpaq yamacın eni istiqamətində 2,8-5,6 m-lik zolaqlarla 35 sm dərinliyinə qədər yumşaldılır. Dərin yumşaldılmış zolaqlar yamacın meyilliyindən, uzunluğundan asılı olaraq yamac boyu hər 10-20 m-dən bir adı şumla (22-25sm) dərinliyində növbələşir.

Yamaclarda su eroziyasına qarşı səmərəli aqrotexniki mübarizə tədbirlərindən biri də yarıqaçmadır. Yarıqaçmanın meyilliyi 5-6°-dən çox olan yamaclarda payızlıq və yazlıq dəni

bitkilər əkinində, çoxillik ot səpinlərində, örüş və biçənək sahələrində tətbiq edilməsi məqsədəuyğundur. Yarıqlar adətən eni 3-5 sm, dərinliyi 50-60 sm olmaqla yamacın eninə profil istiqamətində açıılır və onların arasındakı məsafə 5-10 m arasında dəyişir. Yarıqlar meylliyi 5°-dək olan yamaclarda hər 10m-dən bir, myelliyi çox olan yamaclarda isə hər 5-dən bir açıılır.

Cərgələrarası becərilən bitkiləri yamaclara əkdikdə torpağın səthi daha intensiv yuyulur. Buna görə də eroziya prosesinin qarşısını almaq üçün həyata keçirilən ən əsas tədbirlərdən biri də cərgələr arasında şırımların çəkilməsidir, herik və dondurma şumundan fərqli olaraq, cərgələrarası becərilən bitkilər əkiləcək sahədə şırımlar əkinlə birlikdə açıılır.

Eroziyaya qarşı mühüm aqrotexniki mübarizə tədbirlərindən biri də təsərrüfatı bitkilərinin əkini və səpinin yamacın eni istiqamətində və ya horizontallar üzrə aparılmasıdır.

Yamaclarda çarpaz üsulla dənli bitkilər səpinin aparılması, eroziyaya qarşı mübarizədə çox faydalı tədbirlərdən biridir. Bu halda bitkilər səthi bərabər surətdə örtür və torpağı eroziyadan yaxşı qorunmasını təmin edir. Çarpaz üsulla toxum normasının yarısı yamacın uzununa, digər yarısı isə yamacın eninə səpilməlidir.

Eroziyaya qarşı mübarizədə, bioloji üsulların da böyük əhəmiyyəti vardır. Bu üsulun tətbiqində əsasən bitkilərin yerüstü hissəsi və köklərin, habelə onların çürüntü məhsullarının torpaq qoruyucu xassələrindən istifadə olunur.

Az məhsuldar və müxtəlif dərəcədə eroziya prosesinə məruz qalmış torpaqlarda ən səmərəli və iqtisadi cəhətdən əlverişli tədbirlərdən biri də bu sahələrə çoxillik otların səpilməsidir.

Çoxillik otlar torpağı üzvi maddələrlə zənginləşdirir, onun suyadavamlı dənəvar struktur əmələ gəlməsini sürətləndirir və su-fiziki xassələri yaxşılaşdırır. Az məhsuldar eroziyaya məruz qalmış yamaclarda səpilməmiş çoxillik otlar (xaşa, yonca, çobantoppuzu və s.) torpaq səthini eroziyadan

mühafizə etməklə bərabər, eyni zamanda heyvandarlığın inkişafı üçün zəmin yaradan keyfiyyətli yem mənbəyidir.

Eroziyaya qarşı mühüm aqrotexniki tədbirlərdən biri də yuyulmuş dağ yamaclığında üzümlüklər və meyvə bağlarının salınmasıdır. Yamaclarda üzümlük və meyvə bağları salınarkən, ən səmərəli tədbirlərdən biri də terrasların çəkilməsidir. Bu iş görüldükdə demək olar ki, səthi axın və torpağın yuyulması müšahidə edilmir, torpaqda rütubətin və qida maddələrinin miqdarı artır.

Eroziyaya uğramış torpaqlarda bitkilər üçün qida maddələrinin miqdarının az olması, bu torpaqlara üzvi və mineral gübrələrinin verilməsi nəticəsində, eroziyaya uğramış torpaqların itirilmə müntibitliyi bərpa edilir. Bütün bitkilərə mineral gübrələr və üzvi gübrələr verildikdə onların yerüstü hissəsi və kök kütlələri inkişaf edərək torpağı möhkəmləndirir, onun su-fiziki xassələrini yaxşılaşdırır və eroziyadan qoruyur.

Xızı rayonunun təbii-iqlim şəraiti həm dəmyə və həm də suvarma əkinçiliyinin aparılmasına imkan verir. Qeyd edildiyi kimi suvarılan torpaqlar kənd təsərrüfatına yararlı torpaqların cüzi (2,2%) bir hissəsini təşkil edir. Sahələrin suvarma mənbəyi Samur-Abşeron kanalıdır (4179 ha).

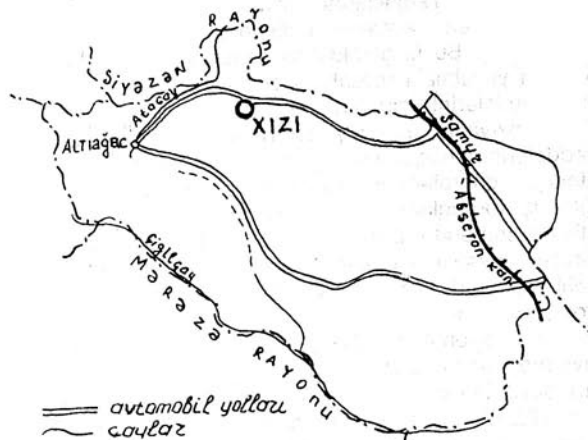
Suvarılan sahələrdəki kənd təsərrüfatı bitkilərinin suya olan tələbatını, sulu, orta sulu və az sulu (quraqlıq) illərin şəraitinə müvafiq olaraq ödəmək üçün 0,3; 11,0; 10,4 mln.m³ su lazımdır. Az sulu (quraqlıq) illərdə kənd təsərrüfatı bitkilərinin suya olan tələbatı ödənmədiyindən təsərrüfatlara ziyan dəyir. Belə ki, 2000-ci ildə baş vermiş quraqlıq nəticəsində rayon üzrə 1913 hektarda əkilən kənd təsərrüfatı bitkilərinin 1720 hektarına ziyan dəymişdir. Məhsula dəymiş ziyanın səviyyəsi bitkilərdən asılı olaraq 2-76% arasında olmaqla 866,5 milyon manat təşkil etmişdir.

Xızı rayonunun suvarılan sahələrinin yeraltı suların 5,0 m-dən çox dərinlikdə olan sahəsi 800 hektardır.

Suvarılan torpaqların yeraltı sularının minerallaşma dərəcəsinə görə 1q/l-dən az olan sahələr 2047 hektardır.

Ərazinin 800 hektarında təxirə salınmadan suvarma şəbəkələri kompleksi yenidən qurulmaıdır.

XIZI İNZİBATI RAYONU

İMİŞLİ İNZİBATI RAYONU

İmişli inzibati rayonu Azərbaycan Respublikasının cənub hissəsində yerləşir. Rayonun ərazisi şimaldan Kürdəmir, qərbdən Zərdab, cənub-qərbdən və şimal-qərbdən İran İslam Respublikası, şərqdən, cənub-şərqdən Biləsuvar və şimal-şərqdən Saatlı rayonun torpaqları ilə həmsərhəddir.

Ərazisi səth quruluşuna görə düzənlik olub çox hissəsi okean səviyyəsindən aşağıda yerləşir. Həmin ərazi Kür-Araz ovalığına daxil olan Mil düzünün şərq, Muğan düzünün qərb hissəsini əhatə edir. Həmin ərazi yaxın vaxtlara qədər Xəzər dənizinin suları altında qalan bir sahə kimi səciyyələnmişdir.

Lakin sonralar (dördüncü dövrdən başlayaraq) Xəzər dənizi suyunun çəkilməsi ilə əlaqədar olaraq ərazi dəniz altından çıxmış və sonralar tədricən hal-hazırkı formasını almışdır. Ümumiyyətlə Mil və Muğan düzü ərazisi Araz çayının fəaliyyəti nəticəsində yaranmış allüvial mənşəli süxurlarla örtülmüşdür.

Ərazisinin iqlimi yayı quraq keçən mülayim isti yarımsəhra və quru step iqlim tipinə mənsubdur. Bu iqlim tipi çox az və zəif nəmliyi, qışının mülayim və yayının quru və isti keçməsi ilə səciyyələnir.

Ərazidə müşahidə olunan havanın orta illik temperaturu 14° təşkil edir. Qışı mülayim keçir. Belə ki, həmin fəslə daxil olan yanvarın orta temperaturu $1,6^{\circ}$ -dir. Bunun əksinə olaraq iyunda havanın temperaturu $26,1^{\circ}$ -ə qədər artır. Bu göstəricilər havanın orta mütləq minimum və eləcə də maksimum temperaturu üçün səciyyəvilik təşkil edir.

Torpağın orta illik temperaturu 18° -dir. Qışda torpağın temperaturu $2-10^{\circ}$ arasında tərəddüd etdiyi halda, yayda bu göstərici $30-34^{\circ}$ -yə qədər artır.

Havanın orta nisbi rütubəti 73% olub il ərzində $59-84\%$ arasında dəyişir. Kənd təsərrüfatı bitkilərinin vegetasiyası dövründə havanın nəmliyi $59-74\%$ arasında dəyişir.

Respublikamızın digər düzən zonaları kimi İmişli rayonu ərazisində də yağıntılar çox az düşür. Onun illik miqdarı 302 mm-dən çox olmur. Xüsusilə yayda yağıntının miqdarı bir ayda 10 mm-ə qədər azalır. Əksinə istər il ərzində, istərsə də ayrı-ayrı aylarda (xüsusilə yay fəslinə daxil olan iyun-iyulda) mümkün buxarlanmanın miqdarı xeyli artır. Bununla belə ərazidə vaxtaşırı esən küləklərə də təsadüf edir. Onların sürəti $2,2$ m/san. çox olmasada, çox vaxt bu küləklər bəzən havanın quraq keçməsinə səbəb olur. Bununla da becərilən bitkilərin qurumasına, bu da öz növbəsində təsərrüfatlara xeyli zərər dəyməsi ilə nəticələnir. Rayonun hidroqrafik şəbəkəsinə onun mərkəz hissəsindən keçən Araz çayını və şimal sərhəddindən axan Kür çayını göstərmək olar. Suvarma məqsədi ilə hər iki çayın suyundan Baş Mil, Baş Muğan, Yuxarı Qarabağ, Əzizbəyov adına rayonlar arası kanallar və rayona məxsus Rəsul arx kanalı vasitəsilə istifadə edilir.

Rayon ərazisində təbii şəraitin müxtəlif olması torpaq öyrüyünə də əsaslı təsir göstərmişdir. Bunu ərazidə yayılan və uzunmüddət ərzində əmələ gəlmiş boz çəmən, nisbətən az yayılmış boz və çəmən-boz torpaqların növ müxtəlifliyində də aydın görmək olar. Ümumiyyətlə təsvir olunan torpaqlar qalın olmasına baxmayaraq mexaniki tərkiblərinin çox yerdə ağır (bəzən orta) gilli, qida maddələri ilə zəif dərəcədə təmin olunması ilə səciyyələnir. Bununla belə ərazidə yayılmış torpaqlar kəltəvari strukturaya malik olmaqla humusla o qədər də zəngin deyildir. Ərazidə minerallaşmış torpaqlarda geniş yayılmışdır.

Rayonun ümumi ərazisi 171225 ha olub, ondan kənd təsərrüfatına yararlı olan torpaqların sahəsi 101268 ha təşkil edir. Onun da 34835 ha-ı əkin, 18 ha-ı çoxillik əkinlər və 66425 ha-ı örüş sahələrindən ibarətdir. Ərazinin 689 ha-ı meşə sahələri ilə örtülmüşdür. Göstərilən ümumi sahənin 43551 ha-ı (ümumi sahənin 25,4%-i) suvarılan sahələrdən ibarətdir. Onun da 3551 ha-ı (ümumi sahənin 2,1%-i) suvarılan örüş sahələri-dir. Ümumiyyətlə rayon daxilində 38334 ha və ya ümumi sahənin 22,4%-i kənd təsərrüfatına yararlı olan suvarılan torpaqların payına düşür. Bundan başqa əraziyə 5157 ha və ya ümumi sahənin 3,01%-i suvarılan həyatyanı sahələrdən ibarətdir.

Respublikada aparılmış torpaq islahatlarından sonra başqa rayonlarda olduğu kimi İmişli rayonu torpaqları da dövlət, bələdiyyə və şəxsi mülkiyyətə ayrılmışdır. Bunların qısa səciyyəsi aşağıdakı kimi verilmişdir.

a) Dövlət mülkiyyətində olan torpaqlar

İmişli rayonunda dövlət mülkiyyətinə daxil olan torpaqların ümumi sahəsi 98042 ha təşkil edir. Onun da 657 ha-ı (0,67%) əkin, 46844 ha-ı (47,8%) örüş sahələrindən və 689 ha-ı (0,70%) meşəliklərdən ibarətdir. Bu torpaqların da 1121 ha-ı (1,14%) suvarılan sahələrin hesabındadır. Onun da 657 ha-ı (ümumi suvarılan torpaqların 58,6%) əkin, 12 ha-ı (1,07%) çoxillik əkmələr, 458 ha-ı (40,9%) suvarılan örüş sahələrindən ibarətdir.

b) Bələdiyyə mülkiyyətində olan torpaqlar

Rayon ərazisində bələdiyyə mülkiyyətinə verilmiş torpaqlar dövlət və xüsusi mülkiyyətə verilmiş torpaqlara nisbətən müvafiq olaraq 64539 və 6177 ha az torpaq sahəsi daxil

edilmişdir. Onun da ümumi sahəsi 35503 ha-dır. Bu torpaqların 1938 ha-ı (5,8%) əkin, 4 ha-ı (0,01%) çoxillik əkmələr və 19581 ha-ı (58,5%) örüş sahələrindən ibarətdir. Belə torpaqların 5534 ha-ı (ümumi sahənin 16,5%) suvarılan, ondan da 1938 ha-ı (35,0%) suvarılan, 4 ha-ı (0,07%) çoxillik əkmələr, 3093 ha-ı (55,9%) suvarılan örüşlərdir.

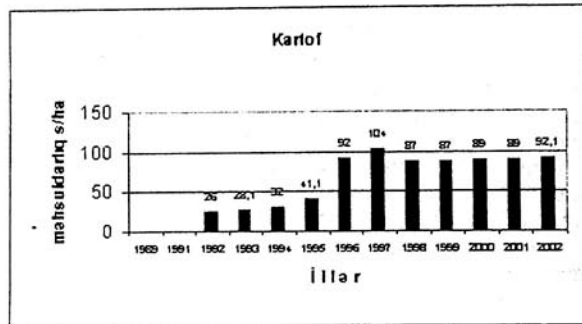
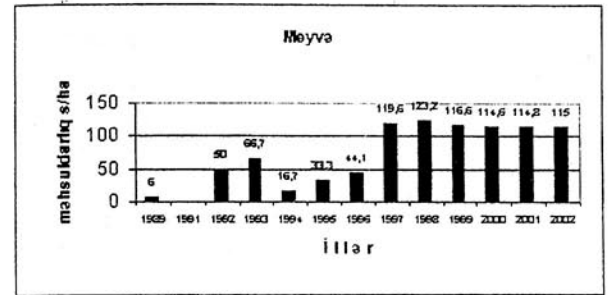
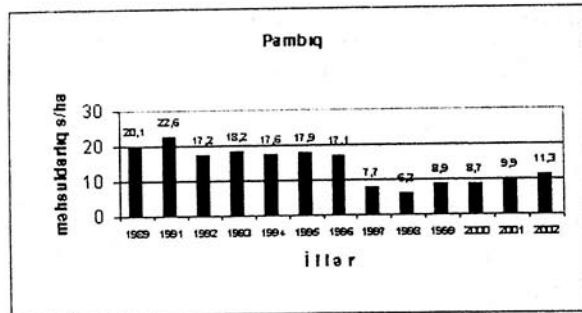
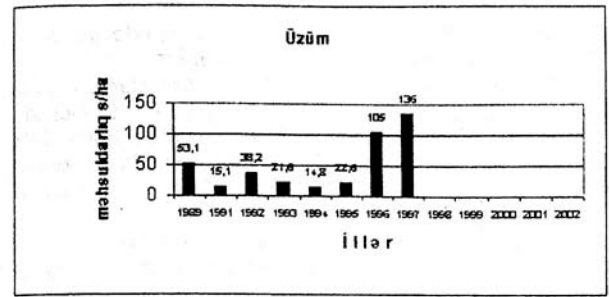
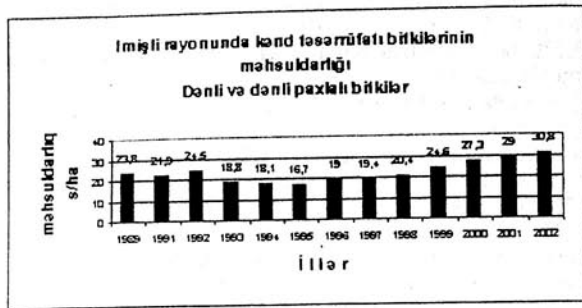
c) Xüsusi mülkiyyətdə olan torpaqlar.

İmişli rayonunda kəndlilərə verilmiş torpaqların ümumi sahəsi 39680 ha-dır. Bununda 32240 ha-ı (81,3%) əkin, 7440 ha-ı (18,7%) həyatyanı torpaqlardır.

Xüsusi mülkiyyətə verilmiş torpaq daxilində 36896 ha sahə (93,2%) suvarılan torpaqlardır. Suvarılan torpaqların da 32240 ha-ı (87,4%) suvarılan əkin və 4656 ha-ı (12,6%) suvarılan həyatyanı sahələr təşkil edir. (6-cı cədvəl)

Rayon ərazisində suvarılan torpaqların xüsusi çəkisi çox olub, ümumi ərazinin (171225 ha) ¼ hissəsini (25,4%) təşkil edir və kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı da bu sahələrdən əldə edilmişdir.

Rayonda əsasən taxıl, pambıq, yem və bostan bitkiləri və s. becərilir. Təhlil göstərir ki, 1989-1996-cı illərdə kənd təsərrüfatı bitkilərinin məhsuldarlığı aşağı düşmüşdür. Belə ki, 1989-cu illərdə rayon üzrə buğdanın əkin sahəsi 6759 ha-ı məhsuldarlığı 25,7 s/hek olduğu halda bu göstəricilər 1991-ci ildə müvafiq olaraq 8376 və 24,9 s/hek 1993-cü ildə 12376 hek, 19,3 s/hek, 1996-cı ildə isə 15268 hek, 16,7 s/hek təşkil etmişdir. Ümumiyyətlə, rayon üzrə taxıla olan tələbat artdığı üçün onun əkin sahəsi artmış, lakin aqronomik xidmətlərin zəif olması nəticəsində məhsuldarlıq aşağı düşmüşdür. Pambıq bitkisi üzrə isə həm əkin sahəsi azaldılmış, həm də məhsuldarlıq 1989-cu ildəki 20,1 s/hek-dan 1997-ci ildə 7,7s/hek-a enmişdir. Bu dövr aqrar sahədə islahatlar dövrü olduğundan, yeni torpaq mülkiyyət forması dəyişdirilən əhatə etdiyi üçün təsərrüfatçılığın səviyyəsi də aşağı düşmüşdür. 1997-2002-ci illərdə kənd təsərrüfatı bitkilərinin məhsuldarlığı artmağa başlamışdır ki, bu da kiçik sahəli kəndli fermer təsərrüfatların geniş sürətdə fəaliyyətə başlaması ilə əlaqəlidir.

Lakin kənd təsərrüfatı bitkilərində əldə edilən məhsuldarlıq hələ ki, bir çox qabaqcıl ölkələrdən geri qalır. Buna bir sıra amillər təsir göstərir. Bir neçəsini göstərək.

Rayonun təbii iqlim şəraiti burada ancaq suvarma əkinçiliyinin aparılmasına imkan verir. Suvarma şəbəkələri 43,5 min hektardan artıq (ümumi ərazisinin 25,4%-ni) sahəni əhatə edir. Bu sahələrdə su tələbatının ödənilməsi əsas məsələlərdən biridir.

Su ehtiyatlarını yerüstü su mənbələri təşkil edir ki, bu bərədə yuxarıda qeyd edilmişdir. Yeraltı suların isə subartezian quyuları (onlar həm də şaquli drenaj kimi işləyirdi)

vasitəsilə ancaq rayonun Mil düzü hissəsində yerləşən bir kolxozda 1000 hektar sahədə istifadə edilirdi.

Rayonda hər il su ehtiyatlarından asılı olaraq əkin sahələrinə verilən su norması müxtəlif olur. Belə ki, 1997-ci ildə hər hektara 1970 m³, 1998-ci ildə 2055 m³ verildiyi halda 1999-cü ildə 1584 m³, 2000-ci ildə isə 1870 m³ həcmində su verilmişdir. Halbuki ayrı-ayrı bitkilərin suvarma suyuna olan tələbatı bu göstəricilərdən xeyli yüksəkdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, aparılmış hesablamalar göstərir ki, rayonun 43,5 min hektar suvarılan torpaqlarında əkilən bitkilərin, sulu illərdə, 331,9 mln.m³ illik su tələbatına qarşı su ehtiyatları 402,2 mln.m³, orta sulu illərdə 365,8 mln.m³-a qarşı – 424,6 mln.m³ təşkil etdiyi halda, az sulu illərdə – 388,9 mln.m³ su tələbatına qarşı – 342,9 mln.m³ o cümlədən 7,9 mln.m³ yeraltı su ehtiyatları olur. Quraq illərdə kənd təsərrüfatında 46,0 mln.m³ su çatışmır. Su qıtlığı böyük ziyan vurur. Məsələn, 2000-ci quraqlıq ilində 37240 hektar suvarılan sahənin 13000 hektarında bitkilərə quraqlıqdan ziyan dəymişdir. Nəticədə, təsərrüfatlara 9149,5 mln. manat məbləğində ziyan dəydiyi müəyyən edilmişdir.

1971-1985-ci illərdə rayonun ərazisində 24 min hektardan artıq sahədə beton üzlüklü, növlü kanallardan ibarət suvarma şəbəkələrinin tikilməsinə baxmayaraq, həm 15 min hektardan artıq sahələrdə torpaq məcralı qeyri mühəndis kanalların olması, həm də təsərrüfatların strukturunun dəyişməsi və böyük təsərrüfatların bölünməsi ilə bağlı, mənbələrdən götürülən suyun suayrıcı nöqtələrdən təsərrüfatlara verilən nöqtələrinə qədər olan hissədə, həmçinin suvarılan sahələrdə itiyə gedən suyun həcmi böyükdür.

Suvarma şəbəkəsində təsərrüfata verilənə qədər su itkisi – 24-26% təşkil edir. Suvarma sahələrindəki su itkisini isə suya qənaətedici müterəqə suvarma texnikalarının və düzgün suvarma texnologiyalarının tətbiq edilməsi ilə azaltmaq olar.

Qeyd edilənlər göstərir ki, bitkilərin su tələbatı düzgün və tam ödənilmir.

Bitkilərin məhsuldarlığına təsir edən digər amillərdən suvarma suyunun keyfiyyətinə göstərmək olar.

Belə ki, 600 m³/hek suvarma normasında suyun minerallığı 0,5q/l olduqda pambığın məhsuldarlığı 35,2 s/hek –dan 30,7 s/hek-a qədər aşağı düşür. Minerallığı 3 q/l olan su ilə 600 m³/hek suvarılma norması ilə suvarılan yoncanın məhsuldarlığı 73,6 s/hek –dan 15,6 s/hek-a qədər azalır. Odur ki, suvarma suyunun minerallaşma dərəcəsinin norması 0,08-1 q/l olmalıdır. Lakin məcburi hallarda 1,5-2 q/l-dən artıq minerallığa yol verilməlidir. İmişli rayonunda suvarma suyunun minerallığı 1-2 q/l arasında dəyişir. Təbii ki, bitkilərin məhsuldarlığına mənfi təsir göstərir.

Yüksək minerallı qrunt suların yer səthinə yaxın yerləşməsi, torpaqların şorlaşması da bitkilərin məhsuldarlığını aşağı salır. Rayon ərazisində 1035 hektar sahədə yeraltı suların yatım dərinliyi 1,5 m-dən azdır ki, bu da torpaqların şorlaşmasına şərait yaradır. Yatım dərinliyi 1,5-2,0 m olan sahələr 16000 hek, 2,0-2,5 m olan sahələr isə 14900 hektar təkil edir. 34 min hektar artıq sahələrdə isə qrunt sularının minerallığı 3 q/l-dən çoxdur. Beləliklə, suvarılan sahələrin yeraltı suların yatım dərinliyinə görə meliorativ vəziyyəti 6500 hektarda yaxşı, 15780 hektarda kafi, 21270 hektarda isə qeyri-kafi kimi xarakterizə olunur.

Torpaqların şorlaşmasında məhsuldarlığı aşağı salan amillərdəndir. Tərkibində kənd təsərrüfatı bitkilərinin normal inkişafına mane ola biləcək qədər duzlar olan torpaqlar şorlaşmış torpaq hesab olunur.

Nəzərə alınsa ki, zəif və orta şorlaşmış torpaqlarda bitkilərin məhsuldarlığı 10-40% aşağı düşür və yüksək şorlaşmış torpaqlarda şoranlarda isə məhsul alınmır, onda torpaqların zərərli duzlardan təmizlənməsinin nə qədər böyük əhəmiyyət kəsb etdiyi aydın olar.

Ona görə də rayonun ərazisində 26190 hektar suvarılan sahələrdə kollektor-drenaj şəbəkələri tikilmişdir. Bunun 20500 hektarını (78,3%) üfiqi-bağlı drenaj, 1000 hektarını isə şaquli drenaj şəbəkəsi təşkil edir.

Baxmayaraq ki, 43,5 min hektar suvarılan torpaqların 26,2 min hektarında drenaj şəbəkəsi mövcuddur, ancaq yene də xeyli ərazidə şorlaşmış torpaqlar vardır. Belə ki, 9650 hek-da zəif, 5390 hek-da orta və 10605 hek-da şiddətli

şorlaşmış torpaqlar vardır. Bundan əlavə bu torpaqlar şorakətliyə məruz qalmışdır. Burada 20500 hek sahənin torpaqları zəif, 12550 hek. sahənin ki isə orta və şiddətli şorakətlanmış torpaqlardır.

Xırda kəndli-fermer təsərrüatların yaradılması ilə bağlı suvarma, kollektor-drenaj şəbəkələrinin müəssir vəziyyətinin qısa müddətli olsa da tədqiqatlar aparılmasına zərurət vardır. Bununla belə analogi vəziyyətlərin öyrənilməsi göstərir ki, həm açıq həm də bağlı drenlər lillənmiş, baxış quyuları dolmuş, suvarma kanalları ayrı-ayrı sahələrə su verilməsi məqsədilə dağıdılmış, bir çox halda qeyri-mühəndisi torpaq məcralı kanallarla əvəz edilmişdir.

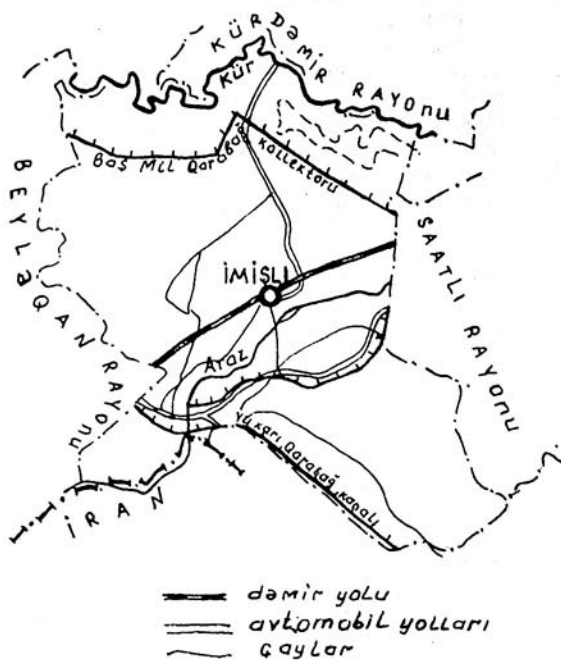
Ona görə də xeyli sahədə təmir, bərpa, yenidənqurma işlərinin aparılmasına ehtiyac vardır.

Rayon ərazisində kənd təsərrüfatı bitkilərinin məhsuldarlığının artırılması və kəndli-fermer təsərrüfatlarına bu barədə köməklik etmək məqsədilə aşağıdakı bir sıra tədbirlərin tətbiq edilməsi təklif edilir:

1. Rayon ərazisində torpaq eroziyasına qarşı mübarizə aparılmalıdır. Burada əsasən irriqasiya eroziyası geniş yayılmışdır. Ona görə də əkin sahələrində torpaq səthinin hamarlanması, mailliyi nisbətən çox olan sahələrdə su sərfinin azalması, suvarma normalarına riayət edilməsi, suvarmada mütərəqqi texnika və üsullardan istifadə edilməsi və s. bu kimi tədbirlər həyata keçirilməlidir. Bir hektar əkin sahəsinin hamarlanmasına 200-320 min manat vəsait lazımdır.
2. Şorlaşmış və şorakətli torpaqların meliorasiyası üçün ilk növbədə kollektor-drenaj şəbəkəsinin normal işləməsi təmin olunmalıdır. Bu məqsədlə 5000 hektarda təmir və bərpa işləri aparılmalıdır. 3569 mln. manat vəsait tələb olunur.
3. Kollektor drenaj şəbəkəsinin 6000 hektar sahədə kompleks yenidən qurulması üçün 10560 mln. manat vəsait lazımdır.

4. Suvarma şəbəkəsinin 4000 hektarda kompleks yenidən qurulması üçün 60 milyard manat vəsait tələb olunur.
5. 3000 hektar sahədə əsaslı hamarlanma işlərinin aparılmasına 1200 mln.manat vəsait tələb olunur.
6. 4000 min hektar sahədə su təminatının artırılması üçün əlavə işlərin görülməsi lazımdır.
7. 11000 hektar sahədə şorlaşmış torpaqların əsaslı yuyulması lazımdır. «Fasiləli» yuma üsulu tətbiq etməklə 10000-15000 m³/ha norması ilə müsbət nəticələr əldə etmək olar. Bunun üçün 6325 milyon manat vəsait tələb olunur.
8. 12000 hektar sahədə şorakət torpaqların meliorasiyasına ehtiyac vardır. Hər hektara 10-20 ton sulfat turşusu, daha yaxşı olar ki, şorakətliyin dərəcəsindən asılı olaraq hər hektarda 5-80 ton gips verilsin. Hər iki halda yuma norması 10-15 min m³/hek qəbul edilir.
9. Torpaqların meliorasiyası uzunmüddətli proses olduğundan təklif edilən tədbirlərlə heç də bir mövsüm və ya il ərzində torpaqları lazım dərinlikdə və lazım olan həddə qədər duzlardan təmizləmək mümkün olmur. Odur ki, bu tədbirlər bir neçə mövsümdə davam etdirilməlidir. Eyni zamanda digər aqrotexniki tədbirlər həyata keçirilməlidir. Bunlardan duza davamlı bitkilərdən istifadə edilməsi, mineral və üzvi kübrələrin verilməsi, yuma rejimli suvarma normalarının tətbiq edilməsi (yəni suvarma normalının 15-20% artırmaqla), suvarma texnologiyasına düzgün əməl edilməsi, şorlaşmış torpaqlarda cari yumaların aparılması və s.

İMİŞLİ İNZİBATİ RAYONU

İSMAYILLI İNZİBATİ RAYONU

İsmayilli rayonu Böyük Qafqazın cənub hissəsinin cənub şərqində yerləşməklə, ərazi şimaldan Quba rayonu, şimal-şərqdən Şamaxı, Ağsu, cənub-şərqdən, cənubdan, cənub-qərbdən Ağsu Kürdəmir, Göyçay, qərbdən və şimal-qərbdən Qəbələ rayonları ilə həmsərhəddir.

Böyük Qafqazın cənub yamacının geologiyası və geomorfologiyası olduqca mürəkkəb və rəngarəngdir. Geomorfoloji quruluşuna görə bir-birindən fərqlənən 4 əsas yüksəklik qurşaqlarına ayrılırlar:

1. Yüksək dağlıq (d.s. 2000m və ondan yüksək) – qurşağın relyefi daşlı qayalar, dərin dərələr, sıldırım dağ yamaqları ilə kəskin parçalanmışdır. Torpaq əmələ gətirən süxurları aşınmaya asan uğrayan yura şistlərindən, əhəng daşlı, iri buzlaq daşları, əhəngdaşlı qumlar və s. ibarətdir.
2. Orta dağlıq zona (d.s. 800-1800 m-ə qədər), relyefi dik yamaqlardan, dağüstü düzənliklərdən ibarətdir. Torpaq əmələ gətirən süxurları başlıca olaraq üst və aşağı təbaşir dövrünün, mergel, qum, qumdaşı, əhəngdaşı və s. yumşaq süxurlarından ibarətdir.
3. Alçaq dağlıq zona (d.s. 200-800m-ə qədər) rayon ərazisinin çox hissəsini əhatə etməklə, buraya üçüncü dövr yaylası da daxildir. Relyefi çox mürəkkəb olub, torpaq əmələ gətirən süxurları, əhəngdaşları, karbonatlı gillər, gillicələr, prollivüal, delüvial və alüvial çöküntülərindən ibarətdir.
4. Düzənlik zona (d.s. 200-300 m-ə qədər) relyefi vadi-dən, az meyilli yamaqlardan, əsasən dağətəyi düzənliklərdən ibarətdir. Bu qurşağ dərin basdırılmış üçüncü dövr çöküntülərindən qum, gil, qumdaşı, qumlu gillicələr və onların aşınma materiallarından yaranmış delüvial və delüvial-prollivüal çöküntülərindən ibarətdir. Hidroqrafik şəbəkəsi olduqca mürəkkəb və kəskin dəyişkəndir. Ərazidən əsasən Girdimançay, Göyçay, Sulutçay, Gülyançay, Talistançay, Axaxçay kimi dağ

çayları axır və ərazini müxtəlif istiqamətlərdə parçalayır.

İsmayilli rayonunun iqlimi, əsasən qışı quraq keçən mülayim-isti iqlim, yağıntıları təxminən bərabər paylanan mülayim-isti və qışı rütubətli keçən soyuq iqlim tipləridir. Rayon ərazisinin düzənlikdən başlayaraq yüksək dağlıq zonada yerləşməsi iqlim ünsürlərinin qeyri-bərabər paylanması səbəb olur. Havanın orta illik temperaturu 2-14°C, yanvarın orta aylıq temperaturu 1 ilə -6°, iyulun orta aylıq temperaturu 15-25° arasında olur. İlin isti ayında bəzən havanın mütləq maksimum temperaturu 30-40°-dək yüksəlir. Havanın orta illik mütləq minimum temperaturu -10°-16° arasında dəyişir. Havanın mütləq minimum temperaturu ilin soyuq ayında -20-28°-dək aşağı düşür. Torpaq səthinin orta illik temperaturu 12-15°-dir. İl ərzində orta aylıq temperatur -1° ilə 29° arasında təbəddüd edir.

Ərazidə yağıntıların orta illik miqdarı 500-1000mm-dir. Ərazidə yağıntının çox hissəsi yaz və payız fəslində düşür. Səth örtüyündən 600-800 mm mümkün buxarlanma gedir. Ümumi radiasiyanın illik miqdarı 120-140 kkal/sm², radiasiya balansının illik miqdarı isə 25-50 kkal/sm² arasında olur.

İsmayilli rayonunda küləyin orta illik sürəti 1-2 m/san-dir. Güclü küləkli günlərin miqdarı 12-dən çox olmur. Ağ yellilərin miqdarı 10-15, qarlı örtülü günlərin sayı isə 1-3-dir.

Rayonun torpaq örtüyü Böyük Qafqazın cənub hissəsində, o cümlədən, İsmayilli rayonu ərazisində şaquli zonallıq üzrə əsasən çimli dağ-çəmən, ibtidai dağ-çəmən, qonur dağ-çəmən, qəhvəyi dağ-meşə, bozqırışmış dağ qəhvəyi, dağ boz-qəhvəyi torpaqların tip və yarım tipləri yayılmışdır.

Ərazinin bitki örtüyü olduqca zəngindir. Bölgənin şaquli zonallıq üzrə bitki örtüyünün təsnifatı aşağıdakı kimidir:

Alp çəmənlikləri, subalp çəmənlikləri, meşə, dağ kserofitləri, yarımsəhra.

İsmayilli rayonu torpaqlarının mülkiyyət formaları üzrə bölgüsü:

Rayonun ümumi ərazisi 215875 hektar təşkil edir ki, bunun da 8833 hektarı suvarılan torpaq sahələridir. Müxtəlif təbii təsərrüfat sahələri altında istifadə olunan torpaq sahələri

aşağıdakılardır: əkin 36463 hektar, suvarılan 6553 hektar, çoxillik əkmələr 1325, suvarılan 311 hektar, bağlar 1006 hektar, smuvarılan 311 hektar, üzümlüklər 312 hektar, tinglər, toxmacarlar 7 hektar, dincə qoyulmuş sahələr 721 hektar, suvarılan 10 hektar, biçənəklər 2493 hektar, suvarılan 57 hektar, örüşlər 55628 hektar suvarılan 1341 hektar, kənd təsərrüfatına yararlı sahələrin cəmi 96630 hektar, suvarılan 8272 hektar, həyətyanı sahələrin cəmi 4203 hektar, suvarılan 533 hektar, meşə sahələri 66799 hektar, suvarılan 28 hektar.

a) Dövlət mülkiyyəti: ümumi sahəsi 119994 hektar olub, bunun da 28 hektarı suvarılındır. Rayon ərazisində istifadə edilən torpaqlardan; əkin 2043 hektar, çoxillik əkmələr 461 hektar, bağlar 451 hektar, üzümlüklər və hektar, dincə qoyulmuş sahələr 65 hektar, biçənəklər 66 hektar, örüşlər 19309 hektar, kənd təsərrüfatına yararlı sahələrin cəmi 21944 hektar, meşə sahələri 66799 hektar təşkil edir.

b) Xüsusi mülkiyyət – Ümumi sahəsi 40341 hektar təşkil edir ki, bunun da 7464 hektarı suvarılındır. Müxtəlif təbii təsərrüfat sahələri altında, o cümlədən əkin 32382 hektar, suvarılan 6553 hektar, çoxillik əkmələr 858 hektar, suvarılan 311 hektar, üzümlüklər 295 hektar, tinglər, toxmağarlar 7 hektar, dincə qoyulmuş sahələr 656 hektar. Suvarılan 10 hektar, biçənəklər 2427 hektar, suvarılan 57 hektar, kənd təsərrüfatına yararlı sahələrin cəmi 36323 hektar, suvarılan 6931 hektar, həyətyanı sahələrin cəmi 4018 hektar suvarılan 583 hektardır.

v) Bələdiyyə mülkiyyətində istifadə edilən torpaqların ümumi sahəsi 55540 hektar olub, bunun da 1341 suvarılan torpaq sahələridir. Müxtəlif təbii təsərrüfat sahələri altında istifadə edilən sahələr: Əkin 2038 hektar, çoxillik əkmələr 6 hektar, üzümlüklər 6 hektar, örüşlər 36819 hektar, suvarılan 1341 hektar kənd təsərrüfatına yararlı sahələrin cəmi 185 hektar təşkil edir.

2002-cü ilin məlumatlarına görə rayonda ümumi yığım sahəsi 29455 hektar olmuşdur ki, bunun da 26716 hektarında

dənli və dənli paxlalı bitkilər, 1297 hektarında yemlik bitkilər, 619 hektarında kartof, 814 hektarında bağ və giləmeyvələr, 617 hektarında tərvəz, 346 hektarında üzüm, 204 hektarında isə dən üçün günəbaxan becərilmişdir. 1996-cı ilə nisbətən 2002-ci ildə k/t bitkilərinin məhsuldarlığında müəyyən artım müşahidə olunmuşdur. Belə ki, 1996-cı ildə taxılın məhsuldarlığı 16,7 s/ha olduğu halda 2002-ci ildə bu göstərici 25,1 s/ha olmuşdur. Kartofun məhsuldarlığı 67 s/ha-dan artaraq 77,9 s/ha olmuşdur. Məhsuldarlıqda müəyyən qədər artım müşahidə olunsada bu k/t bitkilərinin verə biləcəyi maksimum hədd deyildir. Məhsuldarlığın bu gündü artımını bir sıra amillərlə izah etmək olar.

- Fermer və kəndli təsərrüfatlarında qayğının artırılması
- Aqrotexniki xidmətin yüksəldilməsi
- K/t bitkilərinin gübrə və ziyanvericilərə qarşı effektiv kimyəvi pəreparatlarla təmin olunması
- Yeni məhsuldar sortların əkilməsi

Məhsuldarlığın artımına bir sıra amillər təsir edə bilər.

Bunlara k/t bitkilərinin su ilə təminatı, suyun keyfiyyəti, torpaqların meliorativ vəziyyəti, qrunt sularının yerləşmə dərinliyi, suvarma və kollektor drenaj sistemlərinin torpaqların meliorativ şəraitinin yaxşılaşdırılmasında rolu, torpaqların eroziyası və s. aiddir.

Məhsuldarlığa təsir edən əsas amillərdən biri k/t bitkilərinin vəqetasiya dövründə su ilə təmin olunmasıdır. Çoxillik məlumatlardan görünür ki, hətta çox sulu illərdə belə k/t bitkilərinin tələbatı ödənilmir. Çoxsulu ildə su tələbatı $65,8 \cdot 10^6$ m³ olduğu halda su ehtiyatları $25,8 \cdot 10^6$ m³ təşkil edir ki, buradan $40 \cdot 10^6$ m³ su çatışmamazlığı meydana çıxır.

Tədqiqatlar göstərmişdir ki, 2000-ci ildə baş vermiş quraqlıq nəticəsində rayonda 26590 hektar əkin sahəsinin 25291 hektarına və ya 95,1%-nə 8127 milyon manat ziyan dəymişdir. Xüsusilə 23776 hektar taxıl sahəsi tamamilə məhv olmuş, rayona 6352 milyon manat ziyan dəymişdir.

Rayonun su tələbatını ödəmək üçün əlavə su mənbələrinin axtarılıb tapılmasına, quraqlığa davamlı bitki sortlarının

əkilməsinə, yeraltı suların istifadə edilmə imkanlarına baxmaq lazımdır.

Suvarma suyunun keyfiyyəti də məhsuldarlığa təsir edir. Suvarma üçün adətən 0,08-1 q/l minerallıqlı sular götürülə bilər. Ümumiyyətlə suyun keyfiyyəti nə qədər yaxşı olsa onlar bitkilər tərəfindən daha yaxşı qəbul olunur və torpaqların meliorativ vəziyyəti yaxşılaşır. Belə ki, suyun minerallığı artdıqca onların bitki tərəfindən qəbulu zəifləyir, bu da bitkinin inkişafını zəiflədir, məhsuldarlığı aşağı salır. Həmçinin suyun tərkibində olan duzlar torpağın üst qatında toplanaraq onun şorlaşmasına gətirib çıxarır. Əksinə suyun keyfiyyəti yüksək olanda məhsuldarlıq yüksəlir, torpağın üst qatında olan duzlar yuyulur və aşağı qata ötürülür.

K/t bitkilərinin normal inkişafını ləngidə biləcək qədər suda asan həll olan duzlar yerləşmiş torpaqlar k/t praktikasında şorlaşmış torpaq hesab olunur. Torpaqda bu duzların miqdarı və tərkibi müxtəlif olur. Şorlaşmış torpaqlarda bitkinin inkişafı zəifləyir, onların su ilə təminatı normal getmir. Bu da öz növbəsində məhsuldarlığı aşağı salır.

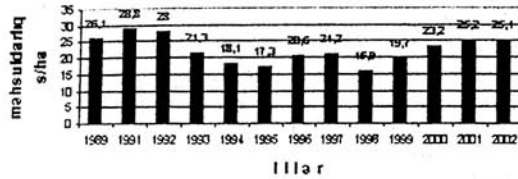
Belə ki, zəif şorlaşmış torpaqlarda məhsuldarlıq 10-20%, orta şorlaşmış orpaqlarda məhsuldarlıq 20-40%, yüksək şorlaşmış torpaqlarda 45-75% aşağı düşür. Çox yüksək şorlaşmış torpaqlarda və şoranlarda isə məhsuldarlıq 0-10% arasında dəyişir.

Rayon üzrə 2623 hektar şorlaşmış torpaq sahəsi var ki, bunun da 1000 hektarı zəif, 1423 hektarı orta, 200 hektarı şiddətli və çox şiddətli şorlaşmışdır. Həmçinin 333 hektar zəif şorakətvari torpaqlara da rast gəlinir.

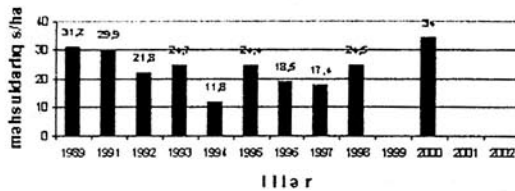
Torpağın meliorativ vəziyyətinə qrunt sularının yatım dərinliyi də təsir göstərir. Belə ki, rayonda qrunt sularının yatım dərinliyinin 1 m-dən aşağı yerləşmiş sahələrin cəmi 210 hektar, 1 m-dən 3 m-ə qədər yatım dərinliyi olan torpaqlar 943 hektar, 3 m-dən böyük yatım dərinliyi olan torpaqlar 7680 hektar sahəni əhatə edir. Qrunt sularının minerallığının 1 q/l-dən az olan torpaqlar 8000 hektar, 1-2 q/l olan torpaqlar 833 hektar ərazidə yerləşmişdir.

İsmayılı rayonunda kənd təsərrüfatı bitkilərinin məhsuldarlığı

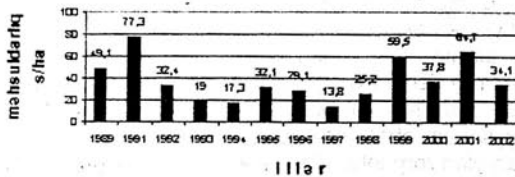
Dənli və dənli paxlılı bitkilər

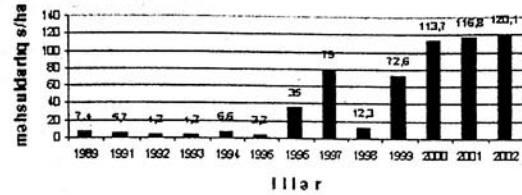
Tütün

Üzüm

Meyvə

Torpaqları bitkilər üçün zərərli duzlardan təmizləmək, grunt sularının səviyyəsini aşağı salmaq üçün kompleks-meliorativ tədbirlər görülməlidir. Bu məqsədlə rayonda 3726 hektar sahədə xidmət edən, uzunluğu 312,5 km drenaj, 26,9 km kollektor olan kollektor-drenaj sistemi mövcuddur.

Hazırda bu torpaqların 800 hektardan artıq sahəni əhatə edən dren, kollektor və onların üzərindəki qurğuların təmir və bərpa olunmasına ehtiyac vardır.

Kanallardan su itkisinin qarşısını almaq və bitkiləri norma üzrə su ilə təmin etmək məqsədilə ümumi suvarılan 8833 hektar sahənin 4493 hektarında suvarma sistemlərinin texniki vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasına, 1500 hektar sahədə suvarma sisteminin kompleks yenidən qurulmasına ehtiyac vardır. 1500 hektar torpaq sahəsinin həm cari, həm də əsaslı səthi hamarlanmalı, həmçinin şorlaşmış torpaqlar cari və əsaslı yuyulmalıdır.

Kompleks tədbirlərə şorakətliyə qarşı mübarizədə şorakətlik dərəcəsinə uyğun kimyəvi meliorantların tətbiqi də aiddir. Bu məqsədlə kimyəvi meliorant kimi, xam gips və ya tərkibində gips olan materiallardan, fostgips, toz halında dəmir kuporosu, maye halda sulfat və xlor turşularından və s. istifadə etmək mümkündür.

Rayon ərazisində k/t bitkilərinin məhsuldarlığını artırmaq məqsədilə kəndli-fermer təsərrüfatlarına aşağıdakı bir sıra tədbirlər təklif edilir:

1. Torpaqlarda eroziyaya qarşı mübarizə tədbirləri həyata keçirilməlidir.

Böyük Qafqazın cənub yamaclarında (İsmayılı rayonu) eroziya prosesi, dağ-çəmən, dağ-meşə və dağ əkinçilik zonalarında intensiv yayılmaqla, ümumi ərazinin 127,5 min. ha (58,7%-ni təşkil edir. Burada müxtəlif dərəcədə eroziyaya uğramış torpaqların 55,8 min ha (25,7%) - zəif, 28,3 min. ha (13,0%) –orta, 43,4 min. ha (20,0%) şiddətli dərəcədə eroziya prosesinə məruz qalmışlar.

Dağ-çəmən zonasında yayılmış çimli dağ-çəmən torpaqları eroziyaya qarşı davamlı olsa da, otlaqlarda otarmanın intensiv aparılması nəticəsində, xüsusən çox meylli və dik yamaclar eroziya prosesinə daha intensiv məruz qalmışlar. Mal-qaranın sistemsiz normadan artıq otarılması və eroziyanın inkişafı nəticəsində bitki örtüyü tədricən seyrəkləşir, onun tərkibi dəyişir və məhsuldarlığı xeyli aşağı olur.

Bu məqsədlə yamaclarda, otlaq və örüşlərdə eroziya prosesini zəiflətmək və onun qarşısını almaq üçün, səthi axını dayandırmaq və torpağı sonrakı dağılmaqdan qorumaq məqsədilə, orta və şiddətli dərəcədə yuyulmuş sahələrin bitki örtüyünü bərpa etmək lazımdır. Buna görə də orta dərəcədə yuyulmuş torpaqlarda mal-qaranın otarılması 2-3 il müddətinə müvəqqəti dayandırılmalı, şiddətli dərəcədə yuyulmuş sahələrdə isə çoxillik yem bitkiləri (yonca, xaşa, çobantoppuzu, çəmən pişikquyruğu, çəmən topalı, qafqaz qurdotu və s.) əkilməlidir.

Dağ-meşə zonasında yerləşən həddindən artıq istismarı, çılpqlaşmış yerlərdə yeni meşələrin salınmaması, onların su tənzimədi və torpaq qoruyucu funksiyasının zəifləməsinə, qırıntı işlərinin yerli şəraitə uyğun, düzgün aparılması isə burada eroziya proseslərinin geniş yayılmasına şərait yaradır.

Bu məqsədlə dağ meşələrinin suqoruyucu-torpaq mühafizəedici funksiyasını mühafizə etmək və yüksəltmək,

eləcə də onların təbii yolla bərpa olunmasını yaxşılaşdırmaq üçün tədricən seçmə və könüllü qrup üsulu ilə qırmalar aparılmalıdır. Eroziyaya uğramış torpaqlarda meşə salan zaman, hər şeydən əvvəl torpağın hazırlanması və bitki cinslərinin müəyyən edilməsi zəruridir. Belə ki, 10°-dək meylliyə malik yamaclardakı zəif və orta yuyulmuş torpaqlar, əkinə yamacın köndələnində hazırlanır, orada 20-25 sm hündürlüyündə tirlər və şırımların düzəldilməsi məqsəduyğun sayılır.

10-20° meylliyə malik orta və şiddətli dərəcədə yuyulmuş yamaclarda meşə salmaqdan ötrü hər 3-5 m-dən bir köndələn istiqamətdə 2 m-dək meşə zolaqları düzəldilir.

20-30° meylli yamaclarda, meşə salmaqdan ötrü hər 2-3 m-dən bir 1,5 m enində zolaqlar düzəldilir.

3°-35°-dən və çox meylli yamaclarda, doluluğu 0,5 m-dən yuxarı olan meşəliklərdə seçmə üsulu ilə qırma aparılmalı, 35°-dən yuxarı meylliyə malik yamaclarda hər cür qırma işləri qadağan edilməlidir.

Dağ-əkinçilik zonasının torpaqları kənd təsərrüfatında geniş istifadə edilir. Burada eroziyanın inkişafına başlıca səbəb, yamacların meylliyinin çox olması, yazın axırında və yay aylarının əvvəllərində leysan yağışlarının düşməsi, torpaqda bitki örtüyünün olmaması, həmçinin torpaqların və torpaq əmələgətirən suxurların öz xarakteri, insanların düzgün olmayan təsərrüfat fəaliyyəti mühüm rol oynayır.

Bu məqsədlə zonada eroziya prosesinin qarşısını almaq, səthi su axımını nizama salmaq, kənd təsərrüfatı bitkilərindən yüksək və sabit məhsul almaq, kompleks torpaq qoruyucu mübarizə tədbirlərinin geniş həyata keçməsinə təmin etmək üçün aşağıdakı tədbirlər sistemi həyata keçirilməlidir:

- Təşkilat-təsərrüfat;
- Torpaq qoruyucu aqrotexniki mübarizə;
- Az məhsuldar və eroziyaya uğramış yamaclarda çoxillik ot bitkilərinin səpini;
- Yuyulmuş dağ yamaclarında, üzümlüklər və meyvə bağlarının salınması;

- Eroziyaya uğramış torpaqların münbitliyinin bərpa edilməsi məqsədilə gübrələrin tətbiq edilməsi.

Eroziyaya qarşı mübarizədə yamaqların meyilli torpağın yuyulma dərəcəsinə, əkiləcək bitkilərin torpaq qoruyucu xüsusiyyətləri nəzərə alınmalıdır. Təsərrüfat-təşkilat tədbirləri dedikdə, ərazinin eroziyaya qarşı təşkili sahələrindən, relyeflə əlaqəli surətdə səmərəli istifadə olunması, kənd təsərrüfatı bitkilərinin xüsusiyyətlərinin, ərazinin eroziyaya uğrama dərəcəsinin nəzərə alınmasını tələb edir.

Eroziyaya qarşı aqrotexniki üsullar torpaq eroziyasının qarşısını almaq, torpağın su-fiziki xassələrini yaxşılaşdıran, sukeçirmə qabiliyyətini yüksəldən, dərin zolaqlarla yumşaltma, yarıqlar açma və s. torpaq səthində su axınlarını nizamlayan, şum və becərmə işlərinin yamacın eninə aparılması, şırımlar açma, bufer zolaqlarının düzəldilməsi və s. üsullardan istifadə edilməlidir.

Yamaqlarda su axınına zəiflətmək, eroziyanın qarşısını almaq və torpaqda rütubət saxlanmasını təmin etmək üçün torpağın zolaqlarla dərinə yumşaldılmasından geniş istifadə etmək lazımdır. Atmosfer çöküntülərinin torpağa yaxşı hopması üçün susuzdırma qabiliyyətini artırmaq lazımdır. Bunun üçün torpaq yamacın eni istiqamətində 2,8-5,6 m-lik zolaqlarla 35 sm dərinliyinə qədər yumşaldır. Dərin yumşaldılmış zolaqlar yamacın meyliyindən, uzunluğundan və torpağın su-fiziki xassələrindən asılı olaraq yamac boyu hər 10-20 m-dən bir adi şumla (22-25 sm dərinliyində) növbələşir.

Su eroziyasına qarşı (yamaqlarda) səmərəli aqrotexniki mübarizə tədbirlərindən biri də yarıqçadır. Yarıqçamanın meyliyi 5-6°-dən çox olan yamaqlarda payızlıq və yazlıq dəbli bitkilər əkinində, çoxillik ot səpinlərində, örüş və biçənək sahələrində tətbiq edilməsi məqsədəuyğundur. Yarıqlar adətən eni 3-5 sm, dərinliyi 50-60 sm olmaqla yamacın eninə profil istiqamətində açılır və onların arasındakı məsafə 5-10 m arasında dəyişir. Yarıqlar meyliyi 5°-dək olan yamaqlarda hər 10 m-dən bir, meyliyi çox olan yamaqlarda isə hər 5 m-dən bir açılır.

Cərgələrarası becərilən bitkiləri yamaqlarda əkdikdə torpağın səthi daha intensiv yuyulur. Buna görə də eroziya prosesinin qarşısını almaq üçün həyata keçirilən ən əsas tədbirlərdən biri də cərgələr arasında şırımların çəkilməsidir. Herik və dondurma şumundan fərqli olaraq, cərgələrarası becərilən bitkilər əkiləcək sahədə şırımlar əkinlə birlikdə açılır. Cərgələrin arasında şırım açmaq üçün səpin maşının çərçivəsinə dibdolduran alətlər quraşdırılır. Həmin alətlər səpin maşını hərəkət edən zaman bir-birindən 1,25 m aralı, 8 sm dərinlikdə və 30 sm enində şırımlar açılır.

Eroziyaya qarşı mühüm aqrotexniki mübarizə tədbirlərindən biri də kənd təsərrüfatı bitkilərinin əkinini və səpinin yamacın eni istiqamətində və ya horizontlar üzrə aparılmasıdır.

Yamaqlarda çarpaz üsulla dəbli bitkilər səpini aparılması eroziyaya qarşı mübarizədə çox faydalı tədbirlərdən biridir. Bu halda bitkilər səthi bərabər surətdə örtür və torpağın eroziyadan yaxşı qorunmasını təmin edir. Çarpaz üsulla toxum normasının yamacın uzununa, digər yarısı isə yamacın eninə səpilməlidir.

Eroziyaya qarşı mübarizədə bioloji üsulların da böyük əhəmiyyəti vardır. Bu üsulun tətbiqində əsasən bitkilərin yerüstü hissəsi və köklərin, habelə onların çürüntü materiallarının torpaq qoruyucu xassələrindən istifadə olunur.

Az məhsuldar və müxtəlif dərəcədə eroziya prosesinə uğramış torpaqlarda ən səmərəli və iqtisad cəhətdən əlverişli tədbirlərdən biri də bu sahələrdə çoxillik otların səpilməsidir. Çoxillik otlar torpağı üzvi maddələrlə zənginləşdirir, onda suya davamlı dənəver struktur əmələ gəlməsini sürətləndirir və su-fiziki xassələri yaxşılaşdırır, az məhsuldar eroziyaya məruz qalmış yamaqlarda çoxillik otlar (xaşa, yonca, çobantoppuzu, rayqal və s.) torpaq səthini eroziyadan mühafizə etməklə bərabər, eyni zamanda heyvandarlığın inkişafı üçün zəmin yaradan keyfiyyətli yem mənbəyidir.

Eroziyaya qarşı mühüm aqrotexniki tədbirlərdən biri də yuyulmuş dağ yamaqlarında üzümlüklər və meyvə bağları salınmasıdır. Yamaqlarda üzümlük və meyvə bağları

salınarkən səmərəli tədbirlərdən biri terrasların çəkilməsidir. Bu iş görüldükdə demək olar ki, səthi axın və torpağın yuyulması müşahidə edilmir, torpaqda rütubətin və qida maddələrinin miqdarı artır.

Eroziyaya uğramış torpaqlarda bitkilər üçün qida maddələrinin miqdarının az olması, bu torpaqlara üzvi və mineral gübrələrin verilməsi nəticəsində eroziyaya uğramış torpaqların itirilən münbitliyi bərpa edilir. Bütün bitkilərə mineral gübrələr və üzvi gübrələr verildikdə onların yerüstü hissəsi və kök kütlələri inkişaf edərək torpağı möhkəmləndirir, onun su-fiziki xassələrini yaxşılaşdırır və eroziyadan qoruyur.

2. Şorlaşmış və şorakət torpaqlarda meliorasiya tədbirləri həyata keçirmək üçün ilk növbədə ərazidə mövcud olan kollektor-drenaj sisteminin istismar şəraiti yaxşılaşdırılmalıdır. Bu məqsədlə 800 hektar sahədə kollektor-drenaj sistemi əsaslı təmir olunmalıdır. Buna isə 1,4 milyard manat vəsait tələb olunur.

a) 5993 hektar sahədə suvarma sisteminin əsaslı təmir və ya bərpasına 10,5 milyard manat vəsait tələb olunur.

b) 1500 hektar sahədə torpaqların həm cari, həm də əsaslı hamarlanmasına ehtiyac var. Buna 45 milyon manat vəsait tələb olunur.

c) zəif şorlaşmış 1000 hektar sahədə cari yuma aparmaqla, yəni 15-20 min m³ əvəzinə hektara 2-2,5 min m³ su verməklə, sahənin məilliyindən asılı olaraq ləkələr düzəltmədən də yuma aparmaq olar. Bu da ucuz başa gələr.

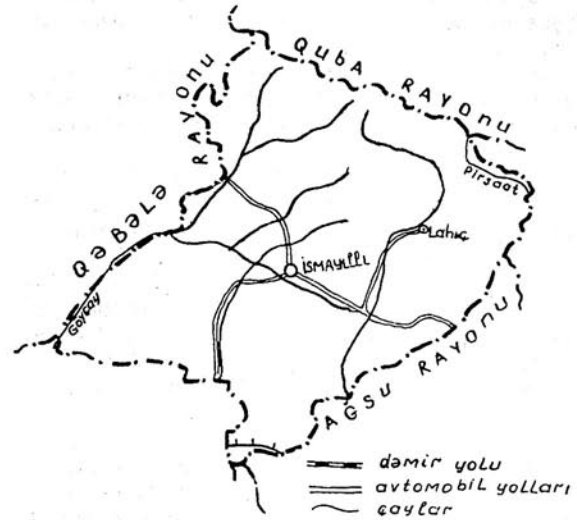
d) Şorakətli torpaqların meliorasiyasında hər hektara 10-20 ton sulfat turşusu, daha yaxşı halda isə 5-80 ton gips vermək olar. Hər iki halda yuma norması 15-20 min m³ qəbul edilə bilər.

c) Orta və şiddətli dərəcədə şorlaşmış 1623 hektar torpaqların əsaslı yuyulması lazımdır. Bunun üçün adi su ilə 10-15 min m³/ha yuma norması ilə fasiləli yuma, yəni normanın 2-3 və ya daha çox dəfəyə vermək və yuma aparmaq olar. Buna 643,2 milyon manat vəsait tələb olunur.

Torpaqların meliorasiyası uzun müddətli proses olduğundan göstərilən bu tədbirlər bir mövsümdə deyil, bir

neçə mövsümdə həyata keçirilməlidir. Bundan əlavə torpaqlar üzvi və mineral gübrələrlə işlənməli, sahələrə duzadavamlı bitkilərin əkilməsi, müasir aqrotexniki tədbirlərin tətbiq edilməsi yolu ilə torpaqların meliorativ vəziyyətinin yaxşılaşdırılması mümkündür.

ISMAYILLI İNZİBATI RAYONU

KÜRDƏMİR İNZİBATI RAYONU

Kürdəmir Şirvan düzünün mərkəzi hissəsində yerləşir. Rayon ərazisi şimaldan – Göyçay, İsmayilli, Ağsu, şərqdən – Hacıqabul, cənubdan və cənub-şərqdən – İmişli, Saatlı, Sabirabad, qərbdən isə Zərdab, Ucar rayonları ilə həmsərhəddir.

Rayonun relyefi düzənlikdir. Ərazinin çox hissəsi okean səviyyəsindən aşağıdadır. Burada antrpogen allüvial, prolüvial və qismən göl-bataqlıq çöküntüləri yayılmışdır.

Ərazinin iqlimi – yayı quraq keçən mülayim-isti yarımsəhra və quru çöllər iqlim tipinə aiddir. Bu iqlim tipi çox az və zəif nəmliyi, qışının mülayim və yayının quru – isti keçməsi ilə səciyyələnir.

Ümumi radiasiyanın illik miqdarı 134,0 kkal/sm², radiasiya balansının miqdarı isə 47,1 kkal/sm²-dir. Havanın illik orta temperaturu 14,5° C-dir. Qışı mülayim keçir, belə ki, ən soyuq ayın (yanvar) orta temperaturu 1,4° C, ən isti ayın (iyul) temperaturu 27,3°C olur. Yay aylarında bəzən havanın mütləq maksimum temperaturu 43° C-dək yüksəlir. Havanın orta illik mutləq minimum temperaturu 11°C olur, il ərzində 10-17° C arasında dəyişir. Torpaq səthinin orta illik temperaturu 17° C, yanvarın orta temperaturu 2° C, iyul ayının isə 34° C-dir.

Havanın orta illik nisbi rütubəti 72 % olub, il ərzində 52-88 % arasında dəyişir. İllik yağıntının miqdarı 360 mm-dir. Ərazidə ən çox yağıntı ilin yaz və payız fəslində düşür. Səth örtüyündən isə il ərzində 1034 mm mümkün buxarlanma qədir.

Küləyin orta illik sürəti 2-3 m/san-dir. Ərazidə əsasən cənub-şərq və qərb küləkləri əsir. Güclü küləklərin (15 m/san-dən çox) illik sayı 15 günə çatır. Ağ yelli (quru və isti küləkli) havalar müşahidə olunur. Küləyin sürəti bəzən 10 m/san və daha çox olur. Çox vaxt özül ilə quru çən gətirir. Ağ yel zamanı havanın temperaturu bəzən birdən birə 40-22° C-yə qalxır, nisbi rütubətlik isə 10-30% -ə enir. Ağ yel bitkilər üçün zərərlidir,

onların inkişafını zəiflədir və bəzən məhv edir. Ağ yelli günlərin sayı il ərzində 49-a çatır.

Ağ yelə qarşı əsas mübarizə vasitəsi tarla qoruyucu meşələrin salınması və aqrotexniki tədbirlərin götürülməsidir.

Qarla örtülü günlərin illik miqdarı 12-dən çox olmur. İl ərzində cəmi 0,2 gün dolu düşür.

Rayonun çay şəbəkəsi seyrəkdir. Çayları Girdiman (uzunluğu 88km, illik axımı 170,9 -403,7 mln. m³), Ağsu (uzunluğu 89 km, illik axımı 46,0-140,7 mln. m³) və rayonun cənub sərhəddindən keçən Kür çaylarıdır. Girdiman və Ağsu çayları Kürün sol sahil hövzəsinə aiddir.

Rayonun torpaq örtüyü əsasən, boz-çəmən, boz və çəmən boz, qismən çəmən – bataqlıq torpaqları yayılmışdır. Ərazinin əksər hissəsində torpaqlar bu və ya digər dərəcədə şorlaşmışdır. Bununla bağlı rayonun ərazisindən keçən Baş Şirvan Kollektorunun böyük əhəmiyyəti var.

Ərazinin 19%-dən artıq hissəsində torpaqlar eroziyaya uğramışdır. Burada torpaqların irriqasiya eroziyası geniş yayılmışdır.

Rayon ərazisində qış otlaqlarında mal-qaranın intensiv otarılması nəticəsində otlaq eroziyası da geniş vüsət almışdır ki, bu da otlaqların məhsuldarlığını və məhsulun keyfiyyətini xeyli pisləşdirmişdir. Belə ki, mal-qara və davarlar tərəfindən həvəslə yeyilən otlaq bitkiləri qaba və bəzi hallarda zəhərli ot növləri ilə əvəz edilmişdir.

Rayonun bitki örtüyündə yovşanlı və yovşanlı-şoran otlar yarımsəhra və çəmən bataqlıq bitkiləri üstünlük təşkil edir. Kserofit kolluqlar və tuqay meşələri var.

Rayonun ümumi ərazisi 116190 hektardır. Bunun da 52843 hektarı suvarılan torpaqlardır. Əkin sahəsi 46198 hektar təşkil edir ki, bunun da 45818 hektarı suvarılındır. Dincə qoyulan torpaqların sahəsi 73 hektardır, bunlar suvarılır. Ərazidə ömrüşlər 28480 hektardır, bunun da 3811 hektarı suvarılır. Çoxillik əkmələr olan 1276 hektar torpaqların hamısı suvarılır. Kənd təsərrüfatına yararlı sahələrin cəmi 76027 hektar təşkil edir ki, bunun da 50978 hektarı suvarılındır. Həyətiani sahələr 7770 hektar, o cümlədən 1865 hektarı

suvarılır. Rayon ərazisində 739 hektar meşə sahəsi mövcuddur.

a) Rayonun dövlət mülkiyyətində saxlanılan torpaq sahələrinə görə aşağıdakı qaydada bölünür:

Dövlət mülkiyyətində olan ərazinin sahəsi 21123 hektardır. Əkin sahəsi 3136 hektardır, 2832 hektarı suvarılır. Dincə qoyulan torpaqların sahəsi 73 hektar təşkil edir ki, bunun da hamısı suvarılır. Örüşlər 7431 hektardır, bunun da 1473 hektarı suvarılır. Çoxillik əkmələr olan 18 hektar torpaqların hamısı suvarılır. Ərazidə kənd təsərrüfatına yararlı sahələrin cəmi 10658 hektar olub ki, bunun da 4396 hektarı suvarılan torpaqlardır. Dövlət mülkiyyətində olan meşələrin sahəsi 640 hektardır.

b) Xüsusi mülkiyyətdə olan torpaqlar öz təyinatına görə aşağıdakı qaydada bölünür:

Göstərilən mülkiyyətdə olan ərazinin ümumi sahəsi 49760 hektardır, bunun da 44008 hektarı suvarılır. Əkin altında olan torpaqların ümumi sahəsi 41210 hektar olaraq, onun 41134 hektarı suvarılan torpaqlardır. Çoxillik əkmələr olan 1144 hektar torpaqların hamısı suvarılır. Burada kənd təsərrüfatına yararlı torpaqların sahəsi 42354 hektardır, bunun da 42278 hektarı suvarılır. Həyətəni sahələr 7406 hektar təşkil edir ki, bunun da 1730 hektarı suvarılır.

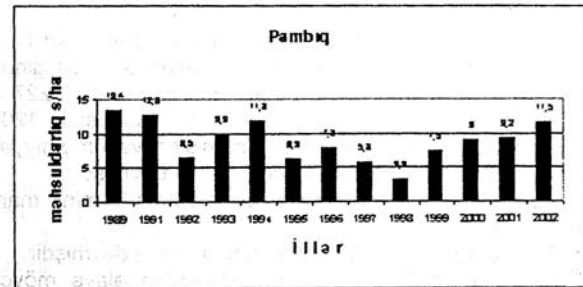
c) Rayon ərazisində bələdiyyə mülkiyyətində olan torpaqların ümumi sahəsi 45307 hektardır, bunun da 4439 hektarı suvarılır. Əkin sahəsi 1852 hektardır ki, bunun da hamısı suvarılır. Bu mülkiyyət formasında olan örüşlərin sahəsi 21049 hektardır ki, bunun da ancaq 2338 hektarı suvarılındır. Çoxillik əkmələr 114 hektar olan torpaqların hamısı suvarılır. Ümumiyyətlə, kənd təsərrüfatına yararlı sahələr 23015 hektardır, bunun da 4304 hektarı suvarılır.

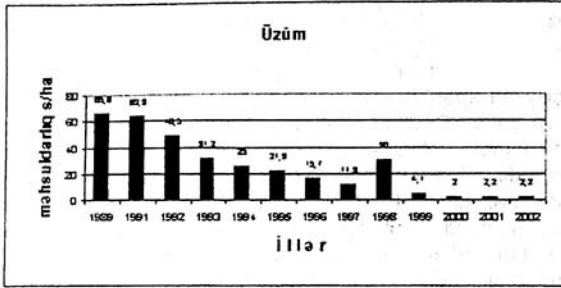
Bələdiyyə mülkiyyətində olan həyətəni torpaqların sahəsi 364 hektardır ki, bunun da 135 hektarı suvarılır. Ərazidə meşələrin sahəsi 99 hektardır.

Rayon ərazisində əsasən, taxıl bitkiləri, pambıq, çoxillik otlar, üzüm, tərəvəz-bostan bitkiləri və s. əkilir. Kənd təsərrüfatı bitkilərinin məhsuldarlığı hələlik yüksək deyildir.

Bələ ki, son 5 ildə taxıl üzrə orta məhsuldarlıq 17,5 s/ha, o cümlədən 2002-ci ildə taxıl üzrə məhsuldarlıq 18,2 s/ha olmuşdur. 2002-ci ildə pambığın məhsuldarlığı 11,5 s/ha olmuşdur. Ümumiyyətlə Kürdəmir rayonunda bitkilərin məhsuldarlığı aşağı olmuşdur.

Rayonun təbii iqlim şəraiti burada ancaq suvarma əkinçiliyinin aparılmasına imkan verir. Suvarma mənbələri Kür çayı və yuxarı Şirvan kanalidir. Əsas suvarma mənbəyi olan Şirvan kanalı 34400 – hektardan artıq sahənin suvarılmasını təmin edir. Bununla bəle aztəminatlı quraqlıq illərində su çatışmamazlığı müşahidə olunur. Bələ ki, rayonun 52843 hektar suvarılan torpaqlarında əkilən bitkilərin sulu illərdə 392,1 mln. m³ su tələbatına qarşı, illik su ehtiyatları 461,5 mln.m³ təşkil etdiyi halda, orta sulu illərdə 344,3 mln, m³ illik su

tələbatına qarşı 428,5 mln. m³, az sulu illərdə 495,6 mln. m³ illik su tələbatına qarşı 207,6 mln. m³ su ehtiyatları mövcud olur. Quraq illərdə kənd təsərrüfatında 288 mln. m³ su çatışmır. Su qıtlığını aradan qaldırmaq üçün bir sıra tədbirlər göstərmək olar:

- Ümumiyyətlə suvarılan əkin sahələrini su ehtiyatlarına uyğunlaşdırmaq;
- Drenaj sularının minerallığını azaltmaqla, onlardan istifadə etmək;
- Suya qənaət edən suvarma texnikasından istifadə etmək və s.

Lakin bu tədbirlər məsələni köklü həll etmir. Belə ki, az sulu quraqlıq illərində kənd təsərrüfatı bitkilərinə su qıtlığından böyük ziyan dəyir. Məsələn 2000-ci quraqlıq ilində 3227 ha pambıq sahəsinin 400 ha-na, 22514 ha taxıl sahəsinin 12000 ha-na, meyvə və üzüm bağlarının hamısına və ümumiyyətlə 41274 ha əkin sahəsinin 18597 ha-na ziyan dəymişdir.

Bu ziyanın məbləği rayon üzrə 18694,5 mln. manat həcmində müəyyən edilmişdir.

2002-ci ildə isə 3200 hektar sahəyə ziyan dəymişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, su qıtlığından əlavə mövcud suvarma şəbəkəsində çox böyük həcmdə su itkisinə yol verilir. Məsələn 2000-ci ildə bütün suvarma mənbələrindən götürülən

suyun suayrıcı nöqtələrdən təsərrüfatlara verilən nöqtələrinə qədər olan hissədə itgiyə gedən suyun həcmi 34% təşkil etmişdir. Bundan başqa suvarılan sahələrdə də tətbiq edilən suvarma texnika və texnologiyalarının mükəmməl olmaması ilə bağlı 20% su itkisinə yol verilir ki, bunun da həcmi mütərəqqi suvarma texnika və texnologiyalarını tətbiq etməklə azaltmaq olar.

Bu məqsədlə 1978-86 -cı illərdə rayon ərazisində 280 hektarda mütərəqqi suvarma texnikası olan «Fəqat» markalı yağışyağdıncı qurğular tətbiq edilmişdir. Lakin torpağın şorlaşmış olması və ağır mexaniki tərkibə malik olması həmin texnikadan səmərəli istifadə etməyə imkan verməmişdir. Həmin sahələrin suvarılması öz axımı ilə səthi suvarma üsulu ilə aparılmışdır.

Bitkilərin məhsuldarlığına təsir edən digər amillər də mövcuddur. Bunlardan suvarma suyunun keyfiyyətini və miqdarını göstərmək olar. Bitkilərin su tələbatının ödənilməməsi ilə əlaqədar olan məsələlər (su qıtlığı, su itkiləri) barədə yuxarıda qeyd edilmişdir. Suyun keyfiyyəti çox böyük rol oynayır.

Suvarma suyunda duzların miqdarı 0,08-1 q/l ola bilər əgər suvarma suyu yüksək keyfiyyətlidirsə, onda torpaq yaxşılaşa bilər, əksinə, suvarma suyunun keyfiyyəti pisdirsə, onda torpağın meliorativ vəziyyəti də pisləşir və onun məhsuldarlığı aşağı düşür. Xüsusən də torpaqlar bu və ya digər dərəcədə şorlaşmış və şorlaşmaya meylli olsunlar.

Digər amillərdən ən əsas ağır mexaniki tərkibə malik olan torpaqların şorlaşmasını göstərmək olar. Belə ki, tərkibində kənd təsərrüfatı bitkilərinin normal inkişafına mane ola biləcək qədər duzlar olan torpaqlar şorlaşmış torpaq hesab olunur.

Bu məqsədlə də rayonda keçmiş Sovet İttifaqı zamanında 37060 hektar sahəni əhatə edən, uzunluğu 1800 km olan kollektor-drenaj sistemləri tikilmişdir.

Hazırda bu sistemlərin təxminən 630 km uzunluğunun təmirə (o cümlədən, 110 km – əsaslı, 520 km – cari təmirə) ehtiyacı vardır. Bu o deməkdir ki, Kürdəmir rayonunda mövcud olan kollektor-drenaj sistemlərinin normal işləməsi tam təmin olunmur.

Su itkisinin qarşısını almaq, həmçinin bitkiləri suvarma suyu ilə tələbata görə təmin etmək məqsədi ilə ümumi uzunluğu 1362 km olan, o cümlədən beton üzlüklü 622 km, növlü 506 km suvarma sistemlərindən uzunluğu 650 km (500 km – cari, 150 km – əsaslı) olanını təmir etmək tələb olunur.

Əksər suvarma şəbəkəsi qeyri-mühəndisi torpaq kanallarından ibarətdir. Kanallar lillənmiş, yamacları bezi yerlərdə dağılmış, kanalların dibi və yamacları müvafiq normaya uyğun olmadığından suburaxma qabiliyyəti azalıb. Ərazidə torpaq kanallarından başqa novlu və beton üzlüklü kanallar da vardır. Lakin, bu kanallar da lillənmiş, novların yanları dağıdılmışdır. Ona görə də bu kanalların bəzilərindən istifadə olunduğu halda bəziləri tamamilə yararsız vəziyyətə düşdüyü üçün, suvarma torpaq kanalları həyata keçirilir.

Kanallar üzərindəki hidrotexniki qurğuların yararsız və ya tamamilə olmaması müəyyən sahələrə su verilməsini çətinləşdirir.

Kollektor-drenaj şəbəkəsinin vəziyyəti: ilkin drenajın və suyuğicılarn əksəriyyəti açıqdır. Drenaj şəbəkəsinin lillənməsi və drenlərdə kol-kosun bitməsi sahədən qrunt suların axıdılmasını çətinləşdirir və ona görə də drenaj sistemi öz funksiyasını yerinə yetirə bilmir.

Beləliklə, mövcud suvarma və kollektor-drenaj şəbəkəsində onların üzərində olan hidrotexniki qurğuların uzun müddətli istismarı və baxımsızlığından yaranmış çatışmazlıqları aradan qaldırmaq üçün təmir-bərpa işlərinin aparılması tələb olunur. Bu işlər əsasən aşağıdakılardan ibarətdir:

- suvarma və drenaj şəbəkələrinin lildən təmizlənməsi;
- suvarma kanalları üzərindəki hidrotexniki qurğuların (səviyyə qaldıran, suburaxan, borulu keçid, akvedük və s.) yeniləri ilə əvəz edilməsi və ya bərpa;
- açıq suyuğicı və ilkin drenlərdəki borulu keçidlərin bərpa edilməsi, bağlı ilkin drenlərin borularının yuyularaq təmizlənməsi və mənşəb, baxış quyularının bərpası.

Layihə-smeta sənədlərinə görə 1 hektar sahədə kollektor-drenaj və suvarma şəbəkəsinin təmir-bərpa işlərinə

1658250–1665915 manat və yaxud 352,81-354,45 \$ ABŞ dolları vəsait tələb olunur.

Torpaq sahələrinin həm cari, həm də əsaslı səthi hamarlama işlərinə, həmçinin şorlaşmış torpaqların cari və əsaslı yuyulması lazımdır.

Kompleks tədbirlərə şorakətliyə qarşı mübarizədə onun şorakətli dərəcəsinə uyğun olaraq, kimyəvi meliorantların tətbiqi də daxildir. Həmin məqsədlə respublikada zəngin ehtiyata malik olan xam gipsdən və ya tərkibində gips olan materiallardan – gec, fosogips, dəmir kuporosu (toz halında), sulfat və xlor turşuları (maye halında) və s. istifadə oluna bilər.

Rayon ərazisində məhsuldarlığın artırılması və fermer-kəndli təsərrüfatlarına bu bərdə köməklik etmək məqsədi ilə aşağıdakı bir sıra tədbirlərin tətbiqi təklif edilir:

1. Rayon ərazisində torpaq eroziyasına qarşı mübarizə aparılmalıdır.

a) külək eroziyasına qarşı əsasən fitomeliorativ tədbirlər tətbiq edilməlidir. Külək istiqamətinə perpendikulyar meşə zolaqları salınmalı və orada quraqlığa davamlı ağac cinslərinin əkilməsinə üstünlük verilməlidir. Külək eroziyası intensiv olan sahələrdə küləyin istiqamətinə perpendikulyar şəkildə çoxillik otlar əkilməli, bəzi sahələrdə isə bioloji hasarlar yaradılmalıdır.

b) irriqasiya eroziyasına qarşı, əsasən, suvarmanın düzgün təşkili və aparılmasıdır. Hər şeydən əvvəl yer səthinin mailliyi çox olan halda cari və ya əsaslı səthi hamarlama işləri aparılmalıdır. Bir hektar sahənin hamarlanmasına 200-320 min manat vəsait tələb olunur.

Gərgələrarası becərilən bitkilərin suvarılmasında şırımların uzunluğu, başdan-baş becerilən bitkilərin suvarılmasında isə zolağın eni və uzunluğu, sahənin meyilliyi, torpaqların suhopdurma qabiliyyəti, mexaniki tərkibi, suvarma norması nəzərə alınmaqla təyin edilmiş su sərfi tətbiq edilməlidir.

Torpağın fiziki-kimyəvi xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla mütləq suvarma texnikası da tətbiq edilə bilər.

2. a) Şorlaşmış və şorakətli torpaqların meliorasiyası üçün ilk növbədə kollektor-drenaj sisteminin normal işləməsi

təmin edilməlidir. Bu məqsədlə rayonda təmir-bərpa işlərinə ehtiyacı olan 12857 hektar suvarılan sahədəki kollektor-drenaj şəbəkəsində əsaslı təmir-bərpa işləri görülməlidir. Buna 5,8-6,9 milyard manat vəsait tələb olunur.

b) 52843 hektar sahənin 25219 hektarında suvarma şəbəkələrinin əsaslı təmir və ya bərpasına 11,8 milyard manat vəsait tələb olunur.

c) Orta və şiddətli dərəcədə şorlaşmış 17301 hektar sahədə torpaqların əsaslı yuyulması lazımdır. Burada əsasən xloridli şorlaşma olduğu üçün adi su ilə 10-15 min m³/ha norma ilə «fasiləli» yuma üsulu ilə (normanı 2-3 və ya daha çox dəfəyə verməklə) müsbət nəticələr əldə etmək olar. Bunun üçün 9,9 milyard manat vəsait lazımdır.

ç) zəif şorlaşmış 23922 hektar sahələrdə cari yuma aparmaqla, yəni 15-20 min m³ əvəzinə hektara 3-3,5 min m³ su verməklə, həm də sahənin meyliyindən asılı olaraq ləklər düzəltmədən də aparmaq olar ki, bu da ucuz başa gələr.

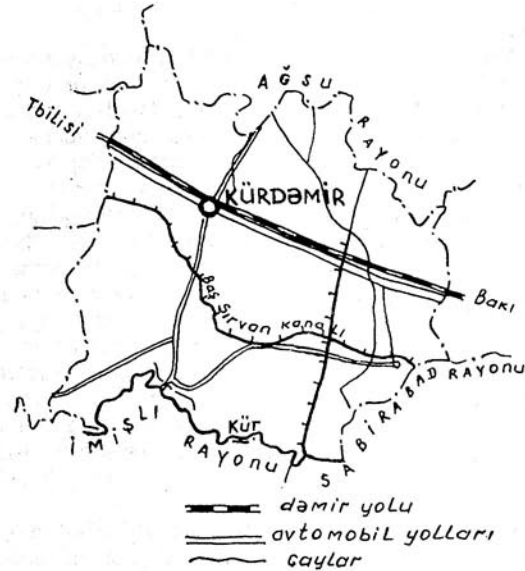
d) Şorakətli torpaqların meliorasiyasında hər hektara 10-20 ton sulfat turşusu, daha yaxşı olar ki, 5-80 ton gips verilsin. Hər iki halda yuma norması 15-20 min m³ qəbul edilir.

e) Torpağın meliorasiyası uzunmüddətli prosesdir. Təklif edilən tədbirlərlə heç də həmişə bir mövsüm ərzində torpaqları lazım olan dərinlikdə və lazım olan həddə qədər duzlardan təmizləmək mümkün olmur. Odur ki, bu tədbirlər bir neçə mövsümdə davam etdirilməli, həmçinin digər tədbirləri də (məsələn: mineral və üzvi kübrələrin verilməsi, duza davamlı bitkilərin istifadə edilməsi və s.) tətbiq etməklə, torpaqların yaxşılaşdırılmasına nail olmaq mümkündür:

- mineral və üzvi gübrələrin verilməsi;
- duzadavamlı bitkilərdən istifadə edilməsi;
- yuma rejimli suvarma normasının (yəni suvarma normasını əlavə 20-25% artırmaqla) tətbiqi;
- suvarma texnologiyasına düzgün əməl edilməsi;
- mütərəqqi aqrotexniki qaydaların düzgün yerinə yetirilməsi;
- şorlaşmış torpaqlarda cari yumanın aparılması;

eyni zamanda qeyd etmək lazımdır ki, görülməli işləri bir il ərzində deyil, bir neçə il ərzində həyata keçirmək lazımdır.

KÜRDƏMİR İNZİBATI RAYONU

QAX İNZİBATI RAYONU

Qax rayonu Böyük Qafqaz sıra dağlarının cənub yamacının qərb hissəsində yerləşməklə, şimaldan Zaqatala, şimal-şərqdən Dağıstan MR, cənubdan Mingəçevir, cənub-qərbdən Samux, qərbdən Gürcüstan Respublikası, şərq və cənub şərqdən Şeki rayonları ilə həmsərhəddir.

Ərazi mürekkəb geoloji-geomorfoloji quruluşuna görə bir-birindən kəsgin surətdə fərqlənən 4 əsas yüksəklik qurşaqlarına ayrılırlar: yüksək, orta, alçaq dağlıq, dağətəyi və düzənlik.

Yüksək dağlıq – (d. S. 2200 m və ondan yüksək) kəsgin parçalanmış nival, nival-buzlaqlı, buzlaqlı-erozion və erozion-denodasiyon relyefə malik olub, mürekkəb qarşılıqlı quruluşu olan dağ süxurlarının kəsgin parçalanmış qayalıqlarından ibarətdir. Bu zaman süxurların antologiyasından asılı olaraq çay dərələri uzunluq və dərinliklərinə görə müxtəlif surətdə inkişaf etmişdir. Asan yuyulan çöküntülər üzərində cavan dərələr daha tez dərinləşir və qədim dərələri tutaraq əsas dərəyə çevrilirlər. Ona görə də bu zonada asılı dərələrə çox rast gəlinir. Burada denudasiya çox intensiv getdiyindən, buzlaq relyefi elementləri tamamilə yuyulmuşdur. Fiziki aşınmanın burada daha qüvvətli intensiv inkişaf tapması, dik sıldırım yamacların ətkələrində çoxlu səpinti materiallarının, güclü leysan yağışları baş verdiyi zaman bu səpintilər güclü sellərin əmələ gəlməsinə səbəb olur.

Orta dağlıq (d.s. 800-1200 m-dən 200-2200 m-ə qədər) relyefi dik və az meyilli yamaclardan və dağüstü düzənliklərdən ibarət olub, əsasən meşə ilə örtülüdür, az bir hissəsi isə əkinçilikdə istifadə edilir. Burada əksərən parçalanmış və sıx köndələn çay dərələrindən ibarətdir. Tirəyə bənzər uzoklinal qırıqlar və müxtəlif qırıqlı dağ süxurları geniş yayılmışdır. Burada relyefin substratını Malm-neokomun qalın qumdaşları, şistləri və alt senomanın tuflu qumdaşları təşkil edir.

Alçaq dağlıq və dağətəyi (d.s. 200m-dən 1000 m-ə qədər). Üçüncü və dördüncü dövrün periferik zonasının mezazoy çöküntülərindən əmələ gəlmiş sahələri tutur. Bu zonada dağ-ətəklərindən başlayaraq 5-7 km məsafədə çay dərələri, gətirmə konuslarının allüvial çöküntüləri ilə dolmuşdur. Bu sahələr

cavan qırıqlı zonada yerləşdiyi üçün relyefin quruluşunda aydın ifadə olunur. Tektonik, antiklinal, sinklinal vadilərin və hövzələrin əmələ gəlməsinə şərait yaradır.

Bölgənin torpaqəmələgətirən süxurları alt təbaşir, üst, orta yura dövrünün gilli şistləri, qum daşları, əhəngdaşları və qumlu-gilli süxurları, üçüncü və dördüncü dövrün (qumdaşı, əhəngdaşı, konqlomerant, gil və gillicələrdən və s.) və onların aşınma məhsullarından yaranmış dellüvial, dellüvial-prolüvial, allüvial, allüvial-prolüvial çöküntülərdən ibarətdir. Hidroqrafik şəbəkəsi olduqca mürekkəb və kəskin dəyişkəndir. Bölgə ərazisindən əsas üç çay (Qanıxçay, Kürmükçay, Hamamçay) keçir.

Qax rayonunun iqlimi əsasən qışı quraq keçən mülayim-isti iqlim və qışı rütubətli keçən soyuq iqlim tiplərinə aiddir. Havanın orta illik temperaturu 0°-dən 12°-dək olur. Yanvar ayının orta illik temperaturu -10° ilə 2°, iyulun isə 10-25° arasında olur. İlin isti ayında bəzən havanın mütləq maksimum temperaturu 30-40°-dək qalxır. Havanın orta illik mütləq minimum temperaturu -9; -20° arasında dəyişir. Havanın mütləq minimum temperaturu ilin soyuq ayında -16°-dən -30°-dək aşağı düşür. Torpaq səthinin orta illik temperaturu 14° olur. İl ərzində 0-30° arasında tərədud edir. Ərazidə havanın orta illik nisbi rütubəti 70% olur. Yağıntının orta illik miqdarı 500-1600 mm-dir. Səth örtüyündən 400-1100 mm mümkün buxarlanma gedir. Ümumi radiasiyanın illik miqdarı 120-145 kkal/sm², radiasiya balansının illik miqdarı 25-50 kkal/sm² arasında olur.

Rayon ərazisində küləyin orta illik sürəti 1,8 m/san-dir. Güclü küləkli günlərin sayı (15 m/san-dən çox) 9 gündən çox olmur. Az yelli günlərin miqdarı 10-15-dir, qarlı örtülü günlərin miqdarı 10-16-ə çatır. Dolu düşən günlərin miqdarı 1-5-dir.

Böyük Qafqazın cənub yamacında dağ yamacları 500-600 m-dən başlayaraq 2000-2200 m kimi meşə ilə örtülüdür. 2000-2200 m-dən 2600-2800 m-ə kimi subalp çəmənliyi və yüksək dağ bozqırlığı, 2800 m-dən yuxarı isə alp çəmənliyi ilə örtülüdür. Bölgənin bitki örtüyü olduqca zəngin olub, şaquli zonallıq üzrə təsnifatı aşağıdakı kimi verilir: alp çəmənlikləri, subalp çəmənlikləri, meşə, dağ kserofitləri, yarımsəhra.

Böyük Qafqazın cənub yamacında şaquli zonallıq üzrə aşağıdakı torpaqlar yayılmışdır; çimli dağ-çəmən, qonur dağ-meşə, tünd qonur dağ-meşə, açıq qonur dağ-meşə, bozqırlaşmış qonur dağ-meşə, qəhvəyi dağ-meşə, bozqırlaşmış, qəhvəyi dağ-meşə, dağ-boz qəhvəyi, tünd-boz qəhvəyi, adi boz-qəhvəyi, açıq-boz qəhvəyi, allüvial-karbonatlı çəmən meşə torpaqlarının tip və yarımтиpləri yayılmışdır.

Aparılan torpaq islahatından sonra ərazidə müxtəlif təyinatlı torpaqlar müəyyənləşdirilmişdir.

Qax rayonu torpaqlarının mülkiyyət formaları üzrə bölgüsü: Rayonun ümumi ərazisi 137613 hektar olub ki, bunun da 19706 hektarı suvarılıdır. Müxtəlif təbii təsərrüfat sahələri altında, o cümlədən əkin 19874 ha, suvarılan 14523 ha; çoxillik əkmələr 6705 ha, suvarılan 4573 ha; bağlar 4045 ha, suvarılan 3816 ha; suvarılan üzümliklər 508 ha; tinglər, toxmacarlar 1349 ha, suvarılan 249 ha; sair çoxillik əkmələr 803 ha, örüşlər 34878 ha, kənd təsərrüfatına yararlı sahələrin cəmi 61527 ha, meşə sahələri 43751 hektardır.

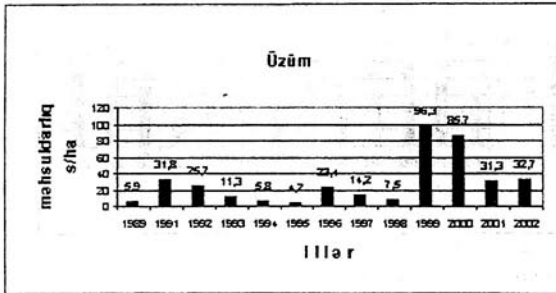
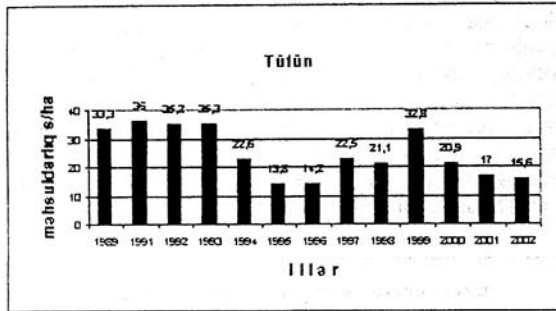
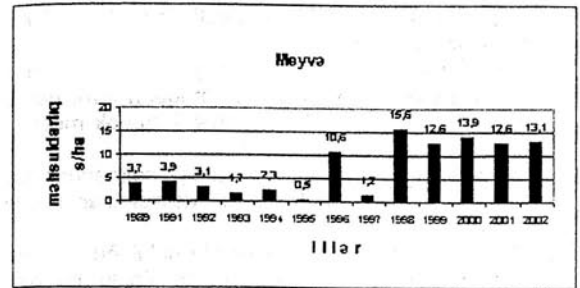
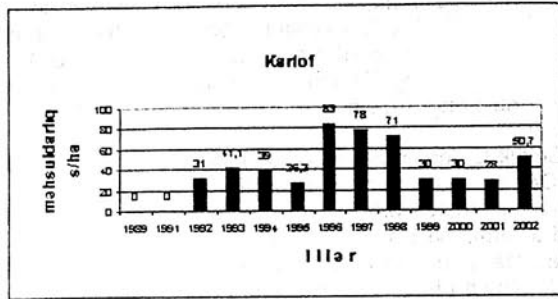
- a) Dövlət mülkiyyəti: ümumi sahəsi 95076 hektar təşkil edir ki, bunun da 420 ha əkin, 809 ha çoxillik əkmələr, 2 ha bağlar, 4 ha tinglər, toxmacarlar, sair çoxillik əkmələr 803 ha, örüşlər 26997 ha, kənd təsərrüfatına yararlı sahələrin cəmi 28296 ha, meşə sahələri 43751 hektardır.
- b) Xüsusi mülkiyyət üzrə – ümumi sahə 26151 ha olub ki, bunun da 18647 ha suvarılan, 18143 ha əkin, o cümlədən 13666 ha suvarılan, çoxillik əkmələr 5694 ha, suvarılan 4371 ha, bağlar 3997 ha, suvarılan 3770 ha, suvarılan üzümliklər 508 ha, tinglər, toxmacalar 1189 ha, suvarılan 93 ha, kənd təsərrüfatına yararlı sahələrin cəmi 23837 ha, suvarılan 18037 ha, həyətəyənli sahələrinin cəmi 610 hektardır.
- v) Bələdiyyə mülkiyyətində - ümumi sahə 16386 ha, bunun da 1059 ha suvarılan torpaqlar təşkil edir. Müxtəlif təbii təsərrüfat sahələri altında, o cümlədən

əkin 1311 ha, suvarılan 857 ha, suvarılan çoxillik əkmələr 202 ha, suvarılan bağlar 46 ha, suvarılan tinglər, toxmacarlar 156 ha, örüşlər 7881 ha, kənd təsərrüfatına yararlı sahələrin cəmi 9394 ha, suvarılan 1059 hektardır.

Böyük Qafqazın cənub yamacının qərb hissəsi, o cümlədən Qax rayonunun ərazisi müxtəlif relyef quruluşuna malik olduğundan eroziya prosesi geniş inkişaf etmişdir. Belə ki, ümumi ərazinin 83,8 min ha (66,0%) bu və ya digər dərəcədə eroziya prosesinə məruz qalmışdır. Burada yayılmış torpaqların 65,8 min ha (44,0%) – yuyulmamış, 27,8 min ha (18,6%) – zəif, 19,5 min ha (13,0%) – orta, 36,5 min ha (24,4%) – şiddətli dərəcədə eroziya prosesinə məruz qalmışlar.

Dağ-çəmən zonasında yayılmış çimli dağ-çəmən torpaqları eroziyaya qarşı davamlı olsa da, otlaq və örüşlərdə intensiv otarılması nəticəsində, xüsusən çox meyilli və dik yamaclar eroziya prosesinə daha intensiv məruz qalırlar. Mal-qaranın sistemsiz, normadan artıq otarılması və eroziyanın inkişafı nəticəsində bitki örtüyü təcridən seyrəkləşir, onun tərkibi dəyişir və məhsuldarlığı xeyli aşağı olur.

Bu məqsədlə yamaclarda otlaq və örüşlərdə eroziya prosesinin gücünü zəiflətmək və onun qarşısını almaq məqsədilə, səthi axını dayandırmaq və torpağı sonrakı dağılmadan qorumaq üçün orta və şiddətli dərəcədə yuyulmuş sahələrin bitki örtüyünü bərpa etmək lazımdır. Buna görə də orta dərəcədə yuyulmuş sahələrdə mal-qaranın otarılmasını 50% -azaltmalı, şiddətli dərəcədə yuyulmuş sahələrdə mal-qaranın otarılması 2-3 il müddətinə müvəqqəti dayandırılmalı, bu sahələrə çoxillik yem bitkiləri (yonca, xaşa, çobantoppuzu və s) əkilməlidir.

Dağ meşə zonasında yerləşən meşələrin həddindən artıq istismarı, çılpaqlaşmış yerlərdə, yeni meşələrin salınmaması, onların su tənzimləyici və torpaq qoruyucu funksiyalarının zəifləməsinə, qırıntı işlərinin yerli şəraitə uyğun düzgün aparılmaması ilə burada eroziya proseslərinin geniş yayılmasına şərait yaradır. Bu məqsədlə dağ-meşələrinin suqoruyucu-torpaq mühafizəedici funksiyasını mühafizə etmək və yüksəltmək, eləcə də onların təbii yolla bərpa olunmasını yaxşılaşdırmaq üçün təcrid seçmə və könüllü qrup üsulu ilə qırılmaz aparılmalıdır. Eroziyaya uğramış torpaqlarda meşə salan zaman hər şeydən əvvəl torpağın hazırlanması üsulunu və bitki cinslərinin müəyyən edilməsi zəruridir.

Meşələrin su və torpaq mühafizəedici xassələrini yaxşılaşdırmaq üçün aşağıdakı tədbirlər həyata keçirilməlidir:

1. 10⁰-dək meyilliyyə malik yamaclardakı zəif və orta yuyulmuş torpaqlar yamacın köndələsinə hazırlanır,

həm də orta 20-25 sm hündürlüyündə tirelər və şırımlar düzəldilir.

2. 10-20° meyilliye malik orta və şiddətli dərəcədə yuyulmuş torpaqlarda, meşə salmaqdan ötrü, hər 3-5 m-dən bir köndələn istiqamətdə 2 m-dək meşə zolaqları düzəldilməlidir;
3. 20-30° – meyilli yamaclarda meşə salmaqdan ötrü, hər 2-3 metrden bir 1,5 m enində zolaqlar düzəldilməlidir;
4. 30-35° – dek meyilli yamaclarda doluluğu 0,5m-dən yuxarı olan meşəliklərdə seçmə üsulu ilə qırma aparılmalıdır, 35°-dən yuxarı meyilliyyə malik yamaclarda hər cür qırma işləri qadağan edilməlidir;
5. Meşə ilə örtülü olmayan sahələrdə, meşə meliorativ tədbirləri həyata keçirilməlidir;
6. planlı meşəqırma işlərinin bir çay hövzəsində cəmləşdirmələrin qarşısını almaq;
7. Tir və ağac gövdələrini yalnız hava-kanat yolu ilə və canlı qoşqu nəqliyyatı ilə daşımaq və sürütmək.

Dağ əkinçilik zonasının torpaqları kənd təsərrüfatında intensiv istifadə edildiyindən, yamaclarda yerləşən əkin sahələrində, təsərrüfat işinin düzgün aparılmaması, eroziyaya qarşı aqrotexniki mübarizə tədbirlərinin aparılmaması nəticəsində eroziya prosesi geniş yayılmışdır.

Ərazidə eroziya prosesinin qarşısını almaq, torpaq örtüyünü yuyulub dağılmaqdan mühafizə etmək və kənd təsərrüfatının intensiv inkişafına nail olmaq üçün eroziyaya qarşı yerli şəraitə uyğun kompleks torpaqoruyucu mübarizə tədbirlərinin geniş həyata keçirilməsini təmin etmək üçün aşağıdakı tədbirlər sistemi həyata keçirilməlidir:

- Təşkilat təsərrüfat tədbirləri;
- Torpaqoruyucu aqrotexniki mübarizə tədbirləri;
- Az məhsuldar və eroziyaya uğramış yamaclarda çoxillik ot bitkilərinin səpini;
- Yuyulmuş dağ yamaclarında üzümüklər və meyvə bağlarının salınması
- Eroziyaya uğramış torpaqların münbitliyinin bərpa edilməsi məqsədilə kübrələrin tətbiq edilməsi;

- Bağların suvarılmasında mütərəqqi suvarma texnikasından (məs.: damcladıcılardan) istifadə edilməsi.

Təşkilat-təsərrüfat tədbirləri: Ərazinin eroziyaya qarşı təşkilindən, kənd təsərrüfatı sahələrinin bir-birilə səmərəli əlaqələndirilməsindən, növbəli əkinlər və torpaqların düzgün yerləşdirilməsindən, həmçinin ayrı-ayrı növbəli əkin torpaqlarında, otlaqlarda və sutopluyan bütöv sahələrdə eroziyaya qarşı mübarizə üsullarının planlaşdırılmasından ibarətdir. Ərazinin düzgün təşkil sahələrindən, relyeflə əlaqəli surətdə səmərəli istifadə olunmasını, kənd təsərrüfatı bitkilərinin xüsusiyyətlərini, eroziyaya uğrama dərəcəsinin nəzərə alınmasını tələb edir.

Torpaqoruyucu aqrotexniki, mübarizə tədbirləri torpaq eroziyasının qarşısını almaq, torpağın su-fiziki xassələrini yaxşılaşdırmaq, su keçirmə qabiliyyətini yüksəldən (dərın zolaqlarla yumşaltma, yarıqlar açma və s.) və torpaq sahəsində su axımlarını nizamlayan (şum və becərmənin yamacın eninə aparılması, şırımlar açma, bufer zolaqlarının düzəldilməsi və s.) üsullardan istifadə edilməlidir. Su axınına zəiflətmək, eroziya prosesinin qarşısını almaq, torpaqda rütubət saxlanmasını təmin etmək üçün, yamaclarda torpağın zolaqlarla dərindən yumşaldılmasından geniş istifadə etmək lazımdır. Bunun üçün torpaq yamacın eni istiqamətində 2,8-5,6 m-lik zolaqlarla 35 sm dərinliyə qədər yumşaldılır.

Yamaclarda su eroziyasına qarşı səmərəli aqrotexniki mübarizə tədbirlərindən biri də yarıqaçmadır. Yarıqaçmanı meyliyi 5-6°-dən çox olan yamaclarda payızlıq və yazlıq denli bitkilər əkinində, çoxillik ot səpinlərində, örüş və biçənək sahələrində tətbiq edilməlidir. Yarıqlar adətən eni 3-5 sm, dərinliyi 50-60 sm olmaqla, yamacın eninə profil istiqamətində açılır və onların arasındakı məsafə 5-10m arasında dəyişir. Cərgələrarası becərilən bitkiləri yamaclara əkdikdə, torpağın səthi daha da intensiv yuyulur. Buna görə də, eroziya prosesinin qarşısını almaq üçün həyata keçirilən ən əsas tədbirlərdən biri də cərgələr arasında şırımların çəkilməsidir.

Eroziyaya qarşı mühim aqrotexniki mübarizə tədbirlərindən biri də kənd təsərrüfatı bitkilərinin əkini və səpinini yamacın eni istiqamətində və ya horizontlar üzrə aparılmasıdır.

Yamaclarda çarpaz üsulla dənli bitkilərin səpini eroziya-ya qarşı faydalı aqrotexniki mübarizə tədbirlərindən biridir. Belə halda bitkilər torpaq səthini bir bərabərde örüş və torpaq eroziyasının qarşısını almaqla kənd təsərrüfatı bitkilərinin məhsuldarlığını artırır.

Az məhsuldar və müxtəlif dərəcədə eroziya prosesinə uğramış torpaqlarda ən səmərəli və iqtisadi cəhətdən əlverişli tədbirlərdən biri də bu sahələrə çoxillik otların səpilməsidir. Ot bitkiləri hər il torpağa külli miqdarda kök kütləsi verir ki, bu da torpaq hissəciklərini bir-birinə yapışdırır. Onda mühkəm struktur yaranır və yuyulmanın qarşısını alır. Çoxillik otlar torpağı üzvi maddələrlə zənginləşdirir, onda suyadavamlı dənəvər struktur əmələ gəlməsini sürətləndirir və su-fiziki xassələri yaxşılaşdırır, az məhsuldar eroziyaya məruz qalmış yamaclarda, səpilməmiş çoxillik otlar (xaşa, yonca, çobantoppuzu, rayqras, çəmən pişikquyruğu və s.) torpaq səthini eroziyadan mühafizə etməklə bərabər eyni zamanda heyvandarlığın inkişafı üçün zəmin yaradan keyfiyyətli yem mənbəyidir.

Eroziyaya qarşı mühim aqrotexniki tədbirlərdən biri də yuyulmuş dağ yamaclarında, üzümlüklər və meyvə bağlarının salınmasıdır. Yamaclarda üzümlük və meyvə bağları salınarkən, ən səmərəli tədbirlərdən biri də terrasların çəkilməsidir. Bu iş görüldükdə, demək olar ki, səthi axım və torpağın yuyulması müşahidə edilmir, torpaqda rütubətin və qida maddələrinin miqdarı artır.

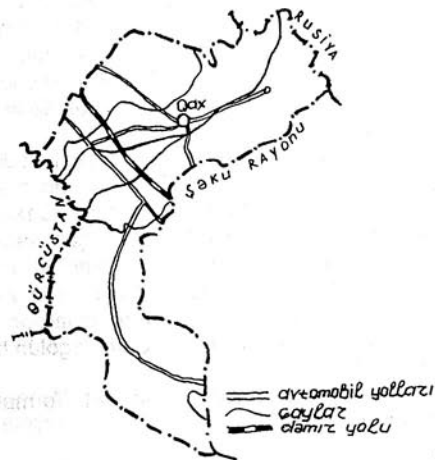
Yamaclarda eroziya prosesinin inkişafı nəticəsində torpaqların münbitliyinin aşağı düşməsi dənli, cərgə arası becərilən, texniki bitkilərin, yay və qış otlalarının, örüşlərin məhsuldarlığının azalmasına və keyfiyyətinin pisləşməsinə səbəb olur. Bu məqsədlə dağ yamaclarına kübrələrin verilməsi çox qiymətli tədbirdir. O, eroziyaya uğramış torpaqların itirilən münbitliyini bərpa edir və yüksəldir. Kübrələmə torpaq eroziyasına qarşı təsirli vasitədir. Bütün bitkilərə mineral kübrələr və üzvi kübrələr verildikdə, onların yerüstü hissəsi və kök kütlələri inkişaf edərək torpağı möhkəmləndirir və eroziya proseslərindən qoruyur.

Qax rayonu ərazisində səthi eroziya ilə bərabər qobu (xətti) eroziyası da inkişaf etmişdir. Eroziya prosesinin ən qorxulu növü olan qobu eroziyası xalq təsərrüfatına hər il külli miq-

darda ziyan vurur. Qobular ildən-ilə inkişaf edərək, istifadəli torpaq sahələrinə girərək, onları kəskin sürətdə parçalayır, bu isə kənd təsərrüfatı maşınlarının hərəkət etməsini, mexanikləşdirilmiş üsullarla becərilməsini çətinləşdirməklə, əkinə yararlı torpaq sahələrinin azalmasına səbəb olur.

Bu məqsədlə qobuları möhkəmləndirmək üçün ən sadə üsul orada daşdan – qobulardan hörülmüş bəndlər düzəldilməlidir. Bəndlərin eni, hündürlüyü və bir-birindən məsafəsi sahənin meyilliyindən, yağının dibindən və qobu eroziyasının xarakterindən asılı olaraq müəyyən edilir. 0,7-0,8 m eni, 1 m-dək və daha çox hündürlüyü olan belə bəndlər yağının uzunluğu boyunca, onun dibinin meyilliyindən asılı olaraq hər 5-15m – dən bir düzəldilir. Bununla yanaşı yağın döşlərində ot və kol bitkilərinin toxumlarının səpilməsi də zəruridir. Bunlar mümkün olmayan hallarda isə alçaq bəndlər düzəldilib, onun uzununu boyunca meşəlik salmaq lazımdır. Səthi axının daxil olmasının qarşısını almaq üçün yağınların (qobuların) zirvələrində su saxlayan bəndlər və kanallar, axınbölüşdürücülər düzəldilməli və meşə əkinləri salınmalıdır.

QAX İNZİBATI RAYONU

QAZAX İNZİBATI RAYONU

Qazax inzibati rayonu Kiçik Qafqaz dağlarının şimal hissəsindəki dağətəyi zonada yerləşmişdir. Şimaldan Gürcüstan Respublikası və Akstafa rayonu ilə, cənubdan Ermənistanla, şərqdən Ağstafa rayonu ilə qərbdən isə Ermənistan və Gürcüstan respublikaları ilə həmsərhəddir. Səthi əsasən düzənlikdir. Rayonun cənub və cənubi qərb hissəsi alçaq dağlardır. Ərazinin şimal və şimal şərq hissəsini Ceyrançöl tutur.

Ərazinin əksər hissəsi qışı quraq keçən mülayim isti iqlim tipinə mənsubdur. Bu iqlim tipi qışının mülayim, yayının isti keçməsi ilə səciyyəlidir.

Havanın orta illik temperaturu 12-14° olur. Yanvarda 2°-dən -2°-dək, iyulda isə 20-24^oC arasında dəyişir. Havanın mütləq maksimum temperaturu ilin isti ayında 39^oC-dək yüksəlir. İl ərzində mütləq minimum temperatur isə 11°- 13° arasında dəyişir. Yanvarın mütləq minimum temperaturu ilin soyuq ayında 25°-dək aşağı düşür. Havanın orta aylıq temperaturu 0°, iyulun orta aylıq temperaturu isə 30° olur. Havanın orta illik nisbi rütubəti 70-75% olur. Yağının illik miqdarı 400-600 mm-dir. Yağının əsas hissəsi yaz fəslindədir. Səth örtüyündən 900-1000 mm mümkün buxarlanma gedir. Torpaq səthinin orta illik temperaturu 15^oC-dir. Küləyin orta illik sürəti 1,3m/san-dir. Ərazidə əsasən şərq istiqamətli küləklər əsir.

Rayonun mərkəzi hissəsindən Kür çayı keçir. İncəsu, Ağstafa və Həsənli çaylarının aşağı və qismən orta axınları, həmçinin Xram çayının mənsəb hissəsi Qazax rayonu ərazisindədir. Rayonun şimal hissəsində çay şəbəkəsi çox seyrəkdir. Çayları müvəqqəti axarlıdır. Ümumi su tutumu 120 mln.m³, o cümlədən faydalısı 109 mln.m³ olan Ağstafa su anbarı yaradılmışdır. Suvarmada yeraltı sulardan (artezian quyuları vasitəsilə) da istifadə olunur. Candozgülün bir hissəsi rayon ərazisindədir.

Qazax rayonu torpaqları mülkiyyət formaları üzrə aşağıdakı qaydada bölünür:

Rayonun ümumi ərazisi 102005 ha olub ki, bunun da 16341 ha-ı suvarılıdır. Əkin sahəsi 21299 ha-dır, bunun 12282 ha-ı suvarılır. Ərazidə örüşlər 43473 ha-dır. Bundan 82 ha-ı suvarılır. KİT-na yararlı sahələrin cəmi 68258 ha olub ki, bunun da 13476 ha-ı suvarılıdır. Həyətyanı sahələr 3637 ha, o cümlədən 2728 ha-ı suvarılır. Rayon ərazisində 3927 ha meşə sahəsi mövcuddur. Bundan 137 ha suvarılıdır.

a) Rayonun dövlət mülkiyyətində saxlanılan torpaq sahələri təyinatına görə aşağıdakı qaydada bölünür:

Dövlət mülkiyyətində olan ərazinin sahəsi 48213 ha olub ki, bunun da 2083 ha-ı suvarılıdır. Örüşlər 23210 ha-dır. Bundan cəmi 20 ha-ı suvarılır. Ərazidə k/t-na yararlı sahələrin cəmi 25504 ha olub ki, bunun da 1946 ha-ı suvarılıdır. Həyətyanı sahələrin cəmi 182 ha-dır. Meşələrin sahəsi 3927 ha təşkil edir. 137 hektarı suvarılır.

b) Xüsusi mülkiyyətdə olan torpaqlar öz təyinatına görə aşağıdakı qaydada bölünür:

Ümumi sahə 24290 ha olub bunun da 13655 ha-ı suvarılır. Əkin altında olan torpaqların ümumi sahəsi 17936 ha-dır. Onun 9872 ha-ı suvarılıdır. KİT-na yararlı torpaqların sahəsi 20835 ha olub ki, bunun da 10907 ha-ı suvarılır. Həyətyanı sahələr 3455 ha təşkil edir ki, bunun da 2728 ha-ı suvarılır.

v) Rayon ərazisində bələdiyyə mülkiyyətində olan torpaqların ümumi sahəsi 29502 ha-dır. Bundan 603 ha-ı suvarılır. Əkin sahəsi 1126 ha, suvarılanı 541 ha təşkil edir. Ərazidə dincə qoyulan sahələr 436 ha-dır. Örüşlərin sahəsi 20263 ha olub ki, bunun da ancaq 62 ha-ı suvarılır.

KİT-na yararlı sahələr 21919 ha-dır. Bundan suvarılanı 603 ha-dır.

Torpaq örtüyündə əsasən dağ şabalıdı, dağ boz qəhvəyi, şabalıdı, açıq şabalıdı və qismən karbonatlı qəhvəyi dağ-meşə torpaqları yayılmışdır. Bitki örtüyündə yovşanlı, şoranotlu yarımşəhra və çöl bitkiləri rayonun Kiçik Qafqaza aid olan hissəsində dağ-meşələri, Kür çayı sahilində Tuqay meşələri var.

Rayonda üzümçülük, kartofçuluq, tərəvəz-bostan, dənli bitkilər, meyvə və yem bitkiləri əkilir.

Belə ki, k/t bitkilərinin məhsuldarlığı 1998-2002-ci il ərzində aşağıdakı kimi olmuşdur.

Taxıl 1998-ci ildə hər hektardan 25,1 sentner olduğu halda, 2002-ci ildə 30,1 sentner olmuşdur.

Kartof 1999-cü ildə hər hektardan 99 sentner, 2002-ci ildə 95,8 sentner olub.

Tərəvəz 1998-ci ildə 231 sentner, 2002-ci ildə, 205 sentner olub.

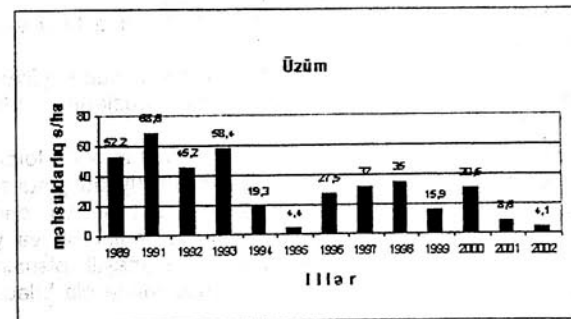
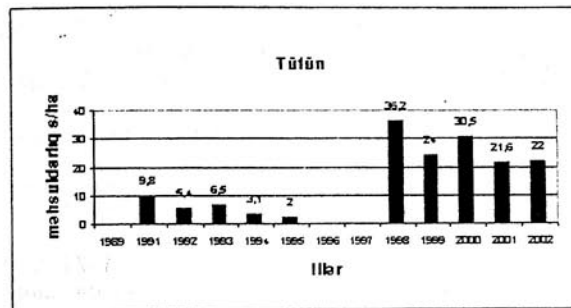
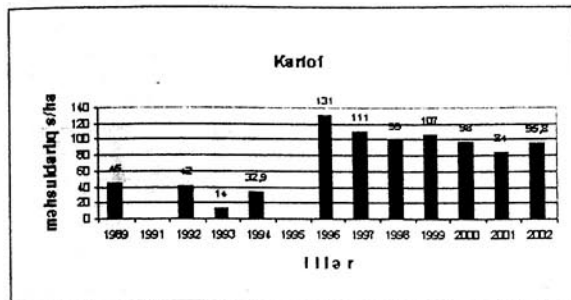
Bostan 1998-ci ildə 195 sentner, 2002-ci ildə 152 sentner olub.

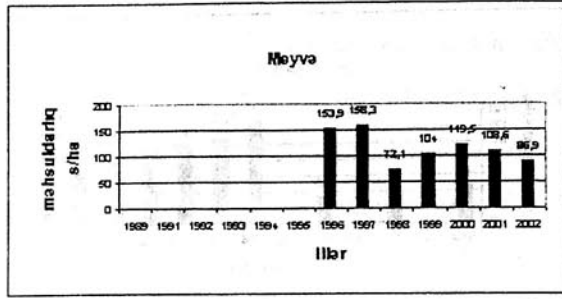
Meyvə 1998-ci ildə 72,1 sentner, 2002-ci ildə 86,9 sentner olub.

Üzüm 1998-ci ildə 35 sentner, 2002-ci ildə 4,1 sentner olmuşdur.

Taxılın 1 hektarına qoyulan xərc 960 min manat, gəlir isə 695 mil. man. olmuşdur. Eləcə də kartofun 1 hektarına çəkilən xərc 7020 min manat, gəliri isə 2300 min manat olub. Tərəvəz 1 hektara çəkilən xərc 2890 min manat, gəlir isə 2110 min manat olub.

Bostan 1 ha-a 4850 min manat xərc çəkilib, 10250 min manat gəlir əldə edilib. Meyvə 1 ha-a çəkilən xərc 1120 min manat, gəlir isə 3380 min manat təşkil edir.

Eyni zamanda üzümün hər hektarına çəkilən xərc 3440 min manat, gəliri isə 670 min manat təşkil edib.

Bitkilərin məhsuldarlığının artmasında aşağıdakı amilləri göstərmək olar:

1. Fermer və kəndli təsərrüfatlarında əkinə qayğının artması.
2. Aqrrotexniki xidmətlərin yaxşılaşdırılması o cümlədən 180 hektar sahədə gübrələrin tətbiq edilməsi.
3. Xəstəlik və ziyanvericilərə qarşı 1374 hektar, alaqlarla mübarizədə 350 hektar sahədə kimyəvi preparatlardan istifadə edilməsi.
4. Yeni məhsuldar sortların ekilməsi.

Bununla belə k/t bitkilərinin məhsuldarlığına təsir edən digər amillər də mövcuddur.

a) Rayonda k/t istehsalında suvarma suyunun keyfiyyəti çox mühüm rol oynayır. Suvarma sularında duzların miqdarı 0,08-4 q/l ola bilər.

Əgər suvarma suyu yüksək keyfiyyətlidirsə onda torpaq yaxşılaşa bilər əksinə suvarma suyunun keyfiyyəti pəssirsə, onda torpağın meliorativ vəziyyəti də pisləşir və onun məhsuldarlığı aşağı düşür. Xüsusən də torpaqlar bu və ya digər dərəcədə şorlaşmış və şorlaşmaya meyilli olsunlar. Tərkibində k/t bitkilərinin normal inkişafına mane ola biləcək

qəder duzlar olan torpaqlar şorlaşmış torpaq hesab olunur. Belə ki, zəif şorlaşmış torpaqlarda məhsuldarlıq 10-20%, orta şorlaşmış torpaqlarda 20-40%, yüksək şorlaşmış torpaqlarda 65-75% aşağı düşür. Çox yüksək şorlaşmış torpaqlarda və şoranlarda isə məhsuldarlıq 0-10% arasında olur.

Qazax rayonunda bütün məlikiyyət formaları üzrə ərazinin 16,1%-ni təşkil edən 16341 hektar suvarılan sahə vardır.

KİT-na yararlı torpaqların isə 19,8%-i suvarılır.

Qazax rayonunda 16341 hektar suvarılan sahənin 11700 hektarı şorlaşmamış, 2321 ha zəif şorlaşmış, 2000 ha orta şorlaşmış və 220 ha çox və şiddətli şorlaşmış torpaqlardır. Şorakət torpaqlara rast gəlinmir.

Göründüyü kimi məhsuldarlığın artımı taxılçılıqda üzümçülükdə və meyvəçilikdə müşahidə edilir. Artım müvafiq olaraq 6,1 və 1,7 sen. Təşkil edir. Digər bitkilərin məhsuldarlığı əksinə aşağı düşmüşdür. Məsələn tərəvəz 26 sentner, bostan bitkiləri 43 sen. az olmuşdur. Burada təbii fəlakətlər nəticəsində 451 ha sahə, 704 ton məhsul itirilmişdir. Eyni zamanda aqrrotexniki tədbirlərin də vaxtında və düzgün tətbiq edilməməsini də göstərmək olar.

Bitkilərin məhsuldarlığına şorlaşmış torpaqlar da təsir edir. Rayonun suvarılan torpaqlarında şorlaşmaya az sahələrdə rast gəlinməyi üçün mövcud zəif şorlaşmaya qarşı cari tədbirlər: yuma normalı arat, cari yuma kimi üsullardan istifadə etmək olar. Burada əsasən suvarılan sahələrin genişləndirilməsi və suya qənaətedici suvarma texnika və texnologiyalarında istifadə edilməsi məqsədəuyğundur. 1971-95-ci illərdə Qazax rayonunun ərazisində 1766 ha sahədə (1386 ha keçmiş Varit adlanan sovxozda 350 ha isə orta Salahlı sovxozunda) drenaj şəbəkəsi, 6000 ha sahədə isə mühəndisi suvarma kanalları tikilmişdir.

Hazırda suvarma sistemlərinin cəmi uzunluğu 868 km-dir, o cümlədən beton örtüklü suvarma sistemi 18 km təşkil edir.

Torpaq örtüklü hidrotexniki qurğuların sayı 686 ədəddir.

Bu sistemlərin təmir tələb edən hissəsinin uzunluğu cəmi 350 km-dir, o cümlədən əsaslı təmir 180 km, cari təmir isə 170 km-dir. Torpaq sahələrin həm cari həm də əsaslı səthi hamarlama işlərinə, həmçinin şorlaşmış torpaqların cari və əsaslı yuyulması lazımdır.

Rayon ərazisində məhsuldarlığın artırılması və fermer kəndli təsərrüfatlarına bu barədə köməklik etmək məqsədilə aşağıdakı bir sıra tədbirlərin tətbiqi təklif edilir:

1. Rayon ərazisində torpaq eroziyasına qarşı mübarizə aparılmalıdır.

a) Külək eroziyasına qarşı əsasən fitomeliorativ tədbirlər tətbiq edilməlidir. Külək istiqamətinə perpendikulyar meşə zolaqları salınmalı və orada quraqlığa davamlı ağac cinslərinin əkilməsinə üstünlük verilməlidir.

Külək eroziyası intensiv olan sahələrdə küləyin istiqamətinə perpendikulyar şəkildə çoxillik otlar əkilməli, bəzi sahələrdə bioloji hasarlar yaradılmalıdır. Qumları bərkitmək və süni struktur yaratmaq məqsədilə kimyəvi preparatlardan, o cümlədən K-4 və başqalarından istifadə edilməlidir.

b) İrriqasiya eroziyasına qarşı, əsasən suvarmanın düzgün təşkili və aparılmasıdır. Hər şeydən əvvəl yer səthinin mailliyi çox olan halda cari və ya əsaslı səthi hamarlama işləri aparılmalıdır. Bir hektar sahənin hamarlanmasına 370 min manat vəsait tələb olunur.

Cərgələr arası becərilən bitkilərin suvarılmasında şırımların uzunluğu, başdan-başa becərilən bitkilərin suvarılmasında isə zolağın eni və uzunluğu, sahənin meyilliyi, torpaqların suhopdurma qabiliyyəti, mexaniki tərkibi, suvarma norması nəzərə alınmaqla təyin edilmiş su sərfi tətbiq edilməlidir. Torpağın fiziki-kimyəvi xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla mütərəqqi suvarma texnikası da tətbiq edilə bilər.

a) Şorlaşmış və şorakətli torpaqların meliorasiyası üçün ilk növbədə kollektor-drenaj sisteminin normal işləməsi təmin edilməlidir.

b) Suvarma şəbəkələrinin əsaslı təmiri və ya bərpası təmin edilməlidir.

c) Orta və şiddətli dərəcədə şorlaşmış torpaqların əsaslı yuyulması vacibdir.

ç) Zəif şorlaşmış sahələrdə cari yuma aparmaqla, yəni 15-20 min m³ əvəzinə 2-2,5 min m³ su verməklə, həm də sahənin meyilliyindən asılı olaraq ləkələr düzəltmədən də aparmaq olar ki, bu da ucuz başa gələr.

Qeyd: Torpaqların meliorasiyası uzun müddətli prosesdir. Təklif edilən tədbirlər heç də həmişə bir mövsüm ərzində torpaqları lazım olan dərinlikdə və lazım olan həddə qədr duzlardan təmizləmək mümkün olmur. Odur ki, bu tədbirlər bir neçə mövsümdə davam etdirilməli, həmçinin digər tədbirləri də (məsələn, mineral və üzvi gübrələrin verilməsi, duza davamlı bitkilərin istifadə edilməsi və s.) tətbiq etməklə torpaqların yaxşılaşdırılmasına nail olmaq mümkündür.

Eyni zamanda görülməli işləri itisadi vəziyyətlə əlaqədar bir il ərzində yox, bir neçə il ərzində də həyata keçirmək olar.

QAZAX İNZİBATI RAYONU

QƏBƏLƏ İNZİBATI RAYONU

Qəbələ rayonu Böyük Qafqaz sıra dağlarının cənub yamacında yerləşmişdir.

Qəbələ rayonunun ərazisi mürekkəb geoloji və geomorfoloji quruluşa malikdir. Ərazi uca dağlıq, sıldırım qayalar, dağətəyi sahələr və düzənliklərlə əhatə olunmuşdur.

Qəbələ rayonu geomorfoloji baxımdan bir-birindən fərqlənən 4 zonaya bölünür.

1. Yüksək dağlıq – dəniz səviyyəsindən 2000-3466 m hün-də
2. Orta dağlıq – dəniz səviyyəsindən 1000-2000m hün-də
3. Düzən – dəniz səviyyəsindən 200-600 m hün-də

Böyük Qafqazın cənub yamacının mürekkəb fiziki şəraitinin özünə məxsus təbiəti bitki örtüyünün qanunauyğun yayılmasına təsir göstərir.

Ərazi şaqullı istiqamətdə 3 bitki zonasına ayrılır.

1. Alp və subalp çəmənliklər
2. Dağ-çəmən və çəmən-meşə
3. Düzən

Ərazinin relyefi müxtəlif olduğu üçün müxtəlif iqlim tiplərinə malikdir. Bunlar cənub hissədə qışı quraq keçən mülayim-isti iqlim, mərkəzdə yağıntıları bərabər paylanan mülayim isti iqlim dağlıq tundra iqlim tipləridir.

Ərazidə havanın illik temperaturu 0-12° arasında dəyişir. Yanvarın orta aylıq temperaturu 3° ilə 14°, iyulun orta aylıq temperaturu isə 5-25° arasında tərəddüd edir. İlin isti aylarında bəzən havanın mütləq maksimum temperaturu 20-40°-dək yüksəlir. Havanın orta illik mütləq minimum temperaturu 10-20° arasında dəyişir. Havanın mütləq minimum temperaturu ilin soyuq ayında -22°-dən -30°-dək aşağı düşür. Torpaq səthinin orta illik temperaturu dağ ətəyində 13° olur, il ərzində -2° ilə 28° arasında tərəddüd edir.

Ərazidə havanın orta illik nisbi rütubəti 70-80% olur. Yağıntıların orta illik miqdarı 500-1100 mm-dir, İldə səth örtüyündən 400-800 mm mümkün buxarlanma gedir.

Ümumi radiasiyanın illik miqdarı 15-55 k/kal/km² arasında olur.

Qəbələ rayonunda küləyin orta illik sürəti 0,8 m/san-dir. Ərazidə əsasən şimal və şimal-şərq istiqamətli küləklər əsir. Güclü külək 3 gün olur. Ağ yellilərin miqdarı 8-15, qarlı örtülü günlərin sayı 20-110, dolu düşən günlərin miqdarı 1-5-dir.

Qəbələ rayonu ərazisində şaqullı zonalıq üzrə dağ-çəmən, dağ-meşə, çəmən-meşə, bozqırlaşmış dağ-qəhvəyi, dağ-boz qəhvəyi, torpaqları mövcuddur.

Qəbələ rayonu torpaqlarının mülkiyyət formaları üzrə bölgüsü.

Rayonun ümumi ərazisi 216481 hektar olub ki, bunun da 15924 hektarı suvarılan torpaqlardır. Rayonun müxtəlif təbii təsərrüfat sahələrinin sahəsi o cümlədən əkin 25907 olub ki, bunun da 10589 hektarı suvarılındır. Bağlar 10435 hektar, suvarılan 3012 hektar, tinglər 689, suvarılan 637 hektar, dincə qoyulmuş sahələr 789 hektar, biçənəklər 537 hektar ölüşlər 50798 hektar, kənd təsərrüfatının yararlı sahələrin cəmi 89164, suvarılan 15138 hektar, həyətyanı sahələrin cəmi 2169 hektar, suvarılan, 786 hektar k/t yararlı sahə 1841 hektar, suvarılan 786 hektar, meşəliklər 50258 hektar olmuşdur.

- a) Dövlət mülkiyyəti. Ümumi sahəsi 158475 hektardır bunun da 59 hektarı suvarılan torpaqlardır. Rayon ərazisində müxtəlif təbii təsərrüfat sahələrinin sahəsi, əkin 1477 hektar, suvarılan 52 hektar, çoxillik əkmələr 166 hektar, suvarılan 7 hektar, tinglər 12 hektar, biçənəklər 14 hektar, ölüşlər 43045 hektar, kənd təsərrüfatında yararlı sahələr 44702 hektar, meşə sahələri 50255 hektardır.
- b) Xüsusi mülkiyyət üzrə ümumi sahə 37335 hektar, bunun da 14945 hektarı suvarılındır. Ümumi ərazinin, o cümlədən əkin 23310 hektar suvarılan 9669 hektar, çoxillik əkmələr 10678 hektar, suvarılan 4490 hektar, bağlar 10001 hektar, suvarılan 3853 hektar, tinglər toxmacalar 677 hektar, suvarılan 637 hektar, dincə qoyulmuş sahələr 798 hektar,

biçənəklər 523 hektar, kənd təsərrüfatına yararlı sahələr 35309, suvarılan 14159 hektar, həyətyanı sahələr 2026 hektar, suvarılan 786 hektar, k/t yararlı o cümlədən 1726 hektar, suvarılan 786 hektardır.

v) Bələdiyyə mülkiyyətində olan torpaqların ümumi sahəsi 20671 hektar, o cümlədən suvarılan 920 hektar, əkin 1120 hektar, suvarılan 868 hektar, çoxillik əkmələr 280 hektar, suvarılan 52 hektar, örüşlər 7753 hektar, k/t yararlı sahələr 9153 hektar, suvarılan 920 hektar, həyətyanı sahələr 143 hektar, k/t yararlı sahələr, o cümlədən 115 hektardır.

Dağlıq zonalarda olduğu kimi Qəbələ rayonunda da mürəkkəb təbii şəraitin olması və antropogen amillərin olması ilə səciyyələnir.

Rayon ərazisinin 65,8 min hektar sahəsi eroziyaya uğramamış torpaqlardır.

Əldə olunan məlumatlara əsasən 27,8% zəif, 19,5% orta, 36,5% isə şiddətli dərəcədə eroziyaya məruz qalmış torpaqlardır.

Məşələrin yanacaq və başqa məqsədlər üçün qırılması, və eləcə də meşələrin aşağı qurşağını kənd təsərrüfatında istifadə məqsədilə qıraraq dağıtmaq təbiətə çox böyük ziyanlar vurur. Artıq son on illiklərdə bölgədə sel hadisələri böyük ziyanlar əmələ gətirir. Meşələrdə eroziyanın əmələ gəlib inkişafında qırılan ağacların yerin səthi ilə sürüşdürülməsi böyük rol oynayır.

Bələ hallarda şırımlar əmələ gəlir ki, bunlar da eroziya mərkəzlərinə çevrilir.

Ərazinin geomorfoloji şəraitinin mürəkkəbliyi sərt yamacların mövcudluğu amilləri insanların antropogen fəaliyyəti ilə birlikdə intensiv səthi axımın yaranmasına səbəb olur.

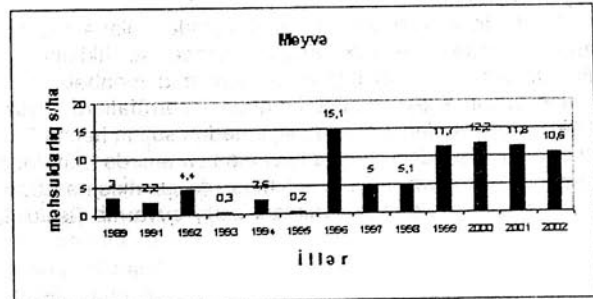
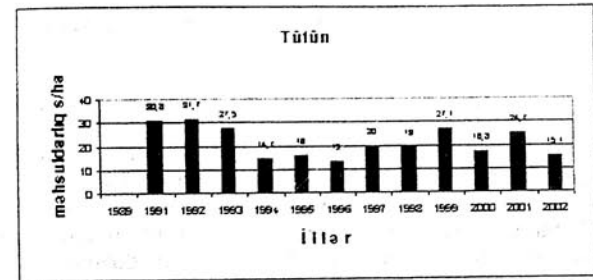
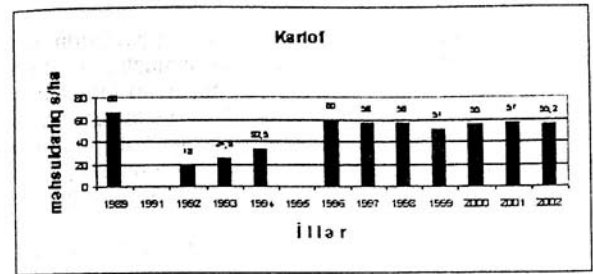
Qəbələ rayonunda irriqasiya eroziyası mövcuddur ki, bu da suvarmanı qeyri elmi və çox hallarda selləmə üsulu ilə aparılması nəticəsində əmələ gəlmişdir. Bütün bunların təsirindən ərazidə eroziya prosesi geniş yayılmış və torpaqların münbitliyi azalmışdır.

1. Dağ-çəmən zonasında yay otlaqlarında çimli dağ-çəmən torpaqları eroziyaya davamlı olsa da otlaqlarda intensiv otarma aparılması nəticəsində, xüsusilə çox meylli və dik yamaclar eroziyaya məruz qalmışdır. Burada səthi yuyulma çox güclü, bitki örtüyünün təbii bərpası isə zəifdir. Eroziyanın bu zonada əmələ gəlməsinin əsas səbəbi mal-qaranın normadan artıq və qeyri fəsilə otarılmasıdır. Xüsusilə otarma erkən yazda intensiv aparıldıqda yeni əmələ gəlmiş və bərkiməmiş bitkilər məhv olub aradan gedir. Həmin zonada eroziyanın qarşısının alınması məqsədi ilə mal-qaranın otarılması nizamla salınmalı, fitomeiorativ tədbirləri tətbiq edilməlidir. Bitki örtüyü seyrək olan sahələrə ot bitkilərinin toxumu səpilməlidir.
2. Dağ-meşə zonasında- Bu meşələrin yuxarı və aşağı qurşağında intensiv qırıntı nəticəsində qonur dağ-meşə, bozqırlaşmış, çəmən-meşə yarım tipləri inkişaf etmişdir. Bu zonada eroziyaya uğramış sahələr, daha da çoxluq təşkil edir. Meşələrin mühafizəsi və bu böyük nemətin dağılıb aradan getməməsi üçün təsərrüfat təyinatlı qırıntılar dayandırılmalı, mal-qaranın meşədə otarılmasının qarşısı alınmalıdır. Meşədə qırılan ağacları hava kanatı və trosarla çıxarmaq lazımdır. Çılpaq sahələrdə yeni meşələrin salınması zərurət kəsb edir.
3. Dağ əkinçilik zonasında – Torpaqlar intensiv istifadə edilir. Burada torpaq qoruyucu aqrotexnikanın tətbiq edilməsi nəticəsində torpaqlar eroziyaya məruz qalmış və münbitliyini itirmişdir. Burada eroziyanın qarşısını almaq, su axınının intensivliyini azaltmaq məqsədilə kompleks torpaq qoruyucu aqrotexniki tədbirlər aparılmalıdır. Bu tədbirlər aşağıdakı qruplarda birləşdirilir.
 1. Təşkilat-təsərrüfat tədbirləri;
 2. Torpaq qoruyucu aqrotexniki tədbirlər;
 3. Az məhsuldar və eroziyaya uğramış torpaqlarda çoxillik ot bitkilərinin ekilməsi;

4. Yuyulmuş və az münbitliyə malik torpaqlarda terraslar yaradaraq meyvə və üzüm bağları salınmalıdır;
5. Eroziya təhlükəsi olan sahələrdə çarpazı səpin, zolaqlarla şumlama, yarıq açma işləri də görülməlidir;
6. İrriqasiya eroziyasına qarşı müasir suvarma üsullarından istifadə olunmalıdır;
7. Eroziyaya uğramış sahələrdə torpağın münbitliyini bərpa etmək məqsədilə üzvi və mineral gübrələrdən istifadə edilməlidir;
8. Yamaclarda şum, əkin və başqa aqrotexniki tədbirlər yamacın eni istiqamətində aparılmalıdır.

Ərazinin əsas təsərrüfatı tütünçülükdür. Bununla yanaşı rayonda dənli və dənli paxlalı bitkilər, tərəvəz-bostan bitkiləri, yem bitkiləri əkilir. Meyvələrdən şabalıd, qoz, fındıq, alma, armud, heyva və s. yetişdirilir.

Kənd təsərrüfatı bitkilərinin məhsuldarlığı qənaətbəxş sayıla bilməz. Belə ki, taxılın məhsuldarlığı 1998-ci ildə 22,9 s/ha, 2002-ci ildə 20,5 s/ha, 2002-ci ildə tərəvəz bitkilərinin məhsuldarlığı, 37 s/ha, bostan bitkilərinin məhsuldarlığı 120s/ha, tütünün məhsuldarlığı 15/1 s/ha olmuşdur. Meyvə və giləmeyvə bitkilərinin məhsuldarlığı 1998-ci ildə 5,1s/ha, 2002-ci ildə isə 10,6 s/ha olmuşdur.

Bitkilərin məhsuldarlığına təsir edən amillər müxtəlifdir. Amillərdən biri bitkilərin su təminatıdır.

Rayonda suvarma mənbəyi əsasən dağ çaylarıdır. Lakin aztəminatlı quraqlıq illərində su çatışmamazlığı müşahidə olunur. Belə ki, rayonun 15924 hektar suvarılan torpaqlarında əkilən bitkilərin çox sulu illərdə 47,6 mln.m³ su tələbatına qarşı illik su ehtiyatları 123,6 mln.m³ təşkil etdiyi halda, orta sulu illərdə 65,9 mln.m³ su tələbatına qarşı, 117,5 mln.m³, az sulu illərdə 82,6 mln.m³ su tələbatına qarşı 33,9 mln.m³ su ehtiyatları mövcud olur.

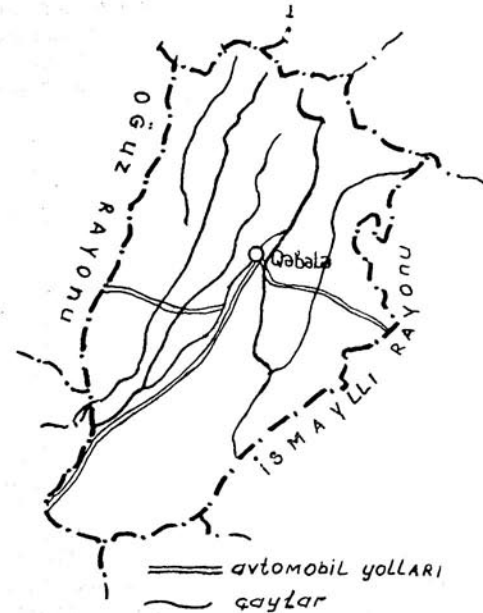
Quraq illərdə kənd təsərrüfatında 48,7 mln.m³ su çatışmır. Su qıtlığını aradan qaldırmaq üçün bir sıra tədbirlər görmək olar:

- Ümumiyyətlə suvarılan əkin sahələrini su ehtiyatlarına uyğunlaşdırmaq;
- Süni göllər yaratmaq;
- Suya qənaət edən suvarma qurğularından istifadə etmək və s.

Az sulu (quraqlıq) illərində kənd təsərrüfatı bitkilərinə su qıtlığından böyük ziyan dəyir. Məsələn, 2000-ci quraqlıq ilində 550 ha tütün, sahəsinin 150 ha-na, 14010 ha taxıl sahəsinin 1100 ha-na, meyvə bağlarının hamısına və ümumiyyətlə 20766 ha əkin sahəsinin 15642 ha-na ziyan dəymişdir. Bu ziyanın məbləği rayon üzrə 8355,7 mln.manat həcmində müəyyən edilmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, su qıtlığından əlavə mövcud suvarma şəbəkəsində çox böyük həcmdə su itkisinə yol verilir. Məsələn, 2000-ci ildə bütün suvarma mənbələrindən götürülən suyun suayrıcı nöqtələrindən təsərrüfatlara verilən nöqtələrinə qədər olan hissədə itkiyə gedən suyun həcmi 29% təşkil etmişdir. Bundan başqa suvarılan sahələrdə mütərəqqi suvarma üsullarından istifadə edilməsi də su itkisinə səbəb olur. Rayonda sahələrin suvarılması səthi suvarma üsulu ilə aparılır.

QƏBƏLƏ İNZİBATI RAYONU

QOBUSTAN İNZİBATI RAYONU

Qobustan yarpaqlar və dərələr ölkəsi deməkdir. Doğrudan da ərazisinin çox hissəsi yarpaqlar, qobular, dərələrdən ibarətdir. Qobustanın şimal sərhəddi Girdimaçayın (527 m) suayrıcısı ilə Altağacın cənubuna kimi uzanır. Qərb sərhəddi Baş suayrıcı üzərindən (Altağac yanında) başlayıb Aladaşdan, Hilmilidən, Acıdərədən (Pirsaatçayın sol qoludur) keçərək, cənubda Pirsaatçayın yatağı üzrə uzanır. Səbə düzünə çatandan sonra Qobustanın sərhəddi Hərəmi sıra

dağının suayrıcı üzrə Hacıqabul və oradan da kiçik Hərəmi və Millov dağlarından keçib Ələt burnundan cənuba Xəzər sahilinə çıxır. Qobustan Şərqdə Abşeron yarımadası ilə sərhədləşir. Ümumiyyətlə Qobustan eni (qərbdən şərqə) 80 km qədər uzunluğu (şimaldan cənuba) 100 km-ə yaxın olan müəkkəb relyefli bir sahədir.

Qobustanın orta yüksəkliyi 600-700 m-ə çatan yayladır. Burada mütləq yüksəkliyi 1500 m-ə yaxınlaşan zirvələr də vardır. Yayla cənub-şərq tərəfə meyillidir.

Qobustanın oroqrafiyasına görə üç hissəyə bölmək olar:

1. Dağlıq yayla
2. Təpəli ön dağ
3. Düzənliklər

Dağlıq yayla Qobustanın şimal-şərq hissəsini tutur o, dərin dərələrlə parçalanmış peneplen səthi olan dağlıq sahədir. Bu hissələr Dübrar dağ sistemi olan dağlıq sahədir.

Bu hissədə Dübrar dağ sistemi ilə əlaqədar olan Zərdəkəmə, Taxtayaylaq, Yanalaq, Dudar, Aladain və s. yastı yüksəkliklər vardır. Həmin yüksəkliklər cənub-şərq istiqamətində uzanır və getdikcə alçalırlar. Üçüncü və dördüncü dövrün yumşaq çöküntülərindən ibarət olan bu hissədə qüvvətli eroziya nəticəsində yarıqlar və qobular çox inkişaf etmişdir.

Qobustandakı Gədi-Kürkəçi sıra dağı Baş Qafqaz silsiləsinin bilavasitə davamını təşkil edir. Burada olan Kəmçi (1028 m) və Qabandağ silsiləsi nisbətən yüksəkdir. Aladağ yaylağının cənub-şərqində Ağdərə yanında (Çəkilkayın sol sahili boyunca) dar düzənlik yerləşir. Bunun ətrafındakı dağlarda gil karsti inkişaf etmiş və bir çox yerdə tipik karst lanşaftı yaratmışdır. Belə karst formalarına Qobustanın cənub-şərq hissəsində və başqa sahələrdə də rast gəlinir. Qobustanda Sumqayıtçay və Acıdərəçay hövzələrində sürüşmə sahələri də vardır.

Qobustanın orta hissəsində yerləşən Ceyrankeçməz depressiyasından yağışlı vaxtlarda axan Ceyrankeçməz çayı özünə dərin və müəyyən sahələrdə keçilməsi mümkün olmayan dərə yaratmışdır.

Rayonda öndağ qurşağı daha geniş sahə tutur. O, Qobustanın şərq və cənub-şərq yarısını tutmaqla xeyli sahədə mərkəzi hissəsinin içərilərinə tərəf də uzanmışdır. Öndağ qurşağında palçıq vulkanlar və tipik gil karsti sahələri çox yayılmışdır.

Sanqaçal yüksəkliyində cənubda əsasən Abşeron əhəng daşlarından təşkil olunmuş Ələt tirəsi də Öndağ qurşağına daxildir. Bunun cənub-qərb yamacı sıldırım, şimal-şərq yamacı isə mayillidir. Ayrantökən (291 m), Sarıboğaz (166m), Qoturdağ (295 m) kimi palçıq vulkanı konusları Ələt tirəsinin yüksək nöqtələridir.

Düzənlik sahələr. Qobustanın cənub və cənub-şərq hissəsini tutur. Məsələn Qobustanın cənub hissəsində allüvial çöküntülərdən ibarət olan Pirsaat vadisi yerləşir. Bunun şimal-qərb hissəsi Səba düzü adlanır. Cənub-şərq də isə Pirsaat vadisi Xəzər sahilinə kimi uzanır.

Uzunluğu 10 km-ə yaxın olan Kiçik Hərəmi dağları Pirsaat düzünü Şirvan düzündən ayırır və şahid dağ şəklində qurtarır. Belə şahid dağ Qobustanda çoxdur. Xəzər sahili ovalığının qərb yarısında torpaq Aydağ (401 m) Kənizdağ (400 m) kimi iri palçıq vulkanı konusları vardır. Ovalığın dəniz sahili hissəsində Xəzərin bir neçə terrası aydın nəzərə çarpır.

Qobustan rayonunun iqlimi əsasən qışı quru keçən mülayim isti yarımsəhra və quru bozqır (alçaq və orta dağlıq qurşaq) və yayı quru keçən mülayim isti iqlim (orta dağlıq qurşaq) olmaqla havaların orta illik temperaturu 10,5 C°, atmosfer çöküntülərinin illik miqdarı 385 mm, dağlıq hissədə 1927 mm-ə qədər artır. Havanın nisbi rütubəti 43%, illik buxarlanma 872 mm, illik radiasiya balansı 48,0 kkal/sm², səthinin orta illik temperaturu 12,0 C°.

Qobustan rayonu ərazisində torpaqlar öz təyinatı üzrə aşağıdakı qaydada bölünür:

Rayonun ümumi ərazisi 187,2 min hektardır.

Rayon torpaqları mülkiyyət formaları üzrə aşağıdakı qaydada bölünür:

Dövlət mülkiyyəti. Torpaqların ümumi sahəsi 89792-ha olub ki, bunun da 939 ha əkin, 387 ha dincə qoyulmuş sahələr, 43918 ha ölümlər meşələr 242 ha təşkil edir.

Bu mülkiyyət üzrə kənd təsərrüfatına yararlı sahələrin 43420 ha cəmi təşkil edir.

Xüsusi mülkiyyət – Torpağın ümumi sahəsi 32925 ha-dır. Əkin sahəsi 28846 ha-dır.

Çoxillik əkmələr 1103 ha, üzümlüklər 1105 ha, ölümlər qoyulmuş sahələr 2134 ha, kənd təsərrüfatına yararlı sahələrin cəmi 32105 ha, heyətyanı sahələr isə 820 ha-dır.

Bələdiyyə mülkiyyətində – olan torpaqların ümumi sahəsi 64155 ha-dır. Əkin sahəsi 1595 ha-dır. Ölümlər 32937 ha-dır. Kənd təsərrüfatına yararlı sahələr 34552 ha təşkil edir.

Qobustan rayonunun kəndli fermer təsərrüfatı barədə:

Kəndli fermer təsərrüfatının sayı – 18:

Kənd təsərrüfatına verilmiş torpaq sahəsi 12049 ha-dır.

Rayonda kənd təsərrüfatı bitkiləri əsasən dəmiyə şəraitində becərilir.

Qobustan rayonunun payızlıq və yazlıq buğda üzrə məhsuldarlığı 1991-ci il 13129 ha 18,2 sen/ha; 1992-ci il 10515 hektar 20,1 sen/ha; 1993-cü il 12642 ha 11,7 sen/ha; 1996-cı il 13203 hektar, 7,7 sen/ha; 1999-cı il 6331 ha 14,0 sen/ha arpa; 1991-ci il 4348 ha 26,0 sen/ha, 1992-ci il 6342 ha 21,4 sen/ha 1993-cü il 7668 hektar 11, 4 sen/ha, 1996-cı il 5898 ha 9,3 sen/ha, 1999-cu il 1930 hektar, 103 sen/ha olmuşdur.

VƏLƏMİR – 1991-ci il 300 hek. 10, sen/ha, 1992-ci il 113 hek. 21,8 sen/ha, 1993- cü il 109 hek. 16,9 sen/ha.

Dənli paxlalar – 1991-ci il 129 hektar 7,9 sen/ha, 1992-ci il 149 hektar 7,4 sen/ha 1993-cü il 707 hektar 2,9 sen/ha, 1994 19485 hektar 8,2 sen/ha 1999-cu il 8837 hektar 14,2 sen/ha.

Kartof- 1996-cı il 36 hektar, 43,4 sen/ha, 1999-cu il 26 hektar, 53,1 sen/ha.

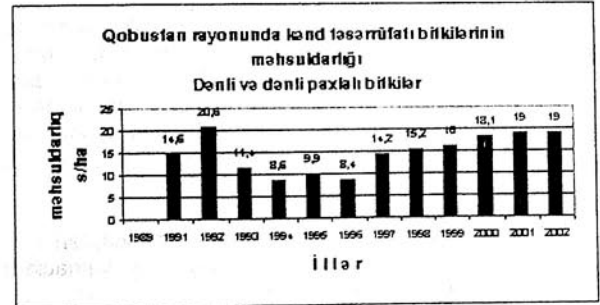
Baş soğan- 1996-cı il 14 hektar, 124,3 sen/ha, 1999-cu il 10 hektar, 76,1 sen/ha.

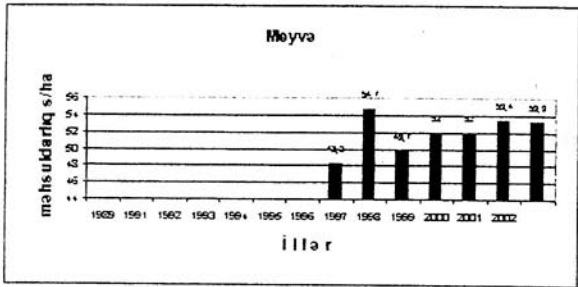
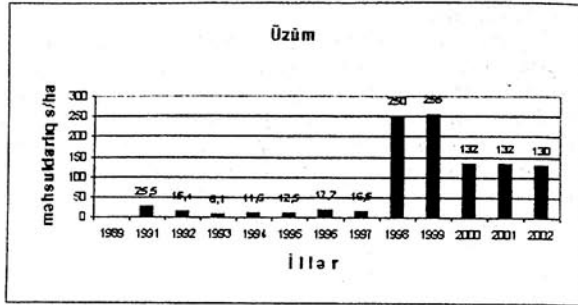
Meyvə bağları – 1999-cu il 178 hektar, 49,7 sen/ha.

Çox mürəkkəb relyef şəraitinə malik olan rayon ərazisində antropogen təzyiç güclüdür. Əldə olunan mövcud materiallara əsasən rayon ərazisində səthi, sürüşmə, qobu, otlaq və irriqasiya eroziyası yayılmışdır. Belə ki, ərazidə eroziyaya uğramış 65,8 hektar (44,0%), zəif dərəcədə 27,8 hektar (18,6%), orta dərəcədə 19,5 hektar (13,0%), şiddətli dərəcədə 36,5 hektar (24,4%), torpaqlar eroziyaya məruz qalmışlar. Əkin sahələrində torpaq qoruyucu aqrotexniki tədbirlərin xüsusilə növbəli əkin sisteminin və başqa tədbirlərin tətbiq edilməsi əkin sahələrində torpağın yuyulub dağılmasına səbəb olmuşdur. Ölümlərdə mal-qaraların nizamsız və hesabsız aparılması otlaq eroziyasına səbəb olmuşdur. Belə vəziyyət bu gün də davam edir və çox ciddi tədbirlərin görülməsini tələb edir.

Rayon ərazisində eroziya prosesinin qarşısını almaq və torpaqların münbitliyini bərpa etmək məqsədilə ilə aşağıdakı torpaq qoruyucu aqrotexniki tədbirlərini zəruri hesab edirik:

1. Dağ-əkinçilik zonasında eroziyaya qarşı mübarizə tədbirləri.

Respublikanın ərəzində dağ-əkinçilik zonasının torpaqları kənd təsərrüfatında geniş istifadə olunur. Bu zonada eroziya prosesinin qarşısını almaq, səthi su axımını nizama salmaq, kənd təsərrüfatı bitkilərindən yüksək və sabit məhsul almaq, kompleks torpaq qoruyucu su mübarizə tədbirlərinin geniş həyata keçməsinə təmin etmək zəruridir. Həmin tədbirlər sistemi aşağıdakılardan ibarətdir:

- Təşkilat-təsərrüfat tədbirləri
- Torpaq qoruyucu aqrotexniki mübarizə tədbirləri
- Az məhsuldar və eroziyaya uğramış yamaclarda çoxillik ot bitkilərinin səpini
- Yuyulmuş dağ yamaclarında üzümlüklər və meyvə bağlarının salınması

Eroziyaya uğramış torpaqların münbitliyinin bərpa edilməsi məqsədilə qüvvələrin tətbiq edilməsi.

Təşkilat-təsərrüfat tədbirləri eroziyaya qarşı mübarizədə yamacların meyilliyi, torpağın yuyulma dərəcəsi, əkiləcək bitkilərin torpaq qoruyucu xüsusiyyəti nəzərə alınmalıdır.

Meyilli 15°-dən çox olan sahələrdə tarla bitkilərinin əkilməsinə dayandırmaq, onlardan təbii biçənək kimi istifadə etmək məqsədəuyğundur.

Eroziyaya qarşı aqrotexniki tədbirlər yamaclarda torpağı yuyulmadan mühafizə tədbirləri sistemində birinci dərəcəli əhəmiyyətə malikdir.

Eroziyaya qarşı aqrotexniki mübarizə tədbirləri bütün sahələrdə kompleks aparıldıqda daha effektiv olur. Bu tədbirlər müəyyən ardıcılıqla torpağın əsas becərməsi, səpin və bitkilərin becərməsi dövründə aparılmalıdır.

Eroziyaya qarşı aqrotexniki mübarizə tədbirləri torpağın fiziki-xassələrini yaxşılaşdırır, səthi axının qarşısını alır və torpaqda rütubət ehtiyatı yaradır.

Eroziyaya qarşı aqrotexniki tədbirləri başqa işlərlə birgə aparılır ki, bu da çox əmək və xərc tələb etmir. Səməresi isə çox olur.

Eroziyaya qarşı aqrotexniki mübarizə tədbirləri torpağın su fiziki xassələrini yaxşılaşdırmaqla, onun sukeçirmə qabiliyyətini yaxşılaşdıran tədbirlərlə (dərin zolaqlarla yumşaltma, yarıqçama və s.) və mexaniki surətdə səthi axının qarşısını alan tədbirlərlə (şumu və becərmə işlərini yamacın eninə aparmaq, bufer su saxlayan zolaqları hazırlanması və s.) ayrılır.

Düzgün aqro texnikanın əsasını şumun, səpinin və bütün becərmə işlərinin yamacın eninə istiqamətində və ya horizontallarda üzrə aparılması təşkil edir. Yamacı eninə şumladıqda kiçik tirələr əmələ gəlir və həmin tirələr səthi axının qarşısını alaraq suyu torpağa sızdırır.

Yamacın eni istiqamətində dondurma şumu edilmiş 10-12 meyilli sahədən 7,5 m/ha torpaq yuyulduğu halda, yamacın uzununa aparılmış şuma onun miqdarı artaraq, 300 m³/ha çatmışdır. Şumu yamacın eninə apardıqda torpağın nəmliyi 0-50 sm qatda 3-4% çatmış qarğıdalının yaşıl kütlə məhulu isə

yamacın uzununa şumlanmış sahəyə nisbətən 52s/ha çox olmuşdur.

Meyilliyi: 10-12 olan sahədə herik şumunu yamacın eninə apardıqda torpağın yuyulması uzununa şumlanmış yamaca nisbətən 3 dəfə azalmış, payızlıq buğdanın dən məhsulu isə hektarda 2 sentnerdən çox artmışdır.

Yamacın eninə aparılan şumun iqtisadi səmərəliliyi 12,8-26,3 man/ha təşkil edir.

Meyilliyi 4-5-dən çox olan yamaclarda şumun keyfiyyətli olması üçün torpaq layı yamac boyu aşağı çevrilməlidir.

Bunun üçün layları çevirən PO -2-30 markalı kotandan istifadə edilməlidir. Belə kotan almıqda isə adi kotandan istifadə edilə bilər. Bu halda yamacın aşağı hissəsindən başlayaraq sahə birtərəfli şumlanmalıdır.

Meyilliyi 4-5°-dən çox olan yamaclarda yalnız şumu və torpağı becərmə işlərini yamacın eni istiqamətində apardıqda eroziya prosesinin qarşısını tamamilə almaq mümkündür. Belə yamaclarda mütləq eroziyaya qarşı əlavə mübarizə tədbirləri görülməlidir. Bu tədbirlərə yamacın eni istiqamətində susaxlayan şırımların çəkilməsi, dərin zolaqlarla yumşaltma, zolaqlarda şumlama, susaxlayan bufer zolaqlarının düzəldilməsi, dənli bitkilərin çarpaz üsulu ilə səpilməsi çoxillik otların səpini və s. aiddir.

Bitki örtüyündən mərhum olan yamaclarda torpaq sürətlə yuyulur, eroziya prosesi daha intensiv gedir. Ona görə meylliliyi 4-5°-dən çox olan yamaclarda herik və dondurma şumu edilərkən yamacın eni istiqamətində susaxlayan şırımlar açılması məsləhətdir. Tarlalarda şırım açılan torpağın səthində xüsusi mikroyelief yaranır və isə səthi su axınının torpağın yuyulmasının qarşısını alaraq, kənd təsərrüfatı bitkilərinin məhsuldarlığının artmasına səbəb olur.

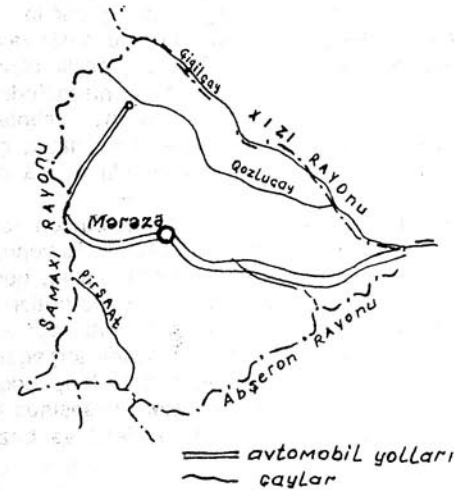
EROZİYAYA QARŞI ÇƏMƏN MELİORATİV MÜBARİZƏ TƏDBİRLƏRİ

Respublikanın yay və qış otlaqlarının böyük hissəsinin səthi və əsaslı yaxşılaşdırma işlərinə ciddi ehtiyac var. Örüş və biçənəklərdə yaxşılaşdırma işləri kompleks şəkildə həyata

keçirilməlidir. Burada sadə hidrotexniki qurğuların (suötürücü və supaylayıcı və s.) tətbiq edilməsi ilə yanaşı əsas tədbir torpaqların yumşalmasının qarşısını alaraq, onu bərkidən münbitliyini və məhsuldarlığını artırmaq üçün çəmən meliorasiyasından (çox illik otlar ekini) ibarət olmalı, mədəni otlaq və biçənəklər yaradılmalıdır.

Heyvandarlığın inkişafında böyük rol oynayan dağ-çəmən zonasında səthi axının qarşısı alınmalı, ot örtüyünün məhsuldarlığı yüksəldilməlidir. Eroziyaya uğramış otlaqlarda səmərəli istifadə etməklə eroziyaya qarşı çəmən meliorasiya mübarizə tədbirləri tətbiqi vacibdir. Bütün zonaların yay və qış otlaqlarında mal-qaranın otarılması nizamlanmalıdır. Otarılma növbə ilə aparılmalı, otarma vaxtı və otarma normasına ciddi əməl edilməlidir.

QOBUSTAN İNZİBATI RAYONU

QUBA İNZİBATİ RAYONU

Quba rayonu Böyük Qafqazın şimal-şərqində yerləşərək şimal qərbdən Dağıstan respublikası, cənub-qərbdən və cənub-şərqdən Baş Qafqaz dağ silsiləsi, şimal-şərqdən Xaçmaz, cənubdan isə Dəvəçi rayonu ilə həmsərhəddir.

Rayonun qeomorfologiyası aşağıdakı kimi səciyyələnir:

Cənub və qərb hissədə dağlıq (Baş Qafqaz silsiləsinin şimali-şərq yamacı, yan silsiləsinin cənub-şərq hissəsi və s) şərqdə isə düzənliklərdən ibarətdir. Ən yüksək hündürlük 4468m-ə çatır (Bazardüzü dağı).

Qeyd etmək lazımdır ki, torpaqəmələgəlmə və eroziya prosesinin inkişafında relyefin rolu olduqca böyükdür. Belə ki, relyef əsas amil kimi torpağın əmələ gəlməsində iştirak edib, kimyəvi və bioloji proseslərin, hidrotermik rejimin və mikroiklimin dəyişməsində rol oynayır. Ərazi qeomorfoloji şəraitinə görə bir-birindən kəskin fərqlənən bir neçə yüksəklik qurşağı ayrılır: yüksək dağlıq, orta dağlıq, alçaq dağlıq, dağətəyi. Burada səthi meylik çox müxtəlif olub, 1°-dən 45° və ondan da artıq dərəcədə tərəddüd edir. Ən çox meyilli olan sahələr ərazinin yüksək dağlıq və orta dağlıq hissəsində təsadüf olunur. Qalan yerlərdə yamacın meyilliyi nisbətən azdır. Ərazidə 10°-15°-ə qədər meyilli sahələr əkin altında, çox meyilli yamaclar isə meşə və kolluqlar altındadır və ya örüş kimi istifadə edilir.

Torpaqəmələgətirən süxurların tərkibindən torpaqların fiziki və kimyəvi xüsusiyyətləri çox asılıdır. Rayonun yüksək dağlıq zonasında torpaqlar yura sistemli sistlər, qumdaşları, əhəngdaşları, diabazlar, andezitlər, kvarsporfiritlər süxurları üzərində inkişaf etmişdir. Belə torpaqlar orta, ağır və yüngül mexaniki tərkiblidirlər. Orta dağlıq hissədə torpaqəmələgətirən süxurlar neogen sistemli gillər, qum daşları, andezitlərdən ibarətdir. Ərazinin az meyilli və düzən hissəsində torpaqlar dözdüncü dövrə aid gillər, qumlar, andezit və bazaltlardan ibarətdir.

Rayonun iqlim şəraitinə gəldikdə isə göstərmək lazımdır ki, ərazidə əsas yağıntılar təxminən bərabər paylanan mülayim-isti iqlim, qışı quraq keçən soyuq iqlim tipləri vardır.

Rayonun ərazisi dəniz səviyyəsindən 200-4500m yüksəklikdə yerləşdiyinə görə iqlim ünsürləri də qeyri-bərabər paylanır.

Havanın orta illik temperaturu 0-10°, yanvarda -2-14°, iyulda 5-23° arasında dəyişir. İlin isti fəslində havanın mütləq maksimum temperaturu 30-40°-dək yüksəlir. İl ərzində havanın orta mütləq temperaturu 15 ilə 12° arasında dəyişir. Havanın mütləq minimum temperaturu ilin soyuq ayında -30°-dən aşağı düşür. Torpaq səthinin orta illik temperaturu dağ ətəyində 12° olur və il ərzində -20° ilə 27° arasında dəyişir.

Havanın orta illik nisbi rütubəti 75-80%-dir. Yağıntının illik miqdarı 500-1500 mm arasında olur. Yağıntının nisbətən çox hissəsi payız fəslində düşür. Səth örtüyündən 300-700mm mümkün buxarlanma gedir.

Küləyin orta illik sürəti 1,9m/san-dir. Ərazidə əsasən qərb və şərq istiqamətli külək əsir. Güclü küləkli günlərin illik miqdarı (15m/san-dən çox) 6-dan çox olmur. Ağ yelli günlərin miqdarı 5, qarlı örtülü günlərin miqdarı 50-160, dolu düşən günlərin sayı 1-5-dir.

Rayonun hidroqrafiyasına gəldikdə göstərmək lazımdır ki, burada torpaqların əmələ gəlməsində mühüm rol oynayan amillərdən biri də hidrogeoloji şəraitin xüsusiyyətləridir. Ərazinin dağlıq hissəsində yağıntılardan miqdarı çoxdur. Buna görə düşən yağıntılardan yerin səthində paylanması relyefin xüsusiyyəti ilə əlaqədardır. Ümumiyyətlə bölgədə onun cənub və cənub-qərb hissəsində çoxlu su mənbələri mövcuddur.

Bölgə ərazisində əsas çaylar Samur, Qusar, Qüduyal, Vəlvələ çay, Gilgil çay və s. Xəzər dənizi hövzəsinə aiddir. Çaylar suvarma və qismən hidroenerji əhəmiyyətlidir. Ərazi böyük yeraltı su ehtiyatına malikdir.

Məlum olduğu kimi torpaqəmələgəlmə prosesində və torpaqların mühafizəsində bitki örtüyünün rolu böyükdür. Sıx bitki örtüyü torpaq düşən yağmurların zərbəsini öz üzərinə götürərək onların dağıdıcı qüvvəsini xeyli azaldır.

Rayonun yüksək dağlıq hissəsində çəmən bitkiləri geniş inkişaf etmişdir. Alp və subalp çəmənlikləri qalın bitki örtüyünə malikdir. Burada bitkilər uca boylu olur. Əsasən taxıl fəsiləsinə mənsub olan bitkilər yayılır. Ərazidə alp və subalp çəmənlikləri geniş sahə tutur. Bunlardan yay otlaqları kimi istifadə edilir. Ərazinin orta dağlıq hissəsində meşə bitkiləri geniş yayılmışdır. Burada əsasən fısdıq, vələs, palıd, qoz və sairə inkişaf etmişdir. Aşağı zonada ot bitkilərindən üç yarpaq yonca, bağayarpağı, yarpız, hürən, cil quşotu və sairəni göstərmək olar.

Rayon ərazisində əsasən dağ-çəmən, çəmən-meşə, dağ-meşə, bozqırılmış dağ-meşə, dağ boz qəhvəyi torpaqlar və onların yarım tipləri yayılmışdır. Mürəkkəb fiziki coğrafi şəraitin və antropogen gerginliyin təsiri nəticəsində rayon ərazisində, xüsusilə dağ əkinçilik zonasında eroziya prosesi geniş yayılmışdır. Burada eroziyanın bütün növləri otlaq, səthi, qobu, irriqasiya, sürüşmələr, uçqunlara çox təsadüf edilir.

Əldə olan məlumatlara əsasən rayon ərazisində 187,6 min hektar eroziyaya məruz qalmamış, 68,2 min hektarı zəif, 24,8 min hektarı orta, 36,5 min hektarı şiddətli dərəcədə eroziyaya uğramışlar. Bütün bunlar ərazidə eroziyaya qarşı mübarizə tədbirlər sisteminin tətbiqini zəruri edir.

Aşağıda rayonun torpaqlarının mülkiyyət formalarına və təyinatına görə seçiyəsi verilir.

Quba rayonunun ümumi ərazisi 290303 hektar olub, bunun 29002 hektarı suvarılan torpaqlardır. Əkin altında olan 19578 hektar torpağın 11469 hektarı suvarılır. Çoxillik əkmələr bağlar altında olan torpaqların sahəsi 14742 hektar olub. Bunun da 13213 hektarı suvarılır.

Rayonda 15289 hektar, biçənək sahəsi vardır, onun ancaq 842 hektarı suvarılır. Mövcud örüşlərin sahəsi 113861 hektar olub, onun 943 hektarı suvarılındır. Kənd təsərrüfatına yararlı sahələrin cəmi 163470 ha olub, onun 26467 hektarı suvarılır. Həyətəni sahələrin cəmi 5923 hektar olub, 2535 hektarı suvarılındır, o cümlədən kənd təsərrüfatına yararlı sahələr 5432 hektar təşkil edir ki, bunun da 2535 hektarı suvarılır. Rayonda 52707 hektar meşə sahələri vardır.

a) Dövlət mülkiyyətində olan torpaqların ümumi sahəsi 147575 hektardır, əkin altında olan sahə 1119 hektar olub, bunun 921 hektarı suvarılır. Çoxillik əkmələr (bağlar) altında olan 681 hektarın 526 hektarı suvarılır, 797 hektar biçənək sahəsinin ancaq 25 hektarı suvarılır. Örüşlərin ümumi sahəsi 59376 hektar olub, ancaq 42 hektarı suvarılır. Kənd təsərrüfatına yararlı sahələrin cəmi 61973 hektardır, bundan 1514 hektarı suvarılır, 52545 hektar meşə sahəsi vardır.

b) Xüsusi mülkiyyətdə olan torpaqların ümumi sahəsi 50417 hektardır ki, bunun 25014 hektarı suvarılır. Əkinə yararlı 17366 hektar sahənin 9669 hektarı suvarılır. Çoxillik əkmələr (bağlar) altında olan 13424 hektarın 12323 hektarı suvarılır. Biçənəklərin ümumi sahəsi 14027 hektar, suvarılan sahə isə cəmi 716 hektardır. Kənd təsərrüfatına yararlı olan 44817 hektar sahənin 22708 hektarı suvarılır. Həyətəni sahələr 5600 hektar təşkil edir, onun da 2306 hektarı suvarılır.

v) Bələdiyyə mülkiyyətində olan 92311 hektar sahənin cəmi 2474 hektarı, əkinə yararlı olan 1093 hektarın isə 879 hektarı suvarılır. Çoxillik əkmələr (bağlar) altında olan 637 hektarın 364 hektarı suvarılır. Biçənəklərin 465 ha, örüşlərin isə 54485 hektar olmasına baxmayaraq, suvarılan sahələr müvafiq olaraq 101 və 901 hektar təşkil edir. Kənd təsərrüfatına yararlı sahələr 56680 hektar olduğu halda, onun cəmi 2245 hektarı suvarılır. Həyətəni sahələrin cəmi 323 hektardır, onun 229 hektarı suvarılır. Meşə sahələri 162 hektardır.

Rayon ərazisində eroziya prosesinin yayılması və ona qarşı kompleks mübarizə tədbirləri:

1) Quba rayonu əsasən dağlıq ərazidə yerləşir. Burada geomorfoloji, torpaq-iqlim şəraitinin mürəkkəbliyi və antropogen amillərin birgə təsiri nəticəsində eroziya prosesi əmələ gələrək zaman çərçivəsində inkişaf

etmişdir. Ərazidə eroziyanın bütün növlərinə: səthi, qobu, otlaq, irriqasiya və eləcə də torpaq sürüşmələrinə təsadüf olunur. Ərazidə sel hadisəsi də mövcuddur. Daşqınlar kənd təsərrüfatına, ümumiyyətlə iqtisadiyata çox böyük ziyanlar vurur. Bunu 2003-cü ildə baş verən sel və daşqınların vurduğu ziyanlar aydın göstərdi.

Rayonun yay otlaqları əsasən dağ-çəmən torpaqlarında yerləşir və heyvandarlığın inkişafında böyük rol oynayır. Burada otlaqlar intensiv istifadə edilir, mal-qaranın otarılması normadan artıqdır. Torpaq qoruyucu tədbirlərin tətbiq edilmədiyi şəraitdə otlaqlar dağılır və eroziya prosesi vüsət alır. Burada çim qatının dağılması səthi axımın əmələ gəlməsinə gətirib çıxarır. Burada xırda və iri sürüşmələr də mövcuddur.

2) Rayon ərazisində dağ-meşə torpaqları 600-1800 m dəniz səviyyəsindən hündürdə yerləşir. Bu meşələr torpaq qoruyucu və su tənzimləyici xassəyə malikdir. Qeyd etmək lazımdır ki, dağ meşələrinin sıxlığı antropogen amillərin təsiri altında xeyli azalır ki, bunun da nəticəsində torpağa düşən çöküntülər tam həpəmur və axım yaradır. Ağacların intensiv qırılması torpaq münbitliyinin dağılması və onların yararsız vəziyyətə düşməsinə gətirib çıxarır.

3) Dağ əkinçilik zonasında torpaq qoruyucu aqrotexnikanın tətbiq edilməməsi, əksər hallarda şum və becərmə işləri yamacın uzunluğunu istiqamətində aparıldıqda, cərgəarası becərilən bitkilərin əkininə üstünlük verilməsi torpaqların yuyulması, münbitliyinin itirilməsi ilə nəticələnir.

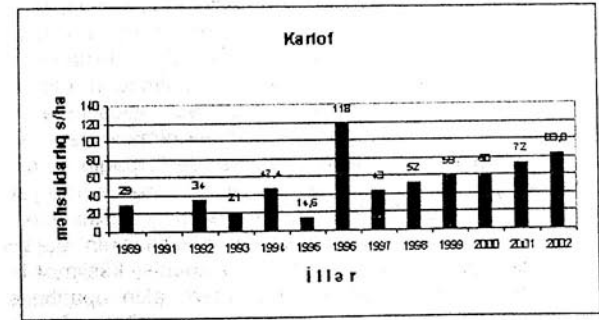
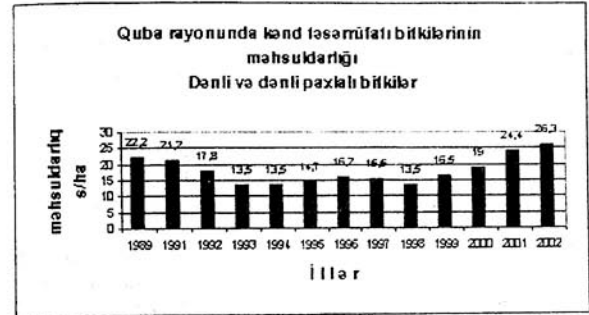
Dağətəyi düzən hissələrdə isə suvarma mütərəqqi üsullarla aparılmadıqda irriqasiya eroziyası inkişaf etmişdir.

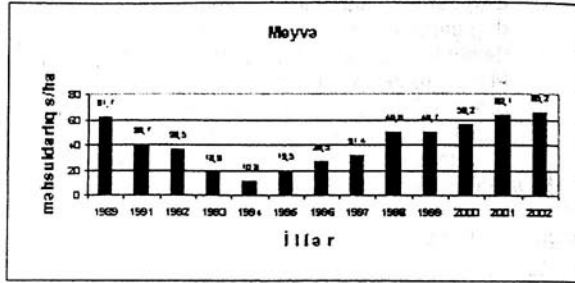
Ərazidə qobu eroziyasına həm dağ-çəmən zonasında və həm də bozqır zonada təsadüf olunur.

Göründüyü kimi Azərbaycanın bu təbii zəngin bölgəsində eroziya inkişaf edir, ona qarşı mübarizə çox böyük əhəmiyyət kəsb edir. Aşağıdakı tədbirlərin tətbiqi məqsəduyğun hesab edilir.

4) Dağ-çəmən zonasında. Həmin zonada yayılan çimli dağ-çəmən torpaqları eroziya prosesinə qarşı davamlı olsa da otlaqlarda meyilli və dik yamaclarda (45° dərəcə və ondan çox olan sahələrdə) eroziya prosesi intensiv gedir. Burada səthi yuyulma çox güclü olur, bitki örtüyünün bərpası zəif gedir ki, bu da intensiv otarma nəticəsində baş verir.

Eroziya prosesinin inkişafı alp və subalp zonasında daha intensiv gedir. Yamacın baxarlığından asılı olaraq yuyulan torpağın miqdarı daha artıq olur.

Dağ-çəmən zonasında eroziyaya qarşı mübarizə tədbirləri birinci növbədə mal-qaranın otarılmasının nizamlanmasından ibarətdir. Otarma normaya uyğun, fəslə aparılmalıdır. Erkən yazda hələ bitkilərin yeraltı hissəsi bərkiməmiş olan dövrdə otarma onların məhv olması ilə qurtarır ki, bu da otlaq üçün fəlakətdir. Ot örtüyü zəif olan sahələrdə yerli otların toxumu payızda səpilməlidir. Çox dağıntıya məruz qalan sahələrdə 3-5 il müddətində otarma dayandırılmalıdır.

5) Dağ-meşə zonasında intensiv və plansız qırıntılar meşənin seyrəkləşməsinə gətirib çıxarır. Məlum olduğu kimi dağ meşələri torpaq qoruyucu və su tənzimləyici funksiyaya malikdirlər. Bunların həm də Klimatoloji və Kurortoloji əhəmiyyəti vardır. Əhalinin yanacaq təminatı üçün, tikinti məqsədilə uzun müddət ərzində yetişmiş, qamətli ağac cinsləri qayda və mövcud normalara riayət edilmədən intensiv qırılır. Qırılan ağacların sürüdülməsi nəticəsində cavan ağacların və pöhrələrin məhv olması meşə döşənlərinin pozulması nəticəsində torpağın səthində yaranmış şırımlar leysan yağışlarından sonra yarıqlara çevrilir. Burada eroziyanın qarşısını almaq məqsədilə meşədə ağacların kəsilməsinin qarşısı alınmalıdır. Ancaq xəstə, qoca ağaclar kəsilməlidir. Meşədə mal, heyvanın otarılması, əkin aparılması qəti dayandırılmalıdır. Qırılan və kəsilən ağacları

kanatla xaric etməli, torpağın səthini zədələnmədən mühafizə etmək zərurət kəsb edir. Nəhayət meşə meliorativ tədbirləri həyata keçirilməlidir.

6) Dağ əkinçilik zonasında. Geniş ərazi təşkil edən dağ əkinçilik zonasında eroziyaya qarşı kompleks tədbirlər aparılmalıdır. Burada ilk növbədə təşkilat-təsərrüfat tədbirləri tətbiq edilməlidir. Burada yamacların meyilliyi, torpağın yuyulma dərəcəsi, əkiləcək bitkilərin torpaq-qoruyucu xüsusiyyətləri nəzərə alınmalıdır. Yamaclarda şum və bütün becərmə işləri yamacın eni istiqamətində aparılmalıdır. Tərkibində 40%-dən çox ot olan növbəli əkin tətbiq edilməlidir. Yuyulmuş yamaclarda çarpazı səpin, zolaqlarla şum aparılmalı, üzvi və mineral gübrələrdən səmərəli istifadə olunmalıdır.

Yamaclarda 6⁰ meyilliyi olan sahələrdə dənli və cərgə arası becərilən bitkiləri yerləşdirmək məqsədə uyğun hesab edilə bilər. Meyilliyi 6-12⁰ olan yamaclarda əsasən çox illik otlar və dənli bitkilərə üstünlük verilməli, 12⁰ dən yuxarı ərazilərdə, eroziyaya məruz qalmış sahələrdə heç bir əkin işləri aparılmı və ərazi 3-5 il müddətinə dincə buraxılmalıdır.

Dağətəyi zonada eroziyaya uğramış və münbitliyini itirmiş ərazilərdə terraslar düzəldilməlidir.

Rayonda əkilən bitkilərin məhsuldarlığı son 5 ildəki nisbətən 2002-ci ildə xeyli artmışdır. Məs: 1998-ci ildə dənli və dənli paxlalıların məhsuldarlığı hektardan 13,5 sentner, kartofunki 52 sentner olduğu halda, bunlar 2002-ci ildə müvafiq olaraq 26,2 və 83,8 sentner olmuşdur.

2000-ci ildə hər hektardan 71,3 sentner tərəvəz; 56,2 sentner meyvə götürülmüşdürsə 2002-ci ildə bu məhsullar müvafiq olaraq 83,0 və 65,2 sentner olmuşdur.

Məhsuldarlığın artmasına təsir edən əsas amillər: torpaq islahatlarının başa çatması, torpağın sahibinin müəyyən edilməsi, torpağa maksimal qulluq, məhsulun özünün olduğuna görə yüksək reproduksiya toxumlardan, mineral və üzvi gübrələrdən maksimum istifadə edilməsi, yetişdirdiyi bitkinin vegetasiya ərzində suvarma suyu ilə təminat etməsindən ibarətdir.

- 7) Quba rayonunun təbii iqlim şəraiti həm dəməyə və həm də suvarma əkinçiliyinin aparılmasına imkan verir. Qeyd edildiyi kimi suvarılan torpaqlar kənd təsərrüfatına yararlı torpaqların 17,7%-ni təşkil edir. Bu sahələrin suvarma mənbələri Qudyalçay, Samur-Abşeron kanalı (4200 ha), Qusarçayın suyundan və cəmi debiti 0,318 m³/san olan 86 ədəd subartezian quyusudur.

Hesablamalar göstərir ki, 29002 hektar suvarılan sahədəki kənd təsərrüfatı bitkilərinin çox sulu illərdə 152,8 mln.m³ su tələbatını tamamilə ödəyir, lakin az sulu illərdə tələbat ödənilmir, 140 mln.m³ su çatışmır.

2000-ci ildə baş vermiş quraqlıq nəticəsində kənd təsərrüfatına böyük ziyan dəymişdir. Rayon üzrə 25105 hektarda əkilmiş kənd təsərrüfatı bitkilərinin 21607 hektarına ziyan dəymişdir. Məhsula dəymiş ziyanın səviyyəsi bitkilərdən asılı olaraq 3-72% arasında olmaqla 11385,6 milyon manat təşkil etmişdir.

Aparılan tədqiqatlar göstərir ki, yeni iqtisadi şəraitdə su qıtlığını aradan qaldırmaq üçün kiçik ölçülü, suya qənaət edən çiləyici, damcladıcı və s. suvarma sistemlərindən istifadə edilə bilər.

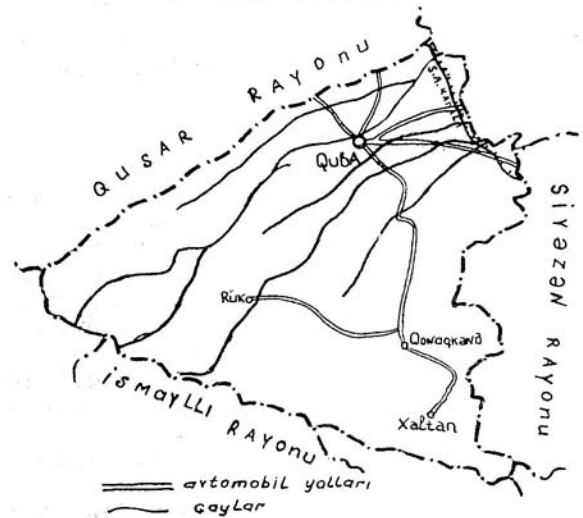
Suvarma suyunun keyfiyyətli olması mühüm əhəmiyyətə malikdir. Suvarma suyunda minerallıq 0,08-1,0 q/l ola bilər. Suvarma suyu yüksək keyfiyyətlidirsə, onda torpaq yaxşılaşa bilər.

Rayondakı suvarma mənbələrindəki suyun keyfiyyəti normaya uyğun gəlir.

- 8) Rayon ərazisində qunt sularının minerallığı 3,0 q/l-dən çox olan 10500 hektar sahə vardır. Suvarma nəticəsində qunt sularının qalxması və nəticədə şorlaşma prosesinin qarşısının alınması üçün 3000 hektarda kollektor-drenaj sisteminin tikilməsinə və həmin sahələrdə müterəqqi suvarma texnikasının tətbiq edilməsinə, yeni suvarma şəbəkəsinin yenidən qurulmasına ehtiyac vardır. Bu sahədə kompleks tədbirlərin həyata keçirilməsinə 12 mln manat vəsait tələb olunur.

- 9) Magistral Xan arxı kanalının ərazidən keçən hissəsində tikintinin başa çatdırılması əkilən bitkilərin su tələbatını yaxşılaşdıracaqdır.
- 10) Torpaq qoruyucu aqrotexniki mübarizə tədbirləri görülməlidir.

QUBA İNZİBATI RAYONU

QUSAR İNZİBATI RAYONU

Qusar rayonu Böyük Qafqazın şimal-şərq hissəsində yerləşməklə, şimal və şimal-qərbdən Dağıstan MR, cənub və cənub-şərqdən Quba rayonu, şimal-şərq sərhəddi Xaçmaz rayonu, cənub-qərb qurtaracağı Böyük Qafqazın ən yüksək nöqtəsi olan Bazardüzünə söykənir, qərb hissəsində Qəbələ rayonu yerləşir.

Böyük Qafqazın şimal-şərq hissəsi mürəkkəb geoloji-geomorfoloji quruluşuna malikdir. Geomorfoloji quruluşuna görə bir-birindən fərqlənən 4 əsas yüksəklik qurşağına ayrılır:

- 1) Yüksək dağlıq
- 2) Orta dağlıq
- 3) Alçaq dağlıq və dağətəyi
- 4) Düzənlik .

Böyük Qafqazın şimal-şərq dağlıq hissəsi, o cümlədən Qusar rayonu başlıca olaraq mezozey yaşlı çöküntülərdən ibarətdir. Burada həmçinin ayrı-ayrı sahələrdə torpaq əmələ gətirən üçüncü dövr çöküntülərinə təsadüf olunur. Ərazinin qərb hissəsində (Baş silsiləyə yaxın) aşağı yuranın tünd rəngli şistlər, orta yuranın boz-qonur, şistili, qumlu süxurları, üst yuranın (yan silsilədə) kəltənli konqlomeratları və aşağı təbaşirin əhəngdaşları, sarımtıl ağımsov Lyonabənzər gillicələr və onların aşınma məhsullarından yaranmış prollüvial və allüvial çöküntülərindən ibarətdir.

Qusar rayonu ərazisindən əsasən Samurçay, Qusarçay və Tahirğalçay keçir.

Ərazinin bitki örtüyü olduqca zəngindir. Rayonun şaquli zonalıq üzrə bitki örtüyünün təsnifatı aşağıdakılardır:

- 1) Dağ-çəmən;
- 2) Meşə;
- 3) Bozqır;
- 4) Yarımşəhra.

Qusar rayonun iqlimi əsasən yağıntıları təxminən bərabər paylanan mülayim-isti iqlim və qışı quraq keçən soyuq iqlim tiplərinə aiddir. Havanın orta illik temperaturu 0-10⁰-dir. Yanvar ayının orta temperaturu -1-14⁰, iyulun orta

aylıq temperaturu 5-22⁰S arasında olur, yağmurların orta illik miqdarı 500-1500 mm-dir, yağımının çox miqdarı payız fəslində düşür, səth örtüyündən illik buxarlanma 300-700 mm, illik radiasiya balansı 20-46 kkal/sm², torpaq səthinin orta illik temperaturu dağ ətəyində 12⁰S olub, il ərzində -2⁰ilə 27⁰ S, havanın nisbi rütubəti 75-80%, küləyin orta sürəti 1-2 m/sandır. Ərazidə əsasən qərb və şərq istiqamətli külək əsir. Güclü külək az (2 gün) olur. Ağ yellilərlər 4-6-dır.

Böyük Qafqazın şimal-şərq hissəsində, o cümlədən Qusar rayonu ərazisində şaquli zonalıq üzrə əsasən:

- 1) ibtidai dağ-çəmən, çimli dağ-çəmən, bozqır dağ-çəmən;
- 2) qonur dağ-meşə;
- 3) çəmənləşmiş qonur dağ-meşə; a) açıq qonur dağ - meşə, b) tipik qonur dağ-meşə, v) tünd qonur dağ - meşə, q) bozqırlaşmış qonur dağ -meşə;
- 4) qəhvəyi dağ-meşə, bozqırlaşmış qəhvəyi dağ-meşə;
- 5) dağ boz-qəhvəyi;
- 6) tünd şabalıdı, şabalıdı, açıq şabalıdı
- 7) qəhvəyi çəmən meşə
- 8) allüvial çəmən tip və yarımtipləri yayılmışdır.

Mürəkkəb təbii şəraitə, o cümlədən geoloji və geomorfoloji quruluşa malik olan Qusar rayonu həm də zaman çərçivəsində intensiv antropogen gərginliyə məruz qalmışdır ki, bunun da nəticəsində eroziyanın bütün növləri: səthi, qobu, sel, sürüşmə, otlaq, irriqasiya burada inkişaf edərək kənd təsərrüfatına, ümumiyyətlə milli iqtisadiyyata çox böyük ziyanlar vurur. Myəüən edilmişdir ki, ərazidə 94,8 min hektar eroziya prosesinə məruz qalmamışdır. Burada 18,3 min hektar zəif, 24,3 min hektar orta və 20,2 min hektar şiddətli dərəcədə eroziya prosesinə məruz qalmışlar. Eroziyaya uğramış torpaqlar öz münbitliyini itirərək deqradasiyaya uğramışlar. Burada kompleks mübarizə və meliorativ tədbirlər tələb edilmişdir.

Qusar rayonu torpaqlarının mülkiyyət formaları üzrə bölgüsü

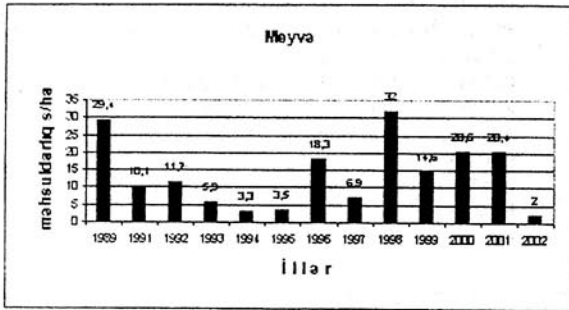
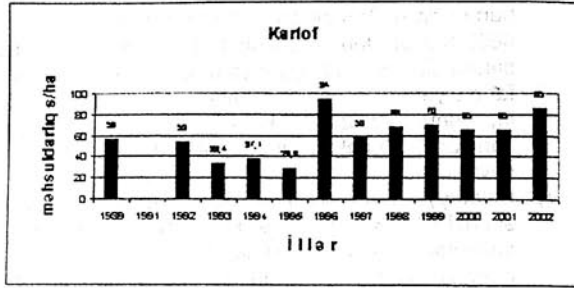
Rayonun ümumi ərazisi 187645 hektar olub ki, bunun da 29398 hektarı suvarılan torpaqlardır. Əkin sahəsi 34462 hektardır ki, bunun da 18590 hektarı suvarılan torpaqlardır. Rayon ərazisində çoxillik əkmələr (bağlar) 7483 hektar təşkil edir ki, bunun da 6663 hektarı suvarılır. Rayon ərazisində biçənlərin sahəsi 10110 hektardır ki, bunun da 577 hektarı suvarılır. Burada həm də örüşlər mövcuddur ki, onların da sahəsi 51034 hektar olub ki, onun da 2122 hektarı suvarılır. Ümumiyyətlə, kənd təsərrüfatına yararlı sahələr 100089 hektardır ki, bunun da 27952 hektarı suvarılındır. Ərazidə həyətəni sahələr 3825 hektar olub ki, bunun da 1446 hektarı suvarılan torpaqlardır. Rayonda 15 hektar kollektiv bağlar mövcuddur. Meşələrin sahəsi 21985 hektar təşkil edir.

- A) Dövlət mülkiyyətində olan torpaqlar təyinatına görə aşağıdakı kimi səciiyələnilir. Dövlət mülkiyyətində olan torpaqların ümumi sahəsi 90165 hektar olub ki, bunun da 595 hektarı suvarılır. Burada əkin sahəsi 970 hektar təşkil edir ki, onun da 451 hektarı suvarılır. Çoxillik əkmələrin (bağların) sahəsi 385 hektar olub ki, bunun da 100 hektarı suvarılır. Ərazidə biçənlərin sahəsi 2 hektar təşkil edir ki, bu da suvarılır. Örüşlər bu mülkiyyət formasında 27058 hektar olub ki, bunun da ancaq 38 hektarı suvarılır. Ümumiyyətlə, bu mülkiyyət formasında kənd təsərrüfatına yararlı torpaqların sahəsi 25415 hektar təşkil edir ki, bunun da 591 hektarı suvarılır. Həyətəni sahə 9 hektardır ki, bunun da 4 hektarı suvarılır. Meşələr 21970 hektar təşkil edir.
- B) Xüsusi mülkiyyət üzrə. Ümumi torpaq sahəsi 51527 hektar olub ki, bunun da 25769 hektarı suvarılan torpaqlardır. Bu mülkiyyət formasında əkin sahəsi 31203 hektar olub ki, bunun da 17267 hektarı suvarılır. Çoxillik əkmələr (bağlar) 7056 hektardır ki,

bunun da 6521 hektarı suvarılır. Burada biçənlər 9658 hektar olub ki, bunun da 539 hektarı suvarılan sahələrdir. Bu mülkiyyət formasında kənd təsərrüfatına yararlı torpaqların sahəsi 47917 hektar olub ki, bunun da 24327 hektarı suvarılır. Həyətəni sahələr 3610 hektar olub ki, bunun da 1442 hektarı suvarılır.

- V) Bələdiyyə mülkiyyətində olan torpaqların ümumi sahəsi 45953 hektar olub ki, bunun da 3034 hektar suvarılan torpaqlardır. Ümumi ərazinin 2289 hektarı əkin altındadır ki, bunun da 872 hektarı suvarılır. Burada çoxillik əkmələr (bağlar) 42 hektar təşkil edir, bunun da hamısı suvarılır. Ərazidə biçənlərin sahəsi 450 hektardır ki, onun ancaq 36 hektarı suvarılır. Bu mülkiyyət formasında örüşlər 23976 hektar olub ki, bunun da 2084 hektarı suvarılır. Ümumiyyətlə, bu mülkiyyət formasında kənd təsərrüfatına yararlı torpaqların sahəsi 26757 hektardır ki, bunun da 3034 hektarı suvarılır. Həyətəni sahələr 206 hektar, kollektiv bağlar isə 15 hektar təşkil edir.

Rayon ərazisində bitkiçilik, tərəvəzçilik, meyvəçilik, kartofçuluq, heyvandarlıq və sairə inkişaf etmişdir.

Rayonda 1989-cu ildə əkilmiş buğda sahələrinin hər hektarından 21,2 sentner, 1991-ci ildə 25,2 s, 1992-ci ildə 18,3 s, 1993-cü ildə 14,8 s, 1996-97- ci illərdə 13,5 sentner məhsul alındığı halda, 2002- ci ildə bu 24,1 sentner olmuşdur.

Kartof sahələrinin hər hektarından 1989-cu ildə 56,0 s, 1991-ci ildə 48,8 s, 1992-ci ildə 53,0 s, 1993-cü ildə 33,4 s məhsul alındığı halda, 1996-cı ildə 94,1 s, 1997-ci ildə 58,1 s, 2002-ci ildə isə 85,0 sentner kartof alınmışdır.

Rayonda əkilib-becərilən kənd təsərrüfatı bitkilərinin məhsuldarlığı müxtəlif illərdə müxtəlif olmuşdur. Məhsuldarlığa

təsir edən amillərdən ən əsası ilin yağmurlu və ya quraq keçməsidir.

Göründüyü kimi bitkilərin məhsuldarlığı günün tələbləri səviyyəsinə cavab vermir. Buna bir sıra amillər təsir edir. Onlardan torpaqların eroziyaya uğramasını göstərmək olar və bu rayonun ayrı-ayrı zonalarında müxtəlifdir.

Yuxarıda göstəriləndi kimi Qusar rayonu ərazisində 62,8 min hektar torpaq bu və ya digər dərəcədə eroziya prosesinə məruz qalmışdır. Bu torpaqların münbitlik potensialı zəifləmiş, aqrofiziki, aqrokimyəvi xassələri zəifləmiş, bioloji fəallığı xeyli azalmışdır. Həmin torpaqların yaxşılaşdırılması, onların münbitliyinin bərpası üçün kompleks mübarizə tədbirləri aşağıdakı qaydada tətbiq edilmişdir:

1. Dağ-çəmən zonasında yay otlaqlarının intensiv otarılması, otarılmanın normadan çox və nizamsız aparılması nəticəsində otlaqlar eroziyaya (otlaq eroziyası) məruz qalmışlar. Belə sahələrdə bitkilərin növ tərkibi dəyişmiş, sulu və heyvanlar tərəfindən iştah ilə yeyilən otlar qaba, tikanlı və bəzi hallarda zərərli bitkilərlə əvəz edilir ki, bu da otlaqların bioloji məhsuldarlığını xeyli aşağı salır və otun keyfiyyətini pisləşdirir. Eroziyaya uğramış otlaqların ilkin vəziyyətini bərpa etmək məqsədi ilə birinci növbədə mal-qaranın otarılmasını nizamlamalı, otarma normaya uyğun və fəslə aparılmalıdır. Erken yazda mal-qaranın otlaqlara buraxılması məhdudlaşdırılmalıdır. Otlaq sahələri bölünməli və növbə ilə otarma aparılmalıdır. Burada ot örtüyünü bərpa etmək məqsədilə zona üçün səciyyəvi otların toxumları səpilməlidir. Otlarlarda, həm də mədəni işlər aparılmalıdır.
2. Dağ-meşə zonasında məlum olduğu kimi respublikanın dağ meşələri, o cümlədən Qusar rayonu dağ meşələri çox böyük torpaq qoruyucu, su tənzimləyici, klimatoloji əhəmiyyətə malikdir. Burada zaman çərçivəsində müxtəlif məqsədlər üçün qırıntı aparılmışdır. Uzun müddət yetişmiş və möhkəm qaməlli ağac cinslərinin qayda və normaya riayət edilmədən

qırılması meşələrin dağılması və eroziyaya uğramasına gətirib çıxarmışdır. Nəticədə meşələr su tənzimləmə qabiliyyətini itirmiş və uzun müddətli yağıntılar zamanı axınlar əmələ gələrək sel və daşqınları əmələ gətirir. Bunun 2003 cü ilin yaz və yayında sel və daşqınlar şəklində əmələ gəlməsinin şahidi olduq. Burada vəziyyəti yaxşılaşdırmaq məqsədi ilə meşələrin həddindən artıq istismarının qarşısı alınmalı, çılpaqlaşmış sahələrdə yeni meşələrin salınması həyata keçirilməlidir. Ümumiyyətlə, meşə-meliorativ tədbirlər planlı və daimi şəkildə aparılmalıdır. Meşə zonasında əkin sahələri yaratmaq, mal-qaranın orada otarılması çox ciddi qadağan edilməlidir.

3. Dağ-əkinçilik zonasında. Rayonda dağ-əkinçilik zonası torpaqları kənd təsərrüfatında geniş istifadə edilir. Torpaqların intensiv və səmərəsiz istifadəsi, torpaq qoruyucu aqrotexniki tədbirlərin tətbiq edilməməsi, ümumiyyətlə antropogen təzyiqlər nəticəsində torpaqlar eroziya prosesinə geniş miqyasda məruz qalmışlar ki, bunun da nəticəsində münbitliyini itirərək deqradasiyaya uğramışlar.

Rayonun dağ-əkinçilik zonasında eroziya prosesinin qarşısını almaq, kənd təsərrüfatı bitkilərindən yüksək və sabit məhsul almaq məqsədi ilə kompleks torpaq qoruyucu mübarizə tədbirlərinin geniş həyata keçirilməsi təmin edilməlidir. Həmin tədbirlər sistemi aşağıdakılardan ibarətdir:

1. təşkilat-təsərrüfat tədbirləri;
2. torpaq qoruyucu aqrotexniki mübarizə tədbirləri;
3. az məhsuldar və eroziyaya uğramış yamaclarda çoxillik ot bitkilərinin səpilməsi;
4. yuyulmuş və dağ yamaclarında olan az məhsuldar torpaqlarda terrasların çəkilməsi.

Rayonun dağ-əkinçilik zonasında dəmyə şəraitində torpaq qoruyucu əkinçilik sistemi tətbiq edilməlidir. Bu sistem özündə təsərrüfat-təşkilat və eroziyaya qarşı aqrotexniki mübarizə tədbirlərini birləşdirir. Burada əsasən eroziyaya

qarşı ərazinin təşkili aparılmalı, torpağın münbitliyi artırılmalı və yararsız vəziyyətə düşmüş torpaqları əkin dövrünə qaytarmaq zərurəti düşür.

Meyilli 6°-ə qədər olan yamaclarda yuyulmamış və zəif yuyulmuş sahələrdə az tarlalı növbəli əkin sistemi tətbiq edilməli. Bu növbəli əkin sisteminə çoxillik otlara və dənli bitkilərə üstünlük verilməlidir (otların sahəsi 30-40% təşkil etməlidir).

Meyilli 12-15° olan orta dərəcədə yuyulmuş yamaclarda cərgəarası becərilən bitkilərin əkilməsi dayandırılmalıdır. Burada növbəli əkin sisteminə otların sahəsi 40-60% təşkil etməlidir.

Meyilli 12-15° olan şiddətli yuyulmuş sahələrdə dənli bitkilərin əkini dayandırılmalı, burada məhz çoxillik otların əkilməsi zəruridir.

Meyilli 15°-dən çox olan sahələrdə tarla bitkilərinin əkilməsi dayandırılmalı və sahə biçənək kimi istifadə edilməlidir.

5. yamaclarda bütün becərmə işləri, əkin və s. yamacın eni istiqamətində aparılmalıdır.

Qusar rayonunun təbii iqlim şəraiti həm dəmyə və həm də suvarma əkinçiliyinin aparılmasına imkan verir. Göstəriləndiyi kimi suvarılan torpaqlar kənd təsərrüfatına yararlı torpaqların 29,4%-ni təşkil edir. Bu sahələrin suvarma mənbəyi Qusar çayı, Samur-Abşeron kanalı (12700 ha) və yeraltı sulardır (sərfi 0,198 m³/san olan 33 subartezian quyusu vasitəsilə).

Hesablamalar göstərir ki, 29400 hektar suvarılan sahələrdəki kənd təsərrüfatı bitkiləri çox sulu illərdə 154,9 mln.m³ su tələbatına 164,3 mln.m³ su ehtiyatları ödəsə də, orta sulu və az sulu illərdə su ehtiyatları tələbatı ödəmir. Müvafiq olaraq 40,9 mln.m³ və 140,4 mln.m³ su çatışmır.

2000-ci ildə baş vermiş quraqlıq nəticəsində kənd təsərrüfatına böyük ziyan dəymişdir. Rayon üzrə 17993 hektarda əkilmiş kənd təsərrüfatı bitkilərinin 15862 hektarına ziyan dəymişdir. Məhsul dəymiş ziyanın səviyyəsi bitkilərdən asılı olaraq 5-38% arasında olmaqla 6129,7 milyon manat təşkil etmişdir.

Rayonda 1979-88-ci illərdə 4855 hektarda bağlı suvarma şəbəkəsi tikilmiş və burada DA-2, DD-70, dd-30 markalı mütərəqqi suvarma texnikası-yağışyağdırıcılar tətbiq edilmişdir, lakin onlardan səmərəli istifadə olunmamış və sıradan çıxarılmışdır.

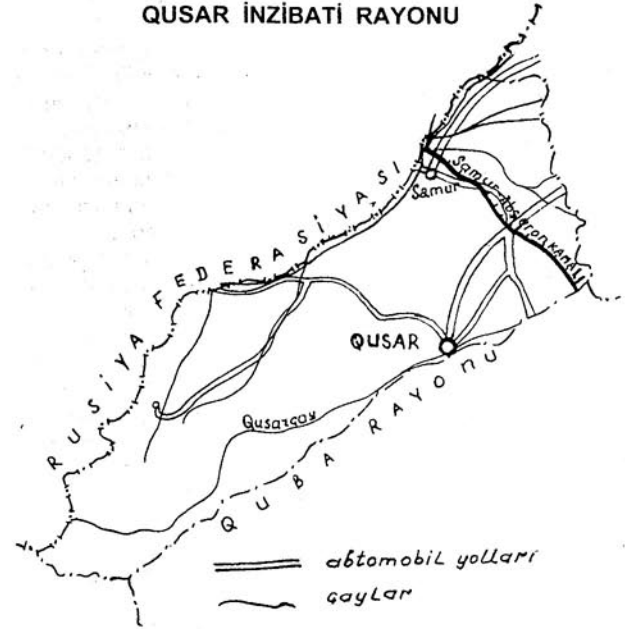
Aparılan tədqiqatlar göstərir ki, yeni iqtisadi şəraitdə su qıtlığını aradan qaldırmaq üçün kiçik ölçülü, suya qənaət edən çiləyici, damcıladıcı və s. suvarma sistemlərindən istifadə edilməlidir.

Suvarma suyunun keyfiyyətli olması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Suvarma suyunda mineralıq 0,08-1,0 q/l ola bilər. Suvarma suyu yüksək keyfiyyətlidirsə, onda torpaq yaxşılaşa bilər.

Rayondakı suvarma mənbələrindəki suyun keyfiyyəti normaya uyğun gəlir.

5. Rayonun ərazisində 1q/l-dən artıq minerallaşmış qrunt suları 11000 hektardan artıqdır. Suvarma nəticəsində qrunt sularının qalxması və nəticədə şorlaşma prosesinin qarşısının alınması üçün 5000 hektarda kollektor-drenaj sisteminin tikilməsinə və həmin sahələrdə mütərəqqi suvarma texnikasının tətbiq edilməsinə, yəni suvarma şəbəkəsinin yenidən qurulmasına ehtiyac vardır. Bu sahədə kompleks tədbirlərin həyata keçirilməsinə 45000mln. manat vəsait tələb olunur.
6. Xan arxı kanalının ərazidən keçən hissəsində magistral tikintinin başa çatdırılması bitkilərin su tələbatını yaxşılaşdıracaqdır.
7. Torpaq qoruyucu aqrotexniki mübarizə tədbirlərinin görülməsi.

QUSAR İNZİBATI RAYONU

LERİK İNZİBATI RAYONU

Coğrafi mövqeyi – Lerik rayonu Azərbaycan respublikasının cənub-şərq qurtaracağında Talış sıra dağlarının şərq yamaclarında yerləşərək şərqdən və cənub-şərqdən Lənkəran, şimal-şərqdən Masallı, şimal və şimal-qərbdən Yardımlı rayonları ilə, cənub və cənub-qərbdən İran dövləti ilə həmsərhəddir.

Rayonun ərazisi 103974 ha olub, dəniz səviyyəsindən 600-2507 m hündürlükdə yerləşir.

Geomorfoloji və geoloji quruluşu – rayonun ərazisi geomorfoloji quruluşuna görə, dağlıqdan ibarətdir. Dəniz səviyyəsindən hündürlüyünə, relyefinə və tektonik quruluşuna görə dağlıq hissə də orta və alçaq dağlıq hissələrə ayrılır.

a) Orta dağlıq hissə – dəniz səviyyəsindən 1000-2507 m hündürlükdə yerləşəcək rayonun cənub və qərb hissəsindəki Talış, Peştəsər silsilələrini və onların arasındakı Duabar çökəkliyini əhatə edir.

Talış silsiləsi Qız yurdu (2435m), Şamunqala (2420m), Morayurd (2507m) zirvələri ilə İran dövlət sərhəddi boyu uzanaraq antiklinalar struktura əmələ gətirir. Talış silsiləsinin şimal-qərbində ona paralel olaraq Peştəsər silsiləsi özünün Saxalburun (2230m), Paşahal (2238m) və Balavənd (1980 m) zirvələri ilə uzanaraq monoklinal struktura əmələ gətirir. Duabar çökəkliyi Talış və Peştəsər silsilələrinin şimal-qərb və mərkəz hissəsini əhatə edərək çıpaq qayalıklı dağ zirvələri ilə səciyyələnir ki, bunların da etəkləri süxurların aşınmasından əmələ gəlmiş materialların töküntüləri ilə örtülmüşdür. Peştəsər silsiləsinə onun şimal-şərqində yerləşmiş Barzavu (1603m) zirvəsi arasında Lerik sinklinal çökəkliyi (1600-1800m), Talış və Peştəsər silsilələri arasında səthi hamarlanmış sahə (2000-2200m) yerləşir.

Alçaq dağlıq sahə – dəniz səviyyəsindən hündürlüyü 600-1200m olub, rayonun şimal, şərq və cənub-şərq hissəsini əhatə edir. Bu hissə özünün kiçik dağ silsilələri, çay terrasları, çökəklikləri və xırda təpəlikləri ilə xarakterizə olunur.

Rayonun orta dağlıq hissəsilə alçaq dağlıq hissəsi petroqrafik quruluşuna görə bir-birindən fərqlənir ki, buna da istər-istəməz torpaq, bitki, eroziya və bu kimi digər amillər təsir etməyə bilməz. Tədqiqatlar və bir sıra ədəbiyyat mənbələrinə görə rayonun orta dağlıq hissəsinin əhatə etdiyi ərazidə əsasən 3-cü dövr çöküntülərinə aid olan infuziv və effuziv, vulkanik çirintli, tufogen çöküntü, qum, gil, karbonatlı, dellüvial, avqit, andezit, bazalt, porfir, dolerit, pikrit, teşenit, norit, qabbro, qabro-diorit və digər süxurlar yayılmışdır.

Rayonun alçaq dağlıq hissəsinin əhatə etdiyi ərazidə əsasən gilli, gilli-qumlu, qumlu və karbonatlı süxurlar geniş yayılmışdır. Bunların içərisində gilli süxurlar geniş yer tutaraq, ümumi süxurların 50%-ni təşkil edir və alçaq dağlıq hissənin hər yerində yayılaraq qalın qatlar əmələ gətirirlər.

İqlimi – rayon ərazisində mülayim isti rütubətli, mülayim soyuq quru və soyuq rütubətli iqlim hökm sürür. İlin ən soyuq ayı yanvar olub, orta aylıq temperaturu 0°-yə, ən isti ayı iyul olub orta aylıq temperaturu 20°-yə bərabərdir. İllik yağıntıların miqdarı ərazi üzrə bərabər paylanmır. Belə ki, yağmurların orta illik miqdarı vertikal zonalıq üzrə 300-1035 mm arasında dəyişərək bu orta dağlıq hissədə 300-410 mm, alçaq dağlıq hissədə isə 1035 mm, nadir hallarda isə 1420 mm təşkil edir. Yağmurların çox hissəsi (60-70%) sentyabr-mart ayları müdətində, az bir hissəsi isə (10-15%) yay mövsümündə yağır. Ərazidə leysan yağışlar da düşür, belə yağışlar əsasən sentyabr, oktyabr və may ayları üçün xarakterikdir. Leysan yağışların maksimum intensivliyi 1-2 mm/dəq-dir. Dumanlı və çisgin yağış yağan günlər çoxdur. Dumanlı günlərin miqdarı ayı-ayrı illər üzrə 143-dən 181 günə çataraq bunun çox hissəsi (82-122 gün) sentyabr-mart aylarında müşahidə edilir. Ərazidə yağmurların müəyyən bir hissəsi dekabr-mart aylarında qar şəklində düşür. Qarlı günlərin sayı meşə zonasının aşağı hissəsində 46 gün, dağ-çəmən zonasında isə 113 günə çatır, qar örtüyünün orta illik qalınlığı 65-70 sm, maksimum 163 sm, minimum 21 sm-dir. Rayonun ərazisində musson, əsasən feyon tipli (yerli dillə "qermis" deyilən küləklər tez-tez əsir ki, bunların da orta illik sürəti 1,8-2,4 m/san, aylıq sürəti isə 1-3,6 m/san-dir ki, bu da yanvar-mart aylarında müşahidə edilir. Əsən küləklərin sürəti az olduğundan ərazidə külək eroziyası baş vermir.

Bitki örtüyü - torpaq əmələ gəlmə prosesində mühüm rol oynamaqla torpağı eroziyadan qoruyan başlıca amildir. Belə ki, bitki örtüyü torpağı yağış damcılarının dağıdıcı təsirindən qoruyur, onun susuzdırma qabiliyyətini yaxşılaşdırır və səthi su axınının qarşısını alır ki, bütün bunlar da torpağın

yuyulmadan mühafizə olunmasında və rütubətin artmasında böyük rol oynayır.

Duabar çökəkliyini (Zuvand zonası) çıxmaq şərtilə Lerik rayonunun bitki örtüyü şaquli zonallıq qanununa təbə olub 2 əsas zonaya bölünür:

1. Dağ-çəmən zonası
2. Dağ-meşə zonası

Dağ-çəmən zonası dəniz səviyyəsindən 2000-2500 m hündürlüklü sahələri əhatə edir ki, burada sıx ot bitkiləri yayılmışdır və bunlar qalın çim qatı əmələ gətirirlər ki, bu da həmin sahələrdə torpağı yuyulmadan qoruyur. Burada çəmən bitkilərindən başqa ardıc kolu, kəvən, peyğəmbər çiçəyi, marşal südləyeni və başqalarını göstərmək olar. Bu bitgi növlərindən başqa buradakı sahələrdən əkinçilik məqsədilə istifadə edildiyindən dənli, dənli-paxlalı və köküyümrü mədəni bitgi növləri də becərilir.

Dağ-meşə zonası – 2 qurşaqdan ibarətdir:1) Orta dağ-meşə qurşağı (600-1000m) və 2) yüksək dağ-meşə qurşağı (1000-1800m). Orta və yüksək dağ meşə qurşaqlarında əsasən ağac bitkiləri – fıstıq, palıd, vələs, ağcaqayın, qızılağac, qarağac, cökə, göyrüş, enli yarpaqlı yüksək dağ palıdı, xırda hirkan vələsi, həmişə yaşillardan şimşad, lian və sair yayılmışdır. Giləmeyvə bitkilərindən burada çiyələk, mərcan kolu, qaragilə, bağ çiyələyi və sair də inkişaf tapmışdır. Dağ-meşə zonasında müxtəlif ot bitkilərinə də təsadüf edilir. Yüksək dağ-meşə qurşağında çoxlu yaşayış məntəqələri yerləşmişdir ki, bu da meşələrin kütləvi şəkildə qırılmasına və nəticədə həmin yerlərdə eroziyanın inkişafına səbəb olmuşdur.

Torpaq örtüyü – Lerik rayonunda aparılmış iri miqyaslı (1:50000) torpaq eroziya tədqiqatına əsasən ərazidə aşağıdakı torpaqlar yayılmışdır.

- Çimli dağ-çəmən torpağı;
- Bozqır dağ-çəmən torpağı;
- Çəmənləşmiş qonur dağ-meşə torpağı;
- Qonur dağ-meşə torpağı;
- Bozqırlaşmış qonur dağ-meşə torpağı;
- Qəhvəyi dağ-meşə torpağı;

Bozqırlaşmış qəhvəyi dağ-meşə torpağı;

Sarı dağ-meşə torpağı;

Meşə altından çıxmış dağ sarı torpaq.

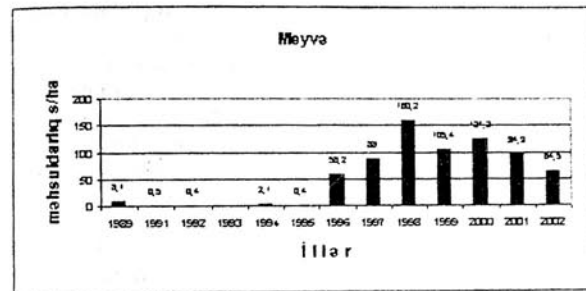
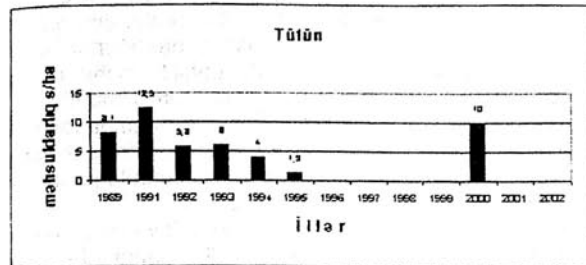
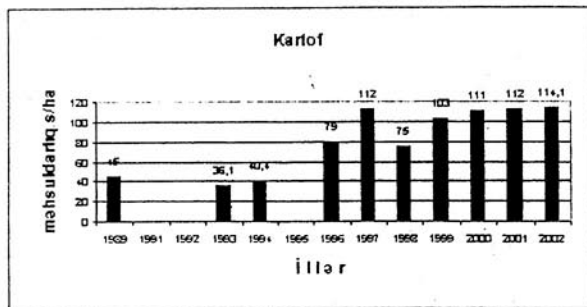
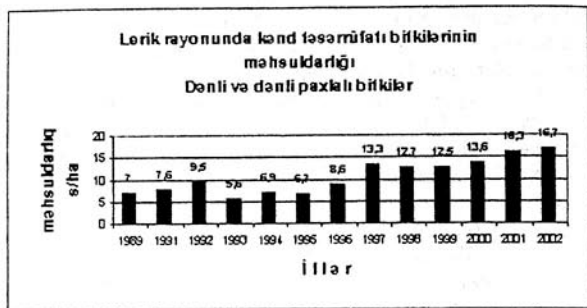
2003-cü il 01 yanvar ayına olan məlumata görə Lerik rayonunda kənd təsərrüfatına yararlı torpaq sahələrinin vəziyyəti aşağıdakı kimidir:

Rayonun ümumi torpaq sahəsi 132872 ha, o cümlədən suvarılan torpaq sahəsi 406 ha olub bunun 13656 ha-ı əkin, o cümlədən suvarılan 406 ha, 382 hektarı çoxillik əkmələr, 242 hektarı bağlar, 140 ha çay plantasiyaları, 3463 ha biçənlər, 49402 ha örüşlər, kənd təsərrüfatına yararlı sahələrin cəmi 66903 ha, həyətyanı sahələrin cəmi 1968 ha, o cümlədən kənd təsərrüfatına yararlı 1700 ha, 35895 ha meşə sahələri təşkil edir ki, bundan da

- a) Dövlət mülkiyyətində – ümumi torpaq sahəsi 72883 ha olub, bunun 1676 ha əkin, 1183 ha biçənlər, 14748 ha örüşlər, kənd təsərrüfatına yararlı sahələrin cəmi 17607 ha, həyətyanı sahələrin cəmi 18 ha, o cümlədən kənd təsərrüfatına yararlı sahələrin cəmi 15 ha və 35895 ha meşə sahələri;
- b) Xüsusi mülkiyyətdə – ümumi torpaq sahəsi 15887 ha, o cümlədən suvarılan 406 ha olub bunun da 11346 ha əkin, 382 ha çoxillik əkmələr, 242 ha bağlar, 140 ha çay plantasiyaları, 2280 ha biçənlər, 14008 ha kənd təsərrüfatına yararlı torpaq sahələri, 1879 ha həyətyanı torpaq sahələri, o cümlədən kənd təsərrüfatına yararlı torpaq sahələri 1635 ha;
- v) Bələdiyyə mülkiyyətində – ümumi torpaq sahəsi 44102 ha olub bunun 634 ha əkin, 34654 ha örüşlər, kənd təsərrüfatına yararlı torpaqların cəmi 35288 ha, həyətyanı torpaq sahələrinin cəmi 71 ha, o cümlədən kənd təsərrüfatına yararlı torpaq sahələrinin cəmi 50 ha təşkil edir.

Torpaq eroziyası – müxtəlif təbii tarixi amillərin və insanların düzgün olmayan təsərrüfat fəaliyyətləri nəticəsində Lerik rayonunun ərazisində torpaq eroziyası geniş yayılmışdır.

Ərazidə aparılmış iri miqyaslı (1:50000) torpaq-eroziya tədqiqatı nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, rayonun ümumi ərazisinin 36029 ha yuyulmadığı halda 24123 ha zəif, 24620 ha orta və 19202 ha işə şiddətli dərəcədə eroziyaya uğramışdır.

Rayon ərazisində əsasən su eroziyasının səthi və xətti (yarğan və ya qobu) eroziya növləri yayılmışdır. Ərazidə əsən küləklərin az olduğundan külək eroziyası inkişaf tapmamışdır.

Əkin sahələrində eroziyanın hər iki növü inkişaf etmişdir. Əkin sahələrində meyilli yamaclarda səthi və xətti eroziya torpaq becərmə işlərinin düzgün aqrotexniki qaydada aparılmaması nəticəsində intensiv şəkildə gedir. Meyilli yamaclardan əkinçilikdə istifadə edərkən şumu yamacın uzunluğunu istiqamətində apardıqda və sonrakı becərmələri də həmin istiqamətdə apardıqda eroziya prosesinin intensivliyi daha artır.

Dağ-çəmən zonasının torpaqları əsasən otlaq kimi istifadə olunur. Çimli dağ-çəmən torpaqları qalın çim qatı ilə örtüldükdüyündən burada eroziya prosesi baş vermir. Lakin çim qatının pozulduğu və tamamilə dağılıb məhv olduğu sahələrdə eroziya prosesi sürətlə inkişaf edir. Ümumiyyətlə, otlaq məqsədilə istifadə edilən dağ-çəmən zonasında torpağın yuyulmasına başlıca səbəb mal-qaranın həmin sahələrdə sistemsiz və normadan artıq otarılması və həmin torpaqlardan otarılma üçün düzgün istifadə edilməməsidir.

Biçənək sahələrində eroziyanın inkişafı və yayılması da bu sahələrdən, xüsusilə çox meyilli sahələrdə olan biçənəklərdən düzgün istifadə edilməməsi, burada mal-qaranın otarılması hesabına bitki örtüyünün seyrəlməsi və ya tam məhv edilməsi nəticəsində baş vermişdir.

Örüşlərdə eroziya prosesi geniş yayılmışdır. Örüş sahələrində mal-qaranın normadan artıq, sistemsiz otarılması mal-qaranın eyni yolla aparılıb gətirilməsi burada bitki örtüyünün seyrəlməsinə, məhv edilməsinə, torpağın taptanmasına, strukturunun pozulmasına səbəb olmuş, belə sahələrdə yağmur suları torpağa sızma bilmir, səthi axın əmələ gətirərək torpağı yuyub aparır.

Meşə sahələrində də eroziya prosesi sürətlə inkişaf etmişdir. Meşədə qırıntı işlərinin düzgün aparılmaması, qırıntının seçmə üsulla yox, başdan-başa aparılması, belə işlərdə meşənin sıxlığına fikir verilməməsi, qırılmış ağacların yamac boyu sürüdülməsi, xüsusilə zəncirli traktorla sürüdülməsi, meşədə mal-qaranın otarılaraq meşə döşənəyinin və cavan ağac pöhrələrinin məhv edilməsi meşələrdə eroziya prosesini gücləndirən və geniş yayan amillərdəndir.

Çoxillik əkmələr və bağlarda da eroziya prosesi inkişaf tapmışdır. Belə ki, aparılmış tədqiqatlar göstərir ki, meyilli yamaclarda cərgələri yamacın uzununa salınmış və bütün becərmə işlərinin də həmin istiqamətdə aparılmış çoxillik əkmələrdə (çay plantasiyalarında) və bağlarda eroziya prosesi geniş yayılmışdır.

Qobu eroziyası Lerik rayonu ərazisində geniş yayılmışdır və eroziyanın bu növü rayonun iqtisadiyyatına külli

miqdarda ziyan vurur. Əkin, otlaq, biçənək, örüş, çoxillik əkmələr və bağ, habelə meşə sahələrində şumun, becərmə işlərinin, suvarmaların, mal-qaranın otarılmasının meşələrdə qırıntı işlərinin düzgün aparılmaması nəticəsində göstərilən sahələrdə əmələ gələn hər bir cığır qobu eroziyasının əmələ gəlməsi üçün başlıca amildir. Rayonun ərazisində demək olar ki, sönmüş qobularla bərabər fəaliyyətdə olan qobular da vardır. Rayonun ərazisində qobuların əmələ gəlməsi və inkişafına təbii-tarixi amillərdən başqa qobuların inkişaf nöqtələrindəki ümumi sutoplayıcı hövzələrinin sahəsi, qobunun başlanğıcından suayrıcına qədər olan məsafə, torpağın və onun alt qatlarının yuyulmaya qarşı davamlılığı, torpaq əmələ gətirən süxurların litoloji tərkibi, meşələrin qırılması, sahələrdən istifadə edilmə qaydası və s. böyük təsir göstərir.

Eroziyaya qarşı mübarizə tədbirləri: Mövcud ədəbiyyat materiallarına və rayon ərazisində aparılmış iri miqyaslı torpaq-eroziya tədqiqatlarına, habelə tədqiqat zamanı aparılmış müşahidələrə əsasən rayon ərazisində yayılmış eroziyaya qarşı aşağıdakı mübarizə tədbirləri təklif olunur:

Əkin sahələrində – meyilliyi 5°-yə qədər olan sahələrdə şum qatının dərinliyini 25 sm-ə çatdırmalı, şum, səpin və başqa becərmə işlərini yamacın eninə aparılmalı, belə sahələrdən dənli, dənli-paxlalı və cərgəarası becərilən (tütün, qarğıdalı, kartof və s.) bitkilər üçün tam istifadə edilməli, mineral və üzvi gübrələr verilməlidir. (əkine yararlı yuyulmamış və zəif yuyulmuş torpaqlar üçün). Əkinə yararlı zəif və orta dərəcədə yuyulmuş torpaqlarda 6-10° meyillikli sahələrdə şumu yamacın eninə aparmaqla şırımlar çəkilməli, mineral və üzvi gübrələr verməklə dənli və dənli-paxlalı bitkilər əkilməli, 11-20° meyillikli sahələrdə isə səpin yalnız ot zolaqları saxlamaqla aparılmalıdır.

Əkinə yararlı şiddətli dərəcədə yuyulmuş torpaqlarda 21°-dən yuxarı meyillikli sahələrin şumlanması qadağan edilməli, belə sahələr dincə buraxılmalı və ya çoxillik ot toxumları ilə səpin aparılmalıdır. Bitki örtüyü bərpa olunduqdan sonra həmin sahələr biçənək məqsədilə istifadə olunmalıdır.

Otlaq və örüşlərdə (yuyulmamış və zəif yuyulmuş torpaqlar) 10° meyillikli sahələrdə otarma normasına düzgün eməl edilməklə 8 tarlalı dövriyyə otarma üsulundan istifadə edilməli və üzvi gübrələr verməklə ot örtüyü bərpa edilməlidir.

Orta dərəcədə yuyulmuş torpaqlarda – 20°-yə qədər meyillikli sahələrdə otarılma mal-qaranın norması 25%-ə qədər azaldılmalı, dövriyyə otarma tarlalarının sayı 12-yə çatdırılmalıdır.

Şiddətli dərəcədə yuyulmuş torpaqlarda – meyilliyi 20°-dən çox olan sahələrdə mal-qaranın otarılması 2-3 il qadağan edilməli, həmin sahələrin səthi üzdən yumşaldılaraq, buraya yonca, çəmən pişikquyruğu, çəmən nanəsi və sair çoxillik ot toxumları səpilməli, mineral və üzvi gübrələr verilməlidir.

Məşə sahəsində – yuyulmamış və zəif dərəcədə yuyulmuş torpaqlarda meyilliyi 30°-yə qədər və sıxlığı 0,5-dən çox olan meşələrdə qırıntı yalnız seçmə üsulu ilə aparılmalıdır.

Orta dərəcədə yuyulmuş torpaqlarda – sıxlığı 0,5-dən aşağı olan meşələrdə ağacların qırılması və mal-qaranın otarılması qadağan olunmalı, təbii bərpa təmin edilməli, seyrəlmiş sahələrdə çalalar qazmaq üsulu ilə müxtəlif ağac bitkiləri əkilməlidir.

Kolluqlarda - zəif və orta dərəcədə yuyulmuş torpaqlarda az əhəmiyyətli kol və ağac bitkiləri rekonstruksiya edilməli və koridor üsulu ilə yerli torpaq-iqlim şəraitinə uyğun qiymətli ağac bitkiləri əkilməlidir.

Məşə bitkiləri qırılmış açıq sahələrdə – müxtəlif üsullarla (xəndək meydança, zolaq və s.) meşə bitkiləri əkilməlidir.

Zəif və orta dərəcədə yuyulmuş torpaqlarda - meyilliyi 6-10° olan sahələrdə yamacın eni istiqamətində becərməklə meyvə bağları salınmalıdır.

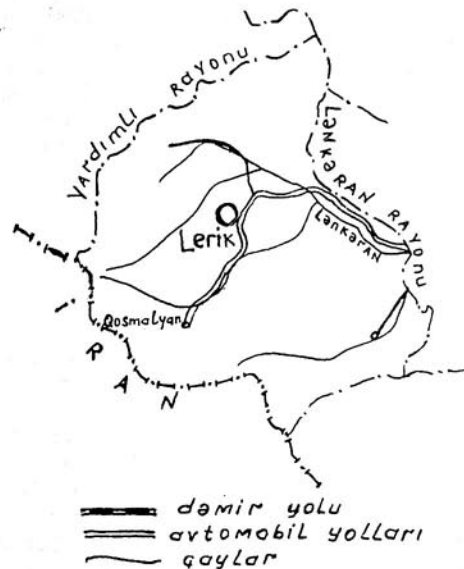
Meyvə bağlarında (yuyulmamış və zəif yuyulmuş torpaqlarda) – qocalmış ağacları bərpa etməklə mövcud ağaclara xidmət zamanı dik yamaclı sahələrin tədricən pillələşməsi təmin edilməlidir.

İstifadəsiz çınqıllı sahələr (şiddətli dərəcədə yuyulmuş torpaqlar) – ot bitkiləri bitməyən quraq çınqıllı yamaclarda

kəvər və digər quraqlığa davamlı, torpağın münbitliyinə isə az tələbkar olan bitkilər əkilməlidir.

Qobu (yarğan) eroziyası ilə mübarizədə qobuların sutoylayıcı hövzələrində sutoylayıcı arx və bəndlər çəkilməli, yamaclarında kollar əkilməli, çoxillik ot toxumları səpilməli, onun təpə və məcrasında daş divarlar, beton bəndlər, çirpi və şax budaqlardan çəpər çəkilməli sönmüş qobuların fəaliyyətə gəlmələrinin qarşısını almaq üçün onun yamaclarında çoxillik ot toxumları səpilməlidir.

LERİK İNZİBATI RAYONU

LƏNKƏRAN İNZİBATI RAYONU

Lənkəran rayonu, Azərbaycanın cənub-şərqində yerləşməklə, şimaldan Masallı, cənubdan Astara, cənub-qərbdən Lerik rayonları və şərqdən isə Xəzər dənizi ilə həmsərhəddir. Rayonun ərazisi mürəkkəb relyefə, geoloji və geomorfoloji cəhətdən bəzi spesifik xüsusiyyətlərə malik olub, geomorfoloji quruluşuna görə iki böyük sahəyə bölünür; Talış dağları və Lənkəran ovalığı.

Kiçik Qafqazın cənub-şərq hissəsi geomorfoloji quruluşuna görə bir-birindən fərqlənən 4 əsas qurşağa ayrılır; orta dağlıq, alçaq dağlıq, dağətəyi alçaq təpəlik və düzənliklər. Torpaq əmələ gətirən süxurları dağlıq sahələrdə əsasən paleogendə əmələ gəlmiş, vulkanlı süxurlar, piloesen və eosen dövrünə aid tufflu qumdaşı, bazalt əhəngdaşı, gil və diorit, porfirit və ovalıq hissəsində başlıca olaraq miopolisosen və qismən oliqosen çöküntülərindən gil, qumlu gillizələ, çöl şpali və onların aşının məhsullarından yaranmış dellüvial, prollüvial və allüvial çöküntülərindən ibarətdir. Hidroqrofik şəkəsi olduqca mürəkkəb və kəskin dəyişkəndər. Ərazidən əsasən Lənkərançay, Viləşçay çayları keçir. Bitki örtüyü olduqca zəngindir. Şaquli zonallıq üzrə bitki örtüyünün təsnifatı aşağıdakı kimi verilir;

Məşələr dağ ərəfələri, yarımsəhra. Belə ki, ərazidə üçüncü dövrdən yadigar qalan şabalıd yarpaq palıd, şəmsid, qozağacı, Lənkəran akasiyası, müəyyən sahələrdə isə palıdvələs meşələri, alçaq-dəniz terraslarında isə liansarla sarılmış qızılağac meşələri və s. yayılmışdır.

Lənkəran rayonu.– Xəzər dənizinin sahilində, Azərbaycan respublikasının cənub-şərq hissəsində yerləşməklə iqlimi, yayı quraq keçən mülayim isti iqlim tipinə aiddir. Bu iqlim tipi yayının quru, qışının rütubətli və mülayim keçməsi ilə səciyələnilir. Havanın orta illik temperaturu 14° C, yanvarın orta aylıq temperaturu 3,7°, iyulun orta aylıq temperaturu 24,5°-dir. İlin isti ayında havanın mütləq maksimum temperaturu 38°-dək yüksəlir. Havanın orta illik mütləq minimum temperaturu 7-10° arasında dəyişir. Havanın mütləq minimum temperaturu

ilin soyuq ayında –16° aşağı düşür. Torpaq səthinin orta illik temperaturu 16° olub, il ərzində 3-30° arasında tərəddüd edir.

Ərazidə yağıntıların orta illik miqdarı 1402 mm-dir. Ən çox yağıntı payız fəslində düşür. Səth örtüyündən 800-900 mm mümkün buxarlanma gedir. Ümumi radiasiyanın illik miqdarı 125-130 kkal/sm², radiasiya balansının illik miqdarı isə 58-60 kkal/sm²-dir. Küləyin orta illik sürəti 1,8 m/san. Ərazidə əsasən cənub-şərq və şimal-qərb küləkləri əsir. Güclü küləklə günlərin miqdarı (15m/san-dən çox) 3-40 gün olur. Ağ yellili günlərin sayı 6-7-dir. Qarla örtülü günlərin miqdarı 13-ə çatır. Dolu düşən günlərin sayı 0,4-dür. Kiçik Qafqazın cənub-şərq hissəsində, o cümlədən Lənkəran rayonu ərazisində saquli zonallıq üzrə əsasən, tipik dağ-qonur meşə, meşə altından çıxmış dağ-qonur tipik sarımtıl dağ-meşə, meşə altından çıxmış sarımtıl, sarı podzollaşmış gilli sarı podzollu torpaqlar, meşə altından çıxmış allüvial-çəmən, çəmən bataqlıq, bataqlıq, qumlu və dəniz sahilii primitiv qumlu torpaqlar.

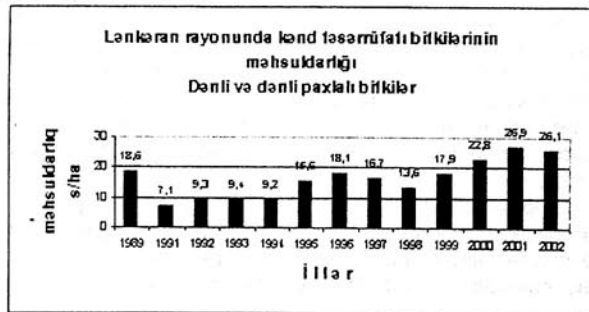
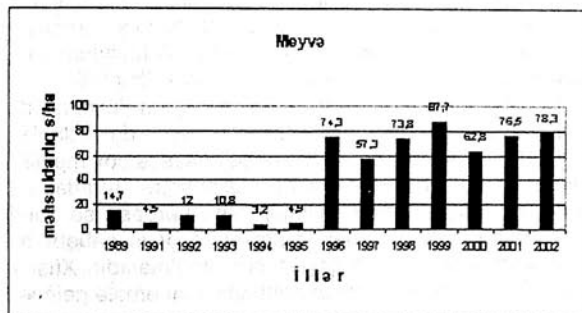
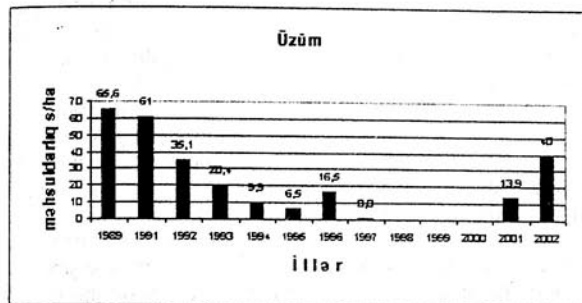
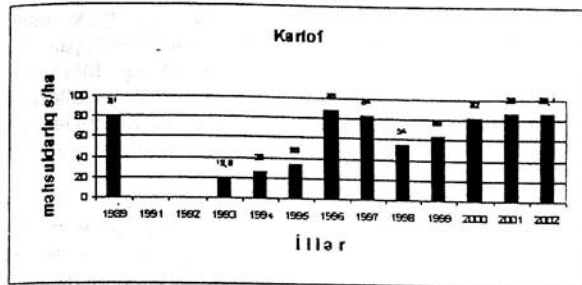
Lənkəran rayonu torpaqlarının mülkiyyət formaları üzrə bölgüsü; Rayonun ümumi ərazisi 153941 hektar olub ki, bunun da 9833 hektarı suvarılan torpaqlardır. Rayonda müxtəlif təbii təsərrüfat sahələrinin sahəsi, o cümlədən əsas 8180 olub ki, bunun da 5729 hektarı suvarılan, çoxillik əkmələr 5254 hektar, suvarılan 3504 hektar, bağlar 358 hektar, üzümlüklər 49 hektar, suvarılan 30 hektar, tinglər, toxmacarlar 3 hektar, çay plantasiyaları 4537 hektar, suvarılan 3400 hektar, sair çoxillik əkmələr 307 hektar, suvarılan 74 hektar, dincə qoyulmuş sahələr 555 hektar, suvarılan 300 hektar, biçənəklər 1686 hektar, örüşlər 8391 hektar, kənd təsərrüfatına yararlı sahələrinin cəmi 24068 hektar, suvarılan 9533 hektar, həyətəyən sahələrin cəmi 3667 hektar, kollektiv bağçılıq sahələri 3194 hektar, meşəliklər 29050 hektar olmuşdur.

a) Dövlət mülkiyyəti; Ümumi sahəsi 126685 hektar olub, bunun da 245 hektarı suvarılan, torpaqlardır. Rayon ərazisində müxtəlif təbii təsərrüfat sahələrinin sahəsi, əkin 211 hektar, suvarılan 206 hektar, çoxillik əkmələr 317 hektar,

suvarılan 39 hektar, bağlar 316 hektar, çay plantasiyalari 55 hektar, suvarılan 39 hektar, dincə qoyulmuş sahələr 54 hektar, biçənəklər 1032 hektar, örüşlər 6941 hektar, kənd təsərrüfatına yararlı torpaqların cəmi 8609 hektar, suvarılan 245 hektar, həyətəyənı sahələrin cəmi 61 hektar, meşə sahələri 28510 hektardır.

b) Xüsusi mülkiyyət üzrə-ümumi sahə 15529 hektar, bunun da 8717 hektarı suvarılındır. Ümumi ərazinin o cümlədən, əkin 6815 hektar, suvarılan 5061 hektar, çoxillik əkmələr 4518 hektar, suvarılan 3356 hektar, bağlar 2 hektar, tinglər, toxmacarlar 3 hektar, çay plantasiyalari 4214 hektar, suvarılan 3282 hektar, sair çoxillik əkmələr 293 hektar, suvarılan 74 hektar, dincə qoyulmuş sahələr 469 hektar, suvarılan 300 hektar, biçənəklər 602 hektar, kənd təsərrüfatına yararlı sahələrin cəmi 12404 hektar, suvarılan 8717 hektar, həyətəyənı sahələrin cəmi 3125 hektar, olmuşdur.

v) Bələdiyyə mülkiyyətindən olan torpaqların ümumi sahəsi 11726 hektar, o cümlədən suvarılan 571 hektar, əkin 1154 hektar suvarılan 412 hektar, çoxillik əkmələr 365 hektar, suvarılan 109 bağlar 40 hektar, üzümliklər 49 hektar, suvarılan 30 hektar çay plantasiyalari 268 hektar, suvarılan 79 hektar, sair çoxillik əkmələr 8 hektar, dincə qoyulmuş sahələr 32 hektar, biçənəklər 52 hektar, örüşlər 1450 hektar, kənd təsərrüfatına yararlı sahələrin cəmi 3053 hektar, suvarılan 571 hektar, həyətəyənı sahələrin cəmi 481 hektar, meşə sahələri 540 hektar olmuşdur.

Mürəkəb təbii şəraitdə və antropogen gerginlikdə inkişaf edən Lənkəran rayonunda torpaq eroziyası inkişaf etmiş və bu gün bütün təbii zonaları əhatə etmişdir. Dağ çəmənliklərində mal-qaranın nizamsız otarılması, fitomellorativ tədbirlərin aparılması otlaqların dağılmasına və otlaq eroziyasının əmələ gəlməsinə səbəb olmuşdur. Xüsusilə erkən yazda mal-qaranın aparılması bitkilərin məhv olmasına gətirib çıxarır.

Unikal və öz növündə nadir meşələrin yanacaq və başqa məqsədlər üçün qırılması, meşələrin aşağı qurşağını kənd təsərrüfatında istifadə məqsədilə qırılıb dağıtmaq təbiətə çox böyük ziyanlar vurur. Artısenon illiklərdə bölgədə sel hadisələri böyük ziyanlar əmələ gətirmişdir. Meşələrdə eroziyanın əmələ gəlib inkişafında qırılan ağacların yerin səthi sürülməsidir. Belə hallarda səthdə şırımlar əmələ gəlir ki, bunlar da zaman çərçivəsində eroziya mərkəzlərinə çevrilir.

Dağ əkinçilik zonasında torpaq qoruyucu aqrotexniki tədbirlərin tətbiq edilməsi nəticəsində torpaq yuyulur və onun münbitlik potensialı xeyli zəifləyir və beləliklə məhsul vermə qabiliyyəti xeyli azalır. Lənkəran rayonunda həm də irriqasiya eroziyası mövcuddur ki, bu da suvarmanın qeyri elmi və çox hallarda selləmə üsulu ilə aparılmasıdır. Rayon ərazisində problem məsələlərdən biri də torpaqların bataqlaşmasıdır. Öldə olan məlumatlara əsasən rayonda olan torpaqların 103,5 min hektarı eroziyaya məruz qalmamışdır. Burada 27,5 min hektar zəif, 11,8 min hektar orta və 11,1 hektar şiddətli eroziyaya məruz qalmışlar. Eroziyaya məruz qalmış torpaqlarda dağılmanın qarşısının alınması və onların münbitliyinin bərpası üçün kompleks mübarizə tədbirləri tətbiq edilməlidir:

1) Dağ-çəmən zonasında yay otlaqlarında çimli dağ-çəmən torpaqları eroziyaya davamlı olsa da otlaqlarda intensiv otarma aparılması nəticəsində xüsusilə çox meyilli və dik yamaclarda eroziyaya məruz qalmışdır. Burada səthi yuyulma çox güclü, bitki örtüyünün təbii bərpası isə zəifdir. Eroziyanın bu zonada əmələ gəlməsinin əsas səbəbi mal-qaranın normadan artıq və qeyri fəsillə otarılmasıdır. Xüsusilə otarma erkən yazda intensiv aparıldıqda yeni əmələ gəlmiş və

bərkiməmiş bitkilər məhv olub aradan gedir. Həmin zonada eroziyanın qarşısının alınması məqsədilə mal-qaranın otarılması nizama salınmalı, fitomellorativ tədbirlər tətbiq edilməlidir. Bitki örtüyü seyrək olan sahələrə ot bitkilərinin toxumu səpilməlidir.

2) Dağ – meşə zonasında – Bu meşələrin yuxarı və aşağı qurtaracağında intensiv qırıntı nəticəsində qonur dağ-meşə torpaqların bozqırlaşmış yarım tipləri inkişaf etmişdir. Bu zonada eroziyaya uğramış sahələr daha da çoxluq təşkil edir. Meşələrin mühafizəsi və bu böyük nemətin dağılıb aradan getməməsi üçün təsərrüfat təyinatlı qırıntılar dayandırılmalı, mal-qaranın meşədə otarılmasının qarşısı alınmalıdır. Meşədə qırılan ağacları hava kanatı və ya troslarla çıxarmaq lazımdır. Çılpaq sahələrdə yeni meşələrin salınması zərurət kəsb edir.

3) Dağ – əkinçilik zonasında – Torpaqlar intensiv istifadə edilir. Burada torpaq qoruyucu aqrotexnikanın tətbiq edilməsi nəticəsində torpaqlar eroziyaya məruz qalmış və münbitliyini itirmişdir. Burada eroziyanın qarşısını almaq, su axının intensivliyini azaltmaq məqsədilə kompleks torpaqqoruyucu aqrotexniki tədbirlər aparılmalıdır. Bu tədbirlər aşağıdakı qruplarda birləşdirilir:

1) Təşkilat – təsərrüfat tədbirləri;

2) Torpaqqoruyucu aqrotexniki tədbirlər;

3) Az məhsuldar və eroziyaya uğramış torpaqlarda çoxillik ot bitkilərinin əkilməsi;

4) Yuyulma və az münbitliyə malik torpaqlarda terraslar yaradaraq meyvə üzüm bağları salınmalıdır.

5) Eroziya təhlükəsi olan sahələrdə çarpazı səpin, zolaqlarla şumlama, yarıq açma işləri də görülməlidir.

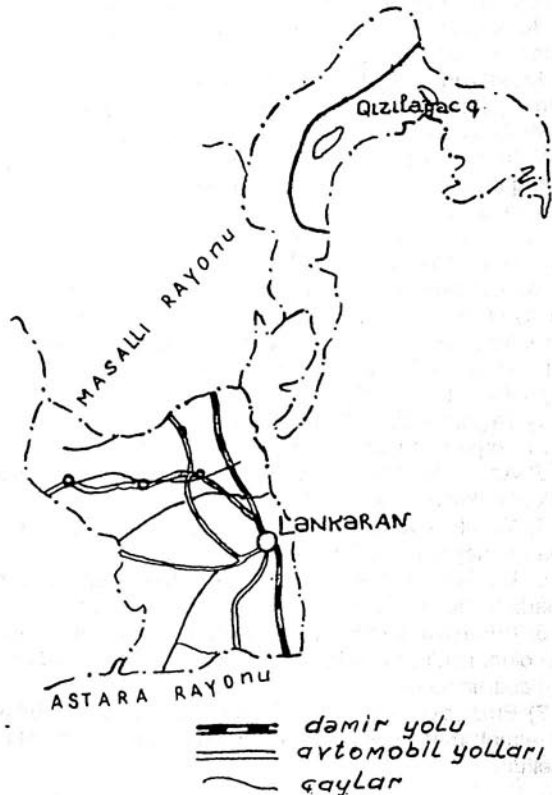
6) İrriqasiya eroziyasına müasir suvarma üsullarından istifadə olunmalıdır. Bataqlaşma təhlükəsi olan sahələrdə çəltik əkinini aparılmalıdır.

7) Eroziyaya uğramış sahələrdə torpağın münbitliyini bərpa etmək məqsədilə üzvi və mineral gübrələrdən istifadə edilməlidir.

8) Yamaclarda şum, əkin və başqa aqrutexniki tədbirlər yamacın eni istiqamətində aparılmalıdır.

9) Eroziyaya uğramış çay bağlarında sahənin eni istiqamətində torpaq tirələri düzəltmək və beləliklə axımın qarşısını almaq lazımdır.

LƏNKƏRAN İNZİBATI RAYONU

MASALLI İNZİBATI RAYONU

1. Coğrafi mövqeyi Masallı rayonu Lənkəran fiziki-coğrafi zonasına daxil olub Azərbaycan respublikasının cənub-şərq qurtaracağında yerləşərək şimaldan Cəlilabad, cənubdan Lənkəran, qərbdən Lerik və Yardımlı rayonları ilə şərqdən isə Xəzər dənizi ilə həmsərhəd olub ümumi ərazisi 72097,5 ha-dir.

2. Geomorfoloji və geoloji quruluşu. Geomorfoloji və geoloji tədqiqatlara əsasən rayonun ərazisi bir-birindən kəsgin sürətdə fərqlənən 2 böyük hissəyə bölünür.

a) Dağlıq hissə (buzovar silsiləsi, hündürlüyü 917 m-ə qədərdir) – 3-cü dövrün vulkanagen və çökmə süxurlarından təşkil olunmuş denuduasiya zonası.

b) Düzənlik hissə – 3-cü dövr çöküntülərindən təşkil olunub, 4-cü dövrün dəniz və kontinental fasyialı çöküntüləri ilə örtülmüş akkumulyasiya zonasına aiddir.

- Dağlıq hissə dəniz səviyyəsindən hündürlüyünə, relyefinə və tektonik quruluşuna görə bir-birindən tamamilə fərqlənən orta, alçaq dağlıq və alçaq təpəli dağətəyi hissələrə bölünür.

- Orta dağlıq hissənin dəniz səviyyəsindən hündürlüyü 600-1000 m arasında dəyişir və bəzən isə bu hündürlük 1000 m-rə çatır.

- Alçaq Dağlıq hissənin dəniz səviyyəsindən hündürlüyü 250-600 m arasında dəyişir və bəzi yerlərdə də bu hündürlük 600 m olur.

Alçaq təpəli dağətəyi hissənin dəniz səviyyəsindən hündürlüyü 50-250 m arasında dəyişir.

Düzənlik hissə xüsusi geomorfoloji quruluşuna görə bir-birindən kəsgin sürətdə fərqlənən 2 hissəyə bölünür.

1 - Dağətəyi maili düzənlik hissə (hündür səthli dəniz terrası). Bu hissənin dəniz səviyyəsindən hündürlüyü 0-50 m arasında dəyişir. Bu hissə özünün terrasvari formaya malik olması ilə fərqlənir. Ədəbiyyatlarda

buna akkumlyativ 5-ci qədim Xəzər terrası və ya «sıfır» terrası da deyilir.

- 2 - Xüsusi düzənlik hissə (alçaq səthli dəniz terrası). Bu düzənlik hissənin dəniz səviyyəsindən hündürlüyü 0-dan 28 m arasında dəyişir.

Rayonun ərazisi çox mürəkkəb geoloji quruluşa malik olub özünəməxsus xüsusiyyəti vardır. Aparılmış geoloji tədqiqatların nəticəsi göstərir ki, rayonun dağlıq hissəsinin geoloji quruluşu ilə düzənlik hissəsinin geoloji quruluşu bir-birindən kəskin sürətdə fərqlənir. Rayonun dağlıq hissəsi öz geoloji quruluşuna görə vulkanik-maqmatik (püskürülmüş intruziv effuziv), çökmə, tufogen-çökmə, metamorfik süxurlar və onların tufogenlərindən ibarət olan 3-cü dövr çöküntülərindən-naleosen, eosen, oliqosen və miosenlərdən təşkil olunmuşdur.

Dağlıq hissədən fərqli olaraq rayonun düzənlik hissəsi öz geoloji quruluşuna görə 3-cü dövr çöküntülərindən əmələ gəlib 4-cü dövrün dəniz və kontinental fasiyalı çöküntülərdən təşkil olunmuşdur. Düzənlik hissədə gətirmə çöküntülərindən dellüvial, prolüvial, allüvial, bunların prolüvial-dellüvial, prolüvial-allüvial qarışıqları, dənizsahili çöküntülərdən marşev, müasir Xəzər və s. geniş yayılmışdır.

İqlim. Masallının ərazisi 4 iqlim rayonuna ayrılır: quru subtropik, yarımrütubətli subtropik, rütubətli subtropik və mülayim-isti rütubətli iqlim rayonları. Rayonun orta dağlıq hissəsində mülayim-isti rütubətli, alçaq dağlıq hissəsində rütubətli subtropik, düzənlik hissəsində yarımrütubətli subtropik və şimal hissəsində isə quru subtropik iqlim hökmranlıq edir. Havanın orta illik temperaturu xüsusi düzənlikdə 14,3⁰, dağətəyi maili düzənlikdə 13,9-14⁰ alçaq dağlıqda 11,9⁰ və orta dağlıqda isə 9⁰-dir. Rayonun qışı soyuq, yayı isə çox isti və quraq keçir. Yanvar ayının orta temperaturu xüsusi düzənlikdə 3,4⁰, dağətəyi maili düzənlikdə 2,5-2,9⁰, alçaq dağlıqda 1,9⁰ və orta dağlıqda 0,4⁰ olur. Ən soyuq ayı yanvar, ən isti ayı iyuldur. İyul ayının orta temperaturu xüsusi düzənlikdə 25,1⁰, dağətəyi maili düzənlikdə 25,1-25,6⁰, alçaq dağlıqda 22,4⁰, orta dağlıqda 19,2⁰-dir. Ərazinin dəiz səviyyəsindən yüksəkliyi artıqca havanın temperaturu aşağı düşür.

Rayon ərazisində orta illik yağıntıların miqdarı 563-1148 mm-dir. Ən çox yağıntı payız, qış, yaz fəsilərində (199-533 mm), ən az yağıntı isə yay fəslində (69-114 mm) düşür. Rayon ərazisində güclü və leysan yağışlar tez-tez düşür. Belə yağışlar əsasən sentyabr, oktyabr və may aylarında düşür. Ərazidə düşən leysan yağışların maksimum intensivliyi 1-2 mm/dəq olur, belə yağışların intensivliyi bəzən də 3 mm/dəq olur. İllik yağıntıların müəyyən bir hissəsi sülb halında (qar) düşür. Düzənlik hissədə qarlı günlərin sayı 15-20 gün, qar örtüyünün hündürlüyü 30-60 sm, dağlıq hissədə isə buna müvafiq olaraq 25-40 gün və 100 sm-rə qədər olur.

Rayon ərazisində musson və feyon tipli küləklər tez-tez əsir. Rayon üçün əsasən foyun tipli, yerli dildə «germic» adlanan isti və quru küləklər xarakterikdir, bu küləklər havanın temperaturunu bəzən 10⁰-yə qədər yüksəldir ki, bu da kənd təsərrüfatı bitkilərinin inkişafına mənfi təsir göstərir. Ərazidə əsən küləklərin orta aylıq sürəti 1,8-2,5 m/san, orta illik sürəti isə 2,2-3,0 m/san təşkil edir.

Bitki örtüyü. Masallı rayonunun bitki örtüyü çox zəngin və rəngarəngdir. Ərazinin dağlıq hissəsində bitki örtüyünü əsasən enli yarpaqlı meşələr təşkil edir ki, bunlardan şərç fıstığı, şabalıdyarpaq palıdı, uzunsaplaq palıdı, iberiya və şərç palıdlarını, qafqaz vələsi, qızıl ağac, məxməri ağcaqayın, gözəl ağcaqayın, dəmir ağacı və qafqaz xurmasını, meşə altı kol bitkilərindən yemişan, itburnu, cır əzgil, cır armut, quşarmudu, böyürtkən, sumaq və s., ot bitkilərində şübhəli yonca, üçyarpaq yonca, çobantoppuzu, ceyran otu, durna otu və s. göstərmək olar ki, bunlar da dağ-meşə bitki formasıyasına daxildir. Ərazinin düzən hissəsində isə düzən bitki formasıyası inkişaf tapmışdır. Bu hissədə təbii bitki örtüyünün əsasını üçyarpaq yonca, çobantoppuzu, ceyran otu, kütyarpaq əvəlik, çayır, pişikquyruğu, bulaq otu, qırışbuğum, vələmir, yemlik, təkəsaqqal və s. ot bitkiləri təşkil edir. Ot bitkiləri ilə yanaşı düzən hissədə aran, hirkan böyürtkənləri, itburnu və s. ot bitkiləri də yayılmışdır.

Torpaq örtüyü. Masallı rayonu ərazisində aşağıdakı torpaqlar yayılmışdır.

1. tipik qonur dağ meşə torpaqları
2. Meşə altından çıxmış dağ qonur torpaqları

3. Tipik sarı dağ-meşə torpaqları
4. Meşə altından çıxmış dağ sarı torpaqlar
5. Podzollu sarı torpaqlar
6. Podzollu-gleyli sarı torpaqlar
7. Tipik qəhvəyi dağ-meşə torpaqları
8. Meşə altından çıxmış dağ qəhvəyi torpaqlar
9. Tünd qəhvəyi torpaqlar
10. Qəhvəyi çəmən torpaqları
11. Bataqlaşmış-çəmən torpaqları
12. Bataqlaşmış torpaqlar
13. Subasar Allüvial-çəmən torpaqlar
14. Dənizsahili primitiv qumlu torpaqlar,

Müxtəlif təbii və antropogen amillərin təsiri nəticəsində Masallı rayonunun ərazisi bu və ya digər dərəcədə torpaq eroziyasına məruz qalmışdır. Ərazidə əsasən su eroziyası (səthi eroziya) və onun xətti (qobu-yarğan), irriqasiya (suvarma) eroziyası kimi növləri geniş yayılmışdır. Qeyd etmək lazımdır ki, təbii ot, kol və ağac bitkiləri ilə sıx örtülmüş torpaqlar eroziya prosesinə məruz qalmayıb yuyulub dağılma hallarından mühafizə olunurlar. Lakin təbii ot örtüyünün pozulduğu, kol və ağac bitkilərinin qırılıb məhv edildiyi sahələrdə bunun əksinə olaraq torpaqlar eroziya prosesinə məruz qalaraq yuyulub dağılmaqdan mühafizə oluna bilmirlər.

01 yanvar 2003-cü il məlumatlarına əsasən rayonun ümumi ərazisi 72097 ha, o cümlədən suvarılan sahə 9272 ha olub, bundan 25012 ha əkin, o cümlədən 8019 ha suvarılan əkin, 1388 ha çoxillik əkmələr, o cümlədən 1253 ha suvarılan, 22 ha üzümlüklər, 45 ha tingliklər və toxmacalar, 1321 ha çay plantasiyaları, o cümlədən 1253 ha suvarılan çay plantasiyaları, 80 ha dincə qoyulmuş sahələr, 2148 ha biçənəklər, 4484 ha örüşlər, k/t-na yararlı sahələrin cəmi 33112 ha, o cümlədən 9272 ha suvarılan sahələr, həyətəyi sahələrin cəmi 3723 ha, o cümlədən kt –na yararlı sahələr 3299 ha və meşə sahələri 16365 ha təşkil edir.

- a) Dövlət mülkiyyətində – ümumi sahə 22783 ha olub bundan 20 ha əkin, 80 ha dincə qoyulmuş sahə, 177 ha biçənək, 1161 ha örüşlər, k/t-na yararlı torpaq

sahəsinin cəmi 1438 ha və 15925 ha meşə sahələri təşkil edir.

- b) Xüsusi mülkiyyətdə – ümumi sahə 30362 ha, o cümlədən 9265 ha suvarılan sahə olub, bundan 23628 ha əkin, o cümlədən suvarılan sahə 8019 ha, 1275 ha çoxillik əkmələr, o cümlədən suvarılan sahə 1246 ha, 22 ha üzümlüklər, 7 ha tingliklər və toxmacalar, 1246 ha çay plantasiyaları, o cümlədən suvarılan 1246 ha, 1828 ha biçənəklər, 1,0 ha örüşlər, k/t –na yararlı sahələrin cəmi 26732 ha, 3675 ha həyətəyi sahələr, o cümlədən k/t-na yararlı sahələr 3231 ha təşkil edir.
- v) Bələdiyyə mülkiyyətində: –Ümumi sahə 18925 ha, o cümlədən suvarılan sahə 7 ha, 1364 ha əkin, 113 ha çoxillik əkmələr, o cümlədən suvarılan çoxillik əkmələr 7 ha, tingliklər və toxmacalar 38 ha, 75 ha çay plantasiyaları, o cümlədən suvarılan 7 ha, 143 ha biçənəklər, 3322 ha örüşlər, k/t-na yararlı sahələrin cəmi 4942 ha, həyətəyi sahələrin cəmi 98 ha, o cümlədən k/t-na yararlı sahələrin cəmi 68 ha təşkil edir.

Subtropik rayon olaraq müxtəlif torpaq-iqlim şəraitinə malik olan ərazidə yağıntıların çox düşməsi, yamac torpaqlarından əkinçilikdə daha çox istifadə edilməsi, yamacların çox meyilli olması, meyilli yamaclardan əkinçilikdə istifadə edərək şumun aparılmasında aqrotexniki qaydaların pozulması və eroziyaya qarşı heç bir mübarizə tədbirlərinin görülməməsi əkin sahələrində səthi eroziyanın sürətli inkişaf etməsinə səbəb olmuşdur. Əkin sahələrində torpağın səthi səpin vaxtı və səpindən sonra bitkilərin kollarına fazasınadək çılpaq (bitkisiz) olur, bu da payız və yaz aylarına təsadüf edir ki, həmin aylarda da yağıntıların, xüsusilə yağışların çox hissəsi leysan şəklində düşür. Səthi mühafizə olunmayıb çılpaq olan belə sahələrə zərbə ilə düşən yağış damcılar torpağın üst qatının strukturasını pozub dağıdır, suyun torpağa sızmasını çətinləşdirərək səthi axım əmələ gətirir ki, bu da səthi eroziyanın intensiv getməsinə səbəb olur. Əkin sahələrində şumu yamac boyu apardıqda isə səthi eroziya daha sürətlə inkişaf edir. Rayonun ərazisində

aparılmış tədqiqatın nəticəsi göstərir ki, rayonun ümumi əkin sahəsinin 2535,0 hek-rı müxtəlif dərəcədə eroziyaya məruz qalmışdır.

Rayonun iqtisadiyyatında çayçılıq təsərrüfatı mühüm yer tutur. Torpağın eroziyadan mühafizə edilməsində çay plantasiyaları böyük rol oynayır. Belə ki, çay kolları şar formalı çətir əmələ gətirdiyindən yamaclarda torpağın örtüyünü yuyulub dağılmadan mühafizə edir. Çay plantasiyalarında torpaq yuyulması onun salındığı yamacın meyilliyindən, düşən yağıntılardan forma və intensivliyindən, torpağın tipindən və onun eroziyaya qarşı davamlılığından daha çox çay kolları cərgələrinin yamacın hansı istiqamətində salındığından asılıdır. Lakin əfsuslar olsun ki, plantasiya salınarkən aqrotexniki qaydaların pozulması və eroziyaya qarşı mübarizə tədbirlərinin tamamilə unudulması üzündən meyilli yamaclarda çay kollarının cərgələri əsasən yamac boyu salınmışdır. Digər tərəfdən isə düzən sahələrdə olduğu kimi cərgələr yamac boyu salınmış plantasiyalarda da bütün becərmə işləri də yamac boyu (meyillin istiqamətində) aparılır. Məhz buna görə də çay kollarının cərgələri yamacın meyilliyi (yamac boyu) istiqamətində salınmış çay plantasiyalarında torpaq eroziyası geniş inkişaf tapmışdır.

Rayon ərazisində aparılmış iri miqyaslı torpaq-eroziya tədqiqatının nəticəsi göstərir ki, çay kollarının cərgələri yamacın meyillik istiqamətinin əksinə (kəndələninə) salınmış plantasiyalarda torpaq eroziyası baş vermədiyi halda, çay kollarının cərgələri yamacın meyillik istiqamətində (yamac boyu) salınmış plantasiyalarda isə torpaq eroziyası geniş inkişaf etmişdir ki, elə buna görə də rayonun ümumi çay plantasiyasının 997,5 hek-rı müxtəlif dərəcədə eroziyaya məruz qalmışdır.

Rayonun ərazisində təbii biçənlər həm düzən həm də dağlıq hissəsində yerləşmişdir. Düzən hissədə yerləşən təbii biçənlər sıx təbii ot bitkiləri ilə örtüldüyündən burada eroziya prosesi baş vermir. Lakin rayonun dağlıq hissəsinin müxtəlif meyillikli sahələrində yerləşən təbii biçənlərdə əksinə, eroziya prosesi geniş yayılmışdır. Belə biçənlərdə ot məhsulu yığıldıqdan sonra başlı-başına buraxılır və burada mal-qara otarılır. Ot örtüyündən məhrum olmuş bu biçənlərdə mal-qaranın sistemsiiz otarılması torpağın həddindən artıq tapdanma-

sına, su-fiziki xassələrinin, xüsusilə susuzdırma qabiliyyətinin pisləşməsinə səbəb olur, isti və quraq keçən yay aylarından sonra güclü və leysan yağışların başlanması isə belə sahələrdə eroziya prosesini sürətləndirir. Belə ki, aparılmış tədqiqatın nəticəsi göstərir ki, rayonun ümumi biçənək sahəsinin 2227,5 hek-rı müxtəlif dərəcədə eroziyaya məruz qalmışdır.

Rayonda örüş sahələri ərazinin həm düzən, həm də dağlıq hissəsində yerləşərək müxtəlif dərəcədə eroziya prosesinə məruz qalmışdır. Aparılan tədqiqatın nəticəsi göstərir ki, örüş sahələrinin 1755,0 hek-rı eroziya prosesinə uğramışdır. Rayonun dağlıq hissəsinin müxtəlif meyillikli yamaclarında yerləşən örüşlər daha çox eroziyaya uğramışdır. Burada mal-qaranın normadan artıq, sistemsiiz və fasiləsiz otarılması, həmdə otarılmal-qaranın örüşlərə eyni yolla (eyni istiqamətdə) aparılıb gətirilməsi bitki örtüyünün məhv edilməsinə, sahələrin çıpaqlaşmasına, torpağın həddindən çox tapdanmasına, bərkiməsinə, strukturunun pozulmasına, bir sözlə torpağın su-fiziki xassələrinin pisləşməsinə səbəb olur. Düşən atmosfer çöklüntüləri torpağa sızma bilməyib səthi axın əmələ gətirir. Səthi axınlar mal-qaranın gedişi-gəlişi nəticəsində əmələ gəlmiş kiçik cığırqlarla axaraq örüş sahələrində səthi eroziyanı sürətləndirir ki, bu da torpağın zəif, orta və şiddətli dərəcədə yuyulmasına gətirib çıxarır.

Rayon ərazisinin xeyli hissəsinin meşələr təşkil edir. Meşələrin böyük sutəmizləyici, iqlim yaxşılaşdırıcı və torpaq qoruyucu əhəmiyyəti vardır. Meşələr rayon ərazisinin orta, alçaq dağlıq və alçaq təpəli dağətəyi hissəsində yerləşərək şiddətli və çox parçalanmış sahələri əhatə edir. Yerləşdiyi sahənin eroziyanın baş vermə bilməsi üçün çox xarakterik olması, meşədəki ağacların sistemsiiz qırılması, qırılmış ağacların yamacboyu və bəzi yerlərdə zəncirli traktorla sürüşdürülməsi, meşədə mal-qaranın otarılması səthi eroziyanın sürətlənməsinə səbəb olmuşdur. Tədqiqatlar nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, ağacları qırılmayan, mal-qara otarılmayan və meşə döşəməyi pozulmayan, tam sıxlığa malik olub, ən kəskin meyilli (30-35⁰) yamaclarda yerləşən meşələrdə eroziya prosesi baş vermir və əksinə aparılan tədqiqata görə rayon

ərazisində meşələrin 8682,5 müxtəlif dərəcədə eroziya prosesinə məruz qalmışdır.

Rayon ərazisində səthi eroziyanın bir növü olan xətti (qobu, yarğan) eroziyası da geniş inkişaf tapmışdır. Qobu su eroziyasının ən kəskin və qorxulu növü olub onun əmələ gəlməsi su eroziyasının fəaliyyəti ilə əlaqədardır. Qobular su axınlarının əks istiqamətində sahəni pillə-pillə dağıdıb suayrıcılarının zirvələrinə qədər uzanaraq öz məhəlli eroziya bazisini dərinləşdirir və yamacın yuyulması hesabına dərinə və eninə inkişaf gedir. Qobu eroziyasının yayılmasında rayon ərazisinin qobu, yastı qobu və vadilərlə parçalanması mühüm rol oynayır. Belə ki, parçalanma nə qədər sıx olarsa, ərazidə qobu eroziyasının yayılması üçün bir o qədər əlverişli şərait yaranır. Rayon ərazisi üçün tərtib edilmiş qobu, yastı qobu və vadi şəbəkəsinin sıxlığının sxematik xəritəsinə əsasən ərazinin vahid sahəsində, yəni 1 km² sahədə qobu, yastı qobu və vadi şəbəkəsinin uzunluğu 0,1-4,0 km və daha çoxdur. Bu da ərazidə səthi və qobu eroziyasının inkişafı üçün əlverişli şərait yaranır. Ərazidə qobu eroziyası dağlıq hissənin mərkəz və şimal hissələrində çox zəif, dağlıq hissənin qalan sahələrində, dağətəyi hissələrində və qismən də düzən hissələrində çox geniş yayılmışdır. Ərazidə qobuların əmələ gəlməsinə və inkişafına təbii-tarixi amillərlə yanaşı antropogen amillər səbəb olmuşdur. Belə ki, subtropik iqlimə malik olan yağışların çox, güclü və bəzən də yüksək intensivlikdə leysan xarakter daşması, şumun yamacın uzununa və bütün becərmə işlərinin də həmin istiqamətdə aparılması, biçənək və örüşlərdə mal-qaranın sistemsiz, fasiləsiz və normadan artıq otarılması, habelə mal-qaranın eyni bir yolla aparılıb gətirilməsi, meşələrin sistemsiz qırılması, ağacların yamac boyu sürüdülməsi, tikinti və meişətdə işlədilan kerpik kirəməd və digər saxsı qablar hazırlamaq üçün torpaq qırıntısı aparılmış yerlərin yuyulması, torpaq qatlarının yuyulmaya qarşı davamlılığı, habelə torpaq əmələ gətirən ana süxurların müxtəlif litoloji tərkibə malik olması rayon ərazisində qobu eroziyasının geniş yayılmasına səbəb olmuşdur.

Rayon ərazisinin suvarılan sahələrində su eroziyasının digər bir növü olan irriqasiya (suvarma) eroziyası da geniş

yayılmışdır. Irriqasiya eroziyası leysan yağışlar nəticəsində baş verən eroziyadan daha çox qorxuludur. Çünki, bu eroziya prosesində torpağın münbit üst qatı nəzərə çarpmaz dərəcədə tədricən yuyulur və buna qarşı mübarizə aparılmıdıqda bir neçə il ərzində torpağın münbit üst qatı tamamilə yuyulub gedə bilər. Rayonda yay ayının çox isti və quraq keçməsi üzündən əkin sahələrində, xüsusilə çay və tərəvəz əkinlərində geniş miqyasda suvarma işləri aparılır. Suvarma qaydalarına və normalarına düzgün əməl olunmaması nəticəsində suvarılan sahələrdə irriqasiya eroziyası əmələ gəlir. Rayon ərazisində çay plantasiyalarının xeyli hissəsinin meyilli yamaclarda yerləşdirilməsi, çay kolları cərgələrinin yamac boyu salınması, suvarmanın normadan artıq aparılması, suvarmada şırım və selləmə suvarma üsulundan istifadə edilməsi həmin sahələrdə irriqasiya eroziyasının əmələ gəlməsinin intensivliyini artırmışdır. Belə bir xüsusiyyət cərgələri yamac boyu meyilli sahələrdə salınmış cavan plantasiyalarda daha qorxulu vəziyyət yaratmışdır.

Beləliklə, Masallı rayonunun ərazisində aparılmış iri miqyaslı torpaq-eroziya tədqiqatına əsaslanaraq qeyd etmək lazımdır ki, ümumi sahənin 55610 hek-rı yuyulmamış, 8340 hek-rı zəif dərəcədə, 5332,5 hek-rı orta dərəcədə 2815 hek-rı isə şiddətli dərəcədə eroziyaya məruz qalmışdır.

Masallı rayonu ərazisində geniş inkişaf tapmış torpaq eroziyasına qarşı yerli torpaq-iqlim şəraitinə uyğun kompleks mübarizə tədbirlərinin işlənilib hazırlanması və tətbiq edilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Rayon ərazisində aparılmış iri miqyaslı (1:50000) torpaq eroziya tədqiqatın nəticələrinə, eroziyaya qarşı mübarizə tədbirləri hazırlamaq məqsədilə aparılmış çöl və laboratoriya təcrübələrinin nəticələrinə, habelə tədqiqat zamanı aparılan şəxsi müşahidələrə əsasən rayonun eroziyaya uğramış və uğramamış əkin, biçənək, örüş, çay plantasiyaları və meşə sahələrində aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsi tösiyyə edilir.

Əkin sahələrində şumu yamacın eninə aparmaq, çarpaz səpindən istifadə etmək, zolaqlarla dəridən şum etmək, bufer zolaqlar saxlamaq və sonrakı bütün becərmə işlərini yamacın

enine aparmaq habelə mineral və üzvi gübrələrdən istifadə edilməsini;

Çay plantasiyalarında və sitrus meyvə bağlarında yeni salınacaq çay feyxoa plantasiyalarında sitrus meyvə (naringi, limon) bağlarında çay və feyxoa kollarının, naringi və limon ağaclarının cərgələrini 10^0 meyilliyə qədər olan yamaclarda yamacın köndələninə (yamacın eninə), meyilliyi 10^0 -də çox olan yamaclarda bu bitkilərin əkilməsi üçün terraslardan istifadə edib əkilməsi, cərgələri yamacın uzunluğunu istiqamətində salınmış çay və feyxoa plantasiyalarında, naringi və limon, sitrus meyvə bağlarında isə cərgələr arasında müvəqqəti torpaq tirələrinin yaradılmasını (çay plantasiyalarında cərgələr arasında müvəqqəti torpaq tirələri payız şumu ilə birlikdə ara məsafəsi 1 metr, hündürlüyü 0,2 m, eni isə 0,15m olmalı, feyxoa, naringi və limon sahələrində isə müvəqqəti torpaq tirələrinin ara məsafəsi 1,5-3,0 m, hündürlüyü və eni isə çay plantasiyasında olduğu ölçüdə olmalı), yağış yağdırma və ya damcı suvarma üsulundan istifadə edərək suvarma aparılmasını, feyxoa, naringi və limon sahələrində cərgələr arasında hər 1,5 metrden uzunluğu cərgə arası məsafə qədər, eni isə 3 sm olmaqla müvəqqəti ot zolaqlarının saxlanması, mineral və üzvi gübrələrdən səmərəli istifadə edilməsini;

Təbii biçənək sahələrində – ot məhsulu yığıldıqdan sonra bundan örüş kimi istifadə edilməsinə imkan verilməməsinə, eroziyaya uğramış sahələrin daşlardan, kollardan, alağ otlarından, təmizlənməsini, sahələrə mineral və üzvi gübrələr verilməsini, həmin sahələrdə çoxillik paxlalı ot bitki toxumlarının səpinin aparılmasını (aparılmış çöl təcrübəsinin nəticələrinə istinad edərək səpində yonca, xaşa və yonca+xaşa+çobantoppuzu toxumlarının həm təmiz, həm də qarışıqlarından istifadə edilməlidir), habelə eroziyaya uğramayıb lakin ot örtüyü seyrək olan biçənəklərdə göstərilən bitgilərin toxumlarının səpilməsini;

Örüş sahələrində – eroziyaya uğramamış örüşlərin daşlardan, kollardan və alağ otlarından təmizlənməsini, ot örtüyü seyrək olan sahələrə yuxarıda göstərilən çoxillik otların toxumlarının səpilməsini, mal-qaranın norma ilə, sistemli,

fasiləli və hissə-hissə otarılmasını, eyni bir yolla aparıb gətirilməməsinə, zəif və orta dərəcədə eroziyaya uğramışlarda daşların, kolların və alağ otlarının təmizlənməsini, çoxillik paxlalı və dənli ot bitki toxumları ilə səpin (payız səpini) keçirilməsini, şiddətli dərəcədə eroziyaya uğramışlarda mal-qaranın otarılmasının 2-3 il müddətinə qadağan edilməsini, sahələri daşlardan, yem üçün yararlı olmayan alağ otlarından, kollardan təmizlənməsini, belə sahələrdə çoxillik paxlalı və dənli ot bitkiləri toxumlarının təmiz və qarışıq səpinlərinin keçirilməsini, yuyulmamış və yuyulmuş örüş sahələrinə mineral və üzvi gübrələrin verilməsini, şiddətli dərəcədə eroziyaya uğramış örüş sahələrində ot örtüyü bərpa olunduqdan sonra, örüş biçənək sistemi tətbiq etməklə həmin sahələrdən istifadə edilməsini;

Meşə sahələrində doluluğu 0,5-dən çox olan sahələrdə qırıntı işlərinin yalnız seçmə üsulu ilə aparılması, doluluğu 0,5 -dən az olan sahələrdə qırıntı işlərinin qadağan edilməsini və mal-qaranın otarılmamasına yol verilməməsinə, qırılmış ağacların yamac boyu sürüdülməsinə yol verilməməsinə, meşə düşəyinin hər vasitə ilə qorunmasını və onun dağıdılmasına yol verilməməsinə, seyrək sahələrdə ağaclar (yerli şəraitə uyğun) əkilməsinə, ağacları başdan başa qırılmış sahələrdə ağac və ağac kollar əkməklə meşələrin bərpa edilməsini, təzə əkilmiş ağac və kol cinslərinə 5 il müddətinə aqrotexniki qaydada xidmət edilməsini;

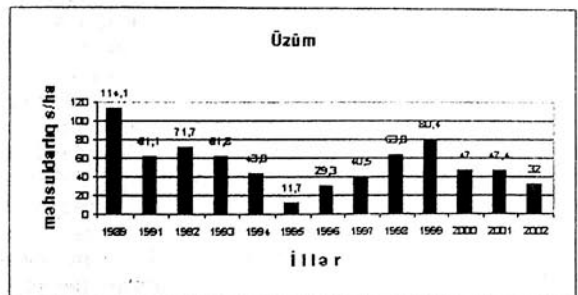
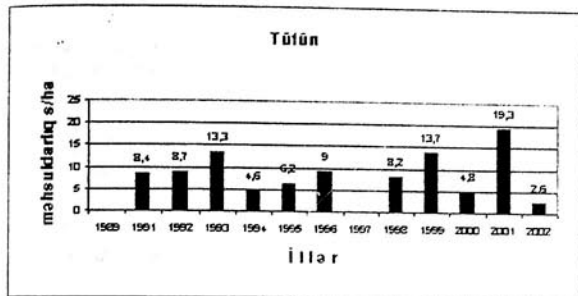
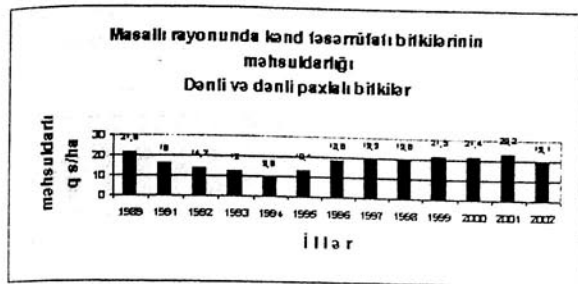
Qobu eroziyası ilə mübarizədə – hər şeydən əvvəl qobu eroziyasını törədən amillərin qarşısının alınmasını, səthi su axınının qarşısını almaq məqsədilə qobuların sutoplayıcı hövzələrində çoxillik ot bitkilərinin toxumunun səpilməsini, arx və bəndlər çəkilməsini, qobuların yamaclarında yerli torpaq – iqlim şəraitinə uyğun olaraq kol cinslərinin əkilməsinə və çoxillik ot bitkilərinin toxumlarının səpilməsini, qobunun təpəsində və məcrasında daşdan hörülmüş divarlar, beton bəndlər, çırpı və şax budaqlardan çəpər çəkilməsini, sönmüş qobuların yenidən fəaliyyətə gəlməsinin qarşısını almaq üçün onun yamaclarında mövcud bitki örtüyünü mühafizə və bərpa edilməsini, bu məqsədlə sönmüş qobuların yamaclarında çay plantasiyaları və sitrus meyvə bağlarının salınmasını və irriqasiya eroziyası

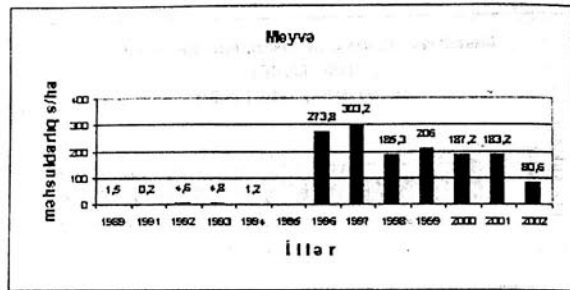
ilə mübarizədə – suvarılan sahələrdə yağışyağdırma və damcılarla suvarma üsullarından istifadə edilməsini, selləmə, başdan-başa və şırımlarla suvarmalardan istifadə edilməsini, suvarma vaxtına və normasına xüsusi fikir verilməsini məqsəduyğun hesab edirik.

2002-ci ildə Masallı rayonunda 16335 hektar sahədə əkin aparılmışdır. Bunun 12910 hektarında dənli və dənli-paxlalı bitkilər becərilmiş və hər hektardan 19,1 sentner məhsul alınmış, o cümlədən 11425 hektar payızlıq buğda, 331 hektar payızlıq arpa, 383 hektar çəltik, 305 hektar noxud əkilmiş və hər hektardan, müvafiq olaraq, 17,6 , 16,3 sentner, 57,8 sentner, 26,5 sentner məhsul alınmışdır. 694 hektar kartof əkilmiş sahənin hər hektarından 101,3 sentner, 1812 hektarın, hər hektarından 282,3 sentner tərəvəz, 669 hektarın hər hektarından 117 sentner bostan və nəhayət 200 hektarın hər hektarından nəzərdə tutulan 13,2 sentnerə qarşı 2,7 sentner çay məhsulları toplanmışdır.

Masallı rayonu subtropik zonada yerləşdiyi üçün burada 16335 hektar əkin sahəsinin 8019 hektarı suvarılan, 8216 hektarı isə dəmyə şəraitində yerləşmişdir. Suvarmanın məhsuldarlığı artırdığını nəzərə alsaq, suvarılan sahələrdə əkilmiş çəltiyin, tərəvəzin, bostan bitkilərinin məhsuldarlığının digər bitkilərə nisbətən yüksək olduğu məlum olar. Çox mühüm olan çayçılıq sahəsi isə tənəzüülə uğramış və 200 hektardan cəmi 54 ton məhsul toplanmışdır. Bu isə çayçılığa olan diqqət və münasib xidmətin nəticəsidir (2,7 sent/hektar).

Göründüyü kimi Masallı rayonunda kənd təsərrüfatı bitkilərini məhsuldarlığını artırmaq üçün onların su təminatını yaxşılaşdırmaq lazımdır. Burada isə əsas suvarma mənbəyini Viləş çayı, bulaqlar, xırda yerli əhəmiyyətli təşkil edir. Bitkilərin su təminatını və suvarılan sahələri artırmaq üçün Viləş çayının axımını nizamlamaqla su anbarı yaratmaqdan ibarət olan bilərdir. Bu məqsədlə də Viləş çayı üzərində su anbarının tikintisinin I növbəsi 1986-cı illərdə istifadəyə verilmişdir.

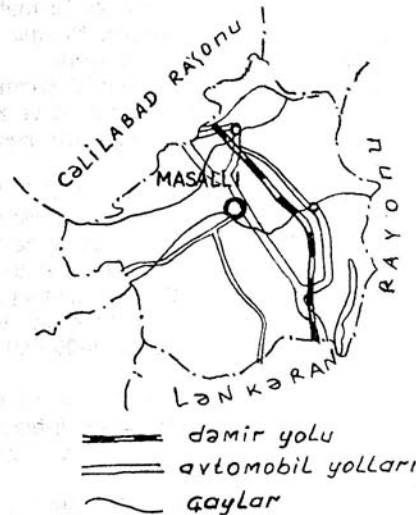

Viləşçay su anbarının layihəsinə görə ilk növbədə onun ölü həcmi 4 mln. m³, faydalı su həcmi 42 mln. m³ olan obyektin istifadəyə verilməsi nəticəsində 3300 hektardan artıq yeni suvarılan sahə istifadəyə verilməklə rayonda suvarılan torpaqların sahəsi 9272 hektara çatdırılmış, uzunluğu 267,6 km olan drenaj şəbəkəsi tikilməklə 5570 hektar düzən sahədə şoran torpaqların meliorasiyasına imkan yaradılmışdır ki, bu da bir sıra kənd təsərrüfatı məhsullarının yüksəldilməsinə səbəb olmuşdur. Bu sahələrdə mütərəqqi suvarma texnikası əsasən yağışyağdırıcı tətbiq edilmişdir.

Görülən tədbirlər nəticəsində sulu və orta sulu illərdə 9272 hektar suvarılan sahələrdə kənd təsərrüfatı bitkilərinin su tələbatı ödənsə də (22,2 mln. m³ tələbatına qarşı 52,1 mln. m³ su ehtiyatı və 29,9 mln. m³ qarşı 36,2 mln. m³ su ehtiyatı) az sulu olan quraqlıq illərində 15,6 mln m³ su çatışmamazlığı müşahidə edilmişdir. 2000-ci ildə baş vermiş quraqlıq nəticəsində 17772 hektar əkin sahəsinin 8700 hektarı (50,1%) dəymiş ziyan nəticəsində 10439 ton məhsul itirilmiş (məhsula dəyər zərərin səviyyəsi 4-80% arasında olmuş), 7934 mln manat məbləğində ziyan dəymişdir. Çayçılıq və meyvəçilik üzrə isə məhsul əldə edilməmişdir. Odur ki, Viləş çay su anbarı obyektinin İkinci növbəsinin ölü həcmi 4 mln. m³ faydalı həcmi 80 mln m³ tikintisinə ehtiyac vardır. Ümumi həcmi isə 130 milyon m³ olan Viləşçay su anbarının və müvafiq

suvarma, kollektor-drenaj şəbəkəsinin tikintisi 35,2 min hektarda kənd təsərrüfatı bitkilərinin su təminatını yaxşılaşdırmaq və nəticədə məhsuldarlığı artırmaqla kəndli-fermer təsərrüfatlarının iqtisadi vəziyyətinin yaxşılaşdırmaq imkanı yaranır.

MASALLI İNZİBATI RAYONU

NEFTÇALA İNZİBATI RAYONU

Neftçala inzibati rayonu Azərbaycanın cənub-şərqində yerləşir. Rayonun ərazisi şimaldan və şimal-qərbdən Salyan, cənubdan Lənkəran, qərbdən Cəlilabad rayonlarının ərazisi ilə, şərqdən isə Xəzər dənizi ilə əhatə olunmuşdur.

Rayon ərazisi səth quruluşuna görə düzənlikdir. Cənubi-şərq Şirvan və Salyan düzlərinin, qismən isə Muğan düzünü əhatə edir. Ərazisi okean səviyyəsindən -24-26 metrə qədər aşağıda yerləşir. Ərazinin geoloji quruluşu Neogen-Antropogen dövrünün çöküntülərindən təşkil olunmuşdur.

Ərazi üçün yayı quraq keçən mülayim-isti yarımsəhra və quru steplər iqlim tipi xasdır. Bu iqlim tipi çox az və zəif nəmli olması, qışının mülayim və yayının quru isti keçməsi ilə səciyyələnilir.

Ümumi radiasiyanın illik miqdarı 132,5 kkal/sm², radiasiya balansının miqdarı isə 50,0 kkal/sm²-dir. Havanın orta illik temperaturu 3,2^o, iyulun orta illik temperaturu isə 25,5^o-dir. Yayda bəzən havanın mütləq maksimum temperaturu 38°-yə yüksəlir. Orta illik minimum temperatur – 9°, mütləq minimum temperatur isə – 22°-ə qədər enir. 5°-dən yüksək olan temperaturun illik miqdarı 5043°, 10°-dən çox olan isə 4400-4500^oC təşkil edir.

Havanın orta illik nisbi rütubəti 77%, ilin isti dövründə (iyul) 66%, yanvarda isə 84%-ə qədər qalxır. İl ərzində cəmi 249 mm yağıntı düşür. Bu da qəbul olunmuş bölgüyə görə quru çöllər üçün səciyyəvidir.

İllik buxarlanmanın miqdarı isə 940 mm-dir. Ən çox yağıntı noyabr (48mm), oktyabr (40mm) və dekabrda (34mm), ən az yağıntı iyul (4mm), iyun (6mm) və avqustda (8mm) düşür. Mümkün buxarlanma da havanın temperatur rejiminə uyğun olaraq dəyişilir. Belə ən çox buxarlanma iyun-sentyabr (134-166mm) ən az isə ilin qış dövründə (yanvar-noyabr-30-39 mm) müşahidə olunur. Ərazidə hərden bir güclü küləklər də təsadüf olunur. Belə (sürəti san. 15m) küləkli günlərin sayı 30-a çatır. Müşahidə olunan ağ yellili küləklər bəzən təsərrüfatı zərər vurur.

Rayonun hidroqrafik şəbəkəsini Kür çayı təşkil edir. Bu çay rayon ərazisində (xüsusilə onun Xəzər dənizinə, yaxın olan hissədə) delta əmələ gətirir və Xəzərə tökülür. Bundan başqa Bala Kür kanalı və Muğan-Salyan kollektoru Neftçala rayonundan keçir.

Bitki örtüyü əsasən səhra və ya yarımsəhra fitosenozlarından və onların qruplaşmasından əmələ gələn bitkilərdən ibarətdir.

Torpaq örtüyü isə belə bir formasıyaları altında əmələ gələn və formalaşan boz-çəmən, karbonatlı-subasar-çəmən və çəmən-bataqlıq torpaqlarından ibarətdir. Bundan başqa ərazidə şorlaşma da geniş yayılmışdır. Belə torpaqlar xüsusilə relyefin çökək sahələrində də, daha doğrusu qunt suları yer səthinə yaxın olan sahələrdə formalaşmışdır. Onların əmələ gəlməsində buxarlanmanın həddən artıq çox və duz qalıqlarının yer səthində formalaşması olmuşdur.

Nefçala rayonunda yayılmış boz-çəmən torpaqların ümumi sahəsi 41040 ha, suvarılan boz-çəmən torpaqlar 63270 ha, çəmən-bataqlıq torpaqlar 6840 ha, dellüvial şoranlar 2700 ha və düyünlü qumluqlar 9540 ha sahəni əhatə edir. Bunlar da müvafiq olaraq 73;70;71 və 10 bonitetə bala malikdir. Bu da həmin torpaqların o qədər də yararlı olmadığını sübut edir.

Rayonun ümumi ərazisi 123889 ha-dır. Bunun 36659 ha-ı suvarılan torpaqlar təşkil edir. Əkin sahəsi 49986 ha-dır. Bunun da 35648 ha suvarılır. Örüşlərin sahəsi 35542 ha-dır. Kənd təsərrüfatına yararlı sahələr 82528 ha olub, onun 35648 ha-ı suvarılındır.

Respublikada 16 iyul 1996-cı ildə qəbul olunmuş «Torpaq islahatı haqqında» qanuna əsasən respublikanın başqa rayonlarının torpaqları kimi Neftçala rayonun torpaqları da üç mülkiyyət formalarında birləşdirilmişdir. Bunlar aşağıdakı kimi səciyyələnilir:

- a) Dövlət mülkiyyətinə daxil edilmiş torpaqlar.- Bu mülkiyyət formasında olan torpağın ümumi sahəsi 32970 hektar olub, bunun 341 ha-ı suvarılan torpaqlardan ibarətdir. Örüşlərin sahəsi 7110 ha, kənd təsərrüfatına yararlı olan torpaqların ümumi

sahəsi isə 11056 ha olub, onun 341 ha-ı suvarılan torpaqlar təşkil edir.

- b) Bələdiyyə mülkiyyətində olan torpaqlar – Bu mülkiyyət formasına ümumi sahəsi 50097 ha torpaq sahəsi daxil edilmişdir. Onun da yalnız 1242 ha-ı suvarılan torpaqlar təşkil edir. Bu mülkiyyət formasında ən çox örüş torpaqları vardır. Onların da ümumi sahəsi 28432 ha-dır. Ümumiyyətlə bələdiyyə torpaqlarının 31894 ha-ı kənd təsərrüfatına yararlı torpaqlardır. Onun da 1242 ha suvarılındır.
- c) Xüsusi mülkiyyətdə olan torpaqlar. – 1 avqust 2000-ci il tarixinə kimi Nefçala rayonunda 6327 ailəyə (ailə üzvlərinin sayı 26919 nəfər) 33970 ha torpaq sahəsi verilmişdir. Sonralar bu göstərici artırılaraq 41002 ha-a çatdırılmışdır. Onun da 35076 ha-ı suvarılındır. Xüsusi mülkiyyətə daxil edilmiş torpaqların 39758 ha-ı əkin sahələrindən ibarət olub onun 34065 ha-ı suvarılan torpaqlar təşkil edir. Kənd təsərrüfatına yararlı sahələr 39578 ha olub, onun 34065 ha-ı suvarılan əkin sahələrindən ibarətdir.

İstər dövlət, istər bələdiyyə və istərsədə xüsusi mülkiyyətə daxil edilmiş torpaqlar yuxarıda göstərdiyimiz kimi aqrokimyəvi və aqrofiziki xassələrinə görə aşağı göstəriciyə malik olması ilə seçilir. Təkcə onu göstərmək lazımdır ki, rayonun ərazisində yayılmış (eləcə də başqa rayonların ərazisində yayılmış belə torpaqlar kimi) çəmən torpaqlarda humusun həqiqi maksimum miqdarı 1,7%, dəyişkənlik həddi 1,5-2,0%, humus ehtiyatı olan 0-100 sm-də maksimum 65,0 t/ha, dəyişkənliyi 60-70 t/ha, sıxlığı müvafiq olaraq 1,2 və 1,1-1,2 q/sm³, xüsusi çəkisi 2,67 və 2,64-2,70 q/sm³, fiziki gilini (<0,01 mm) miqdarı 62,5 və 60,0-65,0%, lili (<0,001mm) miqdarı 21,2 və 19,0-23,3%, mənimsənilə bilən fosfor 8,5 və 7,0-10,0 mq/kg, dəyişən kalium 280 və 210-350 mq/kg, məsaməliliyi isə 49,0 və 45,0-53,0% və s. –dən çox deyildir (Q.Ş.Məmmədov, 2000).

Rayonun ərazisində əsasən taxıl, pambıq, bostan, tərəvəz, meyvə və çoxillik ot bitkiləri əkilib becərilir. Göstərilən kənd təsərrüfatı bitkilərinin istər əkin sahələrinin və istərsədə

tətbiq olunan belə bitkilərin hər hektarından hər il sabit məhsul alınmamışdır. Rayon üzrə müqayisə üçün götürülmüş illərdə taxıl bitkiləri (buğda və arpa) müstəsna olmaqla pambığın istər əkin sahəsi, istərsədə bu bitkilərin hər hektarından alınan məhsul xeyli azalmışdır. Bu hədd xüsusilə müqayisə üçün götürülən 1989-cu ilə 2002-ci ilin məlumatlarında daha aydın görünür. Belə ki, 1989-cu ildə pambığın rayon üzrə əkin sahəsi 17000 ha, olub onun hər hektarından 18,4 S məhsul alındığı halda, 2002-ci ildə pambığın əkin sahəsi 1989-cu ildə nisbətən orta hesabla 4 dəfə məhsuldarlığı isə 2 dəfə azalmışdır. Bu göstərişlərin əksinə olaraq müqayisə üçün götürülən illərdə ardıcıl olaraq taxıl bitkilərinin, məsələn, buğdanın əkin sahəsi 1989-cu ildə müqayisədə əkin sahəsi, orta hesabla 2,4 dəfə, məhsuldarlığı isə hər ha hesabı ilə 1,3 dəfə artmışdır. Belə bir artımı arpa bitkisi üzrə də göstərmək olar.

Nefçala rayonu ərazisində pambığın əkin sahəsinin və bu bitki tətbiq olunan hər bir ha səhədə məhsuldarlığın aşağı düşməsinin başlıca səbəbi kəndli-fermer təsərrüfatlarında bu bitkinin yüksək dərəcədə qiymətləndirilməməsi, maddi-marağın aşağı olması, pambıq əkini tətbiq olunan sahələrdə torpaqların meliorasiya vəziyyətinin aşağı olması bu sahə üzrə maddi-texniki bazanın (şum traktorlarının, kultivatorların, müxtəlif herbisidlərin və s.) olmaması ilə izah etmək olar. Bütün bunlara baxmayaraq Muğan-Salyan zonası üçün yüksək məhsuldar, texnoloji göstəriciləri (ştapel uzunluğu, möhkəmliyi, qırılmaya qarşı davamlı və s.) malik olan pambıq sortları yaradılmış və təsərrüfatlara əkin üçün tövsiyyə edilmişdir. Belə pambıq sortlarına misal olaraq Ağdaş-3, AzNixi-33, AzNixi-195, Muğan-195 və s. sortları göstərmək olar.

Taxıl üzrə məhsuldarlığın artırılmasını aşağıdakı əməllərlə izah etmək olar:

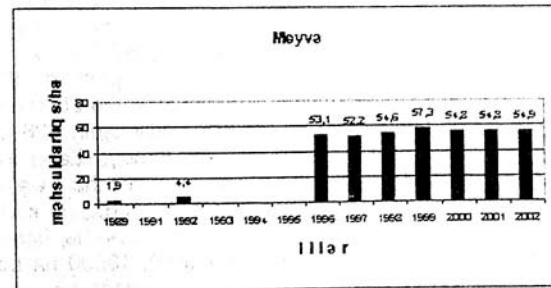
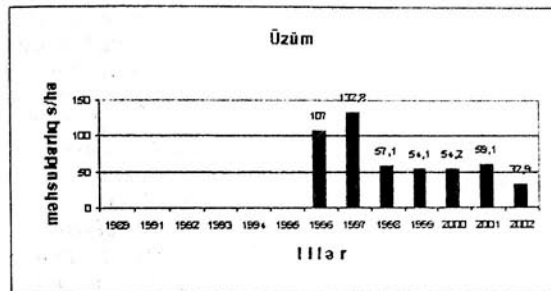
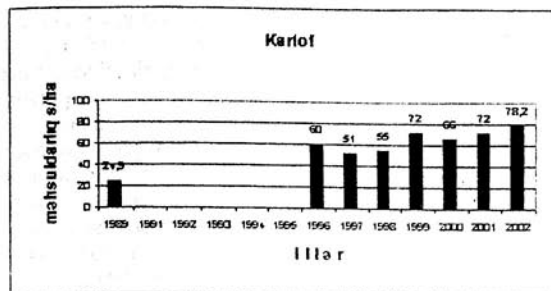
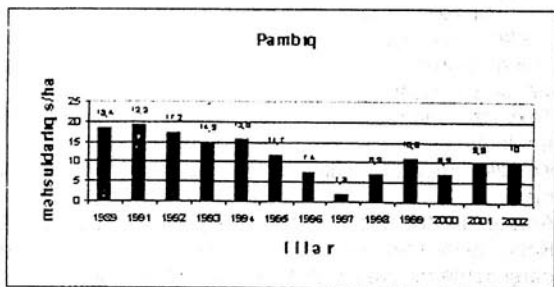
Kəndli-fermer təsərrüfatlarında əkinlərə qayğının artırılması;

Aqrotexniki tədbirlərin yüksək səviyyədə aparılması;

Kənd təsərrüfatı bitkilərinin gübrə və zərərvericilərinə qarşı səmərəli kimyəvi preparatların verilməsi;

Yeni məhsuldar taxıl sortlarının tətbiqi;

Həmin materialların iqlimə həsr olunan məlumatlarından görüldüyü kimi Neftçala rayonunda kənd təsərrüfatı bitkiləri becərilən vaxtı yağıntılardan miqdarı daima mümkün buxarlanmadan az olur. Bunu nəzərə alaraq ərazidə bitkilərin suya olan tələbatını ödəmək üçün suvarmalar aparılması tələb olunur. Bu məqsədlə ərazidə suvarılan torpaqların əkin sahəsi 35648 ha-ya çatdırılmışdır. Ümumiyyətlə suvarma bitkilərindən yüksək və sabit məhsul almaq üçün iqlim şəraiti quraq keçən rayonlarda çox mühüm amil sayılır. Belə ki, suvarmanın tətbiqi ilə əlaqədar olaraq bitkilərin bütün inkişaf fazalarında onların böyümə və inkişafı da normal şəraitdə gedir. Bu isə sonralar öz təsirini bitkilərin məhsuldarlığında özünü aydın göstərir.

Melum olduğu kimi respublika şəraitində Kür-Araz ovalığı sahəsi qrunt suları səviyyəsinin torpaq səthinə yaxın olması ilə səciyyələnir. Bu proses Neftçala rayonu ərazisi üçün də səciyyəvi hal təşkil edir. Yaxın keçmişdə xəzərin altından çıxan Neftçala ərazisi cavan (torpaq əmələ gəlməsinə görə) bir geosiklinal sahədir. Belə sahənin torpaqları daima qrunt sularının üzdə olmasından zərər çəkir. Ona görə də burada torpaqların kollektor-dren şəbəkəsi ilə əhatə olunması son dərəcədə zəruridir. Məhz bunu nəzərə alaraq rayonun suvarılan əkin sahələrində dren-kollektor şəbəkəsi istifadəyə verilmişdir. Drenaj şəbəkəsi bütövlükdə 36197ha sahəni əhatə edir. Bundan da 2484 ha-ı qapalı drenlərdən ibarətdir. Məhz ona görə də rayon ərazisində mövcud olan drenləşmiş suvarılan torpaq sahələrindən istifadə olunur.

Qeyd etmək lazımdır ki, rayonun suvarma mənbələri ərazidən axan Kür və bala Kür çaylarıdır. Yeraltı sulardan suvarmada istifadə etmək imkanı məhduddur. Suvarılan torpaq sahələrinin su tələbatı hesablanmışdır. Müəyyən olunmuşdur ki, ümumi sahəsi 36659 ha olan suvarılan torpaqların illik su tələbatı 272,9 mln. m³-dir. Faktiki su ehtiyatı 405,4 mln.m³ dur. Deməli, rayon üzrə suvarma suyuna olan tələbat artıqlaması ilə ödənilir. Bu hal orta sulu illərdə xasdır. Belə illərdə suya olan 296,9 mln.m³ tələbat qarşı su ehtiyatları 398,0 mln.m³ təşkil edir. Lakin bəzi illərdə, xüsusilə az sulu illərdə bu tələbat ödənilmir. Belə ki, az sulu illərdə 315,6 mln.m³ tələbat qarşı su ehtiyatları 266,7 mln.m³ –dən çox olmayır. Ona görə də az sulu illərdə misal üçün, 2000-ci ildə rayon ərazisində becerilən əkin sahələrinin çox hissəsi məhv olmuş və rayonun iqtisadiyyatına külli miqdarda ziyan dəymişdir. Təkcə onu göstərmək olar ki, həmin il əkin 5183 ha pambıq ekini sahəsinin 300 ha-na ziyan dəymiş, ümumi zərər isə 2500 mln. manat (10,8 s/ha məhsul hesabı ilə) təşkil edilmişdir. 428 ha-da olan meyvəçilik sahəsi tamamilə məhv olmuş. (Zərər 172 mln.manat, 57,0 s/ha məhsul hesabı ilə), 212 ha tərəvəz sahəsinin 83,0 ha-ı (zərər 182,0 mln.manat), 106,0 ha kartof sahəsinin 19,0 ha-ı (zərər 68,0 mln.man), 314 ha bostan sahəsinin 100,0 ha-ı (zərər 210,0 mln.manat), 19590 ha taxıl sahəsinin 9300,0 ha-ı (zərər 6111,0 mln.man), 4112 ha yonca

sahəsinin 920,0 ha-ı (zərər 570,4 mln.man) məhv olmuşdur. Rayonun kənd təsərrüfatı iqtisadiyyatına həmin il bütövlüklə 8612202 (səkkiz milyard altı yüz on iki mln iki yüz iki man) ziyan dəymişdir. Gələcək illərdə belə bir vəziyyəti aradan qaldırmaq üçün rayon ərazisində kənd təsərrüfatı bitkilərinin suvarma suyuna olan tələbatını tam və dolğun ödəmək üçün mövcud suvarma sistemlərinin faydalı iş əmsalının artırılması vacibdir.

Səthi suvarma işlərini həyata keçirməklə yanaşı yeraltı suların ümumi vəziyyətinə də nəzər salmaq lazımdır. Hesablamalar göstərmişdir ki, rayon ərazisində suvarmada istifadə olunan yeraltı sular yatırım vəziyyətinə görə seçilir. 2500 ha sahədə yeraltı suların yatırım vəziyyəti yaxşı 17959 ha sahədə kafi, 16200 ha sahədə qeyri-kafi vəziyyətdədir.

Belə ki, rayon ərazisində 2100 ha sahədə yeraltı suların dərinliyi 1m-dən az, 11000 ha sahədə 1,0-1,5 m, 17900 ha sahədə 1,5-2,0m, 5600 ha sahədə 2,0-3,0m və 59,0 ha sahədə isə 3,0-5,0 m arasındadır. Qrunt sularının mineralaşma dərəcəsi də yüksək 3,0 q/l-dən artıqdır.

Ümumiyyətlə, rayon ərazisində mövcud olan kollektor-drenaj şəbəkəsinin müasir vəziyyəti rayon ərazisində torpaqların şorlaşma və şorakətləşməsinə böyük təsir göstərmişdir. Ərazidə şorlaşmanın və şorakətləşmənin bütün dərəcələrinə rast gəlinir. Belə ki, şorlaşmamış (0-100 sm dərinlik üzrə) torpaqlar ümumilikdə 5900 (16,1%) ha sahəni əhatə etdiyi halda, zəif şorlaşmış sahələr 10100 ha, (27,6%) orta şorlaşmış sahələr 11459 ha (31,3%), şiddətli və çox şiddətli dərəcədə şorlaşmış sahələr 9200 ha (25,1%) sahəni əhatə edir. Belə bir hal şorakətlilik üçün də xasdır. Məsələn, rayon ərazisində şorakətləşməmiş torpaqlar ümumi suvarılan torpaqların 7600 ha-nı (20,7%) əhatə etdiyi halda, zəif şorakətliliyə məruz qalmış sahələr 22459 ha (61,3%) orta və şiddətli dərəcədə şorakətləşməyə məruz qalmış sahələr 6600 ha (18,0%) sahəni əhatə etmişdir.

Rayon ərazisində fəaliyyət göstərən kəndli-fermer təsərrüfatlarında kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalını artırmaq məqsədilə onlara təhkim olunmuş torpaq sahələrində bir sıra tədbirləri kompleks şəkildə həyata keçirmək məsləhət görülür:

1. Bu məqsədlə rayon ərazisində mövcud olan irriqasiya – suvarma sistemlərinin normal işləməsi və onların faydalı iş əmsalının hər vasitə ilə artırılmasına nail olmaq lazımdır.

Şorlaşmış və şorakətləşmiş torpaqlarda meliorasiya tədbirləri həyata keçirmək üçün ilk əvvəl ərazidə mövcud olan kollektor – drenaj sisteminin yuxarıda qeyd etdiyimiz normal istismar şəraiti yaxşılaşdırılmalıdır və rayon ərazisində 4000 ha sahədə suvarma şəbəkəsinin kompleks yenidən qurulmasına, 11200 ha sahədə kollektor-drenaj şəbəkəsinin yenidən, 1100 ha sahədə əsaslı hamarlaşdırma, 1500 ha sahədə su təminatının yaxşılaşması tələb olunur.

Məsələn, 11000 hek-da şəbəkənin təmir-bərpaşına 19 milyard manatdan çox vəsait tələb olunur. Bundan başqa kimyəvi meliorantlar (gips, əhəng və s.) tətbiq etməklə zərərli duzlar zərərsizləşdirilməlidir. Yaxşı olar ki, orta və şiddətli şorlaşmış sahələr adi su ilə hər ha-a 10-15 min m³ su norması verməklə fasiləli yuma aparılsın.

Zəif dərəcədə şorlaşmış sahələrdə cari yuma aparmaqla, yəni hər hektarda 15-20 min m³ əvəzinə hər hektara 2,0-2,5 min m³ su verməklə, sahənin məilliyindən asılı olaraq, ləklər düzəltmədən aparmaq olar ki, bu da ucuz başa gəlməklə sərfəlidir.

Bundan başqa şoran və şorakət sahələrin yuyulması işi həyata keçirilməlidir. Bu zaman qabaqcadan su norması hesablanmalı, yuyulmuş sular magistral kollektorlar vasitəsilə sahələrdən çıxarılmalıdır.

Şoran və şorakət torpaqlarda üzvi (peyin) kübrələrin tətbiqi də əsas məsələ sayılır. Yaxşı olar ki, belə kübrələr meliorantlarla birgə verilsin.

Şorakətli torpaqların meliorasiyası üçün hər hektara 10-20 ton sulfat turşusu, daha yaxşı halda isə 5-80 ton gips verilsin. Hər iki halda yuma norması 15-20 min m³ qəbul oluna bilər.

Rayon ərazisində şoran və şorakət torpaqların yuyulması bir neçə mövsümdə aparılmalıdır.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi Neftçala rayonu ərazisində suvarılan torpaqlar yeraltı sularla yanaşı ərazidən axan Kür, Bala Kür və Akuşa kanalı vasitəsilə suvarılır. Bu zaman

çalışmaq lazımdır ki, suvarma suyunun keyfiyyətliyi təmin olunsun. Belə ki, onların tərkibində həll olan duzların miqdarı 0,08-1,0 q/l –dən çox olmasın. Bundan başqa suvarma sularının tərkibində asılı hissəciklərin miqdarı da normaya uyğun olmalıdır. Diametri 0,10 mm-dən, xüsusilə 0,15 mm-dən iri olan asılı hissəciklər suvarma sularında sərfəli deyildir. Belə hissəciklər suvarma arx və kanallarının məcrasında çökərək onları lilləndirir və bezən sahədən çıxan belə sular ətraf mühiti çirkəndirir. Bunun əksinə olaraq diametri 0,10-dan 0,005mm-ə qədər olan çöküntülər torpağın fiziki xassələrini yaxşılaşdırır. Diametri 0,005 mm-dən kiçik olan (xüsusilə 0,001 mm) xeyli miqdarda qida maddələri ilə zəngin olurlar. Lakin onlar həddən artıq çox olduqda onlar torpağın fiziki xassələrinin yaxşılaşdırılmasına maneçilik törədir. Bunu torpaqların su hopdurma qabiliyyətinin aşağı düşməsində və aerasiya prosesinin pisləşməsində aydın görmək olar. Bununla belə hər bir litr hesabı ilə suvarma suyunda olan asılı hissəciklərin miqdarı da nəzərə alınmalıdır. Belə ki, suyun keyfiyyəti aşağıdakı kimi seçiyələndir: <0,5q/l çox yararlı, 0,5-1,0 və 1,0-1,5 q/l – yararlı; 1,5-2,0 q/l şərti yararlı 2,0-5,0 q/l çətin hallarda yararlı sayılır. Yaxşı olar ki, rayon ərazisində suvarma suyunun hər bir litrində asılı hissəciklərin miqdarı 1,0-1,5 q/l-dən çox olmasın.

Neftçala rayonu ərazisində əsasən səthi irriqasiya, xətti (qobu) və külək eroziyasına rast gəlinir. Eroziyanın bu növləri yayılmasına və əmələ gəlməsinə görə bir-birindən seçilir. Belə ki, səthi, irriqasiya və xətti (qobu) eroziyası əsasən dənizdən aralı müxtəlif təbii təsərrüfat sahələrində yayıldığı halda, külək eroziyası dəniz sahili sahələrdə inkişaf etmişdir. Səthi eroziya əsasən yağış, irriqasiya eroziyası suvarma sularının xətti (qobu) eroziyası isə yağış və suvarma sularının təsirdən əmələ gəlir. İlk baxışda onlar o qədər də (xətti eroziya müstəsna olmaqla) nəzərə çarpmır. Əslində aparılan hər bir canlı müşahidə bu proseslərin necə əmələ gəldiyini biruzə verir.

Ümumiyyətlə rayon ərazisində (123,2 min ha) zəif dərəcədə eroziyaya uğramış ümumi ərazinin 13,4%-ni, orta dərəcədə eroziyaya uğramış sahələr 5,5%-i və şiddətli

dərəcədə eroziyaya uğramış sahələr cəmi 1,1% sahəni əhatə etmişdir. Lakin hər bir kəndli-fermer təsərrüfatı daxilində torpağın əkin üçün hazırlanmasından, suvarma norma və qaydalara riayət olunmayan sahələrdə bu proses baş verə bilər. Bununla da becərilən bitkilərin (taxıl, pambıq və s.) məhsuldarlığı və keyfiyyət tərkibi (taxılda zülal, şüşəvarilik və s., pambıqda texnoloji göstəricilər) xeyli aşağı düşür. Müqayisə üçün göstərmək olar ki, yuyulmamış 1 ha taxıl sahəsinin (buğda) məhsuldarlığı 30-35 s/ha olduğu halda, eroziyaya orta və şiddətli dərəcədə məruz qalmış belə sahələrin məhsuldarlığı 9,0-10,0 s/ha-dan çox olmayır. Belə ki, hər bir ha taxıl sahəsindən itki 21,0-25,0 s/ha təşkil edir. Bunun da hər bir ha hesabı ilə itkisi müvafiq olaraq 1050000 man. (taxılın hər kg-ı 500 manat hesabı ilə) və 1250000 manata bərabər olur. Belə bir vəziyyət digər bitkilər üçün də seçiyyəvi hal təşkil edir.

Bütün yuxarıda göstərilənləri nəzərə alaraq rayon ərazisində eroziyaya qarşı mübarizə tədbirləri həyata keçirilməlidir. Bu məqsədlə sahələrdə əsaslı və cari hamarlaşdırma işləri aparılmalıdır. Elə etmək lazımdır ki, ərazinin mailliyi şırımla suvarmada 0,01 –dən çox olmasın. Bundan başqa şırımların uzunluğu və su sərfi sahənin mailliyinə görə uzlaşdırılmalıdır. Belə ki, maillik azaldıqca şırımların uzunluğunu və su sərfini artırmaq olar. Əksinə olduqda azaltmaq lazımdır.

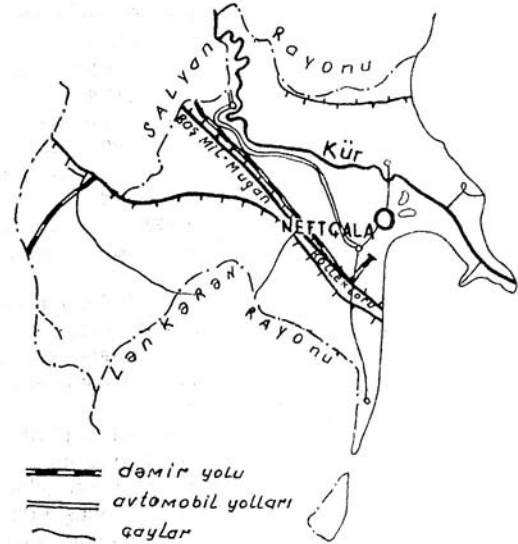
Bundan başqa suvarılan əkin sahələrindən suya qənaət etmək məqsədilə suvarma texniki vasitələr (müxtəlif materiallardan hazırlanan truba və şlanqlardan) istifadə olunmalıdır.

Mütərəqqi suvarma (yağış yağdırma, torpaqaltı basdırma, çiləyici suvarma və s.) üsullarının tətbiqi də əsas məsələlərdən biridir.

Qeyd etmək lazımdır ki, Neftçala rayonu ərazisindən axan Kür, Bala Kür hidroloji nöqteyi nəzərindən çayın mənşəbə yaxın, düzən hissəsini əhatə edir. Ona görə də daşqınlar vaxtı çayın səviyyəsi qalxır və ətraf sahələri basır. Bu hissədə çayın məcrə hissəsinin lillənməsi də başlıca rol oynayır. Belə bir hadisə 2003-cü il aprel-iyun aylarında baş vermiş daşqınlarda öz təsirini göstərmişdir. Bununla da rayonda təbii təsərrüfat sahələrinə külli miqdarda zərər

dəymiş, əkin, otlaq, örüş və s. sahələri sel materialları altında qalmış, evlər və s. uçulmuşdur. Bu təhlükənin baş verməsinin qarşısını almaq üçün çayın məcrasında təmizləmə işləri həyata keçirilməlidir.

NEFTÇALA İNZİBATI RAYONU

OĞUZ İNZİBATI RAYONU

Oğuz rayonu Böyük Qafqaz sıra dağlarının cənubunda yerləşməklə, şimalda Dağıstan MR, şimal-qərb, qərb, cənubda Şeki, az bir hissədə Mingəçevirlə, şərqdə isə Qəbələ rayonları ilə həmsərhəddir. Ərazi mürəkkəb geoloji-geomorfoloji quruluşuna görə güclü denudasiya mərkəzi olmasına görə birbirindən kəskin fərqlənən 4 əsas yüksəklik qurşağına ayrılırlar: yüksək; orta; alçaq dağlıq və dağətəyi; düzənlik.

Yüksək dağlıq (d.s. 2200 m və ondan yüksək) kəskin parçalanmış, naval, buzlaqlı, buzlaqlı-erozion və erozion denudasiyon relyefə malik olub, mürəkkəb qırıxıqlı quruluşu olan dağ süxurlarının kəskin parçalanmış qayalıqlardan ibarətdir. Fiziki aşınmanın burada daha qüvvətli intensiv inkişaf tapması, dik sıldırım yamacların ətəklərində çoxlu səpinti materiallarının toplanmasına, güclü leysan yağışları baş verdiyi zaman bu səpintilər güclü illərin əmələ gəlməsinə səbəb olur.

Orta dağlıq (d.s. 800-1200 m-dən 2000-2200 m-ə qədər) relyef xüsusiyyətlərinə görə, yüksək dağlıq zonadan fərqlənirlər. Burada əksərən parçalanmış və sıx köndələn çay dərələrindən ibarətdir. Tirəyə bənzər izaklinal qırıxıqlar və müxtəlif qırıxıqlı dağ süxurları geniş yayılmışdır.

Alçaq dağlıq və dağətəyi (d.s. 200m-dən 1200 m-dək) üçüncü və dördüncü dövrün periferik zonasının mezozoy çöküntülərindən əmələ gəlmiş sahələri tutur. Bu sahələr cavan qırıxıqlı zonada yerləşdiyi üçün relyefin quruluşunda aydın ifadə olunur. Tektonik, antiklinal, sinklinal vadilərin və hövzələrin əmələ gəlməsinə şərait yaradır. Bölgenin torpaq əmələgətirən süxurları yura dövrünün gilli şistləri, qum daşları, əhəngdaşlar və qumlu-gilli süxurları, üçüncü və dördüncü dövrün (qumdaşı, əhəngdaşı, konqlomerant, gil və gilicələrdən və s.) və onların aşınma məhsullarından yaranmış dellüvial, proflüvial və allüvial çöküntülərindən ibarətdir.

Ərazinin relyefinin müxtəlif olması, hidroloji şəraitin müxtəlifliyinə, hidroqrafik şəbəkəsinin də olduqca mürəkkəb və kəskin dəyişməsinə səbəb olur. Burada çay şəbəkəsinin

inkişafına, yan silsilənin, eləcə də dağətəyi və maili düzənliyin əmələ gətirdiyi mürəkkəb fiziki-coğrafi amillər təsir göstərir. Rayon ərazisindən axan çaylar (Oğuzçay, Qalaçay, Əlicançay, Xal-xal çay, Daşağıl çay, Əyriçay) yüksək, orta və aşağı dağlıq zonalardan və dağətəyi düzənliklərdən keçir.

Oğuz rayonunun iqlimi əsasən ərazinin cənubunda, qışı quraq keçən mülayim-isti iqlim, şimala doğru yağıntıları təxminən bərabər paylanan mülayim-isti iqlim, qışı rütubətli keçən soyuq iqlim və dağlıq tundra iqlim tipləri yayılmışdır. Məlum olduğu kimi günəş radiasiyası, havanın temperaturu və rütubətliyi, atmosfer çöküntüləri, buludluluq, küləklər və s. iqlimin əsas elementləri hesab olunur. İqlim elementləri ərazinin fiziki-coğrafi şəraitindən, relyefindən, yerin fəaliyyətdə olan üst qatından, torpaq və bitki örtüyünün, su hövzələrinin dəniz, göl, çay və s. ilə təsirindən çox asılıdır. Ərazidə havanın orta illik temperaturu 0-12° arasında olmaqla, yanvarda 0-14°, iyulda 5-25° arasında dəyişir. Havanın mütləq maksimum temperaturu 37°-dən yüksək olub, orta illik mütləq minimum temperaturu ilin soyuq ayında -23-30°-dək aşağı düşür. Torpaq səthinin orta illik temperaturu 13°, yanvarda-2°, iyulda 28°-olur. Yağıntıların orta illik miqdarı 600-1600 mm-dir. Yağıntılar əksərən yazda (aprel-may), ikincisi isə payızda (sentyabr-oktyabr) aylarında müşahidə edilir.

Relyef, yerin quruluşu, küləyin gücü, havanın temperaturu və rütubətlik dərəcəsi, bitki örtüyü də buxarlanmaya böyük təsir göstərir. Səth örtüyündən ərazidə illik buxarlanma 400-1000 mm olub, cənubdan şimala və şimal-şərqə tərəf azalır. İlin soyuq aylarında buxarlanma az olub, 40-60 mm, yazda isə 120-150 mm arasında dəyişir. Ümumi radiasiyanın illik miqdarı 120-145 kkal/sm², radiasiya balansının illik miqdarı 15-52 kkal/sm² arasında olur.

Ərazidə küləyin orta illik sürəti 0,8 m/san-dən çox olmur. Şimal-şimal şərq istiqamətli küləklər əsir. Güclü küləklərin günlərin miqdarı (15 m/san çox) 3 gündür. Dolu düşən günlərin miqdarı isə 1-5 olur. Ağ yelliliyin günlərin sayı 30-100-ə çatır.

Bitki örtüyü ərazidə zəngin olub, şaquli zonallıq üzrə təsnifatı aşağıdakı kimi verilir: alp çəmənlikləri, subalp çəmənlikləri, meşə, dağ kserofitləri, yarımsəhra.

Böyük Qafqazın cənub zonasında şaquli zonallıq üzrə əsasən çimli dağ-çəmən, tünd qonur dağ-meşə, açıq qonur dağ-meşə, bozqırılmış qonur dağ-meşə, qonur dağ-meşə, qəhvəyi dağ-meşə, bozqırılmış dağ-qəhvəyi, dağ boz-qəhvəyi, allüvial-çəmən meşə torpaqlarının tip və yarımtipləri yayılmışdır. aparılan torpaq islahatından sonra rayon torpaqları təyinatına görə aşağıdakı qaydada olmuşdur.

Oğuz rayonu torpaqlarının mülkiyyət formaları üzrə bölgüsü: Rayonun ümumi ərazisi 121613 ha olub ki, bunun da 10458 ha suvarılan torpaqlardır. Müxtəlif təbii təsərrüfat sahələri altında, o cümlədən əkin 19183 ha, suvarılan 7697 ha, çoxillik əkmələr 2418 ha, suvarılan 1370 ha, bağlar 1923 ha, suvarılan 1355 ha, üzümlüklər 443 ha, tinglər, toxmacarlar 52 ha, suvarılan 15 ha, dincə qoyulmuş sahələr 1454 ha, biçənəklər 40 ha, örüşlər 21307 ha, kənd təsərrüfatına yararlı sahələrin cəmi 44402 ha, suvarılan 9067 ha, heyətyanı sahələrin cəmi 2475 ha, suvarılan 1391 ha, o cümlədən kənd təsərrüfatına yararlı 2405 ha, suvarılan 1391 ha, meşə sahələri 40891 ha altında istifadə edilir.

a) Dövlət mülkiyyəti: ümumi sahəsi 81078 ha, suvarılan 228 ha təşkil edir ki, bunun da əkin 1379 ha, suvarılan 227 ha, çoxillik əkmələr 568 ha, suvarılan 1 ha, bağlar 568 ha, suvarılan 1 ha, dincə qoyulmuş sahələr 1454 ha, biçənəklər 40 ha, örüşlər 13075 ha, kənd təsərrüfatına yararlı sahələrin cəmi 16156 ha, suvarılan 228 ha, meşə sahələri 40758 hektardır.

b) Xüsusi mülkiyyət üzrə –ümumi sahəsi 20779 ha olub ki, bunun da 9354 ha suvarılındır. Müxtəlif təbii təsərrüfat sahələri altında, o cümlədən əkin 16525 ha, suvarılan 6659 ha, çoxillik əkmələr 1826 ha, suvarılan 1346 ha, suvarılan bağlar 1331 ha, üzümlüklər 443 ha, tinglər, toxmacarlar 52 ha, suvarılan 15 ha, kənd təsərrüfatına yararlı sahələrin cəmi 18351 ha, suvarılan 8005 ha, Heyətyanı sahələrin cəmi 2428

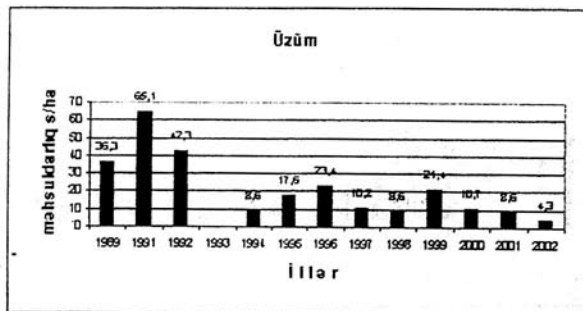
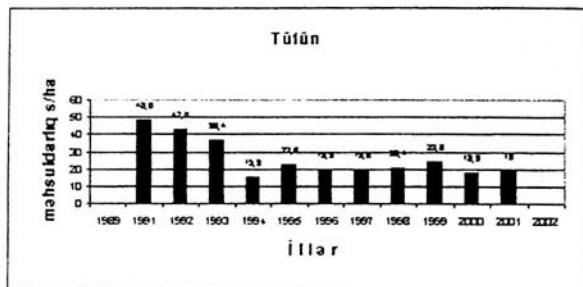
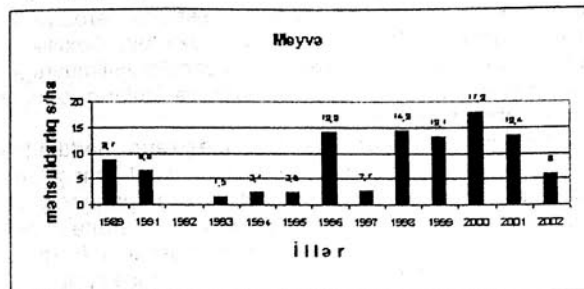
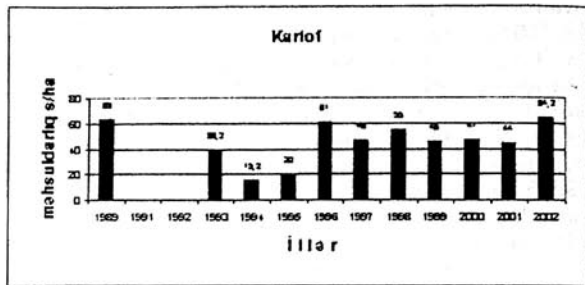
ha suvarılan 1349 ha, o cümlədən kənd təsərrüfatına yararlı sahələr 2367 ha, suvarılan 1349 hektardır.

v) Bələdiyyə mülkiyyətində – ümumi sahə 19756 ha olub, bunun da 876 ha suvarılındır. Müxtəlif təbii təsərrüfat sahələri altında o cümlədən əkin 1279 ha, suvarılan 811 ha, çoxillik əkmələr 24 ha, suvarılan 23 ha, bağlar 24 ha, suvarılan 23 ha, örüşlər 8232 ha, kənd təsərrüfatına yararlı sahələrin cəmi 9535 ha, suvarılan 834 ha, heyətyanı sahələrin cəmi 47 ha, suvarılan 42 ha, o cümlədən kənd təsərrüfatına yararlı suvarılan sahələr 42 ha, meşə sahələri 133 hektardır.

Böyük Qafqaz sıra dağlarının cənub yamaclarında (Oğuz rayonu) eroziya prosesi dağ-çəmən, dağ-meşə və dağ əkinçilik zonalarında yayılmaqla, ümumi rayon ərazisinin 73,1 min ha (60,4%) –ni təşkil edir. Ərazidə yayılmış torpaqların 48,2 min ha (39,6%)- yuyulmamış, 29,4 min ha (24,4%)- zəif, 12,5 min ha (10,3%)- orta, 31,2 min ha (25,7%)-şiddətli dərəcədə eroziya prosesinə məruz qalmışlar.

Dağ-çəmən zonasında yayılmış torpaqlar eroziyaya qarşı davamlı olsa da, otlaqlarda intensiv otarma aparılması nəticəsində, xüsusən çox meylli və dik yamaclar eroziya prosesinə daha intensiv məruz qalırlar. Bu zonada eroziya prosesi üç şəkildə baş verir: 1. ciğirla; 2. şırımlarla; 3. ləkə şəklində.

Otarma norması süni olaraq bir neçə dəfə artırılan sahələrdə çığırlar şəklində yuyulma prosesləri müşahidə edilir. Belə ki, bu sahələrdə otarma norması 4-5 baş əvəzinə 20-40 və çox baş olduğundan yamacların eni istiqamətində külli miqdarda çığırlar əmələ gəlir və eroziya prosesi üçün şərait yaranır. Mal-qaranın sistemsiz, normadan artıq otarılması və eroziyanın inkişafı nəticəsində bitki örtüyü tədricən seyrəkləşir, onun tərkibi dəyişir və məhsuldarlığı xeyli aşağı olur.

Bu məqsədlə yamaclarda, örüş və otlaqlarda eroziya prosesini zəiflətmək və onun qarşısını almaq, səthi axını dayandırmaq və torpağı sonrakı dağılmaqdan qorumaq üçün orta və şiddətli dərəcədə yuyulmuş sahələrin bitki örtüyünü bərpa etmək, eroziyaya uğramış sahələri bərkitmək üçün mal-qaranı norma üzrə otarmaq döviyyə, sistemi ilə otarıla üsulunu tətbiq etmək lazımdır. Torpaq örtüyü zəif yuyulmuş və bitki ilə örtülən sahələrdə bir hektarda 5-8 baş davar otarıla bilər. Bunun nəticəsində yamaclarda çim qatı pozulmur, eroziya prosesi müşahidə edilmir və otlaqların məhsuldarlığı pisləşmir. Torpaq örtüyü orta dərəcədə yuyulmuş sahələrdə otarma norması 50% azaldılmalıdır. Şiddətli dərəcədə eroziyaya məruz qalmış sahələrdə mal-qara otarılmasına 2-3 il müddətinə müvəqqəti dayandırılmalı, yuyulmuş sahələrə

çoxillik ot bitkiləri əkilməlidir. Yamacları bərkitmək məqsədilə çoxillik ot bitkiləri səpdikdə torpaq-İqlim şəraitini, eroziyanın inkişaf dərəcəsinə mütəə nəzərə almaq lazımdır. Çoxillik ot bitkilərindən xaşa, yonca, çobantoppuzu, çəmən pişikquyruğu, reyqras, çəmən topalı, qafqaz qurdotu və onların qarışığı səpinlərinin aparılması lazımdır.

Dağ-meşə zonasında yerləşən meşələrin həddindən artıq istismarı, çılpaqlaşması yerlərdə yeni meşələrin salınmaması, onların sutenzimedici və torpaqquyucu funksiyasının zəifləməsinə, qırıntı içlərinin yerli şəraite uyğun düzgün aparılmaması ilə burada eroziya proseslərinin geniş yayılmasını sürətləndirir. Ərazidə yerləşən meşələrdə mal-qaranın otarılması da böyük zərər verir. Belə ki, meşədə, xüsusən meşə zonasının aşağı qurşağında, yaşayış məntəqələrinə yaxın yerlərdə mal-qaranı sistemsiz otarıqda cavan ağac və pöhrələr məhv olur, torpağın su-fiziki xassələri pisləşir və meşə bitmə şəraiti çox zəif gedir. Ümumiyyətlə, mal-qaranın yaz qış otlaqlarında, kəndətrafi öruşlərdə və meşələrdə otarılması eroziyanın əmələ gəlməsinin mühüm səbəblərindən biridir. Mal-qaranın sistemsiz otarılması eroziya prosesinin əmələ gəlməsinə səbəb olmaqla meşə qurşağının yuxarı sərhəddinin aşağı enməsinə və meşə qurşağının aşağı sərhəddinin yuxarı qalxmasına səbəb olur.

Bu məqsədlə dağ meşələrinin suqoruyucu-torpaq mühafizəedici funksiyasını mühafizə etmək və yüksəltmək, eləcə də onların təbii yolla bərpa olunmasını yaxşılaşdırmaq üçün təcridən seçmə və könüllü-qrup üsulu ilə qırınmalar aparılmalıdır. Könüllü seçmə qırıntısı apararkən çalışmaq lazımdır ki, meşənin doluluğu 0,5-dən aşağı düşməsin və kəsilmiş ağaclar hava yolu (kanat) ilə aparılsın.

Eroziyaya uğramış sahələrdə süni meşələrin salınması ən mühüm təxirəsalınmaz tədbirlərdən başlıcasıdır. Yeni salınmış meşələr nəinki yamacları eroziyadan mühafizə edir, həmçinin su rejimini, mikroİqlimi də nizamlayır. Eroziyaya uğramış sahələrdə meşə salarkən sahənin dəniz səthindən hündürlüyü, yamacın meyilliyi və cəhəti, torpaq örtüyü və onun eroziyaya uğrama dərəcəsi mütəə nəzərə alınmalıdır.

Eroziyaya uğramış torpaqlarda meşə salan zaman hər şeydən əvvəl torpağın hazırlanması üsulunu və bitki cinslərinin müəyyən edilməsi zəruridir. Bu göstəriciləri nəzərə alaraq, konkret şəraitdən asılı olaraq torpağı əkin üçün başdan-başa şumlamaq, zolaq, xəndək və şırım şəklində hazırlamaq olar.

10⁰-dək meyilliyyə malik yamaclardakı zəif və orta dərəcədə yuyulmuş torpaqlar əkinə, yamacın köndəlininə hazırlanır, həm də orada 20-25 sm hündürlüyündə tirələr və şırımlar düzəldilməsi məqsədəuyğun sayılır.

10-20⁰-dək meyilliyyə malik orta və şiddətli dərəcədə yuyulmuş yamaclarda meşə salmaqdan ötrü hər 3-5 m-dən bir köndələn istiqamətdə 2 m-dək meşə zolaqları düzəldilir.

20-30⁰ meyilli yamaclarda meşə salmaqdan ötrü hər 2-3 m-dən bir 1,5 m enində zolaqlar düzəldilir.

30-35⁰-dək meyilli yamaclarda doluluğu 0,5 m-dən yuxarı olan meşəliklərdə seçmə üsulu ilə qırma aparılmalıdır. 35⁰-dən yuxarı meyilliyyə malik olan yamaclarda hər cür qırma içləri qadağan edilməlidir.

Eroziyaya qarşı salınan meşələrin tərkibində torpaqbərkidici kol cinslərinə çox yer verilməlidir. Yamaclarda meşə əkinləri sahəsində torpaqda rütubət saxlamaq və alaq otlarına qarşı mübarizə aparmaq məqsədilə ağac kəpəyindən, küləşdən, daş mulqadan cəniş istifadə etmək lazımdır.

Süxur qırıntılarından ibarət olan sahələri bərkitmək üçün çubuqlar basdırmaqla yamacı kiçik sahələrə ayırır və çubuqları məftillə bir-birinə bağlayırlar. Bu məqsədlə, qələmlərlə çoxaldılan ağac cinslərinin çubuqlarından istifadə etmək, eləcə də münbətiyyə tələbkar olmayan bitkilər (baldrğan və s.) əkmək lazımdır.

Ümumiyyətlə, torpağı eroziyadan mühafizə etməkdə meşələrin əhəmiyyəti böyükdür və bu roluna görə meşə salınmasını başqa tədbirlərlə əvəz etmək olmaz.

Dağ-əkinçilik zonasının torpaqları kənd təsərrüfatında intensiv istifadə olunduğundan, burada eroziya proseslərinin inkişafına səbəb, yamacların çox meyilliyi, yazın axırlarında və yayın əvvəllərində leysan yağışlarının düşməsi, torpaqda bitki örtüyünün olmaması, həmçinin torpaqların və torpaq

əmələgətirən süxurların özxarakteri, insanların düzgün olmayan təsərrüfat fəaliyyətinin mühüm rol oynamasıdır.

Bu məqsədlə, ərazidə torpaq örtüyünü eroziyadan mühafizə etmək, eroziya prosesinin qarşısını almaq, səthi su axımını nizama salmaq, kənd təsərrüfatı bitkilərinin məhsuldarlığını yüksəltmək, onlardan yüksək və sabit məhsul almaq, kompleks torpaq qoruyucu mübarizə tədbirlərinin geniş həyata keçməsinə təmin etmək üçün təsərrüfat sahələrini düzgün təşkil etmək və aşağıdakı tədbirlər sistemi həyata keçirilməlidir:

- təşkilat-təsərrüfat tədbirləri;
- torpaq qoruyucu aqrotexniki mübarizə tədbirləri;
- az məhsuldar və eroziyaya uğramış yamaclarda çoxillik ot bitkilərinin səpini;
- yuyulmuş dağ-yamaclarında, üzumlüklər və meyvə bağlarının salınması;
- eroziyaya uğramış torpaqların münbitliyinin bərpa edilməsi məqsədilə gübrələrin tətbiq edilməsi.

Təşkilat-təsərrüfat tədbirləri ərazinin eroziyaya qarşı təşkilindən, kənd təsərrüfatı sahələrinin bir-birilə səmərəli əlaqələndirilməsindən, növbəli əkinlər və torpaqların düzgün yerləşdirilməsindən, həmçinin ayrı-ayrı növbəli əkin tarlalarında, otlaqlarda, sahələrdə və sutoplayan bütün ərazilərdə eroziya qarşı mübarizə üsullarının planlaşdırılmasından ibarətdir.

Təsərrüfat sahələrinin eroziya prosesinə qarşı təşkilini həyata keçirdikdə yamacların meylliyi, torpaqların eroziyaya uğrama dərəcəsi və əkiləcək bitkilərin sahəni eroziyadan mühafizə etmək xüsusiyyəti mütləq nəzərə alınmalıdır. Belə ki. Çoxillik ot bitkiləri torpağı eroziyadan yaxşı qoruyur, payızlıq dənli bitkilər, payızda cücərərək, yazda torpağı yağmurların təsirindən mühafizə edir. Yazlıq dənli bitkilər və cərgəarası becərilən bitkilər torpağı eroziyadan zəif mühafizə edir. Bunları nəzərə alaraq yuyulma təhlükəsi olan əkin sahələrində eroziyaya qarşı növbəli əkin sxemi tətbiq etməklə, cərgəarası becərilən və yazlıq dənli və çoxillik ot bitkiləri ilə əvəz etmək lazımdır.

Eroziya qarşı torpaq qoruyucu-aqrotexniki mübarizə tədbirləri, torpağın becərilməsi, səpin və bitkilərə qulluq işlərində torpaq qoruyucu üsulların müəyyən ardıcılıqla əlaqələndirilməsi, torpaq eroziyasının qarşısının alınması, torpağın su-fiziki xassələrini yaxşılaşdırmaq, su keçirmə qabiliyyətini yüksəldən (zolaqlarla dərinləndirmə, yumşaltma, yarıqlar açma və s.) və torpaq səthində su axınlarını nizamlayan (şum və becərmə işlərinin yamacın eninə aparılması, şırımlar açma, bufer zolaqları düzəltmək və s.) üsullardan istifadə edilməlidir.

Yamaclarda su eroziyasına qarşı səmərəli aqrotexniki mübarizə tədbirlərindən biri də yarıq açma tədbirləridir.

Yarıq açma meylliyi 5-6°-dən çox olan yamaclarda, payızlıq və yazlıq dənli bitkilər əkinində, çoxillik ot səpinlərində, örüş və biçənək sahələrində tətbiq edilməsi məqsədə uyğundur. Yarıqlar adətən eni 3-5 sm, dərinliyi 50-60 sm olmaqla yamacın eninə profil istiqamətində açılır və onların arasındakı məsafə 5-10 m aralığında dəyişir. Yarıqlar meylliyi 5°-dək olan yamaclarda isə hər 5 m-dən bir açılır.

Su axımını yamaclarda zəiflətmək, eroziya prosesinin qarşısını almaq və torpaqda rütubət saxlanmasını təmin etmək üçün torpağın zolaqlarla dərinləndirilməsindən geniş istifadə olunmalıdır. Atmosfer çöküntülərinin torpağa yaxşı hopması üçün torpağın susuzdurma qabiliyyətini artırmaq lazımdır. Bunun üçün torpaq yamacın eni istiqamətində 2,8-5,6 m-lik zolaqlarla 35 sm dərinliyinə qədər yumşaldılır. Dərin yumşaldılmış zolaqlar yamacın meylliyindən, uzunluğundan və torpağın su-fiziki xassələrindən asılı olaraq yamac boyu hər 10-20 m-dən bir adı şumla (22-25 sm dərinliyində) növbələşir. Ərazidə eroziya prosesi bitki örtüyü olmayan sahələrdə intensiv inkişaf edir. Belə ki, yamaclarda cərgəarası becərilən bitkilər əkiləndikdə torpağın adı becərilməsi ilə yanaşı orada rütubətin toplanıb saxlanması, habelə eroziya prosesinin qarşısını almaq üçün cərgəalarında şırımların çəkilməsidir. Herik və dondurma şumundan fərqli olaraq, cərgəarası becərilən bitkilər əkiləcək sahədə şırımlar əkinlə birlikdə açılır. Cərgələrin aralarında şırım açmaq üçün səpin maşınının

çərçivəsinə dibdolduran aletlər quraşdırılır. Həmin aletlər səpin maşını hərəkət edən zaman bir-birindən 1,25 m aralı 3 sm dərinlikdə və 30 sm enində şırımlar açır.

Eroziyaya qarşı mühüm aqrotexniki tədbirlərdən biri də, yamaclarda torpağı eroziyadan mühafizə etmək məqsədi ilə kənd təsərrüfatı bitkiləri əkinini və səpinini mütləq yamacın eninə və yaxud horizontal istiqamətində aparılmasıdır. Bunun nəticəsində hər bir bitki cərgəsi səthi su axınına müqavimət göstərərək, yuyulmuş torpaq hissəciklərini tub saxlayır və sahəni eroziyadan mühafizə edir, lakin torpaqları yamacın eninə becərməklə, torpağı eroziyadan mühafizə etmək mümkün olmayan dik yamaclarda, yuxarıda göstərdiklərimiz aqrotexniki tədbirlərdən (yamacın eninə şırımlar çəkilməli, zolaqlarla dərinlən yumşaltmaq, bufer zolaqlarının düzəldilməsi yarıqaçma və s.) əlavə dənli bitkilərin çarpaz səpinləri, çəmənləşdirmə və s. tədbirlərdir.

Yamaclarda çarpaz üsulla dənli bitkilər səpinin aparılması eroziyaya qarşı mübarizədə, çox faydalı tədbirlərdən biridir. Bu halda bitkilər səthi bərabər surətdə örtür və torpağın eroziyadan yaxşı qorunmasını təmin edir. Çarpaz üsulla toxum normasının yarısı yamacın uzununa, digər yarısı isə yamacın eninə səpilməlidir. Zolaqlarla səpin də eroziyaya qarşı yüksək səmərəliliyə malik tədbirlərdən biridir. Bitkilər zolaqlarla səpilən zaman bütün növ tarla işləri yamacların eninə və ya kontur üzrə keçirilir ki, bu da eroziya prosesi baş verməsini xeyli azaldır, yamaclardan torpağın yuyulması dayanır və yuyulma məhsullarının çoxillik ot səpini zolaqlarında tutulub saxlanması baş verir.

Eroziyaya uğramış sahələrdə torpaqların münbitliyinin pisləşməsi ilə əlaqədar olaraq kök qalıqlarının, mikroorqanizmlərin də miqdarı azalır. Ona görə də yamaclarda eroziyaya qarşı bioloji üsulların böyük əhəmiyyəti vardır. Bu üsulun tətbiqində əsasən bitkilərin yerüstü hissəsi və kökləri, habelə onların çürüntü məhsullarının torpaq qoruyucu xassələrindən istifadə olunur.

Az məhsuldar və müxtəlif dərəcədə eroziya prosesinə uğramış torpaqlarda ən səmərəli və iqtisadi cəhətdən əlverişli

tədbirlərdən biri də bu sahələrə çoxillik otların səpilməsidir. Çoxillik otların torpaqüstü hissəsi yamacın səthini yağmurların dağıdıcı təsirindən qoruyur. Torpağı üzvi maddələrlə zənginləşdirir, onda suyadavamlı dənəvar struktur əmələ gəlməsini sürətləndirir. Otların kök sistemi torpaqda külli miqdarda çürüntü maddələr əmələ gətirərək, onun su-fiziki xassələrini yaxşılaşdırır, münbitliyini tədricən bərpa edir və az məhsuldar eroziyaya məruz qalmış yamaclarda səpilməmiş çoxillik otlar (xaşa, yonca, çobantoppuzu, onların qarışıq səpinləri və s.) torpaq səthini eroziyadan mühafizə etməklə bərabər, eyni zamanda heyvandarlığın inkişafı üçün zəmin yaradan keyfiyyətli yem mənbəyidir.

Eroziyaya qarşı mühüm aqrotexniki tədbirlərdən biri də yuyulmuş dağ yamaclarında, üzümlüklər və meyvə bağlarının salınmasıdır. Yamaclarda üzümlük və meyvə bağları salınarkən, ən səmərəli tədbirlərdən biri torpaqların çəkilməsidir. Bu iş görüldükdə demək olar ki, səthi axın əə torpağın yuyulması müşahidə edilmir, torpaqda rütubətin və qida maddələrinin miqdarı artır.

Eroziyaya uğramış torpaqlarda bitkilər üçün qida maddələrinin miqdarının az olması, bu torpaqlara üzvi və mineral gübrələrin verilməsi nəticəsində eroziyaya uğramış torpaqların itirilən münbitliyi bərpa edilir. Bütün bitkilərə mineral və üzvi gübrələr verildikdə, onların yerüstü hissəsi və kök kütlələri inkişaf edərək torpağı möhkəmləndirir, onun su-fiziki xassələrini yaxşılaşdırır və eroziyadan qoruyur.

Lakin torpaqların gübrələnməsində bir çox amilləri nəzərə almaq lazımdır (torpağın növü, tərkibindəki qida maddələrini, onun yuyulma dərəcəsini, bitki növünün tələbatını və s.). Gübrələmə zamanı torpağın ehtiyat qida maddələrinin miqdarını, onların bitki tərəfindən istifadə edilə biləcək dərəcədə olmasını və dinamikasını mütləq nəzərdə tutmaq lazımdır. Əgər torpaq qida maddələri ilə zəngindir və bu maddələr bitkinin istifadə edəcəyi formada (mənimşənən formada) bu zaman torpağa az miqdarda gübrə verilməsi kifayət edər. Əksinə, torpaqda qida maddələrindən zəifdirsə

və onlar çətin həll olunan formadırsa, bu dövrdə torpağa artıq miqdarda gübrələrin verilməsi zəruri sayılır.

Oğuz rayonu ərazisində səthi eroziya ilə yanaşı qobu eroziyası (xətti eroziya) da geniş yayılmışdır. Qobu eroziyası torpaq örtüyünün və sükurların suyun yuyucu qüvvəsinə qarşı davamsız olması və insanın qeyri-normal təsərrüfat fəaliyyəti nəticəsində yaranır və bütün təbii zonalarda təsadüf edilir. Qobular əsasən insanın düzgün olmayan təsərrüfat fəaliyyətindən asılıdır. Belə ki, şum və becərmə işlərinin yamacın uzununa aparılması, meşələrin sistemli qırılması və qırılmış materialların düzgün çıxarılmaması, yaylaqlarda mal-qaranın həddindən artıq otarılması, çim qatının dağılması sonralar qobuların əmələ gəlməsi üçün şərait yaradır. Qobuları bərkitmək və onların inkişafını dayandırmamaq məqsədilə, eroziyaya qarşı hidrotexniki mübarizə tədbirləri aparılmalıdır.

Hidrotexniki tədbirlər qobunun təpəsindən başlayaraq onun ətraflarında, yamaclarında və dibində aparılır və kompleks şəkildə həyata keçirilir. Burada meşə əkin işlərinin də aparılması məqsədəuyğundur.

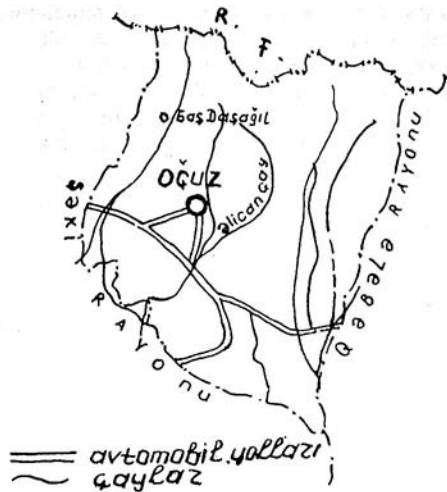
Qobuları bərkitmək məqsədilə hidrotexniki işlər apardıqda onların inkişaf mərhələsi mütləq nəzərə alınmalıdır. Qobunun təpəsində səthi su axımını zəiflətmək və onun qobuya daxil olmasının qarşısını almaq üçün susaxlayan arx, bənd və tirələr düzəldilməlidir. Qobu təpəsinin içəri tərəfdən yuyulub dağılmasının qarşısını almaq üçün orada daş, taxta, çırıq pillələr düzəldilməlidir. Belə pillələr əmələ gələn səthi su axımının sürətini azaldır və torpağın səthini dağılmaqdan qoruyur.

Qobuların içərisində bəndlər düzəltməkdə mühüm şərtlərdən biri onların hündürlüyü və bəndarası məsafənin təyin edilməsidir. Beton və daş bəndlərin hündürlüyü 2-2,5 m, çırıqdan düzəldilən bəndlərin hündürlüyü isə 0,5-0,8 m arasında götürülməlidir.

Qobuları bərkitdikdə onun içərisində və ətrafında meşəliklər salınmasına xüsusi fikir vermək lazımdır. Meşəliklər

saldıqda torpağın əkin üçün düzgün hazırlanması, əkiləcək ağac-kol cinsləri düzgün seçilməlidir.

OĞUZ İNZİBATI RAYONU

SAATLI İNZİBATI RAYONU

Saatli inzibati rayonu Kür-Araz ovalığına daxil olan Mi və Muğan düzləri ərazisində yerləşmişdir. Ümumi sahəsi 105736 ha-dir. Rayonun ərazisi şimal və şimal-şərq, cənub-şərqdən Sabirabad, qərb və cənub-qərbdən İmişli, cənubdan Biləsuvar rayonlarının ərazisi ilə həmsərhəddir.

Ərazi relyefinə görə düzənlik olub okean səviyyəsindən aşağıda (- 28 m) yerləşir. Burada Antropogen çöküntüləri yayılmışdır. Həmin ərazi geo morfoloji cəhətdən keçmişdə Xəzər, dənizinin az sulu körfəzlərindən ibarət olub, qədim keçmişdən mövcuddur. Hal-hazırda həmin sahə yuxarıda göstərdiyimiz kimi okean səviyyəsindən aşağıda yerləşən bir sahə kimi səciyyələnir. Buradakı allüvial çöküntülərdən əmələ gəlmiş düzənliklər arasında az və ya çox dərəcədə bataqlaşmaya məruz qalmış sahələr də vardır. Burada müasir relyef formalaşmasında Kür və Araz çaylarının böyük təsiri olmuşdur.

Ərazinin iqlimi yayı quraq keçən mülayim-isti yarımsəhra və quru steplər iqlim tipinə aiddir. Bu iqlim tipi çox az və zəif nəmliyi, qışının mülayim və yayının quru-isti keçməsi ilə səciyyələnir. Havanın orta illik temperaturu 14,0° -dir. Yanvarın orta temperaturu 1,4°, ən isti ay hesab olunan iyulun orta temperaturu isə 26,2° -dir. Yay aylarında bəzən havanın mütləq maksimum temperaturu 40° -dək yüksəlir. Havanın orta mütləq minimum temperaturu -12° -dir. İlin soyuq aylarında havanın mütləq minimum temperaturu - 26° -dək aşağı düşür. Torpaq səthinin orta temperaturu 18° olub, il müddətində 2-35° arasında dəyişir.

Havanın orta illik nəmliyi 74%, il ərzində isə 60-85% arasında təbəddüd edir. İllik yağıntının miqdarı 293 mm-dir. Səth örtüyündən il ərzində mümkün buxarlanmanın miqdarı 950 mm-dir. Bu göstərici əsasən aprel ayından başlayaraq oktyabr ayında olan mümkün buxarlan hesabına olur. Belə ki bu müddət ərzində olan mümkün buxarlanmanın miqdarı 738 mm-ə və yaxud illik buxarlanmanın 79,8%-ə bərabərdir.

Rayonun hidroqrafik şəbəkəsi Araz və az bir məsafədə Kür çayından ibarətdir. Rayonun ərazisindən axan Araz çayı rayonun kənd təsərrüfatında, iqtisadiyyatında müstəsna əhəmiyyət kəsb edir. Onun suyundan suvarma məqsədi ilə istifadə edilir. Ona görə də rayonun ərazisində bir sıra suvarma şəbəkələri mövcuddur.

Ərazinin bitki örtüyü əsasən, yarımsəhra və səhra tiplidir. Onlardan da dəvətikanı, yovşan və s. göstərmək olar. Bunlardan başqa şorakətləşmiş və ya zəif şorakətləşmiş yarımsəhra sahələrdə müxtəlif efemerlər də yayılmışdır. Onların da hər hektarda məhsuldarlığı 8-9 s olsa da mal-qara tərəfindən yeyilən kütlə 5-6 s/ha təşkil edir. Rayonun ərazisində pambıq, qarğıdalı, üzüm tənəyi, bağ, bostan, tərəvəz kimi mədəni bitkilərə də geniş rast gəlinir. Yarımsəhra və səhralarda dincə qoyulmuş torpaqlar qış otlaqları üçün istifadə edilir.

Saatli rayonunun ərazisində boz-çəmən, boz, çəmən-boz, şorakət, bataqlıq-çəmən torpaqları yayılmışdır. Bu torpaqlar genetik xüsusiyyətləri ilə yanaşı, morfoloji quruluşuna və s. görə bir-birindən seçilir. Onlar üçün ən oxşar cəhət isə bu torpaqların strukturasının kəltənvari olması, humus və digər qida maddələri ilə zəngin olmamasıdır. Bununla yanaşı onlar humus qatının qalınlığına görə zəif seçilir. Bunlar da suvarma əkinçiliyində geniş istifadə edilir. Rayon üzrə suvarılan torpaqların ümumi sahəsi 47529 ha olub, bu da ümumi ərazinin 44,95%-ə bərabərdir. Ondan əkin sahələri 38762 ha-dan ibarət olub, 38762 ha-ı da suvarılan sahələrdir. Çoxillik əkmələr 66 ha-rı əhatə edən suvarılan sahələrdən ibarətdir.

Rayon ərazisində örüşlərin sahəsi 46007 ha olub, ondan 914 ha-rı suvarılan torpaqlarda yerləşmişdir. Ümumiyyətlə, burada kənd təsərrüfatına yararlı olan torpaqların sahəsi 84835 ha (ondan 39742 ha-ı suvarılan), həyətəni torpaqların sahəsi 8617 ha (ondan 7787 ha-ı suvarılan) sahələrdən ibarətdir. Rayon daxilində meşələr 832 ha ərazini əhatə edir. Bu da ümumi ərazinin cəmi 0,79%-ni təşkil edir.

Rayon ərazisində aparılmış torpaq islahatından sonra torpaqlar dövlət, bələdiyyə və xüsusi mülkiyyət formalarında ayrılmışdır. Onların da ümumi strukturu aşağıdakı kimidir:

a) Dövlət mülkiyyətində olan torpaqlar:

Rayon ərazisində dövlət mülkiyyətinə 41036 ha sahə daxil edilmişdir. Ondan 929 ha-ı əkin, 66 ha-ı çoxillik əkmələr, 35687 ha-ı örüş, 832 ha-ı isə meşə sahələrindən ibarətdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, ümumi əkin sahəsinin 929 ha-ı, çoxillik əkmələrin 66 ha-ı, örüşlərin 914 ha-ı suvarılan sahələr təşkil edir. Ümumiyyətlə rayon ərazisində dövlət mülkiyyətinə daxil edilmiş ümumi torpaq sahəsindən 36682 ha sahə kənd təsərrüfatına yararlı olan sahələrdir. Onlardan 1909 ha-ı suvarılır.

b) Bələdiyyə mülkiyyətində olan torpaqlar:

Bu mülkiyyət formalarına daxil edilmiş torpaqların ümumi sahəsi 20924 ha-dır. Onun da yalnız 2276 ha-ı (10,9%) suvarılır. Bu da təbii-təsərrüfat nöqtəyi-nəzərinə görə əkinlərdən ibarətdir. Bələdiyyəyə 10320 ha örüş (buraya suvarılan torpaqlar daxil deyildir) sahəsi təhkim olunmuşdur. Ümumiyyətlə bu mülkiyyət formasında kənd təsərrüfatına yararlı olan torpaqlar 12596 ha, həyətyanı isə 398 ha sahələrdən ibarətdir.

ç) Xüsusi mülkiyyət torpaqları:

Saatlı rayonunda xüsusi mülkiyyət formasına verilmiş torpaqların sahəsi 43776 ha-dır. Ondan da 43344 ha-ı suvarılan sahələrdən ibarətdir. Ümumi sahənin 35557 ha-ı əkin, 8219 ha-ı həyətyanı sahələrdən ibarətdir. Əkin sahələrinin 35557 ha-ı, həyətyanı sahələrinin isə 7787 ha-ı suvarılan torpaqlar təşkil edir. Bu mülkiyyət formasında kənd təsərrüfatına yararlı olan torpaqların cəmi 35557 ha-dır.

Təhlildən görüldüyü kimi rayonun torpaq fondunda suvarılan torpaqlar geniş bir ərazini əhatə edir. Bu heç də təsadüfi olmayıb rayonun təbii, xüsusilə iqlim şəraiti ilə sıx bağlıdır. Bu isə ərazidə kənd təsərrüfatının bir çox sahələrini (əkinçilik, bostan-tərəvəzçilik, yemçilik və s.) inkişaf etdirməyə imkan vermişdir. Əkinçilikdə əsas yeri taxılçılıq, pambıqçılıq və s. aparıcı sahə olmuş, lakin sonralar bazar iqtisadiyyatına

keçidlə bağlı bir sıra sahələr tənəzüle uğramışdır. Ayrı-ayrı illərin müqayisəsi dediklərimizi əyani göstərir. Belə ki, 1991-ci ildə rayon üzrə buğda ekini 9427 ha sahəni əhatə etmiş, hər hektarın məhsuldarlığı 33,3 s, 1992-ci ildə bu göstəricilər müvafiq olaraq 12756 və 29,7; 1993-cü ildə 12850 və 22,8; 1996-cı ildə 15892 və 21,9; 1997-ci ildə 17190 və 22,0 sentner təşkil etmişdir. Qarğıdalı üzrə bu göstərilənlər 197 və 19,4; 37 və 5,1; 35 və 4,7; 120 və 18,9; 98 və 33,2; arpa üzrə 3747 və 28,2; 3155 və 23,6; 3522 və 18,8; 2134 və 24,2; 1734 və 21,0 olmuşdur. Pambıq üzrə bu göstərilənlər 1991-ci ildə 17337 və 24,9, 1993-cü ildə 15136 və 20,7; 1996-cı ildə 15269 və 17,4 və 1997-ci ildə 15559 və 5,9 olmuşdur.

Dənli bitkilərin əkin sahəsi çox (19123 ha) olsa da məhsuldarlığı bu müddətdə 32,1 s/ha-dan 22,0 s/ha-a qədər azalmışdır. 1999-cu ildə payızlıq buğdanın məhsuldarlığı 26,2 s/ha, arpa sahəsinin məhsuldarlığı 25,2 s/ha, pambıq sahəsinin məhsuldarlığı 12,5 s/ha, dən üçün qarğıdalı sahəsinin məhsuldarlığı 39,7, kartofun məhsuldarlığı isə 51,3 s/ha-dən və s. çox olmamışdır.

Rayon üzrə kənd təsərrüfatı bitkilərinin məhsuldarlıq göstəricisinin belə qeyri bərabərliyi ərazi torpaqlarının meliorativ vəziyyəti ilə bağlıdır. Hal-hazırda rayonun suvarılan torpaq sahələrində 391 ədəd subartezian və şaquli drenaj quyuları vardır. Bundan, başqa 47529 ha sahədə drenləşmə işi həyata keçirilməlidir.

Rayonun ərazisində yayılmış yeraltı sular özlüyündə yatım dərinliyinə, minerallaşma dərəcəsinə görə seçilir. Belə ki, ümumi sahənin yalnız 582 ha-da yeraltı suların dərinliyi 1,0 m-dən azdır. 9860 ha-da 1,0-1,5m, 26887 ha-da 1,5-2,0 m, 9162 ha-də 2,0-3,0 m və 1038 ha-da 3,0-5,0 m arasındadır.

Rayon ərazisində yayılmış yeraltı sular yatım dərinliyinə görə aşağıdakı kimi qiymətləndirilmişdir: 1038 ha sahə yaxşı, 38603 ha sahə kafi və 7888 ha sahə orta-kafi qiymətli hesab edilmişdir.

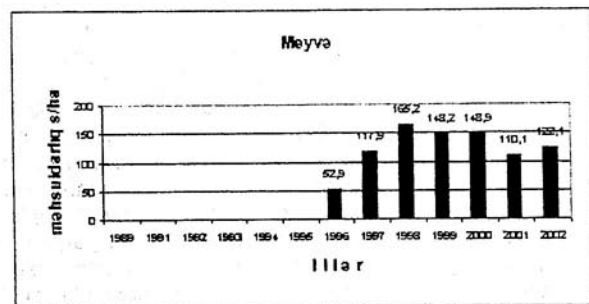
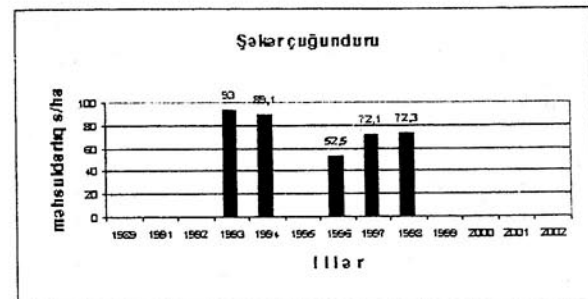
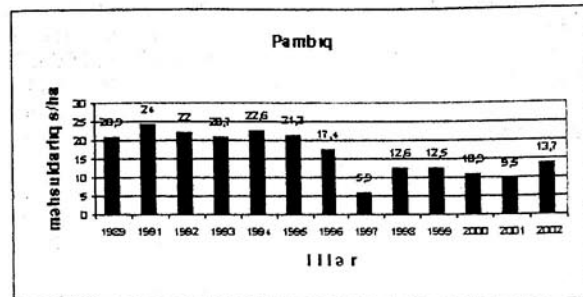
Yeraltı sular minerallaşma dərəcəsinə görə də seçilir. Hesablama göstərdi ki, 17913 sahədə yeraltı suların mineral-

laşma dərəcəsi 1,0 q/l-dən az, 21509 ha sahədə 1,0-3,0 q/l və 8107 ha sahədə 3,0 q/l-dən çoxdur. Suvarmada istifadə edilən yerüstü suların minerallaşma dərəcəsinə ümumi minerallaşması 1,0-2,0 və 2,0 q/l-dən çox olan sahələr müşahidə edilmədiyi halda, ümumi minerallaşma dərəcəsi 1,0-dən az olan sahələr 47529 ha sahəni əhatə edir.

Rayon ərazisinin okean səviyyəsindən aşağı olması, vegetasiya dövründə aylıq, sutkalıq yağıntının az, əksinə mümkün buxarlanmanın çox olması ərazidəki torpaq sahələrində şorlaşma və şorakətləşmənin inkişafına şərait yaratmışdır. Bunu aşağıdakı müqayisədən də aydın görmək olar. Belə ki, ümumi ərazinin yalnız 14504 ha sahəsi şorlaşmaya məruz qalmamışdır. Suvarılan torpaqlarda zəif şorlaşmış sahələr 26167 ha, orta şorlaşmış sahələr 6256 ha və şiddətli və çox şiddətli şorlaşmış sahələr 602 ha sahəni əhatə etmişdir.

Təsvir olunan torpaqlarda şorakətlilik dərəcəsi də geniş yayılmışdır. Belə ki, 20500 ha sahə zəif və 9619 ha sahə orta və şiddətli dərəcədə şorakətləşməyə məruz qalmışdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, ayrı-ayrı bitkilərdən yüksək və sabit məhsul almaq üçün onların inkişaf fazasına uyğun olaraq suya olan tələbatı ödənilməlidir. 75% su təminatlı ilində pambıq bitkisinə 7400m³/ha, taxıla 5300m³/ha, dən üçün qarğıdalıya 6100m³/ha, çoxillik otlara 7500m³/ha (ilk ilin əkini üçün) ikinci ilin əkini üçün 10650 m³/ha, silosluq qarğıdalı üçün 5000 m³ və tərəvəz üçün 7400 m³/ha su lazım olur.

Saatlı rayonunda çox vaxt bu tələbat tamamilə ödənilmir. Belə ki, 1997-ci ildə rayonun suvarılan əkin sahələrinə 3150 m³/ha, 1998-ci ildə 2862 m³/ha, 1999-cu ildə 2795 m³/ha, 2000-ci ildə 2067 m³/ha su verilməmişdir. Beləliklə, cəmi 4 il ərzində verilən suyun həcmi 1997-ci ilə nisbətən 2000-ci ilə müqayisədə 1083 m³/ha az su verilməmişdir. Bu işə məhsul istehsalına əsaslı təsir göstərməyə bilməzdi.

Rayonda kənd təsərrüfatı işlərini həyata keçirmək üçün onun maddi-texniki bazasının olması başlıca şərtlərdən biridir. Hal-hazırda rayonda olan kənd təsərrüfatı texnikasının vəziyyəti aşağıdakı kimidir.

Rayonda mövcud olan 2065 ədəd texnikadan 1351 ədədinin saz olmasına baxmayaraq, 711 ədədinin yararsız vəziyyətdə olması onu göstərir ki, texnikanın kifayət qədər olmaması becərmənin vaxtında və keyfiyyətlə aparılmasına imkan vermir. Nəticədə son illərdə mineral gübrələrin verilməsi və əlaq otlarına qarşı herbisidlərin tətbiqi qeyri-qənaətbəxş olmuşdur ki, bu da məhsuldarlığa mənfi təsirini göstərmişdir.

Rayon ərazisində kənd təsərrüfatı bitkilərinin məhsuldarlığının aşağı düşməsinə göstərilənlərdən başqa bir çox amillər, o cümlədən ərazi torpaqlarında şorlaşma və şorakətləşmə prosesinin inkişafı, torpaqların irriqasiya eroziyasına məruz qalması, mövcud suvarma sistemlərinin müasir meliorativ vəziyyətə tam cavab verməməsi kimi faktorları göstərmək olar.

Qeyd etmək lazımdır ki, şorlaşmış torpaqların tərkibində bitkilərin inkişafı üçün zərərli olan müxtəlif tərkibli duzların, şorakət torpaqlarda isə natrium hidrokarbonat birləşmələrinin olması onların inkişafını ləngidir. Rayonun suvarılan sahələrində zəif, orta, şiddətli və çox şiddətli şorlaşmış torpaqların ümumi sahəsi 33025 ha-dır. Belə bir geniş sahədə mütləq meliorativ tədbirlərin tətbiqi lazımdır. Bu məqsədlə demək olar ki, bütün Kür-Araz ovalığının müxtəlif sahələrində şoran torpaqları yaxşılaşdırmaq üçün tədbirlər kompleksini işləyib hazırlanmışdır. Yaxşı olar ki, bu zaman torpaqların su hopdurma qabiliyyəti, mexaniki tərkibi nəzərə alınsın. Belə ki, Saatlı rayonunda həm yüngül, həm də ağır mexaniki tərkibe

malik torpaqlar yayılmışdır. Burada xlorlu və sulfatlı-xlorlu şorlaşmış torpaqlara rast gəlinir. Belə torpaqları yaxşılaşdırmaq üçün müxtəlif su norması (7-30 min m³), dərin yumşaltma, müvəqqəti dayaz drenlərin tətbiqi, kimyəvi meliorasiya və s. üsulları tətbiq etmək tövsiyyə edilir.

Məlum olduğu kimi kimyəvi meliorasiyada işlədilən maddələr (gips) toz və ya maye halında olmaqla, sənaye tullantılarından hesab olunurlar. Onların şoran torpaqlara verilməsi nəticəsində (xüsusilə üzvi gübrə ilə birlikdə torpağın aqro-su-fiziki xassələri yaxşılaşır. Bununla da sonralar tətbiq olunan kənd təsərrüfatı bitkilərinin məhsuldarlığı artmaqda davam edir.

Şorakətli torpaqların meliorasiyasında əsas meyar onun şorakətlik dərəcəsinin nəzərə alınmasıdır. Belə torpaqlar quru halda çox bərk, nəm halda isə çox şişən olmaqla strukturasız, suyun torpaqda çox zəif hərəkətli, səthi çatlı və qaysaqılı olması ilə seçilir. Belə torpaqları da xam gips və ya tərkibində gips olan materiallardan – gəc fostgips, dəmir kuporosu toz halında, sulfat və xlor turşuları maye halında və s. istifadə oluna bilər. Yuxarıda göstərilənlərdən başqa bütün hallarda növbəli əkin sisteminin tətbiqi ən əsas göstəricilərdən biri hesab olunur.

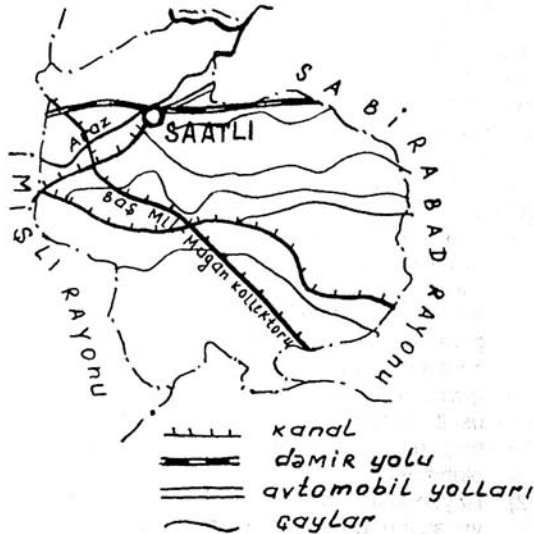
Rayonda kənd təsərrüfatı bitkilərinin məhsuldarlığının artırılması məqsədi ilə bir sıra tədbirlər görülməlidir:

- 1) Sahələrə həddən artıq su verilməsi suvarılan sahələrdə yağın eroziyasının əmələ gəlməsinə səbəb olur. Bütün hallarda min illər ərzində əmələ gəlmiş münbit torpaqlar hədəf yerə yuyulur. Ona görə də rayon ərazisində suvarılan sahələrdə suvarma norma və üsullarına, həmçinin aqrotexniki qaydalara əməl edilməli, suvarmada müterəqqi üsulların (damcılarla suvarma, süni yağış yağdırma, dispers suvarma) tətbiq olunmasına nail olunmalıdır.
- 2) Rayon ərazisində 10442 ha sahədə kollektor-dren və suvarma şəbəkələrinin təmir-bərpa edilməsinə

ehtiyac vardır və buna 17,6 milyard manat vəsait lazımdır.

- 3) Şoran torpaqların meliorasiyası uzun müddətli proses olduğundan burada təmir-bərpa işlərindən əlavə cari yuma $3,0-3,5 \text{ m}^3/\text{ha}$ norma ilə arat suvarmaları aparılmalı, mütərəqqi suvarma texnika və texnologiyası tətbiq etməklə bitkilin inkişaf fazalarına müvafiq olaraq bitkilərin su tələbatı düzgün ödənilməli, torpaqlarda münbitliyi artırmaq üçün üzvi və mineral gübrələrdən, növbəli əkin sistemindən, duza davamlı bitki sortlarından istifadə edilməlidir.

SAATLI İNZİBATİ RAYONU

Sabirabad inzibati rayonu Kür-Araz ovalığının cənubunda Muğan, qismən də Mil düzləri ərazisində yerləşir. Ümumi sahəsi 1407,5 ha olub, ərazisi şimaldan və şimal-qərbdən Hacıqabul, cənubdan Salyan və Biləsuvar, şərqdən Əli-Bayramlı və Salyan rayonları ilə həmsərhəddir.

Ərazi relyefinə görə düzənlik olub okean səviyyəsindən aşağıdır. Burada antropogen dövrün çöküntüləri yayılmışdır. Ərazidə relyef səthinin formalaşmasında da Kür çayının gətirdiyi əsli hissəciklərin böyük rolu vardır. Belə ki, suvarma məqsədilə istifadə olunan bu çayın gətirdiyi hissəciklər relyefin çökək sahələrində çökərək belə sahələrin formalaşmasında əsas rol oynamışdır.

Rayonun iqlimi yayı quraq keçən mülayim isti yarımsəhra və quru steplər iqlim tipinə aiddir. Bu iqlim tipinin çox az və zəif nəmli olması, qışının mülayim və yayının quru isti keçməsi ilə səciyyələnir. Havanın orta illik temperaturu $14,2^{\circ}\text{C}$ -dir. Havanın orta temperaturu $1,8^{\circ}\text{C}$, iyul və avqusta müvafiq olaraq $26,5$ və $25,8^{\circ}\text{C}$ təşkil edir. Torpaq səthinin orta illik temperaturu 18°C -dir. İyulda isə bu göstərici 35°C -ə qədər artır. Yağıntılarn illik miqdarı 309 mm-dir. Onun da əsas hissəsi (209 mm) ilin yanvar, və dekabr ayları arası düşür. Aprel ayından sentyabr ayına qədər cəmi 100 mm (illik yağıntının 32,4%-i) yağıntı yağır. Bununla yanaşı illik buxarlanmada da əsaslı fərqlər müşahidə edilir. Mümkün buxarlanmanın illik həddi 944 mm-dir. Bu da illik yağıntidan 3,05 dəfə çoxdur. Mümkün buxarlanma, xüsusilə yayda olduqca çox olub onun IV-IX aylar arası miqdarı 793 mm-ə bərabərdir. Bu da həmin müddətdə düşən, yağıntidan (120 mm) orta hesabla 6,7 dəfə çoxdur.

Rayonun hidroqrafik şəbəkəsi əsasən Kür çayından ibarətdir. Kür çayı rayonun şimal, şərq hissəsində demək olar ki, sərhəd xəttini təşkil edir və suvarmada onun suyundan geniş istifadə olunur. Bundan başqa ərazidə bir sıra göllər (Sarısu gölü) də mövcuddur.

Ərazinin bitki örtüyü yarımsəhra bitkilərindən ibarətdir. Burada da ot bitkilərindən dəvətikanı, yovşan, qaturquyruğu və s., ağac bitkilərindən isə çay kənarı sahələrdə qovaq,

söyüd və s. təsadüf edilir. Yeni torpaqların mənimsənilməsi ilə əlaqədar olaraq tarlalarda mədəni bitkilər (buğda, arpa, qarğıdalı, bostan-tərəvəz, meyvə və s.) yayılmışdır. Tarla kənarı sahələrdə isə yabani bitkilərə rast gəlinir.

Sabirabad rayonunun torpaq örtüyü o qədər də müxtəlif deyildir. Burada əsasən boz-çəmən torpaqları yayılmışdır. Bu torpaqlar genetik xüsusiyyətlərinə, tərkibində humusun, eləcə də bitkilər üçün lazım olan mühüm qida maddələrindən sayılan azot, fosfor və kaliumla o qədər də zəngin olmaması ilə seçilir.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi rayonun ümumi ərazisi 140754 hektardır. Bunun da 62041 ha-ı suvarılan torpaqlar təşkil edir. Kənd təsərrüfatına yararlı olan torpaqların sahəsi isə 83801 ha olub, onun 52396 ha-ı suvarılan torpaqlardan ibarətdir.

Rayon ərazisində yayılan torpaqlar təbii-təsərrüfat xüsusiyyətlərinə görə aşağıdakı kimi bölünmüşlər:

əkin sahələri 48308,0 ha olub, onun 48308,0 ha-ı da suvarılan sahələrdən ibarətdir. Çoxillik əkinlər 182,0 ha sahəni əhatə edir. Bunlar da bağ sahələrindən ibarətdir. Yuxarıda göstərilənlərdən başqa rayon ərazisinə ümumi sahəsi 35311 ha örüş sahəsi (ondan 3906 ha-ı suvarılan), 11484 ha həyətyanı (ondan 9645 ha suvarılan), o cümlədən 9645 ha kənd ətrafı (ondan 9645 ha-ı suvarılan) və 2377 ha meşə sahəsi daxildir.

Rayon ərazisində aparılmış torpaq islahatından sonra torpaqlar dövlət, bələdiyyə və xüsusi mülkiyyət formalarına bölünmüşlər. Onlar da aşağıdakı qayda da ayrılmışdır:

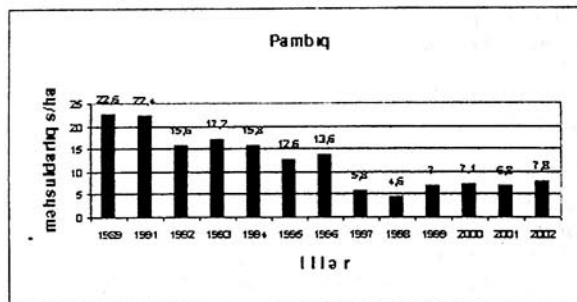
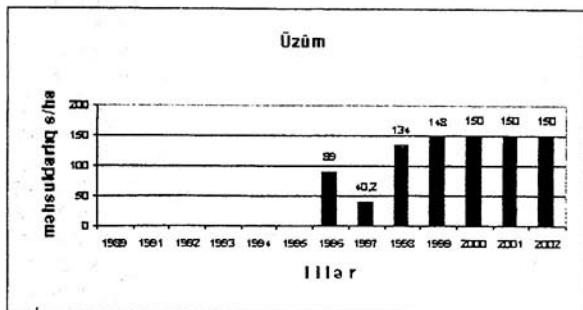
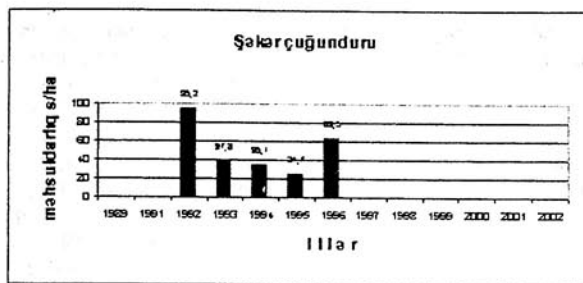
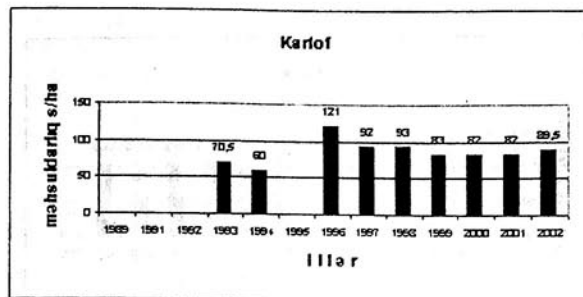
a) Dövlət mülkiyyətində olan torpaqlar. Bu mülkiyyət formasında olan torpaqların ümumi sahəsi 26362 ha-dır. Onun da 781 ha-ı suvarılan torpaqlar təşkil edir. Həmin torpaqların 399,0 ha əkin (399,0 ha sahədə suvarılan), 168 ha-sı çoxillik əkmələr (168 ha sahə bağlardan ibarət olub, onlar da suvarılan), 14787 ha-ı örüş (ondan 214 ha-ı suvarılan) olmaqla kənd təsərrüfatına yararlı torpaqların sahəsi 15354 ha və ya ondan 781,0 ha suvarılan torpaqlar təşkil edir. Dövlət mülkiyyətinə daxil olan meşələrin ümumi sahəsi isə 2369 ha təşkil edir.

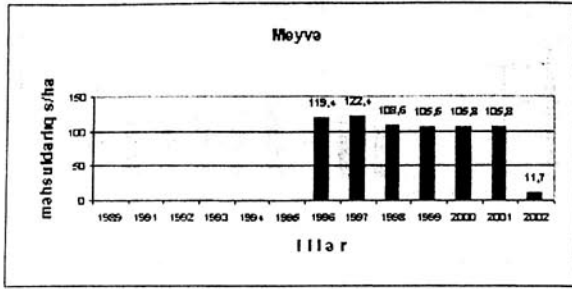
b) Bələdiyyə torpaqları. Bu mülkiyyət formasına daxil olan torpaqların ümumi sahəsi 58913 ha olub, onun 7317 ha-ı suvarılan sahələrdən ibarətdir. Ümumi sahəyə daxil olan torpaqların (58913 ha) 2673 ha-ı əkin (onun 2673 ha-ı da suvarılan), 14 ha-ı çoxillik əkmə (14 ha-ı da suvarılan), 20524 ha-ı örüş (ondan 3692 ha-ı suvarılan) torpaqlarından ibarət olmaqla cəmi kənd təsərrüfatına yararlı olan torpaqların cəmi 23211 ha (ondan 6379 ha-ı suvarılan) torpaqlardır. Yuxarıda göstərilənlərdən başqa əraziyə 1216 ha həyətyanı sahələr (ondan 968 ha suvarılan) olmaqla ondan 968 ha kənd təsərrüfatına yararlı (ondan 968 ha-ı suvarılan) torpaqlar daxil edilmişdir. Bələdiyyəyə daxil edilmiş meşə sahələri 8 ha sahəni əhatə edir.

ç) Xüsusi mülkiyyətdə olan torpaqların sahəsi 65479 ha olub ondan 53913 ha-ı suvarılan torpaqlardan ibarətdir. Onlardan 46236 ha-ı əkin sahələri təşkil edir. Həmin torpaqların 45236 ha-ı suvarılan torpaqlardan ibarətdir. Bu mülkiyyət formasına daxil olan 45236 ha bütövlüklə kənd təsərrüfatına yararlı olan sahələrdir. Bundan xüsusi mülkiyyət formasına 10238 ha həyətyanı sahələr (ondan 8677 ha suvarılan) də daxil olunmuşdur.

Təhlildən görüldüyü kimi bütün mülkiyyət formalarında suvarılan torpaqlar üstünlük təşkil edir. Bu heç də təsadüfi olmayan tarix boyu ərazinin təbii şəraiti suvarma əkinçiliyinin inkişaf etdirilməsini tələb etmişdir. Suvarılan torpaqların sahələrinin artırılmasında burada müxtəlif illərdə çəkilmiş suvarma kanallarının istifadəyə verilməsi və müxtəlif irriqasiya qurğularının inşa edilməsi böyük köməklik göstərmişdir. Hal-hazırda rayon daxilində ümumilikdə olan 62604 ha suvarılan torpaqların 62604 ha-ı da nəzərə alındıqda olmaqla onların üzərində 640 ədəd müşahidə yerləri (quyuları) mövcuddur. Bundan başqa mövcud 62604 ha suvarılan torpaq sahəsi şorlaşma xəritələri və dren şəbəkəsi ilə təmin olunmuşdur. Onlardan 1946 ha qapalı dren şəbəkəsindən ibarətdir. Bütün bunlar ərazidə müxtəlif kənd təsərrüfatı bitkilərinin (taxıl, dənli-paxlalı, texniki, bostan-tərəvəz, meyvə və s.) becərilməsinə imkan vermişdir. Bunu aşağıdakı cədvəldən də aydın görmək olar.

Cədvəlin təhlili göstərir ki, becərilən müxtəlif kənd təsərrüfatı bitkilərinin istər əkin sahələri üzrə, istərsə də onların bir hektar sahəsindən alınan məhsul müxtəlif olmuşdur. Başqa sözlə demək olar ki, əkin sahələri və məhsuldarlıq sabit olmamışdır. Belə ki, bəzi illərdə hər hansı bitki üzrə əkin sahələri az olmasına baxmayaraq vahid sahənin məhsuldarlığı az və ya əksinə çox olmuşdur. Məsələn, 1991-ci ildə buğdanın əkin sahəsi 17511 ha, məhsuldarlığı 29,4 s/ha olduğu halda 1992-ci ildə həmin bitkinin əkin sahəsi 15427 ha, məhsuldarlığı isə 37,7 s/ha təşkil etmişdir və yaxud əksinə 1997-ci ildə rayon üzrə buğdanın sahəsi 21249 ha olmaqla hər ha-dan orta hesabla 24,1 s məhsul alınmışdır. Belə bir müqayisə rayon ərazisində

tətbiq olunan digər bitkilər üçün də seçiyyəvi olmuşdur. Bununla belə müqayisə üçün götürülən 1995-ci ilə nisbətən 2003-cü ildə taxılın əkin sahəsi və bir ha-dan toplanılan məhsul üzrə fərqlər müşahidə olunmuşdur. Belə ki, 1995-ci ildə rayonda 19855 ha taxıl əkilmiş, həmin sahədən 42181, məhsul toplanılmış, bir ha-dan orta hesabla 21,2 s məhsul əldə edilmişdir. Rayonda 2003-cü ildə taxılın əkin sahəsi 30434 ha olub yalnız 01.07.2003-cü il tarixə kimi 27110 t məhsul toplanmış, 1 ha-nın məhsuldarlığı isə 37,4 s və ya 1995-ci ilə nisbətən +16,2 s/ha çox məhsul əldə edilmişdir. Müqayisə göstərir ki, 2003-cü il yanvarın 1-ə kimi kənd təsərrüfatı bitkilərinin əkin sahəsi, ümumi yığım və 1 hektardan alınan məhsul göstəricilərində də əsaslı fərqlər mövcud olmuşdur. Belə ki, göstərilən tarixə qədər rayon üzrə ümumi əkin sahəsi 32523 ha təşkil etmişdir. 2003-cü il yanvarın birinə kimi pambığın ümumi sahəsi 8569 ha, çoxillik otların sahəsi 5178 ha kartofun sahəsi 3976 ha, günəbaxan əkinlərinin sahəsi cəmi 38 ha, tərəvəz bitkilərinin sahəsi 2388 ha, bağ və giləmeyvə bitkilərinin sahəsi 4250 ha və s. təşkil etmişdir. Ümumi məhsuldarlıq isə günəbaxan bitkisi üzrə 9,0 s/ha kartof üzrə 89,5 s/ha üzüm üzrə 150,0 s/ha, tərəvəz üzrə 90,3 s/ha, bağ və giləmeyvə bitkilərinin məhsuldarlığı 111,7 s/ha, ərzaq üçün bostan bitkilərinin məhsuldarlığı 94,7 s/ha, dənli və dənli-paxlalı bitkilərin məhsuldarlığı 36,2 s/ha təşkil etmişdir. Təhlil

göstərir ki, əldə olunmuş bu göstəricilər ümumilikdə suvarılan torpaqlar üçün çox aşağı göstərici hesab olunur. Yuxarıda göstərilənlərdən başqa ayrı-ayrı bitkilərin əkin sahəsi yüksələn xətt üzrə inkişaf etmir. Belə ki, 1991-ci ildə pambıq bitkisinin əkin sahəsi 27760 ha olduğu halda, bu miqdar 1993-cü ildə 21985 ha, 1996-cı ildə 22511 ha, 2000-ci ildə isə cəmi 11168 ha təşkil etmişdir. Əksinə taxılın (buğdanın) əkin sahəsi 1991-ci ilin 17511 ha göstəricilərindən 2000-ci ildə 21840 ha-qədər artırılmışdır.

Məlum olduğu kimi Sabirabad rayonu daxil olmaqla Muğan-Salyan zonasında (Muğan düzündə) kənd təsərrüfatı bitkilərinin becərilməsində onların suya olan tələbatının ödənilməsinin böyük əhəmiyyəti vardır. Azərbaycan Hidrotexnika və Meliorasiya İnstitutu tərəfindən Muğan-Salyan zonası üçün 75% su ilə təmin olunma ilində hər bir hektar sahədə becərilən bitkilər üçün su tələbatı öyrənilmişdir. Müəyyən edilmişdir ki, göstərilən il üçün pambığın becərilməsi üçün 7400 m³/ha, üzüm üçün 5300 m³/ha, payızlıq taxıl üçün 3400 m³/ha, dən üçün qarğıdalı sahəsinə 6100 m³/ha, tərəvəz üçün 7400 m³/ha və s. su tələb olunur. Bu tələbat demək olar ki, ayrı-ayrı illərdə ödənilir. Məsələn, 1997-ci ildə Sabirabad rayonuna verilən suyun həcmi 3102 m³/ha olduğu halda bu miqdar 1999-cu ildə 2362 m³/ha, 2000-ci ildə isə 2228 m³/ha təşkil etmişdir.

Rayonda kənd təsərrüfatı işlərini həyata keçirmək üçün müvafiq maşın və avadanlıqların olması vacib sayılır. Hal-hazırda rayon üzrə mövcud olan tırtıllı, təkərli traktorların, buldozərlərin, ekskavatorların, taxılıyaq və yem biçən kombaynların, kotan, mala, taxılşəpən, taxıltemizləyən, çiyidsəpən, pres bağlayan, kultivator və s. sayı kifayət qədər olsa da onlar kəndli-fermerlərin tələbatını ödəmir. Kəndli, kəndli-fermer təsərrüfatlarında 1 ha sahənin becərilməsinə külli miqdarda vəsait sərf etməli olur.

Son illərdə rayonda mineral gübrələrin və əlaq otlarına qarşı herbisidlərin alınması da qənaətbəxş şəkildə deyildir. Bütün bunlar kənd təsərrüfatı bitkilərindən yüksək məhsul almağa maneçilik törədir.

Rayon ərazisində kənd təsərrüfatı bitkilərinin məhsuldarlığına, o cümlədən torpaqların münbitliyinə bir çox amillər

də mənfi təsir göstərir. Onlardan rayon ərazisində şorlaşmış və şorakətləşmiş torpaqların geniş yayılması, eroziya prosesinin inkişafı, suvarma suyunun keyfiyyət tərkibinin aşağı olması, böyük həcmdə suvarma kanallarının, suvarma qurğularının istər əsaslı, istərsə də cari təmirə ehtiyacı olması, növbəli əkin sisteminin tətbiq olunması üçün şəraitin olmaması və s. göstərmək olar. Aparılan tədqiqatlar nəticəsində Sabirabad rayonu ərazisində yayılmış torpaqların müxtəlif dərəcədə şorlaşma və şorakətləşməyə məruz qaldığı müəyyən edilmişdir. Əvəla qeyd etmək lazımdır ki, şorlaşmış torpaqların tərkibində bitkilərin inkişafına mane ola bilən müəyyən miqdarda duzlar olur. Onlar da əsasən xlorlu, sulfatlı və karbonatlı (sodalı) olurlar. Onların miqdarı isə hesablanmış torpaq qatında olan duzun miqdarı quru qalığa görə təyin edilir. Torpaqların şorlaşması isə şorlaşmamış, çox zəif şorlaşmış orta şorlaşmış, şiddətli şorlaşmış, çox şiddətli şorlaşmış və şoranlardan ibarətdir. Onların tərkibində isə quru qalığın miqdarı müvafiq olaraq $\leq 0,1$; $0,1-0,25$; $0,5-1,0$; $1,0-2,0$; $2,0-3,07$ və $> 3,0$ -dür.

Şorakət torpaqlar isə udma tutumunda Na miqdarı ilə müəyyən edilir. Onlar da şorakət olmayan (25%), zəif şorakətli (5-10%), orta şorakətli (10-15%), şiddətli şorakətli (15-20%) və şorakət torpaqlara (>20%) ayrılırlar. Sabirabad rayonu ərazisində xüsusilə şorlaşmış torpaqlar geniş yayılmışdır. Onların da sahəsi aşağıdakı kimidir. Belə ki, şorlaşmış torpaqlar 33002 ha, zəif şorlaşmış torpaqlar 22809 ha, orta şorlaşmış torpaqlar 5348 ha, şiddətli və çox şiddətli şorlaşmış 1445 ha sahəni əhatə edir. Rayon ərazisində 12890 ha sahə torpaqlarında şorakətləşmə müşahidə edilmir. Lakin 40280 ha sahədə isə zəif və 9434 ha sahədə isə orta və şiddətli şorakətvari torpaqlara rast gəlinir. İstər şoran, istərsə də şorakətli torpaqları yaxşılaşdırmaq bir çox tədbirlər və meliorantlar (yuma, gipslə yuma, gips-üzvi kübrə ilə yuma, kükürd turşusu ilə yuma və s.)

Qeyd etmək lazımdır ki, rayon ərazisində mövcud olan suvarılan sahələrdə istifadə olunan yeraltı və yerüstü sular dərinliyi və minerallaşma dərəcəsinə görə fərqlənir. Belə ki, ümumi 62604 ha suvarılan torpaqların 342 ha-da yeraltı suların yatım dərinliyi 1-m-dən azdır. 10630 ha sahədə bu göstərici

1,0-1,5 m, 32810 ha sahədə 1,5-2,0 m, 17210 ha sahədə 2,0-3,0 m və 1612 ha sahədə 3,0-5,0 m arasında dəyişir. Bunlar da keyfiyyət quruluşuna görə aşağıdakı kimidir. Yəni ümumi suvarılan torpaqların yalnız 1612 ha-ı meliorativ cəhətdən (yeraltı sular) yaxşı, 52857 ha-ı kafi və 8137 ha sahədə qeyri kafi kimi qiymətləndirilib. Onlardan da 1342 ha sahədə olan yeraltı sular yolverilməz dərinliyə, 1240 ha-ı sahədə şorlaşmaya şərait yaratdığına və 5553 ha yolverilməyən dərinliyə və şorlaşmasına səciyyəli.

Yeraltı suların minerallaşma dərəcəsi müxtəlifdir. Belə ki, 14896 ha sahədə yeraltı suların minerallaşma dərəcəsi 1,0 q/l-də azdır. 41447 ha sahədə bu göstərici 1,0-3,0 q/l və 6261 ha sahədə 3,0 q/l-dən çoxdur. Bununla yanaşı suvarılan torpaqların (62604 ha) tərkibində minerallaşmanın 1,0 q/l-dən az olması həmin suların suvarma üçün yararlı olduğunu göstərir.

Rayon üzrə ümumi suvarılan torpaq sahəsi dren şəbəkəsi ilə əhatə olunmuşdur. Ondən da 1946 ha-ı qapalı-üfiqi dren şəbəkəsindən ibarətdir. Bütün bunlara baxmayaraq belə bir şəbəkənin təmirə (əsaslı və cari) ehtiyacı vardır.

Rayon ərazisində k/t bitkilərinin məhsuldarlığının artırmaq məqsədilə kəndli-fermer təsərrüfatlarına aşağıdakı tədbirlər təklif edilir.

1. Torpaqlarda eroziyaya qarşı mübarizə tədbirləri həyata keçirilməlidir.

Sabirabad rayonunda torpaqlarını münbitliyinə mənfi təsir göstərən amillərdən biri də suvarılan sahələrdə irriqasiya eroziyasının intensiv inkişaf etməsidir. Eroziyanın bu növü suvarılan əkin sahələrində və suvarma normalarına riayət edilməməsi nəticəsində baş verir. İlik baxışda bu proses o qədər də nəzərə çarpmır. Lakin hər hansısa mailliyə malik olan sahəyə normadan artıq su verdikdə torpağın üst münbit qatının hədəf yerə yuyulduğu asanlıqla müəyyən etmək olar. Bununla bir tərəfdən əmələ gəlmiş torpaq, digər tərəfdən onun tərkibində bitki üçün çox zəruri olan qida maddələri də hədəf yerə yuyulur. Bu isə öz təsirini becərilən bitkilərin keyfiyyət və kəmiyyət tərkibində özünü aydın göstərir. Müşahidələr göstərmişdir ki, irriqasiya eroziyasına uğramış pambıq bitkisi

üzərində 25-30 qoza olduğu halda, orta və şiddətli dərəcədə irriqasiya eroziyasına məruz qalmış sahədə 10-15 –dən çox qoza müşahidə edilməyir. Belə bir göstərici buğda və s. bitkilər üçün də üstünlük təşkil edir. Bununla da kəndli-fermerlər istifadə etdikləri sahədən nəzərdə tutulduğundan 3-5 dəfə az məhsul əldə edilir. Ona görə də suvarılan əkin sahələrində irriqasiya eroziyasına qarşı ciddi mübarizə aparılmalıdır. Bu məqsədlə su və suvarma norması qabaqcadan müəyyən olunmalı, şırımların uzunluğu, suvarma zolaqlarının eni və uzunluğu ərazinin mailliyi ilə uzlaşdırılmalı, suvarmada mütləq (yağış-yağdırma, yeraltı suvarma, aerözollu suvarma və s.) suvarma üsullarından və suvarma texnika vasitələrindən (müxtəlif diametrlili və materiallardan hazırlanmış trubalardan) istifadə edilməlidir. Suvarma suyunun hədəf yerə axmasına yol verilməməlidir.

2. Şorlaşmış və şorakətli torpaqların meliorasiyası üçün ilk növbədə yuxarıda göstərilən tədbirlə yanaşı burada kollektor-drenaj sisteminin normal işləməsinə təmin etmək lazımdır. Bu məqsədlə rayonda təmirə ehtiyac olan 1092 ha kollektor dren şəbəkəsində təmir bərpa işləri aparılması üçün 1911 milyon manat vəsait tələb olunur.

a) 33002 ha şorlaşmamış sahədə gələcəkdə şorlaşmanın baş verməsinə hər vasitə ilə yol verilməməlidir.

b) 6793 ha orta və şiddətli dərəcədə şorlaşmış sahədə torpaqların əsaslı yuyulması tələb olunur. Burada əsasən xloridli şorlaşma üstünlük təşkil etdiyi üçün adi su ilə hər ha-a 10-15 min m³ yuma norması tətbiq etməklə yerli şəraitə uyğun olan gips + üzvi kübrə (10-20 t/ha arası), 10-40 t/ha üzvi kübrə + gips qarışığı, 10-30 t/ha kükdür turşusu ilə yaxşılaşdırma işləri aparmaq lazımdır. Bütün bu tədbirlər üçün 2687 milyon manat vəsait tələb olunur.

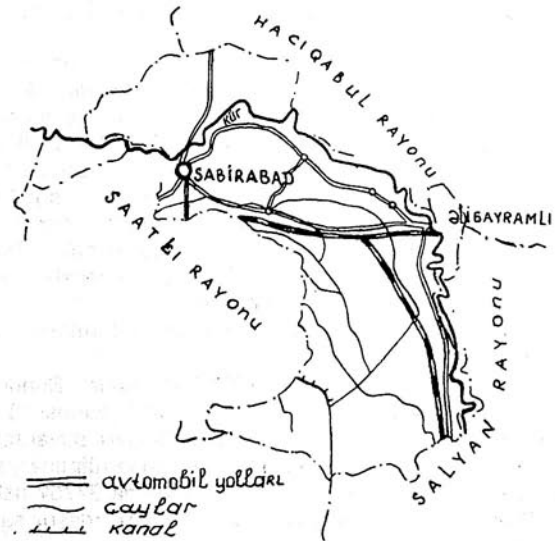
c) Zəif şorlaşmış 22209 ha sahələrdə cari yuma aparmaqla, yəni hər bir hektar sahəyə 15-20 min m³ əvəzinə hektara 2,0-2,5 min m³ su verməklə (həm də sahənin meyilliyindən asılı olaraq) ləkələr düzəltmədən zəif şorlaşmanı aradan qaldırmaq olar ki, bu da o qədər çox vəsait tələb etmir.

d) Şorakətli torpaqları yaxşılaşdırmaq üçün hər ha-a 10-20 t sulfat turşusu, daha yaxşı olar ki, 5-10 t gips verilsin. Hər iki halda yuma norması 15-20 min m³ qəbul edilir.

Qeyd etmək lazımdır ki, torpaqların meliorasiyası uzun müddətli bir proses olduğu üçün onları qısa müddətdə yaxşılaşdırmaq və duzlardan təmizləmək mümkün olmur. Ona görə də tədbirlər yalnız bir mövsümdə yox, bir neçə mövsümdə davam etdirilməlidir. Bu zaman meliorantlarla yanaşı digər vasitələrdən (məsələn, mineral və üzvi kübrələr və s. istifadə edilməsi, qısa boylu bitkilərin tətbiqi və s.) də istifadə etmək lazımdır.

Bütün görülməli tədbirlər bir il müddətində olmamalıdır, əksinə mütəmadi olaraq sağlamlaşdırma işləri başa çatana qədər davam etdirilməlidir.

SABİRABAD İNZİBATI RAYONU

SALYAN İNZİBATI RAYONU

Salyan inzibati rayonu Kür-Araz ovalığının cənub-şərqində, Kür çayının aşağı hissəsində yerləşir. Rayonun ərazisi şimaldan Hacıqabul, şimal-şərqdən Xəzər dənizi, cənub-şərq, cənub, cənub-qərbdən Neftçala və Biləsuvar, qərb və şimal-qərbdən Sabirabad rayonları ilə həmsərhəddir. Ərazi okean səviyyəsindən 20-28 m aşağıda yerləşir. Ərazinin relyefi səth quruluşuna görə Kür və Araz çaylarının allüvial hamar düzənlikdən ibarətdir.

Rayonun geomorfologiyasının formalaşmasında Xəzər dənizinin səviyyəsinin dəyişməsi böyük rol oynamışdır. Xüsusilə ara-bir rəqressiya və transqressiyanın dəyişməsi ərazinin relyefinə təsir göstərir.

Burada allüvial və dördüncü dövrün çöküntüləri, eləcə də proluvial və allüvial-proluvial çöküntüləri mövcuddur. Allüvial çöküntülər əsasən qum və qumsalardan, bəzən isə gillicə və gillərdən ibarətdir.

Salyan rayonun iqlimi yarımsəhra tipinə aiddir. Qışı mülayim, yayı isə quru və isti keçir. Burada həm də quru çöllərin iqlimi özünü göstərir. Havanın orta illik temperaturu 14,5 °C, yanvar ayında temperatur 2,5-3,2 °C təşkil edir. Yağıntılardan illik miqdarı 280-295 mm, illik buxarlanma isə 940-965 mm təşkil edir. Havanın yüksək hərəreti, yağıntılardan azlığı, buxarlanmanın intensivliyi çox yerdə külək eroziyasının əmələ gəlib genişlənməsində təyinedici rol oynayır. Rayon ərazisində əsən şimal-şərq küləkləri intensiv külək eroziyasının əmələ gəlməsinə səbəb olur.

Salyan rayonu torpaqları mülkiyyət formaları üzrə aşağıdakı qaydada bölünür:

Rayonun ümumi ərazisi 145307 hektardır. Bunun da 44905 hektarı suvarılan torpaqlardır. Əkin sahəsi 31320 hektar təşkil edir ki, bunun da 26320 hektarı suvarılındır. Dincə qoyulan 1937 hektar suvarılır. Kənd təsərrüfatına yararlı sahələrin cəmi 91373 hektar olub ki, bunun da 37752 hektarı suvarılındır. Rayon ərazisində 336 hektarı meşə sahəsi mövcuddur.

a) Rayonun Dövlət mülkiyyətində saxlanılan torpaq sahələri təyinatına görə aşağıdakı qaydada bölünür:

Dövlət mülkiyyətində olan ərazinin sahəsi 45414 hektardır. Bunun da ölüşlər 42351 hektar olub ki, 154 hektarı suvarılır. Ərazidə kənd təsərrüfatına yararlı sahələrin cəmi 48794 hektar olub ki, bunun da 5264 hektarı suvarılan torpaqlardır. Həyətəni sahələrin cəmi 110 hektardır ki, bunun da 102 hektarı suvarılır və kənd təsərrüfatına yararlıdır. Meşələrin sahəsi 307 hektar təşkil edir.

b) Xüsusi mülkiyyətdə olan torpaqlar öz təyinatına görə aşağıdakı qaydada bölünür:

Göstərilən mülkiyyətdə olan ərazinin ümumi sahəsi 29331 hektar olaraq, onun 23331 hektarı suvarılan torpaqlardır. Burada 969 ha torpaq dincə qoyulmuşdur ki, bunların da hamısı suvarılır. Ümumiyyətlə, bu mülkiyyət formasında kənd təsərrüfatına yararlı olan 30300 hektar sahəsinin hamısı suvarılır.

Həyətəni sahələr 7042 hektar təşkil edir. 6555 hektarı suvarılır.

c) Rayon ərazisində bələdiyyə mülkiyyətində olan torpaqların ümumi sahəsi 32548 hektardır. 2684 hektarı suvarılır. Əkin sahəsi 1989 hektardır ki, bunun da hamısı suvarılır. Ərazidə dincə qoyulan sahələr 171 hektar təşkil edir, bunlar suvarılır. Bu mülkiyyət formasında olan ölüşlərin sahəsi 10119 hektar olub ki, bunun ancaq 28 hektarı suvarılır. Ümumiyyətlə, kənd təsərrüfatına yararlı sahələr 12279 hektar olub ki, bunun da 2188 hektarı suvarılır.

Bələdiyyə mülkiyyətində olan həyətəni torpaqların sahəsi 571 hektardır. 496 hektarı suvarılır. Ərazidə meşələrin sahəsi 29 hektar təşkil edir.

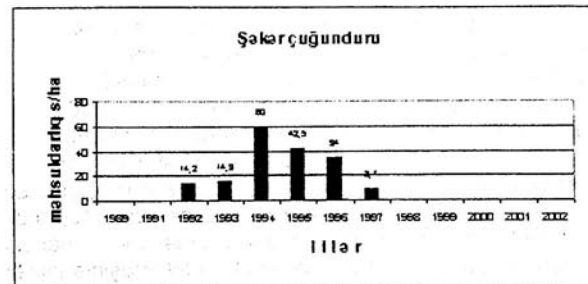
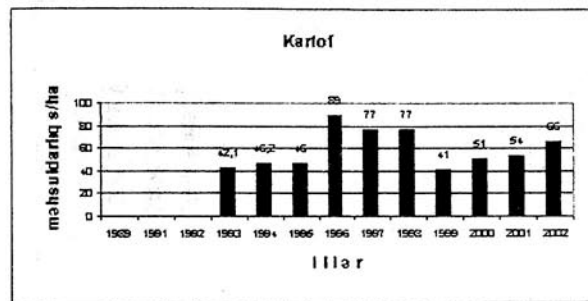
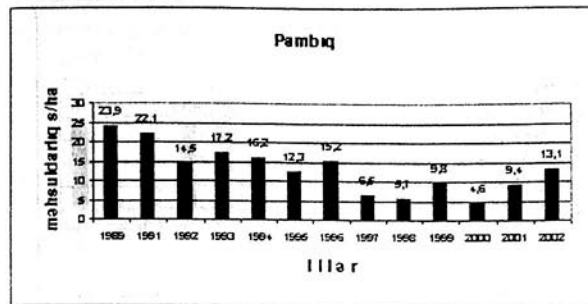
q) Rayonun torpaq örtüyü. Ərazinin torpaq örtüyü əsasən boz torpaqlar və onların yarımtiplərindən ibarətdir. Burada boz, boz-çəmən, çəmən-boz, allüvial, və intrazonal torpaqların çəmən-bataqlıq, bataqlaşmış torpaqlar və şoranlar yayılmışdır. Bundan başqa, çəmən və subasar torpaqlara da rast gəlinir. Bunlar da çox yerdə introzanallıq təşkil edir.

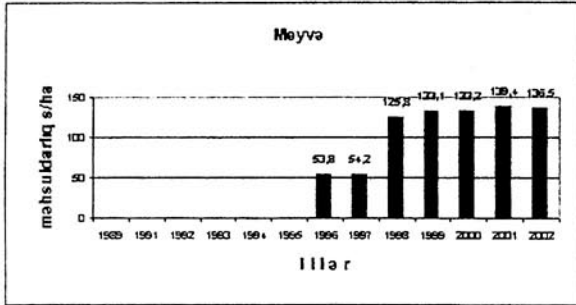
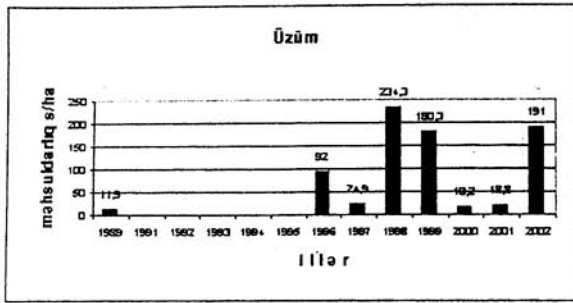
Suvarılan torpaqlarda irriqasiya eroziyası da geniş yayılmışdır. Rayon ərazisində qış otlarlarında mal-qaranın intensiv otarılması nəticəsində otlaq eroziyası da geniş vüsət almışdır ki, bu da otlaqların məhsuldarlığına və məhsulun keyfiyyətini xeyli pisləşdirmişdir. Belə ki, mal-qara tərəfindən həvəslə yeyilən otlaq bitkiləri qaba və bəzi hallarda zəhərli ot növləri ilə əvəz edilmişdir.

Rayonun Xəzər dənizinə bitişik olan hissələrində mövcud olan torpaqlar yüngül mexaniki tərkibə malik olduğu üçün şiddətli dərəcədə külək eroziyasına uğramışlar. Sahildən uzaqlaşdıqda bu proses zəif formada özünü göstərir. Bu da həmin ərazilərdə aridləşməni və yaxud səhrələşmə prosesinin güclənməsinə şərait yaratmış və yaradır.

Eroziyaya məruz qalan torpaqlarda aridləşmə müşahidə olunur. Belə torpaqlar deqradasiyaya uğrayır.

Rayon ərazisində əsasən taxıl bitkiləri, pambıq, çoxillik otlar, üzüm, bostan tərəvəz bitkiləri becərilir. Kənd təsərrüfatı bitkilərin məhsuldarlığı hələlik yüksək deyildir. Budur ki, 1997-ci ildə rayonda 13765 hektar əkin sahələrindən orta hesabla 17,6 s/ha alındığı halda, 2002-ci ildə 16064 hektar taxıl sahəsindən orta hesabla 26,3 s/ha olmuşdur. Beləliklə 1997-ci

İllə müqayisədə rayon üzrə taxılın məhsuldarlığı 2002-ci ildə 11,3 s artmışdır. Digər prioritetli bitki olan pambığın məhsuldarlığı 1997-ci ildə 6,5 s/ha olduğu halda 2002-ci ildə 13,1 s/ha olmuşdur. Məhsuldarlığı 6,5 s/ha artmışdır. 1997-ci ilə nisbətən 2002-ci ildə kənd təsərrüfatı bitkilərinin məhsuldarlığının artmasında aşağıdakı amilləri göstərmək olar:

Fermer və kəndli təsərrüfatında əkinə qayğının artması; aqrotexniki xidmətin yaxşılaşdırılması; özcnzkr və ziyanvericilərə qarşı 170 hek., alaqarla mübarizədə isə 1400 hek. sahədə kimyəvi preparatlardan istifadə edilməsi; yeni məhsuldar sortların əkilməsi; rayonda kənd təsərrüfatı maşınlarının və

ümumiyyətlə texnikanın lazımı sayda olmasıdır ki, bu da şum, becərmə və yığılı vaxtında aparmağa imkan yaratmışdır.

Bununla belə məhsuldarlıqda artım olsa da nəticələr qənaətbəxş deyildir.

Rayonunun ərazisi arid zonada yerləşdiyi üçün burada təbii iqlim şəraiti yalnız suvarma əkinçiliyinə imkan verir. Ona görə də bütün mülkiyyət formaları üzrə ərazinin 30,9%-ni (44905 hektar), kənd təsərrüfatına yararlı sahələrin isə 41,3%-ni (37752 hektar) suvarılan torpaqlar təşkil edir. Burada suvarma mənbəyi kimi yeraltı suların istifadə etmək imkanı məhduddur və əsas suvarma mənbəyi Kür çayıdır.

Suvarma torpaqlarda çatışmayan nəmliyi tənzimləmək imkanı versə də kənd təsərrüfatı istehsalında suyun keyfiyyəti və miqdarı çox mühüm rol oynayır.

Suvarma sularında duzların miqdarı 0,08-1 q/l ola bilər. Əgər suvarma suyu yüksək keyfiyyətlidirsə, onda torpaq yaxşılaşa bilər, əksinə suvarma suyunun keyfiyyəti pəssirsə, onda torpağın meliorativ vəziyyəti də pəssir və onun məhsuldarlığı aşağı düşür. Xüsusən də torpaqlar bu və ya digər dərəcədə şorlaşmış və şorlaşmaya meyilli olsunlar. Kür çayının suyu suvarma üçün normal hesab edilə bilər.

Hesablamalarla müəyyən edilmişdir ki, 16150 hektar suvarılan torpaqlarda, növbəli əkin sistemində riayət etməklə, kənd təsərrüfatı bitkilərinin, sulu illərdə, 349,8 mln. m³, orta sulu illərdə 373,8 mln. m³ su tələbatına qarşı müvafiq olaraq 578,8 və 528,8 mln.m³ su ehtiyacları olsa da, az sulu illərdə, yəni quraqlıq olduqda 397,3 mln. m³ su tələbatına qarşı ancaq 197,4 mln. m³ su ehtiyacı olur ki, bu da 200 mln. m³ su, çatışmazlığı deməkdir. Bu halda kənd təsərrüfatına xeyli ziyan dəyir. Belə ki, 2000-ci ildə baş vermiş quraqlıq nəticəsində 29406 hektar sahənin 9452 hektarına ziyan dəymişdir. Məhsuldarlığa dəymiş ziyanın səviyyəsi bitkilərdən asılı olaraq 2-49% arasında olmuşdur. Ziyanın ümumi məbləği 5535 mln təşkil etmişdir. Ən çox ziyan meyvəçilik və taxılçılıq üzrə olmuşdur. Belə ki, 14607 hektar taxıl sahəsinin 7200 hektarına (50%) ziyan dəymiş, təsərrüfatlar 3780 mln. manat həcmində məhsul itirmiş hesab olunurlar.

2002-ci ildə isə təbii fəlakətlər nəticəsində 2182 hektar sahəyə ziyan dəymişdir.

Bununla belə kənd təsərrüfatı bitkilərinin məhsuldarlığını aşağı salan digər amillər də mövcuddur. Məhsuldarlığa təsir edən amillərdən torpaqların şorlaşmasını göstərmək olar. Tərkibində k/t bitkilərinin normal inkişafına mane ola biləcək qədər duzlar olan torpaqlar şorlaşmış torpaq hesab olunur.

Belə ki, zəif şorlaşmış torpaqlarda məhsuldarlıq 10-20%, orta şorlaşmış torpaqlarda 20-40 %, yüksək şorlaşmış torpaqlarda 65-75 % aşağı düşür, çox yüksək şorlaşmış torpaqlarda və şoranlarda isə məhsuldarlıq 0-10 % arasında dəyişir.

Salyan rayonunda 18000 hektar o, cümlədən 7900 hek. zəif, 6100 hek orta, 4000 hek şiddətli və çox şiddətli şorlaşmış suvarılan torpaqlar, həmçinin 6200 hek zəif şorakətli, 3900 hek. orta və yüksək şorakətli torpaqlar mövcuddur. Qeyd edildiyi kimi bu kənd təsərrüfatı bitkilərinin məhsuldarlığının aşağı düşməsinə səbəb olur.

Torpaqların meliorativ vəziyyətinə təsir edən amillərdən biri də mineralaşmış qrunt sularının yer səthinə yaxın yerləşməsidir. Belə ki, 1,5-2,0 metrədən az dərinlikdə yerləşən mineral qrunt suları həm bilavasitə bitkilərə ziyan verir, həm də torpaqların şorlaşmasına və yaxud şorlaşma dərəcəsinin artmasına səbəb olur.

Rayonda mineralaşmış qrunt sularının yerləşmə dərinliyinin yer səthindən 1,0 metrədən az olan sahələr 10200 hek, 1,0-3,0 metr arasında olan sahələr isə 28950 hektar təşkil edir. Qrunt sularının minerallığı 16,26-23,18 q/l arasında dəyişir.

Torpaqları bitkilər üçün zərərli olan duzlardan təmizləmək üçün kompleks meliorativ tədbirlər həyata keçirilməlidir. Bu məqsədlə də, rayonda 36221 hektar suvarılan sahəni əhatə edən, uzunluğu 723,95 km olan (o cümlədən 320,85 km kollektor, 403,1 km drenlər) kollektor-drenaj sistemləri mövcuddur. Hazırda bu sistemlərin təxminən 35600 hektar sahədə yerləşən və ya 713,1 km uzunluğundakı hissələrin təmirə, o, cümlədən 153 km hissəsinin (və ya 7650 hektar sahədəki qurğuların) əsaslı təmirə, bərpa olunmağa ehtiyacı vardır. Bu

o deməkdir ki, Salyan rayonunda mövcud olan kollektor – drenaj sistemlərinin normal işləməsi tam təmin olunmur.

Su itkisinin qarşısını almaq, həmçinin bitkiləri suvarma suyu ilə təlabata görə təmin etmək məqsədi ilə ümumi uzunluğu 1462,3 km olan, o cümlədən beton üzüklü 155 km, novlu 68,4 km və bağlı (borulu) 5 km suvarma sistemlərində 2022-ci ildə hidrotexniki qurğuların 856,7 km uzunluğunda suvarma kanallarının təmirə, o cümlədən 256,7 km hissəsinin əsaslı təmirə və bərpaya ehtiyacı vardır.

Təmir-bərpa işlərinin xüsusiyyətlərini və tələb olunan vəsaiti müəyyən etmək üçün 1997-ci ildə rayonun «Şəfəq», 2001-ci ildə isə Seyid Sadıxlı təsərrüfatlarının özəlləşdirilməsi ilə əlaqədar tərtib edilmiş meliorasiya şəbəkələrinin təmir-bərpa layihələrini nümunə kimi qəbul etsək, onda meliorasiya vəziyyəti aşağıdakı kimi müəyyən edilə bilər:

- Əksər suvarma şəbəkəsi qeyri-mühəndisi torpaq kanallardan ibarətdir. Kanallar lillənmiş, yamaqları bəzi yerlərdə dağılmış, kanalların dibi və yamaqları müvafiq normaya uyğun olmadığından suburaxma qabiliyyəti azalıb. Ərazidə torpaq kanallardan başqa novlu və beton üzüklü kanallar da vardır. Lakin, bu kanallar da lillənmiş, novların yanları dağıdılmışdır. Ona görə də bu kanalların bəzilərindən istifadə olunduğu halda bəziləri tamamilə yararsız vəziyyətə düşdüüyü üçün; suvarma torpaq kanallarla həyata keçirilir;
- Kanallar üzərindəki hidrotexniki qurğuların yararsız və ya tamamilə olmaması müəyyən sahələrə su verilməsini çətinləşdirir;
- Kollektor-drenaj şəbəkəsinin vəziyyəti: ilkin drenlərin və suyuğucuların əksəriyyəti açıqdır. Drenaj şəbəkəsinin lillənməsi və drenlərdə kol-kosun bitməsi sahədən qrunt suların axıdılmasını çətinləşdirir və ona görə də drenaj sistemi öz funksiyasını yerinə yetirə bilmir. Ərazinin bir hissəsində 1980-ci ildə bağlı drenaj tikilsə də hazırda həmin drenlər açıq tipli drenlərlə əvəz edilmişdir. Drenaj sularını

sahədən kənar etmək üçün tikilmiş nasos stansiyaları ləğv edilmiş, drenaj suları isə öz axımı ilə çətinliklə sahədən kənar edilir. Ərazidə əvvəllər tikilmiş bağlı ilkin drenlər hal-hazırda lilləndiyinə, baxış quyuları dolduğuna və ən əsası isə suyuğici drenlərdə kol-kos bitdiyinə və onlar da lilləndiyinə görə bağlı drenlərin işini təmin etmir. Suyuğicilərin üstündə tikilmiş körpülərin bəziləri də dağılmaq üzrədir.

Bələliklə, mövcud suvarma və kollektor-drenaj şəbəkəsində, onların üzərində olan hidrotexniki qurğuların uzun müddətli istismarı və baxımsızlığından yaranmış çatışmazlıqları aradan qaldırmaq üçün təmir-bərpa işlərinin aparılması tələb olunur.

Bu işlər əsasən aşağıdakılardan ibarətdir:

- suvarma və drenaj şəbəkələrinin lildən təmizlənməsi;
- suvarma kanalları üzərindəki hidrotexniki qurğuların (səviyyə qaldırıcı, suburaxan, borulu keçid, akveduk və s.) yeniləri ilə əvəz edilməsi və bərpası;
- açıq suyuğici və ilkin drenlərdəki borulu keçidlərin bərpa edilməsi, bağlı ilkin drenlərin borularının yuyularaq təmizlənməsi və mənsəb, baxış quyularının bərpası.

Layihə smeta sənədlərinə görə 1 hektar sahədə kollektor-drenaj və suvarma şəbəkəsinin təmir-bərpa işlərinə 1658250–1665915 manat və yaxud 352,81–354,45 \$ ABŞ dolları vəsait tələb olunur.

Torpaq sahələrinin həm cari, həm də əsaslı səthi hamarlamaya işlərinə, həmçinin şorlaşmış torpaqların cari və əsaslı yuyulması lazımdır.

Kompleks tədbirlərə şorakətliyə qarşı mübarizədə onun şorakətlik dərəcəsinə uyğun olaraq, kimyəvi meliorantların tətbiqi də daxildir. Həmin məqsədlə respublikada zəngin ehtiyata malik olan xam gipsdən və ya tərkibində gips olan materiallardan – gəc, fostgips, dəmir kuporusu toz halında, sulfat və xlor turşuları maye halında və s. istifadə oluna bilər.

Rayon ərazisində məhsuldarlığın artırılması və fermerləndli təsərrüfatlarına bu barədə köməklik etmək məqsədi ilə aşağıdakı bir sıra tədbirlərin tətbiqi təklif edilir:

1. Rayon ərazisində torpaq eroziyasına qarşı mübarizə aparılmalıdır.

- a) Külək eroziyasına qarşı əsasən fitomeliorativ tədbirlər tətbiq edilməlidir. Külək istiqamətinə perpendikulyar meşə zolaqları salınmalı və orada quraqlığa davamlı ağac cinslərinin əkilməsinə üstünlük verilməlidir. Külək eroziyası intensiv olan sahələrdə küləyin istiqamətinə perpendikulyar şəkildə çoxillik otlar əkilməli, bəzi sahələrdə isə bioloji hasarlar yaradılmalıdır. Qumları bərkitmək və süni struktur yaratmaq məqsədilə kimyəvi preparatlardan, o cümlədən K-4 və başqalarından istifadə edilməlidir.
- b) İrriqasiya eroziyasına qarşı, əsasən, suvarmanın düzgün təşkili və aparılmasıdır. Hər şeydən əvvəl yer səthinin mailliyi çox olan halda cari və ya əsaslı səthi hamarlamaya işləri aparılmalıdır. Bir hektar sahənin hamarlanmasına 200-320 min manat vəsait tələb olunur.

Cərgələrarası becərilən bitkilərin suvarılmasında şırımların uzunluğu, başdan-başa becərilən bitkilərin suvarılmasında isə zolağın eni və uzunluğu, sahənin meyilliyi, torpaqların suhopdurma qabiliyyəti, mexaniki tərkibi, suvarma norması nəzərə alınmaqla təyin edilmiş su sərfi tətbiq edilməlidir.

Torpağın fiziki-kimyəvi xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla müterəqqi suvarma texnikası da tətbiq edilə bilər.

2. Şorlaşmış və şorakətli torpaqların meliorasiyası üçün ilk növbədə kollektor-drenaj sisteminin normal işləməsi təmin edilmişdir. Bu məqsədlə rayonda təmir bərpa işlərinə ehtiyacı olan 7650 hektar suvarılan sahədəki kollektor-drenaj şəbəkəsində əsaslı-təmir-bərpa işləri görülməlidir.

3. 12000 hektar sahə suvarma şəbəkələrinin əsaslı təmir və ya bərpasına ehtiyac vardır. Burada kollektor-drenaj

və suvarma şəbəkələrində təmir-bərpa işəri üçün 19904,2 mln manat vəsait tələb olunur.

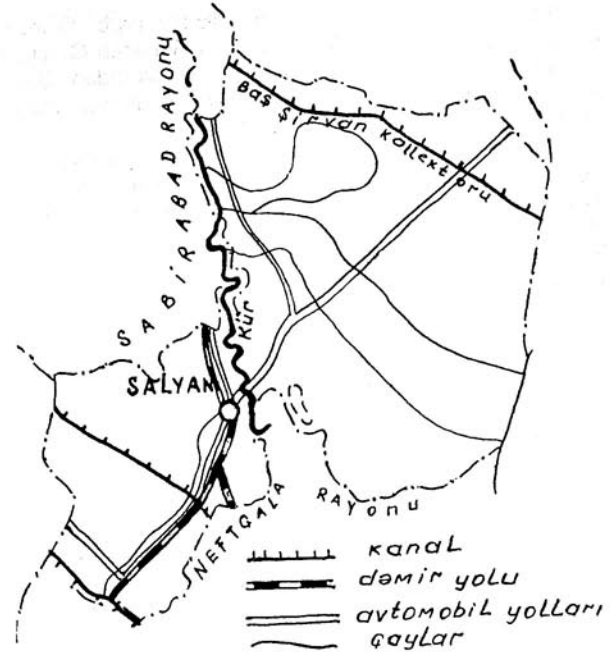
- a) orta və şiddətli dərəcədə şorlaşmış 10100 hektar sahədə torpaqların əsaslı yuyulması lazımdır. Burada əsasən xloridli şorlaşma olduğu üçün adi su ilə 10-15 m³/ha norma ilə «fasiləli» yuma üsulu ilə (normanı 2-3 və ya daha çox dəfəyə verməklə) müsbət nəticələr əldə etmək olar. Bunun üçün 5050 milyon manat vəsait lazımdır.
- b) Zəif şorlaşmış 7900 hektar sahələrdə cari yuma aparmaqla, yeni 15-20 min m³ əvəzinə hektara 2-2,5 min m³ su verməklə, həm də sahənin meyliyindən asılı olaraq ləklər düzəltmədən də aparmaq olar ki, bu da ucuz başa gələr.
- d) Şorakətli torpaqların meliorasiyasında hər hektara 10-20 ton sulfat turşusu, daha yaxşı olar ki, 5-80 ton gips verilsin. Her iki halda yuma norması 15-20 min m³ qəbul edilir.

Qeyd: Torpaqların meliorasiyası uzunmüddətli prosesdir. Təklif edilən tədbirlərlə heç də həmişə bir mövsüm ərzində torpaqları lazım olan dərinlikdə və lazım olan həddə qədr duzlardan təmizləmək mümkün olmur. Odur ki, bu tədbirlər bir neçə mövsümdə davam etdirilməli, həmçinin aşağıdakı digər tədbirləri də tətbiq etməklə torpaqların yaxşılaşdırılmasına nail olmaq mümkündür:

- Mineral və üzvi kübrələrin verilməsi;
- Duzdavamlı bitkilərdən istifadə edilməsi;
- Yuma rejimli suvarma normasının tətbiqi;
- Suvarma texnologiyasına düzgün əməl edilməsi;
- Mütərəqqi aqrotexniki qaydaların düzgün yerinə yetirilməsi;
- Cari yumanın aparılması.

Eyni zamanda görüləcək işləri, iqtisadi vəziyyətlə əlaqədar, bir il ərzində yox, bir neçə il ərzində həyata keçirmək lazımdır.

SALYAN İNZİBATI RAYONU

SAMUX İNZİBATI RAYONU

Samux inzibati rayonu Respublikanın qərb hissəsində yerləşir. Ümumi ərazisi 135 758 ha olub şimaldan Gürcüstan, şərqdən Goranboy, şimal-şərqdən Qax, Qərbdən Şəmkir, Tovuz, cənubdan isə Gəncə və Xanlar rayonları ilə həmsərhəddir. Kiçik Qafqazın şimal şərqindədir.

Ərazisi relyefinə görə düzənlik olub okean səviyyəsindən aşağıdır. Burada antropogen dövrün çöküntüləri yayılmışdır. Ərazidə relyef səthinin formalaşmasında Kür çayının gətirdiyi asılı hissəciklərin böyük rolu vardır. Belə ki, suvarma məqsədilə Kür çayının və Gəncə çayının gətirdiyi asılı hissəciklərin böyük rolu vardır. Belə ki, suvarma məqsədilə istifadə olunan bu çayların gətirdiyi hissəciklər relyefin çökək sahələrində çökərək belə sahələrin formalaşmasında əsas rol oynamışdır.

Rayonun iqlimi mülayim istidir. Ərazinin əksər hissəsi qışı quraq keçən mülayim-isti iqlim və qışı quraq keçən soyuq iqlim tiplərinə aiddir. Bu iqlim tipləri soyuq quru qışı, sərin yayı ilə seçiyələnir.

Ümumi radiasiyanın illik miqdarı 130-145 kkal/sm², radiasiya balansının illik miqdarı isə 25-40 kkal/sm²-dir.

Havanın orta illik temperaturu 0-10⁰ olur. Yanvarın orta aylıq temperaturu -2-14⁰, iyulun orta aylıq temperaturu -5-20⁰ arasında dəyişir. Yay aylarında bəzən havanın mütləq maksimum temperaturu cənubdan şimala 20-40⁰-dək yüksəlir. Mütləq minimum temperatur -14-30⁰-dək aşağı düşür. Havanın orta illik minimum temperaturu -10-20⁰ arasında dəyişir. Torpaq səthinin orta illik temperaturu 8-16⁰ arasında dəyişir.

5⁰-dən yüksək olan temperaturun illik miqdarı 300-4600⁰, 10⁰ dən yüksək temperaturun illik miqdarı isə 600⁰ – 4200⁰ təşkil edir.

Havanın orta illik nisbi rütubəti 60% ilə 80 % arasında dəyişir.

Küləyin orta illik sürəti 2-3 m/san-dən çox olmayıb əsasən şimal-şərq, cənub-qərb küləkləri əsir. Güclü küləklərin (15 san/m-dən çox) illik miqdarı 3-26 gün olur.

Rayonun hidroqrafik şəbəkəsi əsasən Kür və Gəncə çaylarından ibarətdir. Suvarmada və çayların suyundan geniş istifadə edilir.

Ərazinin bitki örtüyü əsasən çöl və yarımsəhra tiplidir. Alp və subalp çəmənliklərdən ibarətdir.

Samux rayonunun torpaqları mülkiyyət formaları üzrə aşağıdakı qaydada bölünür:

Rayonun ümumi ərazisi 135758 hektardır. Bunun 21708 hek-rı suvarılan torpaqlardır. Əkin sahəsi 19044 ha təşkil edir. Bunun da 19002 hek-rı suvarılıdır. Dincə qoyulan torpaqların sahəsi 400 ha-dır ki, bunlar da suvarılır. Ərazidə örüşlər 40341 ha təşkil edir. Kend təsərrüfatına yararlı sahələrin cəmi 59979 ha olub ki, bunun da 59979 ha-rı suvarılıdır. Həyətyanı sahələr 2252 ha, o cümlədən 2112 ha-rı suvarılır. Rayon ərazisində 2464 ha meşə sahəsi mövcuddur. Çoxillik əkin 14640, suvarılır 14640, bağlar 18110 suvarılır 18 ha. Üzüm 123 ha suvarılır 123 ha, biçənəklər 48 ha və hamısı suvarılır.

a) Rayonun dövlət mülkiyyətində saxlanılan torpaq sahələri təyinatına görə aşağıdakı qaydada bölünür:

Dövlət mülkiyyətində olan ərazinin sahəsi 108181 ha olub ki, bunun da 1927 ha-rı suvarılır. Çoxillik əkmələr 46 ha təşkil edir ki, bunun da hamısı suvarılır. Dincə qoyulan torpaqların sahəsi 109 ha təşkil edir ki, bunun da hamısı suvarılır. Dövlət mülkiyyətində olan örüşlər 36113 hektardır. Ərazidə kend təsərrüfatına yararlı sahələrin cəmi 38082 ha olub ki, bunun da 1927 ha-rı suvarılan torpaqlardır. Bağlar 6 ha, hamısı suvarılır. Üzüm 40 ha, hamısı suvarılır.

Dövlət mülkiyyətində olan meşələrin sahəsi 2435 ha təşkil edir.

b) Xüsusi mülkiyyətdə olan torpaqlar öz təyinatına görə aşağıdakı qaydada bölünür:

Göstərilən mülkiyyətdə olan ərazinin ümumi sahəsi 19065 ha olub ki, bunun da 18925 ha-rı suvarılır. Əkin altında olan torpaqların ümumi sahəsi 16456 ha olaraq, onun 16456 ha-rı suvarılan torpaqlardır. Çoxillik əkmələrin 73 hektarı suvarılıdır. Burada 236 ha torpaq dincə qoyulmuşdur ki,

buğların da hamısı suvarılır. Ümumiyyətlə, bu mülkiyyət formasında kənd təsərrüfatına yararlı torpaqların sahəsi 16813 ha olub ki, bunun da hamısı suvarılır. Üzümlüklər 73 ha, hamısı suvarılır. Biçənəklər 48 ha hamısı suvarılır.

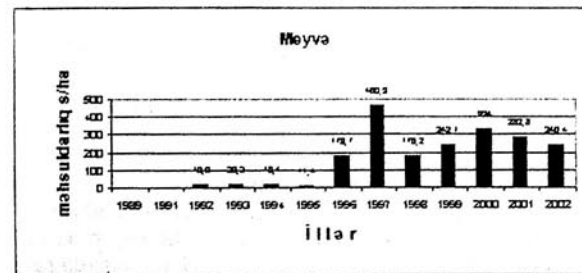
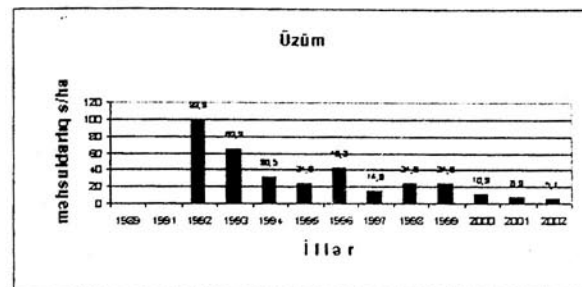
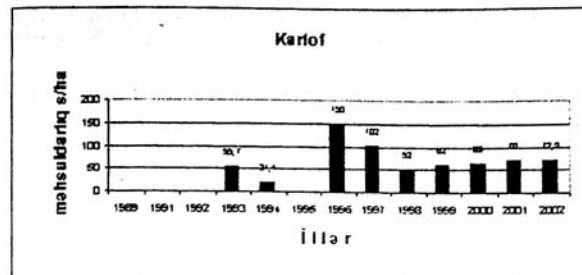
Həyətyanı sahələr 2252 ha təşkil edir ki, bunun da 2112 ha suvarılındır.

V) Rayon ərazisində bələdiyyə mülkiyyətində olan torpaqların ümumi sahəsi 8512 ha olub ki, bunun da 856 ha-rı suvarılır. Əkin sahəsi 774 ha-dır ki, bunun da hamısı suvarılır. Çoxillik əkmələrin 27 hektarının hamısı suvarılındır. Bu mülkiyyət formasında olan ölüşlərin sahəsi 4228 hektardır. Ümumiyyətlə, kənd təsərrüfatına yararlı sahələr 5084 ha olub ki, bunun da 856 ha-rı suvarılır.

Ərazidə meşələrin sahəsi 29 ha təşkil edir

Samux rayonu ərazisində kənd təsərrüfatı bitkilərinin məhsuldarlığına, o cümlədən torpaqların münbitliyinə bir çox amillər də mənfi təsir göstərir. Bunlardan rayon ərazisində şorlaşmış və şorakətsiz torpaqların geniş yayılması, eroziya prosesinin inkişafı, suvarma suyunun keyfiyyət tərkibinin aşağı olmasını göstərmək olar. Sahələrin meliorativ və vəzibiyəti və suvarma sistemlərinin texniki vəziyyəti aşağıdakı kimidir.

Suvarılan torpaqların ümumi sahəsi 21708 ha-dır ki, bunun da hamısı nəzarət altındadır. Suvarılan torpaq sahələrində olan müşahidə quyularının sayı 115 ədəddir. 21708 ha sahə şorlaşma xəritələri ilə təmin olunmuşdur.

Suvarılan sahələrin yeraltı suların yatım dərinliklərinə görə bölünməsi aşağıdakı kimidir. 1m-dən az – 3400, 1-1,5 m – 1080; 1,5-2 m – 1350, 2-3m – 5140, 3-5m – 6200, 5 metrden çox 4538 m.

Suvarılan torpaqların yeraltı suları minerallaşma dərəcəsinə görə bölünməsi(q/l-lə)

1 m-dən az - 4048, 1-3 m – 14390, 3 m-dən çox – 3270.

Suvarılan torpaqlarda suvarma suyunun minerallaşma dərəcəsinə görə 1 m-dən az (q/l-lə) 20 408, 1-2,0m – 1300.

Suvarılan torpaqların şorlaşma dərəcəsinə görə bölünməsi (0-100 sm-lik torpaq qatında) şorlaşmış – 12,400, səif şorlaşmış – 3980, orta şorlaşmış – 4728, şiddətli və çox şiddətli şorlaşmış – 600.

Suvarılan torpaqların şorakətlik dərəcəsi (0-100 sm-lik qatda).

Şorakətsiz – 21708 ha, zəif, orta və şiddətli şorakətli yoxdur.

Suvarılan sahələrin meliorativ vəziyyətinin yeraltı suların dərinliyinə və torpaqların dərəcəsinə görə qiymətləndirilməsi.

Yaxşı – 15650; kafi – 3358; qeyrikafi – 2700. o cümlədən: yeraltı suların yolverilməyən dərinliyinə görə – 450 ha, torpaqların şorlaşmasına görə – 1780 ha, yeraltı suların yolverilməyən dərinliyinə və torpaqların şorlaşmasına görə - 470 ha.

Bu sahələrdə təxirəsalınmadan görülməsi işlər aşağıdakılardır.

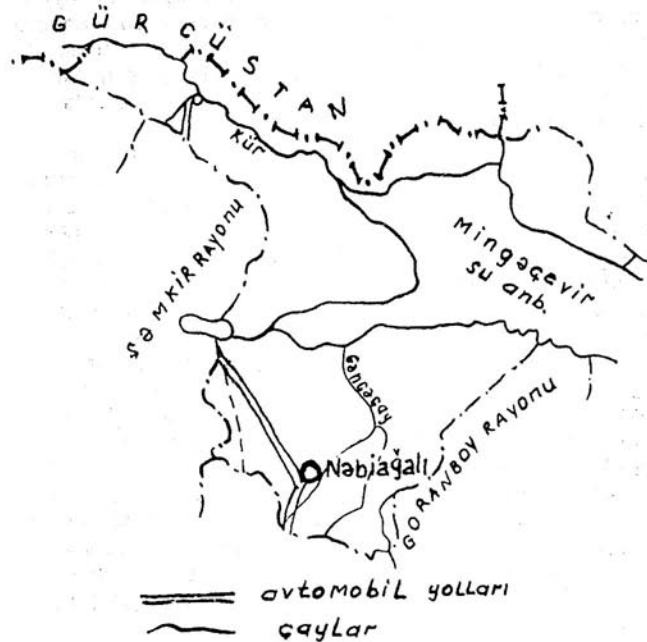
1. Suvarma şəbəkəsinin kompleks yenidən qurulması – 1100 ha
2. kollektor – drənaj şəbəkəsində tikinti və yenidən qurma işləri–5500ha
3. Əsaslı hamaralama işləri – 650 ha
4. Su təminatının artırılması – 1500 ha.
5. Şorlaşmış torpaqların əsaslı yuyulması – 1780 ha.

Rayonda kənd təsərrüfatı işlərini həyata keçirmək üçün müvafiq avadanlıqların olması vacib sayılır. Hal – hazırda rayon üzrə mövcud olan tıvəlli, təkərli traktorların, buldozərlərin, ekskavatorların taxılığın və yembiçən kombaynların, kotan,

mala, taxılsepən, taxıltemizləyən, çiyidsəpən, presbağlayan, kultivator və s. sayı kifayət qədər olsa da onlar kəndli-fermlərin tələbatını ödəmir. Kəndli, kəndli-fermer təsərrüfatlarında 1 ha sahənin becərilməsinə külli miqdarda vəsait sərf olunur.

Son illərdə rayonda mineral gübrələrin və əlaq otlarına qarşı herbosidlərin alınması da qənaətbəxş şəkildə deyildir. Bütün bunlar kənd təsərrüfatı bitkilərindən yüksək məhsul almağa maneçilik törədir.

SAMUX İNZİBATI RAYONU

SIYƏZƏN İNZİBATI RAYONU

Böyük Qafqazın şimal-şərq hissəsində yerləşməklə, şimal-qərbdən Dəvəçi, şərqdən Xərər denizi, cənubdan Xızı rayonları ilə həmsərhəddir.

Böyük Qafqazın şimal-şərq yamacının relyefi, cənub yamaca nisbətən xeyli mürəkkəbdir. Burada baş suayrıcından, eroziya prosesi nəticəsində ayrılan qısa köndələn sıra dağlar, əsasən şimal-şərq istiqamətində uzanırlar.

Böyük Qafqazın başqa hissələrində olduğu kimi, burada da mezo-kaynazoy çöküntüləri geniş yayılmışdır. Təbaşir və üçüncü dövrün çöküntülərindən ibarət olan bu sahələrin gillərində sürüşmələr və karetlər geniş yayılmışdır. Sürüşmələr əsasən orta dağlıq və qismən aşağı dağlıq qurşağı təbaşir, seriat və aşağı gil və qum çöküntüləri olan sahələrdə olan sahələrində yayılmışdır.

Bölgənin torpaq əmələ gətirən süxurları, yura, təbaşir, üçüncü və dördüncü dövrün çöküntülərindən (qumdaşı, əhəngdaşı, konglomerat, gil və gillicələrdən) və onların aşınma məhsullarından yaranmış dellüvial, dellüvial-prolüvial, allüvial çöküntülərdən ibarətdir. Bölgə ərazisində (Gilgilçay, Zəngin çay, Samur-Abşeron kanalı) və s. keçid bitki örtüyü zəngin olaraq, qarətikan, tək-tək palıd kanallarından, böyürtkən, otlardan isə ağ ot, topal və s. yayılmışdır.

Siyezən rayonu torpaqlarının mülkiyyət fomalari üzrə bölgüsü: rayonun ümumi ərazisi 75906 hektar olub ki, onun da 4003 hektarı suvarılmalıdır. Müxtəlif təbii təsərrüfat sahələri altında istifadə edilən torpaqların ümumi sahəsi, o cümlədən əkin 9470 ha, suvarılan 2881 ha, çoxillik əkmələr – üzüm 1658 ha, suvarılır 862 ha, dincə qoyulmuş sahələr 40 ha, biçənək 300 ha, örüşlər 28404 ha, suvarılan 78 ha, kənd təsərrüfatına yararlı sahələrin cəmi 39872 ha, suvarılan 3821 ha, heyətyanı sahələrin cəmi 1599 ha, suvarılan 182 ha, o cümlədən kənd təsərrüfatına yararlı 689 ha, suvarılan 182 ha, meşəliklər 6141 hektardır.

a) Dövlət mülkiyyəti: ümumi sahəsi 27120 hektar, dincə qoyulmuş sahələr 40 ha, örüş – 3956 ha, kənd təsərrüfatına yararlı sahələrin cəmi 3996 ha, meşələr 6141 hektardır.

b) Xüsusi mülkiyyəti: ümumi sahəsi 11771 hektar, suvarılan torpaqlar 3727 hektardır. Müxtəlif təbii təsərrüfat sahələri altında, o cümlədən əkin 8940 ha, suvarılan 2683 ha, çoxillik əkmələr – üzüm 1658 ha, suvarılan 862 ha, kənd təsərrüfatına yararlı sahələrin cəmi 20370 ha, suvarılan 20370 ha, heyətyanı sahələrin cəmi 2969 ha, suvarılan 2494 ha, o cümlədən kənd təsərrüfatına yararlı 2484 ha, suvarılan 2494 hektardır.

b) Bələdiyyə mülkiyyətində: istifadə olunan torpaq sahələrinin ümumi sahəsi 37015 ha, suvarılan 276 ha, əkin 530 ha, suvarılan 198 ha, örüşlər 24448 ha, suvarılan 78 ha, kənd təsərrüfatına yararlı sahələrin cəmi 728 hektardır.

Siyezən rayonunun iqlimi əsasən yazı quraq keçən mülayim isti və yarımsəhra və quru steplər iqlimi (şərq), yayı quraq keçən mülayim isti iqlim (qərb) tipinə aiddir. Havanın orta illik temperaturu 12-13⁰, qərb hissədə -3-0⁰, iyul ayının orta temperaturu isə 20-25⁰ olur. Yay aylarında bəzən havanın mütləq maksimal temperaturu 37-41⁰-dək yüksəlir. Bəzən havanın mütləq minimal temperaturu -10-18⁰ arasında dəyişir. Havanın nisbi rütubəti 76% olub, il ərzində 64-87% arasında dəyişir. Yağıntılardan illik miqdarı 300-600 mm-dir. Ərazidə yağıntı əsasən payız fəslində düşür. Səth örüşlərindən əsasən il ərzində 600-800 mm buxarlanma gedir. Ümumi radiasiyanın illik miqdarı, qərbdə 120-125 kkal/sm², şərqdə 125-130 kkal/sm², radiasiya balansının illik miqdarı 40-50 kkal/sm²-dir.

5⁰-dən yüksək olan temperaturun illik miqdarı 3500-4400⁰, 10⁰-dən yüksək temperaturun illik miqdarı 3000-4000⁰ təşkil edir. Birinci payız şaxtasının orta tarixi düzənliklərdə, noyabrın axırncı ongünlüyündə, axırncı yaz şaxtasının orta tarixi isə aprel ayının birinci ongünlüyünə düşür. Dağətəyi və dağlıq hissədə düzənliyə nisbətən payız şaxtaları isə gecikir. Günlərin orta illik sürəti 3-5 m/san-dən çox olmayıb, əsasən şimal-qərb və şimal küləkləri əsir. Güclü küləklərin (15 m/san-dən çox) illik miqdarı 20-25 gün olur. Ağ yelli günlərin sayı 110-12, qarlı örtülü günlərin miqdarı 101-80, dolu düşən günlərin miqdarı 1-2. olur.

Ərazidə şaquli zonallıq üzrə əsasən, qəhvəyi dağ-meşə, bozqırlaşmış dağ-qəhvəyi, dağ boz qəhvəyi, qonur və boz

qonur, şorakətli, qonur şorakətli tünd-çəmən torpaqlarının tip və yarımtipləri yayılmışdır.

Böyük Qafqazın şimal-şərq (Siyəzən rayonu) yamacında eroziya prosesi geniş yayılmış ümumi ərazinin 75,9 min hektarının 20,3 min ha (26,7%) yuyulmamış; 17,2 min ha (22,7%) – zəif, 13,2 min ha (17,4%) – orta, 25,2 min ha (33,2%) – şiddətli dərəcədə eroziya prosesinə məruz qalmışlar.

Siyəzən rayonu ərazisində torpaqların 9470 hektarı əkin altında istifadə edilir. Bu torpaqların 2881 ha-sı suvarılan torpaqlardır. Ərazidə bu torpaqlardan kənd təsərrüfatında geniş istifadə edildiyindən eroziya prosesi geniş inkişaf etmişdir. Burada eroziyanın inkişafına səbəb, yamacların mailliyi, yazın axırlarında və yazın əvvəllərində leysan yağışlarının düşməsi, torpaqda bitki örtüyünün olmaması, həmçinin torpaqların və torpaqəmələgətirən süxurların öz xarakteri, insanların düzgün olmayan təsərrüfat aparmaları mühüm rol oynayır. Ərazidə eroziya prosesi nəticəsində kənd təsərrüfatı bitkilərinin məhsuldarlığı da xeyli aşağı olur. Belə ki, payızlıq buğdanın məhsuldarlığı 1993-cü ildə 7,6 s/ha, 1996-cı ildə 10,6 s/ha, 1997-ci ildə 8,5 s/ha, payızlıq arpanın məhsuldarlığı 1993-cü ildə 10,1 s/ha vələmir 3,4 s/ha, kartof 16,7 s/ha, 114,8 s/ha, 128,9 s/ha olmuşdur.

Rayon ərazisində eroziya prosesinin qarşısını almaq, səthi su axımını nizama salmaq, kənd təsərrüfatı bitkilərindən yüksək və sabit məhsul almaq, kompleks torpaq qoruyucu mübarizə tədbirləri həyata keçirilməlidir.

Eroziyaya qarşı mübarizədə yamacların münbitliyi, torpağın yuyulma dərəcəsini, əkiləcək bitkilərin torpaq qoruyucu xüsusiyyətləri nəzərə alınmalıdır. Təsərrüfat təşkilat tədbirləri dedikdə, ərazinin eroziyaya qarşı təşkil nəzərdə tutulur. Ərazinin düzgün təşkil sahələrdən, relyeflə əlaqəli surətdə səmərəli istifadə olunmasını, kənd təsərrüfatı bitkilərinin xüsusiyyətlərinin, ərazinin eroziyaya uğrama dərəcəsinin nəzərə alınmasını tələb edir.

Eroziyaya qarşı aqrotexniki üsullar torpaq eroziyasının qarşısını almaq, torpağın su-fiziki xassələrini yaxşılaşdırmaq, su keçirmə qabiliyyətini yüksəldən dərin zolaqlarla yumşaltma, yarıqlar açma və torpaq səthində su axımlarını nizamlayan,

şum və becərmə işlərinin yamacın eninə aparılmasını şırımlar açma, bufer zolaqlarının düzəldilməsi üsullarından istifadə edilməlidir.

Yamaclarda su axımını zəiflətmək, eroziyanın qarşısını almaq və torpaqda rütubət saxlanmasını təmin etmək üçün torpağın zolaqlarla dərinə yumşaldılmasından geniş istifadə etmək lazımdır. Atmosfer çöküntülərinin torpağa yaxşı hopması üçün torpağın susuzdırma qabiliyyətini artırmaq lazımdır.

Su eroziyasına qarşı səmərəli aqrotexniki mübarizə tədbirlərindən biri də yarıq açmaqdır. Yarıq açmanın meylliyi 5-6°-dən çox olan yamaclarda payızlıq və yazlıq denli bitkilər əkinində, çoxillik ot səpinlərində, örüş və biçənək sahələrində tətbiq edilməsi məqsədə uyğundur.

Cərgələrarası becərilən bitkiləri yamaclarda əkdikdə, torpağın səthi daha intensiv yuyulur. Buna görə də bu sahələrdə, cərgələr arasında şırımların çəkilməsi əsas tədbirlərdən biridir.

Az məhsuldar və müxtəlif dərəcədə eroziya prosesinə məruz qalmış torpaqlarda ən səmərəli və iqtisadi cəhətdən əlverişli tədbirlərdən biri də bu sahələrə çoxillik otların səpilməsidir. Çoxillik otlar torpağı üzvi maddələrlə zənginləşdirir, onda suyadavamlı dənəvər struktur əmələgəlməsini sürətləndirir və su-fiziki xassələri yaxşılaşdırır, az məhsuldar eroziyaya məruz qalmış yamaclarda səpilmiş çoxillik otlar (xaşa, yonca, çobantoppuzu və s.) torpaq səthini eroziyadan mühafizə etməklə bərabər, eyni zamanda heyvandarlığın inkişafı üçün zəmin yaradan keyfiyyətli yem mənbəyidir.

Rayon ərazisində üzümlüklərin ümumi sahəsi 1853 ha-dır. Eroziyaya qarşı mühüm aqrotexniki tədbirlərdən biri də yuyulmuş dağ yamaclarında üzümlüklər və meyvə bağlarının salınmasıdır. Yamaclarda üzümlük və meyvə bağları salınarkən, ən səmərəli tədbirlərdən biri də terrasların çəkilməsidir.

Eroziyaya uğramış torpaqlarda bitkilər üçün qida maddələrinin miqdarının az olması, bu torpaqlara üzvi və mineral gübrələrinin verilməsi nəticəsində, eroziyaya uğramış torpaqların itirilən münbitliyi bərpa edilir. Bütün bitkilərə mineral və üzvi gübrələr verildikdə, onların yerüstü hissəsi və kök küt-

löləri inkişaf edərək torpağı möhkəmləndirir, onun su-fiziki xassələrini yaxşılaşdırır və eroziyadan qoruyur.

Rayon ərazisində ölümlər 28404 ha, biçənəklər isə 300 ha təşkil edir. Bu sahələrdə intensiv otarma aparılması nəticəsində, xüsusən çox meylli və dik yamaclar eroziya prosesinə daha çox məruz qalırlar.

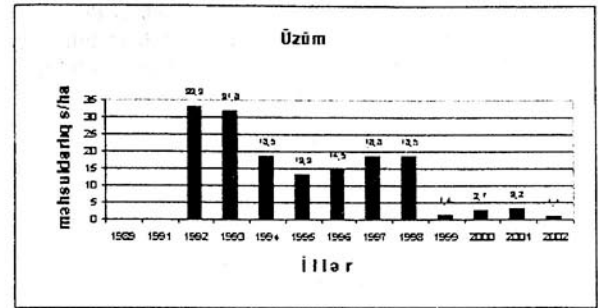
Bu məqsədlə yamaclarda, otlaq, ölümlər və biçənəklərdə eroziya prosesini zəiflətmək və onun qarşısını almaq məqsədilə səthi axını dayandırmaq və torpağı sonrakı dağılmadan qorumaq üçün orta və şiddətli dərəcədə yuyulmuş sahələrin bitki örtüyünü bərpa etmək lazımdır. Buna görə də bu sahələrdə mal-qaranın otarılması 2-3 il müddətinə müvəqqəti dayandırılmalı, şiddətli dərəcədə yuyulmuş sahələrdə isə çoxillik yem bitkilərindən (yonca, xaşa, çobantoppuzu, çəmən pişikquyruğu, çəmən topalı və s.) ekilməlidir.

Ərazidə meşələrin ümumi sahəsi 6141 hektardır. Bu sahələrdə, meşələrin həddindən artıq istismarı, çıpaqlaşmış yerlərdə, yeni meşələrin salınması, onların sutenzimedic və torpaq qoruyucu funksiyalarının zəifləməsinə, qırıntı işlərinin yerli şəraitinə uyğun düzgün aparılmaması isə burada eroziya proseslərinin geniş yayılmasına şərait yaradır.

Bu məqsədlə meşələrin su qoruyucu torpaq mühafizə edici funksiyasını mühafizə etmək və yüksəltmək eləcədə onların təbii yolla bərpa olunmasını yaxşılaşdırmaq üçün təcrid seçmə və könüllü-grup üsulu ilə qırımlar aparılmalıdır. Eroziya uğramış torpaqlarda meşə salan zaman hər şeydən əvvəl torpağın hazırlanması üsulunu və bitki cinslərinin müəyyən edilməsi zəruridir.

Siyəzən rayonunun təbii iqlim şəraiti həm dəməyə və həm də suvarma əkinçiliyinin aparılmasına imkan verir. Göstəriləyimi kimi suvarılan torpaqlar kənd təsərrüfatına yararlı torpaqların 10,0%-ni təşkil edir. Bu sahələrin suvarma mənbəyi əsasən Samur-Abşeron kanalıdır (4348 ha).

Hesablamalar, göstərir ki, 4003 hektar suvarılan sahələrdəki kənd təsərrüfatı bitkilərinin çox sulu illərdə orta və az sulu illərdə də su tələbatı ödənilmir. Rayonda əkilən kənd təsərrüfatı bitkilərinin ehtiyatlarını ödəmək üçün müvafiq olaraq 0,7; 11,3 və 27,4 mln.m³ su lazımdır.

2000-ci ildə baş vermiş quraqlıq nəticəsində rayon üzrə 2412 hektarda əkilmiş kənd təsərrüfatı bitkilərinin 2383 hektarına ziyan dəymişdir. Məhsula dəymiş ziyanın səviyyəsi bitkilərdən asılı olaraq 10-67% arasında olmaqla 2803 milyon manat təşkil etmişdir.

Rayonda 1993-cü ildə əkilmiş payızlıq buğdanın hər hektarından 7,6 s, 1996-cı ildə 10,6 s, 1997-ci ildə 8,5 s. məhsul alınmışdır.

Kartofdan 1993-cü ildə 16,7 s, 1996-cı ildə 114,8 sentner məhsul alınmışdır.

Siyəzən rayonunda suvarılan sahələrin 1300 hektarı drenləşmiş olub, qapalı üfiqi drenlərdən ibarətdir. Suvarılan

torpaqlarda yeraltı suların 1-m-dən az dərinlikdə olan sahəsi 200 ha, 1,0-1,5 m-400 ha, 1,5-2,0m-800 ha, 2,0-3,0m-1003 ha və 5m-dən çox 600 hektardır.

Suvarılan torpaqların yeraltı sularının minerallaşma dərəcəsinə görə 1 q/l-dən az sahələr 2048 ha, 1,0-3,0 q/l olan 955 ha, 3,0 q/l -dən çox olan isə 1000 hektardır.

Rayonun suvarılan torpaqlarının 1 metrlik qatında zəif şorlaşmış sahə 1030 ha, orta dərəcədə şorlaşmış 803 ha, şiddətli və çox şiddətli dərəcədə şorlaşmış sahə isə 470 hektardır.

Ərazinin 500 hektarında təxirə salınmadan suvarma şəbəkələri kompleksi yenidən qurulmalı, 900 hektar kollektor drenaj şəbəkəsində tikinti və yenidən qurma işləri görülməlidir, 310 hektar sahədə əsaslı hamarlama işləri aparılmalıdır.

Rayonun 390 hektar sahəsinin su təminatının artırılması bir vəzifə olaraq qarşıya qoyulmalıdır, 200 hektar şorlaşmış torpaqların əsaslı yuyulmasını təşkil etməli.

SİYƏZƏN İNZİBATI RAYONU

- dəmir yolu
- avtomobil yolları
- çaylar
- kanal

ŞAMAXI İNZİBATI RAYONU

Azərbaycan Respublikasının Şamaxı İnzibati rayonu Bakıdan 100-130 km şimali-qərbdə, respublikanın şimali-şərqində Böyük Qafqaz dağlarının cənub-şərqində yerləşir. Rayon şimali-şərqdə - Xızı, şərqdə - Qobustan, cənubda - Ağsu, şimali-qərbdə isə İsmayıllı rayonları ilə həmsərhəddir.

Şamaxı rayonu Böyük Qafqazın cənub şərq hissəsində dəniz səviyyəsindən təxminən 200-2500 m hündürlükdə mürekkəb geoloji və geomorfoloji quruluşa və müxtəlif torpaq-iqlim şəraitinə malikdir. Geomorfoloji quruluşuna görə ərazi bir-birindən kəskin fərqlənən 4 əsas yüksəklik qurşağına ayrılır:

1. Yüksək dağlıq (d.s. 2000 m və ondan yüksək);
2. Orta dağlıq (800-1000 m-dən 2000-2200 m-ə qədər);
3. Alçaq dağlıq və dağətəyi (200 m-dən 1000 m-ə qədər);
4. Düzənlik (28 m-dən 200 m-ə qədər).

Rayon alçaq dağlıq qurşağına aid edilməklə Ləngəbiz, Mərəzə və Qozluçay yarımrayonlarına ayrılır. Torpaq əmələgətirən süxurları üçüncü və dördüncü dövrün yumşaq çöküntülərindən (qum daşı, əhəng daşı, konqlamerat, gil və gilicələrdən) və onların aşınma məhsullarından yaranmış delyuvial və delyuvial-prolyuvial çöküntülərindən ibarətdir. Hidroqrafik şəbəkəsi olduqca mürekkəb və kəskin dəyişkəndir. Rayon ərazisində 3 böyük çay mövcuddur ki, bunlar da Pirsaatçay - (uzunluğu 709 km, illik axımı 217,6 mln m³), Ağsuçay - (89 km, 72,8 mln m³), Qozluçaydır.

Ərazi bitki örtüyü ilə olduqca zəngin olub, şaquli zonalıq üzrə onun təsnifatı aşağıdakı kimidir :

1. Alp çəmənlikləri (d.s. 2200 m-dən yüksək);
2. Subalp çəmənlikləri (1600-2200 m);
3. Meşə (600-2000 m);
4. Dağ kserofitləri (400-1500 m);
5. Yarımsəhra (200 m-ə qədər).

Şamaxı bölgəsinin iqlimi əsasən qışı quru keçən mülayim isti yarımsəhra və quru bozqır (alçaq və orta dağlıq qurşaq) və yazı quru keçən mülayim isti iqlim (orta dağlıq qurşaq) olmaqla, havanın orta illik temperaturu 10,5-11,0 C°, atmosfer çöküntülərinin illik miqdarı 322-577 mm, dağlıq hissədə 1027 mm-ə qədər artır. Havanın nisbi rütubəti 58 %, illik buxarlanma 845 mm, illik radiasiya balansı 44,0 kkal/sm² torpaq səthinin orta illik temperaturu 13,9 C°.

Rayon ərazisində şaquli-zona üzrə əsasən aşağıdakı torpaq tipləri mövcuddur:

1. Dağ-çəmən (çimli bozqır);
2. Dağ-meşə (qonur və qəhvəyi);
3. Dağ-qara;
4. Bozqırlaşmış dağ qəhvəyi;
5. Dağ-boz qəhvəyi torpaqlar.

Şamaxı rayonu ərazisində torpaqlar öz təyinatı üzrə aşağıdakı qaydada bölünür:

Rayonun ümumi ərazisi 157942 ha olub ki, bunun da 6870 ha suvarılan torpaqlardır. Rayonda əkin altında 33334 ha torpaq var ki, bunun da 3544 ha suvarılındır. Çoxillik əkmələr 3145 ha olub ki, bunun da 1326 ha suvarılan torpaqları əhatə edir. Rayon ərazisində bağlar 151 ha, üzümlüklər – 29940 ha, o cümlədən 1326 ha suvarılındır. Dincə qoyulmuş sahələr 590 ha, biçənəklər 229 ha, örüşlər 63203 ha təşkil edir. Kənd təsərrüfatına yararlı sahələrin cəmi 110213 ha, o cümlədən suvarılan sahələr 6870 hektardır.

Rayon ərazisində heyətyanı sahələrin cəmi 2596 ha olub ki, bunun da 2309 ha kənd təsərrüfatına yararlı yerləridir.

Rayonun torpaqları mülkiyyət formaları üzrə aşağıdakı qaydada bölünür:

Dövlət mülkiyyəti. Torpaqların ümumi sahəsi 71821 ha olub ki, bunun da 1653 ha-sı – əkin, 19 ha – çoxillik əkmələr, 19 ha – üzümlüklər, 96 ha – dincə qoyulmuş sahələr, 36 ha – biçənəklər, 32100 ha örüşlər təşkil edir. Bu mülkiyyət üzrə kənd təsərrüfatına yararlı sahələrin cəmi 33904 ha, meşələr - 11447 ha təşkil edir.

Xüsusi mülkiyyət üzrə ümumi sahə 37572 ha olub ki, bunun da 6870 ha suvarılan torpaqlardır. Əkin sahəsi 30180 ha olub ki, onun da 5544 ha suvarılan torpaqlardır. Çoxillik əkmələr 3126 ha, o cümlədən, 1326 ha suvarılan torpaqlardır. Bağlar 151 ha, üzümlüklər – 2975 ha ki, bunun da 1326 ha suvarılındır. Kənd təsərrüfatına yararlı sahələrin cəmi 35302 hektardır ki, bunun da 6870 ha suvarılan, heyətyanı sahələr isə 2236 ha-dır.

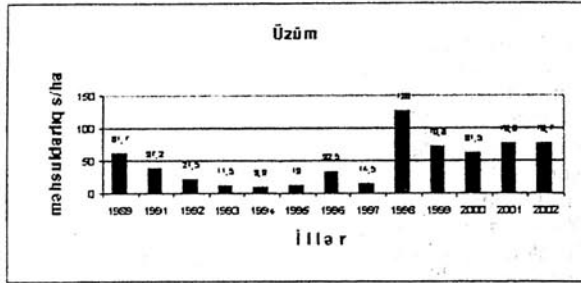
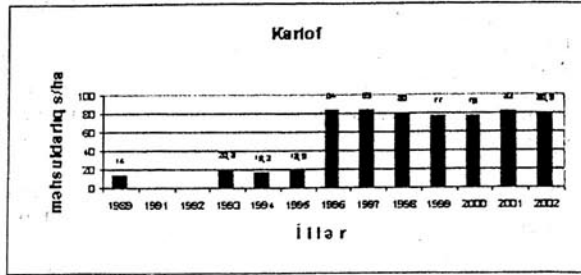
Bələdiyyə mülkiyyətində olan torpaqların ümumi sahəsi 48549 ha olub ki, bunun da 1551 ha əkin sahəsi, 84 ha – dincə qoyulmuş sahə, 2 ha – biçənəklər, 39360 ha – örüşlər, 41007 ha – kənd təsərrüfatına yararlı sahələr təşkil edir. Burada heyətyanı sahələrin cəmi 360 ha olub ki, bunun da 272 ha kənd təsərrüfatına yararlı sahə hesab edilir.

Rayonda kənd təsərrüfatı bitkiləri əsasən dəmyə şəraitində becərilir.

1991-ci ildən sonrakı dövrdə rayonda prioritet kənd təsərrüfatı bitkilərindən olan buğdanın rayon üzrə orta illik məhsuldarlığı 8,5 s/ha-dan - (1993-cü il), 18,1 s/ha (1997-ci il) olmuşdur. Arpa bitkisi üzrə müvafiq olaraq 8,8-dən 18,5 s/ha olmuşdur.

Dənli paxlalıların məhsuldarlığı 0,4÷17,2 s/ha, kartofun isə 17÷82,8 s/ha olmuşdur ki, bu da kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalının artmasını göstərir. Bu da torpaq istehsalatçılarına və fermerlərə təsərrüfatlarına olan qayğı ilə, müasir

məhsuldar sortların verilməsi ilə izah olunur. Məhsuldarlığın daha da artırılması üçün əlavə tədbirlərin görülməsinə ehtiyac vardır. Belə vəziyyəti digər bitkilər, o cümlədən üzümçülük, yemçilik bitkilərinə də aid etmək olar.

Rayon ərazisində eroziya prosesinin yayılması:

Bütün dağlıq zonalarda olduğu kimi, Şamaxı rayonu yerləşən Böyük Qafqazın cənub-şərq hissəsində də mürəkkəb təbii şəraitin olması və antropogen amillərin fəallığı nəticəsində eroziya prosesi əmələ gələrək, inkişaf etmişdir. Rayon ərazisində səthi, sürüşmə, qobu, otlaq və irriqasiya eroziyası yayılmışdır. Rayon ərazisində sel hadisəsi də xeyli dağıntılara səbəb olur. Əldə olan məlumatlara əsasən rayon ərazisinin

94,8 min ha (ərazinin 60,1 %) bu və ya digər formada eroziyaya məruz qalmışlar. Eroziya prosesi torpaqda humus, azot və əsas qida maddələrinin miqdarını azaldır, torpağın potensial münbitliyini pisləşdirir, onun məhsul vermə qabiliyyətini xeyli azaldır. Bəşəriyyət üçün fəlakətli hadisə olan eroziyaya qarşı kompleks (hidrotexniki, aqrotexniki, fitomeliorativ) mübarizə tədbirləri tətbiq edilməlidir.

Rayonda 6870 ha suvarılan sahələr dağətəyi və düzənlik hissələrdə yerləşir. Əsas suvarılan sahələr keçmiş H.Aslanov adına - (839 ha), İliç - (508 ha), Lenin - (155 ha), Kommunist - (298 ha), Sabir adına - (1016 ha), Engels - (331 ha) və s. sovxozların ərazisindədir.

Dağətəyi hissədə suvarma mənbəyini əsasən kiçik su anbarları təşkil edir və qapalı (bağlı) suvarma şəbəkəsindən istifadə edilir. Yeraltı suların suvarmada demək olar ki, istifadə edilmir. Suvarılan sahələrdə isə əsasən səthi suvarmadan geniş istifadə edilir ki, bu da sərfəli hesab edilmir. Belə ki, su itgisinə və irriqasiya eroziyasına səbəb olur. Bağlı suvarma şəbəkəsinin uzunluğu 81 km-dir ki, bunun da əsaslı təmirə ehtiyacı vardır. Eyni zamanda mütərəqqi suvarma texnikasının geniş tətbiqinə ehtiyac vardır.

Düzənlik hissədə 700 ha sahədə zəif şorlaşmış və suvarma nəticəsində şorlaşmağa məruz qalacaq sahədə ümumi uzunluğu 19,8 km olan qapalı drenaj, şəbəkəsi tikilmişdir ki, bu da 663 ha sahəni əhatə edir. Bu hidrotexniki qurğular da əsaslı təmir və bərpa işləri tələb edir.

Rayonun dağətəyi və düzənlik hissələrində torpaqların suvarılması məhsuldarlığı artırmaq imkanı verdiyi kimi, torpaq eroziyasına, şorakətliyə, torpaq sürüşməsinə qarşı tədbirlərin həyata keçirilməsi də çox vacib məsələlərdir. Burada dağ əkinçiliyinin inkişafı da çox aktualdır.

Rayon ərazisində məhsuldarlığın artırılması və fermer-kəndli təsərrüfatlarına bu barədə köməklik etmək üçün aşağıdakı kompleks tədbirlərin tətbiqi məsləhət bilinir:

1. Eroziyaya qarşı kompleks aqrotexniki tədbirlər torpağın becərilməsi, səpin və bitkilərə qulluq işlərində

torpaq qoruyucu üsulların müəyyən ardıcılıqla əlaqələndirilməsi təmin edilməlidir.

- a) Rayonun dağ-çəmən zonasında (1500 m-dən yuxarı) yayılmış çimli dağ çəmən torpaqları eroziyaya davamlı olsa da otlaqlarda intensiv otarma aparılması nəticəsində, xüsusən çox meylli və dik yamaclar eroziya prosesinə intensiv məruz qalmışlar.

Dağ-çəmən zonasında eroziya prosesini zəiflətmək, səthi axını dayandırmaq və torpağı sonrakı dağılmalardan qorumaq üçün orta və şiddətli dərəcədə yuyulmuş sahələrin bitki örtüyü bərpa edilməlidir. Buna görə də bu sahələrdə mal-qaranın otarılmasını 2-3 il dayandırılmalı, çoxillik yem bitkilərin toxumları (xaşa, tipik qoruyucu, üçyarpaq yonca, çoban toppuzu, çəmən topalı, otlaq rayqlı və s.) səpilməlidir.

- b) Dağ-meşə zonasında – Dağ rayonlarında olduğu kimi Şamaxı bölgəsində də meşələrin böyük torpaqqoruyucu və su tənzimləyici rolunu nəzərə alaraq, onları sistemsiz və özbaşına qırmaqdan mühafizə etmək lazımdır. Belə ki, 35⁰ –dək meylli yamaclardakı 0,5-dən yuxarı doluluğu olan meşəliklərdə seçmə üsulu ilə qırma işləri aparılmalıdır. 35⁰-dən yuxarı meylliyə malik yamaclarda hər cür ağacların qırılması qadağan edilməlidir.

- v) Dağ əkinçilik zonasında – Bu zonanın torpaqları kənd təsərrüfatında geniş istifadə olunur. Eroziya prosesinin qarşısını almaq, səthi su axımını nizama salmaq, kənd təsərrüfatı bitkilərindən yüksək və sabit məhsul almaq kompleks torpaqqoruyucu mübarizə tədbirlərinin geniş həyata keçməsinə təmin etməkdir. Həmin tədbirlər sistemi aşağıdakılardan ibarətdir:

- Təşkilat təsərrüfat tədbirləri
- Torpaqqoruyucu aqrotexniki mübarizə tədbirləri;
- Az məhsuldar və eroziyaya uğramış yamaclarda çoxillik ot bitkilərinin toxumlarının səpini (əkini);
- Yuyulmuş dağ yamaclarında üzümlüklər və meyvə bağlarının salınması.

- Eroziyaya uğramış torpaqların münbitliyinin bərpa edilməsi məqsədilə üzvi və mineral gübrələrin tətbiq edilməsi.

Eroziyaya qarşı mübarizədə yamacların meyliyini, torpağın yuyulma dərəcəsini, əkiləcək bitkilərin torpaqqoruyucu xüsusiyyəti nəzərə alınmalıdır.

2. Eroziyaya qarşı aqrotexniki mübarizə tədbirləri, torpaq eroziyasının qarşısını almaq xassəsinə görə torpağın su-fiziki xassələrini yaxşılaşdıran, sukeçirmə qabiliyyətini yüksəldən (zolaqlar dərin yumşaltmaqla, yarıqlar açma və s.) torpaq səthində su axınlarını nizamlayan (yamacın eninə şumlama, şırımlar açma, bufer zolaqları düzəltmə və s.) tədbirlərdir. Bütün növ torpaq işləri yamacın eninə və ya yerin horizontlarına paralel şüurlə aparılmalıdır.

Məlum olduğu kimi, bitki örtüyündən məhrum olan yamaclarda torpaq sürətlə yuyulur, eroziya prosesi daha intensiv gedir. Ona görə də, meylliyi 4-5⁰-dən çox olan yamaclarda herik və dondurma şumu edilərkən yamacın eni istiqamətində susaxlayan şırımlar açılmalıdır.

Atmosfer çöküntülərinin torpağa yaxşı hopması üçün torpağın sızdırma qabiliyyətini artırmaq lazımdır. Bu məqsədlə yamacın eni istiqamətində torpaq 2,8-5,6 m-lik zolaqlarla 35 sm dərinliyə qədər yumşaldılır. Dərin yumşaldılmış zonalar yamacın meyliyindən, uzunluğundan və torpağın su-fiziki xassələrindən asılı olaraq yamac boyu hər 10-20 m-dən bir adi şumla 12-25 sm dərinliyində növbələşir. Zolaqlarla dərinləşdirilməsinə meylliyi 7⁰-dən yuxarı olan yamaclarda aparılmalıdır.

- d) yamaclarda su axınının tənzim edilməsi və atmosfer yağıntılarının saxlanması üçün səmərəli tədbirlərdən biri də sahədə yarıqlar açılmasıdır. Bununla əlaqədar payızlıq dənli bitkilər, çoxillik ot əkinlərində və eroziyaya uğramış örüşlərdə yarıqlar açılmaq üsulu tətbiq edilməlidir. Yarıqlar 50-60 sm dərinlikdə olmaqla, yamacın eninə və ya konturlar üzrə açılır.

Yamaclarda çarpaz üsulu ilə dənli bitkilərin səpilməsi eroziyaya qarşı ən təsirli tədbirlərdən biridir. Çarpaz səpin

zamanı bitkilər torpaq səthini daha bərabər örtür və onun eroziyadan yaxşı qorunmasına səbəb olur.

Müxtəlif dərəcədə eroziyaya uğramış torpaqlarda ən səmərəli və iqtisadi cəhətdən əlverişli tədbirlərdən biri çoxillik otların səpininin aparılmasıdır. Çoxillik otlar torpağı üzvi maddələrlə zənginləşdirir, onda dənəvari strukturun əmələ gəlməsini sürətləndirir və su-fiziki xassələrini yaxşılaşdırır.

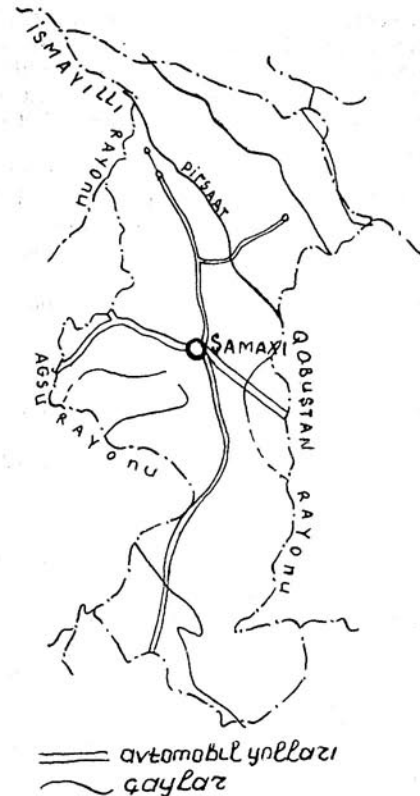
Eroziyaya uğramış torpaqlarda gübrələrin tətbiq edilməsi çox qiymətli tədbirdir. O, eroziyaya uğramış torpaqların itirilən münbitliyini bərpa edir və yüksəldir. Kəbrələmə torpaq eroziyasına qarşı təsirli vasitədir. Bütün bitkilərə mineral gübrələr və üzvi gübrələr verilməsi təmin edilməlidir.

3. Bitkilərin suvarılması onların məhsuldarlığını artırdığını nəzərə alaraq Şamaxı rayonunda su ehtiyatlarına uyğun olaraq suvarılan torpaq sahələrinin artırılması vacib məsələlərdən biridir.

Bu məqsədlə:

- a) Mövcud bağlı suvarma şəbəkələrinin əsaslı təmir və bərpa edilməsi (81 km uzunluğunda).
- b) 700 hektar düzənlik sahədə tikilmiş drenaj sisteminin əsaslı təmir və bərpa edilməsi;
- q) Kiçik çayların, bulaqların və sel sularını, kiçik sututarlarda toplamaqla və həmin sulardan mütərəqqi suvarma texnikalarından damcıladıcı, çiləyici və s. istifadə etməklə suvarılan sahələri artırmalı;
- d) Yeraltı qrunnt sularından suvarmada istifadə etmək məsələsinə artezian və subartezian quyuların qazılması məsələsinə baxmalı;
- z) Dağətəyi zonalarda torpaqların şorakətliyinə qarşı kimyəvi meliorasiyadan (gipsləşdirmə), peyin verilməsi, yay yandırıcı şumu tətbiq etməklə onların yaxşılaşdırılmasına nail olmaq olar.

ŞAMAXI İNZİBATI RAYONU

ŞƏKİ İNZİBATİ RAYONU

Şəki rayonu Böyük Qafqazın cənub yamacında yerləşir. Rayon ərazisi şimalda Baş Qafqaz dağının su ayrıcısı, cənub-şərq və şərqdə Oğuz və Qəbələ rayonları, şərqdə Ağdaş və Yevlax rayonları, qərb və cənub-qərbdə Qax rayonu ilə həmsərhəddir. Ərazi dəniz səviyyəsindən 600-3466 m hündürlükdə yerləşir.

Ərazinin geomorfoloji və geoloji quruluşu. Rayon ərazisi mürəkkəb geoloji və geomorfoloji quruluşa malikdir. Burada uca dağlar, sıldırım qayalar, dağətəyi sahələr və düzənliklər mövcuddur. Geomorfoloji quruluşun mürəkkəbliyi ərazinin iqliminə də öz təsirini göstərir.

Ərazinin relyefinin formalaşmasında müasir tektonik hərəkətlərin, kəsik və çatların çox böyük təsiri vardır.

Rayon ərazisində geomorfoloji baxımdan bir-birindən fərqlənən 4 zona ayrılır:

1. Yüksək dağlıq zona (dəniz səviyyəsindən 2000-3466 m hündürlükdə);
2. Orta dağlıq zona (dəniz səviyyəsindən 1000-2000 m hündürlükdə);
3. Alçaq dağlıq zona (dəniz səviyyəsindən 600-1000 m hündürlükdə);
4. Düzən zona (dəniz səviyyəsindən 200-600 m hündürlükdə).

Mürəkkəb geomorfoloji şərait iqlim müxtəlifliyini və buna müvafiq olaraq zəngin bitki örtüyünü əmələ gətirir.

5. Hidroqrafik şəbəkə. Şəki rayonunda çox sel əmələ gətirən çaylar mövcuddur.

Rayon Cənubi Qafqazda ən çox və şiddətli sellər əmələ gətirən çayların olması ilə səciyyələnir. Belə çaylardan Kürmükçay, Şinçay və başqalarını göstərmək olar.

Rayonun iqlim xüsusiyyətləri. Şəki rayonu Böyük Qafqaz sıra dağlarının cənub yamacında yerləşməklə, iqlimi, cənubda qışı quraq keçən mülayim-isti iqlim, şimala qalxdıqca yağıntıları təxminən bərabər paylanan mülayim isti iqlim, qışı rütubətli keçən soyuq iqlim və dağlıq tundra iqlim tiplərinə

mənsubdurlar. Havanın orta illik temperaturu 0-14°C olub, yanvarda 1° ilə -10°, iyulda isə 10-26°C arasında dəyişir. Mütəlak maksimum temperatur 41°-dək yüksəlir, mütəlak minimum temperatur isə -10-20° arasında olur. Havanın mütəlak minimumu ilin soyuq ayında -20-30°-dək aşağı düşə bilər. Torpaq səthinin orta illik temperaturu 14-17°, yanvar ayının temperaturu 0-1°, iyulda orta aylıq temperaturu isə 29-33°-olur.

Atmosfer çöküntülərinin illik miqdarı 400-1600 mm-dir. Yağıntıların əksər hissəsi yay, payız aylarında (106-86 mm) leysan xarakteri daşıyırlar. Havanın orta illik nisbi rütubəti 70-75%-dir. Ümumi radiasiyanın illik miqdarı 120-145 kkal/sm², radiasiya balansının illik miqdarı isə 25-50 kkal/sm²-dir.

Ərazidə küləyin orta illik sürəti 2-3 m/san-dir. Burada əsasən şimal-qərb, şimal və şərq küləkləri əsir. Güclü küləkli günlərin miqdarı 10-15-dən çox olmur. Qarla örtülü günlərin sayı 20-160-dır. Dolu düşən günlərin sayı isə 1-5-dir.

Rayon torpaqları mülkiyyət formaları üzrə aşağıdakı qaydada bölünür:

Rayonun ümumi ərazisi 237210 hektar olub ki, bunun da 38980 hektarı suvarılan torpaqlardır, əkin altında 69596 hektar torpaq var ki, bunun da 30434 hektarı suvarılan torpaqlardır. Ərazidə çoxillik əkmələr 7069 hektar olub ki, bunun da 4329 hektarı suvarılır. Bağların sahəsi 3830 hektardır ki, bunun da 1526 hektarı suvarılır. Üzümlüklərin sahəsi 1604 hektardır ki, bunun da 1166 hektarı suvarılır. Rayon ərazisində 1635 hektar tingliklər mövcuddur ki, bunun da hamısı suvarılır. Ərazidə biçənəklərin sahəsi 229 hektar, örüşlər isə 63203 hektar təşkil edir. Örüşlərin 1832 hektarı suvarılır. Ümumiyyətlə, rayon ərazisində kənd təsərrüfatına yararlı sahələr 140097 hektardır ki, bunun da 36595 hektarı suvarılır. Həyətyanı sahələr 4603 hektardır ki, bunun da 2385 hektarı suvarılır.

Meşələrin sahəsi 40160 hektar təşkil edir.

A) Dövlət mülkiyyətində olan torpaqlar. Dövlət mülkiyyətində olan torpaqların ümumi sahəsi 109625 hektardır ki, bunun da 2116 hektarı suvarılır. Ərazidə 10898 hektar əkin altında torpaqlar var ki, bunların 160 hektarı suvarılır. Çoxillik əkmələrin (bağların) sahəsi

3333 hektar olub ki, bunun da 1037 hektarı suvarılır. Bu mülkiyyət formasında 229 hektar biçənək, 21330 hektar örüş var. Örüşlərin 919 hektarı suvarılır. Ümumiyyətlə, bu mülkiyyət formasında kənd təsərrüfatına yararlı sahələr 35790 hektardır ki, bunun da 2116 hektarı suvarılır. Burada 4011 hektar meşə vardır.

B) Xüsusi mülkiyyət istifadəsində 61508 hektar torpaq var ki, bunun da 34314 hektarı suvarılır. Əkin altında olan torpaqların sahəsi 54297 hektardır ki, bunun da 29433 hektarı suvarılır. Çoxillik əkmələr 3736 hektardır ki, bunun da 3292 hektarı suvarılır. Bağların ümumi sahəsi 497 hektardır ki, bunun da 491 hektarı suvarılır. Xüsusi mülkiyyətdə olan üzümlüklərin sahəsi 1604 hektardır ki, bunun da 1166 hektarı suvarılır.

Ümumiyyətlə, bu mülkiyyət formasında kənd təsərrüfatına yararlı torpaqların ümumi sahəsi 58033 hektardır ki, bunun da 32715 hektarı suvarılır. Həyətyanı sahələr 3470 hektar olub ki, onun da 1599 hektarı suvarılır.

V) Bələdiyyə mülkiyyətində olan torpaqların ümumi sahəsi 66077 hektardır ki, bunun da 2550 hektarı suvarılır. Əkin altında olan torpaqların sahəsi 4401 hektardır ki, bunun da 851 hektarı. Bu mülkiyyət formasında örüşlərin sahəsi 41873 hektardır ki, bunun da 913 hektarı suvarılır. Bələdiyyə mülkiyyətində kənd təsərrüfatına yararlı torpaqların sahəsi 46274 hektardır ki, bunun da 1764 hektarı suvarılır. Həyətyanı sahələr 1133 hektardır ki, bunun da 786 hektarı suvarılır. Burada 41 hektar meşə sahəsi var.

Rayonun bitki örtüyü – Geomorfoloji şəraitin müərkəbliyi, iqlimin müxtəlifliyi rayon ərazisində bitki aləminin zəngin və alabəzəkliyinə səbəb olmuşdur. Bitki örtüyünün formalaşmasında şaquli zonallıq özünü göstərir. Müərkəb geomorfoloji şərait, sərt yamaqların mövcudluğu, insanların antropogen səciyyəli fəaliyyəti ilə birlikdə intensiv səthi axının yaranmasına şərait yaradır. Axınların dağıdıcı fəaliyyəti nəticəsində eroziya prosesi yaranır və sürətlə inkişaf edir.

Rayon ərazisində əsasən 3 bitki zonası mövcuddur ki, bunlar da aşağıda göstərilir

1. Alp və subalp çəmənlikləri;
2. Dağ-çəmənliyi və çəmən-meşə;
3. Düzən zonaya məxsus bitkilər;

Qeyd etdiyimiz kimi torpaq əmələ gətirən amillərdən biri də bitki örtüyüdür. Belə ki, ayrı-ayrı bitki örtükləri altında əmələ gələn torpaqlar bir-birindən kəskin sürətdə fərqlənirlər.

Rayonun alp çəmənlikləri əsasən taxıl fəsiləsi nümayəndələrindən ibarətdir. Burada həm də paxlalı bitkilər də mövcuddur. Çayır, dağ çiçəyi, baldırğan, dağ nanəsi, çobanyastığı və sairəyə də rast gəlmək olur.

Subalp çəmənlikləri əsasən çoxillik mezofil bitkilərdən təşkil edilir. Bu zonada bitkilər şirin tamlı, uca boy olub, malqara tərəfindən iştah ilə yeyilir.

Meşə zonasında palıd, vələs, yabanı şabalıd, fıncıq, əzgil və s. mövcuddur. Rayonda mədəni bitkilərdən taxıl, qarğıdalı, tütən, çeltik, üzüm, alma bitkiləri mövcuddur.

Rayonun torpaq örtüyü. Böyük Qafqazın bütün zonalarında olduğu kimi onun cənub yamacında da torpaqlar zonallıq qanuna uyğun formalaşmışdır. Burada yay otlaqlar zonasında tam inkişaf etməmiş dağ-çəmən, çimli dağ-çəmən, bərk çimli dağ-çəmən, yumşaq çimli dağ-çəmən, dağ-meşə zonasında maddələrdən yuyulmuş qonur dağ-meşə, tipik qonur dağ-meşə, maddələrdən yuyulmuş qəhvəyi dağ-meşə, tipik qəhvəyi dağ-meşə, karbonatlı qəhvəyi dağ-meşə, bozqırlaşmış dağ-qəhvəyi, dağ boz-qəhvəyi torpaqlar yayılmışdır.

Rayon ərazisinin təbii-coğrafi şəraitinin müərkəbliyi, relyefin müxtəlifliyi, yağmurların qeyri-bərabər və əksər hallarda leysan səciyyəli olması, antropogen gərginliyi orada eroziya prosesinin əmələ gəlməsi və daim artan inkişafı üçün əlverişli şərait yaratmışdır.

Aparılan tədqiqatlar göstərir ki, rayon ərazisində eroziyanın bütün növləri: səthi, qobu, otlaq, irriqasiya, sürüşmə və s. inkişaf etmişdir.

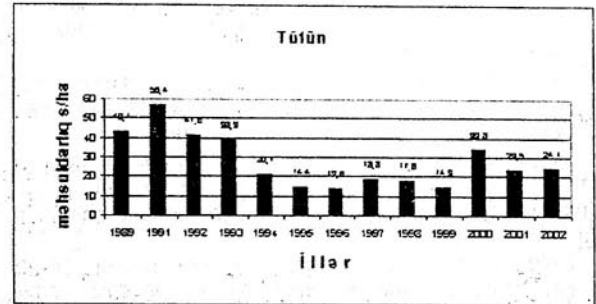
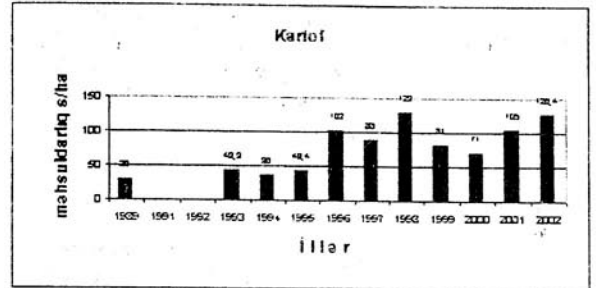
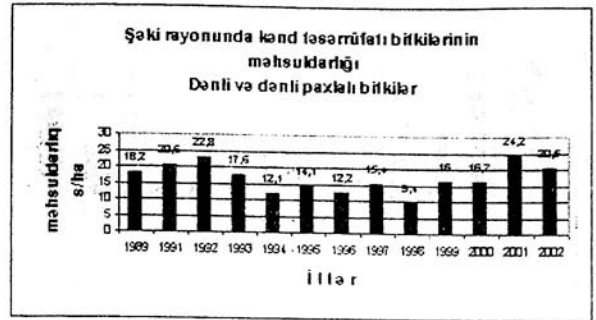
Sel hadisəsi hər il xalq təsərrüfatına çox böyük ziyanlar vurur və böyük dağıntılar əmələ gətirir. Bu hadisə xüsusilə 2003-cü ildə böyük vüset almış və rayonun kənd təsərrüfatına və iqtisadiyyatına böyük ziyan vurmuşdur. Müəyyən edilmişdir ki, rayon ərazisində torpaqların 93,5 min hektarı eroziya prosesinə məruz qalmamış, 64,8 min hektar sahə zəif, 36,8 min hektar orta və 54,7 min hektar şiddətli dərəcədə eroziya prosesinə məruz qalmışdır.

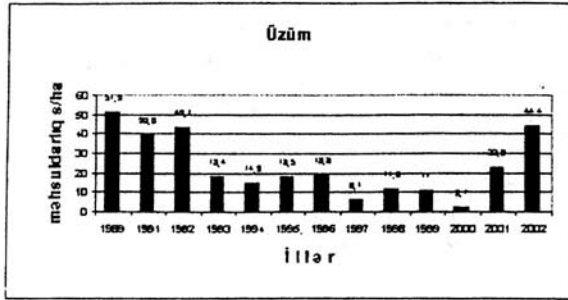
2002-ci ilin məlumatlarına görə rayonda 54147 hektarda dənli və dənli paxlalı bitkilər, 1131 hektarda yem bitkiləri, 493 hektarda kartof, 371 hektarda bostan bitkiləri, 1209 hektarda bağ və giləmeyvələr, 598 hektarda tərəvəz bitkiləri, 359 hektarda üzüm, 519 hektarda tütün, 35 hektarda günəbaxan və s. becərilmişdir.

1997-ci ilə nisbətən 2002-ci ildə k/t-ı bitkilərinin məhsuldarlığında müəyyən artım müşahidə olunmuşdur. Belə ki, 1997-ci ildə payızlıq buğdanın məhsuldarlığı 13,6 s/ha olduğu halda, 2002-ci ildə bu göstərici 19,7 s/ha, arpanın məhsuldarlığı 1997-ci ildə 17,5s/ha olduğu halda, 2002-ci ildə isə 18,2s/ha olmuşdur. Digər k/t bitkilərində də məhsuldarlıqda müəyyən qədər artım müşahidə olunsada bu qənaətbəxş sayıla bilməz.

Məhsuldarlığın artımına bir sıra amillər təsir edə bilər. Bunlara k/t bitkilərinin su ilə təminatı, suyun keyfiyyəti, torpaqların meliorativ vəziyyəti, qrunıt sularının yerləşmə dərinliyi, suvarma və kollektor-drenaj sistemlərinin vəziyyətinin torpaqların meliorativ şəraitinin yaxşılaşdırılmasında rolu, torpaqların eroziyası və s. aiddir.

Məhsuldarlığa təsir edən əsas amillərdən biri kənd təsərrüfat bitkilərinin vegetasiya dövründə su ilə təmin olunmasıdır. Çoxillik məlumatlardan görünür ki, Şəkiddə orta və az sulu illərdə k/t bitkilərinin tələbatı ödənmir. Belə ki orta sulu illərdə su tələbatı 161,4 mln.m³ olduğu halda, su ehtiyatları 152,9 mln.m³, az sulu illərdə isə su tələbatı 202,3 mln.m³ olduğu halda, su ehtiyatları 104,2 mln.m³ olur. Deməli az sulu (quraq) illərdə 98,1 mln.m³ su çatışmazlığı olur. Bu da k/t-ı bitkilərinin məhsuldarlığına böyük təsir göstərir.

Tədqiqatlar göstərmişdir ki, 2000-ci ildə baş vermiş quraqlıq nəticəsində rayonda 50475 hektar əkin sahəsinin 46920 hektarına və ya 93%-nə 21235 milyon manat ziyan dəymişdir. Xüsusilə 43176 hektar taxıl sahəsinin demək olar ki, hamısına ziyan dəymişdir.

Rayonun su tələbatını ödəmək üçün əlavə su mənbələrinin axtarılıb tapılmasına, quraqlığa davamlı bitki sortlarının ekilməsinə, yeraltı sulardan istifadə edilmə imkanlarına baxmaq lazımdır.

Suvarma suyunun keyfiyyəti də məhsuldarlığa təsir edir. Suvarma üçün adətən 0,08-4q/l mineralıqlı sular götürülə bilər. Ümumiyyətlə suyun keyfiyyəti nə qədər yaxşı olsa onlar bitkilər tərəfindən daha yaxşı qəbul olunur və torpaqların meliorativ vəziyyəti yaxşılaşır.

Kənd təsərrüfatı bitkilərinin normal inkişafını ləngidən biləcək qədər suda asan həll olan duzlar yerləşmiş torpaqlar k/t praktikasında şorlaşmış torpaq hesab olunur.

Torpaqda bu duzların miqdarı və tərkibi müxtəlif olur. Şorlaşmış torpaqlarda bitkinin inkişafı zəifləyir, onların su ilə təminatı normal getmir. Bu da öz növbəsində məhsuldarlığı aşağı salır.

Belə ki, zəif şorlaşmış torpaqlarda məhsuldarlıq 10-20%, orta şorlaşmış torpaqlarda məhsuldarlıq 20-40%, yüksək

şorlaşmış torpaqlarda 45-75% aşağı düşür. Çox yüksək şorlaşmış torpaqlarda və şoranlarda isə məhsuldarlıq 0-10% arasında dəyişir.

Rayonun suvarılan torpaqlarının 49,7%-i şorlaşmış, o cümlədən 15000 hektarı zəif, 1155 hektarı orta, 300 hektarı şiddətli və çox şiddətli şorlaşmışdır.

Torpağın meliorativ vəziyyətinə qurut sularının yatım dərinliyi də təsir göstərir. Belə ki, rayonda qurut sularının yatım dərinliyinin 1 metrden aşağı yerləşmiş sahələrin cəmi 824 hektar, 1 metrden 3 metrə qədər yatım dərinliyi olan torpaqlar 19856 hektar sahəni əhatə edir. Qurut sularının mineralıqlığı 1q/l-dən az olan torpaqlar 38000 hektar, mineralıqlığı 1-2q/l olan 980 hektar ərazidə yerləşmişdir.

Torpaqları bitkilər üçün zərərli duzlardan təmizləmək, qurut sularının səviyyəsini aşağı salmaq üçün kompleks-meliorativ tədbirlər görülməlidir. Rayonda mövcud olan 1250 hektar sahəyə xidmət edən kollektor-drenaj sisteminin təmir və bərpa olunmasına ehtiyac vardır.

Rayon ərazisində k/t bitkilərinin məhsuldarlığını artırmaq məqsədi ilə kəndli-fermer təsərrüfatlarında aşağıdakı bir sıra tədbirlər təklif edilir:

1. Şəki rayonunda eroziyaya qarşı mübarizə tədbirləri: Rayon ərazisi respublikada böyük miqyasda baş verən sellərin olması ilə səciyyələnir. Şin çay və başqaları selləri əmələ gətirən çaylardır. Sellər palçıq-daş kütləsini hərəkətə gətirərək çox böyük dağıntılar törədir. Çaylar məcrasından çıxaraq yolları və körpüləri, əkin sahələrin çay kənarı tikililəri, heyvandarlıq komplekslərini dağıdır, infrastrukturunu məhv edir. Küllü miqdarda iqtisadiyyata ziyan vurur.

Hazırda Şəki rayonunda sellərə qarşı mübarizə dövlət əhəmiyyətli böyük məsələyə çevrilmişdir. Belə ki, hər il milyonlarla vəsait bu məqsəd üçün sərf olunur.

Qeyd etmək lazımdır ki, sel hadisələrinə qarşı mübarizə əsas etibarilə su ayrıcında dağ-çəmən zonasında aparılmalı, bitki örtüyü mühafizə edilməlidir.

Eroziyaya uğramış sahələrdə, çay hövzələrində səthi su axımını nizama salmaqdan ötrü müxtəlif hidrotexniki qurğular-

dan geniş istifadə olunmalıdır. Çay hövzələrində suayrıcından çayın yatağınadək olan sahədə aqrotexniki fitomeliorativ və hidrotexniki tədbirlər kompleks şəklində həyata keçirilməlidir ki, bunun da nəticəsində yamaclarda səthi su axını nizama salınar, eroziya prosesi və sel axınlarının qarşısı alınar.

Yamaclarda, çayların yatağında və gətirmə konuslarında müxtəlif hidrotexniki mübarizə tədbirləri aparılmalıdır. Çayların məcrası bərkidilməli, ağac kol əkməklə, belə yerləri bərkitmək mümkün olmadığından, orada arxlar, çepərlər və yaxud daş tirələrin (sədlər) düzəldilməsi məqsəduyğun hesab olmalıdır. Çökmüş çöküntüləri bərkitmək üçün orada daş divarların düzəldilməsinin böyük əhəmiyyəti var. Bu divarlar daşların hərəkətini saxlayaraq, yamacda pilləkanların əmələ gəlməsinə səbəb olur. Yamacın meyliyindən asılı olaraq, hər 5-7m-dən bir hündürlüyü 0,4-0,6m olan divarlar düzəldilməlidir. Çox meyli yamaclarda divarlar 3-4m-dən bir düzəldilir.

Rayon ərazisində eroziyaya qarşı aparılan bütün tədbirlər 3 qrupa ayrılmalıdır.

1. Eroziyanı törədən amillərə qarşı mübarizə;
2. Eroziyanın özünə qarşı mübarizə;
3. Eroziya prosesinin törətdiyi dağıntılara qarşı mübarizə.

Torpaqların eroziyadan mühafizəsini təmin etmək məqsədilə təsərrüfat sahələrinin eroziyaya qarşı düzgün təşkili böyük rolə malikdir. Belə ki, təsərrüfat sahələrinin eroziyaya qarşı təşkilində düşən yağmurların gərginliyi, torpaqların su-fiziki xassələri, əkiləcək bitkilərin tərkibi, təsərrüfatın ixtisaslaşdırılma istiqaməti mütləq nəzərə alınmalıdır.

2. Dağ-meşə zonasında eroziyaya qarşı tədbirlər:

Dağ meşələri çox böyük torpaqoruyucu, su tənzim-edici, kurortoloji əhəmiyyətə malikdir. Meşələrin həddindən artıq istismarı nəticəsində çılpıqlanmış yerlərdə yeni meşələrin salınması əsas meşə meliorasiya tədbiri hesab edilir.

Ümumiyyətlə meşələrin sistemsiz qırılmasının qarşısı alınmalı, yanacaq və başqa məqsədlər üçün məhz sanitariya seçiyəli qırıntılardan istifadə edilməlidir. Meşədə eroziya

prosesini əmələ gətirən əsas amillərdən biri qırılmış ağacları sürütmə ilə çıxartmaq hesab edilir. Belə halda torpaq zədələnir, meşə döşəneyi, cavan ağaclar dağılır, şırımlar yaranır ki, onlar zaman çərçivəsində genişlənərək eroziyanı daha da genişləndirir.

3. Dağ əkinçilik zonasında eroziyaya qarşı mübarizə tədbirləri. Rayon ərazisində dağ-əkinçilik zonasının torpaqları kənd təsərrüfatında geniş istifadə edilir. Torpaqoruyucu aqrotexniki tədbirlər tətbiq edilmədikdə torpaqlar eroziyaya məruz qalır. Bu zonada eroziya prosesinin qarşısını almaq məqsədilə təşkilat-təsərrüfat tədbirləri, torpaqoruyucu aqrotexniki mübarizə tədbirləri, az məhsuldar və eroziyaya uğramış yamaclarda çoxillik ot bitkilərinin səpilməsi, torpaqların münbitliyini bərpa etmək məqsədilə üzvi mineral gübrələrdən istifadə etmək zəruridir.

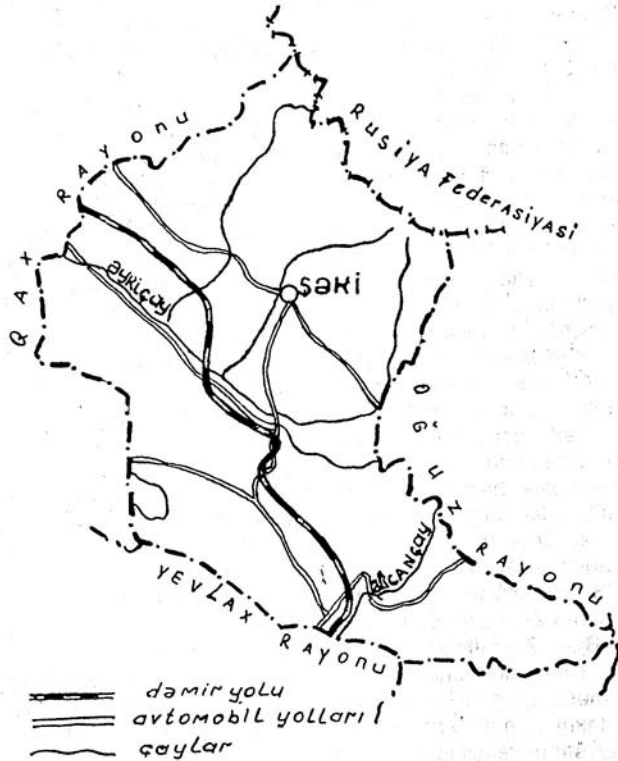
Yamaclarda şum, əkin və başqa aqrotexniki tədbirlər yamacın eni istiqamətində aparılmalı, çarpaz əkin, bufer zolaqları, yarıqların açılması məqsəduyğun hesab edilsin.

Zəif şorlaşmış 15000 hektar sahədə cari yuma aparmaqla, yəni 15-20min.m³ əvəzinə hektara 2-2,5 min.m³ su verməklə, həm də sahənin meyliyindən asılı olaraq ləklər düzəltmədən də yuma aparmaq olar. Bu da ucuz başa gələr.

4. Orta və şiddətli dərəcədə şorlaşmış 4355 hektar torpaqların əsaslı yuyulması lazımdır. Bunun üçün adi su ilə 10-15 min.m³/ha yuma norması ilə fasiləli yuma, yeni normanın 2-3 və ya daha çox dəfəyə verməklə yuma aparmaq olar. Buna 2,5 milyard manat vəsait tələb olunur.

Yuma ilə yanaşı torpağa mineral və üzvi gübrələrin verilməsi, sahələrdə duzadavamlı bitkilərin əkilməsi, müasir aqrotexniki tədbirlərin tətbiqi yolu ilə torpaqların meliorativ vəziyyətinin yaxşılaşdırılması mümkündür.

ŞƏKİ İNZİBATİ RAYONU

ŞƏMKİR İNZİBATİ RAYONU

Şəmkir inzibati rayonu Kiçik Qafqazın şimal yamacında Gəncə – Qazax düzənliyində yerləşir. Rayonun şimal-şərq hissəsini Ceyrançöl, mərkəzi hissəsini Gəncə-Qazax düzənliyi, cənubunu Kiçik Qafqazın şimal-şərq ətəkləri tutur.

Rayonun ərazisi şimali-şərqdən Samux, şimali-qərbdən Tovuz rayonları, cənubdan isə Daşkəsən, Xanlar və Gədəbəy rayonları ilə həmsərhəddir.

Yura, Təbaşir, Neogen və Antropogen çöküntüləri yayılıb.

Burada dağ-qara qəhvəyi, dağ meşə, dağ tünd şabalıdı, şabalıdı, açıq şabalıdı və allüvial çəmən meşə torpaqları yayılıb. Kollu və seyrək meşəli çəmənlər, dağ meşələri yovşanlı – şoranotulu, yarımsəhra və çöl bitkiləri mövcuddur.

Şəmkir rayonunun iqlimi əsasən qışı quraq keçən mülayim isti, yarımsəhra və quru steplər iqlim tipinə aiddir. Bu iqlim tipi zəif nəmliyi və qışının mülayim keçməsi ilə seçiyənlənir. Ağ yelli havalar tez-tez müşahidə olunur.

Havanın orta illik temperaturu $12-14^{\circ}$ yanvarın orta aylıq temperaturu 2° ilə -2° , iyulun orta aylıq temperaturu isə $24-20^{\circ}$ arasında dəyişir. İlin isti ayında bəzən havanın mütləq maksimum temperaturu 39° -dək yüksəlir. Havanın orta illik mütləq minimum temperaturu $-9-39^{\circ}$ arasında dəyişir. Havanın mütləq minimum temperaturu ilin soyuq ayında $-17-26^{\circ}$ -dək aşağı düşür. Torpaq səthinin orta illik temperaturu 16° olub il ərzində $1-31^{\circ}$ arasında dəyişir.

Havanın illik nisbi rütubəti 67% -dir.

Yağıntının illik miqdarı $350-600$ mm-dir. Səth örtüyündən $700-1100$ mm mümkün buxarlanma gedir.

Küləyin orta illik sürəti $2-3$ m/san. Güclü küləklərin miqdarı 12 günə çatır.

Ağ yelli günlərin miqdarı $15-30$, dolu düşən günlərin miqdarı isə $1-2$ dir.

Şəmkir rayonunun torpaqları mülkiyyət forması üzrə aşağıdakı qaydada bölünür.

Rayonun ümumi ərazisi 195670 ha. Bunun da 38394 hektarı suvarılan torpaqlardır. Əkin sahəsi $37,455$ ha təşkil

edir, bunun da 29,812 ha suvarılıdır. Dincə qoyulan torpaqların sahəsi 1954 ha, bunun da 1768 ha-ı suvarılıdır. Ərazidə örüşlər 87,178 ha-dır. 6 hektarı suvarılır. Kənd təsərrüfatına yararlı sahələrin cəmi 129,826 ha olub ki, bunun da 31,581 ha-ı suvarılıdır. Həyətəni sahələr 9264 ha, o cümlədən 6,801 ha suvarılır. rayon ərazisində 5056 ha meşə sahəsi mövcuddur. Bunun da 12 hektarı suvarılıdır. Biçənlər 2307 ha, suvarılır 203 ha.

Çoxillik əkinlər 392 ha hamısı suvarılır. Üzümlüklər 213 ha bunun da hamısı suvarılır.

a) Rayonun dövlət mülkiyyətində olan torpaq sahələri təyinatına görə aşağıdakı qaydada bölünür:

Dövlət mülkiyyətində olan ərazinin sahəsi 73564 hektardır. Bundan 369 ha-ı suvarılır. Örüşlər 31317 ha-dır. Bunun da hamısı suvarılır. Ərazidə k/t –na yararlı sahələrin cəmi 31778 ha-dır.

Dövlət mülkiyyətində olan meşələrin sahəsi 4982 hektardır.

b) Xüsusi mülkiyyətdə olan torpaqlar öz təyinatına görə aşağıdakı qaydada bölünür:

Göstərilən mülkiyyətdə olan ərazinin ümumi sahəsi 48,083 ha-dır. Bunun da 35,949 ha-ı suvarılır. Əkin altında olan torpaqların ümumi sahəsi 38,884 ha-dır ki, bunun da 27825 ha-ı suvarılır. Burada 1802 ha torpaq dincə qoyulmuşdur ki, bunun da 1091 ha-ı suvarılır. Bu mülkiyyət formasında k-t-na yararlı torpaqların sahəsi 39,219 ha-dır ki, bunun da 29359 ha-ı suvarılır.

Həyətəni sahələr 8864 ha-dır. Bunun da 6590 hektarı suvarılır.

Ərazidə örüşlər 17 ha, çoxillik əkinlər 213 ha-dır və hamısı da suvarılır. Biçənlər 2303 ha-dır. Bundan 203 ha-ı suvarılır.

c) Rayon ərazisində bələdiyyə mülkiyyətində olan torpaqların ümumi sahəsi 74,023 ha olub ki, bunun da 2076 ha-ı suvarılır. Əkin sahəsi 2284 ha-dır, bundan 1777 ha-ı suvarılıdır.

Ərazidə dincə qoyulan sahələr 152 ha təşkil edir ki, bunlar da suvarılır. Bu mülkiyyət formasında olan örüşlərin sahəsi 56384 ha olub ki, bunun da ancaq 6 ha-ı suvarılır.

Ümumiyyətlə k/t-na yararlı sahələr 58,829 ha olub ki, bunun da 1865 ha-ı suvarılıdır.

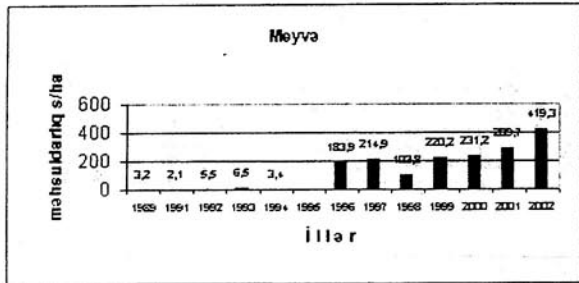
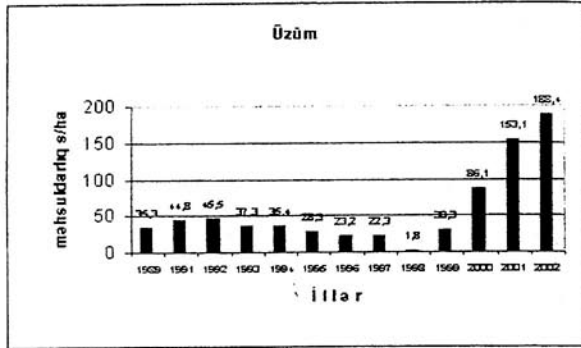
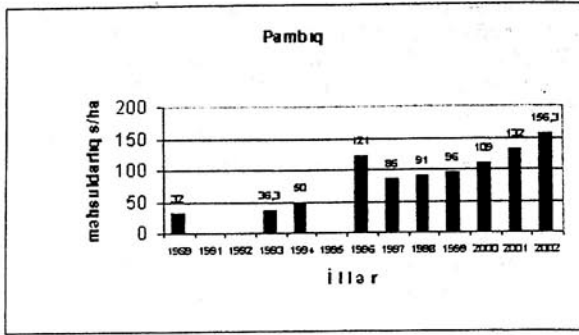
Bələdiyyə mülkiyyətində olan həyətəni torpaqların sahəsi 400 ha-dır ki, bunun da 211 ha-ı suvarılır. Ərazidə meşələrin sahəsi 64 ha təşkil edir.

Rayon ərazisində əsasən taxıl bitkiləri, kartof, tərəvəz, bostan, meyvə və üzüm bitkiləri becərilir.

5 il ərzində (1998-2002) müqayisə üçün k/t bitkilərinin cədvəlinə nəzər salsaq görərik ki, bütün illər ərzində artım və gəlir əldə edilmişdir. Beləliklə taxılçılıqda 1998-ci ildə hər hektardan 15,1 sentner məhsul əldə edilibsə 2002-ci ildə 61,5 sentner məhsul alınıb. Eləcə də kartof 1998-ci ildə 91 sentner, 2002-ci ildə 158,3 sentner əldə edilib. Bostan bitkiləri 1998-ci ildə 51 sentner, 2002-ci ildə 225 sentner, meyvə 1998-ci ildə 103,8 sent., 2002-ci ildə 419,3 sentner, üzüm isə 1998-ci ildə 1,8 sentner olduğu halda 2002-ci ildə isə 188,4 sentner olmuşdur.

Beləliklə: taxılın hər hektarına qoyulan xərc 920 min manat olubsa, əldə olunan gəlir 960 min manat olmuşdur. Eləcə də kartof üçün xərc 7020 min manat, gəlir 4,000 min manat, tərəvəzə 2890 min manat xərc, gəlir 2100 min manat, olub. Meyvə 1120 min manat gəlir 8,120 min manat. Üzümə isə qoyulan xərc 3,440 min manat gəlir isə 6,840 min manat təşkil edir.

Kartof və tərəvəz istisna olmaqla qalan bitkilərdən əlavə gəlir əldə edilmişdir.

Bitkilərin məhsuldarlığının artırılması üçün aşağıdakı amilləri göstərmək olar.

1. Fermər və kəndli təsərrüfatlarında əkinə qayğının artması.
2. Aqrə texniki xidmətin yaxşılaşdırılması.
3. Yeni məhsuldar sortların əkilməsi.
4. Rayonda k/t məhsulları və ümumiyyətlə texnikanın lazımı sayda olması.

K/t bitkilərinin məhsuldarlığını aşağı salan amillər də mövcuddur. Tərkibində k/t bitkilərinin normal inkişafına mane ola biləcək qədər duzlar olan torpaqlar şorlaşmış torpaqlar hesab olunur. belə ki, zəif şorlaşmış torpaqlarda məhsuldarlıq 10-20%, orta şorlaşmış torpaqlarda 20-40%, yüksək şorlaşmış torpaqlarda 65-75% aşağı düşür. Çox yüksək şorlaşmış torpaqlarda və şoranlarda isə məhsuldarlıq 0-10% arasında dəyişir.

Şəmkir rayonunda bütün mülkiyyət formaları üzrə ərazinin 20%-ni təşkil edən 38394 hektar suvarılan sahə vardır. K/t-na yararlı torpaqlar isə 24,3%-dir.

Rayondan Kür çayı və onun qolları Zəyəm, Şəmkir, Cəhiz və s. keçir. K/t-nın istehsalında suvarma suyunun keyfiyyəti çox mühim rol oynayır. Suvarma sularında duzların miqdarı 0,08-1 q/litr ola bilər. Əgər suvarma suyu yüksək keyfiyyətlidirsə, onda torpaq yaxşılaşa bilər, əksinə suvarma suyunun keyfiyyəti pisdirsə, onda torpağın meliorativ vəziyyəti də pisləşir və onun məhsuldarlığı aşağı düşür. Xüsusən də torpaqlar bu və ya digər dərəcədə şorlaşmış və şorlaşmaya meyilli olsunlar.

Şəmkir rayonunda 11650 ha zəif şorlaşmış, 1810 ha orta şorlaşmış, 2050 ha çox şiddətli şorlaşmış, torpaqlar mövcuddur.

Rayonda mineralaşmış qrunt sularının yerləşmə dərinliyinin yer səthindən 1m-dən az olan sahələr 1100 ha.

1,0-2,0 metr arasında olan sahələr isə 2275 ha təşkil edir.

Torpaqları bitkilər üçün səmərəli olan duzlardan təmizləmək üçün kompleks meliorativ tədbirlər həyata keçirilməlidir. Bu məqsədlə rayonda 38394 ha suvarılan sahəni əhatə edən kollektor-drenaj sistemləri çəkilməsi vacibdir.

Su itkisinin qarşısını almaq, həmçinin bitkiləri suvarma suyu ilə tələbata görə təmin etmək məqsədilə ümumi uzunluğu 765 km olan suvarma kanalları mövcuddur, o cümlədən beton üzüklü suvarma kanalı 12 km uzunluğundadır. Təmir tələb edən suvarma sistemlərinin cəmi 350 km-dir. O cümlədən əsaslı təmir 100 km, cari təmir isə 250 km-dir.

Torpaq sahələrinin həm cari, həm də əsaslı səthi hamarlanma işləri, həmçinin şorlaşmış torpaqların cari və əsaslı yuyulması lazımdır.

Kompleks tədbirlərə şorakətliyə qarşı mübarizədə onun şorakətlik dərəcəsinə uyğun olaraq kimyəvi meliorantların tətbiqi də daxildir. Həmin məqsədlə Respublikamızda zəngin ehtiyata malik olan gipsdən və ya tərkibində gips olan materiallardan - gəc, fosogips, dəmir kuporosu toz halında sulfat və xlor turşuları maye halında və s. istifadə oluna bilər.

Suvarılan sahələrin qeyri-kafi meliorativ vəziyyəti 6000 hektarı əhatə edir.

Rayon ərazisində məhsuldarlığın artırılması və fermer – kəndli təsərrüfatlarına bu barədə köməklik etmək məqsədilə aşağıdakı bir sıra tədbirlərin tətbiqi təklif edilir:

1. Rayon ərazisində torpaq eroziyasına qarşı mübarizələr aparılmalıdır.

a) Külək eroziyasına qarşı əsasən fitomeliorativ tədbirlər tətbiq edilməlidir. Külək eroziyasına perpentikulyar olan meşə zolaqları salınmalı və orada quraqlığa davamlı ağac cinslərinin əkilməsinə üstünlük verilməlidir. Külək eroziyası intensiv olan sahələrdə küləyin istiqamətinə perpentikulyar şəkildə çoxillik otlar əkilməli, bəzi sahələrdə isə bioloji hasarlar yaradılmalıdır.

Qumlar, biçənəklər və süni struktur yaratmaq məqsədilə kimyəvi preparatlardan, o cümlədən k-4 və başqalarından istifadə edilməlidir.

b) İrriqasiya eroziyasına qarşı, əsasən suvarmanın düzgün təşkili və aparılmasıdır.

Hər şeydən əvvəl yer səthinin mailliyi çox olan halda cari və əsaslı səthi hamarlama işləri aparılmalıdır. Bir hektar sahənin hamarlanmasına 200-300 min manat vəsait tələb olunur.

Cərgələrarası becərilən bitkilərin suvarılmasında isə zolağın eni və uzunluğu, sahənin mailliyi, torpaqların suhəddurma qabiliyyəti, mexaniki tərkibi, suvarma norması nəzərə alınmaqla təyin edilmiş su sərfi tətbiq edilməlidir.

Torpağın fiziki-kimyəvi xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla mütərəqqi suvarma texnikası da tətbiq edilə bilər.

2. a) Şorlaşmış və şorakətli torpaqların meliorasiyası üçün ilk növbədə kollektor – drenaj sisteminin çəkilməsi və normal işləməsi təmin edilməlidir.

b) Sahə suvarma şəbəkəsinin əsaslı təmir və ya bərpası təmin edilməlidir.

c) Orta və şiddətli dərəcədə şorlaşmış sahələrdə torpaqların əsaslı yuyulması vacibdir. Əsasən xloridli şorlaşma olduğu üçün adi su ilə 10-15 min m³/ha norma «fasiləli» yuma üsulu ilə (normanı 2-3 və ya daha çox verməklə) müsbət nəticələr əldə etmək olar.

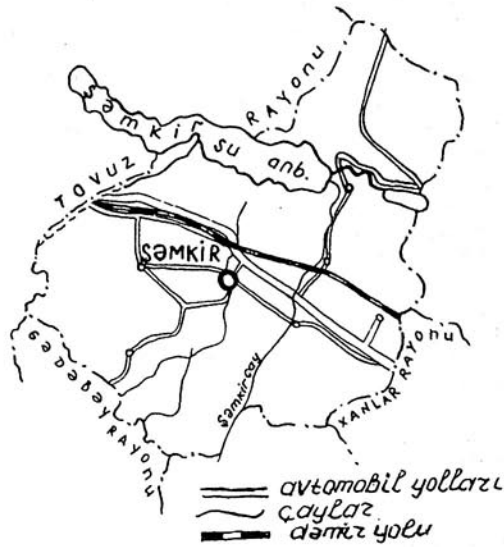
d) Zəif şorlaşmış sahələrdə cari yuma aparmaqla, maillikdən asılı olaraq ləklər düzəltmədən aparmaq olar ki, bu da ucuz başa gəlir.

e) Şorakətli torpaqların meliorasiyasında hər hektara 10-20 ton sulfat turşusu, daha yaxşı olar ki, 5-8 ton gips verilsin. Hər iki halda yuma norması 15-20 min m³ qəbul edilir.

Qeyd: torpaqların meliorasiyası uzun müddətli prosesdir. Təklif edilən tədbirlərlə heç də həmişə bir mövsüm ərzində torpaqları lazım olan dərinlikdə və lazım olan həddə qədər duzlardan təmizləmək mümkün olmur. Odur ki, bu tədbirlər bir neçə mövsümdə davam etdirilməli, həmçinin digər tədbirləri də tətbiq etməklə (məsələn mineral və üzvi gübrələrin verilməsi, duza davamlı bitkilərdən istifadə edilməsi və s.) torpaqların yaxşılaşdırılmasına nail olmaq mümkündür.

Eyni zamanda görülməli işləri, iqtisadi vəziyyətlə əlaqədar bir il ərzində yox, bir neçə il ərzində həyata keçirmək olar.

ŞƏMKİR İNZİBATİ RAYONU

TƏR-TƏR İNZİBATİ RAYONU

Tər-Tər rayonu Kür-Araz ovalığının qərb hissəsində yerləşir. Rayon şimal-qərbdən Goranboy, şimal-şərqdən Yevlax, şərqdən Bərdə, cənub-şərqdən Ağcabədi və cənub-qərbdən Kəlbəcər rayonu ilə həmsərhəddir. Rayonun səthi düzənlikdən ibarətdir və qərbdən şərqi doğru meyillidir. Antropogenin çaqıladaşlı gillicəli çöküntülərindən təşkil olunmuşdur. Səthi əsasən müasir 4-cü dövr çöküntülərindən ibarətdir. Torpaqəmələgətirən süxurları Kiçik Qafqazın süxurlarının küləklə sovrulma məhsullarıdır. Genetik cəhətdən onlar bir-birilə əlaqədirlər. Bundan əlavə Tər-Tər çayı hövzəsində vulkanik çöküntülərə və dağ süxurlarına rast gəlinir. Faydalı qazıntılarına neft və tikinti materialları qum, çınqıl və s. aiddir.

Tər-Tər Qarabağ düzənliyinin şimal-qərb hissəsində yerləşmişdir. Ərazinin iqlimi qışı quraq keçən mülayim isti, yarımsəhra və quru stepler iqlimi tipinə aiddir. Bu iqlim tipi az nəmliyi, qışının mülayim və yayının quru-isti keçməsi ilə səciyyəyəndir. Ümumi radiasiyanın illik miqdarı 128,5 kkal/sm², radiasiya balansının illik miqdarı isə 45,5 kkal/sm²-dir. Havanın orta illik temperaturu 13,9° C-dir. Qış mülayim keçir. Belə ki ilin ən soyuq ayı olan yanvarın orta aylıq temperaturu 2° C, ən isti ayın (iyul) temperaturu isə 25,9° C olur.

Torpaq səthinin orta illik temperaturu 16° olub, yanvarda 1° C, iyulda 32°-dir. Havanın orta illik nisbi rütubəti 68% təşkil edir. İllik yağıntının miqdarı 363 mm-dir. Ərazidə yağıntının çox hissəsi yaz və payız fəsilələrində düşür. Səth örtüyündən il ərzində 1000-1100 mm buxarlanma gedir.

Küləyin orta illik sürəti 2,8 m/san-dir. Ərazidə əsasən cənub-şərq və şimal-qərb küləkləri əsir.

Tər-Tər rayonu torpaqları mülkiyyət formaları üzrə aşağıdakı qaydada bölünür:

Rayonun ümumi ərazisi 44939 ha olub ki, bunun da 25352 ha-rı suvarılan torpaqlardır. Əkin sahəsi 22270 ha təşkil edir ki, bunun da 22270 ha-rı suvarılındır. Dincə qoyulan torpaq sahəsi yoxdur. Ərazidə örüşlər 7844 ha olub ki, bunun da hamısı suvarılır. Kənd təsərrüfatına yararlı sahələrin cəmi

30519 ha olub ki, bunun da 22675 ha-rı suvarılıdır. Həyətəni sahələr 2928 ha, o cümlədən 2677 ha-rı suvarılır. Rayon ərazisində 520 ha meşə sahəsi mövcuddur.

a) Rayonun dövlət mülkiyyətində saxlanılan torpaq sahələri təyinatına görə aşağıdakı qaydada bölünür:

Dövlət mülkiyyətində olan ərazinin sahəsi 9736 ha olub ki, bunun da 1018 ha-rı suvarılır. Dincə qoyulan torpaq sahəsi yoxdur. Dövlət mülkiyyətində olan ölümlər 3912 ha təşkil edir. Ərazidə kənd təsərrüfatına yararlı sahələrin cəmi 4923 ha olub ki, bunun da 1011 ha-rı suvarılan torpaqlardır. Həyətəni sahələrin cəmi 8 ha-dır ki, bunun da 7 ha-rı suvarılır və kənd təsərrüfatına yararlıdır.

Dövlət mülkiyyətində olan meşələrin sahəsi 505 ha təşkil edir.

b) Xüsusi mülkiyyətdə olan torpaqlar öz təyinatına görə aşağıdakı qaydada bölünür:

Göstərilən mülkiyyətdə olan ərazinin ümumi sahəsi 23069 ha olub ki, bunun da 22864 ha-rı suvarılır. Əkin altında olan torpaqların ümumi sahəsi 20065 ha olaraq, onun 20065 ha-rı suvarılan torpaqlardır. Burada dincə qoyulmuş torpaq yoxdur. Ümumiyyətlə, bu mülkiyyət formasında kənd təsərrüfatına yararlı torpaqların sahəsi 20370 ha olub ki, bunun da hamısı suvarılır.

Həyətəni sahələr 2699 ha təşkil edir ki, bunun da 2494 ha-rı suvarılır.

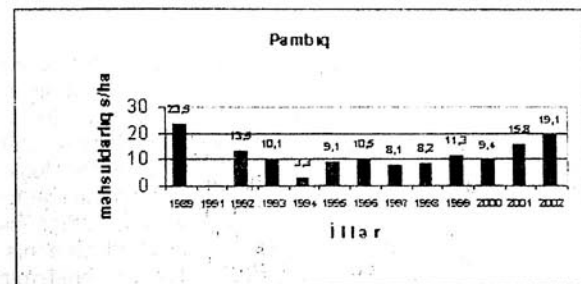
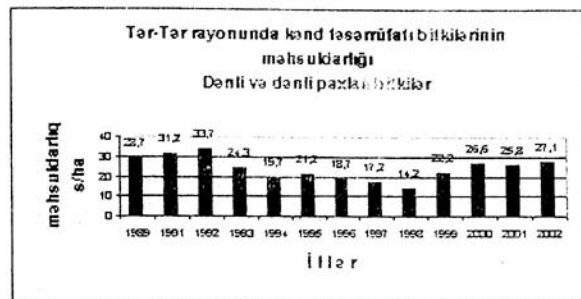
v) Rayon ərazisində bələdiyyə mülkiyyətində olan torpaqların ümumi sahəsi 12134 ha olub ki, bunun da 1470 ha-rı suvarılır. Əkin sahəsi 1265 ha-dır ki, bunun da hamısı suvarılır. Ərazidə dincə qoyulan sahələr yoxdur. Bu mülkiyyət formasında olan ölümlərin sahəsi 3932 ha təşkil edir. Ümumiyyətlə, kənd təsərrüfatına yararlı sahələr 5226 ha olub ki, bunun da 1294 ha-rı suvarılır.

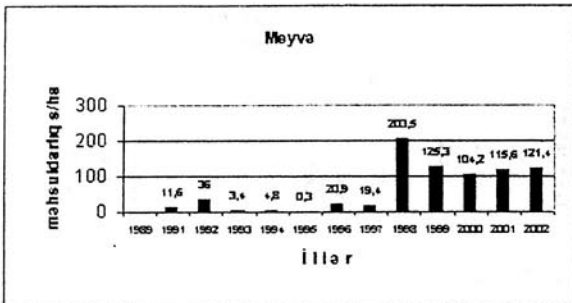
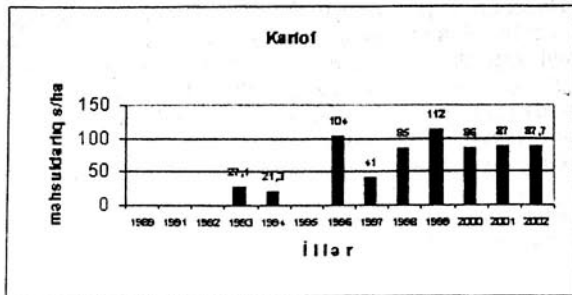
Bələdiyyə mülkiyyətində olan həyətəni torpaqların sahəsi 221 ha-dır ki, bununda 176 ha-rı suvarılır. Ərazidə meşələrin sahəsi 15 ha təşkil edir.

Rayonun torpaq örtüyü. Tər-Tər rayonunun torpaqları əsasən qəhvəyi, açıq qəhvəyi, boz və çəmən boz torpaqlardır. Qəhvəyi torpaqların üst (0-30 sm) qatında humusun miqdarı 2,1-3,2% arasında dəyişir və alt qatlara keçdikcə azalır. Bu torpaqlarda fosforun mənimsənilən forması zəif, kalium isə kifayət qədər təmin olunmuşdur.

Ərazidə həmçinin şoran, şorakət torpaqlar da yayılmışdır.

Rayonun bitki örtüyünə yovşanlı-şoranotlu yarımşəhralar, seyrək kollu çəmənliklər aiddir.

Ərazinin geniş hissəsi k/t bitkiləri altında mənimşənildir. Üstünlük təşkil edən kənd təsərrüfatı bitkiləri pambıq və dənli bitkilərdir. Bundan əlavə burada yem bitkiləri, üzüm, bostan-tərəvəz bitkiləri, kartof və s. yetişdirilir. 2002-ci ildə rayonun ümumi məhsul yığımı sahəsi 20982 hektar təşkil etmişdir. Rayonda yetişdirilən taxıl bitkisinin məhsuldarlığı 2002-ci ildə 27,1 s/ha, pambıq bitkisinin məhsuldarlığı isə 19,1 s/ha təşkil etmişdir. Bu rəqəm əvvəlki illərdəki nisbətən bir qədər yüksəkdir. Belə ki, 1997-ci ildə taxıl bitkisinin məhsuldarlığı 2002-ci ilə nisbətən 9,5 s/ha, pambıq bitkisinin məhsuldarlığı isə 12 s/ha az olmuşdur. Əvvəlki illərə nisbətən

k/t bitkilərinin məhsuldarlığındakı artım bir sıra amillərlə ifadə oluna bilər:

- Fərmer-və kəndli təsərrüfatlarında əkinlərə diqqət və qayğının artırılması;
- Aqrotexniki xidmətin səviyyəsinin əvvəlki illərə nisbətən yüksək olması;
- Kənd təsərrüfatı bitkilərinin gübrə və ziyanvericilərə qarşı səmərəli kimyəvi preparatlarla təmin olunması;
- Yeni məhsuldar sortların əkilməsi.

1997-ci ilə nisbətən məhsuldarlıqda müəyyən artım müşahidə olursa da bu rəqəm hələ ən yüksək nəticə deyildir. Məhsuldarlığın artıb azalmasına bir sıra amillər, o cümlədən k/t bitkilərinin su təminatı, suvarma suyunun keyfiyyəti, quraqlıq, torpaqların şorlaşması və şorakətliyi, aqrotexniki meliorativ tədbirlərin vaxtında və düzgün tətbiq edilməsi və s. təsir edir.

Kənd təsərrüfatı bitkilərinin məhsuldarlığının artırılması yollarından biri onların vəqetasiya dövründə su tələbatının tam ödənməsidir. Bitki su ilə tam təmin olunmadıqda onun inkişafı zəifləyir və məhsuldarlıq aşağı olur. Bitkilərin su tələbatını ödəmək üçün ilk növbədə rayonun suvarma üçün istifadə olunan su mənbələrini araşdırmaq lazımdır. Tər-Tər, İncəçay, cənub-şərq hissəsindən axan Xaçın çayı, ümumi sərfi 7,361 m³/san olan 310 quyu daxildir ki, bunun da 156 ədədi adətən işləmir və təmir bərpaya ehtiyacı vardır.

Hesabatlar göstərir ki, çoxsulu və orta sulu illərdə rayonun su ehtiyatları onun tələbatını ödəyir. Belə ki, çox sulu ildə rayonun su tələbatı 193,2 mln. m³ olduğu halda, onun su ehtiyatı 248,6 mln. m³ olmuşdur. Az sulu illərdə isə rayonun su tələbatı 226,4 mln. m³ olduğuna baxmayaraq, su ehtiyatları 58,4 mln. m³ təşkil edir ki, bu da su tələbatında 168 mln. m³ su çatışmamazlığı yaradır. Bu isə kənd təsərrüfatının inkişafına öz təsirini göstərir.

2000-ci ildə baş vermiş quraqlıq nəticəsində rayonun 17099 hektar ümumi əkin sahəsinin 3626 hektarına və ya 21%-nə 5520,4 milyon manat ziyan dəymişdir. Xüsusilə pambıq əkin sahəsinin 1515 hektarının 500 hektarına və ya

33%-nə 250 mln. manat, taxıl əkinin sahəsinin 13368 hektarının 2110 hektarına və ya 15,8%-nə 3944 mln. manat ziyan dəymişdir. Belə olan halda az sulu və quraq illərdə su tələbatını qismən də olsa ödəmək üçün kollektor-drenaj sularını şirin sularla qarışdıraraq onların minerallıq dərəcəsini aşağı salmaq və bitkilərin suvarılmasında istifadə etmək olar. Həmçinin yeraltı sulardan istifadə etmək, yəni təmirə ehtiyacı olan quyuların bərpasına və yeni quyuların qazılmasına çalışmaq lazımdır. Bununla yanaşı quraqlığa davamlı bitkilərin ekilməsinə də təşkil etmək olar.

Suvarma suyunun keyfiyyətinin də bitkilərin həyatında mühüm rolü var. Suvarma suyunda duzların buraxıla bilən miqdarı 0,08-1 q/l arasında dəyişir. Minerallığın bundan yüksək qiymətlərində kənd təsərrüfatı bitkilərinin inkişafı ləngiyir, suyun tərkibində olan duzlar torpağın üst qatında toplanaraq şorlaşmaya gətirib çıxarır. Əksinə suyun keyfiyyəti yaxşı olarsa bitkilərin inkişaf dinamikası normal gedir, torpağın üst qatlarında toplanmış duzlar yuyularaq torpağın daha dərin qatlarına ötürülür. Bu da torpağın meliorativ vəziyyətinin yaxşılaşmasına şərait yaradır.

Tərkibində kənd təsərrüfatı bitkilərinin normal inkişafına mane ola biləcək dərəcədə suda asan həll olan duzlar yerləşmiş torpaqlar kənd təsərrüfatı praktikasında şorlaşmış torpaqlar adlanır. Şorlaşmış torpaqlarda əkilmiş bitkilər zəif inkişaf edir və ya heç etmir. Şorlaşmış torpaqlar vaxt keçdikcə bitkilərdən məhrum olmuş açıq sahələrə çevrilir. Belə torpaqlarda əgər məhsul əldə edilsə belə o çox az miqdarda olur. Məhsuldarlığın aşağı düşməsi ilə yanaşı şorlaşmış torpaqlarda məhsulun keyfiyyəti də azalır. Torpaqda duzların miqdarı və tərkibi müxtəlif olur. Bu duzların bitkiyə təsiri toxumlar şişməyə başladığı andan özünü göstərir. Torpaq məhlulunda duzların qatılığı artdıqca toxumların şişməsi zəifləyir, onun normal inkişafı ləngiyir. Şorlaşmış torpaqlara səpilən toxumlar təmiz torpağa səpilənə nisbətən gec cücərir. Bitkinin yaşı artdıqca isə onun duza davamlılığı da artır. Şorlaşmış torpaqlarda həmçinin bitkilərdə su və hava rejimi də normal getmir ki, bu da öz novbəsində məhsuldarlığa təsir

edir. Belə ki, zəif şorlaşmış torpaqlarda məhsuldarlıq 10-20%, orta şorlaşmış torpaqlarda 20-40%, yüksək şorlaşmış torpaqlarda 45-75% aşağı düşür. Çox yüksək şorlaşmış torpaqlarda və şoranlarda isə məhsuldarlıq 0-10% arasında təbəddüd edir.

Tər-Tər rayonu üzrə 8852 hektar şorlaşmış torpaq sahəsi var ki, bunun da 4200 hektarı zəif, 3940 hektarı orta, 712 hektarı şiddətli dərəcədə şorlaşmışdır. Həmçinin 8500 hektarında zəif şorakətli, 1252 hektarında orta və şiddətli şorakətli torpaqlar yayılmışdır.

Torpağın meliorativ vəziyyətinə təsir edən amillərdən biri də minerallı qrunut sularının yer səthinə yaxın yerləşməsi və onların minerallıq dərəcəsidir. Rayon ərazisində qrunut sularının dərinliyinin yer səthindən 0,5-3,0 m arasında dəyişən sahələr 9000 hektar təşkil edir. 3,0m-dən çox sahələr isə 16352 hektar sahəni əhatə edir. Qrunut sularının minerallığı 10-35 q/l arasında dəyişir.

Torpaqları zərərli duzlardan təmizləmək üçün kompleks meliorativ tədbirlər həyata keçirilməlidir. Bu tədbirlərin həyata keçirilməsi üçün rayonda 1000 hektar sahədə kollektor drenaj sahəsinin təmirə, o cümlədən 6000 hektar sahədə kollektor drenaj sahəsinin yenidən qurulmasına və tikilməsinə ehtiyac var. Bütün bu deyildəndən belə nəticə çıxarmaq olar ki, rayonda kollektor-drenaj sisteminin işi normal vəziyyətdə deyil.

Kanallardan su itkisinin qarşısını almaq və k/t bitkilərinin vegetasiya dövründə normaya uyğun suvarma suyu ilə təmin etmək məqsədilə 16800 hektardan artıq sahədə suvarma şəbəkəsi bərpa olunmalı, həmçinin 4500 hektar sahədə suvarma sistemləri yenidən qurulmalıdır. 2500 hektar sahədə torpaqların həm cari, həm də əsaslı səthi hamarlanması, 800 hektardan çox ərazidə şorlaşmış torpaqların əsaslı yuyulması-na ehtiyac vardır.

Kompleks tədbirlərə şorakətliyə qarşı mübarizədə şorakətlik dərəcəsinə uyğun kimyəvi meliorantların tətbiqi də aiddir. Bu məqsədlə kimyəvi meliorant kimi, xam gips və ya tərkibində gips olan materiallardan, fostgips, toz halında

dəmir, maye halda sulfat və xlor turşularından və s. istifadə etmək mümkündür. Rayon ərazisində k/t bitkilərinin məhsuldarlığını artırmaq məqsədilə kəndli-fermer təsərrüfatlarına aşağıdakı bir sıra tədbirlər təklif edilir:

1. Torpaqlarda eroziyaya qarşı mübarizə tədbirləri həyata keçirilməlidir.

Tər-Tər rayonu ərazisində eroziyaya uğramış torpaqların ümumi sahəsi 20,3 min hektar təşkil edir. Bu torpaqlardan 12,3 min hektarı zəif, 3,5 min hektarı orta, 2,5 min hektarı isə şiddətli dərəcədə eroziyaya uğramışdır. Rayonda əsasən irriqasiya eroziyası yayılmışdır. Bu eroziya növü əsasən suvarılan torpaqlarda k/t bitkilərinin şırım üsulu ilə suvarılması zamanı və ya hamarlanmamış sahələrə suyun buraxılması nəticəsində baş verir. İrriqasiya eroziyası böyük su normaları ilə suvarma zamanı şırımların çox böyük maillikdə çəkilməsi zamanı baş verir. Bu zaman şırımların dibli və divarları yuyulur. Eroziya o zaman baş verir ki, şırımlara verilən suyun sürəti, suyun torpağa hopma sürətindən yüksək olur.

İrriqasiya eroziyasına bir çox amillər təsir edir. Bunlara suyun böyük normalarda verilməsi, şırımların uzunluğu və mailliyi, torpağın tərkibi, suvarılan bitkinin xüsusiyyəti və suvarma texnikasının növü aiddir.

İrriqasiya eroziyasına qarşı aşağıdakı tədbirlər həyata keçirilməsi məsləhət görülür.

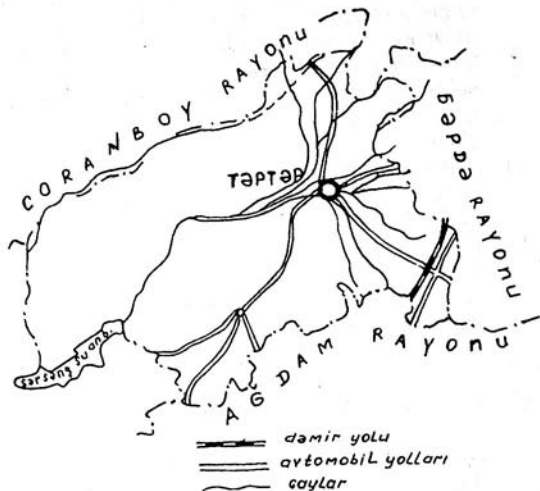
- İrriqasiya eroziyası müşahidə olunan yerlərdə sahələrin hamarlanması;
- Torpaq örtüyünün, əkiləcək bitkilərin tərkibini nəzərə almaqla hər bir sahəyə veriləcək suvarma suyunun norması müəyyənləşdirilməlidir;
- Meylli 1,5-2,0^o-dən çox olan sahələrdə torpağı, şırım üsulu ilə suvararkən şırımın bütün elementləri (meylli, uzunluğu və s.) və su sərfi konkret şəraitə uyğunlaşdırılmalıdır.
- Su itkisinin qarşısını almaq və eroziyaya qarşı mübarizə tədbirləri kimi yeni mütərəqqi suvarma sistemlərindən (yağışyağdırma, damcılarla suvarma və s.) istifadə etmək lazımdır.

2. Şorlaşmış və şorakət torpaqlarda meliorasiya tədbirləri həyata keçirmək üçün ilk növbədə ərazidə mövcud olan kollektor-drenaj sisteminin normal işi təmin olunmalıdır. Bunun üçün isə 6000 hektar sahədə kollektor-drenaj sistemi əsaslı təmir olunmalıdır ki, buna da 10500 milyon manat vəsait tələb olunur.

- a) 16800 hektar sahədə suvarma şəbəkələrinin əsaslı təmir və ya bərpasına 29,4 milyard manat vəsait tələb olunur.
- b) Orta və şiddətli dərəcədə şorlaşmış 4652 hektar sahənin əsaslı yuyulması lazımdır. Bunun üçün adı su ilə 10-15 min m³/ha yuma norması ilə fasiləli yuma, yeni normanın 2-3 və ya daha çox dəfəyə verməklə yuma aparmaq olar. Bunun üçün 1789 milyon manat vəsait lazımdır.
- c) Zəif şorlaşmış 4200 hektar sahədə cari yuma aparmaqla, yeni 15-20 min m³ əvəzinə 2-2,5 min m³ su verməklə, sahənin meylliyindən asılı olaraq ləklər düzəltmədən də yuma aparmaq olar ki, bu da ucuz başa gələr.
- d) Şorakətli torpaqların meliorasiyasında hər hektara 10-20 ton sulfat turşusu, daha yaxşı halda isə 5-80 ton gips verilsin. Hər iki halda yuma norması 15-20 min m³ qəbul edilə bilər.

Torpaqların meliorasiyası uzunmüddətli proses olduğundan, göstərilən bütün bu tədbirlər bir neçə mövsümdə aparılmalıdır. Bundan əlavə torpaqların vəziyyətini yaxşılaşdırmaq üçün yuma ilə yanaşı torpağa mineral və üzvi gübrələrin də verilməsi, sahələrdə duzadavamlı bitkilərin əkilməsi, müasir aqrətexniki tədbirlərin tətbiq edilməsi yolu ilə torpaqların meliorativ vəziyyətinin yaxşılaşdırılması mümkündür.

TƏRTƏR İNZİBATI RAYONU

TOVUZ İNZİBATI RAYONU

Tovuz rayonu Gəncə-Qazax zonasının qərb hissəsində yerləşməklə, şimaldan Ağstafa və Gürcüstan respublikası, qərbdən Ermənistan respublikası, cənubdan Gədəbəy, şərqdən Şəmkir rayonları ilə həmsərhəddir. Rayonun cənub hissəsini Kiçik Qafqaz dağları, mərkəzini isə Gəncə-Qazax düzənliyi tutur.

Ərazinin relyefi, geologiya və geomorfologiyası çox mürəkkəb olub, burada yura, alt və üst təbaşir, üçüncü, dördüncü dövr çöküntüləri yayılmışdır. Üst təbaşir törəmələrində çökmə mənşəli çöküntülərlə bərabər, vulkanogen süxurlar da geniş yayılmışdır. Üst yura qatı karbonatlı və vulkanogen süxurlardan əmələ gəlmişdir. Kampan-maastrit çöküntüləri, pelitomorf və mergelli əhəngdaşlarından ibarət olub, bunların aşağı hissəsində tufogen materiallar da vardır. Bu çöküntülər Xanlardan başlayıb, Tovuz qədər uzanan dağ etəkləri sıralarını əmələ gətirir. Mərkəzi hissədə üst eosenin vulkanogen çökmə süxurları xeyli inkişaf etmişdir, onların tərkibində andezitlər, andezit bazaltlar və bazaltlar üstünlük təşkil edir. Üçüncü dövr sistemi vulkanogen və çökmə fasiyalardan ibarətdir. Kontinental tipli dördüncü dövr çöküntüləri Gürcüstandan başlayaraq, Araz çayına qədər dağətəkləri boyunca inkişaf etmişdir. Geomorfoloji quruluşuna görə: yüksək dağlıq, orta dağlıq, alçaq dağlıq, dağətəyi və düzənlik zonalarına ayrılır.

Bölgenin torpaq əmələgətirən süxurları yura, təbaşir, üçüncü və dördüncü dövrün çöküntülərindən və ornlardan aşınma məhsullarından yaranmış, dellüvial, prollüvial və allüvial çöküntülərindən ibarətdir.

Tovuz rayonun iqlimi, əsasən qışı quraq keçən mülayim-isti yarımsəhra və quru step (şimalda), cənubda isə qışı quraq keçən mülayim-isti iqlim tiplərinə aiddir. Şimaldan-cənuba doğru dəniz səviyyəsindən hündürlüyün artması ilə əlaqədar olaraq iqlim ünsürlərinin ərazidə paylanma xüsusiyyəti də dəyişir.

Havanın orta illik temperaturu 8-13°, yanvarda 1° ilə -4°, iyulda isə 18-25° arasında dəyişir. Mütəlak maksimum temperatur ilin isti ayında 39°-dək yüksəlir. Havanın orta illik mütəlak minimum temperaturu -12-20° arasında dəyişir. Havanın mütəlak minimum temperaturu -18-26°-dək aşağı düşür. Torpaq səthinin orta illik temperaturu 15°-dir. Yanvar ayının orta aylıq temperaturu 0°, iyulun orta aylıq temperaturu isə 30°- olur. Havanın orta illik nisbi rütubəti 71%, əraziyə düşən yağıntıların illik miqdarı 400-700 mm arasındadır. Yağıntıların çox

miqdarı yaz fəslinə düşür. Seth örtüyündən 600-900 mm mümkün buxarlanma gedir. 5°-dən yuxarı olan temperaturun illik miqdarı 3400-4400°, 10°-dən yuxarı illik temperaturun miqdarı isə 3000-4000° təşkil edir. Birinci payız şaxtasının orta tarixi noyabr ayının ikinci on günlüyünə, axırını yaz şaxtasının orta tarixi aprel ayının birinci on günlüyünə düşür.

Ərazidə əsasən şimal və qərb istiqamətli külək əsir. Düzəllik və dağətəyində küləyin orta illik sürəti 3-4 m/san-dır. Az yəni günlərin sayı 5-10-a çatır. Qarla örtülü günlərin sayı 15-60-a çatır. Dolu düşən günlərin sayı 1-3-dür. Ümumi radiasiyanın illik miqdarı 122-132 kkal/sm², radiasiya balansının illik miqdarı isə 42-50 kkal/sm² arasındadır.

Hydroqrafik şəbəkəsi olduqca mürəkkəb və kəskin dəyişkəndir. Ərazidə əsasən Axıncaçay, Əsriqçay, Zəyəmçay, Meh-rabçay, Tovuzçay çayları axır və ərazini müxtəlif istiqamətlərdə parçalayır.

Ərazinin bitki örtüyü olduqca zəngin olub, şaquli zonallıq qanuna uyğun olaraq paylanmışdır: subalp çəmənlikləri, meşə, dağ kserofitləri, yarımsəhra. Rayonun şimal və mərkəz hissələrində, əsasən çöl və yarımsəhra bitki formasiyaları, cənub hissədə, dağlıq ərazilərdə palıd və vələs meşələri, Kür boyunca Tuqay meşələri, şimal-şərqdə yayılmış meşə sahələrində Eldar şamı da yayılmışdır.

Rayon ərazisində şaquli zonallıq üzrə əsasən qonur dağ-meşə, meşə altından çıxmış dağ-qonur, qəhvəyi dağ-meşə, bozqırılmış dağ-qəhvəyi, dağ boz-qəhvəyi torpaqların tip və yarımtipləri yayılmışdır.

Tovuz rayonu torpaqlarının mülkiyyət formaları üzrə bölgüsü:

Rayonun ümumi ərazisi 172884 ha olub ki, bunun da 23198 ha suvarılan torpaqlardır. Müxtəlif təbii təsərrüfat sahələri altında, o cümlədən əkin 19822 ha, suvarılan 17432 ha, çoxillik əkmələr 743 ha, suvarılan 613 ha, bağlar 96 ha, suv. 5 ha, üzümünlər 636 ha, suv. 607 ha, tinglər və toxmaçarlar 11, suv. 1 ha, dincə qoyulmuş sahələr 474, suv. 202 ha, biçənəklər 3433, suv. 266 ha, örüşlər 63273 ha, k/t yararlı sahələrin cəmi 87745, suv. 18513 ha, heyətyanı

sahələrin cəmi 7807 ha, suv. 4685 ha, o cümlədən k/t-na yararlı 7338, suv. 4685 ha, meşə 27267 hektardır.

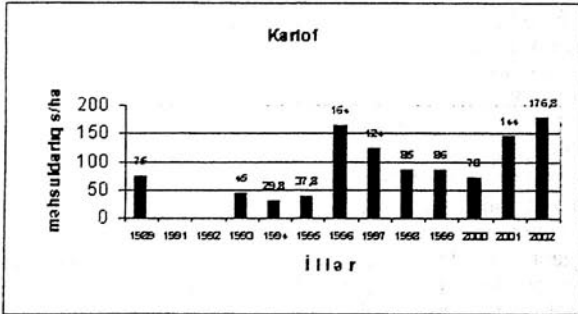
- a) Dövlət mülkiyyəti: ümumi sahəsi 97057 hektardır ki, bunun da 224 ha suvarılan torpaqlardır. Müxtəlif təbii təsərrüfat sahələri altında, o cümlədən, əkin 648, suv. 220 ha, çoxillik əkmələr 106, suv. 4 ha, bağlar 93, suv. 2 ha, üzümlüklər 2, suv. 1 ha, tinglər və toxmacalar 11, suv 1 ha, biçənəklər 502 ha, örüşlər 28850 ha, k/t-na yararlı sahələrin cəmi 30106 ha, suv. 224 ha, meşələr 27234 hektardır.
- b) Xüsusi mülkiyyət üzrə ümumi sahə 29606 hektardır ki, bunun da 21760 hektarı suvarılındır. Müxtəlif təbii təsərrüfat sahələri altında istifadədə: əkin 18070 ha, suv. 16257 ha, çoxillik əkmələr 350, suv. 350, üzümlüklər 350, suv. 350, dincə qoyulmuş sahələr 390 suv. 202 ha, biçənəklər 2880, suv. 266 ha, örüş 174 ha, k/t-na yararlı sahələrin cəmi 21864, suv. 17075 ha, heyətyanı sahələrin cəmi 7742, suv. 4685 ha, o cümlədən k/t-na yararlı torpaqlar 7284, suv. 4085 hektardır.

Bələdiyyə mülkiyyətində: ümumi sahə 46221 hektardır ki, bunun da 1214 hektarı suvarılan torpaqlardır. Müxtəlif təbii təsərrüfat sahələri altında, əkin 1104 ha, suv. 955 ha, çoxillik əkmələr 287 suv. 259 ha, bağlar suv. 3 ha, üzümlüklər 284 suv. 256 ha, dincə qoyulmuş sahələr 84 ha, 51 ha biçənəklər, 34249 ha örüş, k/t-na yararlı sahələrin cəmi 35774 suv. 1214 ha, heyətyanı sahələrin cəmi 65 ha, o cümlədən k/t-na yararlı 54 ha, meşəliklər 33 hektardır.

Tovuz rayonu ərazisində eroziya prosesi dağ-çəmən, dağ-meşə və dağ-əkinçilik zonalarında geniş yayılmaqla, ümumi ərazinin 172,9 mln. hektarının, 70,4 min.ha (40,7%) müxtəlif dərəcədə eroziya proseslərinə məruz qalmışdır. Ərazidə yayılmış torpaqların 31,2 min.ha (18,0%) –zəif, 10,7 min.ha (6,2%) –orta, 28,5 min.ha (16,5%)–şiddətli dərəcədə eroziya prosesinə məruz qalmışlar.

Ərazidə eroziya prosesinə məruz qalmış torpaqlar ilə yanaşı şorlaşmış torpaqlar da yayılmışdır. Belə ki, ümumi

ərazinin 23198 ha suvarılan torpaqlarından 14800 ha şorlaşmamış, o cümlədən 7200 ha zəif, 100 ha orta, 1748 ha şiddətli dərəcədə şorlaşmışdır. Şorakətləşmiş torpaqlar yoxdur. Drenləşmiş sahələrin uzunluğu 134 km, təsərrüfat daxili kollektorların ümumi uzunluğu 6,5 km, tikillilərin sayı 46, körpü və keçidlər yoxdur.

Dağ-çəmən zonasında yayılmış torpaqlar eroziyaya qarşı davamlı olsalar da, otlaq və örtüşlərdə intensiv otarma aparılması nəticəsində, xüsusən çox meylli yamaclar eroziya

prosesinə daha intensiv məruz qalmışlar. Mal-qaranın sistemsiz, normadan artıq otarılması və eroziyanın inkişafı nəticəsində bitki örtüyü tədricən seyrəkləşir, onun tərkibi dəyişir və məhsuldarlığı xeyli aşağı olur.

Bu məqsədlə, orta dərəcədə eroziya prosesinə məruz qalmış sahələrdə 2-3 il müddətinə mal-qaranın otarılması qadağan edilməli, şiddətli dərəcədə yuyulmuş sahələrdə isə çoxillik yem bitkiləri (yonca, xaşa, çəmən pişikquyruğu, çobantoppuzu, çəmən topalı və onların qarışıq əkinləri) əkilməlidir.

Dağ-meşə zonasında yerləşən meşələrin həddindən artıq istismarı, çıpaqlaşmış yerlərdə, yeni meşələrin salınmaması, onların su tənzimləyici və torpaq qoruyucu funksiyasının zəifləməsinə, qırıntı işlərinin yerli şəraitə uyğun olaraq, düzgün aparılmaması isə burada eroziya proseslərinin geniş yayılmasına şərait yaratmışdır.

Bu məqsədlə yaz meşələrinin su qoruyucu- torpaq mühafizəedici funksiyasını mühafizə etmək və yüksəltmək, eləcə də onların təbii yolla bərpa olunmasını yaxşılaşdırmaq üçün tədricən seçmə və könüllü-qrup üsulu ilə qırmalar aparılmalıdır. Eroziyaya uğramış torpaqlarda meşə salan zaman hər şeydən əvvəl torpağın hazırlanması üsulunu və ekiləcək bitki cinslərinin müəyyən edilməsi zəruridir.

10°-dək meyilliə malik yamaclardakı zəif və orta yuyulmuş torpaqlar əkinə yamacın köndələnində hazırlanır, həm də orada 20-25 sm hündürlüyündə tirlər və şırımlar düzəldilməsi məqsədəuyğun sayılır.

10-20°-dək meyilliə malik orta və şiddətli dərəcədə yuyulmuş yamaclarda, meşə salmaqdan ötrü hər 3-5 m-dən bir köndələn istiqamətdə 2 m-dək meşə zolaqları düzəldilməlidir.

20-30°-dək meyilli yamaclarda meşə salmaqdan ötrü bir m-dən bir 1,5 m enində zolaqlar düzəldilməlidir.

30-35°-dək meyilli yamaclarda doluluğu 0,5 m-dən yuxarı olan meşəliklərdə seçmə üsulu ilə qırma aparılmalıdır. 35°-dən yuxarı meyilliə malik yamaclarda hər cür qırma işləri qadağan edilməlidir.

ması, şırımlar açma, bufer zolaqlarının düzəldilməsi üsullarından istifadə edilməlidir.

Yamaclarda su axınıni zəiflətmək, eroziyanın qarşısını almaq və torpaqda rütubət saxlanmasını təmin etmək üçün torpağın zolaqlarla dərinədən yumşaldılmasından geniş istifadə etmək lazımdır. Atmosfer çökdüntülərinin torpağa yaxşı hopması üçün torpağın susuzdırma qabiliyyətini artırmaq lazımdır. Bunun üçün torpaq yamacını eni istiqamətində 2,8-5,6 m-lik zolaqlarla 35 sm dərinliyinə qədər yumşaldılır. Dərin yumşaldılmış zolaqlar yamacın meyliyindən, uzunluğundan və torpağın su-fiziki xassələrindən asılı olaraq yamac boyu hər 10-20 m-dən bir adı şumla 22-25 sm dərinliyində növbəleşir.

Yamaclarda su eroziyasına qarşı səmərəli aqrotekniki mübarizə tədbirlərindən biri də yarıqaçmadır. Yarıqaçmanı meyliyi 5-6°-dən çox olan yamaclarda payızlıq və yazlıq dənli bitkilər əkinində, çoxillik ot səpinlərində, örüş və biçənək sahələrində tətbiq edilməlidir. Yarıqlar adətən eni 3-5 sm, dərinliyi 50-60 sm olmaqla, yamacın eninə, profil istiqamətində açılır və onların arasındakı məsafə 5-10 m arasında dəyişir. Yarıqlar maliyyəi çox olan yamaclarda isə 5 m-dən bir açılır.

Cərgələrarası becərilən bitkiləri yamaclara əkdikdə, torpağın səthi daha intensiv yuyulur. Buna görə də eroziya prosesinin qarşısını almaq üçün həyata keçirilən ən əsas tədbirlərdən biri də cərgələr arasında şırımların çəkilməsidir. Herik və dondurma şumundan fərqli olaraq, cərgələrarası becərilən bitkilər əkiləcək sahədə şırımlar əkinlə birlikdə açılır. Cərgələrin arasında şırım açmaq üçün səpin maşınının çərçivəsinə dibdolduran alətlər quraşdırılır. Həmin alətlər səpin maşını hərəkət edən zaman bir-birindən 1,25 m aralı 8 sm dərnlikdə və 30 sm enində şırımlar açılır.

Eroziyaya qarşı mühüm aqrotekniki mübarizə tədbirlərindən biri də kənd təsərrüfatı bitkilərinin əkinini və səpininin yamacın eni istiqamətində və ya horizontlar üzrə aparılmasıdır.

Yamaclarda çarpaz üsulla dənli bitkilər səpininin aparılması eroziyaya qarşı mübarizədə çox faydalı tədbirlərdən

Dağ-əkinçilik zonasının torpaqları kənd təsərrüfatında geniş istifadə olunduğundan, burada eroziyanın inkişafına səbəb yamacların çox meyilli, yazın axırında və yayın əvvəllərində leysan yağışlarının düşməsi, torpaqda bitki örtüyünün olmaması, həmçinin torpaqların və torpaqəmələgətirən süxurların öz xarakteri, insanların düzgün olmayan təsərrüfat fəaliyyəti, suvarılan əkin sahələrində, suvarma normalarına riayət edilməməsi mühüm rol oynayır.

Bu məqsədlə, zonada eroziya prosesi və şorlaşma prosesinin qarşısını almaq, səthi su axımını nizama salmaq, kənd təsərrüfatı bitkilərindən yüksək və sabit məhsul almaq, kompleks torpaq qoruyucu mübarizə tədbirlərinin geniş həyata keçirilməsini təmin etmək üçün aşağıdakı tədbirlər sistemi həyata keçirilməlidir.

- təşkilat-təsərrüfat tədbirləri;
- torpaq qoruyucu-aqrotekniki mübarizə tədbirləri;
- az məhsuldar və eroziyaya uğramış yamaclarda çoxillik ot bitkilərinin səpini;
- yuyulmuş dağ yamaclarında üzümlüklər və meyvə bağlarının salınması;
- eroziyaya uğramış torpaqların münbitliyinin bərpa edilməsi məqsədilə gübrələrin tətbiq edilməsi;
- şorlaşmış və irriqasiya eroziyasına qarşı mübarizə tədbirlərinin aparılması.

Eroziyaya qarşı mübarizədə yamacların meyilli, torpağın yuyulma dərəcəsinə, əkiləcək bitkilərin torpaq qoruyucu xüsusiyyətləri nəzərə alınmalıdır. Təşkilat-təsərrüfat tədbirləri dedikdə, ərazinin eroziyaya qarşı təşkilə nəzərdə tutulur. Ərazinin düzgün təşkilə sahələrdən, relyeflə əlaqəli surətdə səmərəli istifadə olunmasını kənd təsərrüfatı bitkilərinin xüsusiyyətlərinin, ərazinin eroziyaya uğrama dərəcəsinin nəzərə alınmasını tələb edir.

Torpaq qoruyucu aqrotekniki tədbirlər, torpaq eroziyasının qarşısını almaq, torpağın su-fiziki xassələrini yaxşılaşdırmaq, sukeçirmə qabiliyyətini yüksəldən, dərin zolaqlarla yumşaltma, yarıqlar açma və s. torpaq səthində su axınlarını nizamlayan, şum və becərmə işlərinin yamacın eninə aparıl-

biridir. Bu halda bitkilər səthi bərabər surətdə örtür və torpağın eroziyadan yaxşı qorunmasını təmin edir. Çarpaz üsulla toxum normasının yarısı yamacın uzununa, digər yarısı isə yamacın eninə səpilməlidir.

Bioloji üsulların da eroziyaya qarşı mübarizədə böyük rolu vardır. Bu üsulun tətbiqində əsasən bitkilərin yerüstü hissəsi və kökləri, habelə onların çürüntü məhsullarının torpaq qoruyucu xassələrindən istifadə olunur.

Az məhsuldar və müxtəlif dərəcədə eroziya prosesinə uğramış torpaqlarda ən səmərəli və iqtisadi cəhətdən əlverişli tədbirlərdən biri də bu sahələrdə çoxillik otların səpilməsidir. Çoxillik otlar torpağı üzvi maddələrlə zənginləşdirir, onda suyadavamlı dənəvər struktur əmələ gəlməsini sürətləndirir və su fiziki xassələrini yaxşılaşdırır, az məhsuldar eroziyaya məruz qalmış yamaclarda, səpilmiş çoxillik otlar (xaşa, yonca, çobantoppuzu və s.) torpaq səthini eroziyadan mühafizə etməklə bərabər eyni zamanda heyvandarlığın inkişafı üçün zəmin yaradan keyfiyyətli yem mənbəyidir.

Eroziyaya qarşı mühüm tədbirlərdən biri də yuyulmuş dağ yamaclarında üzümlüklər və meyvə bağlarının salınmasıdır. Yamaclarda üzümlük və meyvə bağları salınarkən, ən səmərəli tədbirlərdən biri terrasların çəkilməsidir. Bu iş görüldükdə demək olar ki, səthi axın və torpağın yuyulması müşahidə edilmir, torpaqda rütubətin və qida maddələrinin miqdarı artır.

Eroziyaya məruz qalmış torpaqlarda, bitkilər üçün qida maddələrinin miqdarının az olması, bu torpaqlara üzvi və mineral gübrələrinin verilməsi nəticəsində eroziyaya uğramış torpaqların itirilən münəbbiliyi bərpa edilir. Bütün bitkilərə mineral gübrələr və üzvi gübrələr verildikdə onların yerüstü hissəsi və kök kütlələri inkişaf edərək torpağı möhkəmləndirir, onun su-fiziki xassələrini yaxşılaşdırır və eroziyadan qoruyur.

Ərazidə şoran torpaqların əmələ gəlməsinə, tərkibində həll olmuş duz olan qrunt sularının yerin səthinə yaxın olması, quraq iqlim, yüksək temperatur, istilik, yer səthindən şiddətli buxarlanma nəticəsində torpaqlar şorlaşaraq, şorana çevrilir. Şoran torpaqların əmələ gəlməsində süxurların da əhəmiyyətli

rolu vardır. Süni suvarma və torpaq becərmə qaydalarına riayət edilməməli, torpaqların təkrar şorlaşmaya məruz qalmasına və əkin sahələrinin yararsız hala düşməsinə səbəb olur. Suvarma zamanı torpağa həddindən artıq su verildikdə, qrunt sularının səviyyəsi yuxarı qalxaraq buxarlanır və torpağı şorlaşdırır.

Ərazinin suvarılan torpaqlarında şorlaşma prosesinin qarşısını vaxtında almaq məqsədilə, əkin sahələri suvarılmadıqda, ilk növbədə suvarma normalarına ciddi riayət olunmalı, torpaqların duzlardan yuyulması həyata keçirilməlidir. Yuma iki mərhələdə getməlidir; birinci mərhələdə-duzlar suda həll olur, ikinci mərhələdə duzlu məhlul, yuma üçün verilmiş, təzə su norması ilə sıxlaşdırılaraq, torpaqdan sıxışdırılıb çıxarılır, yuma zamanı əvvəlcə nisbətən asan həll olunan xloridlər, sonra isə sulfatlar sıxışdırılır. Bütün bu işlərin görülməsində suyaqənaət edici texnika və texnologiyadan istifadə etmək lazımdır.

Meylli sahələrdə suvarmanın normadan artıq və ya səlləmə üsulu ilə aparıldıqda irriqasiya eroziyası baş verir. İrriqasiya eroziyasının ərazidə, intensiv surətdə inkişaf etməsinin başlıca səbəbi, əkin sahələrində səthi meyilliyn çoxluğu, relyefin mürəkkəbliyi, torpağın mexaniki tərkibi və onun kənd təsərrüfatı maşınları ilə dövrü olaraq becərməsidir. Bütün bunların nəticəsində də torpağın üst məhsuldar qatı və bununla birlikdə, sahələrdən külli miqdarda qida maddələri ehtiyatı yuyulub aparılır, torpağın strukturluğu pozulur, torpaq qatının qalınlığı və onun suyun yuyucu təsirinə qarşı davamlılığı azalır, məhsuldarlıq kəskin surətdə aşağı düşür.

Bu məqsədlə, irriqasiya eroziyası ilə mübarizədə yerin təbii şəraitə uyğun konkret tədbirlər sistemi həyata keçirilməlidir:

Eyni suvarma şəraitində becərilən kənd təsərrüfatı bitkilərinin əkilməsi, meyilli 10⁰-dən artıq olan yamaclarda qəti qadağan edilməlidir. Belə yamaclarda meyvə və üzüm bağları salınmalıdır.

Ərazidə irriqasiya eroziyasına qarşı aparılan mübarizə tədbirlərindən əsası, səthdə hamarlaşma işlərinin aparılması,

suvarmanın düzgün təşkili və aparılmasıdır, becərilən bitkilərin suvarılmasında, şırımların uzunluğu, sahənin mailliyi, torpaqların suhopdurma qabiliyyəti, mexaniki tərkibi, suvarma norması nəzərə alınmaqla, təyin edilmiş su sərfi, torpaqların su-fiziki-kimyəvi xüsusiyyətləri əsas götürülməklə, mütləq suvarma texnikası də təbiiq edilə bilər.

Birillik bitkilər altında istifadə edilən sahələrdə taxıl və çolxillik otlar (yonca, xaşa və s.) əkinini növbələşdirməklə suvarma yamacın eninə, həm də ən az meyli istiqamətdə aparılmalıdır. Suvarmanı qısa arxlarla aparmaqla selləmə üsulu ilə suvarmaya qəti yol verilməməlidir.

Meyilli 5-10° olan sahələrdə yamac boyu hər 50-70m-dən bir 1,5-2,0 dərinlikdə xüsusi lil tutan çökəkliklər yaratmaq və suvarma nəticəsində oraya toplanmış materialı dövrü surətdə yamacın çökəklikdən yuxarı hissələrinə qaytarmaq lazımdır. Lil tutunların yuxarı hissəsində 5-10m enində ot bitkiləri əkilmiş zolaqlar salınmalıdır. Əsas suvarma arxlarının çaylardan götürüldüyü hissələrdə, daş, çınqıl və iri qum materiallarının arxları keçməsinin qarşısını almaq məqsədi ilə kiçik diametrlili susüzücü dəmir süzgeçlərdən istifadə etmək lazımdır. Yamac boyu çəkilmiş əsas suvarma arxlarından ayrılan köməkçi arxların keçdiyi yerlərdə suburaxan qurğular yaradılmalı, sement arxlar və borulardan geniş istifadə olunmalıdır. Əkin sahələrində yağış yağdırmaqla suvarma aparmaq da ən yaxşı üsullardan səməralisidir.

Ərazidə, Kiçik Qafqazın qərb hissəsinin dağətəyi qurşağında əsən şiddətli şimal-qərb küləkləri külək eroziyasının əmələ gəlməsinə səbəb olurlar. Külək eroziyası şiddətli küləklərin təsirindən mexaniki tərkibli torpaqların, narın qumların sovrulub aparılması şəklində müşahidə olunur. Bunun nəticəsində torpaq əmələgətirən ana süxurlar çılpaqlaşır. Külək eroziyasının əmələ gəlməsinə iqlimin quraq olması, şiddətli küləklərin əsməsi, sahədə bitki örtüyünün olmaması, burada külək eroziyasının əmələ gəlməsinə və şiddətlə gətməsinə səbəb olur.

Bu məqsədlə, külək eroziyasına qarşı ərazidə, əsasən fitomeliativ tədbirlərin tətbiqinə üstünlük verilməlidir.

Burada, əkinlər çox vaxt quraqlığa və quruducu küləklərin təsirinə məruz qalır, suvarmaların əhəmiyyəti azalır. Belə bir şəraitdə tarlaqoruyucu meşə zolaqlarının salınması böyük əhəmiyyət kəsb edir, torpaqoruyucu meşə zolaqları əhatə etdiyi sahənin mikroiklimini, torpağın nəmliyini nizama salaraq torpaqları quru küləklərin təsirindən qoruyur. Tarlaqoruyucu meşə zolaqları öz quruluşuna görə 3 yere bölünür:

- a) külək keçirici zolaqlar-ucaboylu ağaclardan ibarət olub, birmərtəbəli quruluşlu olub, ağacların arasında kol bitkiləri əkilmədiyinə görə aşağı hissəsindən küləkləri yaxşı keçirir;
- b) amur quruluşlu zolaqlar-ağac və kollardan ibarət olub, küləyi bütün hündürlüyü boyu keçirir;
- v) sıx quruluşlu zolaqlar-müxtəlif ağac və kollardan ibarət sıx çətirli olub içərisindən küləyi keçirmir.

Meşə zolaqları saldıqda, onlar küləyin sürətinə, əhatə etdikləri sahədə havanın temperaturuna, nisbi nəmliyinə, rütubətin buxarlanmasına və torpağın nəmliyinə müsbət təsir göstərir.

Külək eroziyası intensiv gədən sahələrdə, küləyin istiqamətinə perpendikulyar istiqamətdə meşə zolaqları salınması və orada quraqlığa davamlı ağac cinslərinin seçilib əkilməsinə üstünlük verilməli, çoxillik otların səpini və bioloji hasarların yaradılmasına üstünlük verilməlidir. Bunları bərkətmək və eyni struktura yaratmaq məqsədilə kimyəvi preparatlardan (k-4 və s.), əkin sahələrini quru küləklərin təsirindən mühafizə etmək üçün canlı çəpərlərdən istifadə etmək lazımdır. Canlı çəpərlər külək eroziyası müşahidə edilən və qum sovrulan yerlərdə ot bitkilərinin, ağac və kol cinslərinin əkilməsi şəklində aparılmalıdır.

Bütün bu yuxarıda göstərilən aqrotexniki tədbirlərdən əlavə, aşağıdakı tədbirlərin də həyata keçirilməsi məqsədə uyğundur:

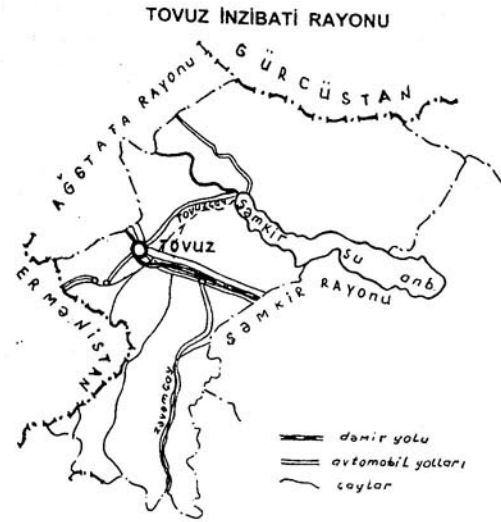
1. Fermer və kəndli təsərrüfatlarında əkinə qayğının artırılması;
2. Aqrotexniki mübarizə xidmətinin yaxşılaşdırılması;

3. Xəstəlik və ziyanvericilərə qarşı kimyəvi preparatlardan istifadə edilməsi;
4. Yeni məhsuldar sortların seçilib, əkilməsi;
5. Kənd təsərrüfatı mexanizmlərinin, təsərrüfatlarda lazımı sayda olması:

Rayon ərazisində şorlaşmış torpaqların meliorasiyası üçün kollektor-drenaj sisteminin normal işləməsi ilk növbədə (kollektor-drenaj sistemi çəkilməsi) onların təmir və bərpası təmin edilməlidir. Bu məqsədlə rayonda 134 ha drenləşmiş sahə, 6,5 km uzunluğunda olan təsərrüfat daxili kollektor və 46 ədəd tikilidə əsaslı təmir və bərpa işləri görülməlidir. 7200 ha zəif şorlaşmış və 1748 ha şiddətli şorlaşmış sahədə torpaqların əsaslı və cari yuyulması həyata keçirilməlidir.

Ərazidə torpaqların meliorasiyası uzunmüddətli proses olduğuna görə, bir mövsüm ərzində torpaqları lazım olan dərinlikdə və lazımı həddə qədər duzlardan təmizləmək mümkün olmur. Odur ki, həyata keçiriləcək tədbirlər bir neçə mövsüm ərzində həyata keçirilməlidir. Digər tədbirləri də, məsələn mineral və üzvi gübrələrin verilməsi, duza davamlı bitkilərdən istifadə edilməsi və s. tətbiq etməklə torpaqların yaxşılaşdırılmasına nail olmaq mümkündür.

Rayon ərazisində kənd təsərrüfatı bitkilərinin məhsuldarlığı 1998 və 2002-ci illər üzrə aşağıda verilmişdir; taxıl 24,1; 31,4 s/ha, kartof –85; 176,3 s/ha tərəvəz 100; 107 s/ha bostan bitkiləri 92; 115 s/ha; meyvə 117,9; 158 s/ha, üzüm 23,3; 116,3 s/ha olmuşdur. Bütün bu bitkilərin becərilməsinə çəkilən xərc və alınan əlavə gəlir (min. manatla) –aşağıda verilir; taxıla çəkilən xərc-960; əlavə gəlir 700 min. manat; kartof 7020; 4500; tərəvəz 2890; 2110; bostan bitkiləri 4850; 10250; meyvə 1120; 7240; üzüm 3440; 8250 min. manat olmuşdur.

UCAR İNZİBATI RAYONU

Ucar inzibati rayonu Şirvan düzənliyinin qərb hissəsində yerləşmişdir. Rayon ərazisi şimaldan Göyçay, şərqdən Kürdəmir, cənubdan Zərdab, qərbdən və şimali-qərbdən Ağdaş rayonları ilə həmsərhəddir.

Ərazinin səthi ovalıqdır. Şimal və cənub-şərq hissəsi okean səviyyəsindən alçaqda yerləşir. Burada Antropogen çöküntüləri yayılmışdır.

Ərazinin iqlimi yayı quraq keçən mülayim-isti yarımsəhəra və quru çöllər tipinə aiddir. Bu iqlim tipi çox az nəmliyi, qışının mülayim və yayının quru-isti keçməsi ilə səciyyəlidir.

Ümumi radiasiyanın illik miqdarı 134 kkal/sm², radiasiya balansının miqdarı isə 47,1 kkal/sm²-dir.

Havanın orta illik temperaturu 14,5°C-dir. Qışı mülayim keçir. Ən soyuq ayın (yanvar) orta temperaturu 1,4°C, ən isti ayın (iyul) orta temperaturu isə 27,3°C olur. Yay aylarında bəzən havanın mütləq maksimum temperaturu 43°C-dək yüksəlir. Havanın orta illik mütləq minimum temperaturu minus 11°C olub, il ərzində minus 10°C ilə 17°C arasında dəyişir. Torpaq səthinin orta illik temperaturu 17°C, iyulda isə 34°C-dir.

Birinci payız şaxtası noyabrın axırncı on günlüyünə, axırncı yaz şaxtası isə mart ayının ikinci on günlüyünə düşür.

Havanın orta illik nisbi rütubəti 72% olub, il ərzində orta aylıq nisbi rütubət 50-90% arasında dəyişir. İllik yağıntının miqdarı 300-400 mm-dir. Yağıntının çox miqdarı yaz-payız aylarında düşür. Səth örtüyündən il ərzində 1000-1100 mm mümkün buxarlanma gedir.

Küləyin orta illik sürəti 2,3m/san-dir. Ərazidə əsasən cənub-şərq və şimal-şərq istiqamətli küləklər əsir. Güclü küləklərin (sürəti 15m/san-dən çox) illik sayı 15 günə çatır. Ağ yelli (quru və isti küləkli) günlər tez-tez müşahidə olunur. Bu cür küləyin sürəti bəzən 10 m/san və daha çox olur. Çox vaxt özü ilə quru çən gətirir. Ağ yel zamanı havanın temperaturu bəzən birdən-birə 40-42°C-yə qalxır, nisbi rütubətlik isə 10-30%-ə enir. Ağ yel bitkilər üçün zərərli, onların inkişafını zəiflədir və bəzən məhy edir. Ağ yelli günlərin sayı il ərzində 49-a çatır.

Ağ yelə qarşı əsas mübarizə vasitəsi tarla qoruyucu meşələrin salınması və aqrotexniki tədbirlərin görülməsidir.

Dolu düşən günlərin miqdarı 0,2-dir. Havanın yüksək hərəreti, yağıntıların azlığı, buxarlanmanın yüksək intensivliyi bəzi yerdə külək eroziyasının əmələ gəlib genişlənməsində təyinedici rol oynayır.

Rayonun çay şəbəkəsi seyrəkdir. Çayları Göyçay (uzunluğu 115km, illik axımı 450,2 mln. m³ olan) və Türyan (uzunluğu 180 km, illik axımı 504,6 mln.m³olan) çaylarıdır.

Rayonun torpaq örtüyü – əsasən, boz-çəmən torpaqlarıdır. Boz və çəmən-boz, qismən çəmən-bataqlıq torpaqları yayılmışdır. Ərazinin əksər hissəsində torpaqlar bu və ya digər dərəcədə şorlaşmışdır. Bununla bağlı rayonun ərazisindən keçən, baş Şirvan kollektorunun böyük əhəmiyyəti var.

Ucar rayonunun ərazisinin 19,5%-dən artıq hissəsində torpaqlar eroziyaya uğramışdır. Burada əsasən torpaqlarının irriqasiya eroziyası geniş yayılmışdır.

Rayon ərazisindəki qış otlaqlarında mal-qaranın intensiv otarılması nəticəsində otlaq eroziyası da geniş vüsət almışdır ki, bu da otlaqların məhsuldarlığını və məhsulun keyfiyyətini xeyli pisləşdirmişdir. Belə ki, mal-qara və davarlar tərəfindən həvəsle yeyilən otlaq bitkiləri qaba və bəzi hallarda zərərli ot növləri ilə əvəz edilmişdir.

Eroziyaya məruz qalan torpaqlarda arıdləşmə müşahidə olunur. Belə torpaqlar deqradasiyaya uğrayır.

Rayonda bitki örtüyü, əsasən ovalıq və yarımsəhra tiplidir. Tuqay meşələri var.

Ucar rayonunun torpaqları mülkiyyət formaları üzrə aşağıdakı qayda da bölünür:

Rayonun ümumi ərazisi 75989 hektardır, bunun da 24935 hektarı suvarılan torpaqlardır. Əkin sahəsi 18608 hektar təşkil edir ki, bunun da 18337 hektarı suvarılındır. Dincə qoyulmuş torpaqlar yoxdur. Ərazidə örüşlər 15799 hektar olub, 60 hektarı suvarılır. Çoxillik əkmələr 199 hektardır, suvarılır 194 hektar. Ümumiyyətlə kənd təsərrüfatına yararlı sahələrin cəmi 34606 hektar təşkil edir ki, bunun da 18591 hektarı suvarılındır. Həyətyanı sahələr 6781 hektar, o cümlədən 6344 hektarı suvarılır.

Rayon ərazisində 210 hektar meşə sahəsi mövcuddur.

a) Rayonun dövlət mülkiyyətində saxlanılan torpaq sahələri təyinatına görə aşağıdakı qaydada bölünür.

Dövlət mülkiyyətində olan ərazinin sahəsi 8286 hektardır, bunun da 597 hektarı suvarılır. Əkin altında olan torpaqlar 802 hektar olub, 531 hektarı suvarılır. Örüşlər 1750 hektar olub, 60 hektarı suvarılır. Çoxillik əkmələr 11 hektardır, suvarılır 6 hektar. Ərazidə kənd təsərrüfatına yararlı sahələrin cəmi 2563 hektar təşkil edir ki, bunun da 597 hektarı suvarılan torpaqlardır. Dövlət mülkiyyətində olan meşələrin sahəsi 210 hektar təşkil edir.

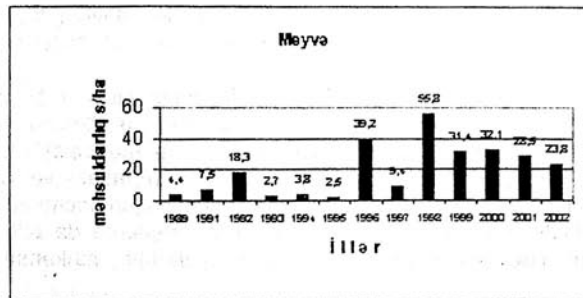
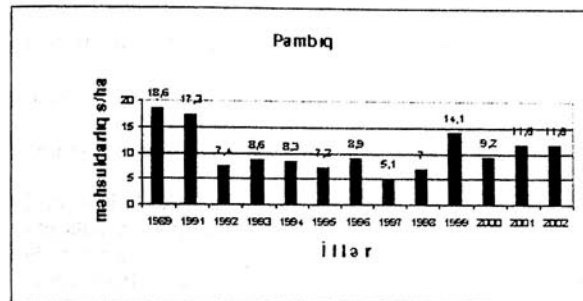
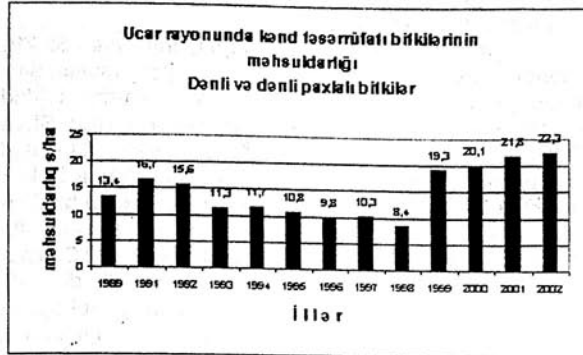
b) Xüsusi mülkiyyətdə olan torpaqlar öz təyinatına görə aşağıdakı qaydada bölünür:

Göstərilən mülkiyyətdə olan ərazinin ümumi sahəsi 22818 hektar olub, 22527 hektarı suvarılır. Əkin altında olan 16004 hektar torpaqların hamısı suvarılır. Çoxillik əkmələr olan 179 hektarın hamısı suvarılır. Burada kənd təsərrüfatına yararlı torpaqlar olan 16183 hektarın hamısı suvarılındır. Həyətyanı sahələr 6635 hektar təşkil edir ki, bunun da 6344 hektarı suvarılır.

s) Rayon ərazisində bələdiyyə mülkiyyətində olan torpaqların ümumi sahəsi 44885 hektar təşkil edir ki, bunun da 1811 hektarı suvarılır. Əkin sahəsi 1802 hektar olan sahənin hamısı suvarılındır. Bu mülkiyyət formasında olan örüşlərin sahəsi 14049 hektardır. Çoxillik əkmələr olan 9 hektarın hamısı suvarılır. Ümumiyyətlə, kənd təsərrüfatına yararlı sahələr 15860 hektardır ki, bunun da 1811 hektarı suvarılır. Bələdiyyə mülkiyyətində olan həyətyanı torpaqların sahəsi 146 hektardır.

Ərazinin əsas təsərrüfatı pambıqçılıqdır. Dənli və dənli paxlalı bitkilər (buğda, arpa və s.) tərəvəz-bostan bitkiləri, yem bitkiləri əkilir. Quru subtropik meyvələr və üzüm yetişdirilir. Kənd təsərrüfatı bitkilərinin məhsuldarlığı hələlik yüksək deyildir. Belə ki, 2002-ci ildə rayonda dənli və dənli paxlalıların 8869 hektar əkin sahələrində orta hesabla məhsuldarlıq 22,3s/ha-dən, 1851 hektar pambıq sahəsində isə məhsuldarlıq 11,6s/ha-dən yuxarı olmamışdır. Son 5 ildə taxıl üzrə orta məhsuldarlıq 19,5 s/ha olmuşdur. Məhsuldarlığın aşağı olmasına səbəb olan amillər müxtəlifdir. Amillərdən biri bitkilərin suvarılmasıdır.

Rayonun təbii-iqlim şəraiti burada ancaq suvarma əkinçiliyinin aparılmasına imkan verir. Ucar rayonunda bütün

mülkiyyət formaları üzrə ərazinin 32,8%-ni təşkil edən 24935 hektar suvarılan torpaq sahəsi vardır.

Kənd təsərrüfatına yararlı torpaqların isə 53,7%-i suvarılındır. Rayonda suvarma mənbəyi Göyçay (suyun 64%-i) Türyan (suyun 23%-i) çaylarıdır. Yeraltı suların istifadə imkanını məhduddur. Digər suvarma mənbəyi Yuxarı Şirvan kanalıdır (1072ha sahə suvarılır). Bununla belə aztəminatlı quraqlıq illərində su çatışmamazlığı müşahidə olunur. Belə ki, rayonun 24935 hektar suvarılan torpaqlarında əkilən bitkilərin sulu illərdə 185,7 mln.m³ su tələbatına qarşı, illik su ehtiyatları 334,0 mln.m³ təşkil etdiyi halda, orta sulu illərdə 202,2 mln.m³ illik su tələbatına qarşı 224,5 mln.m³, az sulu illərdə 233,8 mln.m³ illik su tələbatına qarşı, 141,0 mln.m³ su ehtiyatları mövcud olur. Quraqlıq illərdə kənd təsərrüfatında 92,8 mln.m³ su çatışmır. Su qıtlığını aradan qaldırmaq üçün bir sıra tədbirlər görmək olar:

- Ümumiyyətlə suvarılan əkin sahələrini su ehtiyatlarına uyğunlaşdırmaq;
- Drenaj sularının minerallığını azaltmaqla, onlardan istifadə etmək;
- Suyu qənaət edən suvarma qurğularından istifadə etmək və s.

Lakin bu tədbirlər məsələni köklü şəkildə həll etmir. Belə ki, az sulu-quraqlıq illərində kənd təsərrüfatı bitkilərinə su qıtlığından böyük ziyan dəyir. Məsələn 2000-ci quraqlıq ilində 1789 ha pambıq sahəsinin 300 ha-na, 5224 ha taxıl sahəsinin 2500 ha-na, meyvə və üzüm bağlarının hamısına və ümumiyyətlə 14515 ha əkin sahəsinin 7655 ha-na ziyan dəymişdir. Bu ziyanın məbləği rayon üzrə 4726 mln. manat həcmində müəyyən edilmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, su qıtlığından əlavə mövcud suvarma şəbəkəsində çox böyük həcmdə su itkisinə yol verilir. Məsələn 2000-ci ildə bütün suvarma mənbələrindən götürülən suyun suayrıcı nöqtələrindən təsərrüfatlara verilən nöqtələrində qədər olan hissədə itkiyə keçən suyun həcmi 29% təşkil etmişdir. Bundan başqa suvarılan sahələrdə də tətbiq edilən suvarma texnika və texnoloqiyalarının mükəmməl

olmaması ilə bağlı 20%-ə qədər su itkisinə yol verilir ki, bunun da həcmi mütərəqqi suvarma texnika və texnoloqiyalarını tətbiq etməklə azaltmaq olar. Lakin torpağın şorlaşmış olması və ağır mexaniki tərkibə malik olması həmin texnikadan səmərəli istifadə etməyə imkan verməmişdir. Həmin sahələrin suvarılması səthi suvarma üsulu ilə aparılmışdır.

Bitkilərin məhsuldarlığına təsir edən amillərdən biri də suvarma suyunun keyfiyyətini və miqdarını göstərmək olar. Bitkilərin su tələbatının ödənilməsi ilə əlaqədar olan məsələlər (su qıtlığı, su itkiləri) barədə yuxarıda qeyd edilmişdir. Suyun keyfiyyətində çox böyük rol oynayır. Suvarma suyu duzların miqdarı 0,08-1q/l-da ola bilər. Əgər suvarma suyu yüksək keyfiyyətlidirsə onda torpaq yaxşılaşa bilər, əksinə suvarma suyunun keyfiyyəti pəssirsə, onda torpağın meliorativ vəziyyəti də pisləşir və onun məhsuldarlığı aşağı düşür. Xüsusən də torpaqlar bu və ya digər dərəcədə şorlaşmış və şorlaşmaya meyilli olsunlar. Digər amillərdən ən əsası ağır mexaniki tərkibə malik olan torpaqların şorlaşmasını göstərmək olar. Belə ki, tərkibində kənd təsərrüfatı bitkilərinin normal inkişafına mane ola biləcək qədər duzlar olan torpaqlar şorlaşmış torpaqlar hesab olunur. Zəif şorlaşmış torpaqlarda məhsuldarlıq 10-20%, orta şorlaşmış torpaqlarda 20-40%, yüksək şorlaşmış torpaqlarda 65-75% aşağı düşür. Şoranlarda isə məhsuldarlıq 0-10% arasında dəyişir.

Ucar rayonunda isə 17550 hektar, o cümlədən 7620 hektar zəif, 3550 hektar orta, 6380 hektar şiddətli və çox şiddətli şorlaşmış suvarılan torpaqlar, həmçinin 19785 hektar zəif şorakətli torpaqlar mövcuddur. Qeyd edildiyi kimi bu kənd təsərrüfatı bitkilərinin məhsuldarlığının aşağı düşməsinə səbəb olur.

Torpaqları bitkilər üçün zərərli olan duzlardan təmizləmək üçün kompleks meliorativ tədbirlər həyata keçirilməlidir. Bu məqsədlə Sovet İttifaqı dövründən rayonda 18758 hektar sahəni əhatə edən uzunluğu 1385,4 km olan (o cümlədən 565,8 km kollektor, 420 km açıq dren, 145,8 km qapalı dren) kollektor-drenaj sistemləri mövcuddur. Hazırda bu sistemlərin 900 km uzunluğundakı hissəsinin təmirə, o cümlədən 180 km

hissəsinin əsaslı təmirə, bərpa olunmağa ehtiyacı vardır. Bu o deməkdir ki, Ucar rayonunda mövcud olan kollektor-drenaj sistemlərinin normal işləməsi tam təmin olunmur.

Su itkisinin qarşısını almaq, həmçinin bitkiləri suvarma suyu ilə tələbata görə təmin etmək məqsədilə ümumi uzunluğu 1389 km olan, o cümlədən beton üzlüklü 62,3 km və novlu 14,0 km suvarma sistemlərində 1670 ədəd hidrotexniki qurğuların, təxminən 800 km uzunluğunda suvarma kanallarının təmirə, o cümlədən 120 km hissəsinin əsaslı təmirə ehtiyacı vardır.

Əksər suvarma şəbəkəsi qeyri-mühəndisi torpaq kanallarından ibarətdir. Kanallar lillənmiş, yamacları bəzi yerlərdə dağılmış, kanalların dibi və yamacları müvafiq normaya uyğun olmadığından suburaxma qabiliyyəti azalıb. Ərazidə torpaq kanallarından başqa novlu və beton üzlüklü kanallar da vardır. Lakin bu kanallar da lillənmiş novların yanları dağılmışdır. Ona görə də bu kanalların vəziyyətindən istifadə olunduğu halda bəziləri tamamilə yararsız vəziyyətə düşdüyü üçün, suvarma torpaq kanalları ilə həyata keçirilir.

Kanallar üzərindəki hidrotexniki qurğuların yararsız və ya tamamilə olmaması müəyyən sahələrə su verilməsini çətinləşdirir.

Kollektor-drenaj şəbəkəsinin vəziyyəti - ilkin drenlərin və suyuğicıların əksəriyyəti açıqdır. Drenaj şəbəkəsinin lillənmiş və drenlərdə kol-kosun bitməsi sahədən qrunut sularının axıdılmasını çətinləşdirir və ona görə də drenaj sistemi funksiyasını yerinə yetirə bilmir. Ərazinin bir hissəsində bağlı drenaj tikilsə də hazırda həmin drenlər açıq tipli drenlərlə əvəz edilmişdir. Drenaj suları öz axımı ilə sahədən kənar edilir. Ərazidə əvvəllər tikilmiş bağlı ilkin drenlər hal-hazırda lilləndiyinə, baxış quyuları dolduğuna və ən əsası isə suyuğicı drenlərdə kol-kos bitdiyinə və onlar da lilləndiyinə görə bağlı drenlərin işini təmin etmir. Suyuğicıların üstündə tikilmiş körpülər də dağılmaq üzrədir.

Beləliklə, mövcud suvarma və kollektor-drenaj şəbəkəsində, onların üzərində olan hidrotexniki qurğuların uzun müddətli - istismarı və baxımsızlığından yaranmış çatışmaz-

lıqları aradan qaldırmaq üçün təmir-bərpa işlərinin aparılması tələb olunur.

Bu işlər əsasən aşağıdakılardan ibarətdir;

- suvarma və drenaj şəbəkələrinin lildən təmizlənməsi;
- suvarma kanalları üzərindəki hidrotexniki qurğuların (səviyyə qaldıran, suburaxan borulu keçid, akveduk və s.) yeniləri ilə əvəz edilməsi və ya bərpası;
- açıq suyuğicı və ilkin drenlərdəki borulu keçidlərin bərpa edilməsi, bağlı ilkin drenlərin borularının yuyularaq təmizlənməsi və mənşəb baxış quyularının bərpası.

Bir hektar sahədə bu işlərin görülməsi üçün 1658250-1665915 manat və yaxud 352,81-354,45 ABŞ dolları vəsait tələb olunur.

Torpaq sahələrinin həm cari, həm də əsaslı səthi hamarlaşma işlərinin, həmçinin şorlaşmış torpaqların cari və əsaslı yuyulması lazımdır.

Kompleks tədbirlərə şorakətliyə qarşı mübarizədə onun şorakətlik dərəcəsinə uyğun olaraq, kimyəvi meliorantların tətbiqi də daxildir. Həmin məqsədlə respublikada zəngin ehtiyata malik olan xam gipsdən və ya tərkibində gips olan materiallardan gec, fotogips, dəmir kuporusu toz halında, sulfat və xlor turşuları maye halında və s. istifadə oluna bilər.

Rayon ərazisində məhsuldarlığın artırılması və fermer-kəndli təsərrüfatlarına bu bərdə köməklik etmək məqsədi ilə aşağıdakı bir sıra tədbirlərin tətbiqi təşkil edilir:

1. Rayon ərazisində torpaq eroziyasına qarşı mübarizə də aparılmalıdır.

a) Külək eroziyasına qarşı əsasən fitomeliorativ tədbirlər tətbiq edilməlidir. Külək istiqamətinə perpendikulyar meşə zolaqları salınmalı və orada quraqlığa davamlı ağac cinslərinin əkilməsinə üstünlük verilməlidir. Külək eroziyası intensiv olan sahələrdə küləyi istiqamətinə perpendikulyar şəkildə çoxillik otlar əkilməli, bəzi sahələrdə isə bioloji hasarlar yaradılmalıdır. Qum bərkitmək və süni struktur yaratmaq məqsədi ilə

kimyəvi preparatlardan o cümlədən K-4, BO və başqalarından istifadə edilməlidir.

b) İrriqasiya eroziyasına qarşı, əsasən, suvarmanın düzgün təşkil və aparılmasıdır. Hər şeydən əvvəl yer səthinin meyilliyi çox olan halda cari və ya əsaslı səthi hamarlama işləri aparılmalıdır. Bir hektar sahənin hamarlanmasına 200-320 min manat vəsait tələb olunur.

Cərgələrarası becərilən bitkilərin suvarılmasında uzunluğu, başdan-başa becərilən bitkilərin suvarılmasında isə zolağın eni və uzunluğu, sahənin meyilliyi, torpaqların suhopdurma qabiliyyəti, mexaniki tərkibi, suvarma norması nəzərə alınmaqla təyin edilmiş su sərfi tətbiq edilməlidir.

Torpağın fiziki-kimyəvi xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla müterəqqi suvarma texnikası da tətbiq edilə bilər.

2. a) Şorlaşmış və şorakətli torpaqların meliorasiyası üçün ilk növbədə kollektor-drenaj sisteminin normal işləməsi təmin edilməlidir. Bu məqsədlə rayonda təmir-bərpa işlərinə ehtiyacı olan 12162 hektar suvarılan sahədəki kollektor-drenaj şəbəkəsində əsaslı-təmir-bərpa işləri görülməlidir. Buna 5,5-6,5 milyard manat vəsait tələb olunur.

b) 14361 hektar suvarma şəbəkələrinin əsaslı təmir və ya bərpasına 6,7 milyard manat vəsait tələb olunur.

c) Orta və şiddətli dərəcədə şorlaşmış 9930 hektar sahədə torpaqların əsaslı yuyulması lazımdır. Burada əsasən xloridli şorlaşma olduğu üçün adi su ilə 10-15m³/ha norma ilə «fasiləli» yuma üsulu ilə (normanı 2-3 və ya daha çox dəfəyə verməklə) müsbət nəticələr əldə etmək olar. Bunun üçün 5,7 milyard manat vəsait lazımdır.

ç) Zəif şorlaşmış 7620 hektar sahələrdə cari yuma aparmaqla, yəni 15-20min m³ əvəzinə hektara 2-2,5 min m³ su verməklə, həm də sahənin meyilliyindən asılı olaraq ləklər düzəltmədən də aparmaq olar ki, bu da ucuz başa gələr.

d) Şorakətli torpaqların meliorasiyasında hər hektara 10-20 ton sulfat turşusu, daha yaxşı olar ki, 5-80 ton gips verilsin. Hər iki halda yuma norması 15-20 min m³ qəbul edilir.

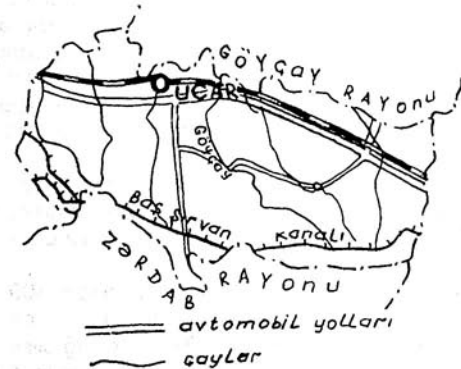
e) Torpaqların meliorasiyası uzun müddətli prosesdir. Təklif edilən tədbirlərdə heç də həmişə bir mövsüm ərzində

torpaqları lazım olan dərinlikdə və lazım olan həddə qədər duzlardan təmizləmək mümkün olmur. Odur ki, tədbirlər bir neçə mövsümdə davam etdirilməli, həmçinin digər tədbirləri də (məsələn, mineral və üzvi gübrələrin verilməsi, duza davamlı bitkilərdən istifadə edilməsi və s.) iəbiq etməklə torpaqların yaxşılaşdırılmasına nail olmaq mümkündür:

- mineral və üzvi gübrələrin verilməsi;
- duzadavamlı bitkilərdən istifadə edilməsi;
- yuma rejimli suvarma normasının (yəni suvarma normasını əlavə 15-20% artırmaqla) tətbiqi;
- suvarma texnologiyasına düzgün əməl edilməsi;
- müterəqqi aqrotexniki qaydaların duzgün yerinə yetirilməsi;
- şorlaşmış torpaqlarda cari yumanın aparılması;

Eyni zamanda qeyd etmək lazımdır ki, görülməli işləri bir il ərzində deyil, bir neçə il ərzində həyata keçirmək lazımdır.

UCAR İNZİBATI RAYONU

YARDIMLI İNZİBATI RAYONU

Coğrafi mövqeyi. Yardımlı rayonu Lənkaran fiziki-coğrafi zonasına daxil olub Azərbaycan Respublikasının cənub-qərb qurtaracağında yerləşir. Rayonun ərazisi cənubdan Lənkaran, cənub-şərqdən və şimaldan Masallı rayonu və qərbdən Lerik rayonunun torpaqları ilə həmsərhəddir. Ümumi ərazisi 72527 ha olub dəniz səviyyəsindən 600-2200 m hündürlükdə yerləşir.

Geomorfoloji və geoloji quruluşu. Rayonun ərazisi geomorfoloji quruluşuna görə orta və alçaq dağlıq hissələrə ayrılır.

Orta dağlıq hissə dəniz səviyyəsindən 1000-2200 m hündürlükdə olub qərbdən Lerik, şimal-qərbdən Masallı ərazisində yerləşən dağ silsilələri ilə həmsərhəddir. Qərbdə yerləşən dağlar şimal və şərqdəkinə nisbətən çox meyillidir. Şərqə doğru getdikcə dağların meyilliyi azalır. Bu isə çox gırtlı-çıxıntılı olub paramidal formalı silsilələri, çay və dağlararası dərələri, dərin çökəklikləri və çox meyilli yuyulmuş yamaqları ilə səciyyələnir. Strukturasi antiklinal olub ərazinin formalaşmasında qabarma, qalxma və denudasiya prosesləri böyük rol oynayır. Orta dağlıq hissənin ərazisi güclü parçalanmaya məruz qalmışdır ki, bunun nəticəsində burada 30-35° meyillikli yamaqlar geniş yayılmışdır. Bu yamaqlar əsasən qabarıq və düz formalı olmaqla, çökəkli və qırışq formalı yamaqlara da təsadüf edilir. Orta dağlıq hissə eroziya nöqtəyi nəzərinə çox xarakterik ərazidir.

Orta dağlıq hissədə andezit, bazalt, porfir, dolorit, pikrit, teşenet, norit, qabro, qabro-diorit, intruziv və effuziv, vulkanın qırıntı, tufagen çöküntü, qumlar, qumlu tufalar və digər süxurlar geniş yayılmışdır.

Alçaq dağlıq hissə dəniz səviyyəsindən 600-1000 m hündürlükdə olan sahələri əhatə edir ki, bu da özünün mürəkkəb, gırtlı-çıxıntılı quruluşu ilə, kiçik dağ silsilələri, çay terrasları, dərin çöküntüləri, dərin dərələri, xırda təpəlikləri, müxtəlif meyillikli yamaqları ilə səciyyələnir. Əkinçilikdə və heyvandarlıqda intensiv istifadə edildiyindən buralarda eroziya prosesi geniş vüsət almışdır.

Alçaq dağlıqda əsasən gilli, gilli-qumlu, qumlu, karbonatlı süxurlar geniş yayılmışdır. Bu süxurların içərisində gilli süxurlar geniş yayılmışdır.

Rayonun iqlimi özünə məxsus xüsusiyyət daşıyır. Ərazinin əksər hissəsi yayı quraq keçən mülayim-isti yarımsəhra və quru step iqliminə, yayı quraq keçən mülayim-isti iqlim tiplərinə aiddir. Rayonun qışı mülayim, yayı isə isti keçir. Havanın orta illik temperaturu 11-12°-dir. Ən soyuq ayı yanvar, ən isti ayı isə iyul ayıdır. Yanvar ayının orta temperaturu 0,4-2°, iyulun orta aylıq temperaturu isə 20-24° arasında dəyişir. Yağıntının orta illik miqdarı 300-700 mm arasında dəyişir. Yağıntıların çox hissəsi payız və yaz fəslində düşür, az bir hissəsi isə yay mövsümündə düşür. Belə ki, iyul ayında düşən yağıntıların miqdarı 12 mm olduğu halda, oktyabr ayında düşən yağıntının miqdarı 88 mm olmuşdur. Yay fəslində düşən orta illik yağıntının miqdarı 76 mm olduğu halda, yaz fəslində 151 mm, payız fəslində isə 246 mm olmuşdur. Ərazidə leysan yağışlar da düşür ki, bunların da intensivliyi 1-2 mm/dəq və bəzən də 2 mm/dəq dən də çox olur. İllik yağıntıların müəyyən bir hissəsi sülb halında (qar) düşür ki, buda ərazi üzrə bərabər paylanmır. Dekabr – yanvar aylarından qar yağmağa başlayır və mart ayına kimi davam edir. Alçaq dağlıq hissəyə nisbətən orta dağlıq hissədə qarlı günlərin sayı və qar örtüyünün hündürlüyü artır. Belə ki, alçaq dağlıq hissədə qarlı günlərin sayı 35-40 gün, qar örtüyünün hündürlüyü 90-100 sm olduğu halda, orta dağlıq hissədə qarlı günlərin sayı 50-60 gün, qar örtüyünün hündürlüyü isə 125-140 sm olur. Rayonun ərazisində musson və feyon (feyon yerli dildə germic adlanır) tipli küləklər əsir ki, bunların da orta aylıq sürəti 1,8-2,3 m/san., orta illik sürəti 2,2-3,0 m/san-dir və bu da külək eroziyasının baş verməsi üçün başlıca amil deyildir.

Bitki örtüyü – torpaqəmələgəlmə prosesində və torpağın eroziyadan mühafizə edilməsində ən faydalı bioloji təbii tarixi amil olub səthi su axınının torpaqaltı axına verilməsində əvəzsiz əhəmiyyətə malikdir. Rayonun bitki örtüyü şaquli zonallıq qanununa tabe olub 2 əsas zonaya – dağ-çəmən zonasına və dağ-meşə zonasına ayrılır.

Dağ-çəmən bitki formasiyası – dəniz səviyyəsindən 1000-2200 m hündürlüklü sahələri əhatə edir. Burada sıx çim qatı əmələ gətirən müxtəlif ot bitkiləri yayılmışdır. Bu ot bitkilərinin əmələ gətirdiyi sıx çim qatı torpağın eroziyadan qorunmasında böyük rol oynayır. Burada ot bitkilərindən kəven, çəmən yulafı, çəmən qırtıcı, durna otu, ceyran otu, çobantoppuzu, qiyaq otu, peyğəmbər çiçəyi və s. yayılmışdır. Orta dağlıq hissədə meşələr qırıqlaraq torpaqlar əkinçilikdə istifadə edildiyindən burada dənli, dənli-paxlalı və digər mədəni bitki növləri becərilir. Dağ çəmən bitki formasiyasının yayıldığı orta dağlıq hissənin alçaq dağlığa keçdiyi sahələrdə bəzən ağaclara da rast gəlmək olur ki, bu da əvvəllərdə buralarda meşələrin olmasına dəlalət edir və sonralar bu meşələrin qırıldığını sübut edir.

Dağ-meşə bitki formasiyası – dəniz səviyyəsindən 1000-2200 m hündürlükdə yerləşən sahələri əhatə etmək üçün özünəməxsus bitki örtüyünə malikdir. Qeyd edilməlidir ki, bu bitki formasiyası 2 qurşağı – orta dağ-meşə qurşağı (600-1000 m) və yüksək dağ-meşə qurşağını (1000-2200 m) əhatə edir və hər iki qurşaqda əsasən ağac bitkiləri – şər q fıstığı, şabalıdyarpaq, uzunsaplaq, şər q və iberiya palıdları, qafqaz vələsi, qızıl ağacı, məxməri və gözəl ağcaqayın qarağac, dəmir ağac, qafqaz xurması, alçaq boylu, kol tipli sumaq, kol tipli bitkilərdən hirkan vələsi, şümşədi, itburnu, qafqaz əzgil, cır əzgil, hirkan böyürtkəni, qaragilə, cır alma, cır alça, cır armud və s., ot bitkilərindən üçyarpaq yonca, çobantoppuzu, durna otu, ceyran otu, kütyarpaq əvəlik, vələmir, yarpız, bulaq otu, pişikquyruğu, qurbağa otu, quşəppəyi, qılçıqsız tonqal otu, ayriq otu, sarı süsən, quzu kökəldən, gendələş və s. geniş yayılmışdır. Burada vələ adlanan qıyı növünə də rast gəlinir. Hər iki hissədə, yəni həm orta həm də alçaq dağlıq hissədə yaşayış məntəqələri yerləşdiyindən əkinçilik məqsədilə yamaclarda olan ağac, kol və ot bitkiləri məhv edilmiş və bunun nəticəsində də eroziya prosesi geniş yayılmışdır.

Torpaq örtüyü – Aparılmış tədqiqatlara və ədəbiyyat materiallarına əsasən Yardımlı rayonunun ərazisində aşağıdakı torpaqlar yayılmışdır:

Çimli dağ-çəmən torpaqları

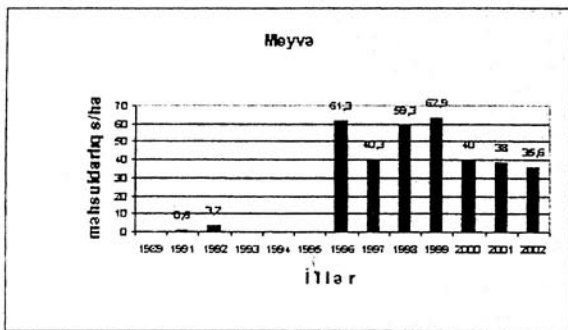
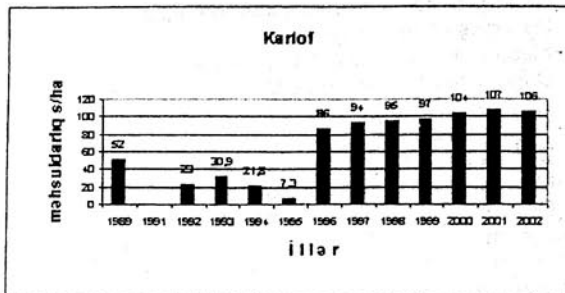
Bozqır dağ-çəmən torpaqları
Dağ-meşə çəmənleşmiş qonur torpaqlar
Dağ-meşə qonur torpaqlar
Meşə altından çıxmış dağ qonur torpaqlar
Dağ-meşə qəhvəyi torpaqlar
Meşə altından çıxmış dağ qəhvəyi torpaqlar
Tünd qəhvəyi torpaqlar
Dağ meşə sarı torpaqlar
Meşə altından çıxmış dağ sarı torpaqlar

Qeyd etmək lazımdır ki, Yardımlı rayonunda yayılmış bu torpaqlar müxtəlif təbii-tarixi amillərin, habelə antropogen amillərin təsiri nəticəsində bu və ya digər dərəcədə eroziya prosesinə məruz qalmışdır ki, bu haqda qabaqdakı səhifələrdə lazımi məlumatlar veriləcəkdir.

2003-cü il yanvar ayının 1-nə olan məlumata əsasən Yardımlı rayonunda kənd təsərrüfatına yararlı torpaq sahələrinin vəziyyəti aşağıdakı kimidir:

rayonun ümumi torpaq sahəsi 72527 ha olub bunun 12844 ha-ı əkin, 109 ha-ı çoxillik əkmələr, 22 ha-ı bağlar, 87 ha-ı üzümlüklər, 2587 ha-ı dincə qoyulmuş sahələr 5,111 ha-ı biçənəklər, 24437 ha-ı örüşlər, 45088 ha-ı, kənd təsərrüfatına yararlı cəmi sahələr, 2497 ha-ı cəmi həyətəyən sahələr, o cümlədən kənd təsərrüfatına yararlı sahələr 2309 ha və 17260 meşə sahələri;

a) Dövlət mülkiyyətində - ümumi sahəsi 42583 ha olub bunun 5200 ha-ı əkin, 2326 ha-ı dincə qoyulmuş sahələr, 1936 ha-ı biçənəklər, 13800 ha-ı örüşlər, 23262 ha-ı cəmi kənd təsərrüfatına yararlı sahələr, 17260 ha-ı meşə sahələri;

b) Xüsusi mülkiyyətdə - ümumi sahəsi 12556 ha olub bunun 6997 ha-ı əkin, 261 ha-ı dincə qoyulmuş sahələr, 3034 ha-ı biçənəklər, 10292 ha-ı cəmi kənd təsərrüfatına yararlı sahələr 2264 ha-ı cəmi həyətyanı sahələr, 2167 ha-ı o cümlədən kənd təsərrüfatına yararlı olan sahələr.

v) Bələdiyyə mülkiyyətində - ümumi sahə 17388 ha olub bunun 617 ha-ı əkin, 109 ha-ı çoxillik əkmələr, 2 ha-ı bağlar, 87 ha-ı üzümlüklər, 141 ha-ı biçənəklər, 10637 ha-ı örüşlər, kənd təsərrüfatına yararlı sahələrin cəmi 11534 ha, həyətyanı sahələrin cəmi 233 ha, o cümlədən kənd təsərrüfatına yararlı sahələrin cəmi 142 ha təşkil edir.

Torpaq eroziyası - Yardımlı rayonu ərazisində müxtəlif təbii tarixi və antropogen amillərin təsiri nəticəsində geniş inkişaf tapmışdır ki, bunun nəticəsində də ərazinin torpaq örtüyü bu və ya digər dərəcədə eroziyaya məruz qalmışdır. Rayonun ərazisində aparılmış torpaq-eroziya tədqiqatlarına əsasən ümumi sahənin (72500 ha) 25100 ha-ı eroziyaya uğramamış, 12600 ha-ı zəif, 10600 ha-ı orta və 24200 ha-ı isə şiddətli dərəcədə eroziya prosesinə məruz qalmışdır.

Rayon ərazisində inkişaf tapan torpaq eroziyası su eroziyasının 2 növü - səthi və xətti (qobu) eroziyasıdır. Ərazini əhatə edən küləklərin sürəti az olduğundan rayonun ərazisində külək eroziyası baş vermir.

Əkin sahələrində eroziya prosesi geniş yayılmışdır. Rayon ərazisində meyilli yamaclardan əkinçilikdə geniş istifadə edilir. Belə yamaclarda şumu yamacın uzunluğunda aparılması və sonrakı becərmə işlərinin də həmin istiqamətdə aparılması eroziyanın da intensiv getməsinə və onun yayılma arealının genişlənməsinə gətirib çıxarır. Belə ki, yamacın uzununa aparılan şumda yağmur suları kətanın açdığı şırımla üzə aşağı axaraq torpağı yuyub aparır. Bunun qarşısı alınmadıqda səthi axınla baş verən səthi eroziya getdikcə xətti (qobu) eroziyaya çevrilir.

Rayonun ərazisində yayılmış çimli dağ-çəmən torpaqlarının səthi qalın çim qatı ilə örtülü olur. Belə sahələrdə eroziya prosesi baş vermir. Lakin çim qatı pozulan yerlərdə eroziya prosesi baş verir. Dağ-çəmən zonasının torpaqları əsasən otlaq kimi istifadə olunur və burada mal-qara otarılır. Mal-qaranın normadan artıq və sistemsiz otarılması, habelə otarma üçün torpaq sahələrindən düzgün istifadə edilməməsi çim qatının dağıdılması və eroziya prosesinin baş verməsinin başlıca səbəbidir.

Biçənək sahələrində eroziya prosesi geniş yayılmışdır. Burada eroziyanın əmələ gəlməsi, inkişafı və yayılması bilavasitə insanların düzgün olmayan təsərrüfat fəaliyyətləridir. Belə ki, biçənlərdə xüsusilə meyilli yamaqlarda mal-qaranın otarılması hesabına bitki örtüyü seyrəlir, sahələr tapdanır, torpağın su-fiziki xassələri pisləşir, səthi axın əmələ gəlir və nəticədə eroziya prosesi baş verərək torpaq yuyulub aparılır.

Örüşlərdə eroziya prosesi daha geniş yayılmışdır. Örüşlərdə mal-qaranın döviyyətsiz, sistemsiz, normadan artıq otarılması torpağın həddindən artıq tapdanmasına, bərkiməsinə, strukturasının pozulmasına, bitki örtüyünün çox seyrəlməsinə, bəzən də məhv edilməsinə səbəb olmuşdur. Düşən yağmur suları torpağa sızma bilmir, səthi axın əmələ gətirir və torpaq yuyulur. Örüş sahələrində otarılan mal-qaranın eyni bir yolla aparılıb gətirilməsi örüşlərdə ciğırların əmələ gəlməsinə səbəb olur ki, səthi su axınları bu ciğırlarla axaraq torpağı ana süxura qədər yuyub aparır.

Çoxillik əkmələr və bağlarda da eroziya prosesi intişar tapmışdır. Burada eroziya prosesinin yayılmasının başlıca səbəbi, meyilli yamac torpaqlarında çoxillik əkmələrin və bağların yamacın uzunluğunu istiqamətində salınması və sonrakı becərmə işlərində yamacın uzunluğunu istiqamətində aparılması, habelə eroziyaya qarşı heç bir mübarizə tədbirlərinin keçirilməməsidir.

Dincə qoyulmuş sahələr əsasən ehtiyat və ehtiyacı ödəyən torpaqlardır, buna görə də bu torpaqlar eroziyadan xüsusilə qorunmalıdır. Lakin əfsuslar olsun ki, insanların biganəlikləri sayəsində belə sahələrdə mal-qara otarılması, bəzən də müəyyən məqsədlər üçün qırıntı işlərinin aparılması eroziya amillərinin yaranmasına və eroziya prosesinin baş verməsinə səbəb olmuşdur.

Meşə sahələrində də eroziya prosesi sürətlə inkişaf etmişdir. Qeyd edək ki, meşələrin böyük torpaq qoruyucu, sutenzimliyəci, iqlim səfləşdirici, mülaliçeedici və digər xeyirli əhəmiyyəti vardır. Meşədə ağaclar qırılıb məhv edildikdə meşə göstərilən xeyirxah xüsusiyyətlərini itirir. Rayonun meşələrində qırıntı işlərinin düzgün aparılmaması, qırıntının seçmə üsulla yox, başdan-başa aparılması, qırılmış ağacların yamac boyu

traktorla və ya digər vasitələrlə sürüdülməsi, meşələrdə mal-qaranın otarılması, cavan meşə pöhrələrinin, meşə döşənəyinin məhv edilməsinə, torpağın tapdanmasına, bərkiməsinə, onun strukturunun pozulmasına, su-fiziki xassələrinin pisləşib susuzdırma qabiliyyətinin azaldılmasına, düşən yağmur sularının səthi su axını əmələ gəlməsinə və nəhayət torpağın yuyulub aparılmasına gətirib çıxarır ki, bu da meşə sahələrində eroziyanın intensivliyini daha da artırır.

Qobu eroziyası Yardımlı rayonunda geniş yayılmışdır. Əkin otlaq, biçənək, örüş, çoxillik əkmələr və bağ, habelə meşələrdə insanın düzgün olmayan təsərrüfat fəaliyyəti nəticəsində qobuların əmələ gəlməsi üçün əlverişli şərait yaradılır. Belə ki, göstərilən sahələrdə təsərrüfatsızlıq nəticəsində əmələ gələn hər bir ciğir belə qobu eroziyasının inkişafı üçün başlanğıc mərhələ hesab olunur. Qobuların ümumi sutoplayıcı hövzəsinin sahəsi, qobunun başlanğıcından suayrıcına qədər olan məsafə, torpağın və onun alt qatlarının yuyulmaya qarşı davamlılığı, torpaq əmələ gətirən süxurların litoloji tərkibi, meşələrin başdan-başa qırılması, sahələrdən istifadə edilməsi və s. böyük təsir göstərir.

Qeyd etmək lazımdır ki, rayonun ərazisində sönmüş qobularla birlikdə fəaliyyətdə olan qobular da vardır və belə qobular rayonun xalq təsərrüfatına xeyli ziyan vurmaqdadır.

Yardımlı rayonunda əmələ gəlib inkişaf etmiş və getdikcə arealın genişləndirən torpaq eroziyasına qarşı mübarizə aparmaq üçün ən aktual məsələlərdən biridir. Belə ki, ədəbiyyat materiallarına və aparılmış torpaq-eroziya tədqiqatlarının nəticələrinə əsasən Yardımlı rayonunun ərazisində eroziyaya qarşı aşağıdakı mübarizə tədbirləri təklif olunur:

Əkin sahələrində – 5⁰-yə qədər meyillikli yuyulmamış və zəif yuyulmuş əkinə yararlı sahələrdə dərin şum (25sm –dən az olmayaraq) edilməli, şum, səpin, habelə sonrakı becərmələr yalnız yamacın eninə aparılmalı, əkin materialı olaraq dənli, dənli paxlalı, cərgələr arası becərilən bitki toxumlarından istifadə edilməli, sahələrə üzvi və mineral gübrələr verilməlidir.

Əkinə yararlı zəif və orta dərəcədə yuyulmuş sahələrdəki 6-10⁰ meyillikli yamaqlarda şum yamacın eninə aparılmalı,

şumla birlikdə şırımlar çəkilməli, üzvi və mineral gübrələr verilməli, dənli, dənli-paxlalı bitkilərin toxumu səpilməli, meyilliyi 11-20⁰ olan sahələrdə isə ot zolaqları saxlamaqla səpin aparılmalıdır.

Əkinə yararlı şiddətli dərəcədə yuyulmuş torpaqlarda meyilliyi 21⁰-dən çox olan yamacların şumlanması qadağan edilməli və dincə buraxılmalı və ya çoxillik ot bitkilərinin toxumları ilə səpin aparılmalıdır. Belə sahələrdə bitki örtüyü bərpa olunduqdan sonra bunlardan biçənək kimi istifadə olunmalıdır.

Otlaq və örüş sahələrində (yuyulmamış və zəif yuyulmuş torpaqlarda) meyilliyi 10⁰ olan yamaqlarda mal-qaranın otarılması normasına riayət etməklə 8 tarlalı döriyyə otarma üsulundan istifadə olunmalı, ot örtüyünün tez bərpa olmasını sürətləndirmək məqsədilə üzvi və mineral gübrələrdən istifadə edilməlidir.

Torpağın orta dərəcədə yuyulmuş otlaq və örüşlərdə – meyilliyi 20⁰-yə qədər olan sahələrdə otarılacaq mal-qara norması 25%-ə qədər azaldılmalı, döriyyə otarma tarlalarının sayı 12-yə çatdırılmalıdır.

Torpağı şiddətli dərəcədə yuyulmuş sahələrdə yamacların meyilliyi 20⁰-dən çoxdursa burada mal-qaranın otarılmasını 2-3 il müddətinə qadağan etməli, torpaq səthi üzəndən yumşaldılmalı, buraya yonca, çəmənlər, pişikquyruğu, çəmənlər və s. çoxillik otların toxumu səpilməli, üzvi və mineral gübrələr verilməlidir.

Dincə qoyulmuş sahələrdə – müxtəlif məqsədlər üçün qazıntı işləri aparıb torpağın daşınmasına və mal-qara otarılmasına yol verilməməli, torpaqda qida elementlərinin artmasına yönəldilmiş tədbirlərlə yanaşı mineral və üzvi gübrələrdən istifadə edilməlidir.

Çoxillik əkmələr və meyvə bağlarında – mal-qaranın otarılmasına yol verilməməli, cərgələri yamacın uzununa salınmış sahələrdə torpağın yuyulmasının qarşısını almaq üçün cərgələr arasında müvəqqəti torpaq tirləri düzəldilməlidir, bu tirlər sahələrdə edilən dondurma (qış) şumu ilə birlikdə düzəldilməli və yaz becərmələri başlayana qədər cərgələr arasında saxlanılmalıdır.

Meşə sahəsində - torpağı yuyulmamış və zəif dərəcədə yuyulmuş 30⁰-yə qədər meyillikli yamaqlarda sıxlığı 0,5 və 0,5-dən çox olan meşələrdə qırıntı yalnız seçmə üsulu ilə aparılmalıdır.

Torpağı orta dərəcədə yuyulmuş və sıxlığı 0,5-dən az olan meşələrdə qırıntı işləri və mal-qaranın otarılması qadağan olunmalı, təbii bərpa təmin edilməli, çalalar qazmaq üsulu ilə seyrəlməmiş sahələrdə müxtəlif ağac bitkiləri əkilməlidir.

Ağacları qırılmış açıq sahələrdə - xəndək, meydança, çala və digər üsullarla meşə bitkiləri əkilməlidir.

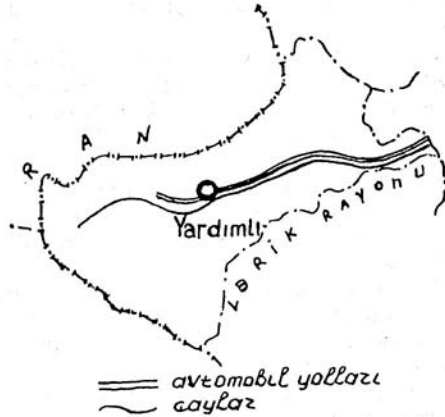
Zəif və orta dərəcədə yuyulmuş 6-10⁰ meyillikli yamac torpaqlarında yamacın eni istiqamətində becərməklə meyvə bağları salınmalıdır.

Şiddətli dərəcədə yuyulmuş istifadəsiz çınqıllı torpaqlarda – ot bitkiləri bitməyən quraq çınqıllı yamaqlarda torpağın münbitliyinə az tələbkar, quraqlığa isə davamlı (kəvər və s.) bitkilər əkilməlidir.

Qobu eroziyası ilə mübarizədə təklif olunan tədbirlərin həyata keçirilməsi böyük əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, səthi su axınının qarşısını almaq üçün qobuların sutoplayıcı hövzələrində çoxillik otların toxumunu səpməklə bərabər susaxlayan arx və bəndlər çəkilməlidir. Qobuların təpəsində və məcrasında daş divarlar, beton bəndlər, çirpi cə şax budaqlardan çəpər çəkilməlidir ki, bunlar qobuya tökülən səthi su axınının sürətini azaldır, eroziya məhsullarını çökdürür, qobuların böyüməsinin qarşısı alınır və onun tədricən sönməsinə səbəb olur.

Sönmüş qobuların fəaliyyətə gəlməsinin qarşısını almaq üçün onun yamaclarında bitki örtüyünün bərpa və mühafizə edilməsinə xüsusi fikir verilməlidir, bu məqsədlə sönmüş qobuların yamaclarında meyvə bağları salınmalı və çoxillik otların toxumu səpilməlidir.

YARDIMLI İNZİBATI RAYONU

YEVLAX İNZİBATI RAYONU

Rayon Kür–Arax ovalığının şimal-qərb hissəsində yerləşir. Rayon şimal-qərbdən Mingəçevir su anbarı, şərqdən Ağdaş rayonu, cənub şərqdən Bərdə rayonu, qərbdən Goranboy rayonu ilə əhatə olunmuşdur.

Səthi əsasən düzənlikdir (Gəncə-Qazax düzənliyi cənub-şərq, Qarabağ və Şirvan düzlərinin şimal-qərb kənarı), şimalda və qismən qərbdə tireli təpəlidir. Bunların da hündürlüyü 500 m-ə qədərdir. Dağlıq hissədə neogen düzənlikdə antropogen çöküntülər yayılmışdır.

Rayon ərazisindən Kür hövzəsinə aid olan Əlican, Korçay və İncəçayın aşağı axarları, rayonun mərkəzi hissəsindən isə Kür çayı keçir. Yevlax rayonunun şimal-qərb və qərb hissəsindən 1958-ci ildə istifadəyə verilmiş torpaq məcralı, uzunluğu 172 km, başlanğıcda sərfi 133 m³/san. olan, Mingəçevir su anbarından başlayan Yuxarı Qarabağ kanalı keçir. Mingəçevir su anbarının cənub-şərq hissəsi Yevlax rayonu ərazisindədir.

Yevlax rayonunun iqlimi qışı quru keçən mülayim isti, yarımsəhra və quru stepler tipinə aiddir. Az nəmliyi, yayın quraq və isti keçməsi ilə səciyyələnir. Ağ yelli havalar tez-tez müşahidə olunur. Ümumi radiasiyanın miqdarı 128,5 kkal/sm², radiasiya balansının miqdarı isə 45,5 kkal/sm²-dir. Havanın orta illik temperaturu 14,6 °C, yanvarın orta aylıq temperaturu 1,7 °C, iyulun orta aylıq temperaturu isə 27,3 °C-dir. Yay aylarında bəzən havanın mütləq maksimum temperaturu 42 °C-yə yüksəlir. Havanın orta illik mütləq minimum temperaturu 10° olub, bəzən mütləq minimum temperatur 18 °C-dək aşağı düşür. Torpaq səthinin orta illik temperaturu 17 °C olub, il ərzində orta aylıq temperatur 2-34°C arasında dəyişir.

Birinci payız şaxtası noyabrın üçüncü ongünlüyünə, axırını yaz şaxtasının orta tarixi mart ayının axırını ongünlüyünə təsadüf edir.

Havanın orta illik nisbi rütubəti 68% olub, il ərzində 51-82% arasında dəyişir. Yağının illik miqdarı 323 mm-dir. Ən çox yağıntı yaz fəslində düşür. Səth örtüyündən il ərzində 1139 mm mümkün buxarlanma gedir.

Küləyin orta illik sürəti 2,6 m/san təşkil edir. Ərazidə əsasən cənub-şərq və şimal-qərb küləkləri əsir. Güclü küləklərin illik sayı 21 gün olur. Ağ yelli günlərin sayı 45 gün müşahidə edilir. Qarla örtülü günlərin sayı 5, dolu düşən günlərin sayı isə 0,5-dir.

Yevlax rayonu torpaqları mülkiyyət formaları üzrə aşağıdakı qaydada bölünür:

Rayonun ümumi ərazisi 141869 hektar təşkil edir. Bunun 380039 hektarı suvarılan torpaqlardır. Əkin sahəsi 30374 hektardır, hamısı suvarılır. Dincə qoyulan torpaqların sahəsi 58 hektardır, bunlar suvarılır. Çoxillik əkmələr (bağlar) 2219

hektardır, bunlardan 1899 hektar sahə suvarılıdır. Kənd təsərrüfatına yararlı sahələrin cəmi 81238 hektar olub ki, bunun da 35329 hektarı suvarılıdır. Həyətəni sahələr 3572 hektar, o cümlədən 2710 hektarı suvarılır. Rayon ərazisində 2851 hektar meşə sahəsi mövcuddur.

A) Rayonun dövlət mülkiyyətində saxlanılan torpaq sahələri təyinatına görə aşağıdakı qaydada bölünür:

Dövlət mülkiyyətində olan ərazinin sahəsi 60450 hektar olub ki, bunun da 964 hektarı suvarılır. Dincə qoyulan torpaqları yoxdur. Dövlət mülkiyyətində olan örüşlərin sahəsi 18789 hektardır. Ərazidə kənd təsərrüfatına yararlı sahələrin cəmi 19777 hektar olub ki, bunun da 964 hektarı suvarılan torpaqlardır. Dövlət mülkiyyətində olan meşələrin sahəsi 2851 hektar təşkil edir.

B) xüsusi mülkiyyətdə olan torpaqlar öz təyinatına görə aşağıdakı qaydada bölünür:

Göstərilən mülkiyyətdə olan ərazinin ümumi sahəsi 33453 hektar olub ki, bunun da 32346 hektarı suvarılır. Əkin altında olan torpaqların ümumi sahəsi 28112 hektar, suvarılan torpaqlardır. Burada 58 hektar torpaq dincə qoyulmuşdur ki, bunların da hamısı suvarılır. Ümumiyyətlə bu mülkiyyət formasında kənd təsərrüfatına yararlı torpaqların sahəsi 30228 hektar olub ki, bunun da hamısı suvarılır.

Həyətəni sahələr 3225 hektar təşkil edir ki, bunun da 2514 hektarı suvarılır.

V) rayon ərazisində bələdiyyə mülkiyyətində olan torpaqların ümumi sahəsi 47966 hektar olub ki, bunun da 4729 hektarı suvarılır. Əkin sahəsi 1345 hektardır, hamısı suvarılır. Dincə qoyulan sahələr yoxdur. Bu mülkiyyət formasında olan örüşlərin sahəsi 29798 hektar olub ki, bunun ancaq 3098 hektarı suvarılır. Ümumiyyətlə, kənd təsərrüfatına yararlı sahələr 31233 hektardır. Bunun da 4533 hektarı suvarılır.

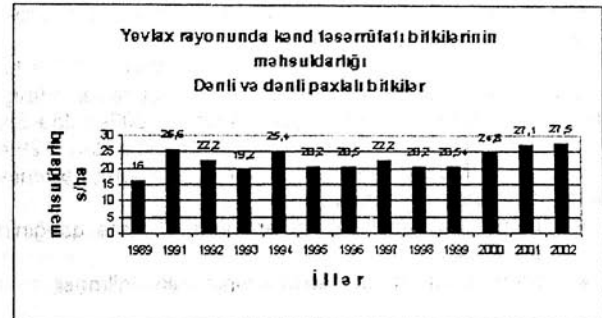
Bələdiyyə mülkiyyətində olan həyətəni torpaqların sahəsi 347 hektardır. Bunun da 196 hektarı suvarılır. Bələdiyyə mülkiyyətində meşə sahələri yoxdur.

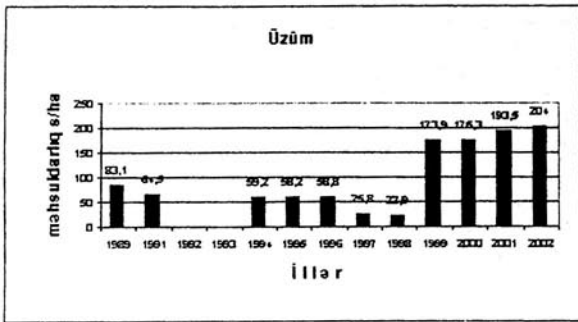
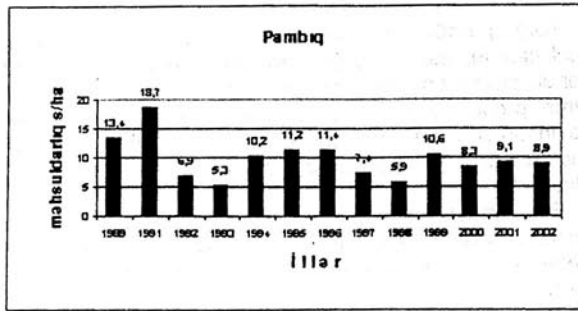
Torpaq örtüyü rayonun torpaqları əsasən boz-çəmən, allüvial çəmən, meşə, şorakətvari, boz-qonur və s. ibarətdir. Rayonun ərazisi tipik arid zonaya daxildir. Burada torpaqəmələgəlmə prosesi zəif gedir. Torpaq örtüyünün əmələgəlməsində insanların fəaliyyəti böyükdür. Rayon ərazisində meşə torpaqları Kür çayı yatağı zolağında ayrı-ayrı sahələrdə yayılmışdır.

Bitki örtüyü iqlim quraqlığı ilə əlaqədar olaraq əsasən yarımsəhra tiplidir. Yarımsəhra bitki örtüyündə kserofit kolluqlar, efemerlər, yonca, qırtıç və digər birillik bitkilər üstünlük təşkil edir.

Meşə bitkiləri içərisində qarağac, söyüd, çəkil və iyde ağacları geniş yayılmışdır. İqlim şəraiti rayon ərazisində yalnız suvarma əkinçiliyinə imkan verir.

Rayonda əsasən taxıl, pambıq, çoxillik otlar, üzüm bitkiləri becərilir. 2002-ci ildə rayon ərazisində əkinə yararlı sahələrin 61,2%-də dənli və paxlalı bitkilər, 21,12%-də – yem bitkiləri, 0,55%-də –kartof, 3,4%-də –tərəvəz, 1,03%-də üzüm, 1,61%-də bağlar və giləmeyvələr, 3,01%-də boştan bitkiləri, 7,3%-də pambıq, 0,78%-də dən üçün günəbaxan bitkisi becərilmişdir. Arid iqlim şəraiti rayonda ancaq suvarma əkinçiliyinin aparılmasına imkan verir.

Rayonda becərilən kənd təsərrüfatı bitkilərinin hal-hazırkı məhsuldarlığı qənaətbəxş deyildir.

Belə ki, 1997-ci ildə taxılın məhsuldarlığı 18,7 s/ha olduğu halda, 2002-ci ildə bu göstərici 29,0 s/ha qədər artmış, pambığın məhsuldarlığı 1997-ci ildə 7,4 s/ha, 2002-ci ildə 8,9 s/ha olmuşdur, kartofun məhsuldarlığı 70,6 s/ha-dan 129,4 s/ha çatmışdır. Məhsuldarlığın 1997-ci ilə nisbətən artımını aşağıdakı amillərlə izah etmək olar:

- fermer və kəndli təsərrüfatlarında əkinlərə qayğının artırılması;
- aqrotexniki xidmətin səviyyəsinin yüksəldilməsi;

- kənd təsərrüfatı bitkilərinin gübrə və ziyanvericilərə qarşı səmərəli kimyəvi preparatlarla təmin olunması;
- yeni məhsuldar sortların əkilməsi.

1997-ci ilə nisbətən bitkilərin məhsuldarlığında müəyyən qədər artım müşahidə olunsada, bu günün tələblərinə cavab vermir. Məhsuldarlığa bir sıra amillər, o cümlədən suvarma suyunun minerallığı, torpaqların şorlaşması və şorətəkiliyi, aqrotexniki-meliorativ tədbirlərin vaxtında düzgün tətbiq edilməməsi müvafiq təsir göstərir.

Kənd təsərrüfatının istehsalında suvarma suyunun keyfiyyəti çox mühüm rol oynayır. Suvarma sularında duzların miqdarı 0,08-1 q/l qədər olan sulardan istifadə edilməlidir. Lakin bir sıra hallarda 4 q/l də ola bilər. Minerallığın daha yüksək qiymətlərində kənd təsərrüfatı bitkilərinin inkişafı ləngiyir, suyun tərkibində olan duzlar torpağın üst qatında toplanaraq şorlaşmağa gətirib çıxarır. Əksinə, əgər suvarma suyunun keyfiyyəti yüksəkdirsə, bitkilər daha yaxşı inkişaf edir. Həmçinin, torpağın üst qatında olan duzlar həll olaraq, daha dərin qatlara ötürülür. Bu da torpağın meliorativ vəziyyətinin yaxşılaşmasına gətirib çıxarır.

Tərkibində kənd təsərrüfatı bitkilərinin normal inkişafını ləngidə biləcək qədər suda asan həll olunan duzlar olan torpaqlarda kənd təsərrüfatı praktikasında şorlaşmış torpaq hesab olunur. Torpaqlarda bu duzların miqdarı və tərkibi müxtəlif olur.

Duzlar həm bitkinin inkişafına, həm də məhsulun keyfiyyətinə mənfi təsir göstərir. Duzların bitkilərə təsiri toxumlar şişməyə başladığı andan başlanır, torpaq məhlulunda duzların qatılığı artıq olduqda, toxumların şişməsi zəifləyir və onun normal inkişafı ləngiyir. Şorlaşmış torpaqlarda səpilən toxumlar təmiz torpaqlara nisbətən gec cücərir. Bitkinin yaşı artdıqca, duza davamlılığı da artır. Bundan əlavə hər bir bitki növünün duza davamlılığı da müxtəlif olur. Şorlaşmış torpaqlarda həmçinin bitkilərin su rejimi də normal getmir, bu da öz növbəsində məhsulun azalmasına səbəb olur.

Belə ki, zəif şorlaşmış torpaqlarda məhsuldarlıq 10-20%, orta şorlaşmış torpaqlarda 20-40%, yüksək şorlaşmış torpaqlarda 45-75% aşağı düşür. Çox yüksək şorlaşmış torpaqlarda və şoranlarda isə məhsuldarlıq 0-10% arasında dəyişir.

Yevlax rayonunda bütün mülkiyyət formaları üzrə 38039 hektar suvarılan torpaq sahəsi var. Kənd təsərrüfatına yararlı sahələrin isə 43,5 %-i suvarılındır. Bildiyimiz kimi, kənd təsərrüfatı bitkilərinin məhsuldarlığının artmasına təsir göstərən amillərdən biri – onun su ilə təmin olunma göstəricisidir.

Rayon ərazisində suvarma üçün Kür çayından, İnçə çaydan, Yuxarı Qarabağ kanalının suyundan, həmçinin yeraltı suların (artezian quyularından) istifadə olunur. Çoxillik məlumatlar göstərir ki, rayonun su ilə təminatı sulu və orta sulu illərdə 38039 hektar sahənin suvarılmasına kifayət edir. Az sulu (quraq) illərdə isə rayonun tələbatı 346 milyon m³ olduğu halda mövcud su ehtiyatı 252,4 milyon m³ təşkil edir. Yəni 93,6 milyon m³ su çatışmamazlığı müşahidə olunur. Nəticədə k/t məhsullarının istehsalına çox böyük ziyan dəyir. Məsələn 2000-ci ildə baş vermiş quraq nəticəsində rayon üzrə əkilmiş 15393 ümumi əkin sahəsinin 6562 hektarına və ya 42,6% -nə 6326,5 mln. manat ziyan dəymişdir. Xüsusilə 2713 hektar pambıq sahəsinin 500 hektarına və ya 18,43%-nə 280 mln. man, 7177 hektar taxıl sahəsinin 3500 hektarına və ya 48,8%-nə 2831 mln. man. ziyan dəymişdir. Belə olan halda, su tələbatını qismən də olsa ödəmək üçün kollektor-drenaj sularını şirin sularla qarışdıraraq, onların minerallıq dərəcəsini aşağı salmaq və bitkilərin suvarılmasında istifadə etmək olar. Həmçinin, yeraltı suların istifadə imkanlarına da baxmaq lazımdır.

Rayon üzrə 17880 hektar şorlaşmış torpaq sahəsi vardır ki, bunun da 8120 hektarı – zəif, 8100 hektarı – orta, 1660 hektarı – şiddətli dərəcədə şorlaşmışdır. Həmçinin 18000 hektar zəif şorakətli, 5060 hektar – orta və şiddətli şorakətli torpaqlar yayılmışdır.

Torpağın meliorativ vəziyyətinə təsir edən amillərdən biri də minerallı qrunt sularının yer səthinə yaxın yerləşməsidir. Rayonda minerallı qrunt sularının yerləşmə dərinliyinin yer

səthindən 0,5-3,0 m arasında olan sahələr 15000 hektardan artıqdır. Qrunt sularının minerallığı 12-48 q/l arasında dəyişir.

Torpaqları bitkilər üçün zərərli duzlardan təmizlənməsi üçün kompleks meliorativ tədbirlər həyata keçirilməlidir. Bu məqsədlə rayonda 16305 hektar sahəyə xidmət edən, uzunluğu 443,7 km olan drenaj (bir hektarda 27 p.m) və 163,2 km kollektor olan kollektor-drenaj sistemi bir hektarda 27 p.m mövcuddur. Bu sistemin 6760 hektarında uzunluğu 397,9 km olan üfüqi bağlı drenaj sistemi vardır ki, bu da drenləşmiş sahənin 41,5% -ni təşkil edir.

Hazırda bu sistemlərin normal işləməsi üçün 6400 hektardan artıq sahəni əhatə edən (297 km uzunluğunda) dren, kollektor və onların üzərindəki qurğuların təmir və bərpa olunmasına ehtiyac vardır.

Bütün bu göstərilənlərdən belə nəticə çıxarmaq olar ki, rayonda mövcud olan kollektor-drenaj sisteminin normal işi tam təmin olunmur.

Kanallardan su itkisinin qarşısını almaq və kənd təsərrüfatı bitkilərini normaya uyğun su ilə təmin etmək məqsədilə ümumi suvarılan 38039 hektar sahənin 16200 hektardan artıq hissəsində mühəndis suvarma sistemi qurulmuşdur ki, bunlarda beton üzülüklü, novlu kanallardan ibarətdir. 20000 hektar sahədə suvarma sistemlərinin yenidən qurulmasına, 7000 hektardan artıq sahədə kanalların və qurğuların əsaslı təmiri və bərpa işlərinə ehtiyac vardır. Torpaq sahələrinin həm cari, həm də əsaslı səthi hamarlanması, həmçinin şorlaşmış torpaqların cari və əsaslı yuyulmasına ehtiyac var.

Kompleks tədbirlərə şorakətliyə qarşı mübarizədə şorakətlik dərəcəsinə uyğun kimyəvi meliorantların tətbiqi də aiddir. Bu məqsədlə kimyəvi meliorant kimi, xam gips və ya tərkibində gips olan materiallardan, fostgips, toz halında dəmir kuporusu, sulfat və ya xlor turşularından (maye halda) və s. istifadə etmək mümkündür.

Rayon ərazisində kənd təsərrüfatı bitkilərinin məhsuldarlığını artırmaq məqsədilə kəndli-fermer təsərrüfatlarına aşağıdakı bir sıra tədbirlər təklif edilir:

1. Torpaqda eroziyaya qarşı mübarizə tədbirləri həyata keçirilməlidir.

a) İrriqasiya eroziyasına qarşı mübarizə tədbirlərinə əsasən suvarma norma və qaydalarına düzgün riayət olunması, sahələrə veriləcək suyun normalarının əvvəlcədən müəyyənləşdirilməsi, eroziya müşahidə olunan yerlərdə sahələrin hamarlanması, torpağı şırım üsulu ilə suvararkən müvəqqəti suvarma şəbəkəsinin bütün elementləri (şırımın mailliyi, uzunluğu və s.) və su sərfinin konkret şəraitə uyğunlaşdırılması, yeni mütərəqqi suvarma üsullarından (yağışyağdırma, damcılama və s.) istifadə olunması ə s. aiddir.

b) külək eroziyasına qarşı mübarizədə fitomeliorativ tədbirlərdən istifadə etmək daha məqsədəuyğundur. Külək istiqamətinə perpendikulyar meşə zolaqlarının salınması sahədə torpaqların sovrulmasının qarşısını alır. Eroziya intensiv olan yerlərdə küləyin istiqamətinə perpendikulyar şəkildə çoxillik otların əkilməsi, bioloji hasarların yaradılması daha məqsədəuyğundur. Qumları gil və ya torf ilə qarışdırmaqla, qumları bərkitmək və süni struktur yaratmaq məqsədilə kimyəvi preparatlardan k-4, BO və başqalarından istifadə olunmalıdır.

2. Şorlaşmış və şorakət torpaqlarda meliorasiya tədbirləri həyata keçirmək üçün ilk öncə ərazidə mövcud olan kollektor-drenaj sisteminin istismar şəraiti yaxşılaşdırılmalıdır. Bunun üçün isə ilk növbədə 6400 hektar sahədə kollektor-drenaj sistemi əsaslı təmir olunmalıdır. Buna isə 11200 milyon manat vəsait tələb olunur.

a) 7000 hektar sahədə suvarma şəbəkələrinin əsaslı təmir və ya bərpasına 12,3 milyard manat vəsait tələb olunur.

b) Orta və şiddətli dərəcədə şorlaşmış 9760 hektar torpaqların əsaslı yuyulması lazımdır. Bunun üçün adi su ilə 10-15 min m³/ha yuma norması ilə fasiləli yuma, yəni normanın 2-3 və ya daha çox dəfəyə verməklə yuma aparmaq olar. Bunun üçün 3720 milyon manat vəsait lazımdır.

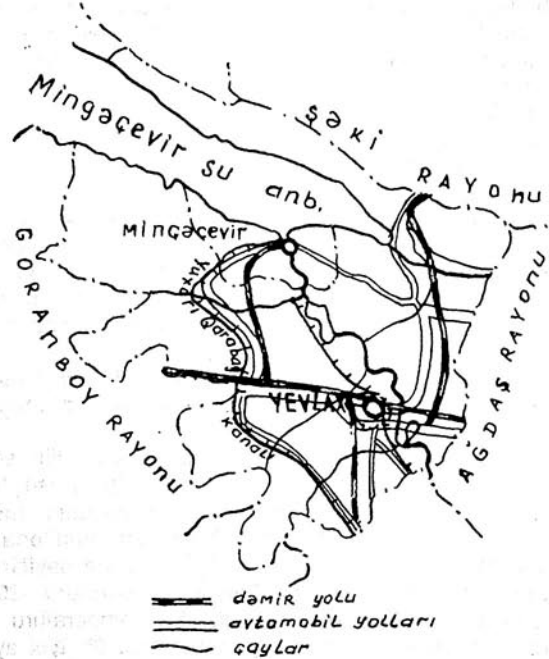
v) Zəif şorlaşmış 8120 hektar sahədə cari yuma aparmaqla, yeni 15-20 min m³ əvəzinə hektara 2-2,5 min m³ su verməklə, sahənin meyilliyindən asılı olaraq, ləklər düzəltmədən də aparmaq olar ki, bu da ucuz başa gəlir.

q) şorakətli torpaqların meliorasiyasında hər hektara 10-20 ton sulfat turşusu, daha yaxşı halda isə 5-80 ton gips

verilsin. Hər iki halda yuma norması 15-20 min m³ qəbul edilə bilər.

3. Torpaqların meliorasiyası uzunmüddətli prosesdir. Odur ki, göstərilən bu tədbirlər bir neçə mövsümdə aparılmalıdır. Bundan əlavə torpaqların vəziyyətini yaxşılaşdırmaq üçün yuma ilə yanaşı torpağa mineral və üzvi gübrələrin də verilməsi, sahələrdə duzadavamlı bitkilərin əkilməsi müasir aqrotexniki tədbirlərin tətbiq edilməsi yolu ilə torpaqların meliorativ vəziyyətinin yaxşılaşdırılması mümkündür.

YEVLAX İNZİBATI RAYONU

ZAQATALA İNZİBATI RAYONU

1. «Ərazinin təbii coğrafi şəraiti və əsas torpaq əmələ gətirən amilləri»

Rayon ərazisi Böyük Qafqaz dağlarının cənub yamacının şimal-qərbində yerləşir. Rayon şimal və şimal-şərqdə Baş Qafqaz dağının su ayırıcısı cənub-qərbdə Alazan vadisi, qərbdə və şimal-qərbdə Balakən rayonu ilə həmsərhəddir.

2. Geomorfoloji quruluşu. Ərazinin geomorfoloji şəraitinin mürəkkəbliyi, sərt yamacların mövcudluğu, insanların antropogen fəaliyyəti ilə birlikdə intensiv səthi axımın yaranmasına səbəb olur. Rayonun relyefinin formalaşmasında müasir tektonik hərəkətlərin, çatlar və kəsiklərin çox böyük rolu vardır.

Ərazidə geomorfoloji baxımdan bir-birindən fərqlənən 4 zona ayrılır:

- a) yüksək dağlıq
- b) orta dağlıq
- v) alçaq dağlıq
- q) düzən.

3. Ərazinin iqlim xüsusiyyətləri. Ərazidə əsasən qışı quraq keçən mülayim-isti iqlim (cənubda), yağıntıları təxminən bərabər paylanan mülayim-isti iqlim (mərkəzdə) və qışı rütubətli keçən soyuq iqlim quruluşu bütün iqlim ünsürlərini cənubdan şimala doğru qeyri-bərabər paylanmasına səbəb olur.

Ümumi radiasiyanın illik miqdarı 120-145 kkal/sm³ radiasiya balansının illik miqdarı isə 30-50 kkal/sm³ arasında olur.

Havanın orta illik temperaturu 0-14⁰ olur. İlin soyuq ayında (yanvar) 1⁰ ilə - 10⁰, isti ayında (iyul) isə 5-24⁰ arasında dəyişir. Yay aylarında bəzən havanın mütləq maksimum temperaturu 38⁰-dək yüksəlir. Havanın orta illik mütləq minimum temperaturu -10⁰-20⁰ arasında dəyişir. İlin soyuq ayında havanın mütləq minimum temperaturu -20-28⁰ aşağı düşür. Torpaq səthinin orta illik temperaturu dağ ətəyində 15⁰, yanvarın orta aylıq temperaturu 0⁰, iyul ayının orta temperaturu isə 30⁰-dir. 5⁰-dən yüksək olan temperaturun

illik miqdarı isə 600-4000⁰ təşkil edir. Birinci payız saxtasının orta tarixi düzənlikdə noyabrın birinci ongünlüyünə, dağ ətəyində noyabrın üçüncü, orta dağlıqda isə oktyabrın ikinci ongünlüyünə düşür.

Axırncı yaz saxtasının orta tarixi düzənlikdə aprelin birinci, dağ ətəyində martın üçüncü, orta dağlıqda isə aprelin üçüncü ongünlüyünə düşür.

Havanın orta illik nisbi rütubəti 70-80% olur. Yağıntının illik miqdarı 600-1600 mm arasında olur. Səth örtüyündən 500-900 mm mümkün buxarlanma gedir.

Küləyin orta illik sürəti 1-3 m/san-dir. Ərazidə əsasən şimal-şərq istiqamətli külək əsir. Güclü küləkli günlərin miqdarı (15m/san-dən çox) 3-16-dır. Ağ yelli günlərin miqdarı 5-20-dir. Qarla örtülü günlərin sayı 20-120, dolu düşən günlərin sayı 1-7-dir.

Rayonun torpaqlarının mülkiyyət formaları üzrə bölgüsü aşağıdakı qaydadır:

Ümumi ərazisi 182286 hektar olub ki, bunun da 15362 hektarı suvarılan torpaqlardır. Əkinaltı torpaqların sahəsi 26064 hektar olub ki, bunun da 11068 hektarı suvarılındır. Ərazidə çoxillik əkmələr 7899 hektar təşkil edir ki, bunun da 3109 hektarı suvarılındır. Bağların ümumi sahəsi 5692 hektar olub ki, bunun da 2579 hektarı suvarılır. Rayon ərazisində 1483 hektar tinglik var ki, bunun da məhz 489 hektarı suvarılır. Çay bağlarının sahəsi 89 hektardır ki, bunun da 41 hektarı suvarılır. Burada həm də 635 hektar sair çxillik əkmələr mövcuddur ki, bunlar suvarılmır. Biçənəklərin sahəsi 4131 hektar olub ki, bunlar suvarılmır. Rayonda örüşlərin sahəsi 40778 hektardır ki, bunlar da suvarılmır. Ümumiyyətlə rayon ərazisində kənd təsərrüfatına yararlı torpaqların sahəsi 75168 hektardır ki, bunun da 14177 hektarı suvarılır. Həyətyanı sahələr 6263 hektardır ki, bunun da 1383 hektarı suvarılır. Rayon ərazisində 61248 hektar meşə vardır.

a) Dövlət mülkiyyətində olan ərazinin ümumi sahəsi 131809 hektar o cümlədən 68 hektarı suvarılan torpaqlardır. Əkin sahəsi 1688 hektar olub ki, bunun da 68 hektarı suvarılan torpaqlar təşkil edir. Ərazidə

çoxillik əkmələrin sahəsi 196 hektardır ki, bunlar da suvarılıdır. Bunlar 29 hektardır. Ərazidə 1 hektar tinglik mövcuddur. Burada sair çoxillik əkmələr 166 hektar təşkil edir. Ərazidə örüşlərin sahəsi 35026 hektardır. Ümumiyyətlə kənd təsərrüfatına yararlı torpaqların ərazisi 36910 hektardır ki, bunun 68 hektarı suvarılıdır. Həyətəni sahələr 8 hektardır. Meşələrin sahəsi 51236 hektardır.

- b) Xüsusi mülkiyyət üzrə ümumi sahə 32848 hektar olub ki, bunun da 12761 hektarı suvarılan torpaqlar təşkil edir. Əkin altı torpaqların sahəsi 18751 hektar olub ki, bunun da 8267 hektarı suvarılan torpaqlardır.

Rayon ərazisində çoxillik əkmələrin sahəsi 7594 hektardır ki, bunun da 3109 hektarı suvarılır. Bağların ümumi sahəsi 5554 hektardır ki, bunun da 2579 hektarı suvarılır. Tingliklərin sahəsi 1482 hektar olub ki, bunun da 489 hektarı suvarılır. Çay bağlarının sahəsi 89 hektardır ki, bunun da 41 hektarı suvarılır. Rayonda sair çoxillik əkmələrin sahəsi 469 hektar təşkil edir. Sair çoxillik əkmələr 41 hektardır. Biçənəklər 413 hektardır. Ümumiyyətlə kənd təsərrüfatına yararlı sahə 26772 hektardır ki, bunun da 11376 hektarı suvarılır. Həyətəni sahələr 6076 hektardır ki, bunun da 1385 hektarı suvarılır.

- v) Rayon ərazisində bələdiyyə mülkiyyətində olan ərazinin ümumi sahəsi 1768 hektardır ki, bunun 2733 hektarı suvarılan torpaqlardır. Burada 5627 hektar əkin altındadır ki, bunun da 2739 hektarı suvarılan torpaqlar təşkil edir. Çoxillik əkmələr 109 hektar o cümlədən bağlar 109 hektardır. Burada örüşlər 5752 hektardır. Ümumiyyətlə kənd təsərrüfatına yararlı sahə 11486 hektardır ki, bunun da 2733 hektarı suvarılır.

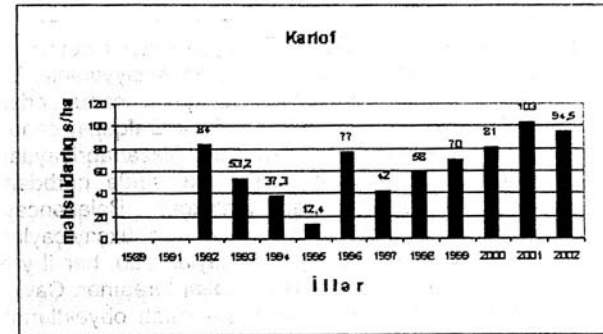
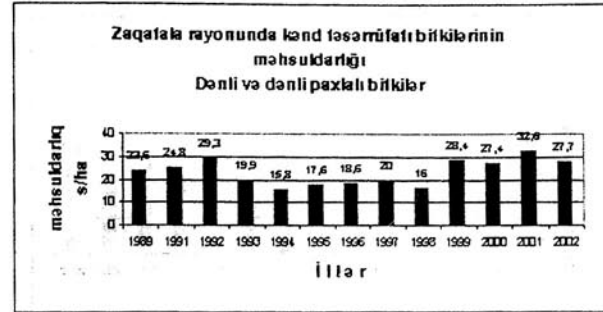
- s) Bitki örtüyü Böyük Qafqazın cənub yamacının mürəkkəb iqlim şəraiti, özünə məxsus təbiəti bitki örtüyünün qanunauyğun yayılmasına təsir göstərir. Ərazidə şaquli istiqamətdə 3 bitki zonası ayrılır.

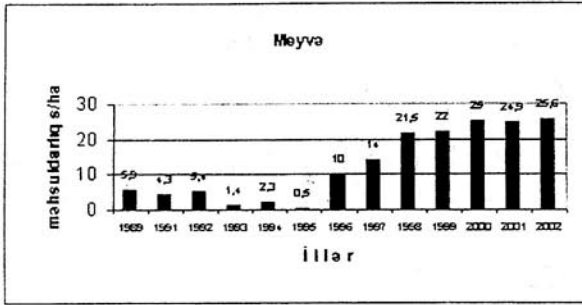
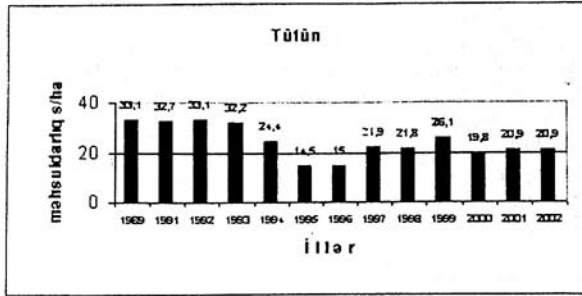
1. Alp və subalp çəmənlikləri;

2. Dağ-çəmən və çəmən-meşə;
3. Düzən.

Qeyd etmək lazımdır ki, ayrı-ayrı bitki cəmiyyətləri altında əmələ gələn torpaqlar biri birindən kəskin surətdə fərqlənir. Bitki qalıqları torpağı üzvi maddələrlə zənginləşdirir.

Alp çəmənlikləri əsasən taxıl fəsiləsi nümayəndələrindən ibarətdir. Subalp çəmənliklər əsasən çoxillik mezofil bitkilərdən təşkil edilmişdir. Meşə zonasında palıd, vələs, yabanı şabalıd, qoz, fıncıq, əzgil və sairə bitki örtüyünün əsasını təşkil edir.

- d) Rayonun hidroqrafiyası - Rayon ərazisi böyük və çox sel əmələ gətirən çayları ilə səciyyələnir. Bu çaylar mənbələrini Böyük Qafqazın cənubundan Qafqa dağlarından götürür. Böyük Qafqazın cənub yamacında əsas su arteriyaları Alazanaqrıçaydan ibarətdir. Zaqatala ərazisi çərçivəsində qərbdən-şərqə doğru sıralanan Mazıxçay, Balakənçay, Katexçay, Qalaçay, Muxaxçay və Kürmüxçay çayları sel və daşqın əmələ gətirən çaylar olub, hər il yaz və yay fəsillərində böyük fəlakətlər törədirlər. Çaylar məcrasından çıxaraq kənd təsərrüfatı obyektlərini,

tarlaları, yol və körpüləri və başqa infrastrukturunu dağıdır və çox böyük ziyanlar əmələ gətirirlər.

Rayon ərazisində yayılan əsas torpaq tipləri

Böyük Qafqazın bütün zonalarında olduğu kimi, onun cənub yamacı, xüsusilə Zaqatala rayonu ərazisində də torpaqlar şaquli zonallıq qanunauyğunluq əsasında əmələ gəlmişlər.

Geoloji və geomorfoloji mürekkəblilik, hidrotermik şəraitin müxtəlifliyi, genetik torpaq tiplərinin əmələ gəlməsinə səbəb olmuşdur.

Aşağıda torpaq tip və ve yarımtiplərinin yayıldığı müəyyən edilmişdir.

1. Tam inkişaf etmiş dağ-çəmən;
2. Bərk çilli dağ-çəmən;
3. Yumşaq çimli dağ-çəmən;
4. Yuyulmuş qonur dağ-meşə;
5. Bozqırılmış dağ qəhvəyi;
6. Çəmən-meşə;
7. Allüvial-çəmən;

Rayon ərazisində eroziya prosesinin əmələ gəlməsi və inkişafı. Rayon ərazisi dəniz səviyyəsindən 600-3400m hündürlükdə yerləşir və çox mürekkəb geoloji və geomorfoloji quruluşa malikdir. Burada uca dağlar, sıldırım qayalar, dağətəyi sahələr və düzənliklər mövcuddur. Yüksək dağlıq zonasında ərazi intensiv parçalanmış eroziya-denudasiya relyef forması ilə səciyyələnir. Bu zonada böyük sahələrdə eroziya məhsulu olan töküntülər mövcuddur. Həmin töküntülər sellərin əmələ gəlməsində çox böyük rol oynayır.

Rayonda yağan leysan yağışlar həmin töküntüləri eləcə də eroziya məhsullarını hərəkətə gətirərək yamac boyu aparır və daşlı-palçıqlı təhlükəli sellər əmələ gətirir ki, bu da xalq təsərrüfatına külli miqdarda ziyan verir. Orta dağlıq hissə gümbəzə bənzer, pilləvari su ayrıclarının olması ilə səciyyələnir. Bu yamaclar xeyli parçalanmış eroziya-denudasiya relyef formasına malikdir.

Alçaq dağlıq zona əsasən adaya bənzər ensiz qurşaqlardan ibarət olub, enli dərələr vasitəsilə bir-birindən ayrılır. Burada eroziya prosesi geniş inkişaf etmişdir.

Bu zonalarda əmələ gələn intensiv axınların fəaliyyəti nəticəsində əmələ gələn eroziya prosesi inkişaf edir. Belə səthi axınlar həm də yarpaqların əmələ gəlməsinə səbəb olur.

Düzən zonada isə suvarma işləri lazımı səviyyədə olmadığı, suvarma köhnə üsullarla aparıldığından irriqasiya eroziyası inkişaf etmişdir.

Ümumiyyətlə rayon ərazisində dağdıcı sellər və daşqınlar torpaq sürüşməsi, səthi, otlaq, qobu, irriqasiya eroziyası mövcuddur.

Əldə olan məlumatlara əsasən rayon ərazisində 136,6 min hektar torpaq (ümumi ərazinin 52%) eroziyaya məruz qalmamış, 63,2 min hektar (24%) zəif dərəcədə, 23,1 min hektar orta dərəcədə, (8,8%) 39,8 min hektar (15%) şiddətli dərəcədə eroziyaya məruz qalmışlar.

2002-ci ilin məlumatlarına görə rayonda 13725 hektarda dənli və dənli paxlalılar, 4966 hektarda yem bitkiləri, 1238 hektarda tərəvəz bitkiləri, 6908 hektarda meyvə və giləmeyvəli, 4 hektarda üzüm, 778 hektarda tütün, 153 hektarda günebaxan, 82 hektarda çay və s. becərilmişdir.

1997-ci ilə nisbətən 2002-ci ildə kənd təsərrüfatı bitkilərinin məhsuldarlığında, elə bir artım müşahidə olunmamışdır. Beləki, 1997-ci və 2002-ci ildə payızlıq buğdanın məhsuldarlığı 18 s/ha, payızlıq arpanın məhsuldarlığı 1997-ci ildə 20,8 s/ha olduğu halda, 2002-ci ildə isə 17,2 s/ha olmuşdur.

Digər k/t bitkilərində də məhsuldarlıqda müəyyən qədər artım müşahidə olunsada bu qənaətbəxş sayıla bilməz.

Məhsuldarlığın artımına bir sıra amillər təsir edə bilər. Bunlara k/t bitkilərinin su ilə təminatı, suyun keyfiyyəti, torpaqların meliorativ vəziyyəti, qunt sularının yerləşmə dərinliyi, suvarma və kollektor-drenaj sistemlərinin vəziyyətinin torpaqların meliorativ şəraitinin yaxşılaşdırılmasında rolu, torpaqların eroziyası və s. aiddir.

Məhsuldarlıqda təsir edən əsas amillərdən biri kənd təsərrüfat bitkilərinin vegetasiya dövründə su ilə təmin olunmasıdır. Çoxillik məlumatlardan görünür ki, Zakatalada az sulu (quraq) illərdə k/t bitkilərinin tələbatı ödənmir. Belə ki, çox sulu illərdə su tələbatı 46,5 mln.m³ olduğu halda, su ehtiyatları 66,6 mln.m³, orta sulu illərdə su tələbatı 64,4 mln.m³ olduğu halda, su ehtiyatları 69,3 mln.m³, az sulu illərdə isə su tələbatı 80,8 mln.m³ olduğu halda, su ehtiyatı 24,2 mln. m³ olur. Deməli az sulu illərdə 56,6 mln.m³ su çatışmamazlığı olur. Bu da k/t-ı bitkilərinin məhsuldarlığına mənfi təsir qoşur. Məsələn, 2000-ci ildə baş vermiş quraqlıq nəticəsində rayonda 24223 hektar əkin sahəsinin 13643 hektarına və ya 56,3%-nə 7562 milyon manat ziyan dəymişdir. o cümlədən 6784 hektar taxıl sahəsinin 4000 hektarına, 2500 hektar tütün sahəsinin 1200 hektarına, meyvə bağlarının 6689 hektarının hamısına, 965 hektar tərəvəz sahəsinin 122 hektarına, 3315 hektar qarğıdalı sahəsinin 500 hektarına ziyan dəymişdir.

Rayonun su tələbatını ödəmək üçün əlavə su mənbələrinin axtarılıb tapılmasına, quraqlığa davamlı bitki sortlarının əkilməsinə, yeraltı sulardan istifadə edilmə imkanlarına baxmaq lazımdır.

Suvarma suyunun keyfiyyəti də məhsuldarlığa təsir edir. Suvarma üçün adətən 0,08-4 q/l mineralıqlı sular götürülə bilər. Ümumiyyətlə, suyun keyfiyyəti nə qədər yaxşı olsa, onlar bitkilər tərəfindən daha yaxşı qəbul olunur və torpaqların meliorativ vəziyyəti yaxşılaşır.

Kənd təsərrüfatı bitkilərinin normal inkişafını ləngidə biləcək qədər suda asan həll olan duzlar yerləşmiş torpaqlar k/t praktikasında şorlaşmış torpaq hesab olunur. Torpaqda bu duzların miqdarı və tərkibi müxtəlifdir. Şorlaşmış torpaqlarda bitkinin inkişafı zəifləyir, onların su ilə təminatı normal getmir. Bu da öz növbəsində məhsuldarlığı aşağı salır.

Beləki, zəif şorlaşmış torpaqlarda məhsuldarlıq 10-20%, orta şorlaşmış torpaqlarda məhsuldarlıq 20-40%, yüksək şorlaşmış torpaqlarda 45-75% aşağı düşür. Çox yüksək

şorlaşmış torpaqlarda və şoranlarda isə məhsuldarlıq 0-10% arasında dəyişir.

Rayonun suvarılan torpaqlarının 66,3%-i şorlaşmış, o cümlədən 8100 hektarı zəif, 524 hektarı orta, 1700 hektarı şiddətli və çox şiddətli şorlaşmışdır.

Torpağın meliorativ vəziyyətinə qrunnt sularının yatım dərinliyi də təsir göstərir. Belə ki, rayonda qrunnt sularının yatım dərinliyinin 1 metrədən 3 metrə qədər yatım ərinliyi olan torpaqlar 4321 hektar sahəni əhatə edir. Qrunnt sularının minerallığının 1 q/l-dən az olan torpaqlar 15000 hektar, minerallığı 1-2 q/l olan 562 hektar ərazidə yerləşmişdir.

Torpaqları bitkilər üçün zərərli duzlardan təmizləmək, qrunnt sularının səviyyəsini aşağı salmaq üçün kompleks-meliorativ tədbirlər görülməlidir. Bu məqsədlə rayonda 1100 hektar sahəyə xidmət göstərən kollektor-drenaj sistemi mövcuddur. Ancaq onların təmir və bərpa olunmasına ehtiyac vardır.

Rayon ərazisində k/1 bitkilərinin məhsuldarlığını artırmaq məqsədi ilə kəndli-fermer təsərrüfatlarında aşağıdakı bir sıra tədbirlər təklif edilir:

1. Eroziyaya qarşı hidrotexniki mühafizə tədbirləri:

Qeyd olunduğu kimi Zakatala rayonu respublikada ən güclü sel hadisələrinin baş verdiyi zona hesab edilir. Burada çox böyük sel hadisələri törədən palçıq-daş kütləsinin hərəkətə gətirməklə çoxlu ziyanlar vuran çaylar başlanğıclarını Böyük Qafqaz dağlarından, dağ-çəmən zonasından götürən çaylar bəzən məcrələrindən çıxaraq, daşlı-palçıqlı axın əmələ gətirir və get-gedə güclənərək böyük fəlakətlərə səbəb olur.

Sel hadisələrinə qarşı mübarizə əsas etibarlı ilə su ayrıcında dağ-çəmən zonasında aparılmalı, bitki örtüyü mühafizə edilməlidir.

Çay hövzələrində səthi su axınını nizama salmaqdan ötrü müxtəlif hidrotexniki qurğulardan geniş istifadə edilmişdir. Çay hövzəsində suayrıcından çayın yatagınadək olan sahədə aqrotexniki, fitomeliorativ və hidrotexniki tədbirlər kompleks şəkildə həyata keçirilərsə yamaclarda səthi su

axının nizama salınar, eroziya prosesinin və sel axınının qabağı alınar, yamaclarda töküntü məhsulları çökmüş və səthə süxur çıxmış sahələri bərkitmək üçün daş və beton divarların, müxtəlif dəmir çəpərlərin düzəldilməsi məsləhətdir.

Selin qarşısını almaq və onların dağıdıcı qüvvəsini azaltmaq üçün su axınının gətirdiyi materialları (daş, palçıq) çayda çökdürmək lazımdır. Yamaclarda səthi su axınını nizama salmaq, torpaqları yuyulub dağılmaqdan qorumaq, eroziyaya uğramış sahələrin münbitliyini bərpa etmək və kənd təsərrüfatı bitkilərinin məhsuldarlığını artırmaq üçün eroziyaya qarşı kompleks mübarizə tədbirləri tətbiq edilməlidir.

Tədbirləri 3 kateqoriyaya bölmək olar:

1. eroziyanı törədən amillərə qarşı mübarizə;
2. eroziyanın özünə qarşı mübarizə;
3. eroziya prosesinin nəticələrinə qarşı mübarizə.

Eroziyaya uğramış torpaqlarda münbitliyi bərpa etmək və yüksək məhsul almaq məqsədi ilə təsərrüfat sahələrinin eroziyaya qarşı düzgün təşkilı əsas məsələdir.

Yay otlarında mal-qaranın otarılması tənzim edilməli və optimal otarma normalarına əməl olunmalıdır. Zərərli və ziyanlı bitkilərin məhvi, yem bitkilərinin toxumlarının səpilməsi və səthi yaxşılaşdırma amillərinin həyata keçirilməsi təmin edilməlidir.

Sərt yamaclarda, intensiv eroziyaya uğramış sahələrdə, yuyulub dağılmış torpaqlarda eroziyaya qarşı radikal mübarizə tədbiri hesab edilən çəmənləşdirmə aparılmalıdır.

Dağ əkinçilik zonasında torpaq qoruyucu aqrotexniki tədbirlər tətbiq edilməlidir. Burada növbəli əkin tətbiq edilməli, şum və becərmə işləri yamacın eni istiqamətində aparılmalı, çarpaz səpin tətbiq edilməlidir. Çox illik otların eroziyaya qarşı bioloji meliorant olduğunu nəzərə alaraq onların ekilməsini geniş tətbiq etmək məqsəduyğun hesab edilməlidir.

Meylliyi 15⁰-dən yuxarı olan yamaclarda şum və əkin dayandırılmalıdır.

2. Şorlaşmış torpaqlarda meliorasiya tədbirləri həyata keçirmək üçün ilk öncə ərazidə mövcud olan kollektor-drenaj sisteminin istismar şəraiti yaxşılaşdırılmalıdır. Bunun üçün isə

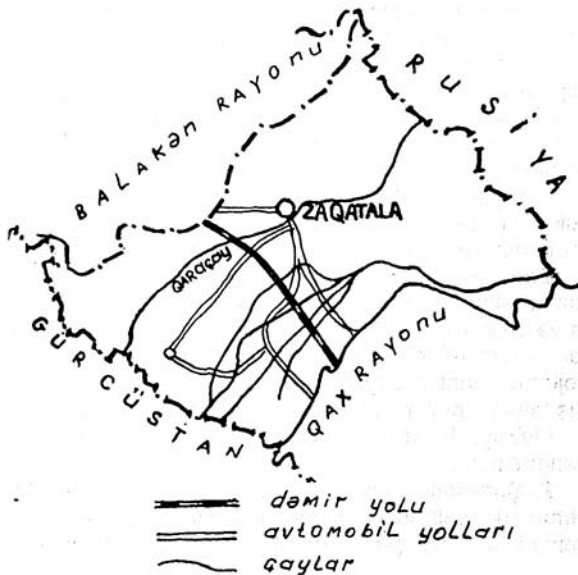
ilk önce 1100 hektar sahədə kollektor-drenaj sistemi əsaslı təmir olunmalıdır. Buna isə 1,925 milyard vəsait tələb olunur.

a) orta və şiddətli dərəcədə şorlaşmış 2224 hektar torpaq sahəsinin əsaslı yuyulması lazımdır. Buna görə adı su ilə 10-15 min m³/ha yuma norması ilə fasiləli yuma, yəni normanın 2-3 və ya daha çox dəfə verməklə yuma arparmaq olar. Buna 878,5 milyon manat vəsait lazımdır.

b) zəif şorlaşmış 8100 hektar sahədə cari yuma aparmaqla, yəni 15-20 min m³ əvəzinə, hektara 2-2,5 min m³ verməklə, sahənin mailliyindən asılı olaraq ləklər düzəltmədən yuma aparmaq olar.

Torpaqların meliorasiyasında göstərilən bu tədbirlər bir neçə mövsümdə həyata keçirilməlidir.

ZAQATALA İNZİBATI RAYONU

Zərdab Şirvan düzünün cənub-qərbində, Kür-Araz ovalığının mərkəzi hissəsində, Kür çayının sol sahilində yerləşmişdir. Rayon ərazisi şimaldan Ucar, şərqdən Kürdəmir, cənubdan İmişli, Beyləqan, Ağcabədi, qərbdən və şimal qərbdən Bərdə və Ağdaş rayonları ilə həmsərhəddir.

Rayonun səthi əsasən düzənlikdir. Ərazinin çox hissəsi okean səviyyəsindən alçaqdadır. Burada antropogen çöküntüləri yayılmışdır.

Ərazinin iqlimi yayı quraq keçən mülayim isti yarımsəhra və quru çöllər tipinə aiddir. Bu iqlim tipi çox az və zəif nəmliyi, qışının mülayim və yayının quru-isti keçməsi ilə səciyyələnir.

Ümumi radiasiyanın illik miqdarı 134,0 kkal/sm² radiasiya balansının miqdarı isə 47,1 kkal/sm²-dir. Havanın orta illik temperaturu 14,3 °C-dir. Qışı mülayim keçir, belə ki, ən soyuq ayın (yanvar) orta temperaturu 1,8 °C, ən isti ayın (iyul) orta temperaturu 26,2 °C-dir. Bəzən yay aylarında havanın temperaturu 41 °C-dək yüksəlir. Havanın orta illik mütləq temperaturu - 11°C, yanvar ayında -10°C, iyul ayında isə 16°C-dir. Torpaq səthinin orta illik temperaturu 17°C, ilin soyuq ayında (yanvar) - 2°C, ilin isti ayında (iyul) isə 34°C təşkil edir.

Birinci payız şaxtası noyabrın axırncı ongunlüyünə, axırncı yaz şaxtası isə mart ayının üçüncü ongunlüyünə düşür.

Havanın orta illik rütubəti 72% olub, il ərzində 57-86% arasında dəyişir.

İllik yağıntının miqdarı 335 mm-dir. Ən çox yağıntı ilin yaz və payız fəslində yağır. Səth örtüyündən il ərzində 922 mm mümkün buxarlanma gedir.

Küləyin orta illik sürəti 1,8 m/san-dir. Ərazidə əsasən cənub-şərq və şimal-qərb küləkləri əsir. Güclü küləklərin (sürəti 15 m/san-dən çox) illik sayı 14 günə çatır. Ağ yelliliyin sayı 49-dur.

Ağ yelə qarşı əsas mübarizə vasitəsi tarla qoruyucu meşələrin salınması və aqrotexniki tədbirlərin görülməsidir.

Qarla örtülü günlərin illik miqdarı 12-dir. İl ərzində cəmi 0,2 gün dolu olur.

Rayonun çay şəbəkəsi seyrəkdir. Türyan çayının aşağı axını (Qarasu) Zərdab rayonunun ərazisindədir. Rayonun cənub və cənub qərb sərhədlərindən Kür çayı axır.

Rayonun torpaq örtüyü əsasən boz-çəmən, boz və çəmən-boz, qismən çəmən bataqlıq torpaqları yayılmışdır. Ərazinin əksər hissəsində torpaqlar bu və ya digər dərəcədə şorlaşmışdır.

Torpaqların meliorasiya şəbəkəsinin yaxşılaşdırılmasında Baş Şirvan kollektorunun böyük əhəmiyyəti vardır. Ərazinin 13,9%-dən artıq hissəsində torpaqlar eroziyaya uğramışdır. Burada torpaqların irriqasiya eroziyası yayılmışdır. Buda ərazinin 79100 hektarı deməkdir. Rayonun ərazisində qış otlaqlarında mal-qaranın intensiv otarılması nəticəsində otlaq eroziyası da geniş vüsət almışdır ki, bu da otlaqların məhsuldarlığını və məhsulun keyfiyyətini xeyli pisləşdirmişdir. Belə ki, mal-qara və davarlar tərəfindən həvəslə yeyilən otlaq bitkiləri qaba və bəzi hallarda zərərli ot növləri ilə əvəz edilmişdir.

Rayonun bitki örtüyü yarımsəhra tiplidir. Əsasən yovşanlı və yovşanlı şoran otlar yarımsəhra və çəmən-bataqlıq bitkiləri üstünlük təşkil edir. Kür çayının sahilində tuqay meşələri var.

Zərdab rayonu torpaqları mülkiyyət formaları üzrə aşağıdakı qaydada bölünür.

Rayonun ümumi ərazisi 67983 hektar təşkil edir ki, bunun da 32756 hektarı suvarılan torpaqlardır. Əkin sahəsi olan 29975 hektarın hamısı suvarılıdır. Dincə qoyulan torpaqlar yoxdur. Ərazidə ölümlər 13196 hektar olub ki, bunun da 1119 hektarı suvarılır. Çoxillik əkmələr 466 hektardır, 405 hektarı suvarılır. Kənd təsərrüfatına yararlı sahələrin cəmi 43637 hektardır, bunun da 31499 hektarı suvarılıdır. Həyətəni sahələr 2016 hektardır. O cümlədən 1257 hektarı suvarılıdır.

a) Rayonun dövlət mülkiyyətində saxlanılan torpaq sahələri aşağıdakı qaydada bölünür:

Dövlət mülkiyyətində olan ərazinin sahəsi 15217 hektardır, bunun da 1722 hektarı suvarılır. Əkin sahəsi 603 hektar olan torpaqlar hamısı suvarılıdır. Dövlət mülkiyyətində olan ölümlər 6745 hektardır, bunun da 1119 hektarı suvarılır. Ərazidə kənd təsərrüfatına yararlı sahələrin cəmi 7348

hektardır, bunun da 1722 hektarı suvarılan torpaqlardır. Dövlət mülkiyyətində olan meşələrin sahəsi 220 hektar təşkil edir.

b) Xüsusi mülkiyyətdə olan torpaqlar öz təyinatına görə aşağıdakı qaydada bölünür. Göstərilən mülkiyyətdə olan ərazinin ümumi sahəsi 28848 hektardır, bunun da 28183 hektarı suvarılıdır. Əkin altında olan torpaqların ümumi sahəsi 26917 hektar olaraq, hamısı suvarılan torpaqlardır. Çoxillik əkmələr olan 9 hektar torpaqlar hamısı suvarılır. Ümumiyyətlə bu mülkiyyət formasında kənd təsərrüfatına yararlı torpaqların sahəsi 26926 hektardır, bunun da hamısı suvarılıdır. Həyətəni sahələr 1922 hektar təşkil edir ki, bunun da 1257 hektarı suvarılır.

v) Rayon ərazisində bələdiyyə mülkiyyətində olan torpaqların ümumi sahəsi 23918 hektardır, bunun da 2851 hektarı suvarılır. Əkin sahəsi 2455 hektar olan torpaqların hamısı suvarılır. Bu mülkiyyət formasında olan ölümlərin sahəsi 6451 hektardır. Çoxillik əkmələr 457 hektardır, 396 hektarı suvarılır. Ümumiyyətlə kənd təsərrüfatına yararlı sahələr 9363 hektar olub ki, bunun da 2851 hektarı suvarılır. Bələdiyyə mülkiyyətində olan 94 hektar həyətəni torpaqların hamısı suvarılır.

Rayonda əsasən dənli və dənli paxlalı bitkilər, texniki bitkilər (pambıq), tərəvəz bostan, yem bitkiləri və s. əkilir. Bu becərilən kənd təsərrüfatı bitkilərinin hal-hazırkı, məhsuldarlığı qənaətbəxş deyildir. Belə ki, son 5 ildə taxıl üzrə orta məhsuldarlıq 19,7 s/ha –dan yuxarı olmamışdır. 2002-ci ildə dənli və dənli paxlalı bitkilərin məhsuldarlığı 22,8 s/ha, pambığın məhsuldarlığı isə 16,6 s/ha olmuşdur.

Rayonun təbii iqlim şəraiti burada ancaq suvarma əkinçiliyinin aparılmasına imkan verir. Suvarma mənbələri Kür çayı və Türyan çayının (Qarasu) və həmçinin yeraltı sulardan (artezian quyularından) istifadə olunur. Türyan çayının 7%-i Zərdab rayonunun suvarılmasında istifadə edilir. Bununla belə aztəminatlı, quraqlıq illərdə su çatışmamazlığı müşahidə olunur. Belə ki rayonun bütün mülkiyyət formaları üzrə 32756 hektar suvarılan torpaqlarında əkilən bitkilərin sulu illərdə 244,1 mln.m³ su tələbatına qarşı, illik su ehtiyatları 454,0 mln.m³ təşkil etdiyi halda, orta sulu illərdə 265,7 mln.m³ illik su

tələbatına qarşı 444,7 mln.m³, az sulu illərdə 307,3 mln.m³ illik su tələbatına qarşı 231,6 mln.m³ su ehtiyatları mövcud olur. Quraq illərdə kənd təsərrüfatında 75,7 mln.m³ su çatışmır. Su qıtlığını aradan qaldırmaq üçün bir sıra tədbirlər görmək olar.

- ümumiyyətlə suvarılan əkin sahələrini su ehtiyatlarına uyğunlaşdırmaq.
- drenaj sularının minerallığını azaltmaqla, onlardan istifadə etmək;
- Suya qənaət edən suvarma texnikasından istifadə etmək və s.

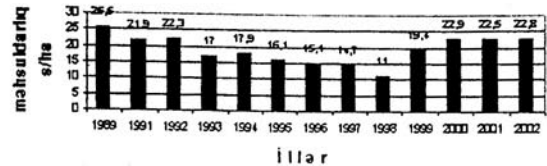
Lakin bu tədbirlər məsələni köklü həll etmir. Belə ki, az sulu quraqlıq illərində kənd təsərrüfatı bitkilərinə su qıtlığından böyük ziyan dəyir. Məsələn 2000-ci quraqlıq ilində 4518 ha pambıq sahəsinin 700 hektarına, 7106 ha taxıl sahəsinin 3500 ha-na, meyvə və üzüm bağlarının 87 ha-nın hamısına və ümumiyyətlə 13764 ha əkin sahəsinin 5052 ha-na ziyan dəymişdir. Bu ziyanın məbləği rayon üzrə 4630,5 mln.manat həcmində müəyyən edilmişdir. 2002-ci ildə isə 6350 hektar sahəyə ziyan dəymişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, su qıtlığından əlavə mövcud suvarma şəbəkələrində çox böyük həcmdə su itkisinə yol verilir. Məsələn 2000-ci ildə bütün suvarma mənbələrindən götürülən suyun suayrıcı nöqtələrindən təsərrüfatlara verilən nöqtələrinə qədər olan hissədə itgiyə gedən suyun həcmi 30% təşkil etmişdir. Bundan başqa suvarılan sahələrdə də tətbiq edilən suvarma texnika və texnologiyalarının mükəmməl olmaması ilə əlaqədar 20% su itkisinə yol verilir ki, burada mütərəqqi suvarma texnika və texnologiyalarını tətbiq etməklə nail olmaq olar.

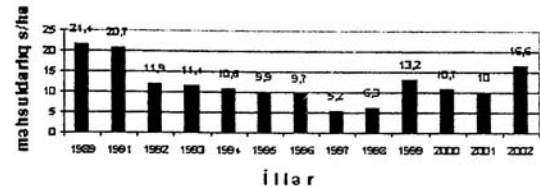
Zərdab rayonunda sahələrin suvarılması səthi suvarma üsulu ilə aparılmışdır. Torpaqların şorlaşmış olması və ağır mexaniki tərkibə malik olması mütərəqqi suvarma texnikasından səmərəli istifadə etməyə imkan vermir.

Kənd təsərrüfatının istehsalında suvarma suyunun keyfiyyəti çox mühüm rol oynayır. Suvarma sularında duzların miqdarı 0,08-1 m/l qədər olan sulardan istifadə edilməlidir. Lakin bir sıra hallarda 4 q/l-də ola bilər. Minerallığın daha yüksək qiymətlərində kənd təsərrüfatı bitkilərinin inkişafı ləngiyir, suyun

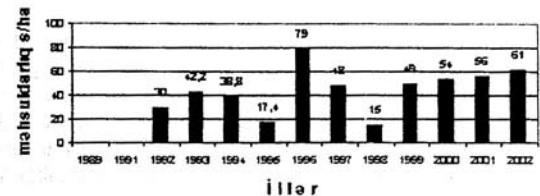
Zərdab rayonunda kənd təsərrüfatı bitkilərinin məhsuldarlığı
Dənli və dənli paxlalı bitkilər

Pambıq

Karlıf

tərkibində olan duzlar torpağın üst qatında toplanaraq şorlaşmaya gətirib çıxarır. Əksinə,  g r suvarma suyu yüksəkdirsə, bitkilər daha yaxşı inkişaf edir. Həmçinin torpağın üst qatında olan duzlar həll olaraq, daha dərin qatlara ötürülür. Bu da torpağın meliorativ v ziyyetinin yaxşılaşdırılmasına gətirib çıxarır.

Tərkibində kənd təsərrüfatı bitkilərinin normal inkişafını ləngidə biləcək qədər suda asan həll olunan duzlar olan torpaqlar kənd təsərrüfatı praktikasında şorlaşmış torpaqlar hesab olunur. Torpaqlarda bu duzların miqdarı və tərkibi müxtəlif olur.

Duzlar həm bitkinin inkişafına, həm də məhsulun keyfiyyatına m nf  təsir göstərirlər. Duzların bitkilərə təsiri toxumlar şişməyə ba ladıėı andan başlanır, torpaq məhlulunda duzların qatılıėı artıq olduqda, toxumların  i m s  zəifləyir və onun normal inkişafı ləngiyir.  orla m   torpaqlarda səpilmiş toxumlar təmiz torpaqlara nisbətən gec cücərir. Bitkinin ya ı artdıqca, duza davamlıėı da artır. Bundan əlavə hər bir bitki n vb n n duza davamlılıėı da müxtəlif olur.  orla m   torpaqlarda həmçinin bitkilərin su rejimi də normal getmir, bu da  z növbəsində məhsulun azalmasına səbəb olur. Belə ki, zəif şorlaşmış torpaqlarda məhsuldarlıq 10-20%, orta şorlaşmış torpaqlarda 20-40%, yüksək şorlaşmış torpaqlarda 45-75% a aėı d  r. Çox yüksək şorlaşmış torpaqlarda v  şoranlarda isə məhsuldarlıq 0-10% arasında dəyişir.

Rayon üzrə 24406 hektar şorlaşmış torpaq sahəsi varki, bunun da 9786 hektarı zəif, 7340 hektarı orta, 7280 hektarı şiddətli v  çox şiddətli dərəcədə  orla m  dır. Həmçinin 30166 hektar zəif, 442 hektar orta və şiddətli şorakətli torpaqlar yayılmışdır.

Torpağın meliorativ v ziyyetinə təsir edən amillərdən biri də minerallı qrunt sularının yer səthinə yaxın yerl m sidir. Rayond  minerallı qrunt sularının yerl m  dərinliyinin yer səthindən 1,0 metr dən az olan sahələr 600 hektar, 1,0-3,0 metr arasında olan sahələr 26600 hektar, 3,0 metr dən çox olan sahələr 1300 hektardır. Qrunt sularının minerallıėı 12-29 q/l arasında dəyişir.

Torpaqların bitkilər  c n zərərli duzlardan təmizləmək  c n kompleks meliorativ tədbirlər həyata keçirilmişdir. Bu məqsədlə rayonda 27185 hektar sahəyə xidmət edən, uzunluėu 469,1 km olan kollektor-drenaj  eb kəsi mövcuddur.

Hazırda bu kollektor drenaj sisteminin normal i l m s   c n bütün uzunluėunun tam təmir və bərpa olunmasına ehtiyac vardır.

Bütün bu deyilənlərdən belə nəticə çıxarmaq olar ki, rayonda mövcud olan kollektor-drenaj sisteminin normal i i tam təmin olunur.

Kanallardan su itkisinin qarşısını almaq və kənd təsərrüfatı bitkilərinin normaya uyėun su ilə təmin etmək məqsədilə ümumi suvarılan 32756 hektar sahənin 27185 hektardan artıq hissəsində mühəndis suvarma sistemi qurulmuşdur ki, bunun da uzunluėu 956,1 km-dir. Suvarma sistemlərinin 750 km uzunluėunun təmirə ehtiyacı vardır. Torpaq sahələrinin həm cari, həm də əsaslı səthi hamarlanması, həmçinin şorlaşmış torpaqların cari və əsaslı yuyulmasına ehtiyac var.

Kompleks tədbirlərə şorakətliyə qarşı mübarizədə şorakətlilik dərəcəsinə uyėun kimyəvi meliorantların t tbiqu də aiddir. Bu məqsədlə kimyəvi meliorant kimi, xam gips və ya tərkibində gips olan materiallardan fostgips, toz halında dəmir kuprusu, maye halda sulfat v  xlor turşularından və s. istifadə etmək mümkündür.

Rayon ərazisində kənd təsərrüfatı bitkilərinin m hsuldarlıėını artırmaq məqsədilə kəndli-fermer təsərrüfatlarına a aėıdakı bir sıra tədbirlər təklif edilir:

1. Torpaqda eroziyaya qarşı mübarizə tədbirləri həyata keçirilmişdir.

İrriqasiya eroziyasına qarşı mübarizə tədbirlərinə əsasən suvarma norma və qaydalanna düzgün riayət olunması, sahələrə veriləcək suyun normalarının evv lc d n müəyən- l  dirilm s , eroziya müşahidə olunan yerlərdə sahələrin hamarlanması, torpaėı şırım üsulu ilə suvararkən müvəqqəti suvarma  eb k sinin bütün elementləri ( ırımın mailliyi, uzunluėu və s.) və su sərfinin konkret  erait  uyėunla dırılması, yeni mütərəqqi suvarma üsullarından (yaėı yaėdırma, damcılama və s.) istifadə olunması və s. aiddir.

2. Şorlaşmış və şorakət torpaqlarda meliorasiya tədbirlərini həyata keçirmək üçün ilk öncə ərazidə mövcud olan kollektor-drenaj sisteminin istismar şəraiti yaxşılaşdırılmalıdır. Bunun üçün isə ilk növbədə 27185 hektar sahədə kollektor-drenaj sistemi əsaslı təmir olunmalıdır. Buna isə 12,35-14,62 milyard vəsait tələb olunur.

a) 25692 hektar sahədə şəkəklərin əsaslı təmir və ya bərpasına 12,0 milyard manat vəsait tələb olunur.

b) Orta və şiddətli dərəcədə şorlaşmış 14620 hektar torpaqların əsaslı yuyulması lazımdır. Bunun üçün adi su ilə 10-15 min m³/ha yuma norması ilə fasiləli yuma, yeni normanın 2-3 və ya daha çox dəfəyə verməklə yuma aparmaq olar. Bunun üçün 8,36 milyard manat vəsait lazımdır.

v) Zəif şorlaşmış 9786 hektar sahədə cari yuma aparmaqla, yeni 15-20 min m³ əvəzinə hektara 2-2,5 min m³ su verməklə sahənin meyilliyindən asılı olaraq, ləklər düzəltmədən də aparmaq olar ki, buda ucuz başa gəlsin.

q) Şorakətli torpaqların meliorasiyasında hər hektara 10-20 ton sulfat turşusu, daha yaxşı halda isə 5-80 ton gips verilsin. Hər iki halda yuma norması 15-20 min m³ qəbul edilə bilər.

e) Torpaqların meliorasiyası uzunmüddətli prosesdir. Odur ki, göstərilən bu tədbirlər bir neçə mövsümdə aparılmalıdır. Bundan əlavə torpaqların vəziyyətini yaxşılaşdırmaq üçün yuma ilə yanaşı torpağa mineral və üzvi gübrələrin də verilməsi, sahələrdə duzadavamlı bitkilərin əkilməsi müasir aqrotexniki tədbirlərin tətbiq edilməsi yolu ilə torpaqların meliorativ vəziyyətinin yaxşılaşdırılması mümkündür.

- Mineral və üzvi kübrələrin verilməsi;
- Duzadavamlı bitkilərdən istifadə edilməsi;
- Yuma rejimli suvarma normasının (yəni suvarma normasına əlavə 15-20% artırmaqla) tətbiqi;
- Suvarma texnologiyasına düzgün əməl edilməsi;
- Mütərəqqi aqrotexniki qaydaların düzgün yerinə yetirilməsi;
- Şorlaşmış torpaqlarda cari yumanın aparılması;

Eyni zamanda qeyd etmək lazımdır ki, görülməli işlər bir il ərzində deyil, bir neçə il ərzində ardıcıl həyata keçirmək lazımdır.

ZƏRDAB İNZİBATI RAYONU

NAXÇIVAN MUXTAR RESPUBLİKASI

BABƏK İNZİBATI RAYONU

Babək rayonu Naxçıvan MR-nın mərkəz hissəsində yerləşməklə, şimaldan Şahbuz, şərqdən Culfa, qərbdən Şərur, cənubdan İran İslam Respublikası ilə həmsərhəddir.

Babək rayonu nisbətən mürəkkəb relyefə malik olub, ərazisinin əksər hissəsi dağətəyi parçalanmış maili düzənlik, tirələr, alçaq yüksəkliklər və bir hissəsini isə düzənlik sahələr təşkil edir. Ərazidə öz quruluşu ilə fərqlənən Böyük düzü göstərmək olar. Bu düz az parçalanmış və az meyilli olub, Arazın qədim və geniş terrasları üzərində əmələ gəlmişlər. Əsasən dördüncü dövrün allüvial-prolüvial çöküntülərindən təşkil olunmuşdur. Arazyanı az parçalanmış maili düzənliyə uyğun gələn Naxçıvan çökəkliyi yuxarı oliqosen-aşağı liosen dövründən əmələ gəlməyə başlamış və müasir dövrə qədər ətraf sahələrdən gətirilən aşınma və yuyulma materiallarından dəniz, göl və koitental şəraitdə çökdürülmə sahəsi olmuşdur. Burada yuxarı oliqosen-dördüncü dövr çöküntüləri qalın karbonatlı gillər, bigillitlər, tuflar, duzlu, gipsli, dəniz və göl çöküntülərindən və eyni zamanda çayların müvəqqəti axınların gətirdiyi allüvial-prolüvial materiallarından ibarətdir.

Ərazinin relyefi üçün yamacların ətəklərində şleyflər, kiçik dərə və yarganların qarşısında gətirmə konusları, bedlend tipli relyef, arid denudasiya və aşınma proseslərinin müvəqqəti axınların, xətti və səthi eroziya nəticəsində yaranan müxtəlif formalar xarakterikdir. Ərazidə qobu və yarganlar geniş yayılmışdır. Onlar arid iqlim şəraitində çox vaxt asan yuyulan üçüncü və dördüncü dövrün çökmə və əhəngli karbonatlı və qismən də vulkanogen süxurlarında inkişaf etmişlər. Hidroqrafik şəbəkəsi olduqca mürəkkəb və kəskin dəyişkəndir. Ərazidə əsasən Naxçıvançay, Əlicançay, Cəhriçay və s. keçir.

Ərazinin iqlimi yayı quraq keçən soyuq yarımsəhra, quru steplər iqlimi və yayı quraq keçən soyuq iqlim tiplərinə mənsubdur. Bu iqlim tipləri çox az nəmliyi, yayının quru isti,

qışın soyuq keçməsi və ağ yelli_havaların tez-tez olması ilə səciyyələnir.

Ümumi radiasiyanın illik miqdarı 148-152 kkal/sm² radiasiya balansının illik miqdarı isə 42-45 kkal/sm²-dir. Havanın orta illik temperaturu -3, -10⁰, iyulun orta aylıq temperaturu isə 15⁰ - 27⁰ arasında dəyişir. Yayda bəzən havanın mütləq maksimum temperaturu 33⁰ - 43⁰-dək yüksəlir. Havanın orta illik mütləq minimum temperaturu - 16⁰, - 20⁰ arasında dəyişir. Havanın mütləq minimum temperaturu ilin soyuq dövründə bəzən -30⁰-dən aşağı düşür. Torpaq səthinin orta illik temperaturu 16⁰ olub, il ərzində 4⁰ ilə 34⁰ arasında tərəddüd edir.

5⁰-dən yuxarı olan temperaturun illik miqdarı 2000-5000⁰, 10⁰-dən yüksək temperaturun illik miqdarı 1500-4500⁰ təşkil edir. Birinci payız saxtasının orta tarixi noyabrın ikinci ongünlüyünə, axırncı yaz saxtasının orta tarixi mart ayının üçüncü ongünlüyünə düşür.

Havanın orta illik nisbi rütubəti 55%-dir. Yağının illik miqdarı 200-600 mm-dir. Yağının çox miqdarı yaz fəslinə düşür. Səth örtüyündən isə 600-1400 mm mümkün buxarlanma gedir. Küləyin orta illik sürəti 2-3 m/san-dir. Ərazidə əsasən şimal-şərq və şərq küləkləri əsir. Güclü küləkli günlərin miqdarı (15 m/san-dən çox) 10-15, ağ yelli günlərin miqdarı 20-60, qarlı örtülü günlərin sayı 40-80, dolu düşən günlərin miqdarı 2-3-dür.

Babək rayonu torpaqlarının mülkiyyət formaları üzrə bölgüsü: rayonun ümumi ərazisi 125624 ha təşkil edir ki, bunun da 17678 ha suvarılan torpaqlardır. Müxtəlif təbii-təsərrüfat sahələri altında istifadə olunan torpaqlar, o cümlədən əkin 11986 ha, suvarılan 11276 ha, suvarılan çoxillik əkmələr 355 ha. Suvarılan bağlar 52 ha, üzümlüklər suvarılan 190 ha, suvarılan tinglər, toxmacarlar 113 ha, dincə qoyulmuş sahələr 1763 ha suvarılan 1652 ha, suvarılan biçənəklər 19 ha, örüş- 24084 ha, suvarılan 492 ha, kənd təsərrüfatına yararlı sahələrin cəmi 38207 ha, suvarılan 13794 ha, həyətəni sahələrin cəmi 3822 ha, suvarılan 3444 ha, meşələr suvarılan 440 hektardır.

a) Dövlət mülkiyyəti: Ümumi sahəsi 48032 ha, olub ki, bunun da 963 hektarı suvarılan torpaqlardır. Müxtəlif təbii təsərrüfat sahələri altında, o cümlədən suvarılan əkin 165 ha, suvarılan çoxillik əkmələr 18 ha, suvarılan bağlar 16 ha, suvarılan tinglər, toxmacarlar 2 ha, suvarılan dincə qoyulmuş sahələr 157 ha, örüş – 11413 ha, suvarılan 183 ha, kənd təsərrüfatına yararlı sahələrin cəmi 11753 ha, suvarılan 523 ha, suvarılan meşə sahələri 440 hektardır.

b) Xüsusi mülkiyyət üzrə: ümumi sahə 15848 hektardır ki, bunun da 14704 hektarı suvarılan torpaqlardır. Müxtəlif təbii təsərrüfat sahələri altında, o cümlədən, əkin 10686 ha, suvarılan 9976 ha, suvarılan çoxillik əkmələr 334 ha, suvarılan bağlar 36 ha, suvarılan üzümlüklər 190 ha, suvarılan tinglər, toxmacarlar 108 ha, dincə qoyulmuş sahələr 1606 ha, suvarılan 1495 ha, kənd təsərrüfatına yararlı sahələrin cəmi 12626 ha, suvarılan 11805 ha, heyətyanı sahələrin cəmi 3222 ha, suvarılan 2899 hektardır.

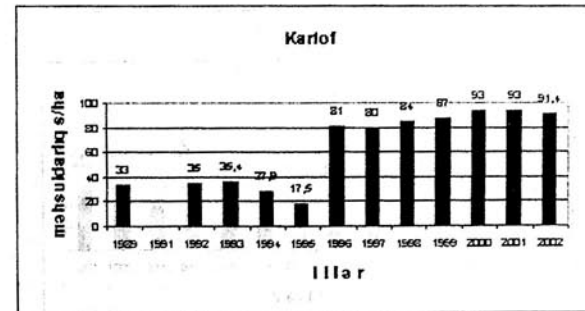
v) Bələdiyyə mülkiyyətində istifadə olunan torpaqların ümumi sahəsi 617744, suvarılan 2011 hektardır. Müxtəlif təbii təsərrüfat sahələri altında, o cümlədən suvarılan əkin 1135 ha, suvarılan çoxillik əkmələr 3 ha, suvarılan biçənəklər 19 ha, örüş 12671 ha, suvarılan 309 ha, kənd təsərrüfatına yararlı sahələrin cəmi 13828 ha, suvarılan 1466 ha, heyətyanı sahələrin cəmi 600 ha, suvarılan 543 hektardır.

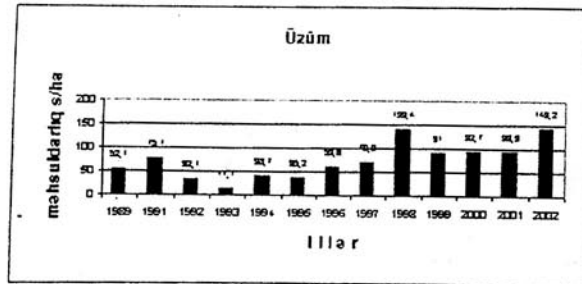
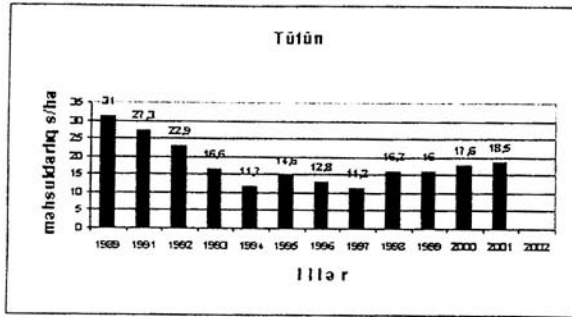
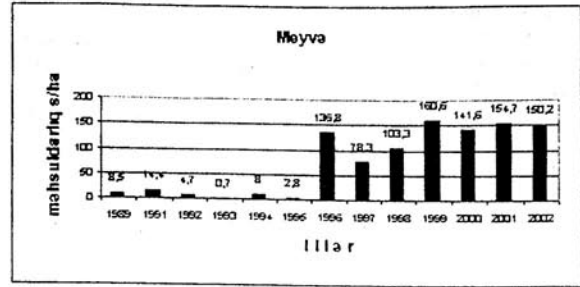
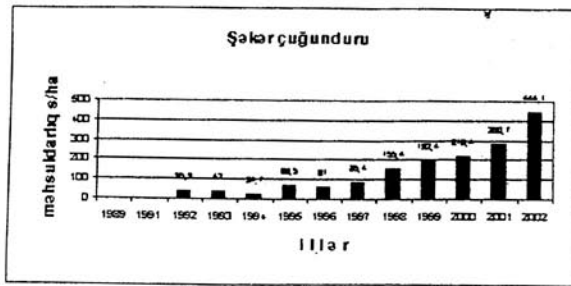
Ərazidə bitki örtüyü, yüksəkliyi 700-dən 1000 m-ə qədər olan Orta Araz çökəkliyi və 1100-1200 m-ə qədər olan dağətəyi yovşan yarımsəhrası ilə örtülüdür. Bundan yuxarı (1500-1700 m-ə qədər) dağ yamaqları kserofit bitki qruplaşmaları, friqanaqlarla örtülmüşdür. Onlar da çəmən-bozqır bitkiləri, kserofit-bozqır və çəmən-bozqır ot bitkiləri çoxluq edən qruplaşmalardan, qalanları isə bir sıra kserofit kök bitkilərindən təşkil olunmuşdur. Ərazinin iqlimi quraq və kontinental olduğu üçün burada yarımsəhrə qruplaşmalarının tərkibindəki efemerlər daha az inkişaf edirlər. Buranın dağətəyi sahələrində kəndiz qruplaşmaları geniş yayılmışdır.

Babək rayonu ərazisində şaquli zonallıq üzrə dağ-çəmən, qəhvəyi dağ meşə, bozqırlaşmış dağ qəhvəyi, dağ boz

qəhvəyi, boz torpaqlar, tünd-çəmən torpaqları və onların tip və yarım tipləri yayılmışdır.

Rayon ərazisində dənli və dənli paxlalı bitkilər, kartof, bostan və tərəvəz bitkiləri, bağ və giləmeyvəliklər, üzüm bitkisi yetişdirilir. 2002-ci ildə rayonun ümumi yığım sahəsinin 1223 hektarında taxıl, 1723 hektarında arpa, 163 hektarında kartof, 9305 hektarında bostan tərəvəz, 286 hektarında üzüm bitkisi yetişdirilmişdir. 281 hektarı bağ və giləmeyvəliklər təşkil etmişdir.

Rayonda taxıl bitkisinin məhsuldarlığı 1991-ci ildə 19,9 s/ha, 1992-ci ildə 18,4 s/ha 1993-cü ildə 14,3 s/ha, 1994-cü ildə 15,6 s/ha, 1995-ci ildə 13,7 s/ha olduğu halda 2002-ci ildə bu rəqəm 37s/ha-ya yüksəlmişdir. Üzümün məhsuldarlığı uyğun olaraq 54,5s/ha, (1991), 29,2 s/ha (1992), 2,1 s/ha (1993), 18,5 s/ha (1994), 7,4 s/ha (1995) və 181,8 s/ha olmuşdur. Məhsuldarlıqdakı bu yüksəliş bir sıra amillərlə izah oluna bilər.

1. Fermer və kəndli təsərrüfatlarına qayğının artırılması;
2. Aqrotexniki xidmətin səviyyəsinin yüksəldilməsi;
3. Kənd təsərrüfatı bitkilərinin qida maddələri və ziyanvericilərə qarşı səmərəli pəreparatlarla təmin olunması;
4. Yeni məhsuldar sortların əkilməsi;

Əvvəlki illər nisbətən məhsuldarlıqda müsbət nəticələr əldə olunsada bu göstəriciləri daha da yaxşılaşdırmaq olar.

Məhsuldarlığa təsir edən amillərə k/t bitkilərinin su təminatı, suyun keyfiyyəti, torpaqların meliorativ vəziyyəti, aqrotexniki tədbirlərin səviyyəsi, suvarma və kollektor-drenaj sistemlərinin vəziyyəti və s. aiddir.

Babək rayonunun torpaqlarının suvarılması üçün Uzunoba, Kaxab, Köhnə Nehrəm, yeni Nehrəm və «Araz» su

anbarlarından istifadə olunur. Lakin bunlar rayonun suvarma suyuna olan ehtiyatlarını tam ödəmir.

Bu çatışmamazlığı ödəmək üçün tikintisi başa çatmaqda olan Vayxır su anbarından 13869 hektar sahənin suvarılması üçün su götürülməsi nəzərdə tutulub.

Bitkinin məhsuldarlıq göstəricisinə suların minerallıq səviyyəsi də təsir göstərir. Belə ki, suvarma suyunun minerallığı 0,08-1q/l, bəzi hallarda 4q/l ola bilər. Əgər minerallıq səviyyəsi bundan yüksəkdirsə onda onları şirin su ilə qarışdıraraq minerallığını aşağı salmaqla suvarma üçün istifadə edilə bilər.

Bitkilərin məhsuldarlığına torpaqların şorlaşma səviyyəsi də təsir göstərir. Rayon ərazisində 1875 hektar şorlaşmış torpaq sahəsi var ki, bunun da 100 hektarı zəif, 750 hektarı orta, 1025 hektarı şiddətli dərəcədə şorlaşmış torpaqlardır.

Torpaqların şorlaşması ilk növbədə bitkinin inkişafına mane olmaqla onların məhsuldarlığını da aşağı salır. Belə ki, zəif şorlaşmış torpaqlarda məhsuldarlıq 10-20%, yüksək şorlaşmış torpaqlarda 45-75% aşağı düşür. Çox yüksək şorlaşmış torpaqlarda və şoranlarda isə məhsuldarlıq 0-10% arasında dəyişir.

Qrunt sularının yatım dərinliyi də rayonun ərazisində müxtəlifdir. Qrunt sularının səviyyəsi 1,0m-dən az olan torpaqların sahəsi 1230 ha, 1,0-30m 11650 ha, 3,0m-dən yüksək olan torpaqların sahəsi 4100 hektar təşkil edir.

Torpaqları zərərli duzlardan təmizləmək üçün kompleks meliorativ tədbirlər həyata keçirilməlidir. Bu məqsədlə rayonda 5900 hektar sahəyə xidmət edən qapalı üfiqi dren fəaliyyət göstərir. Hal-hazırda bu sistemin normal işləməsi üçün bu şəbəkənin və onun üzərindəki qurğuların təmir və bərpa olunmasına ehtiyac vardır. Yəni rayonda mövcud olan şəbəkənin normal işi təmin olunmur.

Bu sistemin tam gücü ilə işləməsi üçün 2000 hektar sahədə kollektor-drenaj sahəsi təmir bərpa olunmalıdır. 7890 hektar sahədə isə kollektor-drenaj sistemi yenidən qurulmalıdır.

Kanallardan su itkisinin qarşısını almaq və k/t bitkilərinin normaya uyğun su ilə təmin etmək məqsədilə 1530 hektar sahədə suvarma şəbəkəsinin kompleks yenidən qurulması tələb olunur. 3100 hektar sahədə əsaslı və cari hamarlama işləri yerinə yetirilməlidir.

Həmçinin torpaqların duzlardan təmizlənməsi üçün yuyulmasına ehtiyacı vardır.

Rayon ərazisində k/t bitkilərinin məhsuldarlığını artırmaq məqsədilə kəndli-fermer təsərrüfatlarına aşağıdakı bir sıra tədbirlər təklif olunur.

1. Torpanlarda eroziyaya qarşı mübarizə tədbirləri həyata keçirilməlidir.

Rayon ərazisində eroziya prosesi əsasən dağ-çəmən, dağ-məşə və dağ əkinçilik zonalarında geniş yayılmaqla ümumi ərazinin 81,6 min ha (64,8%) -ni təşkil edir ki, bunun da 23,8 min ha (18,9%) zəif, 19,5 min ha (15,5%) orta, 38,3 min ha (30,4%) şiddətli dərəcədə eroziya prosesinə məruz qalmışlar.

Dağ-çəmən zonasında yayılmış torpaq sahələrində intensiv otarma aparılması nəticəsində xüsusən çox meylli və dik yamaclar eroziya prosesinə daha intensiv məruz qalmışlar. Mal-qaranın sistemsiz normadan artıq otarılması və eroziyanın inkişafı nəticəsində bitki örtüyü, təcridcən seyrəkləşir, onun tərkibi dəyişir və məhsuldarlığı aşağı düşür.

Rayon ərazisinin 24084 ha (19,2%) -i örüş, altında istifadə edilir ki, bunlar da müxtəlif dərəcədə eroziya prosesinə məruz qalmışlar. Bu məqsədlə yamaclarda, otlaq və örüşlərdə eroziya prosesini zəiflətmək və onun qarşısını almaq məqsədilə, səthi axını dayandırmaq və torpağı sonrakı dağılmalardan qorumaq üçün orta və şiddətli dərəcədə eroziyaya məruz qalmış sahələrin bitki örtüyünü bərpa etmək lazımdır. Buna görə də orta dərəcədə yuyulmuş torpaqlarda mal-qaranın otarılması 2-3 il müddətinə qadağan edilməli, şiddətli dərəcədə yuyulmuş sahələrdə isə çoxillik ot (xaşa, yonca, çobantoppuzu və s.) səpinlərinin aparılması lazımdır.

Meşələrin böyük torpaqquoyucu və su tənzimedicisi əhəmiyyəti vardır. Buna görə də meşələri sistemli və özbaşına qırmaqdan mühafizə etmək lazımdır.

Dağ əkinçilik zonasının torpaqları kənd təsərrüfatında geniş istifadə olunur. Rayon ərazisinin 11986 min ha (9,5%-i) əkin altında istifadə edilir. Bu torpaqları eroziyadan qorumaq məqsədilə, burada eroziyanın inkişafına səbəb olan olan amillərin, yamacların çox meyilli, leysan yağışların düşməsi, torpaqda bitki örtüyünün olmaması, həmçinin torpaqların və torpaqəmələgətirən suxurların öz xarakterini, insanların düzgün olmayan təsərrüfat fəaliyyəti mühüm rol oynayır.

Bu məqsədlə, zonada eroziya prosesinin qarşısını almaq səthi su axımını nizama salmaq, kənd təsərrüfatı bitkilərindən yüksək və sabit məhsul almaq, kompleks torpaqquoyucu mübarizədə tədbirlərinin geniş həyata keçməsinə təmin etmək lazımdır.

Eroziyaya qarşı mübarizədə yamacların meyilliyi, torpağın yuyulma dərəcəsini, əkiləcək bitkilərin torpaqquoyucu xüsusiyyətləri nəzərə alınmalıdır. Əkin sahələrində yamacların meyilliyindən asılı olmayaraq, şum və digər becərmə işləri yalnız yamacın eninə aparılmalıdır. Torpağı becərdiklə çarpaz üsuldən geniş istifadə olunmalıdır.

Eroziyaya uğramış sahələrdə ehtiyat qida maddələri azaldığı üçün kənd təsərrüfatı bitkilərinin, məhsuldarlığını artırmaq məqsədilə üzvi və mineral gübrələrdən geniş istifadə etmək lazımdır.

Dağ yamaclarında eroziyaya qarşı ən yaxşı mübarizə tədbirlərindən biri terrasların düzəldilməsidir. Meyilliyi 10°-dən çox olan sahələrdə meyvə, üzüm bağları salınsa, orada mütləq terraslar düzəldilməlidir.

2. Şorlaşmış torpaqlarda meliorasiya tədbirləri həyata keçirmək üçün ilk növbədə əvvəlcə ərazidə mövcud olan kollektor-drenaj sisteminin istismar şəraiti yaxşılaşdırılmalıdır. Bu məqsədlə 2000 ha sahədə qapalı üfiqi drenlər əsaslı təmir olunmalıdır. Buna isə 3500 milyon manat vəsait tələb olunur.

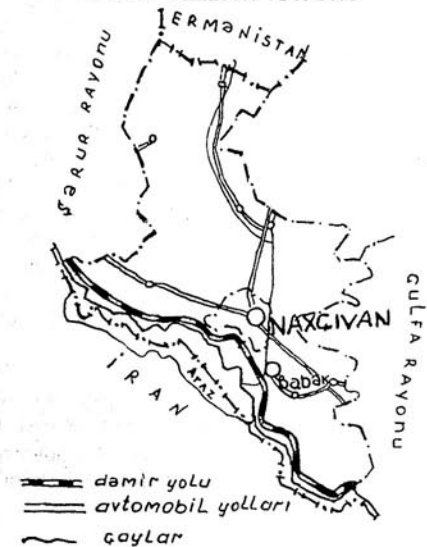
a) 1530 ha sahədə suvarma şəbəkəsinin əsaslı təmir və ya bərpasına 2,7 milyard manat vəsait tələb olunur.

b) Orta və şiddətli dərəcədə şorlaşmış 1775 hektar torpaqların əsaslı yuyulması lazımdır. Bunun üçün adi su ilə 10-15 min m³/ha yuma norması ilə fasiləli yuma, yeni normanın 2-3 və ya daha çox dəfəyə verməklə yuma aparmaq olar. Bunun üçün 701 milyon manat vəsait lazımdır.

s) Zəif şorlaşmış 100 hektar sahədə cari yuma aparmaqla, yeni 15-20 min.m³ əvəzinə hektara 2-2,5 min.m³ su verməklə, sahənin mailliyindən asılı olaraq, ləklər düzəltmədən də aparmaq olar ki, bu da ucuz başa gələr.

Torpaqların meliorasiyası uzun müddətli prosesdir. Odur ki, göstərilən bu tədbirlər bir neçə mövsümdə aparılmalıdır. Bundan əlavə torpaqların vəziyyətini yaxşılaşdırmaq üçün yuma ilə yanaşı torpağa mineral və üzvi gübrələrin də verilməsi, sahələrdə duzadavamlı bitkilərin əkilməsi müasir aqrotexniki tədbirlərin tətbiq edilməsi yolu ilə torpaqların meliorativ vəziyyətinin yaxşılaşdırılması mümkündür.

BABƏK İNZİBATI RAYONU

CULFA İNZİBATI RAYONU

Culfa rayonu Naxçıvan MR-nin şərqində, Kiçik Qafqazın cənub yamacında, cənubdan Araz vadisi, şimaldan Zəngəzur silsiləsinin suayrıcılarında dəniz səviyyəsindən 685-3400 m. mütləq yüksəkliklərdə yerləşməklə, şimaldan Ermənistan Respublikası şərqdən Ordubad, qərbdən Babək, şimal-qərbdən Şahbuz rayonları, cənubdan İranla həmsərhəddir. Dövlət sərhəddi Araz çayı boyunca keçir.

Culfa rayonun ərazisi mürekkəb geoloji-geomorfoloji xüsusiyyətlərə malikdir. Ərazi tektonik quruluşunun çox mürekkəb olması ilə fərqlənir və onun devon çöküntülərindən başlayıb, müasir çöküntülərədək, müasir dövrlərin çöküntüləri iştirak edir. Ən qədim çöküntülər olan devon, karbon və perm çöküntüləri Şərur-Culfa antiklinarisinin nüvəsində-şərqi Arpa çayın orta axını hövzəsində, Yasamal dərəsi ətrafında və Araz çayının Culfa dərəsində kiçik bir sahədə üzə çıxır.

Ərazisi geomorfoloji quruluşuna görə bir-birindən fərqlənən 4 əsas yüksəklik qurşaqlarına ayrılırlar: yüksək dağlıq, orta dağlıq, alçaq dağlıq və düzən akkumulyativ. Yüksək dağlıq zona intensiv aşınmaya məruz qalmış Zəngəzur silsiləsinin suayrıcı hissəsini tutur. Bu zona sıx və dərin parçalanmış hidroqrafik şəbəkəyə nisbətən yüksək, dik konusvari dağ silsilələrindən ibarətdir. Orta dağlıq zona Əlicançay və Qaradərə çaylarının yuxarı axınlarında, suayrıcı hissələri tutur. Burada eroziya mənşəli pilləvari terraslar aydın nəzərə çarpır. Alçaq dağlıq zona denudasiyon relyefə malikdir. Quru və isti iqlim şəraitinə görə bu zonada intensiv mexaniki aşınma prosesləri sürətlə gedir. Akkumulyativ düzən zona Yaycı, Culfa və Araz çayı sahələrini tutur.

Alçaq dağlıq zona arid denudasion və denudasion-struktur relyef formalarının çox ceniş yayıldığı bir sahədir. Burada antiklinal tirə və yüksəkliklər, monoklinal, litoskulptur çıxıntılar, yumşaq gilli və qumlu süxurlarda bedlend tipli relyef və intensiv sıxlığa malik qobu-yarğan şəbəkəsi səciyyəvi relyef formalarındandır.

Rayon ərazisinin torpaqəmələgətirən süxurları, təbaşir, yura, üçüncü və dördüncü dövrün çöküntülərindən (bozalt, dilbit, qranit əhəngdaşı, konqlomerat, gil və gillicələr) və onların aşınma məhsullarından yaranmış prolüvial, allüvial çöküntülərdən ibarətdir. Ərazidən əsas iki çay (Əlicançay və Qaradərə) keçir.

Culfa rayonunun iqlimi yayı quraq keçən soyuq yarımşəhra və quru steplər və yayı quraq keçən soyuq iqlim tiplərinə mənsubdur. İqlim tipləri zəif nəmliyi, yayının quru isti, qışının soyuq keçməsi ilə səciyyələnir. Ümumi radiasiyanın illik miqdarı cənubdan şimala – 148-152 kkal/sm², radiasiya balansının illik miqdarı isə 42-30 kkal/sm² arasında dəyişir.

Havanın orta illik temperaturu 6-14° olub, yanvarın orta aylıq temperaturu – 3-10°, iyulun orta aylıq temperaturu isə 19-28° arasında tərəddüd edir. Havanın mütləq maksimum temperaturu ilin isti ayında bəzən 20-44°-dək yüksəlir. Havanın orta illik mütləq minimum temperaturu –16-20° arasında dəyişir. Havanın mütləq minimum temperaturu ilin soyuq ayında bəzən –22-30°-dək aşağı düşür. Torpaq səthinin orta illik temperaturu 17° olub, il ərzində –2° ilə 35° arasında tərəddüd edir.

5°-dən yuxarı olan temperaturun illik miqdarı 1500-5100°, 10°-dən yuxarı temperaturun illik miqdarı isə 600-4900° təşkil edir. Birinci payız şaxtasının orta tarixi düzənlik hissədə noyabrın birinci onçünlüyündə, axıncı yaz şaxtasının orta tarixi martın üçüncü onçünlüyünə düşür.

Havanın orta illik nisbi rütubəti 55°-dir. Yağının illik miqdarı yaz fəslində düşür. Səth örtüyündən isə 400-1400 mm mümkün buxarlanma gedir.

Küləyin orta illik sürəti 2-3 m/san-dir. Ərazidə əsasən şərq və şimal-qərb küləkləri əsir. Güclü küləkli günlərin miqdarı (15 m/san-dən çox) 10-15, ağ yelli günlərin sayı 20-80, qarlı örtülü günlərin miqdarı 20-160, dolu düşən günlərin sayı 1-3-dür.

Culfa rayonu torpaqlarının mülkiyyət formaları üzrə bölgüsü: Rayonun ümumi ərazisi 99407 ha təşkil edir. ki, bunun da 5075 ha suvarılan torpaqlardır. Müxtəlif təbii

təsərrüfat sahələri altında, o cümlədən əkin 4859 ha, suvarılan 3582 ha, suvarılan çoxillik əkmələr 3 ha, suvarılan bağlar 3 ha, dincə qoyulmuş sahələr 1913 ha, suvarılan 133 ha, biçənək 229 ha, örüş – 21353 ha, kənd təsərrüfatına yararlı sahələrin cəmi 28357 ha, suvarılan 3718 ha, həyətyanı sahələrin cəmi 1635 ha, suvarılan 1357 ha, meşələr 262 hektardır.

a) Dövlət mülkiyyəti – Ümumi sahəsi 17710 ha olub ki, bunun da 10 ha suvarılındır. Suvarılan əkin 5 ha, suvarılan çoxillik əkmələr 3 ha, suvarılan bağlar 3 ha, suvarılan dincə qoyulmuş sahələr 2 ha, örüş 4562 ha, kənd təsərrüfatına yararlı sahələrin cəmi 4572 ha, suvarılan 10 ha, meşələr 262 hektardır.

b) Xüsusi mülkiyyət üzrə: Ümumi sahə 8116 hektardır ki, bunun da 4717 hektarı suvarılan torpaqlardır. Müxtəlif təbii təsərrüfat sahələri altında, o cümlədən əkin 4516 ha, suvarılan 3297 ha, dincə qoyulmuş sahələr 1891 ha, suvarılan 121 ha, biçənək 229 ha, kənd təsərrüfatına yararlı sahələrinə 6636 ha suvarılan 3418 ha, həyətyanı sahələrin cəmi 1480 ha, suvarılan 1299 hektardır.

v) Bələdiyyə mülkiyyətində – istifadə olunan torpaqların ümumi sahəsi 73581 hektar olub ki, bunun da 348 hektarı suvarılan torpaqlardır. Müxtəlif təbii təsərrüfat sahələri altında, o cümlədən əkin 338 ha, suvarılan 280 ha, dincə qoyulmuş sahələr 20 ha, suvarılan 10 ha, örüş 16791 ha, kənd təsərrüfatına yararlı sahələrin cəmi 17149 ha, suvarılan 240 ha, həyətyanı sahələrin cəmi 155 ha suvarılan 58 hektardır.

Ərazinin bitki örtüyü şaquli zonallıq qanununa uyğun bölünmüşdür. Bütün mailli-akkumulyativ düzən zonanın və 1200 m-ə qədər yüksəklikdə olan sahələr dağətəyi yovşan yarımşəhrası ilə örtülüdür. 1200 m-dən yüksəklikdə yovşan yarımşəhrasını friqonalar əvəz edir. Onların arasında kolluqlar, yarımkol və kolcuq bitkilər yayılmışdır. 1700 m-dən yüksək olan sahələrdə dağ friqonaları çəmən-bozqır və bir sıra kserofit kol bitkiləri ilə zənginləşir. 2400 m-dən yüksək olan sahələrdə çəmən-kol formasiyasını, subalp çəmənləri, çəmən-bozqır zolağı və alp çəmənləri ilə əvəz olunurlar.

Culfa rayonu ərazisində şaquli zonallıq üzrə əsasən çimli-dağ-çəmən, bozqır dağ-çəmən, bozqırlaşmış dağ-qəhvəyi, dağ boz-qəhvəyi, boz-qəhvəyi, boz-çəmən tip və yarımtipləri yayılmışdır.

2002-ci ilin məlumatlarına görə rayonda əkin sahəsində 1128 hektarda buğda, 1399 hektarda arpa, 159 hektarda kartof, 472 hektarda bostan-tərəvəz, 127 hektarda bağ və giləmeyvəliklər, 329 hektarda üzümlüklər təşkil etmişdir. Rayonda kənd təsərrüfatı bitkilərinin məhsuldarlığının illər üzrə dəyişməsi aşağıdakı kimidir:

1991-ci ildə taxıl 14,3 s/ha, üzüm 43,7 s/ha; 1992-ci ildə taxıl 10,6 s/ha, üzüm 10,5 s/ha; 1993-cü ildə taxıl 7,2 s/ha; 1994-cü ildə taxıl 8,2 s/ha, üzüm 13 s/ha; 1995-ci ildə taxıl 6,7 s/ha, üzüm 0,4 s/ha olmuşdur. 2002-ci ildə isə bu rəqəmlərdə yüksəliş olmuşdur. Belə ki, taxılın məhsuldarlığı əvvəlki illərə nisbətən 35,5 s/ha, üzümün məhsuldarlığı 169,4 s/ha olmuşdur. Əvvəlki illərə nisbətən digər kənd təsərrüfatı bitkilərinin məhsuldarlığında artım müşahidə olunmuşdur ki, buna da rayonda kənd təsərrüfatı bitkilərinin əkininə qayğının artırılması; aqrotexniki xidmətlərin səviyyəsinin bir qədər yaxşılaşdırılması; ziyanvericilərə qarşı mübarizədə əvvəlki illərə nisbətən irəliləyişin olması; yeni məhsuldar sortların əkilməsi və s. səbəb olmuşdur.

Kənd təsərrüfatı bitkilərinin məhsuldarlığının artırılmasında ən əsas amillərdən biri onların su ilə təmin olunma dərəcəsidir. Çoxillik müşahidələr göstərmişdir ki, rayonda su çatışmamazlığı mövcuddur. Bu çatışmamazlığı ödəmək üçün 1400 hektar sahədə su təminatı artırılmalı, suya qənaət edən suvarma üsullarından istifadə olunmalıdır. Həmçinin yeraltı suların istifadə edilmə imkanlarına baxılmalıdır.

Suvarma suyunun minerallığı da məhsuldarlığa təsir edən amillərdəndir ki, 0,08-4 q/l həddində götürülməlidir. Aparılan araşdırmalar göstərir ki, rayonda 5015 hektar sahədə suvarma suyunun minerallığı 1,0 q/l-dən aşağıdır.

Yeraltı qrunnt sularının yatım dərinliyinə görə Culfa rayonu ərazisində torpaqlar aşağıda göstərilən şəkildə yayılmışdır:

135 hektarda qrunut sularının yatım dəriniyi 1,0 m-dən az, 2490 hektarda 1,0-3,0 m, 2390 hektarda 3,0 m-dən çoxdur. Bu da kənd təsərrüfatı bitkilərinin inkişafına təsir göstərən amillərdəndir.

Torpaqların meliorativ vəziyyətinə nəzər salsaq görürük ki, rayonda 110 hektar zəif şorlaşmış torpaq sahəsi var ki, bu torpaqlarda kənd təsərrüfatı bitkilərinin məhsuldarlığı 10-20% aşağı düşür. Bu torpaqlarda cari yuma işləri aparmaq lazımdır.

Kanallardan su itkilərinin qarşısını almaq və kənd təsərrüfatı bitkilərini normaya uyğun su ilə təmin etmək məqsədi ilə 3965 hektar sahədə suvarma sistemlərinin texniki vəziyyətinin yaxşılaşdırılması, həmçinin 1960 hektarda əsaslı hamaralama işləri yerinə yetirilməlidir.

Torpaqların meliorativ vəziyyətini yaxşılaşdırmaq üçün 235 hektarda kollektor-drenaj şəbəkəsində tikinti və yenidənqurma işləri həyata keçirilməli, zəif şorlaşmış torpaqlarda yuma işləri yerinə yetirilməlidir.

Rayon ərazisində kənd təsərrüfatı bitkilərinin məhsuldarlığını artırmaq məqsədi ilə kəndli-fermer təsərrüfatlarına aşağıdakı bir sıra tədbirlər təklif edilir:

1. Torpaqlarda eroziyaya qarşı mübarizə tədbirləri həyata keçirilməlidir.

Kiçik Qafqazın cənub yamacında, Culfa rayonu ərazisində eroziya prosesi dağ-çəmən, dağ-meşə və dağ əkinçilik zonalarında geniş yayılmaqla ümumi ərazinin 89,5 min ha (90%-i) təşkil edir ki. Bunun da 16,3 min ha (16,4%) - zəif, 25,3 min ha (25,5%) - orta, 47,9 min ha (48,1%) şiddətli dərəcədə eroziya prosesinə məruz qalmışlar.

Dağ-çəmən zonasında yayılmış çimli dağ-çəmən torpaqlarda eroziyaya qarşı davamlı olsa da, otlarlarda intensiv otarma aparılması nəticəsində, xüsusən çox meylli və dik yamaclar eroziya prosesinə daha intensiv məruz qalmışlar. Mal-qaranın sistemsiz, normadan artıq otarılması və eroziyanın inkişafı nəticəsində bitki örtüyü tədricən seyrəkləşir, onun tərkibi dəyişir və məhsuldarlığı xeyli aşağı olur.

Culfa rayonunun ümumi ərazisinin 21353 min ha (21,5%) örüş altında istifadə edilir. Bu örüş sahələrini eroziyadan qorumaq məqsədilə yamaclarda, otlaq və örüşlərdə eroziya prosesinin qarşısını almaq, onun intensivliyini zəiflətmək və torpağı sonrakı dağılmaqdan qorumaq üçün orta və şiddətli dərəcədə yuyulmuş torpaqlarda, bitki örtüyünü bərpa etmək lazımdır. Buna görə də orta dərəcədə yuyulmuş torpaqlarda, otlaq sahələrini kateqoriyalar üzrə sortlaşdırmaqla yanaşı, otarılacaq mal-qaranın normasını müəyyən etmək, yuyulmuş torpaq sahələrinin bitki örtüyünü, səthi və kökündən yaxşılaşdırma işlərinin aparılması, sahələr daşlardan təmizlənməlidir. Şiddətli dərəcədə yuyulmuş sahələrdə isə mal-qaranın otarılması 2-3 il müddətinə müvəqqəti dayandırılmalı, sahələrə isə çoxillik ot (yonca, xaşa, çobantoppuzu və s.) səpilməlidir.

Dağ-əkinçilik zonasının torpaqları kənd təsərrüfatında geniş istifadə olunur. Rayonun ümumi ərazisinin 4859 ha (4,9%) əkin altında istifadə edilir. Burada eroziyanın inkişafına səbəb yamacların çox meylliyi, yazın axırında və yayın əvvəllərində leysan yağışların düşməsi, torpaqda bitki örtüyünün olmaması, həmçinin torpaqların və torpaq əmələgətirən süxurların öz xarakteri, insanların düzgün olmayan təsərrüfat fəalliyəti mühüm rol oynayır.

Bu məqsədlə zonada eroziya prosesinin qarşısını almaq, səthi su axımını nizama salmaq, kənd təsərrüfatı bitkilərindən yüksək və sabit məhsul almaq, kompleks torpaq qoruyucu mübarizə tədbirlərinin geniş həyata keçməsinə təmin etmək üçün aşağıdakı tədbirlər sistemi həyata keçirilməlidir:

- təşkilat-təsərrüfat tədbirləri;
- torpaq qoruyucu təsərrüfat tədbirləri;
- torpaq qoruyucu aqrotexniki mübarizə tədbirləri;
- az məhsuldar və eroziyaya uğramış yamaclarda çoxillik ot bitkilərinin səpini;
- yuyulmuş dağ yamaclarında, üzümlüklər və meyvə bağlarının salınması;

- eroziyaya uğramış torpaqların münbitliyinin bərpa edilməsi məqsədi ilə gübrələrin tətbiq edilməsi.

Eroziyaya qarşı mübarizədə yamaqların meyilli, torpağın yuyulma dərəcəsinə, əkiləcək bitkilərin torpaq qoruyucu xüsusiyyətləri nəzərə alınmalıdır. Təsərrüfat-təşkilat tədbirləri dedikdə ərazinin eroziyaya qarşı təşkili nəzərdə tutulur. Ərazinin düzgün təşkili sahələrdən, relyeflə əlaqəli surətdə səmərəli istifadə olunmasını, kənd təsərrüfatı bitkilərinin xüsusiyyətlərinin, ərazinin eroziyaya uğrama dərəcəsinin nəzərə alınmasını tələb edir.

Eroziyaya qarşı aqrotexniki üsullar torpaq eroziyasının qarşısını almaq, torpağın su-fiziki xassələrini yaxşılaşdıran, su keçirmə qabiliyyətini yüksəldən (zolaqlarla dərin yumşaltma, yarıqlar açma və s.) və torpaq səthində su axınlarını nizamlayan (yamacın eninə şumlama, şırımlar açma, bufer zolaqları düzəltmə və s.) üsullardan istifadə edilməlidir.

Yamaqlarda su eroziyasına qarşı səmərəli aqrotexniki mübarizə tədbirlərindən biri də yarıq açmadır. Yarıq açmanı meyilli 5-6° çox olan yamaqlarda payızlıq və yazlıq dəni bitkilər əkinində çoxillik ot səpinlərində, örüş və biçənək sahələrində tətbiq edilməsi məqsəduyğundur. Yarıqlar adətən eni 3-5 sm, dərinliyi 50-60 sm olmaqla yamacın eninə profil istiqamətində açılır və onların arasındakı məsafə 5-10 m arasında dəyişir. Yarıqlar meyilli 5° olan yamaqlarda hər 10 m-dən bir, meyilli çox olan yamaqlarda isə hər 5 m-dən bir açılır.

Yamaqlarda su axını zəiflətmək, eroziyanın qarşısını almaq və torpaqda rütubət saxlanmasını təmin etmək üçün torpağın zolaqlarla dərinləndirilməsindən geniş istifadə etmək lazımdır. Yağıntılardan torpağa yaxşı hopması üçün torpaq yamacın eni istiqamətində 2,8-5,6 m-lik zolaqlarla 35 sm dərinliyinə qədər yumşaldılır. Dərin yumşaldılmış zolaqlar yamacın meyilliyindən, uzunluğundan və torpağın su-fiziki xassələrindən asılı olaraq yamac boyu hər 10-12 m-dən bir adı şumla (22-25 sm) dərinliyində növbəleşir.

Cərgələrarası becərilən bitkiləri yamaqlara əkdikdə, torpağın səthi daha intensiv yuyulur. Buna görə də eroziya

prosesinin qarşısını almaq üçün həyata keçirilən əsas tədbirlərdən biri də cərgələr arasında şırımlar çəkilməlidir. Hərək və dondurma şumundan fərqli olaraq, cərgələrarası becərilən bitkilər əkiləcək sahədə şırımlar əkinlə birlikdə açılır.

Eroziyaya qarşı mübarizədə bioloji üsulların da böyük əhəmiyyəti vardır. Bu üsulun tətbiqində əsasən bitkilərin yerüstü hissəsi və kökləri, habelə onların çürüntü məhsullarının torpaq qoruyucu xassələrindən istifadə olunur. Mühüm aqrotexniki mübarizə tədbirlərindən biri də kənd təsərrüfatı bitkilərinin əkinini və səpinini yamacın eni istiqamətində və ya horizontlar üzrə aparılmasıdır.

Yamaqlarda çarpaz üsulla dəni bitkilər səpininin aparılması eroziyaya qarşı mübarizədə çox faydalı tədbirlərdən biridir. Bu halda bitkilər səthi bərabər surətdə örtür və torpağın eroziyadan yaxşı qorunmasını təmin edir. Çarpaz üsulla toxum normasının yarısı yamacın uzununa, digər yarısı isə yamacın eninə səpilməlidir.

Eroziyaya qarşı mühüm aqrotexniki tədbirlərdən biri də yuyulmuş dağ yamaqlarında üzümlüklər və meyvə bağlarının salınmasıdır. Yamaqlarda üzümlük və meyvə bağları salınarkən, ən səmərəli tədbirlərdən biri terrasların çəkilməsidir. Bu iş görüldükdə demək olar ki, səthi axın və torpağın yuyulması müşahidə edilmir, torpaqda rütubət və qida maddələrinin miqdarı artır.

Ərazidə irriqasiya eroziyası ilə mübarizədə yerli təbii şəraitə uyğun olan konkret tədbirlər sistemi həyata keçirilməlidir. meyilli 10°-dən artıq olan süni suvarma çəti qadağan edilməlidir. Birillik bitkilər altında istifadə edilən sahələrdə taxıl və çoxillik otlar (yonca, xaşa və s.) əkinini növbəleşdirməklə suvarma yamacın eninə, həm də ən az meyilli istiqamətdə aparılmalıdır.

Meyilli 5°-dən 10°-dək olan sahələrdə yamac boyu hər 50-70 m-dən bir 1,5-2,0 dərinlikdə xüsusi liltutan çökəkliklər yaratmaq və suvarma nəticəsində oraya toplanmış materialı dövr surətdə yamacın çökəklikdən yuxarı hissələrinə qaytarmaq lazımdır. Lil tutanların yuxarı hissəsində 5-10 m

enində ot bitkiləri əkilmiş zolaqlar saxlamaq məqsədəuyğundur.

Az məhsuldar və müxtəlif dərəcədə eroziya prosesinə uğramış torpaqlarda ən səmərəli və iqtisadi cəhətdən əlverişli tədbirlərdən biri də bu sahələrə çoxillik otların səpilməsidir. Çoxillik otlar torpağı üzvi maddələrlə zənginləşdirir, onda suyudavamlı dənəvər struktur əmələ gəlməsini sürətləndirir və su-fiziki xassələri yaxşılaşdırır, az məhsuldar eroziyaya məruz qalmış yamaclarda səpilmiş çoxillik otlar (xaşa, yonca, çobantoppuzu və s.) torpaq səthini eroziyadan mühafizə etməklə bərabər, eyni zamanda heyvandarlığın inkişafı üçün zəmin yaradan keyfiyyətli yem mənbəyidir.

Eroziyaya uğramış torpaqlarda bitkilər üçün qida maddələrinin miqdarının az olması, bu torpaqlara üzvi və mineral gübrələrin verilməsi nəticəsində, eroziyaya uğramış torpaqların itirilən münbitliyi bərpa edilir, bütün bitkilərə mineral və üzvi gübrələr verildikdə onların yerüstü hissəsi və kök kütlələri inkişaf edərək torpağı möhkəmləndirir, onun su-fiziki xassələrini yaxşılaşdırır.

Fitomeliorasiya və hidrotexniki qurğulardan istifadə etməklə qobuları, daş-çırpı bəndləri bərkitmək lazımdır. Bu cür tikintilər qobuların içərisində pillevarilik yaradır, suların sürətini azaldır, qobunun dibinin yuyulmasını dayandırır.

2. Zəif şorlaşmış 110 hektar sahədə cari yuma aparmaqla, yəni 15-20 min m³ əvəzinə hektara 2-2,5 min m³ su verməklə, sahənin mailliyindən asılı olaraq ləklər düzəltmədən də yuma aparmaq olar ki, bu da ucuz başa gələr.

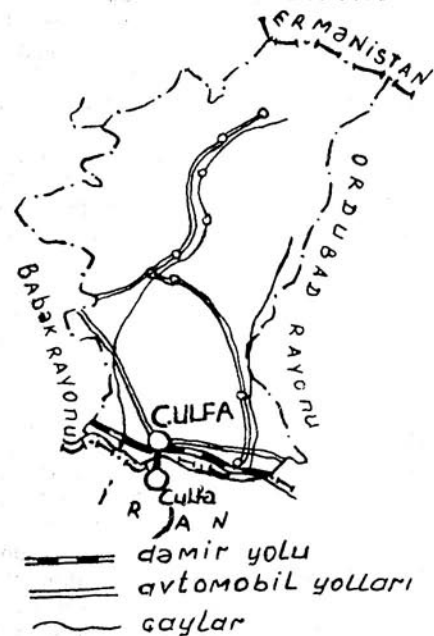
a) 3965 hektar sahədə suvarma şəbəkələrinin əsaslı təmir və ya bərpasına 6,94 milyard manat vəsait lazımdır.

b) 235 hektar sahədə kollektor-drenaj şəbəkəsində tikinti və yenidənqurma işləri həyata keçirmək üçün 411 milyon manat vəsait tələb olunur.

Torpaqların meliorasiyası uzunmüddətli işdir. Odur ki, göstərilən bu tədbirlər bir neçə mövsümdə aparılmalıdır. Bundan əlavə torpaqların vəziyyətini yaxşılaşdırmaq üçün yuma ilə yanaşı torpağa mineral və üzvi gübrələr də verilməli, sahələrdə duzadavamlı bitkilər əkilməli, müasir aqrotexniki

tədbirlərin tətbiq edilməsi yolu ilə torpaqların meliorativ vəziyyətinin yaxşılaşdırılması mümkündür.

CULFA İNZİBATI RAYONU

ORDUBAD İNZİBATI RAYONU

Ordubad rayonu: Naxçıvan MR-nın şərqində yerləşməklə və şərqdə Ermənistan, qərbdə Culfa rayonu, cənubdan isə İran İslam Respublikası ilə həmsərhəddir.

Rayon ərazisi mürəkkəb geoloji-geomorfoloji quruluşa malikdir. Buradakı dağlar Zəngəzur silsiləsinin qolundan ibarətdir. Ərazidə intruziv substrat üzərində inkişaf edən relyef Parağa çayla, Ordubad çayı arasında yüksək dağlıq sahəni əhatə edir və Ordubad plutonu üzərində yerləşir. Ordubad sinklinoriumu əsasən üçüncü və dördüncü dövrlərin müxtəlif şəraitdə torplanmış çökmə və vulkanogen süxurlardan təşkil olunmuşdur. Yüksək dağlıq sahələrdə buzlaq relyefi də geniş yayılmışdır. Əsas buzlaq formaları troqlardan, kar və morenlərdən ibarətdir.

Orta və alçaq dağlar ekstruziv gümbəzlər və tək lakolitlə hissələrinə ayrılırlar. Zəngəzur dağlarının cənub şərqində Mehri-Ordubad plutonun, cənub-şərq hissəsində çaylı orta dağlar yerləşir. Ərazidə antiklinal tirə və yüksəkliklər, monoklinal krestə bənzər tirələr, litoskluptur çıxıntılar, yumşaq gilli və qumlu süxurlarda bedlend tipli relyef və intensiv sıxlığa malik qobu-yarğan şəbəkəsi səciyyəvi relyef formalarındandır. Ərazi geomorfoloji quruluşuna görə birindən fərqlənən dörd əsas yüksəklik qurşaqlarına ayrılır: yüksək dağlıq, orta dağlıq, alçaq dağlıq və dağətəyi, düzənlik. Torpaqəmələgətirən süxurları üçüncü və dördüncü dövr çöküntülərindən (bazalt, ndezit, diorit, rforirit, əhəngdaşı, qum, gil və gillizələrdən) və onların aşınma məhsullarından yaranmış allüvial-dellüvial, allüvial çöküntülərindən ibarətdir. Hidroqrafik şəbəkəsi olduqca mürəkkəb və kəskin dəyişkəndir. Ərazidən Ordubadçay, Vənəndçay, Düylünçay, Əylisçay və s. çaylar axır.

Ordubad rayonun iqlimi yayı quraq keçən soyuq iqlim tipinə aiddir. Bu iqlim tipi yayının quru-isti, qışın soyuq keçməsi ilə səciyyələnir.

Ümumi radiasiyanın illik miqdarı cənubdan, şimala doğru 148-156 kkal/sm², radiasiya balansının illik miqdarı isə 45-26 kkal/sm² arasında dəyişir.

Havanın orta illik temperaturu 2-14⁰, yanvarın orta aylıq temperaturu -3-10⁰, iyulun orta aylıq temperaturu 10-25⁰ arasında təəddüd edir. Havanın mütləq maksimum temperaturu ilin isti ayında bəzən 40⁰-dək yüksəlir. Havanın orta illik mütləq minimum temperaturu -14-20⁰ arasında dəyişir. Havanın mütləq minimum temperaturu ilin soyuq ayında -25⁰-30⁰-dən aşağı düşür. Torpaq səthinin orta illik tempetaruru 15⁰ olub, il ərzində -3⁰ ilə 32⁰ arasında təəddüd edir.

5⁰-dən yüksək olan temperaturun illik miqdarı 3000-4400, 10⁰-dən yüksək temperaturun illik miqdarı isə 600-4400⁰ təşkil edir. Birinci payız saxtasının orta tarixi noyabrın birinci və ikinci ongünlüyünə, axıncı yaz saxtasının orta tarixi isə martın üçüncü və aprelin üçüncü ongünlüyü arasında dəyişir. Havanın orta illik nisbi rütubəti 63%-dir. Yağıntının illik miqdarı 300-800 mm olur. Yağıntının çox miqdarı yaz fəslində düşür. Səth örtüyündən isə 400-1100 mm mümkün buxarlanma gedir. Küləyin orta illik sürəti 2 m/san-dir. Ərazidə əsasən şimal və şimal-qərb küləkləri əsir. Güclü küləkli günlərin miqdarı 15m/san-dən çox 2-5 gündən çox olmur. Ağ yelli günlərin miqdarı 15-25, qarlı örtülü günlərin sayı 30-160, dolu düşən günlərin miqdarı 1-4-dür.

Ordubad rayonu: torpaqlarının mülkiyyət formaları üzrə bölgüsü: Rayonun ümumi ərazisi 93002 ha təşkil edir ki, bunun da 4654 ha suvarılan torpaqlardır. Müxtəlif təbii təsərrüfat sahələri altında, o cümlədən suvarılan əkin 1912 ha, suvarılan çoxillik əkmələr 231 ha, suvarılan bağlar 192 ha, suvarılan üzümlüklər 13 ha, suvarılan tinglər, toxmacarlar 26 ha, dincə qoyulmuş sahələr 740 ha, suvarılan 733 ha, biçənək 308 ha, suvarılan 87 ha, örüş 14172 ha, kənd təsərrüfatına yararlı sahələrin cəmi 17363 ha suvarılan 2963 ha, həyətyanı sahələrin cəmi 1880 ha, suvarılan 1691 ha, meşə sahələri 246 hektardır.

a) Dövlət mülkiyyəti: Ümumi sahəsi 24265 hektar olub ki, bunun da 49 hektarı suvarılıdır. Suvarılan çoxillik əkmələr 3 ha, suvarılan bağlar 3 ha, suvarılan dincə qoyulmuş sahələr 46 ha, örüş 3015 ha, kənd təsərrüfatına yararlı sahələrin cəmi 3064 ha, suvarılan 49, meşə 246 hektardır.

b) Xüsusi mülkiyyət üzrə: Ümumi sahə 4245 ha olub ki, bunun da 3868 hektarı suvarılan torpaqlardır. Müxtəlif təbii təsərrüfat sahələri altında, o cümlədən suvarılan əkin 1879 ha, suvarılan çoxillik əkmələr 209 ha, suvarılan bağlar 179 ha, suvarılan üzümlüklər 13ha, tinglər, toxmacarlar 17 ha, dincə qoyulmuş sahələr 267 ha, suvarılan sahələr 260 ha, kənd təsərrüfatına yararlı sahələrin cəmi 2663 ha, suvarılan 2435 ha həyətyanı sahələrin cəmi 1582 ha suvarılan 1433 hektardır.

v) Bələdiyyə mülkiyyətində istifadə olunan torpaqların ümumi sahəsi 64492 hektar olub ki, bunun da 737 hektarı suvarılan torpaqlardır. Suvarılan əkin 33 ha, suvarılan çoxillik əkmələr 19 ha, bağlar 20 ha, suvarılan tinglər toxmacarlar 9 ha, suvarılan dincə qoyulmuş sahələr 427 ha, örüş 11157 ha, kənd təsərrüfatına yararlı sahələrin cəmi 11636 ha suvarılan 497 ha, həyətyanı sahələrin cəmi 298 ha, suvarılan 258 hektardır.

Ərazinin bitki örtüyü çox da zəngin olmayıb, yovşan yarımşəhrəsi, dağlıq və yüksək dağlıq sahələrdə subalp çəmənliyi və alp çəmənliyi yayılmışdır. Ərazidə meşələr yox dərəcəsində olub, ancaq talalar şəklində dərələrdə və çay hövzələrində rast gəlinir. Düzən və dağətəyi (1000-1100m qədər) sahələrdən yovşan və efemerlər yayılmışdır. 1100-1200m-ə qədər dağ yamaqları kserofit bitki qruplaşmaları, friqanlarla, 1500-1700 m-ə qədər olan sahələr subalp və alp çəmən bitkiləri yayılmışdır.

Ordubad rayonu ərazisində şaquli zonallıq üzrə əsasən ibtidai dağ-çəmən, tipik dağ-çəmən, bozqır dağ-çəmən, qəhvəyi dağ-meşə bozqırlaşmış dağ-qəhvəyi, dağ boz-qəhvəyi boz, bozçəmən tip və yarımtipləri yayılmışdır.

2002-ci ilin məlumatlarına görə rayonda əkin sahəsindən, 90 hektarda buğda, 630 hektarda arpa, 324 hektarda kartof, 747 hektarda bostan-tərəvəz, 600 hektarında bağ və

giləmeyvələr yetişdirilmişdir. Rayonda k/t bitkilərinin məhsuldarlığının illər üzər dəyişməsi aşağıdakı kimidir. 1991-ci ildə taxılın məhsuldarlığı 14,3 s/ha, üzüm 18,6 s/ha, 1992-ci ildə taxıl 7,1 s/ha, üzüm 6,2 s/ha, 1993-cü ildə taxıl 9,2 s/ha, 1994-cü il ildə taxıl 10,2 s/ha, üzüm 14,2 s/ha, 1995-ci ildə taxıl 4,9 s/ha olmuşdur. 2002-ci ildə isə bu rəqəmlərdə yüksəliş qeyd olmuşdur. Belə ki, taxılın məhsuldarlığı 31,1 s/ha, üzümün məhsuldarlığı 16,0 s/ha olmuşdur. Əvvəlki illərə nisbətən digər k/t bitkilərinin məhsuldarlığında artım müşahidə olmuşdur ki, bu da rayonda k/t bitkilərinin əkinə qayğının artırılması; aqrotexniki xidmətin səviyyəsinin nisbətən yaxşılaşdırılması; ziyanvericilərə qarşı mübarizədə effektiv vasitələrdən istifadə olunması; yeni məhsuldar sortların ekilməsi və s. səbəb olmuşdur. Lakin əldə olunmuş bu göstəricilər hələ yüksək hesab olunmur. Məhsuldarlığı artırmaq mümkündür. Bunun üçün isə bitkilərin su tələbatı ödənilməli, suvarma suyunun mineralıq səviyyəsi, qrunt sularının yatım dərinliyi aşağı olmalı, torpağın meliorativ vəziyyəti yaxşılaşdırılmalı, eroziyaya qarşı mübarizə tədbirləri, həyata keçirilməli, aqrotexniki tədbirlər vaxtında və dəqiq olmalıdır.

K/t bitkilərinin məhsuldarlığının artırılmasında ən əsas amillərdən biri onların su tələbatlarının tam ödənilməsidir. Rayonda suvarma üçün Ordubadçay, Vənəndçay, Düyünçay və Əylisçayın sularından istifadə olunur ki, bu da kifayət etmir. Rayonda 1875 hektar sahədə su təminatının artırılması tələb olunur. Həmçinin suya qənaət edən suvarma üsullarından və yeraltı suların istifadəyə baxılmalıdır.

Suvarma suyunun minearlılığı da məhsuldarlığa təsir edən amillərdəndir ki, 0,08-4q/l həddində götürülmüşdür. Aparılan araşdırmalar göstərir ki, rayonda 4468 hektar sahədə suvarma suyunun minerallaşma dərəcəsi 1,0 q/l-dən aşağıdır.

Qrunt sularının yatım dərinliyinə görə rayonda 50 hektar sahədə 1,0m-dən az, 1388 hektarda 1,0-3,0 m, 3030 hektarda 3,0 m-dən yüksəkdir.

Torpaqların meliorativ vəziyyətinə nəzər salsaq görürük ki, rayonda yalnız 90 hektar zəif şorlaşmış torpaq sahəsi var.

Zəif şorlaşmış torpaqlarda isə məhsuldarlıq 10-20% aşağı düşür. Odur ki, burada yuma işləri yerinə yetirilmişdir.

Kanallardan su itkilərinin qarşısını almaq və k/t bitkilərini normaya uyğun su ilə təmin etmək məqsədilə 3915 hektar sahədə suvarma sistemlərinin texniki vəziyyətinin yaxşılaşdırılması, 960 hektarda əsaslı, hamarlama işləri yerinə yetirilməlidir.

Torpaqların meliorativ vəziyyətini yaxşılaşdırmaq üçün və rayon ərazisində k/t bitkilərinin məhsuldarlığını artırmaq məqsədilə kəndli-fermer təsərrüfatlarına aşağıdakı bir sıra tədbirlər təklif olunur.

1. Torpaqlarda eroziyaya qarşı mübarizə tədbirləri həyata keçirilməlidir.

Ordubad rayonu ərazisində eroziya prosesi geniş yayılmaqla, ümumi ərazinin 85,3 min ha (91,2%) təşkil edir ki, bunun da 9,8 min ha (10,5%) zəif, 13,5 min ha (14,1%) orta, 62,0 min ha (66,6%) şiddətli dərəcədə eroziya prosesinə məruz qalmışlar.

Dağ çəmən zonasında yayılmış çimli dağ-çəmən torpaqları eroziyaya qarşı davamlı olsa da, otlarlarda intensiv otarma aparılması nəticəsində, xüsusən çox meylli və dik yamaclar eroziya prosesinə daha intensiv məruz qalmışlar. Mal-qaranın sistemsiiz, normadan artıq otarılması və eroziyanın inkişafı nəticəsində bitki örtüyü seyrəkləşir, onun tərkibi dəyişir və məhsuldarlığı xeyli aşağı olur.

Bu məqsədlə yamaqlarda, otlaq və örüşlərdə eroziya prosesini zəiflətmək və onun qarşısını almaq məqsədilə, səthi axını dayandırmaq və torpağı sonrakı dağılmaqdan qorumaq üçün orta və şiddətli yuyulmuş torpaqlarda, otlaq sahələrinin kateqoriyalar üzrə sortlaşdırmaqla yanaşı, otarılacaq mal-qaranın normasının müəyyən edilməsi, yuyulmuş torpaq sahələrinin bitki örtüyünü səthi, kökündən yaxşılaşdırma işlərinin aparılması, bitki örtüyünün bərpa edilməsi labüddür. Buna görə də orta dərəcədə yuyulmuş torpaqlarda mal-qaranın otarılma-norması 50-75%-azaldılmalı və ayrı-ayrı sahələrdə mal-qara 3-5 gündən artıq otarılmamalı şiddətli dərəcədə yuyulmuş sahələrdə mal-qaranın otarılması 2-3 il

müddətinə müvəqqəti qadağan edilməlidir, bu sahələrə çoxillik yem bitkiləri (yonca, xaşa, çobantoppuzu, çəmən pişikquyruğu, rayqras, çəmən topalı, Qafqaz qurdotu və s.) əkilməlidir.

Dağ əkinçilik zonasının torpaqları kənd təsərrüfatında geniş istifadə olunur. Burada eroziyanın inkişafına səbəb, yamaqların çox meylliyi, yazın axırında və yayın əvvəllərində leysan yağışların düşməsi, torpaqda bitki örtüyünün olmaması, həmçinin torpaqların və torpaqəmələgətirən sükurların öz xarakteri insanların düzgün olmayan təsərrüfat fəaliyyəti mühüm rol oynayır.

Bu məqsədlə, zonada eroziya prosesinin qarşısını almaq səthi su axımını nizama salmaq, kənd təsərrüfatı bitkilərindən yüksək və sabit məhsul almaq, kompleks torpaq qoruyucu mübarizə tədbirlərinin geniş həyata keçməsinə təmin etmək lazımdır.

Eroziyaya qarşı mübarizədə yamaqların meylliyi, torpağın yuyulma dərəcəsini əkiləcək bitkilərin torpaq qoruyucu xüsusiyyətləri nəzərə alınmalıdır. Əkin sahələrində yamaqların meylliyindən asılı olmayaraq, şum və digər becərmə işləri yalnız yamacın eninə aparılmalıdır. Torpağı becərdikdə çarpaz üsuldan geniş istifadə olunmalıdır. Bunun üçün becərməni əvvəlcə yamacın uzununu, sonra isə eninə istiqamətdə aparmaq lazımdır.

Eroziyaya uğramış sahələrdə ehtiyat qida maddələri azaldığı üçün kənd təsərrüfatı bitkilərinin məhsuldarlığını artırmaq məqsədilə üzvi və mineral gübrələrdən geniş istifadə etmək lazımdır.

Dağ yamaqlarında eroziyaya qarşı ən yaxşı mübarizə tədbirlərindən biri terrasların düzəldilməsidir. Meylliyi 10⁰-dən çox olan sahələrdə meyvə, yaxud üzüm bağları salınsa, orada mütləq terraslar düzəltmək lazımdır.

Dağ rayonlarında meşələrin böyük torpaq qoruyucu və su tənzimləyici əhəmiyyəti vardır. Buna görə də meşələri sistem-siz və özbaşına qırmaqdan mühafizə etmək lazımdır.

2. Zəif şorlaşmış 90 hektar sahədə cari yuma aparmaqla, yəni 15-20 min m³ əvəzinə hektara 2-2,5 min m³ su

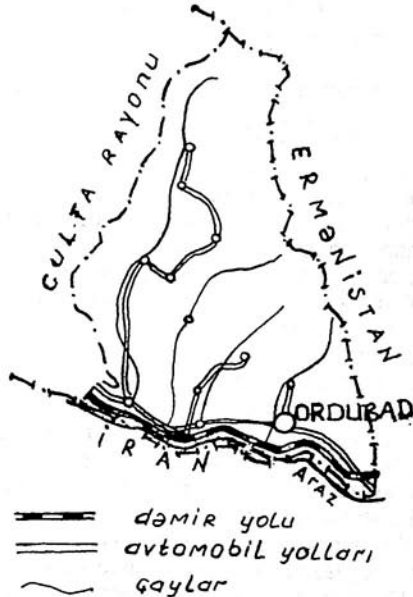
verməklə, sahənin mailliyindən asılı olaraq ləklər düzəltmədən də yuma aparmaq olar ki, bu da ucuz başa gələr.

a) 3915 hektar sahədə suvarma şəbəkələrinin əsaslı təmir və bərpaşına 6,85 milyard manat vəsait tələb olunur.

b) 960 hektar sahədə əsaslı hamarlanma üçün 33,6 milyon manat vəsait lazımdır.

Torpaqların meliorasiyası bir neçə mövsümdə yerinə yetirilsə daha yaxşı effekt verir. Bu tədbirlərlə yanaşı torpağa üzvi və mineral gübrələr verilməli, duzadavamlı bitkilər ekilməli, müasir aqrotexniki tədbirlər tətbiq etməklə torpağın vəziyyəti yaxşılaşdırılmalıdır.

ORDUBAD İNZİBATI RAYONU

SƏDƏRƏK İNZİBATI RAYONU

Sədərək rayonu – Kiçik Qafqazın cənub yamacında yerləşməklə şimal və şimal-şərqdən Ermənistan, şərq və cənub-şərqdən Şərur rayonu, qərbdən Türkiyə və İran dövlətləri ilə həmsərhəddir.

Sədərək rayonu ərazisi geomorfoloji quruluşuna görə bir-birindən kəşgin fərqlənən 3 əsas yüksəklik qurşaqlarına ayrılırlar: orta dağlıq zona (1800-2500 m), alçaq dağlıq zona (1200-1800 m), akkumiyativ maili düzənlik (750-1200 m).

Orta dağlıq zona 1800-2500 m yüksəklikləri əhatə edir. Bu zona çılpaq olmaqla, kəskin parçalanmışdır və intensiv sürətdə denudasiya prosesinə məruz qalmışlar. Ərazi mexaniki aşınma prosesinin şiddətli gəlməsi və aşınmış süxurların asanlıqla narın hissələrə parçalanması ilə səciyyələnir. Bu sahələr əsasən etibarsız devon çöküntülərindən təşkil olunduğuna görə narın un şəkilli ovuntular verir, çöküntülər asanlıqla aparılaraq yamacları çılpaq vəziyyətdə qoyur. Daş kömür, trias, əhəngdaşı və dolomitlərdən təşkil olunmuş süxurlar olan sahələr isə aşağıdakı zaman iri kəltənlər və iri daş parçaları axaraq yamacların ətəklərində möhkəm olmayan çöküntü toplantıları əmələ gətirirlər.

Alçaq dağlıq zona 1200-1800 m yüksəklik arasında olan sahələri tutmaqla eroziyon-denudasiyon relyef formaları ilə səciyyələnir. Bu zona öz formasına görə o biri zonalardan kəskin fərqlənir. Bu birinci növbədə onun müasir səthinin intensiv sürətdə mexaniki aşınmaya məruz qalması, digər tərəfdən çayların və sellərin gətirib burada topladığı çöküntü gətirmə məhsullarının mövcud olması ilə əlaqədardır.

Akkumiyativ maili düzənlik – daha qədim çöküntülərin və bəzi sahələrdə texniki proseslər nəticəsində denudasiya relyef formasının olması ilə səciyyələnir. Bura əsasən eosen, oliqosen, miosen və daha cavan müasir gilli-gillicəli çöküntülərdən təşkil olunmuşdur. Ayrı-ayrı sahələrdə yaylavari təpəliklər və bədlənd sahələr zonanın morfoloji quruluşunu mürəkkəbləşdirir və eroziya prosesinin əmələ gəlməsinə şərait yaradır.

Ərazinin parçalanma dərəcəsi süxurların müxtəlif tərkibli olması ilə sıx əlaqədardır. Maqmatik və vulkanogen süxurlar yayılan zonalarda relyef nisbətən hamar, az girintili-çixıntılı olduğu halda təbaşir və dördüncü dövr çöküntüləri yayılan sahələr daha çox parçalanmış və girintili-çixıntılıdır. Torpaq-əmələgətirən süxurları təbaşir və üçüncü dövrün yumşaq çöküntülərindən (əhəngdaşı, konqlomerat, gil və gillizələrdən) və onların aşınma məhsullarından yaranmış dellüvial, prollüvial, allüvial və allüvial-prollüvial çöküntülərindən ibarətdir.

Sədərək rayonun ərazisinin iqlimi yayı quraq keçən soyuq yarımsəhra, quru steplər iqlimi və yayı quraq keçən soyuq iqlim tiplərinə aiddir. Ərazi kotinental iqlimə malik olduğundan burada qış ayları nisbətən çox soyuq, yay ayları isə çox isti keçir. Aprel ayında başlayaraq havanın temperaturu kəskin sürətdə olaraq iyul-avqust aylarında maksimuma oktyabr ayından başlayaraq azalır və yanvar ayında minimuma çatır. Ərazinin orta ilin temperaturu $12,4^{\circ}$ -dir. Qışda havanın orta aylıq temperaturu $-2,8^{\circ}$ -dir. Burada baş verən temperatur inversiyası nəticəsində temperatur bəzən $-30-31^{\circ}$ -yə qədər aşağı düşür. Yayda havanın temperaturu həmin zonada ($40,42^{\circ}$) mütəlak minimum isə $30-35^{\circ}$ arasında təbəddüd edir. Havanın temperaturu ilə yağıntılar arasında sıx asılılıq vardır. Müəyyən edilmişdir ki, havanın temperaturu 13° -dən artıq olduqda taxıl bitkiləri yağış suyunun 25% qədərindən, $9-13^{\circ}$ arasında 50%-dək, $4-9^{\circ}$ arasında 75%-dək, $2-4^{\circ}$ arasında isə 100%-dək istifadə edir.

Havanın orta illik nisbi rütubəti 55%-dir. Yağıntıların paylanması şaquli zonallıq aydın nəzərə çarpır. Belə ki, dağın ətəyindən zirvəyə doğru onun miqdarı artır. Arazboyu sahədə 200-300 mm orta dağlıq zonada 300-400 mm, daha yüksəkdə isə 600-700 mm-ə qədər yağıntı düşür.

Ümumi radiasiyanın illik miqdarı $148-152$ kkal/sm², radiasiya balansının illik miqdarı isə $38-43$ kkal/sm²-ir. 5° -dən yuxarı olan temperaturun illik miqdarı 3500-4600, 10° -dən yuxarı temperaturun illik miqdarı isə 3000-4000⁰ təşkil edir.

Küleyin orta illik sürəti 2-3 m/san-dir. Güclü küləkli günlərin miqdarı (15m/san-dən çox) 25-30-dur. Ağ yelli

günlərin miqdarı 50-60, qarlı örtülü günlərin miqdarı 20-40, dolu düşən günlərin sayı 1-3-dür.

Sədərək rayonu torpaqlarının mülkiyyət formaları üzrə bölgüsü: Rayonun ümumi ərazisi 15134 ha təşkil edir ki, bunun da 3670 ha suvarılan torpaqlardır. Müxtəlif təbii təsərrüfat sahələri altında istifadə olunan torpaqlar, o cümlədən suvarılan əkin 1514 ha, suvarılan çoxillik əkmələr 19 ha, suvarılan bağlar 2 ha, suvarılan tinglər toxmağarlar 17 ha, suvarılan dincə qoyulmuş sahələr 948 ha, ömür 3109 ha, suvarılan 213 ha, kənd təsərrüfatına yararlı sahələrin cəmi 5590 ha, suvarılan 2692 ha, həyətəyən sahələrin cəmi 925 ha, suvarılan 877 ha, meşələr 101 hektardır.

- Dövlət mülkiyyəti: ümumi sahəsi 10351 hektar olub, bunun da 71 ha suvarılan torpaqlara aiddir. Müxtəlif təbii təsərrüfat sahələri altında dincə qoyulmuş sahələr 18 ha, suvarılan 16 ha, ömür 2550 ha, suvarılan 55 ha, kənd təsərrüfatına yararlı sahələrin cəmi 2568 ha, suvarılan 71 ha, həyətəyən sahələrin cəmi 17 hektardır.
- Xüsusi mülkiyyət üzrə: ümumi sahə 3256 hektardır ki, bunun da 3198 hektarı suvarılan torpaqlardır. Müxtəlif təbii təsərrüfat sahələri altında, o cümlədən suvarılan əkin 1514 ha, suvarılan çoxillik əkmələr 19 ha, suvarılan bağlar 2 ha, suvarılan tinglər, toxmacarlar 17 ha, suvarılan dincə qoyulmuş sahələr 788 ha, suvarılan kənd təsərrüfatına yararlı sahələrin cəmi 2321 ha, həyətəyən sahələrin cəmi 935 ha, suvarılan 877 hektardır.
- Bələdiyyə mülkiyyətində istifadə olunan torpaqların ümumi sahəsi 1527 hektardır ki, bunun da 401 hektarı suvarılan torpaqlardır. Suvarılan dincə qoyulmuş sahələr 142 ha, ömür 559 ha, suvarılan 158 ha, kənd təsərrüfatına yararlı sahələrin cəmi 701 ha, suvarılan 300 ha meşələr suvarılan 101 hektardır.

Ərazi yüksək dağlıq zonanın cənub istiqamətində yerləşdiyindən bitki örtüyündə də üstün yeri quraqlığa davamlı

qatır quyuğu, kəklikotu, gəvən, dovşantopalı, müxtəlif növlü yoncalar, yağıtkan, biyan, çayır və s. bitki növləri tutur.

Sədərək rayonu ərazisində şaquli zonallıq üzrə əsasən qəhvəyi dağ meşə, dağ boz-qəhvəyi, açıq boz qəhvəyi, boz, bataqlı-çəmən torpaqların tip və yarımтиpləri yayılmışdır.

Ərazidə eroziya prosesi intensiv yayılmaqla, ümumi ərazinin 5,3 min ha (34,1%) təşkil edir. Burada yayılmış torpaqların 2,1 min ha (13,9%) - zəif, 1,5 min ha (9,9%) - orta, 1,7 min ha (11,3%) - şiddətli dərəcədə eroziya prosesinə məruz qalmışlar.

Təbii təsərrüfat şəraiti rayonda dənli və dənli paxlalı bitkilərin, o cümlədən buğda bitkisinin, kartofun, bostan bitkisinin, tərəvəzlərin, üzümün yetişdirilməsinə imkan verir. 2002-ci ildə rayonda ümumi yığım sahəsinin 682 hektarında dənli və dənli paxlalı bitkilər, 310 hektarında taxıl, 50 hektarında kartof, 310 hektarında bostan-tərəvəz bitkiləri, 220 hektarda üzüm yetişdirilmişdir. Çoxillik məlumatları müqayisə etsək görərik ki, 1991-ci ildə taxılın məhsuldarlığı 22,3 s/ha, 1993-cü ildə 14,5 s/ha, 1994-cü ildə 10,2 s/ha, 1995-ci ildə 11,2 s/ha olduğu halda 2002-ci ildə bu rəqəm 35,3 s/ha-a yüksəlmişdir. Üzümün məhsuldarlığı 1991-ci ildə 95,2 s/ha olduğu halda sonrakı illərdə bu rəqəm kəskin azalmış, 1995-ci ildə 0,5 s/ha-a qədər düşmüşdür. Yalnız 2002-ci ildə bu rəqəm yüksələrək 54,5 s/ha olmuşdur. Bu da 1991-ci ilə nisbətən təxminən 2 dəfə azdır. Məhsuldarlığın belə dəyişməsi göstərir ki, bu bitkilərin təbii məhsuldarlığından tam həcmdə istifadə olunmur.

1995-ci ildə müqayisədə 2002-ci ildə k/t bitkilərinin məhsuldarlığında artımın müşahidə olunması bir sıra səbəblərdən mümkündür ki, bunlara:

1. Fermer və kəndli təsərrüfatlarına qayğının artırılması;
2. Aqrotexniki xidmətin səviyyəsinin yüksəldilməsi;
3. Kənd təsərrüfatı bitkilərinin qida maddələri və ziyanvericilərə qarşı səmərəli pəreparatlarla təmin olunması;
4. Yeni məhsuldar sortların əkilməsi, və s. aiddir.

Lakin 1995-ci ilə nisbətən artım müşahidə olunsada yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi bu bitkilərin məhsuldarlığından tam həcmdə istifadə deyildir.

Bunu bir sıra amillərlə izah etmək olar. Məhsuldarlığa bir sıra amillər, ocümlədən bitkilərin su ilə təminatı, suvarma suyunun minerallıq dərəcəsi, torpaqların meliorativ vəziyyəti, aqrotexniki tədbirlərin vaxtında və düzgün yerinə yetirilməsi k/t bitkilərinin qida maddələri və ziyanvericilərə qarşı mübarizə tədbirləri ilə təmin olunması və s. aiddir.

Ərazinin iqlim və relyef elementləri müxtəlif olduğuna görə ərazinin su ilə təmin olunması da müxtəlifdir. Ərazidən ələ bir böyük çaylar axmır. Ancaq onun sahəsindən kiçik çaylar axır ki, bunlar da yayda quruyurlar. Akkulyativ məali düzenlikdə əkilən kənd təsərrüfatı bitkiləri isə Arazdan çəkilmiş kanallar hesabına suvarılır.

Suvarma suyunun keyfiyyəti də məhsuldarlığa təsir göstərən amillərdən biridir. Belə ki, suvarma suyunun minerallığa 0,08-1 q/l arasında dəyişir. Bəzi halarda 4 q/l minerallıq dərəcəsi də buraxıla bilər. Rayonda su tələbatında yaranmış çatışmamazlığı qismən də olsa ödəmək üçün kollektor-drenaj mineralı qrunı sularından onları şirin sularla qarışdıraraq minerallığı 4 q/l-dən aşağı salmaqda suvarma üçün istifadə oluna bilər.

Rayon ərazisində 100 hektar orta şorlaşmış torpaq sahəsi var ki, bu da k/t bitkilərinin məhsuldarlığına təsir göstərməyə bilməz. Belə ki, duzlar həm bitkinin inkişafına, həm də məhsulun keyfiyyətinə mənfi təsir göstərir. Duzlar bitkiyə toxumlar şişməyə başladığı andan təsir göstərir və duzların qatılığı artdıqca toxumların şişməsi zəifləyir və normal inkişaf ləngiyir.

Şorlaşmış torpaqlarda su rejimi də düzgün getmir. Bu isə öz növbəsində məhsuldarlığa təsir edir.

Ədəbiyyatlardan aydındır ki, zəif şorlaşmış torpaqlarda məhsuldarlıq 10-20%, yüksək şorlaşmış torpaqlarda 45-75% aşağı düşür. Çox yüksək şorlaşmış torpaqlarda və şoranlarda isə məhsuldarlıq 0-10% arasında dəyişir.

Torpağın meliorativ vəziyyətinə təsir edən amillərdən biri mineralı qrunut sularının yer səthinə yaxın yerləşməsidir. Rayonda mineralı qrunut sularının yer səthindən 0,5-1,0 m səviyyədə dəyişən torpaq sahələri 300 hektar, 1,0-30 m səviyyədə dəyişən torpaq sahələri 2302 hektar, 3,0 m-də yuxarı səviyyədə dəyişən torpaq sahələri 875 hektar ərazini təşkil edir.

Torpaqları bitkilər üçün zərərli duzlardan təmizləmək üçün kompleks meliorativ tədbirlər həyata keçirməlidir.

Kanallardan su itkisinin qarşısını almaq və k/t bitkilərinin normaya uyğun su ilə təmin etmək məqsədilə suvarma kanallarının qurulmasına onlarda təmir və bərpa işlərinin aparılmasına ehtiyac vardır.

Torpaq sahələrinin həm cari həm də əsaslı səthi hamarlanması, həmçinin şorlaşmış torpaqların cari və əsaslı yuyulmasına ehtiyac vardır.

Rayon ərazisində k/t bitkilərinin məhsuldarlığını artırmaq məqsədilə kəndli-fermer təsərrüfatlarına aşağıdakı bir sıra tədbirlər təklif edilir.

1. Torpaqlarda eroziyaya qarşı mübarizə tədbirləri həyata keçirilməlidir.

Dağ əkinçilik zonasının torpaqları kənd təsərrüfatında geniş istifadə olunur. Ərazidə eroziya prosesinin qarşısını almaq, səthi su axını nizam salmaq, kənd təsərrüfatı bitkilərindən yüksək və sabit məhsul almaq, kompleks torpaq-qoruyucu tədbirlərinin geniş həyata keçirilməsini təmin etmək məqsədilə aşağıdakı tədbirlər sistemi həyata keçirilməlidir:

- Təşkilat təsərrüfat tədbirləri;
- Torpaq-qoruyucu aqrotexniki mübarizə tədbirləri;
- Az məhsuldar və eroziyaya uğramış yamaclarda, özlərdə çoxillik ot bitkilərinin səpini.
- Eroziyaya uğramış torpaqların münbitliyinin bərpa edilməsi məqsədilə gübrələrin tətbiq edilməsi.

Rayon ərazisinin 1514 ha (10,0%) əkin, 3109 ha (20,5%) özü, 101 ha (0,60%) meşə altında istifadə edilir. Eroziyaya qarşı mübarizədə yamacların meyilliyi, torpağın yuyulma dərəcəsini, əkiləcək bitkilərin torpaq-qoruyucu xüsusiyyətləri nəzərə alınmalıdır. Təsərrüfat təşkilat tədbirləri dedikdə,

ərazinin düzgün təşkili sahələrdən relyeflə əlaqəli sürətdə səmərəli istifadə olunmasını kənd təsərrüfatı bitkilərinin xüsusiyyətlərinin, ərazinin eroziyaya uğrama dərəcəsinin nəzərə alınmasını təmin edir.

Yamaclarda su axımını zəiflətmək, eroziyanın qarşısını almaq və torpaqda rütubət saxlanması təmin etmək üçün (dərin zolaqlarla yumşaltma, yarıqlar açma, şum və becərmə işlərinin yamacın eninə aparılması, şırımlar açma, bufer zolaqlarının və s.) aqrotexniki üsullarında istifadə edilməlidir. Torpağın zolaqlarla dərinə yumşaldılmasını apardıqda, torpağın yamacın eni istiqamətində 2,8-5,6 m-lik zolaqlarla 35 sm dərinliyinə qədər yumşaldılır.

Cərgələrarası becərilən bitkiləri yamaclara əkdikdə, torpağın səthi daha intensiv yuyulur. Buna görə də eroziya prosesinin qarşısını almaq üçün həyata keçirilən əsas tədbirlərdən biri də cərgələr arasında şırımların çəkilməsidir. Herik və dondurma şumundan fərqli olaraq, cərgələrarası becərilən bitkilər əkiləcək sahədə şırımlar əkinlə birlikdə açılır.

Eroziyaya qarşı mühim aqrotexniki tədbirlərdən biri də kənd təsərrüfatı bitkilərinin əkini və səpini yamacın eni istiqamətində və ya horizontlar üzrə aparılmalıdır.

Əkin sahələrində payız şumu aparılmalı, kənd təsərrüfatı bitkilərinin suvarılmasını aqrotexniki qaydaya əsasən şırımlarla aparmalı, hektara 10-15 ton pəyin verməli, zəif şorakətli sahələrə fizioloji gübrələr verilməlidir.

Örüş sahələrində, mal-qaranın sistemsiz, normadan artıq otarılması və eroziyanın inkişafı nəticəsində bitki örtüyü, təcridən seyrəkləşir, onun tərkibi dəyişir və məhsuldarlığı xeyli aşağı olur.

Bu məqsədlə yamaclarda, otlaq və özlərdə eroziya prosesini zəiflətmək və onun qarşısını almaq məqsədilə, səthi axını dayandıрмаq və torpağı sonradan dağılmadan qorumaq üçün orta və şiddətli dərəcədə yuyulmuş sahələrin bitki örtüyünü bərpa etmək lazımdır. Buna görə də orta dərəcədə yuyulmuş torpaqlarda mal-qaranın otarılması 2-3 il müddətinə müvəqqəti dayandırılmalı, şiddətli dərəcədə yuyulmuş sahələrdə isə çoxillik yem bitkiləri (yonca, xaşa, çobantoppuzu, çəmən totalı vəs.) əkilməlidir.

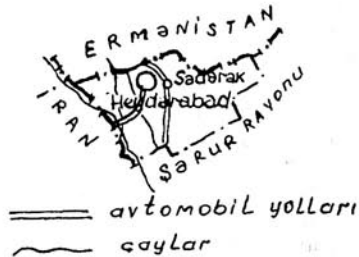
ŞAHBUZ İNZİBATI RAYONU

Meşələrin böyük meliorativ əhəmiyyəti və eroziyanın qarşısını aldığı nəzərdə tutub, onların sistemsiz qırılmasını aradan qaldırmaqla, qorunub saxlanılmasına xüsusi fikir verilmişdir.

2. şorlaşmış torpaqlarda meliorasiya tədbirləri həyata keçirmək.
- a) 1205 hektar sahədə suvarma şəbəkələrinin əsaslı təmir və ya bərpasına 2,11 milyard manat vəsait tələb olunur.
- b) Orta və şiddətli dərəcədə şorlaşmış 100 hektar torpaqların əsaslı uyumlaşması lazımdır. Bunun üçün adı su ilə 10-15 min m³/ha yuma norması ilə fasiləli yuma, yeni normanın 2-3 və ya daha çox dəfəyə verməklə yuma aparmaq olar. Bunun üçün 39,5 milyon manat vəsait tələb olunur.

Torpaqların meliorasiyası uzun müddətli prosesdir. Odur ki, göstərilən bu tədbirlər bir neçə mövsümdə aparılmalıdır. Bundan əlavə torpaqların vəziyyətinin yaxşılaşdırmaq üçün yuma ilə yanaşı torpağa mineral və üzvi gübrələrin də verilməsi, sahələrdə duzadavamlı bitkilərin əkilməsi müasir aqrotexniki tədbirlərin tətbiq edilməsi yolu ilə torpaqların meliorativ vəziyyətinin yaxşılaşdırılması mümkündür.

SƏDƏRƏK İNZİBATI RAYONU

Şahbuz rayonu – Naxçıvan MR-nın şimalında dəniz səviyyəsindən 1000-3140 m mütləq yüksəklikdə, dağlıq zonada yerləşməklə şimal və şərqdən Ermənistan, qərb və cənubdan Babək, cənub-şərqdən Culfa rayonları ilə həmsərhəddir.

Rayon ərazisi mürekkəb relyef, geoloji-geomorfoloji şəraitə malik olub, tektonik quruluşunun çox mürekkəb olması ilə fərqlənir və burada devon çöküntülərindən başlayıb, müasir çöküntülərdən müxtəlif dövrlərin çöküntüləri iştirak edir. Geoloji quruluşunda turş intruzivlər sükxurlar da mühüm rol oynayır. Turş intruzivlər qrandioritlərdən, diorit-porfiridlərdən, sienit-dioritlərdən, ionenitlərdən və s. ibarətdir. Ərazi üç geomorfoloji zonaya ayrılır. Yüksək dağlıq (2000m-dən yüksək), orta dağlıq (1500-2000m), alçaq dağlıq (1000-1500m).

Yüksək dağlıq zonada buzlaq relyefi geniş yayılmışdır. Əsas buzlaq formaları, Troqlardan, kar və marenlərdən ibarətdir.

Orta dağlıq zonada devon çöküntüləri (nazik laylı, qumdaşı, əhəngdaşı, gil) denudasion proseslərə az davamlı olduqları halda, karbon, trias çöküntüləri (əhəngdaşları, denomitlər və s.) daha davamlıdır. Burada relyef tektonik quruluşa müvafiq olaraq sinklinardan və monoklinal quruluşlu dağlardan ibarətdir.

Alçaq dağlıq zona, intensiv parçalanmış üst təbaşir çöküntülərindən ibarətdir. Burada senonun tufogen-karbonatlı çöküntüləri yayılmışdır.

Torpaqəmələgətirən sükxurları paleogenin və dördüncü dövr çöküntülərindən (tuf konlomeratlarından, kvars qumları, əhəngdaşı, mergellər, porforitlər və s.) və onların aşınma məhsullarından yaranmış dellüvial və delüvial prollüvial çöküntülərdən ibarətdir.

Hydroqrafik şəbəkəsi olduqca mürekkəb və kəskin dəyişəndir. Ərazidə əsas Naxçıvan çay, Solasuz çay, Küküçay və s. çaylar keçir.

Rayon ərazisinin iqlimi yayı quraq keçən soyuq iqlim tipinə mənsubdur. Bu iqlim tipi yayın quru-isti, qışın soyuq keçməsi və ağ yelli havaların olması ilə səciyyələnir.

Ümumi radiasiyanın illik miqdarı 146-152 kkal/sm², radiasiya balansının illik miqdarı isə 34-42 kkal/sm²-dir. Havanın orta illik temperaturu 8-12° olub, yanvarın orta aylıq temperaturu -3-10°, iyulun orta temperaturu isə 10-25° arasında dəyişir. Qışda havanın mütləq minimum temperaturu -25-30°-dən aşağı düşür. Torpaq səthinin orta illik temperaturu 15° olub, il ərzində -3° ilə 34° arasında tərəddüd edir.

5°-dən yuxarı olan temperaturun illik miqdarı 1500-4300°, 10°-dən yuxarı temperaturun illik miqdarı isə 600-4000° təşkil edir. Birinci payız şaxtasının orta tarixi noyabrın birinci ongünlüyünə, axırncı yaz şaxtasının orta tarixi aprelin birinci ongünlüyünə düşür.

Havanın orta illik nisbi rütubəti 56%-dir. Yağıntının illik miqdarı 400-600 mm olur. Yağıntının çox hissəsi yaz fəslində düşür. Səth örtüyündən isə 400-1100 mm mümkün buxarlanma gedir. Küləyin orta illik sürəti 2-3 m/san olur. Ərazidə əsasən şimal-şərq və cənub-qərb küləkləri əsir. Güclü küləkli günlərin miqdarı (15m/san-dən çox) 2-dir, Ağ yelli günlərin sayı 20-40, qarlı örtülü günlərin miqdarı 2-7-dir.

Şahbuz rayonu: Torpaqlarının mülkiyyət formaları üzrə bölgüsü: Rayonun ümumi ərazisi 81261 hektardır ki, Bunun da 2678 hektarı suvarılan torpaqlardır. Müxtəlif təbii təsərrüfat sahələri altında, o cümlədən əkin 1375 ha, suvarılan 664 ha, suvarılan çoxillik əkmələr 111 ha, suvarılan bağlar 55 ha, suvarılan üzümlüklər 52 ha, suvarılan tinglər toxmacarlar 4 ha, dincə qoyulmuş sahələr 156 ha, suvarılan 26 ha, biçənək 2504 ha, suvarılan 505 ha, örüş 23019 ha, suvarılan 302 ha, kənd təsərrüfatına yararlı sahələrin cəmi 27165 ha, suvarılan 1608 ha, həyətəyən sahələrin cəmi 1179 ha, suvarılan 1602 ha, meşələr 1073 ha suvarılan 8 ha-dir.

a) Dövlət mülkiyyəti üzrə: Ümumi sahəsi 22743 ha olub ki, bunun da 15 hektarı suvarılan torpaqlardır. Suvarılan çoxillik əkmələr 5 ha, suvarılan bağlar 5 ha, biçənək 234 ha,

örüş 7433 ha, kənd təsərrüfatına yararlı sahələrin cəmi 3 ha, suvarılan 2 ha, meşə 1073 ha, suvarılan 8 hektardır.

b) Xüsusi mülkiyyət üzrə: ümumi sahə 4878 hektardır ki, bunun da 2210 hektarı suvarılındır. Müxtəlif təbii təsərrüfat sahələri altında, o cümlədən əkin 1273 ha, suvarılan 562 ha, suvarılan çoxillik əkmələr 106 ha, suvarılan bağlar 50 ha, suvarılan üzümlüklər 52 ha, suvarılan tinglər, toxmacalar 4 ha, dincə qoyulmuş sahələr 126 ha, suvarılan 26 ha, biçənək 2270 ha, suvarılan 505 ha, kənd təsərrüfatına yararlı sahələrin cəmi 3775 ha, suvarılan 1199 ha, həyətəyən sahələrin cəmi 1103 ha, suvarılan 1011 hektardır.

Rayon ərazisində bitki örtüyü şaquli zonallıq qanuna uyğun yayılmışdır. Əsas bitki tipləri dağətəyi yarımsəhra yovşan, yüksək dağlıq, çöl və çəmən bitki formalarıdır. Meşələr burada çay hövzələrində ləkələr şəklində rast gəlinir. Dağətəyi bitki qrupları 1000-1200m yüksəkliklərdə yayılmaqla yovşan və efimerlərdən ibarətdir. 1000m-dən 1500-1600m dəniz səviyəsindən yüksək sahələrdə subalp və alp çəmən bitki formasıyalı yayılmışdır.

Ərazinin torpaq örtüyü şaquli zonallıq üzrə əsasən ibtidai dağ-çəmən, çimli dağ-çəmən, dağ-çəmən, boz, qəhvəyi dağ-meşə, bozqırılmış dağ qəhvəyi, dağ boz qəhvəyi, dağ boz qəhvəyi tip və yarımtipləri yayılmışdır.

İqlim şəraiti rayonda taxıl, arpa, kartof, və bostan-tərəvəz bitkilərinin yetişdirilməsinə imkan verir 2002-ci ildə rayonda 475 hektarda taxıl, 210 hektarda tərəvəz, 185 hektarda kartof yetişdirilmişdir. Rayonda k/t bitkilərinin məhsuldarlığının inkişaf dinamikasına baxıldıqda görünür ki, 1991-ci ildə taxılın məhsuldarlığı 9,6 s/ha, üzüm 26,5s/ha, 1992-ci ildə taxılın məhsuldarlığı 7,4 s/ha, üzüm 5,9 s/ha, 1994-cü ildə taxılın məhsuldarlığı 7s/ha, üzüm 16,5 s/ha, 1995-ci ildə taxılın məhsuldarlığı 6,1s/ha, üzümün məhsuldarlığı 3,0s/ha, 2002-ci ildə taxılın məhsuldarlığı 28 s/ha olmuşdur.

Məhsuldarlıqda əvvəlki illərə nisbətən 2002-ci ildə artım müşahidə olunmuşdur ki, buna səbəb k/t bitkilərinin yetişdirilməsinə qayğının artırılması, aqrotexniki xidmətin səviyyəsinin yaxşılaşdırılması; k/t bitkilərinin qida maddələri və ziyanverici

cilərə qarşı mübarizədə kimyəvi pereparatlarla təmin olunması, yeni məhsuldar sortların ekilməsidir.

Əvvəlki illərə nisbətən 2002-ci ildə artım müşahidə olunsa da bu k/t istehsalında hələ də yüksək göstərici hesab olunmur. Belə ki, məhsuldarlığı yenə də artırmaq mümkündür. Bunun üçün isə ilk növbədə k/t bitkilərini suvarma suyu ilə təmin etməli, suvarma suyunun minerallıq səviyyəsi aşağı olmalı, yeraltı suların yatım dərinliyi aşağı salınmalı, torpağın meliorativ vəziyyəti yaxşılaşdırılmalı, eroziyaya qarşı mübarizə həyata keçirilməli, aqrotexniki tədbirlər vaxtında və düzgün yerinə yetirilməlidir.

K/t istehsalında əsas yeri ekilmiş bitkilərin su tələbatına uyğun vegetasiya müddətində onlar su ilə tam təmin olunmalıdır. Şahbuz rayonunda k/t bitkilərinin suvarılması üçün Batabat, Qanlıgöl su anbarından, həmçinin rayon ərazisindən axan Naxçıvançay, Küküçay çaylarının suyundan istifadə olunur. Bununla belə rayonun su tələbatında su çatışmazlığı müşahidə olunur.

Suvarma suyunun minerallıq səviyyəsi də buraxıla bilən səviyyədə olmuşdur. K/t bitkilərinin suvarılması üçün 0,08-4q/l minerallıqlı suvarma suyundan istifadə oluna bilər. Rayonda suvarma suyunun minerallıq dərəcəsi 2678 hektar sahədə 1q/l-dən aşağıdır.

Rayonda yeraltı minerallı suların yatım dərinliyi müxtəlif səviyyələrdə dəyişir. 10 hektar sahədə yatım dərinliyi 1,5-2,0 m, 90 hektarda 2,0-3,0m, 2360 hektarda 3,0-5,0, 218 hektarda 5m-dən yüksəkdir. Bu torpaqlarda yeraltı suların minerallıq dərəcəsi 3282 hektarda 1,0 q/l-dən az, 195 hektarda 1,0-3,0 q/l-dir ki, bu sulardan da k/t bitkilərinin suvarılması üçün istifadə oluna bilər.

Şahbuz rayonunda 440 hektar, sahədə zəif şorlaşma müşahidə olunmuşdur. Zəif şorlaşmış torpaqlarda məhsuldarlığı 10-20% aşağı düşür.

Torpaqlar k/t bitkiləri üçün zərərli duzlardan təmizləmək üçün kompleks meliorativ tədbirlər həyata keçirilməlidir. Şorlaşmış sahələr əsaslı və cari yuyulmalıdır.

Kanallardan su itkisinin qarşısını almaq üçün onların əsaslı, təmirə və bərpaya ehtiyacı vardır. Həmçinin torpaq sahələrinin həm əsaslı həm də cari hamarlanmasına ehtiyac vardır.

Rayon ərazisində k/t bitkilərinin məhsuldarlığını artırmaq məqsədilə kəndli-fermer təsərrüfatlarına aşağıdakı bir sıra tədbirlər təklif edilir.

1. Torpaqlarda eroziyaya qarşı mübarizə tədbirləri həyata keçirilməlidir.

Şahbuz rayonu ərazisində eroziya prosesi, dağ-çəmən, dağ-meşə və dağ-əkinçilik zonalarında intensiv yayılmaqla ümumi ərazinin 64,3min ha (79,1%)-ni təşkil edir. Burada yayılmış torpaqların 11,8min ha (14,5%)-i zəif, 18,4 min ha (22,7%) orta, 34,1 min ha (41,9%)-i şiddətli dərəcədə eroziya prosesinə məruz qalmışlar.

Dağ-çəmən zonasında yayılmış çimli dağ-çəmən torpaqları eroziyaya qarşı davamlı olsa da otlaqlarda, intensiv otarma aparılması nəticəsində, xüsusən çox meylli və dik yamaclarda eroziya prosesinə daha intensiv məruz qalmışlar. Mal-qaranın sistemsiz normadan artıq otarılması və eroziyanın inkişafı nəticəsində bitki örtüyü tədricən səyreləşir, onun tərkibi dəyişir və məhsuldarlığı xeyli aşağı olur.

Bu məqsədlə yamaclarda, biçənək, otlaq və örüşlərdə eroziya prosesini zəiflətmək və onun qarşısını almaq məqsədilə, səthi axını dayandırmaq və torpağı sonrakı dağılmaqdan qorumaq üçün orta və şiddətli dərəcədə yuyulmuş sahələrin bitki örtüyünü bərpa etmək lazımdır. Buna görə də orta dərəcədə yuyulmuş torpaqlarda mal-qaranın otarılması 2-3 il müddətinə müvəqqəti dayandırmalı, şiddətli dərəcədə yuyulmuş sahələrdə isə çoxillik yem bitkiləri (yonca, xaşa, çobantoppuzu, çəmən topalı və s.) ekilməlidir.

Dağ rayonlarında meşələrin böyük torpaq qoruyucu və sütünzimedici əhəmiyyəti vardır. Buna görə də meşələrin sistemsiz və özbaşına qırmaqdan mühafizə etmək lazımdır. Meşələrin suqoruyucu-torpaq mühafizəedici funksiyasını mühafizə etmək və yüksəltmək, eləcə də onların təbii yolla

bərpa olunmasını yaxşılaşdırmaq üçün təcridən seçmə və könüllü-qrup üsulu ilə qırımlar aparılmalıdır.

Dağ əkinçilik zonasının torpaqları kənd təsərrüfatında geniş istifadə olunur. Burada eroziyanın inkişafına səbəb, yamaqların çox meyilli, yazın axırında və yayın əvvəllərində leysan yağışların düşməsi, torpaqda bitki örtüyünün olmaması, həmçinin torpaqların və torpaqəmələgətirən süxurların öz xarakteri, insanların düzgün olmayan təsərrüfat fəaliyyəti mühüm rol oynayır.

Bu məqsədlə, zonada eroziya prosesinin qarşısını almaq, səthi su axımını nizama salmaq, kənd təsərrüfatı bitkilərindən yüksək və sabit məhsuldarlığı, kompleks torpaq qoruyucu mübarizə tədbirlərinin geniş həyata keçməsinə təmin etmək üçün aşağıdakı tədbirlərin sistemi həyata keçirilməlidir:

- təşkilat təsərrüfat tədbirləri
- torpaq qoruyucu aqrotexniki mübarizə tədbirləri
- az məhsuldar və eroziyaya uğramış yamaqlarda çoxillik ot bitkilərinin səpinə
- yuyulmuş dağ yamaqlarında üzümlüklər və meyvə bağlarının salınması
- eroziyaya uğramış torpaqların münbitliyinin bərpa edilməsi məqsədilə gübrələrin tətbiq edilməsi.

Eroziyaya qarşı mübarizədə yamaqların meyilliyi, torpağın yuyulma dərəcəsini, əkiləcək bitkilərin torpaq qoruyucu xüsusiyyətləri nəzərə alınmalıdır. Təsərrüfat təşkilat tədbirləri dedikdə, ərazinin eroziyaya qarşı təşkili nəzərdə tutulur. Ərazinin düzgün təşkili sahələrdən, relyefə əlaqəli surətdə səmərəli istifadə olunmasına, kənd təsərrüfatı bitkilərinin xüsusiyyətlərinin, ərazinin eroziyaya uğrama dərəcəsini nəzərə alınmasını tələb edir.

Eroziyaya qarşı aqrotexniki üsullar torpaq eroziyasının qarşısını almaq torpağın su-fiziki xassələrini yaxşılaşdıraraq, sukeçirmə qabiliyyətini yüksəldən (dərın zolaqla yumşaltma, yarıqlar açma və s.) torpaq səthində su axınlarını nizamlayan (şum və becərmə işlərinin yamacın eninə aparılması, şırımlar

açma, bufer zolalarının düzəldilməsi) üsullarından istifadə edilməlidir.

Yamaqlarda su axımını zəiflətmək, eroziyanın qarşısını almaq və torpaqda rütubət saxlanması təmin etmək üçün torpağın zolaqlarla dərinə yumşaldılmasından istifadə etmək lazımdır. Atmosfer çöküntülərinin torpaqda yaxşı hopması üçün torpağın susuzdırma qabiliyyətini artırmaq lazımdır. Bunun üçün torpaq yamacın eni istiqamətində 2,8-5,6 m-lik zolaqlarla 35 sm dərinliyinə qədər yumşaldılır. Dərin yumşaldılmış zolaqlar yamacın meyilliyindən, uzunluğundan asılı olaraq yamac boyu hər 10-20 m-dən bir adi şumla (22-25 sm dərinliyində) növbələşir.

Cərgələrarası becərilən bitkiləri yamaqlara əkdikdə, təcridən səthi daha intensiv yuyulur. Buna görə də eroziya prosesinin qarşısını almaq üçün həyata keçirilən ən əsas tədbirlərdən biri də cərgələr arasında şırımların çəkilməsidir. Hərək və dondurma şumundan fərqli olaraq, cərgələrarası becərilən bitkilər əkiləcək sahədə şırımlar əkinlə birlikdə açılır.

Yamaqlarda çarpaz üsulla dənli bitkilər səpinin aparılması, eroziyaya qarşı mübarizədə çox faydalı tədbirlərdən biridir. Bu halda bitkilər səthi bərabər sürətdə örtür və torpağın eroziyadan yaxşı qorunmasını təmin edir. Çarpaz üsulla toxum normasının yarısı yamacın uzununa, digər yarısı isə yamacın eninə səpilməlidir. Mühüm aqrotexniki mübarizə tədbirlərindən biri də kənd təsərrüfatı bitkilərinin əkini və səpinin yamacın eni istiqamətində və ya horizantlar üzrə aparılmasıdır.

Az məhsuldar və müxtəlif dərəcədə eroziya prosesinə uğramış torpaqlarda ən səmərəli və iqtisadi cəhətdən əlverişli tədbirlərdən biri də bu sahələrə çoxillik otların səpilməsidir.

Eroziyaya qarşı mühüm aqrotexniki tədbirlərdən də yuyulmuş dağ yamaqlarında üzümlüklər və meyvə bağlarının salınmasıdır.

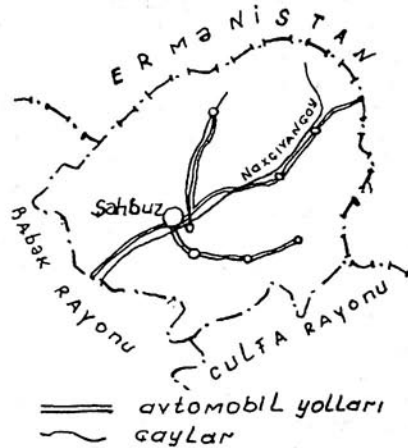
Eroziya prosesinə məruz qalmış sahələrin (torpaqların) münbitliyini bərpa etmək üçün üzvi və mineral gübrələrdən də istifadə edilməlidir.

Fitomeliorasiya və hidrotexniki qurğulardan istifadə etməklə qobuları, daş-çırpı, bəndlərə bərkitmək lazımdır. Bu cür tikintilər qobuların içərisində pilləvarilik yaradır, suların sürətini azaldır, qobunun dibinin yuyulmasını dayandırır.

2. Zəif şorlaşmış 440 hektar sahədə cari yuma aparmaq olar. Buna görə 15-20 min m³ yuma norması əvəzinə hektara 2-2,5 min³ su verib, sahənin mailliyindən asılı olaraq lək düzəltmədən də yuma aparmaq olar.

Bu tədbirlər uzunmüddətli prosesdir və bir neçə mövsümdə yerinə yetirilməlidir.

ŞAHBUZ İNZİBATI RAYONU

ŞƏRUR İNZİBATI RAYONU

Şərur rayonu – Naxçıvan MR-nın şimal-qərb hissəsində, KİÇİK Qafqaz dağ sisteminə daxil olan Dərələyəz silsiləsinin cənub-qərb yamacında, dəniz səviyyəsindən 700-2800m mütləq hündürlükləri əhatə etməklə, şimaldan Sədərək, şimal-şərqdən Ermənistan, şərqdə Şahbuz və Babək rayonları, cənubdan isə İran İslam Respublikası ilə həmsərhəddir.

Relyef xüsusiyyətlərinə görə olduqca mürəkkəb olub, simulyativ maili düzənliyə (700-1200m) və dağlıq zonaya (1200-3500m) bölünür. Geomorfoloji quruluşuna görə də bir-birindən fərqlənən dörd əsas yüksəklik qurşaqlarına ayrılırlar: yüksək dağlıq, orta dağlıq, alçaq dağlıq, maili snimulyativ düzənlik.

Yüksək dağlıq zona Sipər dağından Keçidağ aşırımına qədər olan sahədə Dərələyəz silsiləsini əhatə edir. Burada ərazi müxtəlif parçalanmışdır ki, bu da baş verən leysan yağışları zamanı əsas sel mənbəyinə çevrilir.

Orta dağlıq zona intensiv parçalanaraq fiziki aşınmanın şiddətli keçməsi ilə səciyyələnir.

Alçaq dağlıq zonada denudasion relyef formaları üstünlük təşkil etməklə, orta dağlıq zona ilə, maili düzənlik zona arasında bir keçid təşkil edir.

Akkumlyativ maili düzənlik Sədərək düzənliyindən başlayaraq, qıvrıq yüksəkliyinə qədər geniş sahəni tutmaqla, kənd təsərrüfatında intensiv istifadə olunur. Bu zonanı səthi müxtəlif ölçülü gətirmələrlə örtülmüşdür. Həmin sahələrin əksər hissəsi allüvial-prolüvial çöküntülərdən ibarətdir.

Hidroqrafik şəbəkəsinin zəif inkişaf etməsinə baxmayaraq, Muxtar Respublika daxilində ən böyük və sulu çaylardan biri olan Arpaçay, Şərur rayonu ərazisindən axıb gəlir.

Şərur rayonun ərazisi yayı quraq keçən soyuq yarımşəhəra quru stepler iqlimi və yayı quraq keçən soyuq iqlim tiplərinə aiddir. Bu iqlim tipləri zəif nəmliyi, yayının isti, qışının soyuq keçməsi və ağı yellilə havaların tez-tez təkrar olunması ilə səciyyələnir.

Ümumi radiasiyanın illik miqdarı 148-152 kkal/sm², radiasiya balansının illik miqdarı isə 38-43 kkal/sm²-dir.

Havanın orta illik temperaturu 8-13°, yanvar ayının orta temperaturu -3-6° iyulun orta aylıq temperaturu isə 20-26° arasında dəyişir. İlin isti dövründə havanın mütləq maksimum temperaturu 37-42°-dən yüksəkliyi, havanın orta illik mütləq minimum temperaturu -18-22° arasında dəyişir. Havanın mütləq minimum temperaturu bəzən -31° aşağı düşür. Torpaq səthinin orta illik temperaturu 15^oolub, il ərzində -3° ilə 33 arasında təəddüd edir.

5°-dən yuxarı olan temperaturun illik miqdarı 3500-4600°, 10°-dən yuxarı temperaturun illik miqdarı 3000-4400° təşkil edir. Birinci payız şaxtasının orta tarixi oktyabrın üçüncü ongünlüyünün axırına, axırncı yaz şaxtasının orta tarixi aprelin birinci ongünlüyünə düşür.

Havanın orta illik nisbi rütubəti 55%-dir. Yağıntının illik miqdarı 200-400 mm-dir. Yağıntının çox hissəsi yaz fəslində düşür. Səth örtüyündən isə 1000-1200 mm mümkün buxarlanma gedir.

Küləyin orta illik sürəti 2-3 m/san-dir. Güclü küləkli günlərin miqdarı (15m/san-dən çox) 25-30-dür. Ağ yelli günlərin miqdarı 50-60, qarlı örtülü günlərin sayı 20-40, dolu düşən günlərin sayı 1-3-dür.

Şərur rayonu torpaqlarının mülkiyyət formaları üzrə bölgüsü: Rayonun ümumi ərazisi 121872 ha olub ki, bunun da 23120 ha suvarılan torpaqlardır. Müxtəlif təbii təsərrüfat sahələri altında, o cümlədən suvarılan əkin 13231 ha, suvarılan çoxillik əkmələr 35 ha, suvarılan bağlar 6 ha, suvarılan çoxümlüklər 29 ha, dincə qoyulmuş sahələr 1622 ha, suvarılan 1589 ha, biçənək 300 ha, ölüş 27473 ha, suvarılan 3571 ha, kənd təsərrüfatına yararlı sahələrin cəmi 42661 ha, suvarılan 4688 ha, meşələr 270 ha, suvarılan 6 hektardır.

a) Dövlət mülkiyyəti: Ümumi sahəsi 54929 hektar olub ki, bunun da 175 hektarı suvarılındır. Müxtəlif təbii təsərrüfat sahələri altında, o cümlədən suvarılan əkin 58 ha, suvarılan çoxillik əkmələr 6 ha, suvarılan bağlar 6 ha, dincə qoyulmuş sahələr 138 ha, suvarılan 105 ha, biçənək 300 ha, ölüş 10296

ha, kənd təsərrüfatına yararlı sahələrin cəmi 10798 ha, suvarılan 169 ha meşə sahələri 270 ha, suvarılan 6 ha-dir.

b) Xüsusi mülkiyyət üzrə: Ümumi sahə 19085 hektardır ki, bunun da 1862 hektarı suvarılan torpaqlardır. Suvarılan əkin 12417 ha, suvarılan çoxillik əkmələr 29 ha, suvarılan çoxümlüklər 29 ha, dincə qoyulmuş sahələr, suvarılan 1482 ha, kənd təsərrüfatına yararlı sahələrin cəmi, suvarılan 13928 ha, heyətyanı sahələrin cəmi 5157 ha, suvarılan 4674 hektardır.

s) Bələdiyyə mülkiyyətində: istifadə olunan torpaqların ümumi sahəsi 47858 hektardır ki, bunun da 4343 hektarı suvarılındır. Suvarılan əkin sahələri 756 ha, suvarılan dincə qoyulmuş sahələr 2 ha oruş 17177 ha, suvarılan 3571 ha, kənd təsərrüfatına yararlı sahələrin cəmi 17935 ha, suvarılan 4329 ha, heyətyanı sahələrin cəmi 16 ha, suvarılan 14 hektardır.

Bitki örtüyünə görə ərazini yarımsəhra, dağ kserofit (firiqala) və dağ bozqır qurşaqlarına bölmək olar. Bu qurşaqların xarakterik cəhəti bitki örtüyünün nisbətən seyrək olmasıdır.

Kiçik Qafqazın cənub hissəsindən o cümlədən Şərur rayonu ərazisində şaquli zonalıq üzrə dağ-cəmə, bozqır dağ-səmə, qəhvəyi dağ meşə, bozqırlaşmış dağ-qəhvəyi, boz qonur, boz torpaqlar və onların çoxlu tip və növmüxtəlifləri yayılmışdır.

İqlim şəraiti rayonda taxıl, arpa, kartof, bostan və tərəvəz, bağ və giləmeyvələr, üzüm bitkisinin yetişdirilməsinə imkan verir. Belə ki, 2002-ci ildə 4100 hektarda taxıl, 830 hektarda arpa, 610 hektarda kartof bitkiləri yetişdirilmişdir. Rayonda k/t bitkilərinin məhsuldarlığının inkişaf dinamikasına baxsaq görərik ki, 1992-ci ildə taxılın məhsuldarlığı 20,8 s/ha, üzümün məhsuldarlığı 42,6 s/ha, 1993-cü ildə taxılın məhsuldarlığı 17,1 s/ha, üzüm 2,8 s/ha, 1994-cü ildə taxılın məhsuldarlığı 19,1 s/ha, üzüm 56,4 s/ha, 1995-ci ildə taxılın məhsuldarlığı 14,7 s/ha, üzüm 68,7 s/ha, 2002-ci ildə isə taxılın məhsuldarlığı 40,5 s/ha, üzümün məhsuldarlığı 155,5 s/ha olmuşdur. Məhsuldarlıqda əvvəlki illərə nisbətən 2002-ci ildə artım müşahidə olunmuşdur.

Bu artıma əsas səbəb əvvəlki illərə nisbətən k/t bitkilərinin yetişdirilməsinə qayğının artırılması, aqrotexniki xidmətin səviyyəsinin bir qədər yaxşılaşdırılması, kənd təsərrüfatı bitkilərini qida maddələri və ziyanvericilərə qarşı mübarizədə kimyəvi pəreparatlarla təmin olunması, yeni məhsuldar sortların əkilməsidir.

Əvvəlki illərə nisbətən 2002-ci ildə artım olsa da bu kənd təsərrüfatı istehsalında hələ də yüksək göstərici hesab olunmur. Belə ki, məhsuldarlığı yenə də artırmaq mümkündür. Bunun üçün isə ilk növbədə k/t bitkilərini suvarma suyu ilə təmin etməli, suvarma suyunun minerallıq səviyyəsi aşağı olmalı, qrunt sularının səviyyəsi aşağı salınmalı torpağın meliorativ vəziyyəti yaxşılaşdırılmalı, eroziyaya qarşı mübarizə tədbirləri həyata keçirilməli, aqrotexniki tədbirlər vaxtında və düzgün yerinə yetirilməlidir.

K/t istehsalında əsas yeri əkilmiş bitkilərin su tələbatına uyğun vegetasiya dövründə onların su ilə tam təmin olunmasıdır. Müşahidələr göstərmişdir ki, bitkinin hüceyrələrində az miqdarda su çatışmadıqda belə ondakı boy və inkişaf prosesləri zəifləyir, nəticədə məhsuldarlığın səviyyəsi aşağı düşür. Şərur rayonunda suvarma üçün Arpaçay su anbarının suyundan və Arpaçay çayının suyundan istifadə olunur. Lakin bunlar rayonun suvarma suyuna olan tələbatını tam ödəmir. Bunun üçün yeni mənbələrin axtarılması, yeni suya qənaət edən suvarma texnika və texnologiyalarından istifadə etmək məqsədəuyğundur. Belə ki, rayonda yamaclarda əkilmiş bitkilərin suvarılması üçün damcılarla suvarma və mikroyağışyağdırma isulundan istifadə etmək mümkündür.

Suvarma suyunun minerallıq səviyyəsi də buraxıla bilən səviyyədə olmalıdır. K/t bitkilərinin suvarılması üçün minerallıq səviyyəsi 0,08-1 q/l olmalıdır. Bəzi hallarda isə minerallıq səviyyəsi 4 q/l-ə qədər qəbul oluna bilər. Minerallığın daha yüksək səviyyəsində (4q/l-dən yüksək) onlar şirin su ilə qarışdırılaraq sahəyə verilməlidir. Əks halda minerallı sular torpağın səthində duzların toplanmasına və onun təkrar şorlaşmasına səbəb olar.

Rayonda qrunt sularının yatım dərinliyi müxtəlif səviyyələrdə dəyişir. 3000 hektar sahədə qrunt suları 1 m-dən az, 15842 hektarda 1-3,0 m, 3590 hektarda isə 3 m-dən yüksəkdir. Yeraltı sularının minerallıq dərəcəsinə görə 21582 hektar sahədə suların minerallığı 1 q/l-dən az, 350 hektar sahədə 1-3,0 q/l, 500 hektar sahədə 3,0 q/l-dən çoxdur. Bu da onu göstərir ki, yeraltı sulardan suvarma üçün istifadə etmək mümkündür.

Şərur rayonunda 3070 hektar şorlaşmış torpaq sahəsi var. Bunun da 400 hektarı zəif, 800 hektarı orta, 1870 hektarı şiddətli və çox şiddətli dərəcədə şorlaşmış torpaqlardır.

Şorlaşmış torpaqlarda duzların yayılma miqdarından asılı olaraq onlar məhsulun keyfiyyətinə və kəmiyyətinə mənfi təsir göstərir. Zəif şorlaşmış torpaqlarda 10-20%, orta şorlaşmış torpaqlarda 20-40% yüksək şorlaşmış torpaqlarda 45-75% aşağı düşür.

Torpaqları bitkilər üçün zərərli duzlardan təmizləmək üçün kompleks meliorativ tədbirlər həyata keçirilməlidir. Bu məqsədlə rayonda 9200 hektar sahədə drenaj şəbəkəsi fəaliyyət göstərir ki, bunun da 2000 hektarında qapalı üfiqi drenlər yerləşmişdir. Hazırda bu sistemlər normal işləmir və onların üzərindəki qurğuların təmir və bərpa olunmasına ehtiyac vardır.

Kanallardan su itkisinin qarşısını almaq üçün onların üzərindəki qurğularla birlikdə təmirə ehtiyacı vardır. Həmçinin torpaq sahələrinin həm cari həm də əsaslı hamarlanmasına ehtiyac vardır.

Rayon ərazisində kənd təsərrüfatı bitkilərinin məhsuldarlığını yüksəltmək məqsədilə kəndli-fermer təsərrüfatlarına aşağıdakı bir sıra tədbirlər təklif edilir:

1. Torpaqlarda eroziyaya qarşı mübarizə tədbirləri həyata keçirilməlidir.

Rayon ərazisində eroziya prosesi əsasən dağ-çəmən, dağ əkinçilik zonalarında geniş yayılmaqla, ümumi ərazinin 65,2 min ha (52,8%) təşkil edir ki, bunun da 56,7 min ha (47,2%) zəif, 21,5 min ha (17,4%) –orta, 34,9 min ha (28,3%)–şiddətli dərəcədə eroziya prosesinə məruz qalmışlar.

Dağ-çəmən zonasında yayılmış torpaqlarda intensiv otarılma aparılması nəticəsində, meyilli və dik yamaclar eroziya prosesinə müxtəlif dərəcədə məruz qalmışlar. Mal-qaranın sistemsiz, normadan artıq otarılması və eroziya prosesinin inkişafı nəticəsində bitki örtüyü seyrəkləşir, onun tərkibi dəyişir və məhsuldarlığı xeyli aşağı olur.

Rayon ərazisinin 27473 ha (22,5%) - örüş, 270 ha(2,2%) - meşə altında istifadə edilir. Bu məqsədlə yamaclarda, otlaq və örüşlərdə eroziya prosesinin qarşısını almaq, onun intensivliyini zəiflətmək və torpağı sonrakı dağılmaqdan qorumaq üçün orta və şiddətli dərəcədə yuyulmuş torpaqlarda otlaq sahələrini kateqoriyalar üzrə sortlaşdırmaqla yanaşı, otarılacaq mal-qaranın normasının müəyyən edilməsi, yuyulmuş torpaq sahələrinin bitki örtüyünü, səthi və kökündən yaxşılaşdırma işlərinin aparılması, bitki örtüyünün bərpa edilməsi labüddür. Buna görə də orta dərəcədə yuyulmuş sahələrdə, nisbətən otarma normasını 1,3-2,0 dəfə azaltmalı, imkan olan yerlərdə yerli şərəitə uyğun ot toxumları səpilməlidir. Şiddətli dərəcədə yuyulmuş sahələrdə mal-qaranın otarılması 2-3 il müddətinə müvəqqəti qadağan edilməlidir. Bu sahələrə çoxillik yem bitkiləri (yonca, xaşa, çoban toppuzu, çəmən pişikquyruğu və s.) əkilməlidir.

Dağ əkinçilik zonasının torpaqları kənd təsərrüfatında geniş istifadə olunur. Rayon ərazisinin 13231 ha (10,9%) əkin altında istifadə edilir. Burada eroziyanın inkişafına səbəb yamacların çox meyilli, yazın axırında və yayın əvvəllərində leysan yağışların düşməsi, torpaqda bitki örtüyünün olmaması, həmçinin torpaqların və torpaqəmələgətirən süxurların öz xarakteri, insanların düzgün olmayan təsərrüfat fəaliyyəti mühüm rol oynayır.

Bu məqsədlə, zonada eroziya prosesinin qarşısını almaq, səthi su axımını nizama salmaq, kənd təsərrüfatı bitkilərindən yüksək və sabit məhsul almaq, kompleks torpaq qoruyucu mübarizə tədbirlərinin geniş həyata keçməsinə təmin etmək üçün aşağıdakı tədbirlər sistemi həyata keçirilməlidir:

- təşkilat-təsərrüfat tədbirləri;

- torpaq qoruyucu aqrotexniki mübarizə tədbirləri;
- az məhsuldar və eroziyaya uğramış yamaclarda çoxillik ot bitkilərinin səpini;
- yuyulmuş dağ yamaclarında, üzümlüklər və meyvə bağlarının salınması;
- eroziyaya uğramış torpaqların münbitliyinin bərpa edilməsi məqsədilə gübrələrin tətbiq edilməsi.

Eroziyaya qarşı mübarizədə yamacların meyilliyi, torpağın yuyulma dərəcəsini, əkiləcək bitkilərin torpaq qoruyucu xüsusiyyətləri nəzərə alınmalıdır. Təsərrüfat-təşkilat tədbirləri dedikdə ərazinin eroziyaya qarşı təşkil nəzərdə tutulur. Ərazinin düzgün təşkil sahələrdən, relyeflə əlaqəli surətdə səmərəli istifadə olunmasını, kənd təsərrüfatı bitkilərinin xüsusiyyətlərinin, ərazinin eroziyaya uğrama dərəcəsinin nəzərə alınmasını tələb edir.

Eroziyaya qarşı aqrotexniki üsullar torpaq eroziyasının qarşısını almaq, torpağın su-fiziki xassələrini yaxşılaşdırmaq, sukeçirmə qabiliyyətini yüksəldən(zolaqlarla dərin yumşaltma, yarıqlar açma və s.) və torpaq səthində su axınlarını nizamlayan(yamacın eninə şumlama, şırımlar açma, bufer zonaları düzəltmə və s.) üsullardan istifadə edilməlidir.

Yamaclarda su eroziyasına qarşı səmərəli aqrotexniki mübarizə tədbirlərindən biri də yarıq açmadır. Yarıq açmanın meyilli 5-6° çox olan yamaclarda payızlıq və yazlıq dənli bitkilər əkinində çoxillik ot səpinlərində, örüş və biçənək sahələrində tətbiq edilməsi məqsədəuyğundur. Yarıqlar adətən eni 3-5 sm, dərinliyi 50-60 sm olmaqla yamacın eninə profil istiqamətində açılır və onların arasındakı məsafə 5-10 m arasında dəyişir. Yarıqlar meyilli 5° olan yamaclarda hər 10 m-dən bir meyilli çox olan yamaclarda isə hər 5-dən bir açılır.

Yamaclarda su axımını zəiflətmək, eroziyanın qarşısını almaq və torpaqda rütubət saxlanmasını təmin etmək üçün torpağın zolaqlarla dərin yumşaldılmasından geniş istifadə etmək lazımdır. Yağıntılardan torpağa yaxşı hopması üçün torpağın susuzdırma qabiliyyətini artırmaq lazımdır. Bunun üçün torpaq yamacın eni istiqamətində 2,8-5,6 m-lik zolaqlarla 35 sm dərinliyinə qədər yumşaldılır. Dərin yumşaldılması

zolaqlar yamacın meyliyindən, uzunluğundan və torpağın su-fiziki xassələrindən asılı olaraq yamac boyu hər 10-20 m-dən bir adi şumla (22-25 sm) dərinliyində növbəleşir.

Cərgələrarası becərilən bitkiləri yamaqlara əkdikdə, torpağın səthi daha intensiv yuyulur. Buna görə də eroziya prosesinin qarşısını almaq üçün hoyata keçirilən ən əsas tədbirlərdən biri də cərgələr arasında şırımlar çəkilməlidir. Herik və dondurma şumundan fərqli olaraq, cərgələrarası becərilən bitkilər əkiləcək sahədə şırımlar əkinlə birlikdə açılır. Cərgələr arasında şırım açmaq üçün səpin maşını çərçivəsinə dibdolduran alətlər quraşdırılır. Həmin alətlər səpin maşını hərəkət edən zaman bir-birindən 1,25 m aralı 8 sm dərinlikdə və 30 sm enində şırımlar açır.

Yamaqlarda çarpaz üsulla dənli bitkilər səpinin aparılması eroziyaya qarşı mübarizədə çox faydalı tədbirlərdən biridir. Bu halda bitkilər səthi bərabər surətdə örtür və torpağın eroziyadan yaxşı qorunmasını təmin edir. Çarpaz üsulla toxum normasının yarısı yamacın uzununa, digər yarısı isə yamacın eninə səpilməlidir.

Eroziyaya qarşı mühüm aqrotexniki mübarizə tədbirlərindən biri də kənd təsərrüfatı bitkilərinin əkini və səpinini yamacın eni istiqamətində və ya horizontlar üzrə aparılmasıdır.

Eroziyaya qarşı mübarizədə bioloji üsulların da böyük əhəmiyyəti vardır. Bu üsulun tətbiqində əsasən bitkilərin yarıstü hissəsi və kökləri, habelə onların çürüntü məhsullarının torpaq qoruyucu xassələrindən istifadə olunur.

Az məhsuldar və müxtəlif dərəcədə eroziya prosesinə uğramış torpaqlarda ən səmərəli və iqtisadi cəhətdən əlverişli tədbirlərdən biri də bu sahələrə çoxillik otların səpilməsidir. Çoxillik otlar torpağı üzvi maddələrlə zənginləşdirir, onda suya davamlı dənəvər struktur əmələgəlməsini sürətləndirir və su-fiziki xassələri yaxşılaşdırır, az məhsuldar eroziyaya məruz qalmış yamaqlarda səpilmiş çoxillik otlar (xaşa, yonca, çobantoppuzu və s) torpaq səthini eroziyadan mühafizə etməklə bərabər, eyni zamanda heyvandarlığın inkişafı üçün zəmin yaradan keyfiyyətli yem mənbəyidir.

Eroziyaya qarşı mühüm aqrotexniki tədbirlərdən biri də yuyulmuş dağ yamaqlarında üzümlük və meyvə bağlarının salınmasıdır. Yamaqlarda üzümlük və meyvə bağları salınarkən, ən səmərəli tədbirlərdən biri terrasların çəkilməsidir. Bu iş görüldükdə demək olar ki, səthi axın və torpağın yuyulması müşahidə edilmir, torpaqda rütubət və qida maddələrinin miqdarı artır.

Eroziyaya uğramış torpaqlarda bitkilər üçün qida maddələrinin miqdarının az olması, bu torpaqlarda üzvi və mineral gübrələrinin verilməsi nəticəsində, eroziyaya uğramış torpaqların itirilən münbitliyi bərpa edilir.

Bütün bitkilərə mineral və üzvi gübrələr verildikdə onların yarıstü hissəsi və kök kütlələri inkişaf edərək torpağı möhkəmləndirir. Onun su-fiziki xassələrini yaxşılaşdırır və eroziyadan qoruyur.

Meşələrin böyük meliorativ əhəmiyyəti və eroziyanın qarşısını aldığı nəzərdə tutub, onların sistemli qırılmasını aradan qaldırmaqla, qorunub saxlanılmasına fikir verilməli, eroziyaya qarşı meşə-meliorativ tədbirlər aparmaq məqsədilə ağac və kol cinslərindən ibarət olan şərqlə palıdı, armud, yemişan, surdağ, qarağac və s. dən istifadə edilməlidir.

Fitomeliorasiya və hidrotexniki qurğulardan istifadə etməklə qobuları, daş-çırpı bəndlərlə bərkitmək lazımdır. Bu cür tikintilər qobuların içərisində pilləvarilik yaradır, suların sürətini azaldır, qobunun dibinin yumşaldılmasını dayandırır.

2. Şorşalmış torpaqlarda meliorasiya tədbirləri həyata keçirmək üçün ilk növbədə rayonda mövcud olan kollektor-drenaj sisteminin istismar şəraiti yaxşılaşdırılmalıdır. Bu məqsədlə 8300 hektar sahədə kollektor-drenaj şəbəkəsində yenidən qurma işləri həyata keçirilməlidir. Buna isə 14,5 milyard manat vəsait tələb olunur.

a) 1750 hektar sahədə suvarma şəbəkəsinin kompleks yenidənqurma işləri həyata keçirilməlidir. Buna isə 3,1 milyard manat vəsait lazımdır.

b) 2270 hektar sahədə əsaslı hamarlaşdırma işləri həyata keçirilməlidir ki, 79,4 milyon manat vəsait tələb olunur.

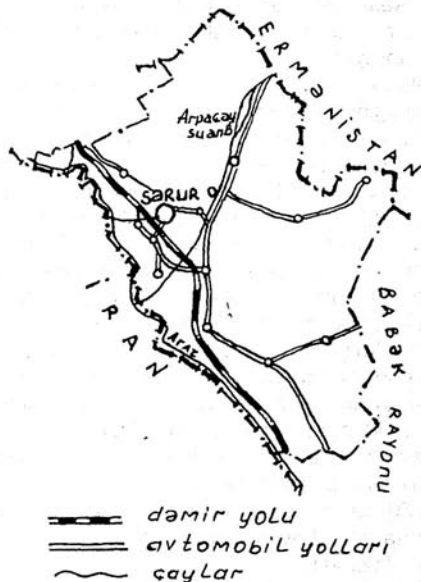
c) Orta və şiddətli şorlaşmış 2670 hektar sahənin əsaslı yuyulması lazımdır. Bunun üçün adi su ilə 10-15 min m³/ha

yuma norması ilə fasiləli yuma (2-3 dəfəyə) aparmaq olar. Buna 1,05 milyard manat pul lazımdır.

d) Zəif şorlaşmış 400 hektar sahədə cari yuma aparmaqla, yəni 15-20 min m³ əvəzinə hektara 2-2,5 m³ su verib, sahənin, mailliyindən asılı olaraq lək düzəltmədən də yuma aparmaq olar.

Göstərilən bu tədbirlər uzunmüddətli prosesdir. Odur ki, göstərilən bu tədbirləri bir deyil, bir neçə mövsümdə aparmaq lazımdır. Bundan əlavə torpaqlara üzvi və mineral gübrələr verilməli, duzadavamlı bitkilərin əkilməsi də tələb olunur.

ŞƏRUR İNZİBATI RAYONU

ƏDƏBİYYAT

1. Алиев Б.Г., Алиев И.Н., Алиев З.Г. Справочник по системе ведения сельского хозяйства и её ресурсной базе в Азербайджане, Баку, «Нурлан» 2001.
2. Алиев Б.Г., Алиев И.Н. Проблемы эрозии в Азербайджане и пути её решения. Баку, «Зия Нурлан», 2000.
3. Алиев Б.Г. Техника орошения в Азербайджане. Баку, Азернешр, 1994.
4. Алиев Б.Г., Алиев И.Н. Техника и технология малоинтенсивного орошения в условиях горного региона Азербайджана Баку, «Елм»- ИПЦ, 1999
5. Алиев Б.Г., И.Н.Алиев, Агаев Н.А. Экологически безопасная технология микро-орошения сельскохозяйственных культур в условиях недостаточно увлажненных зон Азербайджана Баку, «Нурлан», 2002.
6. Алиев Б.Г., Алиев И.Н., Алиев З.Г. Районирование территории Азербайджанской техники полива Баку, «Нурлан», 2001 г.
7. Алиев Б.Г., Алиев З.Г. Техника орошения для фермерских и индивидуальных хозяйств Азербайджана, Баку, «Зия» 1999
8. Əliyev V.H., Musayev Ə.C., İbrahimov Ə.Ə., Şəkuri V.Q. Azərbaycan Respublikası dağ zonasında eroziya təhlükəli və eroziyaya məruz qalmış torpaqlarda əkinçiliyin səmərəsinin artırılması yolları. Bakı «Ziya-Nurlan», NPF-2003
9. Fermerlər üçün Meliorasiya və Suvarmaya dair məlumat, Bakı, «Qorqud» Nəşriyyatı, 2001
10. Azərbaycan Respublikası, Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi. Respublikada aqrar sahənin vəziyyəti və əsas inkişaf istiqamətləri (2002-2015-ci illər üçün)
11. Əliyev İ.N. Heydər Əliyev və Azərbaycanın kənd təsərrüfatı, Bakı, «Nurlan» nəşriyyatı, 2001

12. Azərbaycan Respublikası Regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı (2004-2008-ci illər)
13. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi. Aqrar islahatların gedişi. (01.01.2004). Bakı-2004

MÜNDƏRİCAT

Giriş.....	3
Kənd təsərrüfatı sistemində konseptual problemlər və onların həlli yolları	6
Abşeron inzibati rayonu	13
Ağcabədi inzibati rayonu	24
Ağdaş inzibati rayonu	33
Akstafa inzibati rayonu.....	43
Ağsu inzibati rayonu	56
Astara inzibati rayonu	68
Balakən inzibati rayonu.....	87
Bərdə inzibati rayonu	97
Beyləqan inzibati rayonu.....	107
Biləsuvar inzibati rayonu.....	118
Cəlilabad inzibati rayonu	131
Daşkəsən inzibati rayonu.....	141
Dəvəçi inzibati rayonu	150
Gədəbəy inzibati rayonu.....	158
Goranboy inzibati rayonu.....	168
Göyçay inzibati rayonu	180
Hacıqabul inzibati rayonu	190
Xaçmaz inzibati rayonu.....	200
Xanlar inzibati rayonu	208
Xızı inzibati rayonu	216
İmişli inzibati rayonu	224
İsmayıllı inzibati rayonu	235
Kürdəmir inzibati rayonu	248
Qax inzibati rayonu	258
Qazax inzibati rayonu	268
Qəbələ inzibati rayonu	276
Qobustan inzibati rayonu.....	283
Quba inzibati rayonu.....	292
Qusar inzibati rayonu.....	302
Lerik inzibati rayonu.....	311
Lənkəran inzibati rayonu.....	322
Masallı inzibati rayonu	329
Neftçala inzibati rayonu	344
Oğuz inzibati rayonu	356
Saatlı inzibati rayonu	370
Sabirabad inzibati rayonu.....	379

Salyan inzibati rayonu.....	390
Samux inzibati rayonu	402
Siyəzən inzibati rayonu.....	408
Şamaxı inzibati rayonu	415
Şəki inzibati rayonu	424
Şəmkir inzibati rayonu	435
Tərtər inzibati rayonu	443
Tovuz inzibati rayonu.....	452
Ucar inzibati rayonu	465
Yardımlı inzibati rayonu	476
Yevlax inzibati rayonu.....	486
Zaqatala inzibati rayonu.....	496
Zərdab inzibati rayonu	507
Naxçıvan Muxtar Respublikası.....	516
Babək inzibati rayonu	516
Culfa inzibati rayonu	526
Ordubad inzibati rayonu.....	536
Sədərək inzibati rayonu	543
Şahbuz inzibati rayonu	551
Şərur inzibati rayonu.....	559
Ədəbiyyat	569

t.e.d., professor, RF Su Təsərrüfatı Elmlər Akademiyasının akademiki
Bəhram Hüseyn oğlu Əliyev
İrşad Nadir oğlu Əliyev

**Azərbaycanda kənd təsərrüfatının bəzi problemləri
və onun həlli yolları**

Kompüter tərtibatı və dizayn: Zərbaf Əmiraslanova
Nicat Allahverdiyev

Yığılmağa verilmiş 15.03.04.
Çapa imzalanmış 23.03.04.
Fiziki çap vərəqi 35,75.
Formatı 60x84¹/₁₆. Tiraj 200.

«Ziya-Nurlan»

49(2A)
765

